

ДОНИШГОҲИ АГРАРИИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ ШИРИНШОҲ ШОҲТЕМУР
ТАДЖИКСКИЙ АГРАРНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ ШИРИНШОҲ ШОҲТЕМУР
TAJIK AGRARIAN UNIVERSITY NAMED AFTER SHIRINSHO SHOTEMUR

2 (87) 2020
ISSN 2074-5435

МАҶЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИЮ ИСТЕҲСОӢ «КИШОВАРЗ»
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО – ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ЗЕМЛЕДЕЛЕЦ»
THEORETIC AND SCIENTIFIC PRACTICAL MAGAZINE «PEASANT»

МАҶЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИЮ ИСТЕҲСОӢ «КИШОВАРЗ»
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО – ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ЗЕМЛЕДЕЛЕЦ»
THEORETIC AND SCIENTIFIC PRACTICAL MAGAZINE «PEASANT»

<http://kishovarz.tajagroun.tj>

КИШВАРЗ

МАЧАЛЛАИ НАЗАРИЯВЙ ВА ИЛМИЮ ИСТЕХСОЛӢ ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ THEORETIC AND SCIENTIFIC-PRACTICAL MAGAZINE

Соли 2000 таъсис ёфтааст.

МУАССИС:

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон
ба номи Шириншоҳ Шотемур

МУШОВИРОН:

А.Ф. Салимзода, д.и.к.. профессор,
узви вобастаи АИҚТ.

У.М. Махмадзода, д.и.к., профессор.

САРМУҲАРРИР

Б.Р. Аҳмадов, д.т.н., профессор.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

В.И. Косилов, д.и.к., ДДАО ФР.

Ҳ.М. Аҳмадов, д.и.к., профессор
академики АИҚТ.

Т.А. Аҳмедов, д.и.к., профессор,
академики АИҚТ.

Д.М. Мирзоев, д.и.в., профессор,
академики АИҚТ.

Т.Н. Набиев, д.и.к. профессор
академики АИҚТ.

С.М. Гулов, д.и.б., профессор,
узви вобастаи АМИТ.

Ф.М. Раҷабов, д.и.к., профессор.

З.Р. Шарипов, д.и.и., профессор.

М.С. Норов, д.и.к., профессор.

Р. Раҳматуллоев, д.и.к., дотсент.

И.И. Шигапов, д.и.т., дотсент. ДАУ ФР

Қ.Ғ. Қодиров, д.и.к., профессор.

Т.И. Ахунов, д.и.т., профессор.

З.П. Меделяев, д.и.и., профессор, ФГБОУ

ДАВ ба номи Император Петри 1.

Муҳаррирон:

А. А. Мадаминов, д.и.и., профессор.

М.Н. Халикова.

Қ. Дӯстов, н.и.ф.

З. Қодирова.

Котиби масъул: М. Сайдалиев

Саҳифабанд: Доуди С.С.

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон
ДАТ ба номи Ш. Шотемур
734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146

Tel. / Fax: (992-37) 224 72 07

E-mail: rectortau31@mail.ru

www.tajagroun.tj сомонаи донишгоҳ

<http://kishovarz.tajagroun.tj> сомонаи
мачаллаи "Кишоварз"

Мачалла 20. 06. 2018 ба рӯйхати адабиёти
пешвари Комиссияи олии аттестацонии
наазди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
ворид карда шудааст

Мачалла аз тарафи Вазорати фарҳангӣ
Ҷумҳурии Тоҷикистон (№063/МЧ аз
19.03.2018 с.) ба қайд гирифта шудааст.

Ба чоп 02.07.20 супорида шуд. Андозаи
84x108 1/8. Ҷузъи чопӣ 25. Төъдод 100
нусха. Дар матбааи "Хирадмандон" чоп
шудааст.

**Масъулият ва дакиқии маводи чопшуда
ба зиммаи муаллифон вогузор аст.**

Суроғи бонкӣ: ИИН: 020002287

C/x : 20204972712010100002

K/X: 22402972000002. МФО: 350101800

БАНК: Департаменти маблагузории

Вазорати молияи ҶТ.

PMA: 0210010011.

© «Кишоварз». 2020.

Основан в 2000 г.

УЧРЕДИТЕЛЬ:

Таджикский аграрный университет
имени Шириншоҳ Шотемур

СОВЕТНИКИ:

А.Ф. Салимзода, д.с.-х.н., профессор,
член-корреспондент ТАСХН,

У.М. Махмадзода, д.с.-х. н., профессор.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Б.Р. Аҳмадов, д.т.н., профессор.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

В.И. Косилов, д.с.-х. н., ОГАУ РФ.

Ҳ.М. Аҳмадов, д.с.-х. н., профессор,
академик ТАСХН

Т.А. Аҳмедов, д.с.-х. н., профессор,
академик ТАСХН

Д.М. Мирзоев, д.в.н., профессор,
академик ТАСХН

Т.Н. Набиев, д.с.-х. н., профессор,
академик ТАСХН

С.М. Гулов, д.б.н., профессор,
член корр. АННТ.

Ф.М. Раджабов, д.с.-х. н., профессор.

З.Р. Шарипов, д.э.н., профессор.

М.С. Норов, д.с.-х. н., профессор.

Р. Раҳматуллоев, д.с.-х. н., дотсент.

И.И. Шигапов, д.т.н., дотсент. ДАУ РФ

Қ.Ғ. Қодиров, д.с.-х. н., профессор.

Т.И. Ахунов, д.т.н., профессор.

З.П. Меделяев, д.э.н., профессор, ФГБОУ

ВАУ им. Императора Петра 1

Редакторы:

А. А. Мадаминов, д.э.н., профессор.

М.Н. Халикова.

Қ. Дӯстов, к.ф.н.

З. Қодирова.

Ответственный секретарь: М. Сайдалиев

Верстальщик: Доуди С.С.

Адрес для корреспонденции:

Республика Таджикистан. ТАУ им. Ш.
Шотемур. 734003, г. Душанбе, пр. Рудаки,
146. Tel. / Fax: (992-37) 224 72 07

E-mail: rectortau31@mail.ru

www.tajagroun.tj сайт университета

<http://kishovarz.tajagroun.tj> сайт журнала

"Кишоварз"

Журнал зарегитрирован 20. 06. 2018
Высшей аттестационной комиссией
при Президенте Республики Таджикистан

Журнал зарегистрирован в Министерстве
культуры Республики Таджикистан
(№063/МЧ аз 19.03.2018 г.)

Подписано в печать 02.07.20. Формат
84x108 1/8. Усл. печ. л. 25. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии "Хирадмандон".

**Авторы статей несут ответственность
за содержание печатных работ.**

Реквизиты: ИИН: 020002287

Р/Сч: 20204972712010100002

К/Х: 22402972000002. МФО: 350101800

БАНК: Департамент казначейства при
Министерство финансов Республики
Таджикистан. РЯМ: 0210010011.

© «Кишоварз». 2020.

Sat up in 2000

CONSTITUTOR:

Tajik Agrarian University named after
Shirinsho Shotemur

COUNSELORS:

A.F. Salimzoda, D. of a.s., professor, corresponding
member of the TA of agricultural Sciences

U.M. Mahmaderzoda, D. of a. s., professor

EDITOR-IN-CHIEF

B.R. Ahmadov, D. of t. s., professor

EDITORIAL BOARD:

V.I. Kosilov, D. of a. s, professor OSAU of the RF

H.M. Ahmadov, D.of a.s., professor, academician of TA of
agricultural Sciences

T.A. Akhmedov, D.of a.s., professor, academician of TA of
agricultural Sciences

D.M. Mirzoev, D. of v. s., professor, academician of TA of
agricultural Sciences

T.N. Nabiev , D. of v. s., professor, academician of TA of
agricultural Sciences

S. M. Gulov, D. of b.s., professor, academician of ANST F.M.
Rajabov D.of a. s., professor

Z.R. Sharipov D. of e., professor

M.S.Norov D.of a. s., professor

R. Rahmatulloev D. of a.s., professor

I.I. Shigapov D. of t. s., associate professor, Institute of
Technology-branch of the Ulyanovsk state agrarian
University

T.I. Ahunov D. of t.s., professor.

Z.P. Medelyaeva D.of e., professor Voronezh agrarian
University named after Emperor Peter 1

Editors:

A.A. Madaminov D. of e. professor

M.N. Khalikova

K. Dustov

Z. Kodirova

Executive Secretary: M. Saidaliев

Coder: Doudi S.S.

Address for correspondence:

Republic of Tajikistan. Tajik agrarian
University named after S. Shotemur 146,
Rudaki av., Dushanbe, Tajikistan, 734003

E-mail: rectortau31@mail.ru

www.tajagroun.tj University site

<http://kishovarz.tajagroun.tj> the website of the
magazine " Kishovarz "

The journal is registered in the 20. 06. 2018
Higher Attestation Commission under the
President of the Republic of Tajikistan

The journal is registered in Ministry
of Culture of the Republic of Tajikistan
(№063/МЧ from 19.03.2018)

Passed for printing 02.07.20 Format 84x108
1/8. Offset paper №1. Offset printing

Conventional printer's sheet 25 Edition of
100 copies. Printed "Khiradmandon" press

**The authors of the articles are responsible
for the contents of the printed works.**

Bank adress: Tax payer: 020002287

Bank accauntant: 20204972712010100002

K/Kh: 22402972000002. MFO: 350101800

Bank: Department of payment Ministry of
finance of Republik of Tajikistan

RMA: 0210010011.

© "Kishovarz", 2020.

СОДЕРЖАНИЕ

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ

Салимзода А.Ф., Джурахонзода Р.Дж - НОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОТИВОГРИБКОВОЙ ЗАЩИТЫ ПЛОДОВ ЛИМОНА ПРИ ХРАНЕНИИ С ЭФИРНЫМИ МАСЛАМИ МЕТОДОМ IN VITRO.....	4
Маҳмадёрзода У.М., Курбонова Б.А., Мамадчонов М.М. - БАРОИШИ УМУМИИ ҲОСИЛИ АРЗАН ВОБАСТА АЗ ИСТИФОДАИ НУРИҲО ДАР ҚИСМИ ШИМОЛИ ТОЧИКИСТОН...”	7
Норов М.С. - ҲОСИЛНОКИИ НАВҲОИ ОФТОБПАРАСТ ВОБАСТА АЗ ЗИЧИИ НИҲОЛҲО ДАР ШАРОИТИ ЗАМИНҲОИ ЛАЛМИИ ТОЧИКИСТОНИ МАРКАЗӢ.....	10
Курбонова Б.А., Бердикекова М.Г. - ИҚТИДОРИ ФОТОСИНТЕТИКӢ ВА МАҲСУЛНОКИИ ТОЗАИ ФОТОСИНТЕЗ ДАР ВОБАСТАГӢ АЗ МЕҶӢР ВА УСУЛИ КИШТИ НАҲӮД.....	14
Бегназаров Д.Б., Норов М.С.- САМАРАИ ИҚТИСОДИИ ПАРВАРИШИ ЧОРМАҖЗИ ЗАМИНӢ ДАР КИШТИ АНГОРӢ ДАР ШАРОИТИ ТОЧИКИСТОНИ МАРКАЗӢ.....	16
Қаҳоров Д.Р., Ҳафизов А.А., Бобоев А.А., Исоеv У.П. - САМАРОНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОЛОТҲОИ МУОСИР БАР ЗИДДИ КАСАЛИЮ ҲАШАРОТИ ЗАРАРРАСОН.....	19
Исуфов Ч.Ш., Расулов Б.Р., Боймуродов Р.Б.- ТАЪСИРИ НУРИҲОИ МИНЕРАЛӢ ВА БИОЛОГӢ БА ҲОСИЛНОКИИ НАВҲОИ ПОМИДОР ДАР ШАРОИТИ ДАНФАРА.....	21
Гулев С.М., Аюбов Э.Х. - ТАЪСИРИ НУРИҲОИ МАҶДАНИЙ БА ҲОСИЛБАНДИИ РАСТАНИИ АНОР ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОРИ ТОЧИКИСТОН.....	24
Муҳиддинов А.Р., Ҳафизова Ф. - ТАРКИБ, ХУСУСИЯТҲО ВА АҲАМИЯТНОКИИ МАҲСУЛОТИ ҶАВЗОГӢ.....	27
Сайдализода С.Ф., Киёмзода З.С., Шукрова М., Алиев К.А.- ДЕЙСТВИЯ РЕГУЛЯТОРА РОСТА НА АКТИВНОСТЬ СУПЕРОКСИДИСМУТАЗЫ В УСЛОВИЯХ ЗАСОЛЕНИЯ IN VITRO.....	30
Зухиров Ш.С., Мамадризохонов А.А. - СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ВОЗДЕЛЫВАНИЯ ПЕРСПЕКТИВНЫХ СОРТОВ	

ТЫКВЫ В УСЛОВИЯХ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	34
Ҳасанов А.Ф., Давлатзода С.Х.- ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОДУКТИВНОСТИ ФЕРУЛЫ ГИГАНТСКОЙ (<i>FERULA GIGANTEAN B.FEDTSCH</i>) В УСЛОВИЯХ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	38
Джурахонзода Р.Дж., Салимзода А.Ф.- НОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОТИВОГРИБКОВОЙ ЗАЩИТЫ ПЛОДОВ ЛИМОНА ПРИ ХРАНЕНИИ С ЭФИРНЫМИ МАСЛАМИ МЕТОДОМ IN VIVO.....	43
Сафармади Мирзоалий - ТАЪСИРИ НУРИИ ОРГАНИКӢ БА МИ҆ДОРИ ПИГМЕНТҲОИ ФОТОСИНТЕТИКӢ ВА ҚАДКАШИИ ПОЯИ НАМУНАҲОИ ТОПИНАМБУР (<i>HELIANTUS TUBEROSUS L.</i>).....	47
Сайдзода Рамазон - ОСНОВНЫЕ ВРЕДИТЕЛИ НА ПОСЕВАХ ФАСОЛИ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	50
Раджабов Ф.М., Гиёсов Н.Р. - ОСОБЕННОСТИ РОСТА И РАЗВИТИЯ БЫЧКОВ ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ ПРИ СКАРМЛИВАНИИ ЛЬНЯНОГО ЖМЫХА.....	53
Косилов В.И., Салихов А.А., Раджабов Ф.М., Иргашев Т.А. - ЭФФЕКТИВНОСТЬ СКРЕЩИВАНИЯ СИММЕНТАЛОВ С МОЛОЧНЫМ СКОТОМ.....	58
Шамсиев А.Г., Мирзоева Г.Н., Беков И.С., Хайруллоева Х.И., Хукматов Д.З.-ПРОМЕРЫ И КЛАССНОСТЬ ЛОШАДЕЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОРОДЫ ЗАПИСАННЫХ В I-ОМ ТОМЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПЛЕМЕННОЙ КНИГЕ.....	61
Зубайдов К.Ш., Шарипов А., Ҳасанов Ф. Т., Қаҳҳоров Н.Ш., Латипов З.Т. ТРОПИЛЕЛАПСОЗ - ХАТАРИ НАВБАТӢ БА СОҲАИ ЗАНБУРИ-АСАЛПАРВАРИ ДАР ТОЉИКИСТОН.....	65
Расурова П.Т., Рузиев Т.Б., Назаров Н.О. - ВЛИЯНИЕ ЖИВОЙ МАССЫ И ВОЗРАСТА ПЕРВОГО ОТЕЛА НА МОЛОЧНУЮ ПРОДУКТИВНОСТЬ КОРОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРИСХОЖДЕНИЯ.....	67
Риоева Н. Г. - СКОРОСТЬ МОЛОКООТДАЧИ И ИНДЕКС ВЫМЕНИ У КОРОВ ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В УСЛОВИЯХ ПЛЕМЕННОГО ХОЗЯЙСТВА ОАО «БАРАКАТИ ЧОРВОДОР».....	69

Усмонов Н.С., Миравшозода М.Р., Комилзода Д.К.
- ИСТИФОДАБАРИИ КАНДАНИХОИ
ФОИДАНОКИИ ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН ДАР
СОҲАИ ПАРАНДАПАРВАЙ.....72

**Шамсиддинов Ф.А., Азизов Ф.Ф. - КАТЕГОРИЯҲОИ
ҚӮЛҲОИ МОҲИПАРВАЙ.....74**

ВЕТЕРИНАРИЯ

**Рахматзода Н.Р., Сафаралиев А.Р., Шеров Н.Ф. -
ПРОБИОТИКИ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО
ЗАЩИТЫ ЖИВОТНЫХ И РАСТЕНИЙ ОТ
БОЛЕЗНЕЙ.....76**

**Идиев Қ.У., Турдиев Ш.А.- САМАРАНОКИИ
ТАБОБАТИ МАҶМӾИ ҲАНГОМИ ЭНДОМЕТРИТИ
МОДАГОВҲО.....77**

**Шералиев Ф.Д., Раджабов Н.А., Иолчиев Б.С.,
Рахимов Ш.Т., Махмадшоев А.Н. – АНАЛИЗ ДНК –
МИКРОСАТЕЛЛИТОВ ОВЕЦ, РАЗВОДИМЫХ В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....79**

**Набиев М.Н., Зурбекова О., Мурватуллоев С.А. –
ЛЕЙКОЗ КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА В
ХОЗЯЙСТВАХ НАСЕЛЕНИЯ И ЕГО
ЭПИЗООТОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ.....82**

**Назарова С.З. - ИСТИФОДАБАРИИ РАВФАНҲОИ
ЭФИРӢ ДАР СОҲАИ ТИБ.....85**

МЕХАНИЗАЦИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ГИДРОМЕЛИОРАЦИЯ

**Буҳодуров Ш.Б., Дӯсталиев С.Т. - СИСТЕМАИ
МОШИН ДАР СОҲАИ БОФУ ТОКПАРВАЙ-АСОСИ
БАЛАНДШАВИИ ДАРАЧАИ
МЕХАНИЗАЦИЯ.....89**

**Насрединов А.С., Шокирхучаев А.А.- АНАЛИЗ
ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ АГРЕГАТОВ ПРИ
РАБОТЕ НА СКЛОНАХ.....91**

**Гуломов М.М., Асоев М.Дж., Махкамова И.И. -
УРАВНЕНИЕ СОСТОЯНИЯ (УС) МАМЕДОВА –
АХУНДОВА – САФАРОВА И ТЕЙТА ДЛЯ РАСЧЕТА
ВЯЗКОСТИ, ПЛОТНОСТИ ЭЛЕКТРОЛИТОВ ПРИ
РАЗЛИЧНЫХ ТЕМПЕРАТУРАХ И
ДАВЛЕНИЯХ.....97**

**Туразода Ф., Шамсиев М.В. - ТАЪСИРИ РАЗРЯДИ
БАРҚӢ БА ҲОСИЛНОКИИ ЗИРОАТИ
ПАХТА.....104**

**Икромов И.И., Мирзоев И.А., Қурбонализода С.Ш.,
Мирзоев У.И.- НАҚШИ БУНЁДИ НЕРӮГОҲИ ОБИИ
РОҒУН БА ҲАВЗАИ ДАРЁИ ВАХШ ВА РОҲҲОИ
ИДОРАКУНИИ УСТУВОРИИ ТАНЗИМИ ЭКОЛОГИИ
ҲАВЗАИ НЕРУГОҲ.....106**

**Каримов А.А.- ИНЖЕНЕРНО-ГЕОНОМИЧЕСКАЯ
ОЦЕНКА, ТИПИЗАЦИЯ ГЕОРИСКОВ И
НЕКОТОРЫЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ЗАЩИТЕ
НАСЕЛЕНИЯ И НАРОДНОХОЗЯЙСТВЕННЫХ
ОБЪЕКТОВ БАССЕЙНА РЕКИ ЗЕРАВШАН111**

**Завурбеков С.С. Расулов Р. - САМАРАНОК
ИСТИФОДАБАРИИ ОБ ҲАНГОМИ ОБЁРИИ
ЧУВОРИМАККА.....117**

**Толибов К.Б., Сайдумаров С.С., Иброҳимов Н.Ш. -
РОҲҲОИ БЕҲТАРКУНИИ ЗАМИНҲОИ ДУБОРА
ШЎРШУДА ДАР ШАРОИТИ НОҲИЯИ
ФАРХОР.....119**

**Гулов А.Б., Рахматиллоев Р. - РОСТ, РАЗВИТИЕ
КРОНЫ И КОРНЕВОЙ СИСТЕМЫ ИНТЕНСИВНОГО
И ОБЫЧНОГО МОЛОДОГО САДА ПРИ
РАЗЛИЧНЫХ СПОСОБАХ ОРОШЕНИЯ.....122**

**Сафаров Ҳ.Н., Қодиров Б.А.-ДАЛЕЛҲОИ ХУРДИ
ИСБОТКУНАНДАИ ТАФИЙРЁБИИ И҆КЛИМ ВА
ТАЪСИРИ ОН БА ЗАХИРАИ ОБИ ПИРЯХҲОИ
ҲАВЗАИ ДАРЁИ БАРТАНГ.....125**

ЭКОНОМИКА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

**Шарифов З.Р., Толибов Р.Ш. – МОҲИЯТИ
ИҚТИСОДИИ САРМОЯ ВА РУШДИ НИЗОМИ
САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КАС.....130**

**Низомов С.Ф., Солиев Б. Н. - МОДЕЛИ ИҚТИСОДӢ
– ОМОРИИ ТАҲЛИЛИ ОМИЛИИ ТАЪМИНИ
ИҚТИСОДИЁТ БО ҚАРЗҲОИ БОНҚӢ.....135**

**Шарифов З. Р. , Ш. Давлатали - ИСТИФОДАИ
ЗАМИН: МАСЬАЛАҲОИ НАЗАРИЯ ВА МЕТОДИ
ҲИСОБКУНИИ САМАРАНОКӢ.....140**

**Олимов А.Х., Аминзода З.М. – ҲОЛАТИ
ИСТЕХСОЛИ ҒАЛЛАДОНА ДАР МИНТАҚАИ
ҲИСОРИ ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН.....145**

**Исломов Г.Х. – НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ
ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА ПРОДУКЦИИ
ОВЦЕВОДСТВА.....150**

**Ҳасанов Ш.К.- НАҚШИ ДАВЛАТИ БОСАМАР ДАР
МУБОРИЗА БО КОРРУПСИЯ ВА ТАКМИЛИ
ТАДБИРҲОИ СИЁСИЮ ИДОРАКУНӢ ДАР
МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ.....154**

Файзуллоева К.Н. - ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАЪСИРРАСОН БА НАРХИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ.....	159	Мизробов С.С. - ТАҲҚИҚИ ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ДЕХОТ.....	198
Абдураҳимов А.А., Ҷонмаҳмадов Қ.Ш. - ХУСУСИЯТҲОИ БАҲИСОБИРИИ ХАРОЧОТИ ИСТЕҲСОЛИИ МАҲСУЛОТИ ПАРРАНДАПАРВАРӢ.....	162	Шарипов Х.П. - БАҲОДИҲИИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ҚАРЗДИҲӢ БА СОҲАИ КИШОВАРЗӢ.....	202
Ҳайитбоева Н.А., Самадова З.А. - РОҲҲОИ АСОСИИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАБАҲШИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ БОҒДОРИИ ВИЛОЯТИ СУФД.....	167	Розиков А., Сидиков Н., Мирзоев Б. - НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	206
Умарова Л. Д., Муниева П. Т.- СТАТУС СИСТЕМЫ ОКАЗАНИЯ СЕЛЬСКИХ КОНСУЛЬТАЦИОННЫХ УСЛУГ.....	170	Самиева М.Б. - НАҚШИ ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР РУШД ВА ТАНЗИМИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ҶУМҲУРРИИ ТОҶИКИСТОН.....	211
Хасанов Ш.К. – ТАҚВИЯИ НАҚШИ НИҲОДИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДИ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ЗИДДИКОРРУПСИОНӢ.....	176	Ақдодова Н.Н., Назарамонова Д.М. - ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА В ТАДЖИКИСТАНЕ.....	217
Валиев З.Ч., Ҷобиров Ш.А., Сайдов А.И. - ОМИЛҲОИ ТАЪСИРКУНАНДАИ РАҶОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ.....	181	Ализода Тоҳир - ИСЛОҲОТИ ЗАМИН ВА ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ОН.....	220
Шарифова Ф.И. – ҶАНБАҲОИ ИЛМИИ МАВҚЕИ ХОЧАГИДОРИИ ХОНАВОДАГӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ.....	184	Мениқулов С., Эмомов З.- РОҲҲОИ ТАҚМИЛИ МЕХАНИЗМИ АЛОҚАҲОИ БЕРУНИИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ВАЗӢ, ХУСУСИЯТ ВА ДУРНАМО.....	224
Самиева М.Б. - ДАРОМАД ВА ХАРОЧОТИ ПУЛӢ ҲАМЧУН НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ БАҲОДИҲИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛӢ.....	188	Самандаров И.Х., Сидикзода Ш.М., Самандарова С.И. - ҲОЛАТИ МУОСИРИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТИЙ ДАР КОРХОНАҲОИ ХОЧАГИИ ҚИШЛОҚ ВА ҲУДУДҲОИ ДЕХОТ.....	227
Аллашкуров Б.Э. - РАҶОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТҲОИ АГРО-ОЗУҚАВОРӢ ВА КОРХОНАҲОИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ УЗВИЯТ ДАР СОЗМОНИ УМУМИҶАҲОННИ САВДО (СУС).....	193		

УДК 634.334
**НОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОТИВОГРИБКОВОЙ ЗАЩИТЫ ПЛОДОВ ЛИМОНА ПРИ ХРАНЕНИИ С ЭФИРНЫМИ
МАСЛАМИ МЕТОДОМ IN VITRO**

Салимзода А.Ф. – д.с.-х.н., профессор, член-корреспондент ТАСХН, **Джурахонзода Р.Дж** - докторант PhD,
ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: мята, лаванда, базилик, эфирное масло, *Penicillium digitatum*, *in vitro*.

ВВЕДЕНИЕ

Овощи и фрукты имеют особое пищевое значение для человека, благодаря поступлению в организм витаминов, минералов, клетчатки, другими словами - фитонутриентов, легко усваиваемых организмом, поэтому большое значение имеют исследования, направленные на их длительное хранение без потери питательных свойств (Porat et al., 2018). Физиологические и патологические расстройства лимонов являются основными причинами потери качества на стадиях послеуборки, что приводит к высоким экономическим потерям, вызываемым видами *Penicillium*, *Penicillium italicum*, который ответственен за голубую гниль, и *Penicillium digitatum*, вызывающими зеленую гниль (Pérez-Alfonso et al., 2012), (He et al., 2011).

В связи с озабоченностью потребителей по поводу использования синтетических консервантов, в последние годы, все чаще проводятся исследования по вопросам эксплуатации органических соединений, обладающих меньшей токсичностью для потребителей и окружающей среды (Romanazzi et al., 2016). Инновации в этой области могут быть сосредоточены на трех категориях лечения: (1) биоконтрольные агенты в виде дрожжей и бактерий (Perez et al., 2017), (Ferraz et al., 2016), (Sperandio et al., 2015); (2) Использование эфирных масел (ЭМ) тимьяна, мяты, лемонграсса, мелиссы, орегано, смачных (Sivakumar and Bautista-Baños., 2014), (Simas et al., 2017), (Elshafie et al., 2015), (Acevedo-Fani et al., 2017); и (3) физические методы, такие как фумигация, диоксидом серы, использование озона, холод (Romanazzi et al. 2016) (Uzalo et al., 2016), (Regnier et al., 2014), (Simas et al., 2017).

Целью данного исследования было (1) оценить эффективность эфирного масла мяты *Mentha piperita*, (ЭММ), эфирного масла базилика *Ocimum basilicum*, (ЭМБ) и эфирного масла лаванды, *Lavandula angustifolia*, (ЭМЛ) для противогрибковой эффективности- *in vitro* тест (2) для проверки противогрибкового эффекта, направленного на снижение грибкового распада в плодах лимона искусственной прививки *P. digitatum*, на основе эфирных свойств улетучивания масла.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Растительные материалы, извлечение ЭМ, и анализ газовой хроматографии/массового спектрометрия (GC/MS)

Исследование проводилось с апреля по август 2018 года в Университете сельскохозяйственных наук и ветеринарной медицины Банат (Румыния). Свежие растительные материалы мяты (*Mentha piperita*), лаванды (*Lavandula angustifolia*) и базилика (*Ocimum basilicum*), принадлежащие семейству Яснотковые, были собраны с экспериментальных полей кафедры «Ароматических растений» факультета «Сельскохозяйственного» г. Тимишоара. Растения собирались в стадии полного цветения (июнь-июль), в солнечные дни с умеренным дефицитом воды, когда содержание эфирного масла является самым высоким (Calo et al., 2015). Образцы растений очищали, сушили в тени, измельчали, а затем хранили в темноте до использования, для извлечения эфирного масла. Для этого применяли метод гидродистилляции с помощью аппарата Clevenger с использованием 300 г средней пробы до сбора эфирного масла.

Химическая характеристика ЭМ проводилась с использованием газохроматографического оборудования с масс-спектрометром (GS/MS) Shimadzu QP 2010Plus с капиллярной колонкой с характеристиками: AT WAX 30 м X 0,32 мм X 1 мкм). В качестве газа-носителя использовался гелий со скоростью потока 1 мл / мин. Программа, используемая для разделения соединений: 40° С в течение 1 мин, скорость от 5 °C / мин до 210°C в течение 5 мин. Температура инжектора и ионного источника составляла 250°C и 220 °C, соответственно. Объем инъекции составил 1 мкл при соотношении 1: 50. База данных NIST использовалась для идентификации летучих соединений.

Тестирование эфирных масел на противогрибковую эффективность-анализ *in vitro*

Гриб, используемый в анализе, был выделен из испорченного лимона на среде MEA (SIGMA) и идентифицирован морфологическими и культурными признаками (Pitt and Hocking, 2009) как *Penicillium digitatum*. Грибной изолят, отмеченный как Pd_0318_L, был введен в коллекцию микробных культур кафедры «Сельскохозяйственной микробиологии» факультета «Садоводства и лесоводства» г. Тимишоара (Румыния). Для проверки противогрибковой эффективности ЭМ две круглые мицелиевые пробки (8 ммØ) собирали из молодой культуры *P. digitatum* и прививали на твердую среду CYA (Чапек дрожжевой экстракт агар), около 20 мл на чашку Петри (Ø=100 мм). Для того, чтобы создать атмосферу, обогащенную с эфирным маслом в крышке Петри, стерильный диск фильтровальной бумаги был прикреплен, в который было добавлено количество испытанного эфирного масла. Варианты были: 0.0 (контроль), 50, 100, 150, 200, 250, 300, 350, 400 мкл каждого ЭММ, ЭМБ и ЭМЛ. Согласно расчету:

$$VHS = VPD - VM$$

[1]

Где,

VHS- пространство чашки Петри с парами ЭМ

VPD-объем чашки Петри (70 см^3)

VM-объем среды на чашке Петри (20 см^3)

Это означает, что 50 см^3 воздуха на чашку Петри было обогащено парами эфирных масел, в результате чего были получены следующие концентрации: 0.001%, 0.002%, 0.003%, 0.004, 0.005%, 0.006%, 0.007%, 0.008%, действительным для каждого ЭМ.

Исследование выполнено в двух экземплярах. Для предотвращения выхода летучих соединений пластины герметизировали скотчем. Через 5 дней были взяты два перпендикулярных диаметра мицелия роста, поэтому у нас был средний (AD). Формула для расчета новых поверхностей выращивания мицелия (NMG):

$$NMG = [(AD^2 * 3,14 / 4) - AFI] / 100$$

[2]

Где NMG - новый рост мицелия (cm^2);

AD - среднее двух перпендикулярных диаметров грибковой колонии (мм^2);

AFI - круглая пробковая область грибных инокулятов ($50,24 \text{ mm}^2$);

РЕЗУЛЬТАТЫ

In vitro анализ паров ЭММ, ЭМБ и ЭМЛ на противогрибковые свойства

Наличие эфирного масла паров со свойствами улетучивания установлено ингибирование роста мицелия *P. digitatum*. Использованные в опыте количества ЭМ обеспечили обогащение атмосферы чашки Петри на 50 см^3 воздуха по формуле [1]. От первого количества испытанных масел (50 мкл) при обогащении воздуха парами ЭМ наблюдалось снижение значения NMG, но только в случае ЭМБ и ЭМЛ (диаграмма 1).

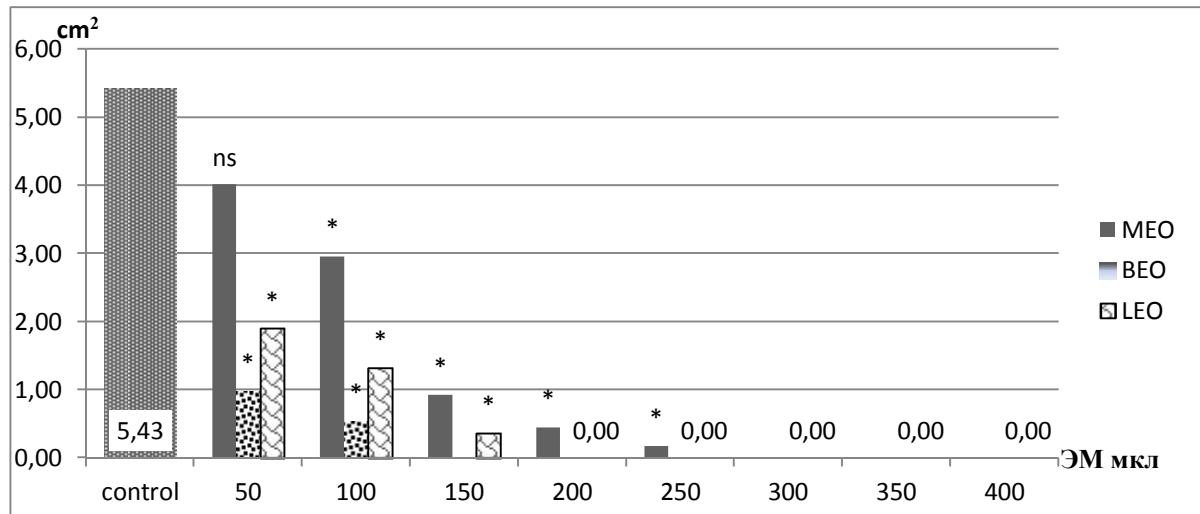

Диаграмма 1.- Рост нового мицелия *P. digitatum* при увеличении атмосферы с парами ЭМ, *in vitro*.

ЭММ - Эфирное масло мяты; ЭМБ - эфирное масло базилика; ЭМЛ - эфирное масло лаванда; * со статистическими различиями по сравнению с контролем для $P=0,5$; НС - без статистической семиификации.

Таблица 1. Значения фунгистатических и фунгицидных концентраций масел, используемых для обогащения атмосферы парами ЭМ - исследование *in vitro*

Образец	Эффект	ЭМ (мкл)							
		50	100	150	200	250	300	350	400
ЭММ	MFsC ^a	+	+	+	+	+	-	-	-
	MFdC ^b						+	+	+
ЭМБ	MFsC ^a	+	+	-	-	-	-	-	-
	MFdC ^b			+	+	+	+	-	-
ЭМЛ	MFsC ^a	+	+	+	-	-	-	-	-
	MFdC ^b				+	+	+	-	-

^aминимальную концентрацию с эффектом фунгистатическое; ^bминимальные концентрации с фунгицидным действием;

Пары ЭММ в этом количестве ингибировали также рост мицелия, но различия, связанные с контролем, статистически не гарантированы. От 300мкл ЭММ добавил грибковый рост *P. digitatum* будет нул, поэтому эта концентрация подобна от используемых количества ЭМ.

ДИСКУССИЯ

Исследования, проведенные до настоящего времени, показали, что комплексная изменчивость ЭМ обусловлена как генетическим потенциалом растения, так и климатическими условиями, и условиями питания, которые способствуют синтезу в растении большого количества летучих жирных соединений (Fejér et al., 2017), (Onofrei et al., 2018), (Dambolena et al., 2010), (Sifola и Barbieri., 2006). Кроме того, время сбора урожая и способ хранения ароматических растений очень важны для качества ЭМ (Rus et al., 2015).

Эфирные масла, используемые в эксперименте, имеют широкий спектр составляющих, как качественно, так и количественно. Таким образом, противогрибковый потенциал ЭМБ обусловлен присутствием спиртовых соединений линалоола 41,49% и эстрагола 49,94% (аналогично метилхавиколу), что также доказало противогрибковую активность. Кроме того, эстрагол из ЭМБ, известный как метил чавикол, является основным нетерпеноидным соединением (49,904%), которое также обладает противогрибковой активностью (Oxenham et al., 2005). Свое присутствие в высокой пропорции, над значением линалоола, включает базилик, используемый в исследовании в хемотип эстрагола.

Что касается влияния паров ЭМ на рост *Penicillium digitatum* - *in vitro*, было обнаружено, что ЭМБ является наиболее эффективным маслом, потому что: (1) имеет самое низкое значение IC50, (2) значение MFsC достигается при 150 мкл, и (3) до 300 мкл ЭМБ имеет фунгицидное значение. В соответствии с (Yahyazadeh et al., 2008), минимальное количество эфирного масла, для которого не был зарегистрирован рост мицелия, считается фунгистатическим эффектом (MFsC).

ВЫВОД

Благодаря улетучивающимся свойствам, эфирные масла представляют собой естественный способ с высоким потенциалом для использования в сохранении или хранении экологически чистых фруктов и овощей. Синергизм природных масляных соединений обеспечивает их эффективность при противогрибковом действии. Кроме того, показатели качества и подлинности ЭМ имеют важное значение для обеспечения противомикробной защиты, связанной с грибковым разложением при послеуборочном хранении садоводческой продукции.

Литература

1. Acevedo-Fani A., Soliva-Fortuny R., Martín-Belloso O., 2017. Nanoemulsions as edible coatings. Curr. Opin. Food Sci. 15, 43–49. <https://doi.org/10.1016/j.cofs.2017.06.002>
2. Dambolena J.S., Zunino M.P., López A.G., Rubinstein H.R., Zygadlo J. A., Mwangi J.W., Thoithi G.N., Kibwage I.O., Mwalukumbi J.M., Kariuki S.T., 2010. Essential oils composition of *Ocimum basilicum* L. and *Ocimum gratissimum* L. from Kenya and their inhibitory effects on growth and fumonisin production by *Fusarium verticillioides*. Innov. Food Sci. Emerg. Technol. 11, 410–414. <https://doi.org/10.1016/j.ifset.2009.08.005>
3. Elshafie H.S., Mancini E., Camele I., Martino L. De, De Feo V., 2015. In vivo antifungal activity of two essential oils from Mediterranean plants against postharvest brown rot disease of peach fruit. Ind. Crops Prod. 66, 11–15. <https://doi.org/10.1016/j.indcrop.2014.12.031>
4. Fejér J., Grulová D., De Feo V., 2017. Biomass production and essential oil in a new bred cultivar of peppermint (*Mentha × piperita* L.). Ind. Crops Prod. <https://doi.org/10.1016/j.indcrop.2017.09.034>
5. Ferraz L.P., Cunha T., da Silva A.C., Kupper K.C., 2016. Biocontrol ability and putative mode of action of yeasts against *Geotrichum citri-aurantii* in citrus fruit. Microbiol. Res. 188–189, 72–79. <https://doi.org/10.1016/j.micres.2016.04.012>
6. He L., Liu Y., Mustapha A., Lin M., 2011. Antifungal activity of zinc oxide nanoparticles against *Botrytis cinerea* and *Penicillium expansum*. Microbiol. Res. 166, 207–15. <https://doi.org/10.1016/j.micres.2010.03.003>
7. Onofrei V., Benchennouf A., Jancheva M., Loupassaki S., Ouaret W., Burducea M., Lobiuc A., Teliban G.C., Robu T., 2018. Ecological foliar fertilization effects on essential oil composition of sweet basil (*Ocimum basilicum* L.) cultivated in a field system. Sci. Hortic. (Amsterdam). <https://doi.org/10.1016/j.scientia.2018.05.021>
8. Oxenham S.K., Svoboda K.P., Walters D.R., 2005. Antifungal activity of the essential oil of basil (*Ocimum basilicum*). J. Phytopathol. <https://doi.org/10.1111/j.1439-0434.2005.00952.x>

АННОТАЦИЯ

НОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОТИВОГРИБКОВОЙ ЗАЩИТЫ ПЛОДОВ ЛИМОНА ПРИ ХРАНЕНИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЭФИРНЫХ МАСЕЛ МЕТОДОМ IN VITRO

В данной статье представлены противогрибковые свойства трех эфирных масел *Mentha piperita*, *Lavandula angustifolia* и *Ocimum basilicum* против роста *Penicillium digitatum*. Результаты показали, что все эфирные масла ингибировали рост мицелия и плодоношение грибов в *in vitro* тест, причем наибольшую эффективность показал *Ocimum basilicum*.

Ключевые слова: мята, лаванда, базилик, эфирное масло, GC / MS анализ, *Penicillium digitatum*, противогрибковое действие.

АННОТАЦИЯ

ПЕШОМАДИ НАВ ОИД БА ХИФЗИ ЗИДДИЗАНБҮРҮФИИ ЛИМУ ҲАНГОМИ НИГОХДОРЫ БО ИСТИФОДА АЗ РАВҒАНИ ЭФИРДАР ШАРОИТИ IN VITRO

Дар мақола иқтидори зиддизанбүрүфи равғанҳои эфирӣ аз *Mentha piperita*, *Lavandula angustifolia* ва *Ocimum basilicum* бар муқобили афзоиши *Penicillium digitatum* мавриди таҳқиқоти илмӣ қарор дода шудааст. Чи тавре ки аз натиҷаи ба даст омада маълум гардид, равғанҳои эфирӣ афзоиши занбӯруғро дар намуди таҳқиқоти *in vitro* бо натиҷаи баланди *O. basilicum* ба таъхир гузашт.

Калидөвожаҳо: пӯдина, лаванда, раҳҳон, равғани эфирӣ, ташхиси GC/MS, *Penicillium digitatum*, хусусияти зиддизанбүрӯғӣ.

ANNOTATION

NEW PERSPECTIVES IN ANTIFUNGAL PROTECTION OF LEMON FRUITS IN STORAGE USING ESSENTIAL OILS BY IN VITRO METHOD

This article presents the antifungal capacities of three essential oils from *Mentha piperita*, *Lavandula angustifolia* and *Ocimum basilicum* against *Penicillium digitatum* growth. The results showed that all essential oils inhibited the mycelial growth and fungal fructification in *vitro* test, with the highest efficacy displayed by *Ocimum basilicum*.

Keywords: mint, lavender, basil, essential oil, GC/MS analysis, *Penicillium digitatum*, antifungal effect.

ТДУ 631.633.17

БАРОМАДИ УМУМИИ ҲОСИЛИ АРЗАН ВОБАСТА АЗ ИСТИФОДАИ НУРИҲО ДАР МИНТАҚАҲОИ ШИМОЛИ ТОЧИКИСТОН

Маҳмадёрзода У.М., д. и. к., профессор, Қурбонова Б.А., дотсент, Мамадҷонов М.М., магистр - ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: арзан, нурӣ, ҳосилнокӣ, маҳсулот, расстанӣ.

Тоҷикистон аз рӯйи дараҷаи таваллуд ва рушди босуръати аҳолӣ аз дигар ҷумҳуриҳо фарқ мекунад. Бо назардоши ин таъмини аҳолӣ бо озуқаворӣ ва ҳалли он яке аз вазифаҳои муҳимтарини ҷомеа ба шумор рафта, бевосита ба сатҳ ва маданияти зироаткорӣ вобаста аст.

Инсолятсияи шадиди (интенсивӣ) офтоб, паству баландшавии тезтағирирёбанди ҳарорати ҳаво дар давоми шабонарӯзу мавсимҳои сол, нобаробарии миқдори боришот дар минтақаҳои гуногун, ки бештар дар фаслҳои баҳору зимистон рост меоянд ва тобистони хушк хусусиятҳои фарқунандаи иқлими Тоҷикистон мебошанд. Чунин нишондиҳандаҳои иқлими минтақаҳо аз аҳамияти қалони инкишофи зироатчигии обӣ гувоҳӣ медиҳад.

Арзан ҳамчун зироати донӣ дар зироатчигии ҷаҳон ба таври васеъ истифода мешавад, ки аз рӯйи сифати дон ва ғизонокӣ яке аз ҷойҳои намоёнро дар байни дигар зироатҳо ишғол мекунад.

Аз ярмай арзан маҳсулоти зиёди ғизӣ ва болаззат омода карда мешавад. Ярмай арзан ба миқдори зиёд оҳар дорад, ки онро барои истеҳсоли пиво истифода мебаранд (Корнилов А.А., 1960; Ширбаев Н.М., 1962; Елагин И.Н., 1963; Кадирова Ф.З., 2006 ва диг.).

Дар Тоҷикистон тайи солҳои оҳир масоҳати майдонҳои қиши арзан бамаротиб қоҳиш ёфтааст. Барои зиёд намудани майдонҳои қиши он пеш аз ҳама баланд бардоштани ҳосилнокии зироати арзанро бо роҳи истифодаи технологияи шадид роҳандозӣ намудан лозим аст. Яке аз проблемаҳои муҳими соҳаи агрономии замонавӣ низ ин камҳосил шудани заминҳои қиштшаванда дар вобастагӣ аз риояи нодурустӣ чорабинҳои агротехникӣ ба ҳисоб меравад.

Вобаста ба хусусиятҳои ҳоку иқлими минтақа, яке аз роҳҳои асосии парвариши зироати арзан ин риояи саривақтии муҳлати қиши зироат вобаста аз риояи дурустӣ омилҳои агротехникӣ ба шумор меравад. Зиёд намудани масоҳати майдонҳои қиши арзан боиси равнақ ёфтани соҳаи парандапарварӣ ва ҷорводорӣ дар миқёси қишвар ҳоҳад гашт.

Истифода нашудани нуриҳои минералӣ бо сабаби гаронарзиш будани онҳо боиси якбора паст шудани маҳсулнокии зироатҳо дар ҳочагии қишлоқ гаштааст. Дар ҳамин замине истифодаи мақсаднок ва сарфакоронаи нуриҳои минералӣ метавонад ҳосилнокии зироати қиштзорро зиёд намуда, ба баландшавии ҳосили дони арзан мусоидат намояд.

Дар рафти роҳандозӣ намудани корҳои илмӣ-омӯзишӣ дар самти парвариши зироати арзан барои ба даст овардани дони аз ҷиҳати экологӣ тоза, ҷунин меъёри истифодаи нуриҳо мавриди омӯзиш қарор дода шуд:

- 1). Назоратӣ; 2). N30; 3). N60; 4). P30; 5). P60.

Таҷрибаҳои илмӣ мувоғики усули пешниҳоднамудаи Доспехов Б.А. (1985) ва усули наవъсанҷии давлатии зироатҳои кишоварзӣ (1979) гузаронида шуданд. Масоҳати қитъаҳо 100 m^2 ва масоҳати қитъаи омӯзишӣ 36 m^2 – ро ташкил намуд.

Мушоҳидаҳо ва натиҷагирий дар давраҳои майсазани, панҷаронӣ, қадкашӣ, пайдошавии ҷорӯб, гулкунӣ ва пухтани дон гузаронида шуданд.

Ҳангоми гузаронидани мушоҳидаҳои фенологӣ ҷунин нишондодҳо ба қайд гирифта шуданд:

- давомнокии давраҳои нашъунамо;
- баландии қади растани;
- ба вуҷуд омадан ва афзоши вазни хушки биологӣ;
- майдони сатҳи барг;
- нишондодҳои ҳосил ва таркиби ҳосил.

Корҳои илмӣ - таҳқиқотӣ бо муайян намудани меъёри қиши нириҳо дар қиши асосӣ, моҳи апрел (15 – ум) бо усули қиши яклюҳти қаторӣ ва меъёри қиши 16 кг қишт карда шуд. Ҳангоми қишт тухмии дорон лаёқати қиштшавандагиаш баланди навъи арзани «Саратов - 853» мавриди истифодаи қарор дода шуд.

Аз ҷараёни корҳои илмӣ-таҳқиқотии пешгузоршуда бармеояд, ки истифодаи нуриҳо ба давомоти байни давраҳои нашъунамои арзан таъсир расонидааст.

Дар байни давраҳои нашъунамо аз қиши то майсазани байни вариантҳои омӯзишӣ инкишофёбии растаниҳо начандон назаррас буд. Тафовут дар байни давраҳои майсазани – гулкунӣ ба мушоҳида расид, ки он вобаста аз вариантҳои омӯзишӣ 6 рӯзро ташкил намуд. Истифодаи нуриҳои фосфорӣ (P60) давомоти байни давраҳои зироатро то 2 рӯз нисбат ба варианти назоратӣ кутоҳ намуд, ки ин тағиирот дар варианти N90 P60 то 4 рӯз ба мушоҳида расид.

Истифодаи нуриҳои нитрогенӣ дар алоҳидагӣ ва омехта бо нуриҳои фосфорӣ инкишофёбии байни давраҳои растаниро аз 3 то 8 рӯз нисбат ба варианти назоратӣ дароз намуд.

Нуриҳои минералий ба ташаккулёбии вазни хушки арзан таъсири мусбат расонд. Ғуншавии бошиддати вазни хушки растаниҳо дар қиштзор аз марҳилаи панҷаронӣ оғоз шуда, он то марҳилаи найчабандӣ идома ёфт. Дар марҳилаи пайдошавии ҷорӯб ботадриҷ пастшавии вазни хушки қиштзори арзан ба қайд гирифта шуд.

Ҳангоми истифодабарии нуриҳои нитрогенӣ (N60) дар давраи пайдошавии ҷорӯб ҳосили вазни хушки қиштзор ба $4,19\text{ t/ga}$ баробар шуд. Ҳамин раванди инкишоф дар варианти истифодаи нуриҳои фосфорӣ (P60) ба ба $3,55\text{t/ga}$ баробар шуд.

Аз ҳама нишондоди баланди вазни хушки қиштзор дар давраи пайдошавии ҷорӯб ба мушоҳида расид, ки он дар варианти назоратӣ ба $3,24\text{ t/ga}$ ва вариантҳои истифодаи нурӣ ба $3,24 - 4,91\text{t/ga}$ баробар шуд.

Дар давраи пухтарасии ҳосили дони арзан вобаста аз хушкшавии баргҳои қисмати поёни растани, вазни хушки растаниҳо дар қиштзор нишондоди пастро соҳиб гашт, ки он вобаста аз вариантҳои омӯзишӣ ҷунин буд: варианти назоратӣ $2,92$; N30- $3,54$; N60- $3,82$; P30- $3,11$; P60- $3,21$.

Бояд қайд намуд, ки нишондодҳои вазни хушки растанини арзан дар варианти истифодаи нурӣ нисбат ба варианти назоратӣ баланд буд.

Нишондоди дигари муҳиме, ки ба ҳосилнокӣ робитаи амиқ дорад, ин маҳсулнокии арзан ва бароиши дон аз вазни умумии ҳосил мебошад.

Аз таҷрибаҳои бадастовардаи натиҷаҳои илмӣ маълум шуд, ки нишондоди баланди баромади дони арзанро варианти истифодаи нуриҳо таъмин намудааст.

Дар варианти истифодаи нуриҳои нитрогенӣ бо меъёри N60 баромади умумии маҳсулот аз ҳосили арзан ба $36,2\%$ баробар буда, ин нишондод дар варианти назоратӣ ба $35,4\%$ баробар шудааст.

Истифодаи нуриҳои фосфорӣ ба ҳосилнокӣ ва баромади маҳсулоти арзан бо варианти назоратӣ ба ҳам наздиқӣ дошта, тафовут байни онҳо дар ҳудуди $01-0,3\%$ қарор дорад.

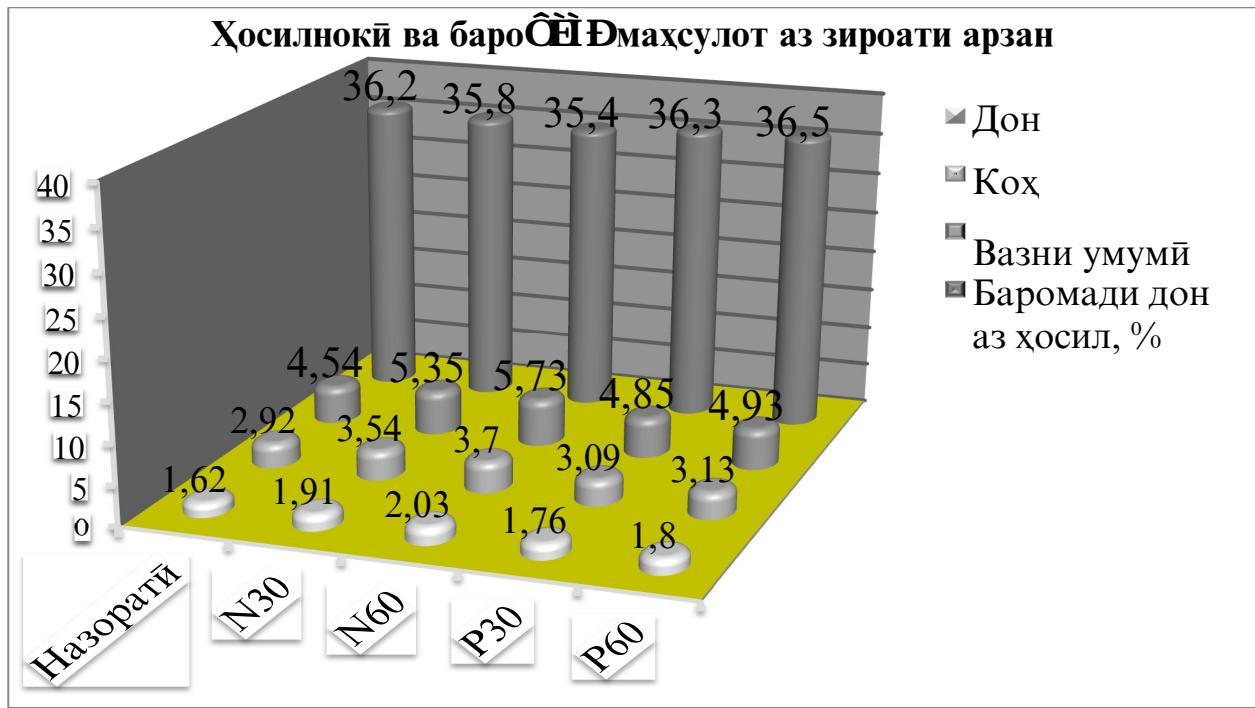

Диаграмма.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки истифодаи нуриҳои нитрогенӣ ба ҳосилнокии зироати арзан таъсири бештар расонидааст. Агар ҳангоми истифодаи P30 ҳосилнокӣ то 0,14 т/га зиёд шуда бошад, он гоҳ дар варианти истифодаи нуриҳои нитрогенӣ (N30) он то 0,29 т/га баробар гаштааст.

Ҳосилнокии зироати арзан вобаста ба такрорҳо дар варианти омӯзиши ҳангоми истифодаи N60 - 2,03 т/га, варианти N30 ба 1,91, P30 - 1,76, P60 - 1,80 т/га баробар шуд. Нишондодҳои баланди ҳосилро варианти истифодаи нуриҳои нитрогенӣ бо меъёри N60 таъмин намуд (диаграмма).

Адабиёт

- Махсумов А. Н. Основные проблемы богарного земледелия Таджикистана. Издво А. Н., Таджикский ССР- Душанбе, 1965.
- Доспехов Б. А. Методика полевого опыта- М.: Агропромиздат, 1985. – С. 351.
- Корнилов А. А. Биологические основы высоких урожаев зерновых культур –М.: Колос, 1968.-210 с.

АННОТАЦИЯ

ВЫХОД ОБЩЕЙ ПРОДУКЦИИ ПРОСА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРИМЕНЕНИИ УДОБРЕНИЯ В СЕВЕРНОЙ ЧАСТИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье приводятся полученные результаты научных исследований от применения минеральных удобрений и их влияние на выход урожая проса. По результатам исследований выявленно, что в варианте с применением азотных удобрений (N60) выход продукции от общего урожая составляет 36,2 ц/га, а на варианте без удобрений этот показатель составляет 35,4%.

Ключевые слова: просо, удобрения, урожайность, растения, продуктивность.

АННОТАЦИЯ

БАРОМАДИ УМУМИИ ҲОСИЛИ АРЗАН ВОБАСТА АЗ ИСТИФОДАИ НУРИҲО ДАР МИНТАҚАҲОИ ШИМОЛИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақола маълумот оид ба натиҷаи корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таъсири онҳо ба баромади умумии ҳосил оварда шудааст. Аз натиҷаи корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бармеояд, ки дар варианти истифодаи нуриҳо (N60) баромади умумии ҳосил ба 36,2 с/га ва дар варианти бе истифодаи нуриҳо ин нишондод ба 35,4% баробар шуд.

Калимаҳои калидӣ: арзан, нурӣ, ҳосилнокӣ, растани, маҳсулот.

ANNOTATION

THE YIELD OF TOTAL MILLET PRODUCTION DEPENDING ON THE USE OF FERTILIZERS IN THE NORTHERN PART OF TAJIKISTAN

The article presents the results of scientific research in the field of application of mineral fertilizers and their influence on the yield of millet. According to the results of studies, has been found that when using nitrogen fertilizers (N60), the yield of the total crop is 36.2 c / ha with any convenient use of this indicator - 35.4%.

Keywords: millet, fertilizer, productivity, plants, products.

ХОСИЛНОКИИ НАВЪХОИ ОФТОБПАРАСТ ВОБАСТА АЗ ЗИЧИИ НИХОЛХО ДАР ШАРОИТИ ЗАМИНХОИ
ЛАЛМИИ ТОЧИКИСТОНИ МАРКАЗИ

Норов М.С. -д.и.к., профессор, ДАТ ба номи Ш.Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: навъ, офтобпараст, зичии ниҳолҳо, ҳосилнокӣ, ҷамъоварии равған, доираи сабадча, шумораи тухмиҳои пурра, вазни 1000 тухмӣ.

Дар Институти зироаткории Академияи илмҳои қишоварзии Тоҷикистон технологияи парвариши зироатҳои қишоварзӣ дар қиштгардон бо растаниҳои равғандиҳанда назарияй ва амалӣ такмил дода шудааст. Дар солҳои охир дар Институт таҳқиқотҳо доир ба такмилдиҳии усулҳои агротехникаи парвариши навъҳои нави дар Комиссияи давлатии навъсанҷии ҷумҳурӣ қарордоштаи зироатҳои равғандиҳанда ба роҳ монда шуда, кор карда баромадани усулҳои парвариши самаранок ва иқтисодии онҳо ба мақсади истифодай он дар системаи саноати тухмипарварӣ ва истеҳсоли маводҳои ғизӣӣ равона гардидааст.

Маълумотҳои илмию амалӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки маҳсусан нақши қиштгардон, системи коркарди хок, нигоҳубини қиштзорон, моддаҳои ғизӣӣ ва ҳимояи он аз ҳашароту заرارрасонҳои на танҳо зироатҳои равғандиҳанда, балки дигар растаниҳои қиштгардонҳои саҳроӣ аҳамияти муҳим дошта, саҳеҳӣ ва ваколати баҳодиҳии маводҳои нави селексионии растаниҳои равғандиҳандаро таъмин менамояд.

Тарҳрезии камплексии селексионӣ, тухмипарварӣ ва барномаҳои агротехникӣ дар асоси қиштгардонҳои бисёрсола пешбинӣ менамоянд, ки ихтирои навъҳои нав ва дурагаҳо, агросеноз бояд аз як тараф ба дарачаи камтарин аз омилҳои муҳити атрофи танзимнашаванда вобастагӣ дошта, дар як вақт муносибати баланди омилҳоро соҳиб гашта, зери назорати корҳои агротехникӣ, пешинакишт, коркарди хок, истифодабарии нуриҳо, воситаҳои ҳимояи растаниҳо, тарз ва муҳлати қиши, зичии ниҳолҳои растаниӣ ва ғайра қарор дода мешавад А. А. Жученко [1990].

Истеҳсоли офтобпараст вазифаи асосии комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта, афзоиши он дар асоси интенсификатсияи зироаткорӣ ва растанипарварӣ, инчунин тақмилдиҳии агротехникии навъҳо амалӣ карда мешавад. Масъалаҳои асосии агротехникии навъҳо ва дурагаҳои офтобпараст пурра ва ба дарачаи кофӣ омӯҳта шуда, дар асоси он технологияи парвариши ин зироат тақмил дода шуда, дар истеҳсолот татбиқ гардидааст.

Асоси технологияи парваришро дар мадди аввал навъу дурагаҳо, муносибати онҳо ба муҳлати қиши, зичии ниҳолҳои растаниӣ ва истифодабарии нуриҳо ташкил менамоянд. Ин омилҳо дар навбати аввал муносибати навъро инъикос менамоянд. Сатҳи ҳосилнокии офтобпараст аз таъминоти обёрии ҷойгиршавии реше дар қабати хок ва захираи намӣ дар он, аз шарти муайянсозии ташаккулебии зичии ниҳолҳои мұтадил вобастагӣ дорад.

Майдони ғизо бевосита ба маҳсулнокии на танҳо қисми алоҳидай растаниӣ, балки ба агросенози офтобпараст таъсир мерасонад. Дар тарҳрезии парвариши агротехникии навъ барои минтақаҳои ба шароити мувоғиқ, муайян намудани зичии ниҳолҳои мұтадил ве васеъқатори байниқатории стандартии 70 см маҳсулнокии навъу дурагаҳоро аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок таъмин менамояд.

Д.С. Василев [1990] қайд менамояд: “Офтобпараст баъзе қонунҳои умумии маҳсусро дорост: чӣ қадар давраи нашъунамои навъ ё дурага тӯлонӣ бошад, ҳамон қадар талаботаш дар шароити якхела баланд буда, ҳосилнокии он зиёд мегардад. Ва баръакс ҷӣ қадар ин давраи навъ ё дурага кутоҳ бошад, бо зичии зиёди ниҳолҳо, дар ҳудуди муайян бояд қарор дошта бошад”.

Таҳқиқотҳои Институти илмӣ- тадқиқотии зироатҳои равғандиҳандаи АИ Россия (ВНИИМК) ва Стансияҳои таҷрибавии он муайян намуданд, ки барои навъҳои минтақабобшуда дар минтақаҳои даштӣ зичии ниҳолҳои мұтадили растаниӣ дар давраи ҷамъоварӣ 40 – 50 ҳазор ниҳол дар 1 га, барои дурагаҳо на зиёда аз 55 – 60 ҳазор растаниӣ дар 1 га мебошад В.Н. Кондратев [1983], А.В. Горшков, Н.М. Тишков [1999]. Қиши ниҳолҳои зичи аз меъерҳои нишондодашуда зиёд ба паствавии ҳосил оварда мерасонад.

Лекин, масъалаҳои тақмил додани самаранок ва иқтисодии асосноки усулҳои парвариши навъҳои нави офтобпараст бо дарназардошти шароити иқлими дар солҳои охир нокифоя омӯҳта шудааст. Бинобар ҳамин ин масъала аҳамияти назарияй ва амалӣ дошта, барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ замина мегузорад.

Бо ин мақсад тайи солҳои 2016 – 2018 дар Институти зироаткории АИКТ зичии ниҳолҳои мұтадили навъҳои офтобпараст аз рӯйи баҳисобигирии маҳсуси он ба таассури тарзи ҷойгиршавӣ ба растаниӣ омӯҳта ва муайян карда шуд.

Мавод ва методҳо

Таҳқиқотҳо солҳои 2016 – 2018 дар заминҳои лалмии аз боришот таъмини ҳоҷагии таҷрибавии “Зироаткор” – и Институти зироаткории шаҳри Ҳисор амалӣ гаштааст.

Ба сифати обьекти таҳқиқот навъҳои офтобпарасти минтақабобшудаи “Нурафшон”, “ВНИИМК – 18”, “ВНИИМК – 8883”, “Саратови – 169” ва “Кубани – 34” истифода бурда шудааст. Дар таҷриба муносибати навъҳои овардашуда бо зичии ниҳолҳои 40, 50, 60, 70 ҳазор растаниӣ дар 1 га омӯҳта шуданд.

Дар таҷрибаҳои сахроӣ андозаи қитъаҳо аз 24m^2 иборат буда, қисми баҳисобгирии он 12m^2 , тақроршавӣ 4 маротиба, ҷойгиршавии вариантҳо реномизированӣ. Киши қитъаи таҷрибави дастӣ дар асоси нақша пешбинишуда ба зичии ниҳолҳо 40,50,60,70 растани дар 1 гектар гузаронида шуд. Ҷамъоварии ҳосил дастӣ гузаронида шуд. Баъд аз майда кардани сабадча, ҳосилнокии доноро баркаш намуда, пас аз он намунаҳои дон барои муайян намудани тозагии тухмӣ, намнокӣ ва равғаннокӣ гирифта шуд.

Ҳосилнокии дон ба 100% тозагӣ ва 14% намнокӣ баробар буд. Пеш аз ҷамъоварии ҳосил аз қитаҳои муайяншуда сабадчаҳои растани интихоб карда шуд, ки барои муайян кардани соҳтори таркиби ҳосилнокӣ дар асоси методикаи ИИТЗР (ВНИИМК), В.М. Лукометсц [2010] иҷро карда шуд.

Маълумотҳои илмӣ ва коркарди математики дар асоси методикаи таҷрибаҳои сахроӣ Б.А. Доспехов [1985]амалӣ гаштааст.

Натиҷаҳо ва муҳокими

Шароити обу ҳавои давраи нашӯнамои офтобпараст дар моҳҳо март-июни солҳои 2016-2018 нишон доданд, ки дар марҳилаи корҳои пеш аз қиши ҷароӣ дар хок камбудии намнокӣ мушоҳида гардида, шумораи намӣ дар давраи гулбандӣ ва ширагирии дон дар моҳи май ба ҳисоби миёна ба $71,5$ мм баробар шуд ва набудани он дар моҳи июн, шароити ҳарорати баланди миёнашабонарӯзӣ дар моҳҳои май ба $22,4$ $^{\circ}\text{C}$ ва дар июн $28,5$ $^{\circ}\text{C}$ баробар шуд (ҷадв.1)

Ҷадвали 1. – Тақсимоти боришот ва ҳарорати ҳаво дар давраи таҳқиқот (стансияи обуҳавосанҷии ш.Хисор)

Солҳо	Моҳҳо				Дар давраи март-июн
	март	апрел	май	июн	
Боришот, мм					
2016	167,5	189,0	98,2	2,2	456,9
2017	64,9	113,0	10,6	0,6	189,1
2018	100,7	86,0	130,8	3,2	320,7
Миёна	147,5	129,0	71,5	7,6	323,9
Ҳарорати ҳаво, $^{\circ}\text{C}$					
2016	15,3	19,3	24,5	29,1	22,05
2017	12,1	17,3	25,7	29,3	21,1
2018	16,5	17,8	21,5	28,4	21,0
Миёна	11,1	17,5	22,4	28,5	19,8

Новобаста ба душвориҳои шароити обу ҳавои таҳқиқотӣ аз қитъаҳои таҷрибавӣ рӯёнидани ҳосили баланди дони навъҳои офтобпараст имконпазир гардида.

Дар натиҷаи таҳқиқотҳо муайян карда шуд, ки ҳосилнокии дони навъҳои офтобпараст аз ҳисоби зиёдшавии ниҳолҳо то 60 ҳазор дар 1 га зиёд гашта, баъдан то зичии 70 ҳазор ниҳол дар 1 га кам мегарданд. Ҳосили баланди дон дар таҷриба аз навъи “Нурафшон” ($2,60\text{t}/\text{га}$) ва “ВНИИМК – 18” ($2,56 \text{ t}/\text{га}$) бо зичии 60 ҳазор растани дар 1 га гирифта шудааст. Ҳосилнокии дони офтобпарасти “Саратови – 169” бо зичии аз 50 то 60 ҳазор растани дар 1 га мутаносибан ба $1,86$ - $1,80 \text{ t}/\text{га}$ баробар шудааст (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2. – Ҳосилнокии дони офтобпараст вобаста аз зичии ниҳолҳо (солҳои 2016 – 2018)

Навъ	Зичии ниҳолҳо. ҳазор /га	Ҳосилнокии дон, т/га	Равғаннокӣ, %	Истехсоли равған, т/га
Нурафшон	40	2,11	47,5	1,00
	50	2,36	47,2	1,11
	60	2,60	47,6	1,24
	70	2,31	47,8	1,10
ВНИИМК-18	40	1,96	47,1	0,92
	50	2,22	46,8	1,04
	60	2,56	45,6	1,17
	70	2,18	46,5	1,01
ВНИИМК-8883	40	1,85	46,2	0,85
	50	2,03	46,7	0,95
	60	2,36	46,9	1,10
	70	2,05	46,2	0,95
Саратови-169	40	1,64	46,4	0,76
	50	1,86	46,2	0,86
	60	1,80	48,8	0,84
	70	1,58	47,0	0,74
Кубани -341	40	1,70	46,0	0,78
	50	1,96	46,2	0,90
	60	1,85	46,5	0,86
	70	1,62	46,8	0,76

АЗ маълумотҳои пешниҳодшуда маълум шуд, ки барои рӯёнидани ҳосили баланди дони навъҳои омӯхташудаи офтобпараст зичии ниҳолҳои мұтадил дар давраи ҷамъоварӣ бояд 55 – 60 ҳазор растанӣ дар 1 га ё 60 ± 5 ҳазор ниҳол дар 1 гектарро ташкил диханд.

Равғаннокӣ дар таркиби дони офтобпараст ба зиёдшавии зичии ниҳолҳои растанӣ аз 40 то 70 ҳазор дар 1 гектар ба ҳисоби миёна афзун мегардад. Равғаннокии аз ҳама бештар дар таркиби дони офтобпарасти навъи “Нурафшон” – 47,8% гирифта шудааст. Ин нишондод нисбати дигар навъҳо ба миқдори 1,1-1,5 зиёд аст.

Натиҷаи асосии нишондодҳои маҳсулнокии офтобпараст – ин истеҳсоли равған мебошад. Ҷамъоварии равғанро аз ҳисоби ҳосилнокӣ ва равғаннокӣ дар дон муайян менамоянд. Истеҳсоли бештари равған 1,24 тонна/га аз парвариши навъҳои дар омӯзиш буда бо зичии ниҳолҳои 60 ҳазор растанӣ дар 1 гектар гирифта шудааст.

Андоzai аз ҳама бештари сабадчай офтобпарасти навъи “Нурафшон” бо зичии ниҳолҳои 40 ҳазор растанӣ дар 1 гектар муқаррар карда шудааст. Бо зиёдшавии зичии ниҳолҳо то 70 ҳазор дар 1 га, андоzai сабадча то 3,7 см кам мегардад (ҷадв. 3). Шумораи донҳои пурра дар сабадчай офтобпарасти навъи “Нурафшон” 1640 дона аз зичии ниҳолҳои 40 ҳазор растанӣ дар 1 гектар рӯёнида шуда ба зиёдшавии он то 70 ҳазор ниҳол дар 1 га ин нишондод то 1220 адад кам мешавад. Бо зиёдшавии зичи ниҳолҳо аз 40 то 70 ҳазор растанӣ дар 1 гектар вазни 1000 донаи офтобпарасти навъи “Нурафшон” мутаносибан аз 52,7 то 46,3 баробар шуд.

Ҷадвали 3. – Тахлили биометрии навъҳои офтобпараст вобаста аз зичии ниҳолҳо (миёнаи солҳои 2016-2018)

Навъ	Зичии ниҳолҳо, ҳазор/га	Андоzai сабадчай, см	Шумораи пурраи дон дар сабадчай, адад	Вазни 1000 дон, г
Нурафшон	40	21,3	1640	52,7
	50	20,1	1550	51,3
	60	18,5	1475	48,2
	70	17,6	1220	46,3
ВНИИМК-18	40	20,3	1635	52,5
	50	19,1	1470	48,8
	60	17,8	1350	48,0
	70	16,6	1190	46,2
ВНИИМК-8883	40	19,4	1540	50,3
	50	18,2	1370	48,2
	60	17,1	1330	45,8
	70	15,4	1157	44,5
Саратов-169	40	19,3	1554	49,4
	50	18,1	1505	48,1
	60	17,7	1280	46,5
	70	16,4	1210	44,3
Кубан-341	40	19,5	1550	48,3
	50	18,5	1430	46,5
	60	17,7	1270	44,4
	70	16,1	1071	42,8

Хулоса

Дар натиҷаи таҳқиқотҳои солҳои 2016-2018 оид ба омӯзиши талаботи офтобпарасти навъҳои “Нурафшон”, “ВНИИМК-18”, “ВНИИМК-8883”, “Саратов-164”, “Кубан-341” бо зичии ниҳолҳои 40, 50, 60 ва 70 ҳазор дар 1 гектар дар шароити заминҳои лалмии Тоҷикистони Марказӣ муайян карда шуд:

➤ ҳосилнокии дони навъҳои офтобпараст аз зичии ниҳолҳо то 60 ҳазор дар 1 гектар зиёд гашта ва бо зичии ниҳолҳои то 70 ҳазор ин нишондод паст мегардад;

➤ ҳосили дони аз ҳама бештар аз офтобпарасти навъи “Нурафшон” (2,60т/га) аз парвариши бо зичии 60 ҳазор растанӣ дар 1 га гирифта шуд, ки ин нисбат ба зичии ниҳолҳои 50 ҳазор дар 1 га 0,24 ва бо зичии ниҳолҳои 70 ҳазор растанӣ дар 1 га 0,29 т/га бартарӣ дорад;

➤ равғаннокӣ дар таркиби дони навъҳои офтобпараст бо зиёдшавии зичии аз 40 то 70 ҳазор растанӣ дар 1 гектар аз 47,2 то 47,8% меафзояд. Равғаннокии аз ҳама бештар дар таркиби дони офтобпарасти навъи “Нурафшон”-47,5% бо зичии ниҳолҳои 70 ҳазор дар 1 гектар ба қайд гирифта шуд;

➤ истеҳсоли бештари равған дар офтобпари навъи “Нурафшон” -1,24 т/га аз 1 гектар бо зичи ниҳолҳои 60 ҳазор дар 1 гектар муайян карда шуд. Андозаи бештари сабадча аз парвариши бо зичи ниҳолҳои 40 ҳазор дар 1 растаний муайян гардиid;

➤ шумораи донҳои пурра дар сабадча ба миқдори 1640 адад аз зичи 40 ҳазор растаний дар 1 гектар гирифта шуда, бо зичи ниҳолҳои 70 ҳазор дар 1 га ин нишондод кам гашта ба 1220 адад баробар шудааст;

➤ бо зиёдшавии зичи аз 40 то 70 ҳазор растаний дар 1 гектар, вазни 1000 дони навъи “Нурафшон” то 6,4 г кам шуд.

Адабиёт

1. Васильев Д.С. Подсолнечник- М.: Агропромиздат, 1990. - С.91-98.
2. Горшков А.В., Тишков Н.М. Урожайность подсолнечника в зависимости от густоты стояния растений и удобрений // науч. тех. бюлл. ВНИИМК, 1999. – Вып.120. - С.20.
3. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта – М.: Агропромиздат, 1985. – 351 с.
4. Жученко А.А. Адаптивное растениеводство- Кишенёв: Штиница, 1990 – С.287 – 291.
5. Кондратьев В.И. Сроки посева и густота стояния новых сортов подсолнечника // Агротехника и химизации масличных культур: сб. науч. тр. ВНИИМК – Краснодар, 1983. – С.8 – 10.
6. Методика проведения полевых агротехнических опытов с масличными культурами / Под общ. ред. В.М. Лукомеця: 2-е изд., перераб. и доп. – Краснодар, 2010. – С. 238 – 245.
7. Тишков Н.М., Горшков А.В. Реакция сортов и гибридов подсолнечника на густоту стояния и удобрения // Науч. тех. бюлл. ВНИИМК. – 1999. – Вып.120. – С.39 – 40.

АННОТАЦИЯ

УРОЖАЙНОСТЬ СОРТОВ ПОДСОЛНЕЧНИКА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ГУСТОТЫ СТОЯНИЯ РАСТЕНИЙ В УСЛОВИЯХ БОГАРЫ ЦЕНТРАЛЬНОГО ТАДЖИКИСТАНА

В условиях Центрального Таджикистана изучена отзывчивость сортов подсолнечника «Нурафшон» «ВНИИМК-18» «ВНИИМК-8883» «Саратовский-169» «Кубанский-341» на густоту стояния растений 40, 50, 60 и 70 тыс/га. Установлено, что урожайность возрастает с увеличением густоты стояния растений до 60 тыс/га и снижается при густоте стояния растений 70 тыс/га, у всех изучаемых сортов. Масличность семянок незначительно изменялась при густоте стояния растений от 40 до 70 тыс/га.

Максимальный сбор масла установлен при выращивании сортов с густотой стояния растений 60 тыс/га – 1,24 т/га. Диаметр корзинки у сортов подсолнечника, количество выполненных семянок в корзинке и масса 1000 семянок с увеличением густоты стояния растений с 40 до 70 тыс/га - уменьшались.

Ключевые слова: сорт, подсолнечник, густота стояния растений, урожайность, сбор масла, диаметр корзинки, число выполненных семянок, масса 1000 семянок.

АННОТАЦИЯ

ҲОСИЛНОКИИ НАВҲОИ ОФТОБПАРАСТ ВОБАСТА АЗ ЗИЧИ НИҲОЛҲО ДАР ШАРОИТИ ЗАМИНҲОИ ЛАЛМИИ ТОҶИКИСТОНИ МАРКАЗӢ

Дар шароити Тоҷикистони Марказӣ муносибати навҳои офтобпари “Нурафшон”, “ВНИИМК - 18”, “ВНИИМК - 8883”, “Саратов - 169”, “Кубан - 341” бо зичи ниҳолҳои 40,50,60 ва 70 ҳазор дар 1 га омӯхта шуд. Муайян карда шуд, ки ҳосилнокии навҳои офтобпарат бо зиёдшавии зичи ниҳолҳо то 60 ҳазор/га меафзояд ва то зичи 70 ҳазор растаний дар 1 га кам мегардад.

Равғаннокӣ дар таркиби дон аз зичи ниҳолҳои аз 40 то 70 ҳазор/га на он қадар бисёр фарқият дорад. Истеҳсоли бештари равған 1,24 т/га аз парвариши навҳо бо зичи ниҳолҳои 60 ҳазор дар 1 га гирифта шудааст. Андозаи сабадчаи навҳои офтобпарат шумораи донҳои пурра дар сабадча ва вазни 1000 дон бо зиёдшавии зичи аз 40 то 70 ҳазор растаний/га кам гаштааст.

ANNOTATION

PROLIFICACY OF SUNFLOWERS SORTSON PBENT POPULATIONSON LEACHED OF CENTRAL TAJIKISTAN

The responsiveness of sunflower sortov Nurafshon, VNIIMK-18, VNIIMK-8883, Saratov-169, Kubansk-341 on plant population 40, 50, 60, 70 ths. Plents per ha was studien in 2016-2018 on leached of central Tajikistan. The trials showed increasing of seed yield at plant population enlargers to 60 the plentspe ha and it decreases when plant population is 70 ths plants per ha for all studied sortov. Oil content of seeds changed insignificantly at plant population from 40 ta 70 ths plants perha. Maximal oil yield (1/24 t per\ha) was registered at cortov cultivation at plant population 60 ths plants per ha.

Key words: sunflower sortov, plent population, yield, oilyeedc, ahead diameter of filled seeds, 1000 seed weight.

Курбонова Б.А., дотсент, Бердибекова М.Г., магистр - ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: наҳӯд, фотосинтез, маҳсулнокӣ, иқтидори фотосинтетикӣ, усули кишт, меъёри кишт, зичии растаниҳо.

Тоҷикистон аз рӯйи дараҷаи таваллуд ва рушди босуръати аҳолӣ аз дигар ҷумҳуриҳо фарқ мекунад. Аз ин рӯ, таъминоти аҳолӣ бо озуқаворӣ ва ҳалли амнияти озуқавории кишвар яке аз вазифаҳои муҳимтарини мӯҷтамеи агросаноатӣ ба шумор рафта, бевосита ба сатҳи маданияти зироаткорӣ вобаста аст.

Бо мақсади гирифтани ҳосили баланд ва дуруст ба роҳ мондани корҳои илмӣ -таҳқиқотӣ оид ба мукаммалгардонии беҳтарин усул ва меъёр кишти наҳӯдро дар шароити иқлими шаҳри Ҳисор роҳандозӣ намудем.

Корҳои илмӣ - таҳқиқотӣ бо муайян намудани усули кишти яклухти қатории 15 см ва васеъчӯяки байниқаторҳои 30 см гузаронида шуд. Кишт бо зичии 0,4; 0,5; 0,6 ва 0,7 млн. рас./га. дар замини обӣ гузаронида шудааст. Барои кишти тухмии дорои лаёқати кошташавандагиаш баланди навъи «Муқтадир» мавриди омӯзиш қарор гирифт.

Корҳои таҳқиқотӣ дар кооперативи истеҳсолии ба номи Латиф Муродови шаҳри Ҳисор дар асоси усули Б. А. Доспехов (1985) ва усули навъсанҷии давлатии кишоварзӣ (Москва, 1971), бо тақорори чоркарата, масоҳати майдончаҳо 36 м² буда роҳандозӣ намудем.

Аз нишондодҳои бадастомада маълум шуд, ки зичии ҷойгиршавии растаниҳо ба инкишофёбии растаниҳо зич алоқамандӣ дошта, таъсироти он ба давомоти давраи нашъунамо аз давраи шонабандии растаниҳо ба мушоҳида расид. Вобаста аз зичии растаниҳо дар киштзор давомокии давраи нашъунамои наҳӯд 184- 194 рӯро ташкил дод. Давомёбии нисбатан дарози нашъунамо дар байнини давраҳои пайдошавии ғилофак - пухтарасии ҳосил ба мушоҳида расид, ки он мутаносибан ба 47 рӯз баробар шуд.

Аз натиҷаҳои корҳои омӯзишӣ маълум шуд, ки дар давраи майсазани ҷамъшавии шабонарӯзии вазни хушки наҳӯд дар ҳудуди 25,4 - 27,5 кг/га бо меъёри 0,7 млн./га тухми нешзананда қарор дошт. Ҳангоми кишти наҳӯд бо усули васеъчӯяки байниқаторҳои 30 см вобаста аз зичии растаниҳо чунин нишондодҳоро соҳиб шуданд: 34,7; 40,8; 34,7; 40; 35,9 ва 40,4 кг/га.

Дар давраи пайдошавии ғилофакҳо ҷамъшавии шабонарӯзии биомассаи наҳӯд вобаста аз вариантҳои омӯзишӣ мутаносибан ба 41,6 с/га; 45,7 с/га; 49,2 с/га; 50,6 с/га (усули кишти яклухти қатории 15 см) ва 43,4 с/га; 48,7 с/га; 51,3 с/га; 54,1 с/га (усули кишти васеъчӯяки байниқаторҳои 30 см) баробар шуд.

Нишондодҳои нисбатан баланди ҷамъшавии вазни хушки наҳӯд дар давраи пухтарасии ғилофакҳо мушоҳида карда шуд, ки он вобаста аз зичии растаниҳо ба 52,6 с/га; 57,6 с/га; 62,0 с/га; 63,8 с/га (усули яклухти қатории 15 см) ва 55,0 с/га; 61,2 с/га; 63,8 с/га; 67,9 с/га (усули кишти васеъчӯяки байниқаторҳои 30 см) -ро ташкил дод.

Аз натиҷаҳои бадастомадаи корҳои омӯзишӣ бармеояд, ки ба ташаккулёбии вазни хушки наҳӯд ва инкишофёбии он меъёр ва усули кишти зироат таъсири зиёд расонда метавонад.

Аз нишондодҳои ба дастомадаи корҳои омӯзишӣ маълум шуд, ки меъёр ва усули кишт ба ташаккулёбии сатҳи барг таъсири бевосита расонидааст.

Дар оғози давраи нашъунамо вобаста ба вариантҳои омӯзишӣ масоҳати барги киштзори наҳӯд дар ҳадди 0, 9 – 1,5 то 1,2 – 1,6 ҳаз./м² га – ро ташкил намуд.

Дар давраи пайдошавии ғилофакҳо нишондоди баландтарини масоҳати барги киштзор вобаста аз меъёри кишт бо усули яклухти қатории 15 см он ба 14,6 – 16,5 ҳаз.м²/га ва усули кишти васеъчӯяки байниқаторҳои 30 см ба 15,4 – 17,7 ҳаз.м²/га баробар шуд.

Иқтидори фотосинтетикии киштзор аз масоҳати барг ва давомоти давраи нашъунамо вобастагӣ дорад. Вале, ин қонуният на ҳамеша амалӣ мешавад, ҷонкӣ ҳангоми аз меъёр зиёд истифодашавии яке аз омилҳо: нуриҳои нитрогенӣ ва ё меъёри кишт метвонад анбуҳи массаи сабз ҷамъ шуда, растаниҳо якдигарро соя дода мӯътадил ҷараёнгирии раванди фотосинтезро дар киштзор ҳалалдор намоянд ва боиси паст гардидани маҳсулнокии киштзор гарданд.

Аз натиҷаи таҷрибаҳо бармеояд, ки дар тамоми вариантҳои омӯзишӣ вобаста ба усуљҳои кишт аз ҳама нишондоди баланди иқтидори фотосинтетикии киштзор дар давраи пухтарасии ғилофакҳо ба мушоҳида расидааст. Аммо нишондоди бештари он дар байнини давраҳои шонабандӣ – гулкунӣ ба мушоҳида расидааст.

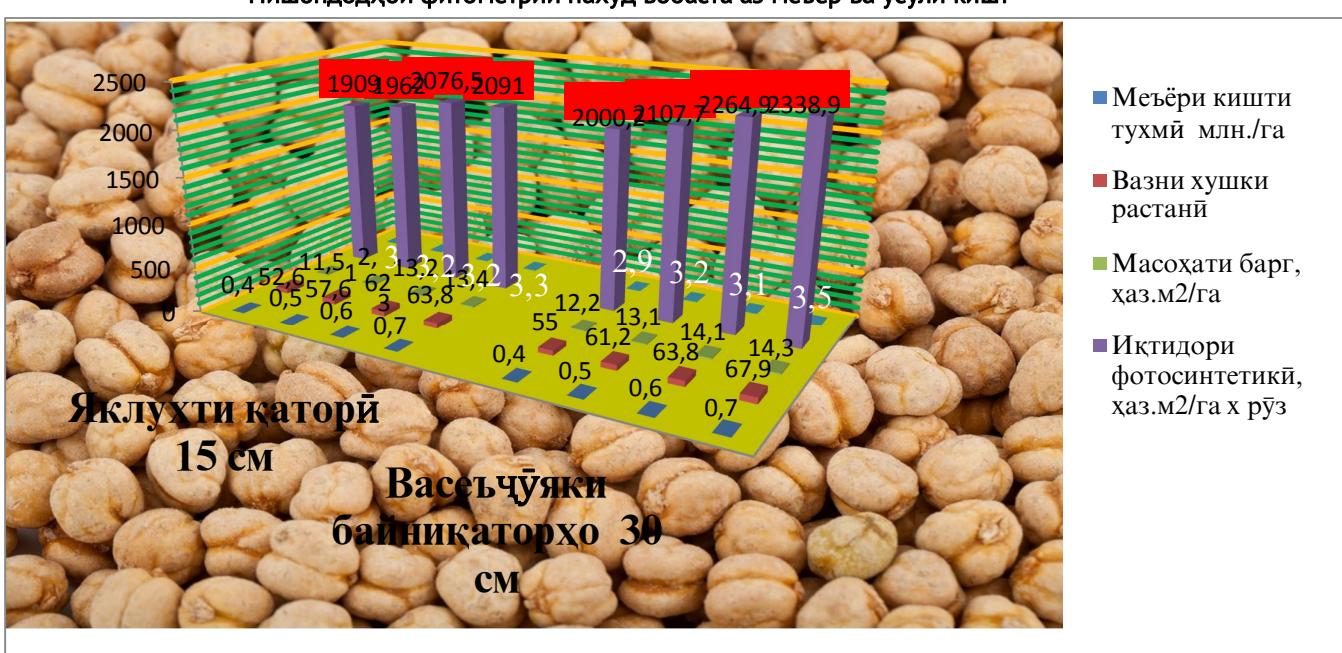
Ҳамин тавр нишондоди иқтидори фотосинтетикӣ дар усули кишти васеъчӯяки байниқаторҳои 30 см ва меъёри кишти 0,7 млн./га тухми нешзананда дар марҳилаи пайдошавии ғилдофакҳо ба 935,8 ҳаз.м²/га х рӯз баробар шуд.

Иқтидори фотосинтетикии киштзорро дар давраи пухтарасии ҳосил меъёри кишти 0,7 млн./га. тухми нешзананда ва усули кишти васеъчӯяки байниқаторҳои 30 см. (2581,9 ҳаз./м² га х рӯз) таъмин намудааст.

Дар маҷмӯъ иқтидори фотосинтетикии киштзор дар давраҳои нашъунамо вобаста аз меъёр дар усули киши яклухти қаторӣ ба 1 909,1...2091,1 ва усули киши васеъчӯяк ба – 2000,2...2338,9 ҳаз.м²/га х рӯз баробар шуд.

Маҳсулоти тозаи фотосинтетикӣ дар тамоми вариантҳои омӯзишӣ аз марҳилаи шонабандӣ оғоз шуд. Дар ин давра вобаста аз зичи растаниҳо маҳсулоти тозаи фотосинтез ба микдори зерин ҳосил шуд: усули киши яклухти қатории 15 см 3,2 г/м² х шабонарӯз; 3,6г/м² х шабонарӯз; 4,1г/м² х шабонарӯз; 4,0 г/м² х шабонарӯз ва усули киши васеъчӯяки байни қаторҳои 30 см 3,1 г/м² х шабонарӯз; 4,0 г/м² х шабонарӯз; 4,0 г/м² х шабонарӯз; 3,9 г/м² х шабонарӯз; 5,0 г/м² х шабонарӯз.

Диаграммаи 1.

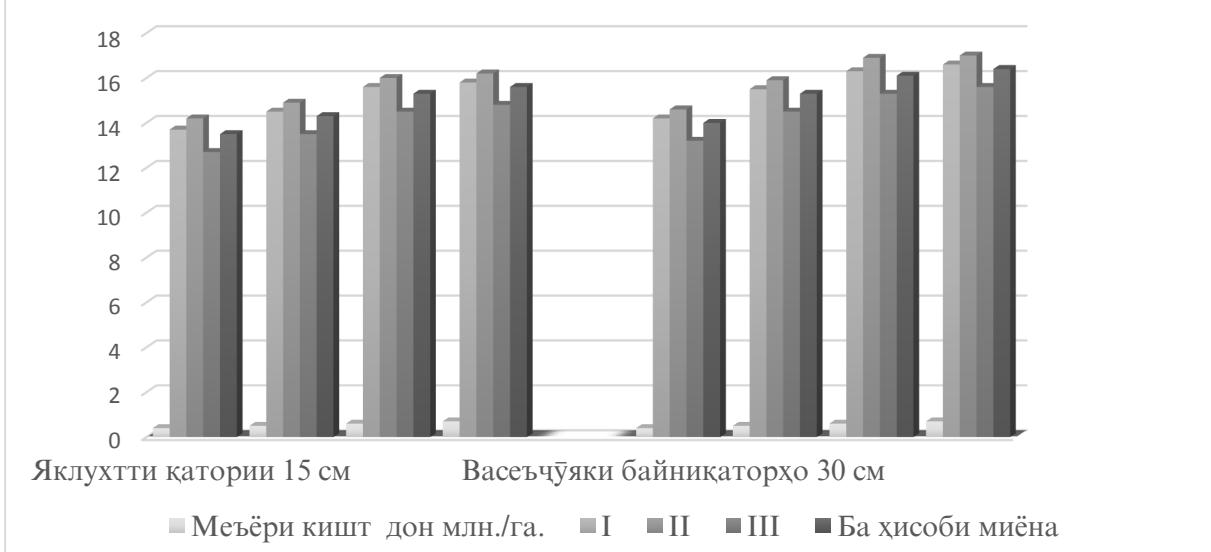

Вобаста аз вариантаҳои омӯзишӣ ҳосилнокии дони нахӯд мутаносибан ба 15,6 - 16,4 с/га баробар шуд. Дар киштзори 0,4 млн./га ин нишондод дар ҳудуди 13,5 – 14,0 қарор гирифт.

Ҳосилнокии дони нахӯд, ҳангоми усули киши қатории муқаррарӣ ба 13,5 - 15,6 с/га ва усули киши васеъчӯяки байниқаторҳои 30 см он ба 14,0 – 16,4 с/га – баробар шуд.

Аз натиҷаҳои корҳои омӯзишӣ аён шуд, ки варианти беҳтарини киши нахӯдро варианти меъёри киши 0,6 млн./га бо усули киши васеъчӯяки байниқаторҳои 30 см таъмин намудааст.

Диаграммаи 2.- Ҳосилнокии нахӯд вобаста аз меъёр ва усули кишт, с/га

Адабиёт

1. Арсений А.А. Особенности агротехники нута в Центральной зоны Молдавии: Бюлл. Научно – тех. инфор. ВНИИ Зернобобовых и крупынхикультур – Орел, 1974.- Т. 8.- С. 84-89.
2. Балашова Н.Н. Мировые тенденции производства и потребления нута //Зерновые хозяйство, 2003.- № 8. – С. 5.
3. Кутаис О. Влияние густоты стояния и схемы посева на урожай нута// Р.Ж. Растениеводство, 1992. - №3.- С. 9.
4. Қасимов Д.К. ва диг. Зернобобовые культуры Таджикистана – Душанбе, 19994. – С. 15.

АННОТАЦИЯ

ФОТОСИНТЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ И ЧИСТАЯ ПРОДУКТИВНОСТЬ ФОТОСИНТЕЗА НУТА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ НОРМ И СПОСОБОВ ПОСЕВА

В статье приведены результаты исследования по фотосинтетическому потенциалу и продуктивности нута в зависимости от способов и густоты высева. Продуктивность фотосинтетического потенциала нута, в зависимости от изученных вариантов, в среднем составляла 2338,9 тыс..м²/га х дней, а чистая продуктивность фотосинтеза равнялась 3,5 тыс..м²/га х дней. Максимальная урожайность нута была получена у вариантов с междуурядьем 30 см, с нормой высева 0,6-0,7 млн./га. всхожих семян/га, которая составила 16,1-16,4 с/га.

Ключевые слова: нут, фотосинтез, продуктивность, фотосинтетический потенциал, способы посева, норма высева, густота посева, урожайность.

АННОТАЦИЯ

ИҚТИДОРИ ФОТОСИНТЕТИКӢ ВА МАҲСУЛНОКИӢ ТОЗАӢ ФОТОСИНТЕЗ ДАР ВОБАСТАГӢ АЗ МЕҶӢР ВА УСУЛИ КИШТИ НАХӮД

Дар мақола доир ба нишондиҳандаҳои фотосинтетикӣ ва маҳсулнокии зироати нахӯд вобаста аз усул ва зичии растаниҳо маълумот оварда шудааст. Маҳсулнокии миёнаи иқтидори фотосинтетикии нахӯд вобаста аз вариантаҳои омӯзишӣ ба ҳисоби миёна 2338,9 ҳаз.m²/га х рӯз ва маҳсулоти тозаӣ фотосинтез ба 3,5 ҳаз.m²/га х шабонарӯз баробар шудааст. Ҳосилнокии бештари дони нахӯд ба ҳисоби миёна 16,1-16,4 с/га-ро усули кишти васеъчӯяки байниқаторҳои 30 см ва зичии 0,6-0,7 млн./га. растани таъмин намудааст.

Калимаҳои калидӣ: нахӯд, фотосинтез, маҳсулнокӣ, иқтидори фотосинтетикӣ, усули кишт, меҷёри кишт, зичии растаниҳо.

ANNOTATION

PHOTOSYNTHETIC POTENTIAL AND NET PHOTOSYNTHESIS PRODUCTIVITY

The article presents the photosynthetic potential and productivity of chickpeas, depending on the methods and density of sowing. The productivity of the photosynthetic potential of chickpeas, depending on the studied options the averaged about 2338.9 ҳаз.m² / ha days, and the net productivity of photosynthesis was 3.5 ҳаз.m² / ha x days. The maximum yield of chickpeas was obtained for variants with a row spacing of 30 cm with a sowing rate of 0.6-0.7 million / ha. germinating seeds / ha, which was 16.1-16.4 s / ha.

Key words: chickpeas, photosynthesis, productivity, photosynthetic potential, methods of sowing, seeding rate, planting density, yields.

ТДУ 631.5 / 9:582.736

**САМАРАИ ИҚТИСОДИИ ПАРВАРИШИ ЧОРМАҒЗИ ЗАМИНӢ ДАР КИШТИ АНГОРИИ ШАРОИТИ
ТОЧИКИСТОНИ МАРКАЗӢ**

Бегназаров Д.Б. - ходими калони илмии Институти зироаткории АИКТ,

Норов М.С. - д.и.к., профессори ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: технология, муҳлати кишт, чормағзи заминӣ, самараи иқтисодӣ, ҳосилнокӣ, фоидавӣ, соф, манфиатнокӣ.

Дар шароити имрӯзai иқтисоди бозоргонӣ нишондиҳандаи асосӣ барои баҳодиҳии самаранокии парвариши зироатҳои кишоварзӣ бо мақсади гирифтани маҳсулотҳои озукаворӣ – ин фоидавӣ соф бо арзиши аслии паст ва манфиатнокии баланд мебошад.

Олимони мухталифи баязе давлатҳо дар адабиёти гуногуни даврӣ самараи иқтисодиро аз истехсоли ғилофакҳои чормағзи заминӣ ба таври гуногун шарҳ медиҳанд. Таҷрибаҳои дар Донишгоҳи аграрии ш. Кубани Федератсияи Россия, ки тайи солҳои 1982–1984 гузаронида шудаанд, нишон доданд, ки дар ҳолати истифода бурдани миқдори мусоиди нуриҳои маъданӣ ба андозаи N_{45} , P_{45} ҳосилнокии ғилофакҳо ба 14,8 с/га баробар шуда, даромаднокӣ аз як гектар ба 4614 рубл ва манфиатнокӣ ба 558,9 % расидааст.

Натиҷаи таҳлили иқтисодии самаранокии истехсоли чормағзи заминӣ дар 3 комплекси агросаноатии минтақаи Пловдиви мамлакати Булғория нишон медиҳад, ки солҳои 1978–1980 ба ҳисоби миёна даромади умумӣ аз ин зироат аз 1206,7 то 2146,0 лв/га зиёд шудааст.

Ҳосилнокии миёнаи ғилофакҳои чормағзи заминӣ то 10,6 с/га, даромаднокии он вобаста аз ташкилотҳои гуногун аз 1486,4 лв/га дар комплексҳои агросаноатии “Асеновград” ва “Первомай” (с. 1980) то 2629 лв/га баробар шудааст. Даромаднокӣ дар ин ташкилотҳо мутаносибан ба 736,4–1691 лв/га, манфиатнокӣ бошад, аз 46 то 103,1 % расидааст [1].

Таҳлили даромаднокӣ ва ҳароҷотҳо дар ҳочагиҳои Иёлоти Каролинаи Шимолии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико [4] нишон дод, ки бо ҳосилнокии ғилофакҳо ба андозаи 35,8 с/га, аз масоҳати 30 га даромаднокии он ба 702,4 долл./га баробар шудааст.

Олимони донишгоҳҳо ва дигар ташкилотҳои Иёлоти Джорджияи ИМА нишондодҳои 24-солаи (1963–1986) самараи иқтисодии парвариши чормағзи заминиро дар ин минтақа муддати солҳои 1984–1986 ба таври муфассал таҳлил намуданд [3]. Даромаднокӣ дар муддати солҳои 1963–1986 ба 828,8 долл./га, солҳои 1984–1986 мутаносибан 1845,9–1335 ва 1647,4 долл./га баробар шудааст, ки ин нисбат ба даромаднокии зироатҳои ҷуворимакка, гандум ва ҷуворӣ ба таври назаррас зиёд аст.

Барои рӯёнидани ҳосили фаровони зироати чормағзи заминӣ омилҳои асосии технологияи парвариш, аз ҷумла муҳлати кишт ва зичии ниҳолҳо нақши асосиро ишғол менамоянд. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки парвариши чормағзи заминӣ дар шароити Тоҷикистони Марказӣ дар кишти ангорӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ самара баҳаш мебошад.

Таҷрибаҳои илмӣ муайян намуданд, ки аз муҳлати кишт дар даҳрӯзаи якуми моҳи июн (1.06) гузаронидашуда, бо зичии ниҳолҳо 116 ҳазор дар 1 га ва 32,9 с/га ҳосили ғилофакҳо, фоидай соф ба 10 ҳазор 25 сомонӣ ва манфиатнокӣ ба 210 % баробар шуд (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1. – Самараи иқтисодии парвариши чормағзи заминӣ вобаста аз муҳлати кишт ва зичии ниҳолҳо дар кишти ангорӣ (солҳои 2012–2014), ба ҳисоби ғилофак

Зичии ниҳолҳо, ҳазор ниҳол/га	Ҳосилно кӣ, с/га	Нархи маҳсулот, сомонӣ	Ҳароҷотҳои истехсолӣ, сомонӣ	Арзиши аслии 1 с/га, сомонӣ	Фоидай соф, сомонӣ	Манфиат- нокӣ, %
Муҳлати кишт 1 июн						
83	25,6	11520	4709	184	6811	145
100	26,6	11970	4730	178	7240	153
116	32,9	14805	4780	145	10025	210
133	27,2	12240	5088	187	7152	141
150	25,3	11385	4720	187	6665	141
166	24,0	10800	4660	194	6140	132

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар ҳолати гузаронидани кишти чормағзи заминӣ (10.06) бо зичии ниҳолҳои 116 ҳазор дар 1 гектар бо ҳосилнокии ғилофакҳо 24,1 с/га, арзиши аслии маҳсулот ба 204 сомонӣ, фоидай соф 5937 сомонӣ ва манфиатнокӣ ба 121% расидааст (ҷадв. 2). Бо зичии ниҳолҳои 166 ҳазор дар 1 гектар фоидай соф ба 4502 сомонӣ ва манфиатнокӣ ба 118 % баробар шудааст.

Ҷадвали 2. - Самараи иқтисодии парвариши чормағзи заминӣ вобаста аз муҳлати кишт ва зичии ниҳолҳо дар кишти ангорӣ (солҳои 2012–2014), ба ҳисоби ғилофак

Зичии ниҳолҳо, ҳазор ниҳол/га	Ҳосилно кӣ, с/га	Нархи маҳсулот, сомонӣ	Ҳароҷотҳои истехсолӣ, сомонӣ	Арзиши аслии 1 с/га, сомонӣ	Фоидай соф, сомонӣ	Манфиат- нокӣ, %
Муҳлати кишт 10 июн						
83	16,3	7335	3370	207	3965	118
100	19,2	8640	3950	206	4690	119
116	24,1	10845	4908	204	5937	121
133	22,4	10080	4937	220	5143	104
150	20,4	9180	4180	205	5000	120
166	18,5	8325	3823	207	4502	118

Парвариш ва истехсоли чормағзи заминӣ аз ҳисоби фурӯши дон низ фоидаовар аст. Натиҷаҳо нишон доданд, ки киши чормағзи заминии дар даҳрузан якуми моҳи июн гузаронидашуда бо зичии ниҳолҳои 116 ҳазор растани дар 1 гектар бо ҳосилнокии 20,4 с/га барои ба даст овардани 13529 сомонӣ фоидаи соф имконият дод, ки аз он манфиатнокӣ ба 197 % баробар шудааст.

Бо зичии ниҳолҳо то 166 ҳазор дар 1 гектар бо ҳосилнокии дони 14,8 с/га фоидаи соф 9262 сомонӣ ва манфиатнокӣ 167 %-ро ташкил додааст (ҷадв. 3).

Ҷадвали 3. - Самараи иқтисодии парвариши чормағзи заминӣ вобаста аз муҳлати кишт ва зичии ниҳолҳо дар киши ангорӣ (солҳои 2012-2014), ба ҳисоби дон

Зичии ниҳолҳо, ҳазор ниҳол/га	Ҳосилно кӣ, с/га	Нархи маҳсулот, сомонӣ	Харочотҳои истехсолӣ, сомонӣ	Арзиши аслии 1 с/га, сомонӣ	Фоидаи соф, сомонӣ	Манфиат- нокӣ, %
Муҳлати кишт 1 июн						
83	15,8	15800	5960	377	9840	165
100	16,5	16500	6174	374	10326	167
116	20,4	20400	6871	337	13529	197
133	16,7	16700	5932	355	10768	182
150	15,8	15800	5980	378	9820	164
166	14,8	14800	5538	374	9262	167

Парвариши чормағзи заминӣ дар киши ангорӣ аз муҳлати кишти 10 июн низ аз ҷиҳати иқтисодӣ самарарабаҳш мебошад. Натиҷаҳо муайян намуданд, ки аз парвариши чормағзи заминӣ, ки зичии ниҳолҳояш 116 ҳазор ниҳолро дар як гектар ташкил медоданд, ҳосили дон ба 15 с/га, фоидаи соф ба 9487 сомонӣ ва манфиатнокӣ ба 172 % баробар шудааст. Бо зичии ниҳолҳои аз 133 то 166 ҳазор дар 1 гектар ҳосилнокии дони чормағзи заминӣ ва нишондодҳои иқтисодии он паст шудаанд (ҷадв. 4).

Ҷадвали 4. - Самараи иқтисодии парвариши чормағзи заминӣ вобаста аз муҳлати кишт ва зичии ниҳолҳо дар киши ангорӣ (солҳои 2012-2014), ба ҳисоби дон

Зичии ниҳолҳо, ҳазор ниҳол/га	Ҳосилно кӣ, с/га	Нархи маҳсулот, сомонӣ	Харочотҳои истехсолӣ, сомонӣ	Арзиши аслии 1 с/га, сомонӣ	Фоидаи соф, сомонӣ	Манфиат- нокӣ, %
Муҳлати кишт 10 июн						
83	10,0	10000	4342	434	5658	130
100	11,9	11900	4853	408	7047	145
116	15,0	15000	5513	368	9487	172
133	13,9	13900	5504	395	8699	158
150	12,6	12600	5110	405	7490	146
166	11,5	11200	4803	417	6397	133

Адабиёт

1. Богоев Т., Запрянов А. Н. Доходность и рентабельность на фольклор-производство// Научные труды Высш. Сель. института, 1982. Vol. 27. № 1. Р. 109-114.
2. Жемилемболов Ф. Влияние удобрений на урожай и качество семян арахиса на выщелоченном черноземе Кубани- Краснодар: Кубанский СХИ, 1985.- С. 1-19.
3. Moss R. B., Saunders F. B. Cost and returns for selected crop enterprises at the Southwest Georgia Branch experiment station, 1984 to 1986, with comparisons for the 24-year period 1963 to 1986//The Georgia Agr. Exp. St., Coll. of Agr., Univ of Georgia. 1987. Vol. 536. P. 1-7, 13-14, 19.
4. Sullivan, G. A. Peanut production practices// 1987. Peanut. The North Caroline Agr. Ext. Serv. 1, 1987. P. 1-15, 61-62.

АННОТАЦИЯ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ АРАХИСА ПРИ ПОВТОРНЫХ ПОСЕВАХ В УСЛОВИЯХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ТАДЖИКИСТАНА

Выращивание арахиса в повторных посевах является экономически выгодным. Установлено, что от срока посева 1 июня при густоте стояния 116 тыс. кустов на 1 га, с урожайностью составила 32,9 ц/га бобов, получено 10025 сомони чистого дохода, с рентабельностью 210 %. С увеличением густоты стояния от 133 до 166 тыс. кустов арахиса на 1 га экономические показатели уменьшаются.

Ключевые слова: технология срока посева, арахис, экономическая эффективность, урожайность, чистый доход, рентабельность.

АННОТАЦИЯ

ФОИДАИ ИҚТИСОДИИ КИШТИ ТАКРОРИИ ЧОРМАҒЗИ ЗАМИНӢ ДАР ШАРОИТИ ТО҆ЧИКИСТОНИ МАРКАЗӢ

Парвариши чормағзи заминӣ дар кишти тақрорӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ фоидавар мебошад. Муайян карда шудааст, ки муҳлати кишти 1 июн бо зичии ниҳолҳо 116 ҳаз. / га бо ҳосилнокии 32,9 с / га аз 1 га замин 10025 сомони фоидай соф гирифта шудааст. 50 зиёд намудани зичии ниҳолҳо аз 133 то 166 ҳаз растани дар 1 га нишондодҳои иқтисодӣ кам мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: технология, муҳлати кишт, чормағзи заминӣ, самараи иқтисодӣ, ҳосилнокӣ, фоидай соф, манфиатнокӣ.

ANNOTATION

COST-EFFECTIVENESS OF PEANUTS DURING REPEATED SOWING IN THE CONDITIONS OF CENTRAL TAJIKISTAN

Growing peanuts in repeated plantings is a cost-effective. It was established that from the sowing date June 1 is with a stand density of 116 thousand bushes per 1 ha with a yield of 3.29 ton/ha of beans, 10,025 somoni of net income with a profitability of 210% were received. With an increase in standing density from 133 to 166 thousand peanut bushes per 1 ha, economic indicators are decrease.

Key words: technology, sowing terms, peanut, economic efficiency, yield, net income, profitability.

ТДУ 631.93; 634.65

САМАРОНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОЛОТҲОИ МУОСИР БАР ЗИДДИ КАСАЛИЮ ҲАШАРОТИ ЗАРАРРАСОН

Қаҳоров Д.Р., ассистент, Ҳафизов А.А., н.и.к., Бобоев А.А., н.и.к. -
ДДД, Исоев У.П.- н.и.т., дотсент, ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: ҳашарот, касалӣ, заҳрҳо, мошина, олот, мубориза.

Дар замони ҳозира бар зидди касалию ҳашароти зараррасон дастгоҳҳои дастии гуногун (муҳаррикдор ва бемуҳаррик) ва агрегатҳои трактории ОВХ-28, ОВТ-1А ва ғайрахоро истифода мебаранд. То солҳои наздик дастгоҳҳои дастии 10 ва 20 л муқаррарӣ истифода бурда мешуд ва дар вақти коркард, растаниҳоро бо қатраҳои калон-калон, ки дар растани нигоҳ дошта намешуданд, мешустанд.

Олотхой мошинй ва дастии мусир бошад маҳлулро бо тарзи аэрозолй ба растани мепошанд. Аэрозолаз калимаи юнонии аег-ҳаво ва sol-маҳлули коллоидӣ, як навъ туман (зарраҳои моеъ ва ҳаво) ё дуд (зарраҳои саҳт ва ҳаво)-и сунъиро гӯянд, ки аз заҳрҳои гуногун ҳосил карда, ба ҳаво паҳн мекунанд. Дар натиҷа ҳашароти заرارрасон маҳв мешавад. Як намуди ин олот муҳарриқдор, зарфаш 60 л, чойи пошидани моеъ дар як соат 32 л, суръати мошин 10-20 км/соат, заҳри моеъро ба тарзи дуд мепошад, албатта бо вазиши шамоли доимӣ (шамоли доимӣ баъди соатҳои 21, 22, 23 ё соати 2-и шаб, ки аз релефи майдон вобаста аст) дар як соат 300-500 гектар майдони зироатҳоро аз коркард гузаронидан мумкин аст. Рӯзона шамоли доимӣ фақат 100 ё то 200 метр мевазад ва кам самаранок мебошад. Рӯзона шамоли доимӣ ба як тараф вазад, барои ҳайвонот ва одам хафнок аст, барои ҳамин рӯзона истифода бурдан ин усул қатъиян манъ мебошад.

Тарзи дуюми пошидани заҳрҳо аэрозолӣ, дисперсионӣ ё заррача бо роҳи паҳн кардани моеъи заҳролуд бо диаметри як метр паҳн мебошад. Агар дастгоҳи дастии муҳарриқдор 20 литра бошад, суръати ҳаракат 7 км/соат ва маҳлул дар паҳни 15 метр пошида шавад, як бор пур кардани зарф ба 700 метр мерасад, ки 105 сотихро ташкил мекунад. Мисол, меъёри сарфи НУРЕЛЛ,Д 55 % к.э. 1,5 л/га аст, ба 20 литр 150 грамм модда рост меояд. Музди меҳнати коргар барои як маротиба пур кардани зарф 10 сомонӣ, нархи 1 литр

НУРЕЛЛ,Д 55 % к.э. 85 сомонӣ мебошад ($0,15 \text{ г} \times 85 \text{ сомонӣ/л} = 12,75 \text{ сомонӣ}$), ҳамин тавр ҳарочоти умумӣ 22,75 сомониро ташкил медиҳад.

Дастгоҳи дастии муқаррарӣ ҳангоми як маротиба пур кардани зарф 10 сотихро ташкил медиҳад, барои як гектарро коркард гузаронидан бошад, зарфро 20 бор пур кардан лозим аст. Ҳамаи ҳарочоти умумӣ 455 сомониро (20 бор \times 10 сомонӣ ва 20 бор \times 12,75 сомонӣ) ташкил медиҳад. Аз ин ҷо бар меояд, ки дастгоҳи дастии аэрозолӣ нисбати дастгоҳи дастии муқаррарӣ 432,25 сомонӣ (455 сомонӣ – 22,75 сомонӣ) арзонтар мебошад.

Дигар намуди ба тарзи дисперсионӣ (заррача) маҳлулро дар паҳни 70 м мепошад (зарфаш 310 л), ки дар як соат 50 гектар майдони зироатро коркард мегузаронад. Ҳарочоти ин агрегат нисбат ба агрегати OBX-28 қариб 35 баробар арзонтар аст. Масалан, бар зидди кирми ғӯза заҳри «НУРЕЛЛ,Д 55% к.э.» бо меъёри 0,5% истифода шавад, барои як бор пур кардани зарфаш 1,5 л аз ин дору лозим мебошад. Яъне бо 1,5 л 50 гектарро коркард гузаронидан мумкин аст. Нархи 1 л «НУРЕЛЛ,Д 55% к.э.» 85 сомонӣ ($1,5 \text{ л} \times 85 \text{ с/л} = 127,5$), музди тракторӣ барои як маротиба пур кардани зарфи трактор 50 сомонӣ, сарфи умумӣ 5 л сӯзишворӣ 35 сомонӣ, дигар ҳарочот 35 сомониро ташкил медиҳад. Ҳарочоти умумӣ ҳангоми истифодаи ин усули коркард 247,5 сомониро ташкил медиҳад, ки нархи коркарди як гектар ҳамагӣ 4,95 сомониро ташкил мекунад. Нархи коркарди як гектар агрегати OBX-28 ба ҳисоби миёна 172,5 сомонӣ ба 1 га мебошад, ки коркарди як гектар агрегати дисперсионӣ нисбати ин агрегат 167,55 сомонӣ (172,5 сомонӣ – 4,95 сомонӣ) арзонтар мебошад.

Боз дигар намуди ултрамикрокамҳаҷм AU8115M, андозаи заррача аз 40 то 100 мкм, зарфаш 100 л, суръати мошин 10 км/соат, ба шамоли доимӣ то 100 м мепошад. Дар заминҳои ҳамворт то 50 гектар ва кӯҳсor то 35 гектар дар як рӯз кор кардан мумкин. Дар як соат 270-300 г заҳр пошида мешавад. Яъне дар даҳ рӯз 350 гектар коркард кардан мумкин аст. Дар як рӯз ҳамагӣ 10,5 л заҳр ($35 \text{ га} \times 0,3 \text{ л/га}$) сарф шудааст. Ҳамагӣ заҳр 892,5 сомонӣ (10,5 сомонӣ \times 85 с/л) мешавад. Музди ронанда 50 сомонӣ, дорурез 35 сомонӣ, дигар ҳарочот 50 сомонӣ, бензин 15 л \times 7 с/л = 105 сомонӣ, яъне ҳамагӣ ҳарочот 1132,5 сомониро ташкил кард. Коркарди як гектар 32,4 сомонӣ (1132,5:35 га) мешавад.

Афсӯс, ки ин дорупошакҳоро фақат бар зидди малахҳо истифода мебаранд. Дехқонон агар ин дорупошакҳоро дар заминҳои обӣ бар зидди касалию ҳашароти заرارрасон истифода мебурданд, арзиши аслии маҳсулот хеле арзонтар мешуд. Вале, истифода бурдан ин дорупошакҳо дар заминҳои обӣ мушкитар мебошад. Чунки ҳочагиҳои дехқонию фермерӣ истифодаи гуногунсамти заминҳои обӣ доранд, ки сабаби нодуруст истифода бурдан заминҳо гардидааст. Масалан, як контури замини бист гектара, ки ба таври яклухт коркард мешавад, ҳоло ба якчанд фермерон тақсим карда шудааст. Яке 0,4 га, дуюмӣ 0,8 га, сеюмӣ 1,5 га, чорумӣ 3 га ва ғайра замин доранд, ки ҳар қадоми онҳо ҳар гуна зироат мекоранд, ба монанди паҳта, гандум, шолӣ, полизӣ, сабзавот, юнучқа ва ғайраҳо. Коркарди агротехникиро ҳар як фермер бо ғаҳмиши худ мегузаронад. Дар як вақт қисми дехқонон бар зидди заرارрасонҳо коркарди кимиёвӣ мегузоранд, дигарон коркарди байнӣ қаторҳоро сар мекунанд, сеюмихо бошанд об мегиранд.

Барои ҳалли ин мушкилиҳо, мо тавсия медиҳем, ки дар базаи идораи кишоварзии ҳар як ноҳия як ширкати хизматрасонӣ ба фермерон ташкил карда шавад. Дар ин ширкат техникаҳои коркарди байни қаторҳо, комбайнҳои ғалладарав, агрегатҳои юнучқадарав, ҷамъоварии мошинии паҳта, дорупошакҳои муосир бар зидди касалию зараррасон барои хизмат мавҷуд бошанд. Ҳатто дар ин ширкат агрохимлаборатория ва нуқтаи мушоҳида ва ҳабаррасон оид ба касалию зараррасон ба роҳ монда шавад, мушкилоти фермерон осонтар мегардад.

Адабиёт

1. Ануриев В.И. Справочник конструктора машиностроителя - М.: Машиностроение, 1967.- С. 684.
2. Аҳмадов Б. Р., Ҳоҷиев Б.Б. ва дигарон Асосҳои илмӣ-амалии меҳаниконии кишоварзӣ- Душанбе, 2011. – 890 с.
3. Босой Е.С. и др. Теория, конструкция и расчет сельскохозяйственных машин- М. Машиностроение, 1978. – 454 с.
4. Ведров Н.Г. Практикум по растениеводству / Н.Г. Ведров, Е.Т. Завгородняя, Е.М. Нестеренко – Красноярск: Издательство Красноярского университета, 1992. – 384 с.
5. Кленин Н.И. и Сакун В.А. Сельскохозяйственные и мелиоративные машины – Москва: Колос, 1980. – 356 с.

АННОТАЦИЯ

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННОГО ОБОРУДОВАНИЯ ОТ БОЛЕЗНЕЙ И НАСЕКОМЫХ

В представленной статье рассказывается о борьбе с болезнями и вредителями. Здесь показаны машины и оборудование применяемые для борьбы с вредителями и болезнями.

Ключевые слова: насекомые, болезни, яды, машины, оборудование, борьба.

ANNOTATION

EFFECTIVE USE OF MODERN OF THE EQUIPMENT DISEASES AND INSECTS

This article describes the fight against diseases and pests. Shown here are machines and equipment used to control pests and diseases.

Keywords: Insects, diseases, poisons, machines, equipment, fighting.

ТДУ 631.55:8.338.43

ТАЪСИРИ НУРИҲОИ МИНЕРАЛӢ ВА БИОЛОГӢ БА ҲОСИЛНОКИИ НАВҲОИ ПОМИДОР
ДАР ШАРОИТИ ДАНФАРА

Исуфов Ч.Ш.,унвончӯ, Расулов Б.Р., н.и.к., дотсент-ДДД, Боймуродов Р.Б.- н.и.к., дотсент, ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур

Вожаҳои калидӣ: помидор, нурӯ, Зеребро агро, Бигус, маҳсулнокӣ, ҳосилнокӣ, самараи иқтисодӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли помидор дар байни зироатҳои сабзвотӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Сабаби асосии он талаботи баланди аҳолӣ ба сабзвоти тару тозаи он дар тамоми фасли сол мебошад. Солҳои охир тағиیرёбии шароити агроиклимиӣ ба таври аён мушоҳида мегардад, ки ба рушду нумуъ, маҳсулнокӣ ва сифати ҳосили зироатҳои кишоварзӣ таъсири манғӣ мерасонад. Устувории навъҳо ба касалию ҳашароти зараррасон паст мегарданд. Аз тарафи дигар норасони нуриҳои органикӣ, фосфорӣ ва калийӣ боиси паст шудани ҳосилхезии хок, шӯршавии заминҳо ва баланд шудани сатҳи обҳои зеризамиӣ гашта истодааст.

Бинобар масъалаи омӯзиши мутобиқати навъҳои помидор ба тағиирёбии иқлими ба миён меояд, ки барои ҳамаи минтақаҳои сабзвотпарварии Ҷумҳурии Тоҷикистон басо муҳим мебошад. Зарурати муайян намудани навъҳои ба ҳар як минтақаи иқлими хос, ки дорои устуворӣ ба таъсири номусоидии обу ҳаво дар асоси омӯзиши маҳсулнокӣ, давомнокии давраи нашъунамо ва сифати ҳосил ҷой дорад.

Маҳсулнокии помидор аз таъсири муштараки маҷмӯи омилҳои агротехнологӣ, хусусиятҳои навъ ва омилҳои муҳити зист вобастагӣ дорад. Вобаста ба шароити хоку иқлими минтақаи парвариш таъсир ва самарабахшии омилҳои агротехникӣ барои ҳамаи навъҳо якхела зоҳир намегардад.

Дар шароити ноҳияи Данғара ба ҳосилнокии помидор таъсири шароити иқлим, аз ҷумла ҳарорати баланд ва намнокии нисбатан пасти ҳаво хеле калон мебошад. Бо истифода аз нуриҳои биологӣ имконияти баланд бардоштани дараҷаи устувории растаниҳо ба шароити номусоиди иқлимий имконпазир мегардад.

Олимон пешниҳод доранд, ки захираҳои биологӣ ва иқтидори генетикии худи зироатҳо, биопрепаратҳо ва танзимқунандагони биологии рушд (Ракитин, 1973; Синяков, 2000) истифода бурда шаванд. Истифодаи воситаҳои биологии баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ бо мақсади баланд бардоштани устувории растаниҳо ба омилҳои номусоиди муҳит ва таъмин намудани сифати хуби ҳосил тавсия дода мешавад (Варшавская и др., 1981; Верзилов, 1981; Дьяченко, 1979; Тосунов и др., 2001).

Натиҷаи таҷрибаҳои саҳроӣ нишон медиҳанд, ки дар ҳолати З маротиба ҷамъоварӣ кардан ҳосили помидор дар ҳар як даҳрӯза пас аз пухтарасӣ фоизи ҳосили пухтарасида аз шумораи умумии меваҳои як растани дар навъи Волгоград 5/95 ба ҳисоби миёна вобаста ба варианҷҳои ғизодиҳӣ 50-58% ва дар навъи Финиш 50-64% мебошанд (нигаред ба ҷадв. 1).

Нишондиҳандай мазкур аз рӯи миқдори умумии ҳосил аз як растани дар ҳудуди нишондодашуда назаррас мебошад, лекин ҳангоми баҳодиҳӣ бо ҳисоби вазни умумии ҳосил қаноаткунанда мебошад. Аксарон меваҳои дар давраи асосии пухтарасии ҳосил нашъунамоёфта, ки дар навдаҳои поёнӣ ҷойгир мешаванд, назар ба помидорҳои дар давраҳои оянда пайдошаванда қалонтар мебошанд.

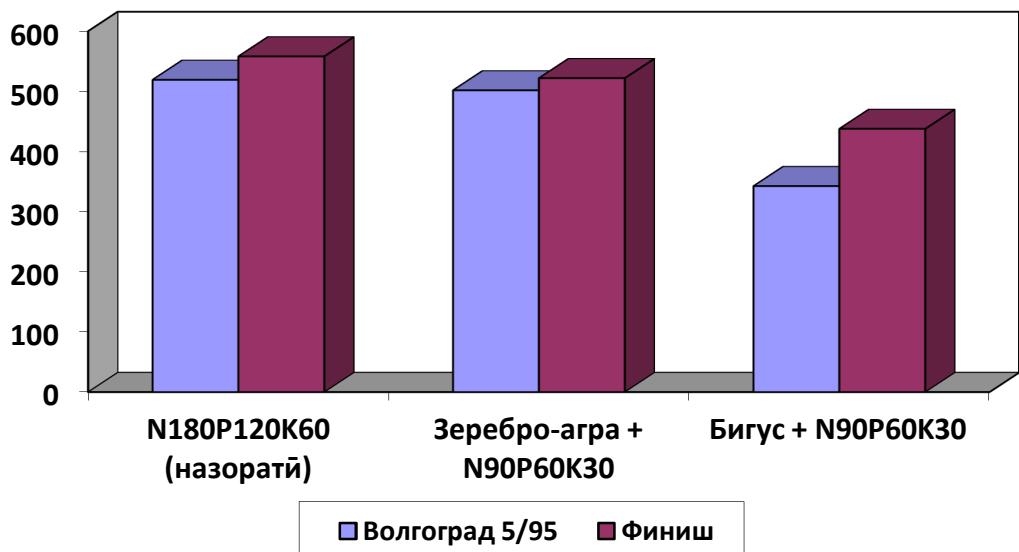
Миқдори умумии меваи як ниҳоли помидор дар таҷрибаҳои саҳроӣ вобаста ба варианҷҳои ғизодиҳӣ дар навъи Волгоград 5/95 ба 19-21, аз ҷумла меваҳои пухтарасида дар се давраи ҷамъоварии ҳосил ба 7-11 адад баробар аст. Дар навъи помидори Финиш бошад нишондиҳандаҳои мазкур мутаносибан 14-18 ва 8-9 ададиро ташкил медиҳанд.

Ҷадвали 1. -Ҳосилнокии умумии навъҳои помидор вобаста ба намуди ғизодиҳӣ дар кишти асосӣ

Аломат	N ₁₈₀ P ₁₂₀ K ₆₀ (назоратӣ)	Зеребро-агро + N ₉₀ P ₆₀ K ₃₀	Бигус + N ₉₀ P ₆₀ K ₃₀
Навъи Волгоград 5/95			
Миқдори умумии меваҳои 1 растани	21	19	14
Миқдори умумии ҳосили пухтарасида аз як растани	11	11	7
Фоизи меваҳои пухтарасида (%)	52,38	57,89	50,00
Вазни умумии меваҳои пухтарасидаи 1 растани, г	519,01	501,52	342,3
Ҳосилнокӣ, т/га	24,71	23,88	16,30
Навъи Финиш			
Миқдори умумии меваҳои 1 растани	18	14	16
Миқдори умумии меваҳои пухтарасидаи як растани	9	9	8
Фоизи меваҳои пухтарасида (%)	50,00	64,29	50,00
Вазни умумии меваҳои пухтарасидаи 1 растани, г	557,97	521,7	437,54
Ҳосилнокӣ, т/га	26,57	24,84	20,84

Миқдори бештари ҳосили аз як растани дар ҳарду навъ ҳангоми истифодаи меъёри пурраи солонаи нуриҳои минералӣ ба даст оварда шудааст. Аз рӯи миқдори меваҳои пухтарасида бошад, истифодабарии нурии биологии Зеребро агро бо 50% меъёри солонаи нуриҳои минералӣ ба варианти назоратӣ баробар аст (ҷадвали 1).

Фарқияти аниқи вазни меваҳои пухтарасидаи як растани дар таҷрибаҳои саҳроӣ ҳангоми истифодабарии нуриҳои минералӣ ва биологӣ аниқ мушоҳида карда мешавад (расми 1). Аз рӯи вазни меваҳои пухтарасида аз як растани навъи Финиш назар ба навъи Волгоград 5/95 дар ҳамаи варианҷҳо бартарият дорад. Маҳсулнокии навъи Волгоград 5/95 ҳусусан дар варианти Бигус+50% нуриҳои минералӣ ниҳоят паст мебошад, ки ба 342,3 г баробар аст.

Расми 1. -Вазни умумии меваҳои пухтарасидаи як растани помидор (г) вобаста ба ғизодиҳӣ
(НМ – нуриҳои минералий)

Чи тавре, ки аз расми 1 дида мешавад, ҳосилнокии помидор дар қитъаи таҷрибавӣ дар навъи Волгоград 5/95 ба 16,3-24,71 т/га, дар навъи Финиш бошад, ба 20,84-26,57 т/га баробар аст.

Ҳосилнокии баландтарин дар ҳарду навъи омӯхташуда ҳангоми истифодабарии меъёри пурраи солонаи нуриҳои маъданӣ гирифта шудааст. Истифодаи 50% нуриҳои маъданӣ аз меъёри солона ва нурии биологии Зеребро агро дар навбати худ барои гирифтани ҳосили дилҳоҳи помидор (23,88-24,84 т/га) мусоидат намудааст. Албатта барои ҳарду навъи омӯхташуда дар муқоиса бо варианти назоратӣ ин нишондиҳандা андаке камтар аст, лекин аҳамияти калони иқтисодӣ ва агроэкологии варианти мазкур қобили таваҷҷӯҳ мебошад. Ҳангоми истифодабарии нурии биологии Бигус бо 50% меъёри солонаи нуриҳои маъданӣ ҳосилнокии навъи помидори Волгоград 5/95 назар ба варианти назоратӣ 8,41 тонна, назар ба варианти Зеребро агро бошад, 7,28 т/га камтар мебошад. Дар навъи Финиш тафовути мазкур мутаносибан 5,73 ва 4,00 т/га мебошад.

Самаранокии иқтисодии парвариши помидор пеш аз ҳама аз ҳосилнокии навъҳо ва ҳарочоти истеҳсолӣ вобаста аст. Яке аз нишондиҳандаҳои асосии истеҳсолии ифодакунандай самаранокии парвариши зироатҳо дар комплекси агросаноатӣ (КАС) арзиши маҳсулоти охирин мебошад, ки нисбат ба коргари миёнаи солона, ҷамъи ҳарочоти истеҳсолӣ ва фондҳои асосии истеҳсолӣ ҳисоб карда мешавад (Шаропов, 2007).

Ҷадвали 2. -Самаранокии мукамалии иқтисодии парвариши помидор вобаста ба ғизодиҳии гуногун дар шароити ноҳияи Данғара

№ б.т.	Нишондиҳандаҳо	N ₁₈₀ P ₁₂₀ K ₆₀ (назорат)	Зеребро-агра + N ₉₀ P ₆₀ K ₃₀	Бигус + N ₉₀ P ₆₀ K ₃₀
1	Ҳосилнокӣ, т/га:			
	Навъи Волгоград 5/95	24,71	23,88	16,30
	Навъи Финиш	26,57	24,84	20,84
2	Даромади умумӣ, сомонӣ:			
	Навъи Волгоград 5/95	61775	59700	40750
	Навъи Финиш	66425	62100	52100
3	Ҳарочоти умумӣ, сомонӣ	9006,8	8096,8	7996,8
	Даромади соғ, сомонӣ:			
	Навъи Волгоград 5/95	52768,2	51603,2	32753,2
	Навъи Финиш	57418,2	54003,2	44103,2
4	Арзиши аслии 1 тонна ҳосил, сомонӣ:			
	Навъи Волгоград 5/95	364,50	339,06	490,60
	Навъи Финиш	338,98	325,96	383,72

Ҳамин тавр, натиҷаи таҷрибаҳои саҳроӣ нишон медиҳанд, ки таъсири нуриҳои маъданӣ ва таъсири якҷояи онҳо бо нуриҳои муосири биологӣ ба маҳсулнокии навъҳои помидор дар шароити саҳро калон мебошад. Истифодаи нуриҳои биологӣ дар якҷоягӣ бо меъёри камтарӣ нуриҳои маъданӣ имконияти гирифтани ҳосили дилҳоҳи помидорро дар шароити ноҳияи Данғара бо сифати хуби ғизӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза таъмин менамояд.

Ҳангоми истифодабарии нурии биологии Зеребро агро бо 50% кам кардани меъёри солонаи нуриҳои маъданӣ имконияти ба даст овардани 23-24 т/га ҳосили помидор дар шароити киштҳои истеҳсолӣ мавҷуд аст, ки барои дехқонони минтақа аҳамияти муҳими агротехникий ва иқтисодӣ дорад.

Харочоти истеҳсолӣ ҳангоми истифодаи меъёри пурраи солонаи нуриҳои маъданӣ ба 9006,8 сомонӣ/га, ҳангоми истифодаи нисфи ин меъёр ва нуриҳои биологӣ ба 7996,8-8096,8 сомонӣ/га баробар аст. Вобаста ба ҳосилнокии навъҳои помидор ва технологияи истифодабурдашуда, даромади умумӣ аз парвариши помидор аз 40750 то 66425 сомониро ташкил медиҳад. Арезиши аслии 1 тонна ҳосили помидор дар навъи Волгоград 5/95 ба 339-490,60 сомонӣ, дар навъи Финиш ба 325-383,72 сомонӣ баробар аст, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ дар муқонса бо нарҳи фурӯши помидор ва харочоти истеҳсолӣ самаранокии баландро нишон медиҳад.

Адабиёт

1. Ракитин Ю.В. Гидразид малеиновой кислоты, природы его действия и практическое применение. Гидрозид малеиновой кислоты как регулятор роста растений- М.: Наука, 1973.
2. Синяков А. Ф. Томаты полезны всем // Картофель и овощи, 2000.- №2. -С 28.
3. Варшавская В.Б. Стимулирование прорастание семян сахарной свеклы регуляторами роста и другими физиологически активными веществами // Физиология семян: формирование прорастания-Душанбе, 1990. -С. 311-314.
4. Верзилов В.Ф. Пути повышения эффективности применения регуляторов роста в растениеводстве. Тез. док. I Всесоюзн. конференц. «Регуляторы роста и развития растений». (12-14 октября)- М.: Наука, 1981. -С. 232.
5. Дьяченко В.С. Овощи и их пищевая ценность / В.С. Дьяченко -М.: Россельхозиздат, 1979. -159 с.
6. Тосунов Я.К., Миргородский И.Ю., Чернышева Н.В. Применение препарата Гумата К на томатах / Материалы Науч. конференц. студентов и аспирантов. Научные достижения молодежи Кубани- Краснодар, 2001. -С. 25.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ МИНЕРАЛЬНЫХ И БИОЛОГИЧЕСКИХ УДОБРЕНИЙ НА УРОЖАЙНОСТЬ СОРТОВ ТОМАТА В УСЛОВИЯХ ДАНГАРИНСКОГО РАЙОНА

В статье изучено влияние биологических удобрений Зеребро агро и Бигус на урожайность сортов томата Волгоград 5/95 и Финиш в орошаемых условиях Дангаринского района. Использование биологического удобрения Зеребро агро и 50% годовой нормы минеральных удобрений способствовало получению 23,88-24,84 т/га урожая спелых плодов томата и чистого дохода более 44 тыс. сомони/га.

Ключевые слова: томат, удобрения, Зеребро агро, Бигус, продуктивность, урожайность, экономическая эффективность.

ANNOTATION

THE INFLUENCE OF MINERAL AND BIOLOGICAL FERTILIZERS TO THE HARVEST OF TOMATOES SORT IN THE CONDITION OF DANGARA DISTRICT

In this article is learning about the influence of biological fertilizers Zerebro agro and Bigus on the yield of Volgograd tomato sorts 5/95 and Finish in irrigated conditions of Dangara district. The using of biological fertilizer Zerebro agro and 50% of the annual rate of mineral fertilizers contributed to the production of 23,88-24,84 t / ha of ripe tomato fruit and the net income of 44 thousand somoni/ha.

Key words: Tomato, fertilizer, Zerebro agro, Bigus, productivity, yield, economic efficiency.

ТДУ 632.93:634.64

ТАҲСИРИ НУРИҲОИ МАҶДАӢ БА ҲОСИЛБАНДИИ РАСТАНИИ АНОР ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОРИ
ТОЧИКИСТОН

Гулов С.М., профессор, Аюбов Э.Х., ассистент –ДАТ ба номи Ш Шоҳтемур

Калимаҳои асосӣ: субтропикӣ, анор, технология, нурӣ, ҳосилнокӣ, гулкунӣ, ғӯрбанӣ.

Точикистон яке аз минтақаи асосии субтропикии Осиёи Марказӣ мебошад, ки дар ҳудиди он растаниҳои субтропикии зиёде парвариш мейбанд: анор, анчир, хурмо, унноб ва ф.[1,2].

Парвариши анор дар ҷатори растаниҳои субтропикие, ки дар шароити Тоҷикистон парвариш мейбанд, ҷойи асосиро ишғол менамояд. Меваи анор аз ҷиҳати таркиби ғизонокиаш парҳезӣ буда, аз витаминҳо, микроэлементҳо ва туршиҳои органикӣ бой мебошад.[3,4].

Бо мақсади омұзиши раванди ғұрабандй ва ғұрапартой дар дараҳтони таҳқиқотии анор вобаста ба таъсири вариантын гүногуны нуридихй таҷрибаи илмй гузаронида шуданд ва дар рафти гузаронидан таҷрибажои илмй доир ба гулкунй, ғұрабандй ва ғұрапартои растани анор мушоҳидаҳои илмй гузаронида муайян карда шуд, ки меъёри нуридихй ба маҳсулнокии растани анор таъсири худро мерасонад. Дар давраи солҳои 2011-2012 дар қытъаҳои таҷрибавии водии Ҳисор чорабинихои зерини агротехникй доир ба меъёри нуриҳои маъданй, бо мақсади омұзиши сабзиш, инкишоф ва ҳосилбандии анор гузаронида шуд. Бо назардошти омұзиши таъсири меъёри нуриҳои маъданй, мушоҳида ва таҳқиқотхо доир ба сифати гулкунй ва ғұрабандии дараҳтони мевадиҳанда вобаста ба таъсири меъёри нуридихй гузаронида шуданд, ки натиҷаҳои ба даст оварда шуда дар қадвали 1 нишон дода шудааст.

Чадвали 1.- Сифати гулкунии анор вобаста ба меъёри нуридихй (навыи Қазоқй- анор, с.2012)

Вариант	Микрори гулхо дар як дараҳт		
	Умумий	Гулхои зангұлашакл	Гулхои құзашакл
Назоратй	3910	3730	180
N ₁₂₀ P ₁₀₀ кг/м.т.	3850	3648	202
P ₁₀₀ кг/м.т.	3500	3297	203
K ₆₀ кг/м.т.	3050	2828	222
N ₁₂₀ P ₁₀₀ K ₆₀ кг/м.т.	3211	2991	290

Натиҷаҳои ба даст овардашуда ба ҳисоби миёна аз 10 дараҳти таҳқиқотй муайян карда шудааст, ки синну соли онҳо 10- сола мебошанд. Натиҷаҳои қадвали мазкур нишон дод, ки гулхои құзашакл, ки асосан онҳо мева мебанданд, вобаста ба вариантын фоизҳои зеринро ташкил мекунанд: назоратй -4,6%, N -5,3%, P -5,8%, K -7,2% ва N P K -9,0% -ро ташкил намуданд, ки ин фоизи ғұрақо пурра то меваи комил сабзиш менамоянд.

Бо мақсади омұзиши раванди ғұрабандй ва ғұрапартой дар дараҳтони таҳқиқотй вобаста ба таъсири вариантын гүногуни нуридихй таҷрибажои илмй гузаронида шуданд. Дар рафти таҷрибажои илмй доир ба таъсири нуриҳои маъданй ба раванди гулкунй, ғұрабандй ва ғұрапартои растани анор мушоҳидаҳои таҳқиқотй гузаронида шуданд (чадвали 2). Натиҷаҳои қадвали мазкур нишон медиҳад, ки микрори меваи боқимонда пеш аз ҳама аз таъмини пурраи моддаҳои маъданй (NPK) вобаста аст. Мушоҳидаҳои илмй нишон доданд, ки ба гулрезй ва ғуарезй шароити иқлими низ таъсири худро мерасонанд.

Чадвали 2.- Таъсири нуриҳои маъданй ба раванди ҳосилбандии растани анор (навыи Қазоқй- анор, с.2012)

Вариант	Микрори гулхо, ғұрақо ва меваҳои пухтарасида		
	Ғұрақо(умумий)	Ғұрақои афтида	Меваҳо
Назоратй	320	294	26
N ₁₂₀ P ₁₀₀ кг/м.т.	229	194	35
N ₁₂₀ K ₆₀ кг/м.т.	290	253	37
P ₁₀₀ K ₆₀ кг/м.т.	254	215	35
N ₁₂₀ P ₁₀₀ K ₆₀ кг/м.т.	182	142	40

Натиҷаҳои таҳқиқот оид ба муайян намудани меъёр, мұхлати додани нуриҳои маъданй нишон доданд, ки растани анор вобаста ба синну сол, навь ва минтақаи парвариши раванди нашыу нумүи онҳо фарқият дошта метавонанд. Аз ин рү, таҷрибажои илмие, ки дар водии Ҳисор гузаронида шудаанд, вобаста аз соҳти хок, таркиби хок ва қойғиршавии сатҳи оби зеризаминй, мұхлат ва меъёри онҳо муайян карда шуд, ки омилҳои дар боло зикрёftта ба маҳсулнокии растани анор таъсири худро мерасонад (чадв.).

**Чадвали 3.-Таъсири нурии маъданй ба ҳосилноки анор
(навыи Қазоқй- анор, с.2012, 7-сола)**

Вариант	Вазни меваҳо дар 1 дараҳт, кг	Микрори мева дар 1-дараҳт, адад	Вазни миёнаи як дона меваи анор, г	Ҳосилнокй, с/га
Назоратй	5,5	25	240	80
N ₁₂₀ P ₁₀₀ кг/м.т.	9,0	34	256	112
N ₁₂₀ K ₆₀ кг/м.т.	9,2	36	257	115
P ₁₀₀ K ₆₀ кг/м.т.	7,2	35	240	102
N ₁₂₀ P ₁₀₀ K ₆₀ кг/м.т.	9,5	40	280	140

Аз нишондодҳои ҷадвали 3 бар меояд, ки вобаста ба варианҷои интихоб карда шуда, таъсири нуриҳо гуногун буда, он ба вазни умумии мева дар дараҳтон, миқдори мева, вазни миёнаи меваи анор ва ҳосилнокии он таъсири гуногун мерасонад. Аз рӯйи натиҷаи ба даст овардашуда маълум мегардад, ки ҳосилнокии хуби дараҳтон дар варианти пурраи нуриҳои маъданӣ дид мешавад. Меъёри дурусти он $N_{120} P_{100} K_{60}$ кг/га моддаи таъсиркунанда (м.т.) мебошад ва ба сифатнокии меваҳои анор низ таъсир мерасонад(ҷадв. 4).

**Ҷадвали 4.-Таъсири нурии маъданӣ ба сифатнокии меваи анор
(навъи Қазоқӣ- анор, с.2012, 7сола)**

Вариант	Вазни пӯсти анор,%	Вазни миёнаи (аз100 дона) анор, г	Баромади шарбати меваи анор, %	Миқдор, %	
				Қанд	Чавҳарҳои органикӣ
Назоратӣ	32,3	270,1	38,4	15,2	1,4
$N_{120} P_{100}$ кг/м.т.	37,2	310,2	42,6	15,3	1,2
$N_{120} K_{60}$ кг/м.т.	36,9	330,7	44,3	15,1	1,1
$P_{100} K_{60}$ кг/м.т.	35,5	340,9	46,0	13,9	1,2
$N_{120} P_{100} K_{60}$ кг/м.т.	36,4	350,6	52,2	16,4	0,9

Аз натиҷаҳои ҷадвали 4 маълум мегардад, ки меъёрҳои гуногуни нуриҳои маъданӣ ба сифатнокии меваи анор таъсир мерасонад, хусусан ба вазни пӯсти меваи анор то 2%, вазни миёнаи мева то 80-100г., баромади шарбатнокӣ то 14%, қанднокӣ то 1,2% ва туршиҳои органикии меваи анор то 1,5% фарқиятҳо дид мешаванд.

Ҳамин тавр гуфтан мумкин аст, ки меъёрҳои гуногуни нуриҳои маъданӣ, на балки ба ҳосилнокии дараҳтон, балки боз ба сифатнокии меваҳои анор низ таъсир мерасонад.

Адабиёт

1. Розанов Б.С.- Культура граната в СССР-, Сталинабад, изд., АН Тадж.ССР, 1961.- 223с.
2. Гулов С. М. Меваҳои гармидӯсти Тоҷикистон- Душанбе, 2008.- 168с.
3. Воронцов В.В., Штейман У.Т. Возделывание субтропических культур- М., 1992.- 257с.
4. Гутиев Г.Т., Мосияш А.С. Климат и морозостойкость субтропических растений. Л.: Гидрометеоиздат, 1977.- 237с.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ МИНЕРАЛЬНОГО ПИТАНИЯ НА ПЛОДОНОШЕНИЕ ГРАНАТА В УСЛОВИЯХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье приведены результаты исследований влияния минерального питания на плодоношение граната в условиях Гиссарской долины Таджикистана, а также было изучено влияние минерального питания на урожайность и качество плодов граната.

Ключевые слова: субтропики, технология, удобрения, гранат, урожайность, цветение, завязывание.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ НУРИҲОИ МАЪДАНИЙ БА ҲОСИЛБАНДИИ РАСТАНИИ АНОР ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОРИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур нитиҷаи таҳқиқоти таъсири нуриҳои маъданӣ ба ҳосилбандини растании анор дар шароити водии Ҳисори Тоҷикистон нишон дода шудааст ва ба ғайр аз он таъсири нуриҳои маъданӣ ба ҳосилнокии сифати меваи анор омӯхта шудааст.

Калимаҳои асосӣ: субтропики, анор, технология, нурӣ, ҳосилнокӣ, гулкунӣ, ғӯрабандӣ.

ANNOTATION

INFLUENCE OF MINERAL NUTRITION ON POMEGRANATE FRUITING IN THE CONDITIONS OF THE HISSAR VALLEY OF TAJIKISTAN

This article presents the results of research on the impact of mineral nutrition on pomegranate fruiting in the conditions of the Hissar valley of Tajikistan, and also has been studied the impact of mineral nutrition on the yield and quality of pomegranate fruits.

Key words: subtropics, technology, fertilizers, pomegranates, yield, flowering, tying.

ТАРКИБ, ХУСУСИЯТХО ВА АҲАМИЯТНОКИИ МАҲСУЛОТИ ҶАВЗОГӢ

Муҳиддинов А. Р., д.и.б., профессор, Ҳафизова Ф., донишҷӯ- ДПДТТ ба номи академик М.Осими дар ш.Хуҷанд

Калимаҳои калидӣ: таркиби химиявӣ, хусусиятҳои биологӣ, ҷавзогӣ, сафеда, ангиштоб, равған, тухми каду, мавиз.

Дар вақтҳои охир бо сабаби норасогии маводҳои ғизоии қувватдиҳанда мувофиқи талаботи организм бисёр одамон заҳмат мекашанд. Аз ин рӯ, маҳсулоти пешниҳод кардаи мо барои пешгирии аёншавии ҳастагӣ дар натиҷаи норасогии моддаҳои лозими барои организм дар ҳолати иҷро кардани корҳои ҷисмонӣ ва ҳам фикри ин маҳсулот пешниҳод карда мешавад. Бо миқдори кам бошад ҳам ин маҳсулоти ҷавзогӣ, ки дар ҳақиқатан ба талаботи ғизои одамон барои табобат ва пешгирии бисёр норасогиҳои организми инсон фоидабахш мебошад, ки дар таҷриба тасдиқ гардидааст.

Яке аз ин талаботҳо, тайёр кардани маҳсулоти ғизоие, ки ҳаҷми кам дошта, хусусиятҳои қувватбахшӣ, табобатӣ ва пешгирии норасогиҳои организми инсонро таъминкунанда бояд бошад.

Аз ин лиҳоз, мо дар назди ҳуд мақсад гузоштем, ки таркиб ва хусусиятҳои ғизои ва табобатии моддаҳои таркиби ҷавзогиҳоро омӯҳта, маҳсулоте тайёр намоем, ки хусусиятҳои баланди ғизои, табобати ва пешгирии норасогиҳои узвҳои инсонро бо моддаҳои иловагии ғизои таъмин намояд.

Барои ба даст овардани мақсад, бо адабиётҳо аз рӯи ин масъалаҳо шинос шуда, чунин ҷавзогиҳоро интиҳоб намудем, ки таркиби химиявии онҳо дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1-Таркиби химиявии ҷавзогиҳо дар 100 гр маҳсулот

Номгӯй ҷавзогиҳо	Сафеда	Равған	Ангиштоба	Об	Қраҳмал	Наҳҳои ҳӯрӯка
Чормағз	16.2	60.8	11.1	3.8	7.2	6.1
Чормағзи заминӣ	26.3	45.2	9.9	7.9	5.7	8.1
Бодом	18.6	53.7	13	4	7	7
Мавиз	2.3	0.5	65.8	18	-	-
Тухми каду	24.6	46	13.5	8.4	-	4.3
Мағзи зардолу	25	45	4	5.4	-	-
Пистаи хом	20.7	52.9	10.5	8	-	5

Таркиби химиявии ҷавзогиҳо дар 100 гр маҳсулот, ки дар он миқдори сафедаҳо, равғанҳо, ангиштобаҳо, моддаҳои минералӣ дар таркиби маводҳои истифодашавандай чормағз, чормағзи заминӣ, бодом, мавиз, тухми каду, мағзи зардолу, пистаи хом нишондода шудааст, ки аз ҳамаи зиёд миқдори сафедаҳо дар таркиби чормағзи заминӣ зиёд 26.3 гр-ро ташкил медиҳад. Дар ҷои дуюм мағзи зардолу 28 гр ва тухми каду 24.6 ва пистаи хом 20.7 гр-ро ташкил медиҳад. Дар дигар намуди ҷавзогиҳо миқдори сафеда аз 20 гр кам ва аз ҳама миқдори ками сафедаҳо дар мавиз(2,3гр) муайян карда шудааст. Миқдори равған бошад аз ҳама зиёд дар таркиби чормағз 60.8 гр, бодом 53.7 гр, пистаи хом 52.9 гр ва тухми каду 46 гр, мағзи зардолу 45 гр мавҷуд буда аз ҳама камтар дар таркиби мавиз муайян карда шудааст, ки 0.5 гр мебошад. Миқдори ангиштобаҳо бошад аз ҳама зиёд дар таркиби мавиз, ки зиёда аз шаш маротиба зиёдтар (65,8гр) дар он нисбат ба дигар ҷавзогиҳо мавҷуд аст. Аз ҳама камтар дар мағзи зардолу ва чормағзи заминӣ, ки аз 10 гр камтар мувофиқан 4 - 9.9 гр, ки қисми таркибии онҳоро ташкил медиҳад. Миқдори наਮӣ аз ҳама зиёд дар таркиби мавиз 18%, тухми каду 8.4% ва чормағзи заминӣ 7.9% муайян карда шудааст. Аз ҳама камтар дар таркиби чормағз 3.8%, мағзи зардолу 5.4% ва бодом 4% мавҷуд мебошад. Вобаста ба ин хусусияти часпакӣ ва бо ҳам алоқаманд кардани ҷавзогиҳо ва шаклдиҳии маҳсулотро мавиз таъмин мекунад, бинобар аз ашёҳои иловги истифода бурда шудааст.

Дигар хусусияти ҷавзогиҳо чӣ тавре, ки дар адабиётҳо нишон додашуда ба ғайр аз маҳсулоти ғизои пурбаҳо буданашон, ба организми инсон барои ба мувозинат даровардани миқдори моддаҳои лозима хизмат мекунад. Фоидабахшӣ чормағз барои организми инсон дар он аст, ки дар давраи ғурабанди онро бо

шир омехта карда барои табобат ва пешгирии норасогии йод истифода мебаранд. Хизматрасонии узвҳои ҳимоятиро баланд намуда, қобилиятнокии организмо ба муқобили касалиҳо таъмин менамояд.

Дар таркиби хун миқдори қандро кам намуда радикалҳои бофтаҳои ракро аз афзуншави боз медорад. Таркиби шири занҳоро бо кислотаи фолевӣ бой мегардонад. Барои пешгирии касалиҳои занона, дарди сар, шикам тавсия дода мешавад, ки хусусиятҳои дар боло нишон додашуда дар давраи қадим низ истифода бурда мешуданд.

Чормағзи заминӣ дар таркибаш мавҷуд будани антиоксидантҳои хусусияти баланд намудани қобилияти ҳимоятии организмо аз таъсири омилҳои беруна, оромкунандаи асабҳо ва бехобӣ, барқарор кардани қувва ва фаъолкунии узвҳои ҷинсии занона ва мардонаро таъмин мекунад, ки дар тибби қадим низ истифода мебурданд.

Бодомро дар тибб дар ҳолатҳои илтиҳоби гурда, рӯдаҳо, пурӯвват кардани узвҳои биной, касалии астма чун маводи табобатӣ ва пешгирии истифода мебаранд.

Мавизро ҳамчун маводи баландкунандаи инсулин дар таркиби хун ва ҳамчун маводи қувватбахшанда, ки дар таркибии глюкоза ва фруктозаи тайёр барои организм дорад истифода мебаранд.

Тухми қаду ҳамчун маводи пасткунандаи дарди мушакҳо, холистерин дар таркиби хун, баровардани моддаҳои заҳарнок, баланд кардани қобилиятнокии организм ва инкишофи мӯйи сари инсон фоидаовар мебошад.

Таркиби химиявӣ ва хусусиятҳои ҷавзогиҳои истифодашуда аз нишондодҳои адабиётҳои дастрас гардида истифода бурда шудааст. Технологияи истеҳсоли маҳсулоти ҷавзогиҳо дар лабораторияи Маҳсулоти ҳӯрока ва агротехнологияи донишкадаи политехникии Дошишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М. Осими дар шаҳри Ҳуҷанд иҷро карда шудааст.

Барои беҳтар намудани намуди маҳсулот, лаззати хуб додан ва барои хубтар шаклдииҳӣ мө ба ғайр аз маводҳои ҷавзогӣ, ашёҳои хоми иловагӣ истифода бурдем, ки дар ҷадвали ду таркиби химиявии онҳо дода шудааст.

Ҷадвали 2 - Таркиби химиявии ашёҳои ёрирасон дар 100 гр маҳсулот

Номгӯй ашёҳои иловагӣ	Сафеда	Равған	Ангиштоба	Об
Шакар	-	-	99.98	0.02
Хокай желатин	87.5	0.5	0.7	10
Нони ҳушк	14.4	5.7	77.5	0
Ҳулба	3.29	0.73	8.41	85.55
Рангкунандаҳои ҳӯрока	0	0	0	0

Ин маҳсулотҳои иловакардашуда ҳамчун маводи қувватбахшанда ва беҳтаркунандаи сифати зоҳирӣ маҳсулот истифода шуданд.

Ҳулба растании шифобаҳшӣ буда, ба бофтаҳои асаб ҳамчун оромкунанда таъсир мерасонад.

Пеш аз ҳама аз маводҳои иловагӣ ширқиём тайёр карда пас ба он дигар моддаҳои ашёҳои иловагӣ ҳамроҳ карда шуданад.

Расми 1. -Ашёҳои асосӣ ва иловагии маҳсулоти концентрати ҷавзогӣ

Раванди технологияи истеҳсоли маҳсулоти концентрати ҷавзогӣ аз якчанд равандҳои асосӣ ва ёрирасон иборат мебошад. Аввалин раванде, ки дар истеҳсол иҷро карда мешавад ин қабули ашёи хом мебошад. Қабули ашёи хом ҳам дар худ якчанд талаботҳо дорад: таҳлили органолептикийи ва нишондодҳои физико-химиявии маҳсулотҳо назорат карда мешавад.

Пас аз иҷроиши раванди қабули ашёи хом онро ба раванди баркашӣ равона мекунанд. Дар он ҷо ашёи хоми асосии маҳсулот муайян карда мешавад, ки барои муайян кардани баромади маҳсулот лозим мебошад. Баъди муайян кардани миқдори ашёи хом онро ба раванди тайёркуни равона мекунанд.

Раванди тайёркуни аз якчанд этапҳо иборат буда, бо ёрии якчанд таҷҳизотҳо иҷро карда мешавад. Чормағзҳоро аввал аз пӯсти ғавс чудо мекунанд, ки он бо ёрии таҷҳизоти майдакунаки чакӯши майдада карда чудо мекунанд. Ин раванд барои ҳама намуди ашёи хоми асосӣ иҷро карда шуда, барои баъзе ашёҳои асосӣ ҷудокуни аз пӯсти маҳин ҳам гузаронида мешавад. Тайёркуни ашёҳои асосӣ вобаста ба намуди ашёҳои хом иҷро карда шуда, он равандҳои шустан, ҷудокуни аз пӯсти маҳин бо ёрии кокарди ҳароратӣ, элакуни феромагнитӣ барои ашёи хоми шакар ва ғайраҳоро дар бар мегирад. Тайёркуни ашёи хом барои истеҳсолот яке аз равандҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Баъди равандҳои тайёркуни ашёҳои асосии маҳсулотро боз ба раванди баркашӣ равона мекунанд, ки баъди тозакуни миқдори ашёи хом тағиир ёфтааст ё не муайян мекунанд. Миқдори ҳар як намуди ашёи хом бо алоҳида муайян карда шуда, миқдори талафоти он пас аз раванди тозакуни муайян карда мешавад. Баъди раванди баркашӣ бо ёрии таҷҳизот - тарозу, ашёи хомро ба раванди майдакуни чормағзҳо равона карда мешавад. Чормағзҳоро майдада карда ҳамаи намудоҳои ашёи хом омехта карда мешавад. Омехтакуни ашёҳои асосии маҳсулот бо ёрии таҷҳизоти омехтакунаки шнекӣ иҷро карда мешавад. Ин намуди омехтакунак барои чормағзҳо хеле хуб буда ҳангоми омехтакуни майдакуни чормағзҳоро ҳам иҷро мекунад. Ин равандҳо барои ашёҳои асосии маҳсулоти концентрати ҷавзогӣ мебошад, ки баъди иҷроиши онҳо равандҳои иҷроиши тайёркуни ашёҳои иловагии маҳсулот иҷро карда мешавад. Тайёркуни ашёҳои иловагии маҳсулот ҳам якчанд равандоҳро дар бар мегирад. Аввал тайёркуни қиёми ҳулбӯ бо желатин иҷро карда мешавад. Растании шифобаҳши ҳулбӯро бо ҳамроҳи хоки желатин ҷӯшонида мешавад. Баъд онро камтар сард карда ба омехтаи чормағзҳо илова карда мешавад. Баъди ҳамроҳ кардани қиёми онро боз хуб омехта карда, шакл медиҳем. Шакли концентрати ҷавзогӣ формаи шарҷаро дорад. Баъди шаклдиҳӣ маҳсулоти ашёҳои иловагӣ тайёр карда мешавад. Аввал тайёркуни қиёми шакари иҷро шуда, он аз миқдори хело ками шакар ва об иборат аст. Баъди омехта кардани об ва шакар ба он рангкунандай ҳӯрока илова карда омехта карда мешавад. Сипас нони ҳушкро майдада карда бо андозаи на он қадар калон ба қиёми рангкардашуда андоҳта мешавад. Дар доҳили қиёми нони ҳушкшуда дар муддати 1- 2 дақиқа омехта карда сипас онро ба ҳушккунӣ равона карда мешавад. Раванди ҳушккунӣ дар таҷҳизотҳои тафтонҳо иҷро карда мешавад, ки ҳарорати он 105°C - 120°C мебошад. Баъди ҳушккунӣ нон намудҳои рангаро дошта хеле базеб мешавад. Баъди он, ки раванди майдакуни нонреза иҷро шуд маҳсулоти нимтайёрро гирифта бо нони ҳушкшуда печалак мезанонем, ки сатҳи маҳсулот бо нонреза ороиш дода мешавад. Пас аз ороиш додани маҳсулоти тайёр онро ба раванди яҳқунӣ равона мекунем, ки дар таҳти ҳарорати аз 0°C то 4°C ях карда мешавад. Баъди иҷроиши ҳамаи ин равандҳо маҳсулоти концентрати ҷавзогӣ истеҳсол мешавад. Маҳсулоти тайёр дар яҳдон нигоҳдошта мешавад.

Хулоса

1. Тоҷикистон мамлакати офтобрӯя буда, тамоми меваҳои он ба ғайр аз пурбаҳоги ғизои буданашон ҳусусиятҳои шифобаҳшӣ низ дорад. Ҳусусан чормағз, чормағзи заминӣ, бодом, писта, мавиз, тухми каду, мағзи зардолу, ки мо истифода намудем ҳар яки онҳо ба худ хос ҳамчун ғизо ва маводи табобатӣ ва пешгирий аз касалиҳо таъсирбахшанд.

2. Дар байнин ин ҷавзогиҳо аз ҳама ба сафедаҳо бой чормағзи заминӣ, мағзи зардолу ва тухми каду мебошанд. Миқдори равған аз ҳама зиёд дар таркиби чормағз, пистаи хом, бодом хеле зиёд мавҷудаанд.

3. Ангиштобҳо ва об дар таркиби мавиз аз ҳама зиёд 65.8 гр-ро ташкил медиҳад, ки қарид 6-15 маротиба аз дигар ҷавзогиҳо зиёдаанд. Аз ҳама камтар об дар мағзи зардолу ва чормағзи заминӣ мувофиқан 4- 9.9 гр-ро ташкил медиҳад.

4. Маҳсулоти ҷавзогии тайёркардаи мо, ғизои ҳаҷман хурд буда барои кӯдакон ва калонсолон ҳамчун оромкунандай асад, кувватдиҳанда ба узвҳои биноӣ, фаъол кардани хизматрасонии узвҳои ҷинсӣ ва баланд кардани қобилиятнокии организм, таъсир мерасонад.

Адабиёт

- Гост сд 32874-2014. Органолептическая свойства и характеристика грецеского ореха.
- Гост сд 6882 -88. Органолептическая свойства сухого винограда.
- Панфилов В.А. Машины и аппараты пищевых производств - М.: Мир, 200.-367с.
- Хомид Зоидов. Канзи шифо - Душанбе: Ирфон, 1991.
- Зауров И.В. Лечебные растения и их свойства -М: Мир, 1995. -200с.

АННОТАСИЯ
ТАРКИБ, ХУСУСИЯТХО ВА АҲАМИЯТНОКИИ МАҲСУЛОТИ ҶАВЗОГӢ

Дар мақола таркиби химиявии, ғизоноки ва хусусиятҳои фоидабахши ҷавзогиҳо ба узвҳои организими инсон ва технологияи тайркардни он оварда шудааст. Хусусиятҳои ин ғизо, ки ҳамчун баландкунандай қобилиятнокии организми кудакон ва калонсолон, нишон дода шудааст.

Калимаҳои калидӣ: таркиби химиявӣ, хусусиятҳои биологӣ, ҷавзогӣ, сафеда, агиштоб, равған, тухми каду, мавиз.

АННОТАЦИЯ

СОСТАВ, ОСОБЕННОСТИ И ЗНАЧЕНИЕ ПРОДУКТА ИЗ СМЕСИ ЯДЕР ОРЕХОВ И КОСТОЧЕК

В статье рассмотрен химический состав, питательность, влияние на организм, а также технология приготовления продукта из ядер различных косточек и орехов. Показано, что потребление данного продукта, даже в небольшом объеме, может полностью обеспечить потребности организма в основных питательных веществах, что способствует повышению иммунитета и активизирует работу всех органов организма у детей и взрослых.

Ключевые слова: химический состав, биологические особенности, ядра косточек, белок, углеводы, жиры, минеральные вещества, тыквенные семена, изюм.

ANNOTATION

COMPOSITION, FEATURES AND VALUE OF THE PRODUCT FROM A MIXTURE OF NUCLEOLI AND SEEDS

The article discusses the chemical composition, nutrition, effect on the body, as well as the technology of preparation of the product from the kernels of various seeds and nuts. It is shown that the consumption of this product, even in a small amount, can fully meet the needs of the body in basic nutrients, which in turn increases immunity and activates vision, as well as the work of other organs of the body in children and adults.

Key words: chemical composition, biological features, kernels, protein, carbohydrates, fats, minerals, pumpkin seeds, raisins.

УДК 581.132.631.147

ДЕЙСТВИЕ РЕГУЛЯТОРА РОСТА НА АКТИВНОСТЬ СУПЕРОКСИДДИСМУТАЗЫ В УСЛОВИЯХ ЗАСОЛЕНИЯ IN VITRO

**Сайдализода С.Ф., к.б.н., ТНУ, Киёмзода З.С., доцент-ТНУ, Шукрова М. к.б.н. Институтут
БФГР АНН РТ*Алиев К., д. б. н., член-корреспондент АНН РТ.**

Ключевые слова: толерантность, фермент, супероксиддисмутаза, микроклубнеобразования, засоления, солеустойчивость, генотип, *in vitro*.

В листьях трёх сортов картофеля, различающихся по толерантности к соли (NaCl), изучали действие регулятора роста (паклобутразол ПБ) на активность антиокислительного фермента супероксиддисмутазы (СОД) и продуктивность микроклубнеобразования *in vitro*. Растения подвергали в течение 10-12 дней действию засоления на фоне добавления в среду выращивания регулятора роста (ПБ) (25, 50, 70 мкг/л). В солеустойчивых генотипах сортов Таджикистан, Файзабад наблюдало повышение активности СОД. В чувствительном к соли сорте Пикассо обнаружили слабое увеличение активности СОД. Добавление регулятора роста (ПБ) в среду выращивания на фоне 1% NaCl у обоих по устойчивости генотипов наблюдалось повышение активности СОД. Оптимальная концентрация ПБ соответствовала 50 мкг/л. При такой концентрации ПБ способствовал подавлению роста, увеличению сырой массы растений и усилиению формирования микроклубней *in vitro*.

Засоление почвы, усиливающееся в условиях глобального изменения климата, негативно влияет на развитие сельского хозяйства, ограничивает распространение растений в естественных местах обитания и индуцирует ряд нежелательных изменений в метаболизме клетки и растений в целом. Установлено, что солевой стресс приводит к серьёзным повреждениям физиолого-биохимических процессов и снижает продуктивность [1], и в этих условиях генерируются активные формы кислорода (АФК) [2]. Показано повреждающее действие солевого стресса у ряда сельскохозяйственных растений [3]. Чтобы контролировать образующиеся в условиях стресса содержания АФК и защитить себя, растения должны обладать рядом антиоксидантных систем как низкомолекулярных, так и ферментативных. Ведущую роль в обезвреживании АФК играют ферменты супероксиддисмутазы и аскорбатпероксидазы [4,5].

В нормальных условиях образование и обезвреживание АФК находится под жёстким контролем антиокислительных ферментов. Поэтому изучение роли ферментативных систем, которые могут снижать повреждающие действия АФК в условиях стрессорных воздействий представляет интерес и обозначает

направления исследований в будущем. Хотя некоторые сорта картофеля проявляют умеренную устойчивость к засолению, но многие из них страдают даже при низком содержании соли в почве. Более того накопление в почве соли спровоцирует накопление токсического тяжелого металла-бора, что также имеет научное прикладное значение. Цель работы выявить действия солевого стресса на активность супероксиддисмутазы и действие ростового препарата паклобутразола в трёх сортах картофеля, чтобы лучше понять причины различий их устойчивости и продуктивности.

Материалы и методы исследований

Объектом исследования служил распространенный в Таджикистане сорт картофеля «Пикассо» (неустойчивый к NaCl) и гибриды картофеля, обладающие устойчивостью к NaCl, которые были отобраны нами путем скрининга в системе *in vitro* из коллекции, полученной от Международного Центра Картофеля (CIP, Перу) и получившие название сорт «Файзабад» и «Таджикистан».

Растения обоих вариантов размножали клонированием *in vitro* на среде Мурасиге и Скуга (МС). Растения культивировали при +20...+22°C и 16-часовом освещении люминесцентными лампами белого цвета (4000 люкс). Для микроклубнеобразования *in vitro* использовали ранние описанные методы [6].

Определение активности супероксиддисмутазы. Для этого 0.3 г. растительной массы гомогенизировали в охлаждённом 0.2 М KNa – фосфатном буфер (рН 7.6). Гомогенат центрифугировали в течение 10 мин при 15 000 об/мин в центрифуге Beckman y-2-21. Надосадочную часть (ферментный экстракт) хранили при 4-5°C и использовали для определения активности супероксиддисмутазы (СОД). Реакционная смесь содержала 0.5 мл 0.05% раствора нитросинего тетразоля (NBT); 0.9 мл 50 мМ K, Na фосфатный буфер (рН 7.3); 0.01 мл ферментного экстракта; 0.02 мл 0.2% раствора ЭДТА – Na₂.

Реакцию запускали добавлением 0.02 мл 0.025% раствора рибофлавина и инкубировали реакционную смесь в течение 15 мин на свету. После инкубации пробы хранили в темноте. Оптическую плотность измеряли при длине волны 560 нм. В качестве контроля использовали такую же реакционную смесь, но без добавления ферментного экстракта и выдерживали в темноте (темновой контроль). За единицу активности СОД применяли количество фермента, способного подавлять реакцию восстановления нитросинего тетразоля на 50% или 0.5 единиц. Расчёт производили согласно C.N.Giannopoulitis и S.K.Ries [7] по модификации О.К.Полесской с соавторами. Активность СОД определяли в трехкратной повторности.

В зависимости от скорости микроклубнеобразования в конце опыта определяли количество и сырью массу микроклубней, образовавшихся в различных условиях. В опытах анализировали по 50 пробирочных растений. На рисунках и в таблицах приведены средние значения и ошибки средних. Статистическая обработка проводилась с использованием стандартной программы Microsoft Excel.

Результаты исследования и их обсуждение

Учитывая тот факт, что степень устойчивости растений к засолению может определяться активностью антиокислительных ферментов нами были проведены эксперименты по изучению действия ПБ на активность антиокислительного фермента -супероксиддисмутазы (СОД). Как видно из таблицы 1, активность СОД у солеустойчивых сортов «Файзабад» и «Таджикистан» была выше, чем у солечувствительного сорта «Пикассо». На фоне 0.5 и 1 % NaCl при добавлении ПБ (50 мкг/л) в культуральную среду выращивания активность СОД у всех изученных генотипов увеличивалась по отношению к контролльному варианту.

Относительное увеличение активности СОД на фоне ПБ у всех изученных генотипов составляло от 152 до 237%. На фоне засоления ПБ усиливал общую активность СОД в большей степени у сорта Таджикистан, чем у Сорта Пикассо. Эти данные свидетельствуют о наличии факторов, влияющих на повышение солеустойчивости при действии ПБ, которые, возможно, связаны с усилением активности СОД как протекторной системы окислительного стресса.

Таблица 1. - Действие ингибитора роста паклобутразола на активность супероксиддисмутазы (СОД)

Вариант	ед. активность/г сырой массы, мин	% от контроля
Сорт Файзабад		
Контроль	40.45±2.20	100
0.5% NaCl	48.04±2.17	120
1% NaCl	54.12±2.34	135
Опыт – 0.5% NaCl + ПБ	71.5±2.44	177
Опыт - 1% NaCl + ПБ	71.11±2.56	176
Сорт Пикассо		
Контроль	34.52±1.11	100
0.5% NaCl	36.02±1.32	106

1% NaCl	47.12±1.69	129
Опыт - 0.5% NaCl + ПБ	57.08±2.46	152
Опыт - 1% NaCl + ПБ	59.17±2.52	157
Сорт Таджикистан		
Контроль	48.80±2.72	100
0.5% NaCl	60.11±2.74	125
1% NaCl	72.75±2.88	152
Опыт - 0.5% NaCl + ПБ	113.46±2.76	235
Опыт - 1% NaCl + ПБ	114.78±2.91	237

Примечание: концентрация ПБ в среде – 50 мкг/л

Результаты изучения влияния регулятора роста пакробутразола на процессы клубнеобразования растений в системе *in vitro* приведены в табл. 2. Как видно из приведенных данных, у солеустойчивого сорта «Файзабад» масса одного микроклубня в контролльном варианте составляла 410 мг и этот показатель увеличился до 740 мг при добавлении ПБ в среду культивирования. Аналогичная картина наблюдалась и для неустойчивого к соли сорта «Пикассо». Особо необходимо отметить, что сорт «Таджикистан» в стандартных условиях клубнеобразования (1.0 мг/л кинетин, 5% сахарозы) практически не формирует клубни *in vitro*. Но при изменении соотношения кинетина и сахарозы в культивируемой среде был получен стимулирующий эффект ПБ на процессы клубнеобразования (табл.2). В этих условиях на среде, содержащей 1.5 мг/г кинетина, 7% сахарозы и 0.2 мг/г АБК, сорт «Таджикистан» сформировал в среднем 1.14 шт. микроклубней на одном растении, масса клубня составляла в среднем 269 мг. Полученные результаты свидетельствуют о том, что использование регулятора роста привело к возрастанию средней массы микроклубней примерно в 2.5 раза у всех генотипов по сравнению с контрольным вариантом. В то же время ПБ практически не влиял на количество клубней на одном растении.

Таким образом, показано, что микроклубнеобразование *in vitro* имеет сортозависимый характер и для каждого генотипа необходимо подбирать определенное соотношение фитогормонов и сахарозы. Такой индивидуальный подход позволил разработать среду для клубнеобразования сорта «Таджикистан» в условиях *in vitro*.

Итак, ПБ оказывает стимулирующий эффект на увеличение размеров, образующихся в культуре *in vitro*, микроклубней. Это, может быть, связано с ингибированием биосинтеза гиббереллина и метаболизации АБК и других гормонов (цитокинины). Добавление в среду культивирования ПБ не только стимулировало нарастание массы микроклубней *in vitro*, но и повышало устойчивость растений к солевому стрессу посредством усиления активности СОД. Но разные генотипы картофеля по-разному реагируют на солевой стресс, что по-видимому зависит от функционирования антиоксидантных систем растений и продуктивность в условиях стресса имеет генотипическую природу.

Таблица 2. -Действие регулятора роста на микроклубнеобразование картофеля *in vitro*

Варианты	Количество пробирочных растений, шт.	Общее количество микроклубней, шт.	Общая масса клубней, г	Средняя масса 1 клубня, мг	Количество клубней/растение, шт.
Сорт Пикассо					
Контроль МС	76	92	17.03	370±0.4	1.2±0.1
Опыт МС+ПБ-50 мкг/л	62	103	32.3	801±0.7	1.6±0.2
Опыт МС+ ПБ -75 мкг/л	72	93	21.5	365±0.4	1.3±0.1
Сорт Файзабад					
Контроль МС - без ПБ	84	112	18.25	410±5	1.3±0.2
Опыт МС 50 мкг/л БП	92	108	38.47	740±8	2.4±0.2
Опыт МС 75мкг/л БП	84	108	23.3	403±4	1.8±0.2
Сорт Таджикистан					
Контроль МС+1,0 мг/л кинетин + 5%	50	0	0	0	0

сахароза					
Опыт 50мкг/л ПБ +1мг/л кинетин + 5.0% сахароза	50	0	0	0	0
Опыт 50мг/лПБ + 1.5 мг/л кинетин +0.2 мг/л ИУК +7% сахароза	50	57	23.4	269±5	1.14±0.2

Механизмы устойчивости могут быть связаны с функционированием ферментов антиоксидантных систем растений, а также накоплением свободного пролина [9]. На самом деле ПБ повышает активность СОД у всех генотипов, но у устойчивого сорта она была выше, чем у солевосприимчивого генотипа. В условиях солевого стресса у изученных генотипов активность СОД усиливается по-разному, а добавление регулятора роста усиливало активность фермента у сортов «Файзабад» и «Таджикистан» на 170-230% соответственно, а у солечувствительного сорта «Пикассо»- на 150%.

Механизм повышения солерезистентности, вызванный ПБ, может быть подобен механизмам физиологических систем солеустойчивости растений. ПБ способен повысить солерезистентность даже у солевосприимчивых генотипов картофеля, но в меньшей степени, чем у толерантных. У всех генотипов на фоне повышения концентрации NaCl, ПБ усиливал активность СОД. Подобрана оптимальная система микроклубнеобразования для нового сорта Таджикистан.

Выявление механизма функционирования антиоксидантной системы у разных по устойчивости растений в условиях стрессовых воздействий требует проведения дальнейших исследований.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиев К. Таджикистан: бедность контексте изменения климата. - Национальный отчет о развитии, 2012.- С. 54-57.
2. Романов Г.А. Как цитокинины действуют на клетку. - Физиология растений, 2009.- Т. 56.-С. 294-311.
3. Кузнецов Вл.В., Дмитриева Г.А. Физиология растений - М.: Высшая школа, 2006.- 742 с.
4. Шукрова М., Назарова Н.Н., Давлатназарова З.Б., Салимов А.Ф., Алиев К.А. Микроклубнеобразование столоновых растений картофеля *in vitro* в зависимости от условий культивирования. – Изв. АН РТ. Отд. биол. и мед. н., 2007.- №3(160).- С. 39-44.
5. Назарова Н.Н. Культура столонов и регуляция роста растений и клубнеобразования у картофеля *in vitro*: Автореф. дис. к.б.н. –Душанбе, 2006.- 23 с.
6. Алиев К., Назарова Н.Н., Салимов А.Ф. Биотехнология растений: Столоны новый способ оздоровления картофеля – Душанбе: Дониш, 2014.- 144 с.
7. Guannopolitis C.N. Superoxide dismutase's. Occurrence in Higher plants. -Plant physiol., 1977, v 59, №2, pp. 309-314.
8. Полесская О.К., Киширика Е.И., Лёхина Н.Д. Изменения активность антиоксидантных ферментов в листьях пшенице в зависимости от формы азота в среде. - Физиология растений, 2004.- т.5.-С.686-691.
9. Хайихамеми Ш., Кайростами Х., Энтемари Ш., Сабора А. Действие паклобутразола на солеустойчивость пшеницы на стадии опыления. - Физиология растений, 2009.- т. 56.- С. 278-284.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ ТАНЗИМКУНАНДАИ ИНКИШОФ БА ФАҶОЛНОКИИ СУПЕРОКСИДДИСМУТАЗА ДАР ШАРОИТИ ШЎРИИ IN VITRO

Дар баргҳои се навъи картошкоҳои устувириашон гуногун ба намак (NaCl) таъсири танзимкунандай инкишоф (паклобутразол) ба фаҷолнокии ферменти антиоксидантӣ – супероксиддисмутаза (СОД) ва ҳамчунин таъсири он ба ҳосилноқӣ – микролӯндаҳосилшавӣ омӯхта шуд. Растваниҳо тӯли 10-12 рӯз дар муҳити намак ва танзимкунандай инкишофдошта (25. 50. 70 мкг/л) нигоҳ дошта шуданд. Дар генотипи ба намакустири навъҳои «Тоҷикистон», «Файзобод» баландшавии фаҷолнокии СОД ба мушоҳида расид. Дар навъи ба намак ҳассоси «Пикассо» фаҷолнокии камтари СОД ошкор гардид. Илова кардани танзимкунандай инкишоф (ПБ) ба муҳити киште, ки 1% NaCl дошт, боиси баландшавии фаҷолнокии СОД дар ҳар ду генотипҳои устувор гардид. Концентратсияи оптималии ПБ 50 мкг/л буд. Дар чунин концентратсия ПБ боиси суст шудани инкишоф, зиёд шудани вазни тари растаний ва пурзӯршавии шаклгирии микролӯндаҳо дар *in vitro* гардид.

Калимаҳои калидӣ: устуворӣ, фермент, супероксиддисмутаза, микролӯндаҳосилшавӣ, шўрӣ, устувор ба намак, генотип, *in vitro*.

ANNOTATION
**THE ACTION OF THE REGULATOR OF GROWTH ON ACTIVITY SUPEROXIDE DISMUTASES IN THE CONDITIONS
OF SALINIZATION IN VITRO**

In the leaves of three kinds of potatoes differing on tolerance to salt (NaCl) studied action of the regulator of growth (paklobutrazol) on activity of anti-oxidizing enzyme superoxide dismutase (SOD) and efficiency – microtubers of in vitro. Plants were under the action of salinization within 10-12 days against the background in the condition of cultivation of the regulator of growth (PB) (25, 50, 70 mkg/l). In salt-resistant a genotype of kinds in Tajikistan, Faizabad observed increase in activity of SOD. In Picasso, the kinds sensitive to salt, found weak increase in activity of SOD. Addition of the regulator of growth (PB) in the condition of cultivation against the background of 1% of NaCl at both on stability of genotypes was observed increase in activity of SOD. Optimum concentration of PB corresponded to 50 mkg/l. At such concentration of PB promoted growth suppression, increases in crude weigh of plants and strengthening of formation of microtubers of in vitro.

Key words: tolerance, enzyme, superoxide dismutase, microtubers formation, salinization, salt-endurance, genotype, in vitro.

УДК 635.621:631.531 (735.3)

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ВОЗДЕЛЫВАНИЯ ПЕРСПЕКТИВНЫХ СОРТОВ ТЫКВЫ В УСЛОВИЯХ
КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Зухуров Ш.С., ст. преп., Институт технологий и инновационного менеджмента в г. Кулябе,
Мамадризохонов А.А. - Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

Ключевые слова: тыква, сорт, вид, семена, агротехника, удобрение, урожайность.

Среди большого разнообразия культивируемых на территории Республики Таджикистан растений, большое значение представляет род Тыква (*Cucurbita L.*). К настоящему времени известны 27 видов тыквы, из которых шесть видов являются культурными, а остальные – дикорастущими. На территории Республике Таджикистан наибольшее распространение получили три вида: твердокорая, или обыкновенная (*Cucurbita L.*); крупноплодная (*C. maxima Duch.*) и мускатная (*C. moschata Duch.*). Каждый из выделенных групп имеют многочисленные подвиды и десятки перспективных сортов, которые успешно выращиваются в различных странах и регионах мира для различных целей (Гончаров, 2008, 2010; Цаценко и др., 2009; <http://plantillustrations.org/taxa>).

Плоды и семена тыквы имеют важное народно-хозяйственное значение как пищевые продукты, обеспечивающие диетическое и лечебно-профилактическое питание, снабжают население в зимнее время витаминами, а также являются сырьем для консервной промышленности, кулинарии и фармакологии. Кроме того, плоды тыквы используют в качестве корма для сельскохозяйственных животных как свежими, так и в виде силоса, отличающегося высоким качеством, приятным запахом и охотно поедаемого всеми видами животных. (Богданова и др., 1982; Болотских, 1992; Лебедева, 1983; Октябрьская и др., 2002; Трушин, 1997; Чеботаев, 1963).

В этой связи, проблема обеспечения потребности населения республики, а также удовлетворение потребностей производства в сырье тыквы является одним из актуальных вопросов, стоящей перед аграрной наукой Республики Таджикистан.

Одним из возможных путей обеспечения потребности населения и народного хозяйства Республики Таджикистан сырьём этого растения является увеличение объемов их производства. Реализация таких задач невозможна без рационального использования земли, соблюдения важнейших законов агрономии, внедрения научно-обоснованных систем земледелия, направленных на сохранение и улучшение плодородия почвы, разработке и внедрению энерго- и ресурсосберегающих агроприемов, обеспечивающих доходность культуры и ее экологичность и повышение рентабельности производства.

Материалы и методика

В качестве объекта исследования были выбраны сорта: *Ленинабадский прихват*; *Грушевидная* и *крупноплодная тыква: сорта Стоунтовая и Иради*, зарекомендавших себя с положительной стороны при предварительном испытании на полях Кулабского региона.

Цель исследования - совершенствование технологии возделывания перспективных сортов тыквы, посредством внесения различных видов и доз удобрений, обеспечивающих максимальную реализацию потенциальной продуктивности перспективных для региона сортов тыквы.

В качестве объекта исследование были выбраны сорта: *Ленинабадский прихват*; *Стоунтовая (корковая)* и *Иради*, зарекомендавшие себя с положительной стороны при рекомендованном испытание видов и сортов тыквы в условиях Кулабского региона.

Результаты исследования

Исследование показали, что исследуемые сорта тыквы отличаются большим разнообразием не только по морфолого- физиологическим свойствам, но и по качественным показателям. В этой связи, в условиях засушливого климата Кулебского региона, для формирования качественного урожая тыквы на уровне ценных и сильных, необходима соответствующая технология их возделывания. Она должна предусматривать рациональную систему обработки почвы, которая для накопления и сохранения влаги, создания благоприятных условий водного, воздушного и пищевого режима почвы, для роста и нормальной жизнедеятельности корневой системы, требует увеличение рыхлого пахотного слоя,

Учитывая важность проблемы, в период 2012-2018 гг. проводили специальные исследования по совершенствованию технологии возделывания перспективных для региона сортов тыквы.

Опыты проводились в условиях Восейского района Хатлонской области Республики Таджикистан.

По своим биоклиматическим показателям этот регион обладает значительными тепловыми ресурсами. Климатические условия региона характеризуется большой сухостью. Осадки выпадают, в основном, в осенне-зимний и весенний периоды. Максимальная температура наблюдается в июле, а минимальная в январе. Температура воздуха может меняться не только на протяжении года, но и суток. Сумма эффективных температур выше +10°C здесь составляет 2500°C. Безморозный период составляет 270-379 день, общая положительная температура составляет 5800-6000°C. Количество дней с температурой выше 10°C составляет 240-250 дней (Кулоб..., 2006). Согласно данным республиканской метеорологической станции в этой части региона, за период 2012 - 2018 гг., среднемесячная температура воздуха в июле составляла от +29.2 до +31.1°C, а в самый холодный период – в январе, уровень температура воздуха колебался в пределах от -5,8 до 8.1°C. Сумма годовых количества атмосферных осадков здесь равняется 305,0 мм. Осень, как правило, сухая, теплая. Зима малоснежная, умеренно холодная. Наибольшее количество осадков выпадает в холодный период года. В жаркий период осадки либо отсутствуют, либо выпадают в незначительное количество. В период наших исследование максимальная количество осадков, по данным многолетних исследований, наблюдалось в феврале месяце (от -67.2 до 151.1 мм.), а минимальное - в августе - от 0 до 1.8 мм

Согласно данным Кулебской зональной агрохимической лаборатории, в пахотном горизонте почвы содержится 22,4 мг Р2О5 и 16,9 мг К2О на 100 г почвы.

При проведении опытов, особое внимание уделялось отбору семян. Для посева отбирали хорошо отсортированные крупные полновесные качественные семена (семена I класса), так как в крупных полноценных семенах содержится больше питательных веществ для зародыша и, поэтому из них можно получить весьма полноценные растения и значительно высокий урожай.

При посеве, в целях ускорения появления всходов, проводили замачивание семян. Процесс замачивания проводили в стеклянной посуде, насыпая их слоем 10-15 см с температурой воды +18...22°C в течение 20 часов. Такой способ способствует быстрейшему росту семян.

При проведении исследования руководствовались методическими указаниями Б.А. Доспехова (1985) и В.Ф. Белика (1992).

Посев семян проводили в конце марта – начале апреля. Семена поселяли на глубине 4–5 см, по схеме 1,0 × 3,0 м., при этом площадь питания одного растения составляла 3,0 м². После посева почву прикатывали кольчатаими катками, что способствовало созданию лучшего контакта семян с почвой и появлению более лучших всходов.

Уход за растениями заключался в своевременном поливе растений, рыхлении почвы и уничтожении сорняков, в борьбе с болезнями и вредителями.

Статистическая обработка полученных данных проведена согласно методике Гора Б. А. (1978).

В целях повышения продуктивности сортов тыквы и эффективности работы, использованы различные варианты азотных, фосфорных и калийных удобрений (NPK): N20P40K20, N40P60K40, N60P90K60 и N80P120K80. Контрольные семена высевали без предварительной обработки почвы (табл.1).

Таблица 1.-Влияние различных доз минеральных удобрений на урожайность сортов тыквы в условиях Кулебского региона

Варианты опыта	Урожайность сортов тыквы, т/га		
	Ленинабадский прихват	Стоунтвоя	Ироди
N20P40K20	16,3 ±0,02	39,5±0,01	30,9±0,03
N40P60K40	20,1±0,05	45,3±0,06	43,3±0,05
N60P90K60	24,2±0,07	54,2±0,04	48,8±0,07
N80P120K80	21,7±0,02	49,1±0,06	34,8±0,02

Контроль	10,3±0,01	20,5±0,02	18,7±0,04
----------	-----------	-----------	-----------

Результаты исследования показали, что привнесении различных доз азотных, фосфорных и калийных удобрений наблюдается значительное повышение продуктивности растений. Как выяснилось, наиболее эффективной оказалась концентрация N60P90K60. У растений, выращенных при внесении данной концентрации, отмечена максимальная урожайность с единицы площади. Так, у сорта Ленинабадского прихвата урожайность растений увеличивалась до 24.2 т/га, что на 13.9 т/га выше контрольного показателя. У сорта Стофунтовая и Ироди показатели урожайности увеличились 54.2 и 48.8 т/га, что соответственно на 33.7 и 30.1 т/га выше контрольных показателей. При дальнейшем увеличении концентрации, как и в случае уменьшения нормы удобрений, стимулирующие влияние удобрений, постепенно уменьшается.

Следует также отметить, что исследуемым сортам характерна сильная корневая система, которая нуждается в постоянной высасывание необходимых для развития питательных элементов. Поэтому эффективность их возделывания зависит не только внесение основной, но и дополнительной подкормки.

Анализ литературных источников показывает, что на практике, для эффективности работ по возделыванию тыквы используют различного рода минеральные и органические удобрения: азотные; фосфорные; комплексные; калийные; навоз; компост; помет гранулированный; зола; торф и другие (Несмиян, 1972; Мачавариани и др., 1976; Ерин, 2012).

Учитывая важность проблемы в нашем опыте подкормку под тыкву проводились поочередно несколькими видами подкормок, использование которых в конкретных фазах оказывают стимулирующие влияние на развитие растений. Для этой цели, нами использованы 3 группы минеральных удобрений: 1) аммофос с мочевиной; 2) комплекс из фосфора и супер фосфата и 3) раствор сульфата калия. Подкормку вносили следующих фазах развития растений: в фазе образования завязи; в фазе цветения и в фазе развития плода. Учитывая то обстоятельство, что аммофос с мочевиной оказывают плодотворное влияние на завязывание плодов, именно этот раствор был внесен в фазе завязывания плодов. Комплекс из фосфора и суперфосфата ускоряют процесс цветения, а раствор сульфата калия стимулирует развитие плодов, поэтому, именно эти группы удобрений нами были использованы в качестве подкормки, соответственно в фазе цветения и в фазе развития плода (табл.2).

Таблица 2.-Влияние дополнительной подкормки на продуктивность сортов тыквы в условиях Куйбышевского региона

Сорта тыквы	Варианты опыта	Масса плода, Кг		Урожайность, т/га
		от...до	среднее	
<i>Ленинабадский прихват</i>	Опыт	2.2....6.8	3.9	32,1 ± 0,02
	Контроль	1.3....3.8	2.1	22,9 ± 0,02
<i>Стофунтовая: (корковой)</i>	Опыт	3.5....10.2	8.2	64,1 ± 0,02
	Контроль	2.1....6.2	4.3	56,8 ± 0,02
<i>Ироди</i>	Опыт	3.0 ...8.8	5.0	57,6 ± 0,02
	Контроль	1.9....4.7	3.4	49,1 ± 0,02

Примечание:

- Для опытных растений внесена дополнительная подкормка.
- Контрольные растения выращивались без внесения дополнительной подкормки.

Анализ результатов исследования (табл.2) показали, что система поочередного внесения подкормки в конкретных фазах развития растений, оказало весьма плодотворное влияние на общий ход развития растений. Как выяснилось, при этом в значительной степени повышается их развитие, пробуждаемость почек и образование прироста отмечается намного раньше, они развиваются намного быстрее, они формируют богатый и качественный урожай, а плоды при этом не только увеличиваются по объему, но положительно отличаются вкусовыми качествами.

Подсчеты показали, что привнесений дополнительной подкормки средняя масса плодов у сорта Ленинабадского прихвата увеличилась до 3.9 кг (от 2.2 до 6.8 кг), что на 1,8 кг превышает контрольные показатели. У сорта Стофунтовая и Ироди эти показатели достигли до 8.2 (от 3.5 до 10.2 кг) и 5.0 кг (от 3.0 до 8.8 кг), что соответственно на 3.9 и 1.6 кг выше контрольных показателей. Такие же результаты получены при конечной продуктивности растений. У Ленинабадского прихвата уровень урожайности растений увеличился до 32.1 т/га, что на 9.2 т/га выше контрольных показателей. У сорта Стофунтовая и Ироди показатель урожайности достиг до уровня 64.1 и 57.6 т/га, что на 7.3 и 8.5 т/га выше контрольных вариантов. Более того, при этом вегетационные фазы у опытных растений проходят в относительно сжатые сроки, а надземная часть растений формируют мощную разветвленную систему.

Анализ проблемы, показывает, что, такой технологический прием возделывания тыквы для Кулябского региона является весьма эффективным.

Выводы

В результате проведенного исследования по возделыванию перспективных для условий Кулябского региона сортов тыквы, получены новые данные, позволяющие сформулировать следующие основные выводы и рекомендации:

1. Для обеспечения рентабельности возделывания сортов тыквы в условиях Кулябского региона, повышения урожайности и качества плодов, весьма эффективным является применение минеральных удобрений.

2. Независимо от условий увлажнения, оптимальным является внесение удобрений в сочетание N60P90K60. Внесение удобрений может производиться в период предпосевной обработки почвы.

3. Поочередное внесение дополнительной подкормки минеральных удобрений в различных фазах развития растений: в фазе образования завязи (аммофос с мочевиной); в фазе цветения (комплекс из фосфора и супер фосфата) и в фазе развития плода (сульфат калия) в виде внекорневой подкормки, способствует в значительной степени повысить урожайность и качество плодов тыквы.

4. Применение минеральных удобрений в дозе N40P60K40 (основное) в сочетании с поочередным внесением дополнительной подкормки является весьма рентабельным. Окупаемость затрат на удобрения и орошение урожаем и чистым доходом на этих вариантах составляет 21,8 т/га плодов и 65400 сомони/га чистого дохода.

5. Разработанные технологические приёмы возделывания перспективных сортов тыквы позволяют в значительной степени повысить экономическую эффективности их возделывания в условиях Кулябского региона и дают возможность перехода на ресурсосберегающие технологии возделывания тыквенных культур.

6. Внедрение в практику разработанных технологических элементов возделывания сортов тыквы позволит хозяйствам региона ежегодно получать высокие урожаи экологически безопасной продукции и минимизировать затраты на её производство.

Литература

1. Богданова Э.Н., Чулаевская СМ. и др. Тыквы для производства напитков // Консервная и овощесушильная промышленность, 1982.- № 8. - С.29-31.
2. Болотских А.Т. Диетические свойства тыквы //Картофель и овощи, 1992.- №1.-С. 30-31.
3. Гончаров А. В. Сортовые ресурсы тыквенных культур / А. В. Гончаров // Картофель и овощи, 2010. – № 8. – С. 18–19.
4. Гончаров А.В. О жизненных формах различных видов тыквы в условиях Московской области //Вестник РГАЗУ. Научный журнал, 2008.-№4(9). -С.32-34.
5. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта - М.: Агропромиздат, 1985. – 351 с.
6. Ерин И.В. Разработка элементов технологии выращивания тыквы для получения маслосемян//Автореф.канд.дис. –Персиановский, 2012. - 22 с.
7. Лебедева А. Т. Тыква, кабачок, патиссон. М.: Росагропромиздат, 1989. -63 с.
8. Мачавариани И., Курдгелашвили Г. Влияние доз минеральных удобрений и сроков внесения отдельных элементов на урожайность белой тыквы // Труды НИИ земледелия Грузинской ССР, 1976. - Т. 23. - С. 101 - 111.

АННОТАЦИЯ

МУКАММАЛКУНИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ПАРВАРИШИ НАВЪҲОИ ҚАДУ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҶАИ КӮЛОБИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола натиҷаи таҳқиқотҳои бисёрсолаи омӯзиши таъсири нуриҳои минералӣ бо ҳосилнокии навъи қаду дар шароити минтаҷаи Кӯлоб пешниҳод карда шудааст. Муқаррар шудааст, ки истифодай нуриҳои минералӣ дар концентратсияи N60P90K60 самаранок мебошад. Бо навбат андохтани гизои иловагӣ дар марҳилаҳои ҳосилбандӣ (аммофос бо мочевина); гулкардан (фосфор ва суперфосфат) ва дар вақти мевабандӣ (сульфати калий) ба дараҷаи баланди ҳосилнокӣ ва сифати хуби қаду мусоидат мекунад.

Коркарди қабули агротехникии парвариши навъҳои қаду имконияти гирифтани ҳосили баланд ва сифати хуби он мебошад ва ҳамин тарик таъмини ниёзи мардум ва саноат дар сифати баланди ашёи хом мегардад.

Калидвожа: қаду, навъ, тухмӣ, ғизонокӣ, ҳосилнокӣ, парвариши.

АННОТАЦИЯ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ВОЗДЕЛЫВАНИЯ ПЕРСПЕКТИВНЫХ СОРТОВ ТЫКВЫ В УСЛОВИЯХ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье представлены результаты многолетних исследований по изучению влияния минеральных удобрений на урожайность сортов тыквы, при их выращивании в условиях Кулябского региона. Установлена эффективность применения минеральных удобрений в концентрации N60P90K60. Поочередное внесение дополнительной подкормки в фазе образования завязи (аммофос с мочевиной); цветения (комплекса из фосфора и супер фосфата) и формирования плода (сульфата калия) в значительной степени способствует повышению урожайности и качества плодов тыквы. Разработанные агротехнические приемы выращивания сортов тыквы, в значительной степени позволяют повысить урожайность плодов тыквы с хорошим качеством, тем самым способствует обеспечению потребности населения и промышленности в высококачественном сырье.

Ключевые слова: тыква, сорт, вид, семена, агротехника, удобрение, урожайность.

ANNOTATION

IMPROVING THE CULTIVATION TECHNOLOGY OF PROMISING PUMPKIN VARIETIES IN THE CONDITIONS OF THE KULYAB REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents the results of many years of research on the effect of mineral fertilizers on the yield of pumpkin varieties when grown in the conditions of the Kulyab region. The effectiveness of the use of mineral fertilizers in the concentration of N60P90K60. Alternate introduction of additional feeding in the phase of formation of the ovary (ammophos with urea); flowering (a complex of phosphorus and super phosphate) and the formation of the fruit (potassium sulfate) contributes significantly to a significant increase in yield and quality of pumpkin fruits. The developed agrotechnical methods of growing pumpkin varieties, to a large extent, allow increasing the yield of pumpkin fruits with good quality, thereby contributing to meeting the needs of the population and industry in high-quality cheese.

Keywords: pumpkin, variety, species, seeds, agricultural technology, fertilizer, yield.

УДК 28.0 225.4316

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОДУКТИВНОСТИ ФЕРУЛЫ ГИГАНТСКОЙ (*FERULA GIGANTEAN* B.FEDTSCH) В УСЛОВИЯХ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Хасанов А.Ф., стар. препод. КГУ им А. Рудаки, Давлатзода С.Х., д.б.н., профессор БГУ им. Н. Хусрава

Ключевые слова: биология, морфология, *Ferulagigantea*B. Fedtsch. ареал, индикатор и эксперимент, ассоциация, эфемеры, пастбища.

Виды рода *Ferula* являются многолетними монокарпическими и поликарпическими стержнекорневыми травянистыми растениями с высоким и толстым стеблем. Род Ферула, по предварительным данным, включает примерно 150 видов растений, которые в основном широко распространены в области Древнего Средиземья [1-3]. Лишь немногие виды распространены в Западной Сибири, Монголии и Китае. На территории бывшего СССР были изучены 110 видов Ферулы [1-3]. Во флоре Таджикистана представителей рода Ферулы встречаются 37 видов. В Северном Таджикистане произрастает 15 видов *Ferula* L., из них 3 вида являются эндемиками (Курбонов, 2019).

Продуктивность-это средняя урожайность одного растения. Урожай с единицы площади определяется произведением двух величин: продуктивности и среднего числа растений

Многовековое бессистемное использование гор Ходжамумин, Джилантай и Сарсарак для осенне-зимне-весеннего выпаса животных, привело к засорению пастбищ не поедаемыми растениями – *Capparis spinosa*, *Glycyrrhiza glabra*, *Cousinia polycerphala*, *Phlomis bucharica* и др. В результате перевыпаса, значительный вес в урожае фитоценозов с участием Ферулы таджиков составляет не поедаемое разнотравье – от 5,90 ц/га (2007 г) до 9,76 (2011 г.) (Рахимов, 2018).

По данным Х. Рахмонова (2017) местное население используют эфемерово-полынные, эфемерово-феруловые, разнотравно-феруловые и осоково-феруловые (с участием *Ferula tadshikorum*) ассоциации под сенокос. Его подсчеты показывают, что их продуктивность, в среднем, составляет 1,5-2 ц/га воздушно-сухой массы травостоя.

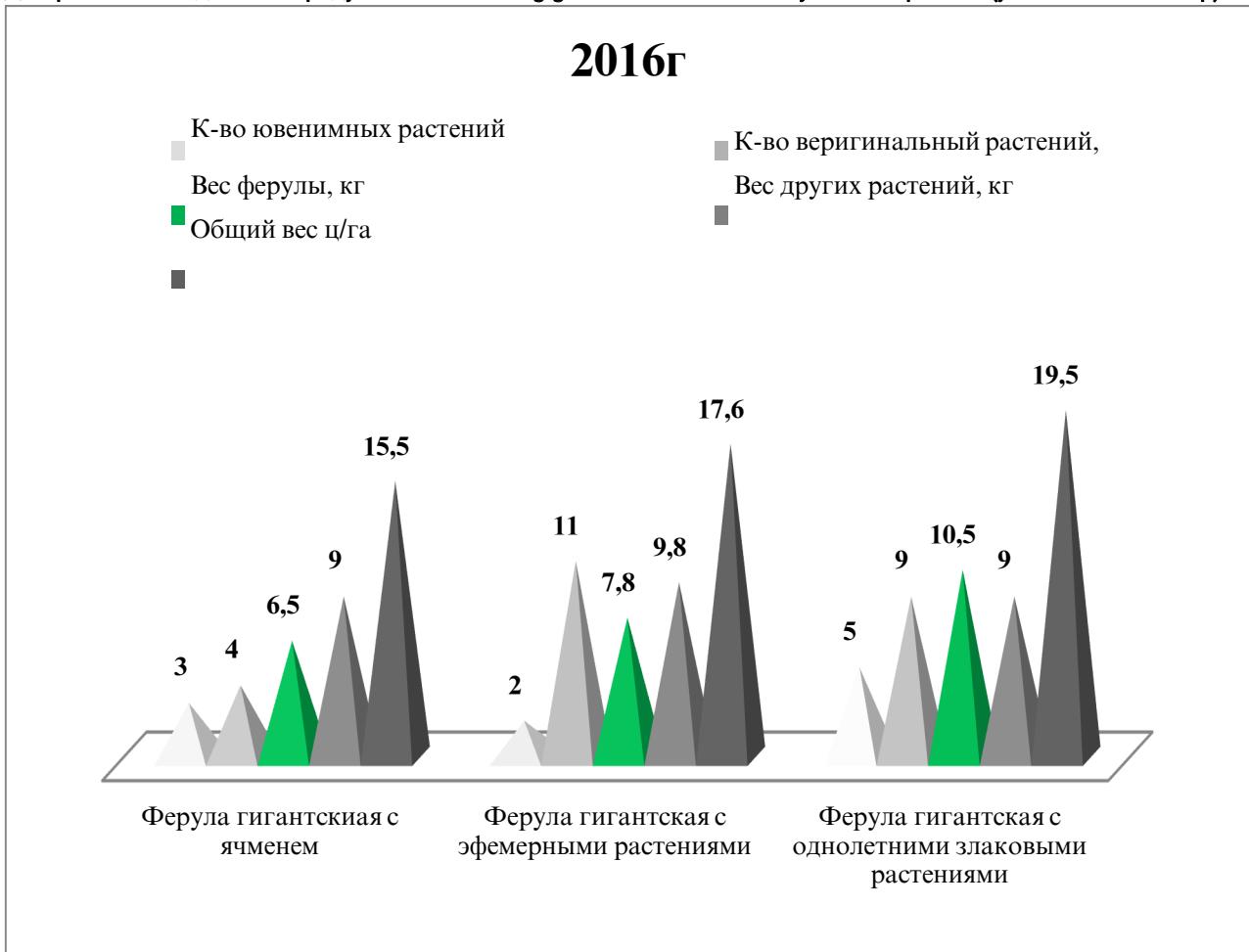
С целью определения надземной продуктивности *Ferula gigantean* в 2016-2018, нами было выбрано 3 участка Кулябского района (уч.Пистамазор). В 05.05.2015г. были проведены фенологические наблюдения *F.gigantea* которые не цветли. Определение продуктивности зелёной массы в трёх экспериментальных участках, которые имели площади 10 м², косили и взвесили на весах (диаграм.1-4).

Ассоциация *F.gigantea* объясняется с фисташкой (*Pistacia vera*) и луковичным ячменем (*Hordeum bulbosum*). В составе этой ассоциации встречается в основном ячмень луковичный и различные эфемерные растения – из семейства злаковых (*Bromus oxyodon*, *Vulpia myuros*, *Poabulbosa*) и бобовых (*Medicago lupulina*, *M. minima*) и его состав в ценопопуляции состоит из виригинильных растений - 4 особ, ювенильные растения-3 особ, цветущих растений не встречали. Вес свежей скошенной травы Ферулы гигантской на 10 м² составлял 4,8 кг, остальные растения -7,0 кг, где сумма скошенных свежих трав с одного гектара составляет 11,8 центнеров.

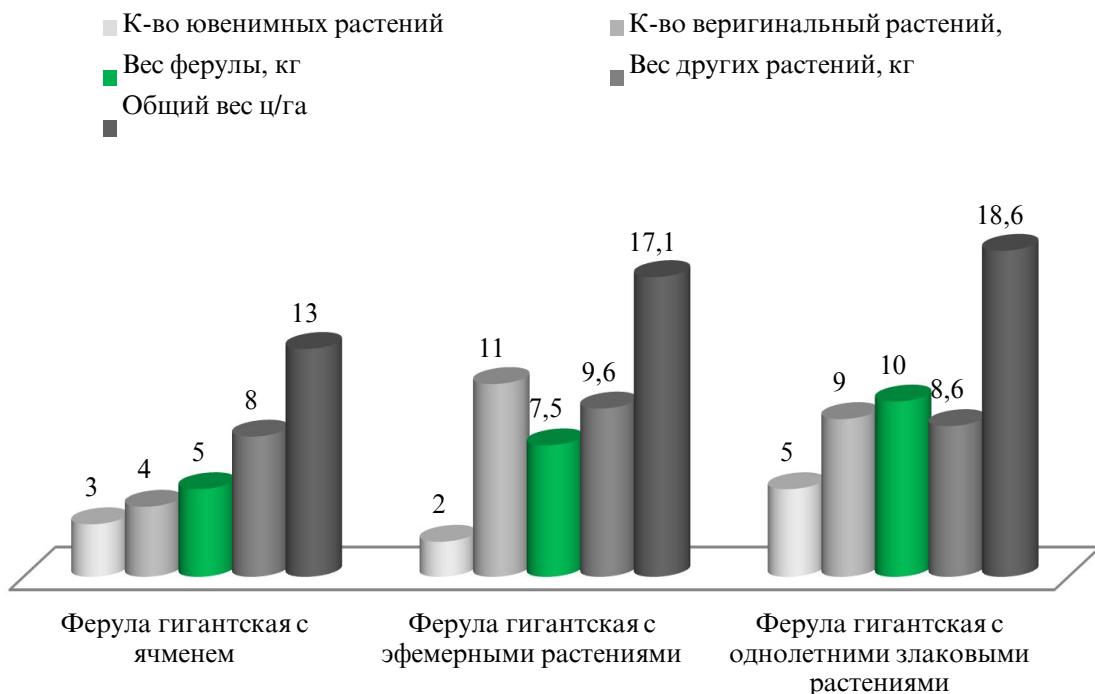
Изучение ассоциация Ферулы гигантской с эфемерными растениями. В этой ассоциации встречается очень много эфемерных растений: *Anisantha tectorum* (L.)nevski, *Poa bulbosa*, *P. relaxa*, *Carexpachystylis*, *Taeniamatherum crinitum*, *T. asperum*, *Phleum paniculatum*, *Bromus tyttanthus*. Состав ценопопуляций состоит из вергинальных растений -11 особ., ювенильных растений 2 особи, цветущих в этом году не встречались, где вес свеже скошенных трав Ферулы гигантской на 10 м² составляет 7,0 кг остальных растений -8,6 кг. Общая биомасса скошенных свежих трав с одного гектара составляла 15,6 центнеров.

Изучение ассоциации Ферулы гигантской с растениями однолетних злаковых растений. Место расположения ассоциации с уклоном составляет 21-26°, состав почвы этой ассоциации состоит из песочно-каменистых эродированных почв. В этой ассоциации, кроме однолетних этих растений, встречались нижеследующие растения: *Hordeum ulbosum*, *Glycyrrhiza glabra*, *Alcea nudiflora*, *Avena trichopylla*, *Anisantha tectorum*, *Poa bulbosa*, *P. relaxa*, *Carexpachystylis*, *Taeniamatherum crinitum*, *T. asperum*, *Phleum paniculatum*, *Bromus tyttanthus* идр. Состав его ценопопуляция состоял из виргинильных растений-9 особ., ювенильные-5, но цветущих растений в этом году не встречались. Общая масса скошенной *F. gigantea* составляла-9.5 кг, остальных растений составляли -7.6 кг. Общая биомасса ассоциации Ферулы гигантской на одном гектаре составляла 17.1 свежего сена, такая масса была не только за счёт однолетних зерновых растений, но и солодки голой-*Glycyrrhiza glabra* (диаграмма -1).

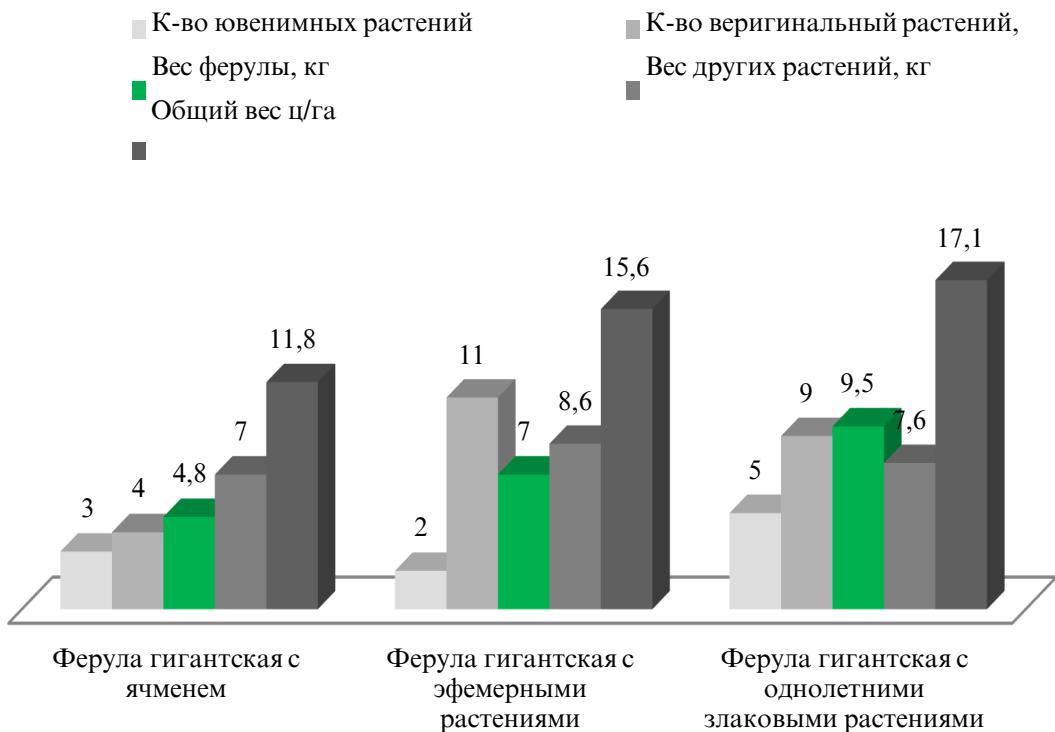
Диаграмма 1.- Надземная продуктивность *Ferulagigantean* B. Fedtsch в Кулябском районе (участок Пистамазор)

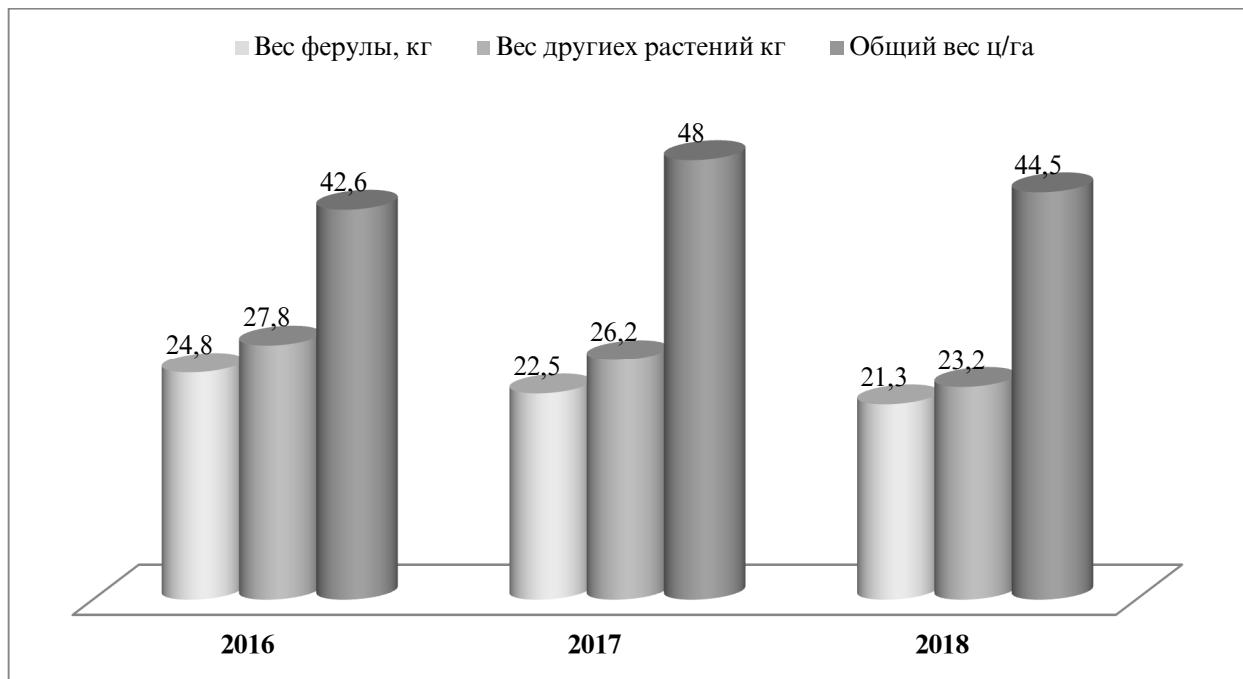

2017г

2018

Данные, приведённые в диаграмме 1, свидетельствуют, что в общем из 3-х скошенных экспериментальных участков, *F. gigantea* составляет 21,3 кг и в целом, на одном гектаре 7 центнеров составляет вес свеже скошенные траве *F. gigantean*. Кроме Ферулы гигантской *F.gigantean* в этой ассоциации растут другие растения, где общая масса свеже скошенных трав на 3- экспериментальных участках составляет 44,5 кг, на одном га- 0,15 центнеров. В целом, с одного га таких участках можно получить от 15,0 до 18,8 центнеров свеже скошенных естественных трав. Из количества урожайности Ферулы гигантской *F. gigantean* нам стало известно, что в некоторых ассоциациях *F. gigantean*, от общие количества урожайности свеже скошенных трав большое количество составляет Ферула гигантская *F. gigantean*. Исходя из этих показателей, эти местности используются как осеннее и весенне пастбищ, Определение продуктивности *F. gigantea* приведённые данные опытно экспериментальных работ в 2016-2018 гг. *antea*. В Муминабадском районе уч. Геш. (2016-2018 гг.)

Определение надземной продуктивности *F. Gigantean* с 2016 по 2018 гг, нами было выбрано 3 участка, где растёт Ферула гигантская *F. Gigantean* в Муминабадском районе уч-Геш, этом году (01.06.2016), *F. gigantean* ещё не цветла. Нами был проведен учет продуктивности зелёной массы *F. gigantean* на трёх экспериментальных участках. Вес свежескошенных трав Ферулы гигантской на 10 м² составляет 10,5кг, а других растений 9,5 кг, Общая масса скошенных свежих трав с одного гектара составляла 20,0 ц. Изучение ассоциации Ферулы гигантской *F. Gigantean*, в сравнении с однолетними зерновыми растений, от общей массы с одного гектара составляла 34,6кг а других растений- 31,6 кг, общая масса скошенных свежих трав с одного гектара составляет 66,6 ц. общая масса скошенных свежих трав в 2016 году *F. gigantea* составляет 39,6 кг, а других растений- 37,5 в 2016 году *F. gigantean* составляет 37,5 кг, а других растений- 34,5. Данные за 2016 и 2018 гг. показаны в диаграмме 2.

В среднем, с 3-х скошенных экспериментальных участок – Ферула гигантская составляет 34,6 кг, с 10 м² - 9,3кг, а с одного гектара 9,3 ц масса свеже скошенных трав Ферулы гигантской. Кроме Ферулы гигантской, в этой ассоциации растут другие растения, общий вес свеже скошенных трав на 3-х экспериментальных участках составляет 31,6 кг, или 10,5 ц/га. В целом, с одного га, в среднем, можно получить от 10,5 до 19,8 ц/га свежее скошенных естественных трав.

В некоторых ассоциациях *F. Gigantean*, от общего количества биомассы свежескошенных трав, большее количество составляет Ферула гигантская.

Определение продуктивности *F. gigantean* в Ховалингском районе уч Пушти -шаид

С целью определения надземной продуктивности *F. Gigantean* в 2016-2018 гг., нами были выбраны 3 участка, где растёт Ферула гигантская в Ховалингском районе уч. Пушти-шаид, в период с 2016 по 2018 гг. *F. gigantea*ещё не цветла. Общий вес скошенных трав составляет-31,0 кг, другие растения составляют - 27.6 кг. Общий вес в ассоциации *F. gigantean* на одном гектаре составляет 58 ц. свежее сено, такая масса за счёт не только однолетних зерновых растений, но имеется много солодки голой, в связи с тем, что участка расположена с уклоном 21-26⁰ (диаграмма. 3)

Диаграмма 2.-Надземная продуктивность Ферулы гигантской *F. gigantea* в Муминабадском районе селе . Геш

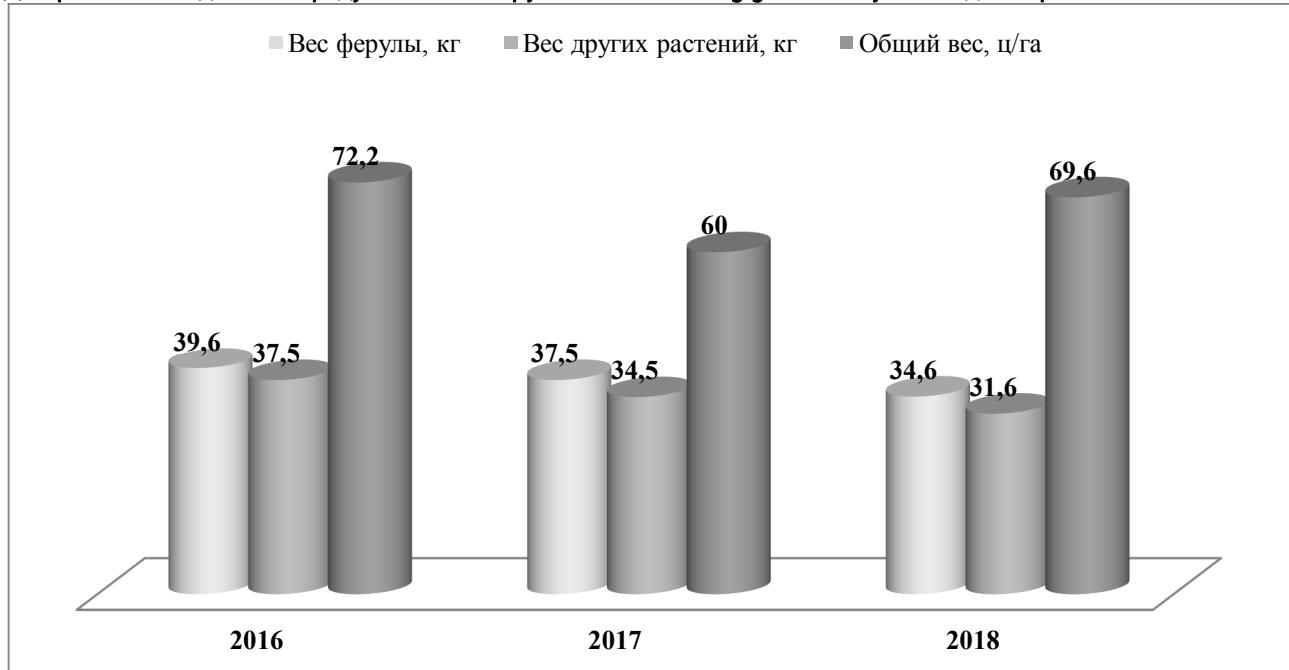
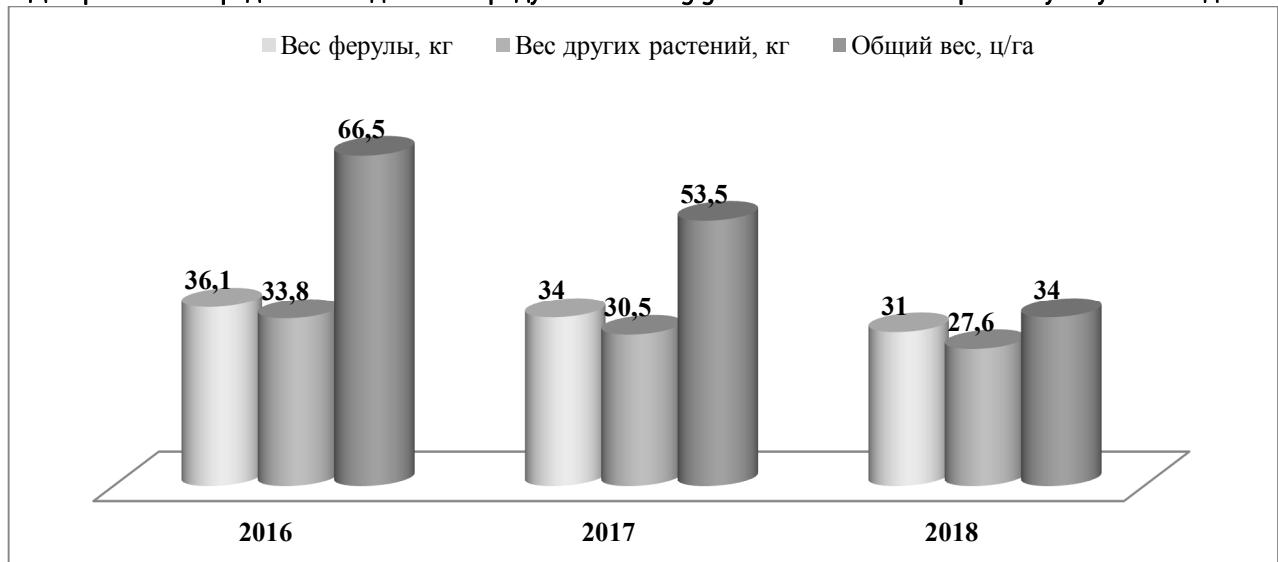

Диаграмма 3.-Определение надземные продуктивности *F. gigantea*в Ховалингском районе уч. Пушти-шайд

При подведении итогов экспериментальных работ, стало известно, что в среднем на 3-х скошенных экспериментальных участках *F. gigantean* составляет 9,0 кг а других растений -8,1кг, на одном гектаре в 2018 году составляет 17,1 ц, одном гектаре в 2016 году вес скошенной Ферула составляет 36,1 кг, других растений 33,8 кг, и в 2016 году вес скошенной Ферула составляет 34,5 кг, других растений-30,5 кг.

Кроме Ферулы гигантской, в этой ассоциации растут другие растения, в которой общий вес свеже скошенных трав на 3- экспериментальных участках составляет 27,6 кг, на одном га 9,2 ц. В целом, с одного га таких участков можно получить 0,9 до 0,20 ц. свеже скошенных естественных трав, а *Ferula gigantean* 31,0 кг, или 31 ц/га в 2018 году. Это показатель является хорошим результатом.

Литература

1. Коровин Е.П. Иллюстрированная монография рода *Ferula* (Tour.) L. – Ташкент, 1947. – 91 с.
2. Коровин Е.П. Род *Ferula* L. // Флора СССР. Т. XVII. – М-Л; 1951. – С. 62-142.
3. Коровин Е.П. Ферула – *Ferula* L. // Флора Узбекистана, т.4, – Ташкент, 1959.
4. Кинзыкаева Г.К., Коровин Е.П., Пименов М.Г. Род *Ferula* L. // Флора Таджикской ССР, т.7, 1984. – С. 161-194.
5. Пименов М.Г., Мороз М.Д., Ладыгина Е.Я. Строение плодов некоторых видов ферул подрода *Narthex* (*Falcons*) Drude в связи с их систематикой // Науч. докл. высш. шк. биол. науки, 1975. – С. 54-59.

6. Мадаминов А. Муайянкунанда набототи чарогоҳу алафзори Тоҷикистон ва усули баҳодиҳии ҳосилнокии онҳо- Душанбе,2015. – 154 с.
7. Раҳимов С. Ҳусусиятҳои биологӣ, морфологӣ ва фитосенологии камоли тоҷикон (Feula tadshikorum M. PIMEN.)- Душанбе, 2018.-115с.
8. Курбонов А.Р. Зонточные Северного Таджикистана- Душанбе, 2019.-5с.
9. Раҳмонов Ҳ. Диссертация, 2017.
10. Раҳимов С., Ҳалимов А. Дастури методӣ (Барои ҷамъоварии тухм, кишт ва гирифтани шираи камоли тоҷикон-Ferula tadshikorum M. Pimen.)- Душанбе:Буҳоро, 2015.- 33 с.

АННОТАЦИЯ

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОДУКТИВНОСТИ ФЕРУЛА ГИГАНТСКОЙ (FERULA GIGANTEAN B.FEDTSCH) В УСЛОВИЯХ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье с целью определения надземной продуктивности *Ferula gigantean* в 2016-2018, были выбраны 3 участка в Кулябском районе (уч. Пистамазор). Муминободском районе (уч. Геш) и в Ховалингском районе (уч. Пушти-шаид). В 2016 до 2018 гг. были проведены фенологические наблюдения *F.gigantean* которые не цветли. Определение продуктивности зелёной массы в трёх экспериментальных участках, которые имели площади 10 м², косили и взвешивали на весах, целом с одного га таких участков можно получить 0,9 до 0,20 ц. свеже скошенных естественных трав, а *Ferula gigantean* 31,0 кг, что составляет 31 ц га за 2018 год. Этот показатель является хорошим результатом.

АННОТАЦИЯ

МУАЙН НАМУДАНИ ҲОСИЛНОКИИ ФЕРУЛАИ БАЛАНДҚАД (*F.gigantea*) ДАР ШАРОИТИ МИНТАҶАИ КӮЛОБИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТАН

Дар мақолаи мазкур ҳосилнокии ферулаи баландқад (*F.gigantea*) дар шароити минтаҷаи Кӯлоб, дар ноҳияҳои Кӯлоб (дех. Пистамазор), Мӯминобод (дех.Феш) ва Ховалинг (дех.Пушти-шаид) дар давоми солҳои 2016 то 2018 муаяин карда шудааст. Натиҷаи маҳсулнокӣ мавлум кард, ки дар байзе ассотсиатсияҳо аз микдори умумии алафи даравидашудаи тару тоза микдори бисёрашро *F.gigantea* ташкил медиҳад. Аз ин нишондиҳанда мавзӯи мешавад, ки мавзеъҳои дар боло нишондодашударо ҳамчун чарогоҳҳои баҳорӣ ва тиромоҳӣ истифода бурдан мумкин аст.

Калимаҳои қалидӣ: биология, морфология, *F.gigantea*, ареал, муайянкунанда, ассотсиатсия, эфемерҳо, чарогоҳ.

ANNOTATION

DETERMINATION OF PRODUCTIVITY OF *F. GIGANTEA* IN THE CONDITIONS OF KULOB REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN FOR GIANT FERULA

This article discusses the above-ground productivity of *Ferula gigantea* B. Fedtsch in the Kulob region of the Republic of Tajikistan. In Kulob district (villagePistamazor), in the Muminabad district of villageGesh and in Khovaling district villagePushti-Shaid (2016-2018)/ The result yields the *Ferula gigantea* B. Fedtsch it became known that some of Associate*Ferula gigantea* from osier number fresh green mass greater quantity is *Ferula gigantea*, on the basis of these index listed higher terrain used in autumn and spring pasture.

Key words: biology, morphology, *F. gigantea*, introduction, development, habitat, indicator and experiment, association, ephemeral, passes.

УДК 634.334

НОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОТИВОГРИБКОВОЙ ЗАЩИТЫ ПЛОДОВ ЛИМОНА ПРИ ХРАНЕНИИ С ЭФИРНЫМИ МАСЛАМИ МЕТОДОМ IN VIVO

Джурахонзода Р.Дж - докторант PhD, ТАУ им. Ш. Шотемур,
Салимзода А.Ф. – д.с.-х.н., профессор, член-корреспондент ТАСХН

Ключевые слова: мята, лаванда, базилик, эфирное масло, *Penicillium digitatum*, in vivo.

ВВЕДЕНИЕ

Фрукты и овощи имеют особое пищевое значение для человека благодаря поступлению в организм витаминов, минералов, клетчатки, другими словами - фитонутриентов, легко усваиваемых организмом, поэтому большое значение имеют исследования, направленные на их длительное хранение без потери питательных свойств (Porat et al., 2018). Наиболее частым видом порчи в цитрусовых продуктах является химическая и микробиологическая порча, из-за высокого содержания воды в плодах лимона и ран, которые

часто образуются в результате сбора и транспортировки. Это включает неферментативное потемнение, изменение цвета по другим причинам, потерю аскорбиновой кислоты, ухудшение вкуса и аромата и деградацию биоактивных принципов (Mditswa et al., 2017), (Liu et al., 2017).

Использование эфирных масел (ЭМ) тимьяна, мяты, лемонграсса, мелиссы, орегано, смачных (Sivakumar and Bautista-Baños., 2014), (Simas et al., 2017), (Elshafie et al., 2015), (Acevedo-Fani et al., 2017) и т п. является одним из инноваций в этой области. Противогрибковая активность ЭМ используется на протяжении столетий, и, в настоящее время, усилия по продвижению природных соединений в послеуборочном контроле, находят повышенный интерес к их возможному применению (Da Silva Bomfim et al., 2015), (Munhuweyi et al., 2017), (Calo et al., 2015). Целью данного исследования было (1) оценить эффективность эфирного масла мяты *Mentha piperita*, (ЭММ), эфирного масла базилика *Ocimum basilicum*, (ЭМБ) и эфирного масла лаванды, *Lavandula angustifolia*, (ЭМЛ) для противогрибковой эффективности для проверки противогрибкового эффекта *in vivo*, направленной на снижение грибкового распада в плодах лимона искусственной прививки *P. digitatum*, на основе эфирных свойств улетучивания масла. Наши исследования помогут разработать метод хранения лимонов в модифицированной атмосфере, основанной на использовании природных летучих соединений, аналогичный применяемому в настоящее время методу для свежесрезанных овощей (Oliveira et al., 2015), (Hussein et al., 2015)

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Растительные материалы, извлечение ЭМ, и анализ газовой хроматографии/массового спектрометрия (GC/MS)

Исследование проводилось с апреля по август 2018 года в Университете сельскохозяйственных наук и ветеринарной медицины Банат (Румыния). Свежие растительные материалы мяты (*Mentha piperita*), лаванды (*Lavandula angustifolia*) и базилика (*Ocimum basilicum*), принадлежащие семейству Яснотковые, были собраны с экспериментальных полей кафедры «Ароматических растений» факультета «Сельскохозяйственного» г. Тимишоара. Растения собирались в стадии полного цветения (июнь-июль), в солнечные дни с умеренным дефицитом воды, когда содержание эфирного масла является самым высоким (Calo et al., 2015). Образцы растений очищали, сушили в тени, измельчали, а затем хранили в темноте до использования для извлечения эфирного масла. Для этого применяли метод гидродистилляции с помощью аппарата Clevenger с использованием 300 г средней пробы до сбора эфирного масла.

Химическая характеристика ЭМ проводилась с использованием газохроматографного оборудования с масс-спектрометром (GS/MS) Shimadzu QP 2010Plus с капиллярной колонкой с характеристиками: AT WAX 30 м X 0,32 мм X 1 мкм). В качестве газа-носителя использовался гелий со скоростью потока 1 мл / мин. Программа, используемая для разделения соединений: 40° С в течение 1 мин, скорость от 5° С / мин до 210°С в течение 5 мин. Температура инжектора и ионного источника составляла 250°С и 220°С, соответственно. Объем инъекции составил 1 мкл при соотношении 1: 50. База данных NIST использовалась для идентификации летучих соединений.

Испытание паров эфирного масла для анализа порчи грибов лимона *in vivo*

Для хранения лимонов в атмосфере, обогащенной парами эфирных масел, использованы 10 контейнеров-осушителей объемом 2000 см³. Лимоны без химических обработок (экологические продукты) сорта «Верна», приобретенные в супермаркете, сначала промывали в растворе гипохлорита 9:1 (NaOCl), а затем трижды промывали в стерильной воде. После высыхания в стерильной нише лимоны были ранены пробковым сверлом диаметром 0,8 см и глубиной 0,5 мм, на каждой лимонной кожуре было нанесено по две раны. Раны были привиты споровой супензией, содержащей 10⁵ спор / мл *P. digitatum*. Для каждого типа хранения паров эфирного масла использовались два лимона, и каждое масло испытывалось на две концентрации: (C1), соответствующей концентрации IC50, и (C2) половины значения IC50, см. табл. №1.

Таблица 1.

Количество ЭМ, используемых для исследования *in vivo* по хранению лимонов в модифицированной атмосфере

ЭМ (мкл)	IC 50 <i>in vitro</i> *	C1 <i>in vivo</i> **	C2 <i>in vivo</i> **
ЭММ	91,5	3600	1800
ЭМБ	23,3	930	470
ЭМЛ	43,4	1736	868

ЭММ - эфирное масло мяты; ЭМБ - базилик эфирное масло; ЭМЛ- Эфирное масло лаванды; * значения IC50 действует в течение 50 см³ Петри пространства; ** значения IC50 действителен в течение 2000 см³ эксикатор пространства.

Эфирное масло отсаживали на фильтровальную бумагу у основания экскатора, а искусственно привитые лимоны помещали на решетку. Контейнеры осушителя были герметически закрыты с тавотом и хранились на $22 + 2^\circ$, в темноте 7 дней.

РЕЗУЛЬТАТЫ

In vivo анализ инокулированных плодов лимонов при хранении в атмосфере паров ЭМ

После 7 дней хранения лимонов в атмосфере, обогащенной парами эфирного масла, было проведено измерение пораженного участка в месте инокуляции суспензии спор *P. digitatum*. Контрольный вариант без ЭМ зафиксировал наибольший диаметр распада грибка 47 мм \varnothing . Это следует в следующем порядке: ЭМЛ 868, ЭММ 1800, ЭМБ 470, ЭММ 3600, ЭМБ 930 и ЭМЛ 1736 мкл при 16,9мм \varnothing (диаграмма 1.).

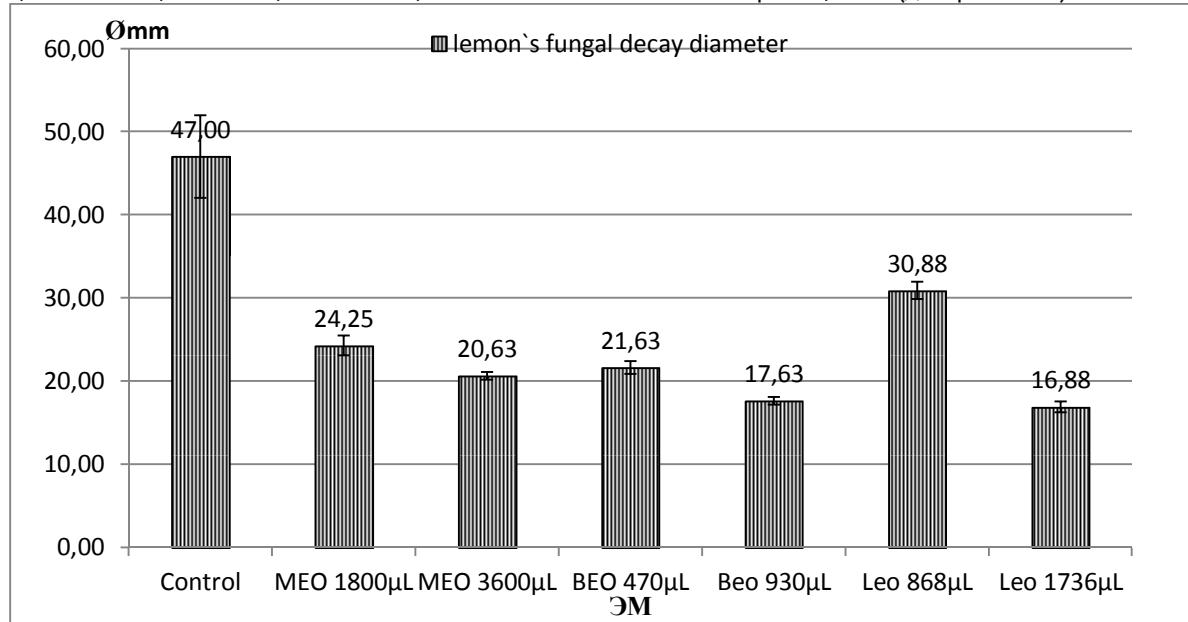

Диаграмма 1.- Результаты по изнашиванию плодов лимонов, хранящихся в модифицированной атмосфере и привитых *P. digitatum*. Данные-диаметра зоны поражения грибковой роста и представлены как средняя \pm СД ($n = 4$). Вертикальные полосы представляют собой стандартные отклонения.

При сравнении различий между средними значениями вариантов с помощью t-тест видно, что между ЭМБ 930 мкл и ЭМЛ 1736 мкл, статистически не обеспеченных различий, табл. 2.

Таблица 2.

Выявление различий между вариантами обработки плодов лимона, после 7 дней хранения в присутствии паров ЭМ, проведен анализ т-теста

Ряд	Варианты ЭМ (мл)	Означать	ЭМЛ 1736	ЭМБ 930	ЭММ 3600	ЭМБ 470	ЭММ 1800	ЭМЛ 868	Контроль
1	Контроль	47.0 ^a	30.1	29.4	26.4	25.4	22.8	16.1	
2	ЭМЛ 868	30.9 ^b	14.0	13.3	10.3	9.3	6.6		
3	ЭММ 1800	24.3 ^c	7.4	6.6	3.6	2.6			
4	ЭМБ 470	21.6 ^d	4.8	4.0	1.0				
5	ЭММ 3600	20.6 ^d	3.8	3.0					
6	ЭМБ 930	17.6 ^e	0.8						
7	ЭМЛ 1736	16.9 ^e							

* средние значения с разными буквами в надстрочном индексе показывают, что различия между ними статистически достоверны при $\alpha = 0,05$.

Тот же аспект отмечен для ЭМБ 470 мкл и ЭММ 3600 мкл. Наименьший эффект был зафиксирован для ЭМЛ 868 мкл, начиная со второго места после контрольного варианта противогрибкового действия.

ДИСКУССИЯ

Эфирные масла отличаются от других масел из-за присутствия некоторых летучих ароматических соединений, которые растения синтезируют в стрессовые моменты (Calo et al., 2015). Преимущественно антимикробный эффект эфирных масел обусловлен преобладающими соединениями эфирных масел,

основанными на этом наблюдения, различают различные хемотипы в ароматических видах (Rota et al., 2008), (Calvo-Irabien., 2018), (Oxenham et al., 2005).

Эфирные масла, используемые в эксперименте, имеют широкий спектр составляющих, как качественно, так и количественно. Таким образом, линалоол, оксигенированное ациклическое монотерпеническое соединение с признанным противогрибковым действием, в основном содержится в ЭМБ (41,498%) и ЭМЛ (31,436). Кроме того, эстрагол из ЭМБ, известный как метил чавикол, является основным нетерпеноидным соединением (49,904%), который также обладает противогрибковой активностью (Oxenham et al., 2005). Свое присутствие в высокой пропорции, над значением линалоол, включает базилика, используемый в исследовании в хемотип эстрагола.

В случае ЭММ, поскольку минимальная фунгицидная концентрация (MFdC) не была достигнута, в дальнейшем необходимы исследования для определения фунгицидного эффекта ЭММ, для количества добавляемого масла более 400 мкл, что соответствует концентрации 0,008%. Хранение лимонов в обогащенной атмосфере ЭМ имеет то преимущество, что фрукты не находятся в прямом контакте с маслами, так как они действуют на грибы из-за их свойств улетучивания.

С экономической точки зрения, в соответствии с результатами, полученными в результате эксперимента, ЭМБ обладают лучшим противогрибковым действием, чем и ЭМЛ, и ЭММ, поскольку небольшое количество ЭМ понадобится при хранении лимонов в течение одного и того же периода времени.

ВЫВОД

Благодаря улетучивающимся свойствам, эфирные масла представляют собой естественный способ с высоким потенциалом для использования в сохранении или хранении экологически чистых фруктов и овощей в искусственных условиях. Синергизм природных масляных соединений обеспечивает их эффективность при противогрибковом действии. Кроме того, показатели качества и подлинности ЭМ имеют важное значение для обеспечения противомикробной защиты, связанной с грибковым разложением при послеуборочном хранении садоводческой продукции.

Литература

1. Acevedo-Fani A., Soliva-Fortuny R., Martín-Belloso O., 2017. Nanoemulsions as edible coatings. Curr. Opin. Food Sci. 15, 43–49. <https://doi.org/10.1016/j.cofs.2017.06.002>
2. Calo J.R., Crandall P.G., O'Bryan C.A., Ricke S.C., 2015. Essential oils as antimicrobials in food systems – A review. Food Control 54, 111–119. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2014.12.040>
3. Calvo-Irabien L.M., 2018. Native Mexican aromatic flora and essential oils: Current research status, gaps in knowledge and agro-industrial potential. Ind. Crops Prod. 111, 807–822. <https://doi.org/10.1016/j.indcrop.2017.11.044>
4. Da Silva Bomfim N., Nakassugi L.P., Faggion Pinheiro Oliveira J., Kohiyama C.Y., Mossini S.A.G., Grespan R., Nerilo S.B., Mallmann C.A., Alves Abreu Filho B., Machinski M., 2015. Antifungal activity and inhibition of fumonisin production by Rosmarinus officinalis L. essential oil in Fusarium verticillioides (Sacc.) Nirenberg. Food Chem. 166. <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2014.06.019>
5. Elshafie H.S., Mancini E., Camele I., Martino L. De, De Feo V., 2015. In vivo antifungal activity of two essential oils from Mediterranean plants against postharvest brown rot disease of peach fruit. Ind. Crops Prod. 66, 11–15. <https://doi.org/10.1016/j.indcrop.2014.12.031>
6. Liu Y., Wang W., Zhou Y., Yao S., Deng L., Zeng K., 2017. Isolation, identification and in vitro screening of Chongqing orangery yeasts for the biocontrol of Penicillium digitatum on citrus fruit. Biol. Control. <https://doi.org/10.1016/j.biocontrol.2017.04.002>
7. Hussein Z., Caleb O.J., Opara U.L., 2015. Perforation-mediated modified atmosphere packaging of fresh and minimally processed produce-A review. Food Packag. Shelf Life 6, 7–20. <https://doi.org/10.1016/j.fpsl.2015.08.003>
8. Mditswana A., Magwaza L.S., Tesfay S.Z., Opara U.L., 2017. Postharvest factors affecting vitamin C content of citrus fruits: A review. Sci. Hortic. (Amsterdam). <https://doi.org/10.1016/j.scienta.2017.02.024>

АННОТАЦИЯ

ПЕШОМАДИ НАВ ОИД БА ХИФЗИ ЗИДДИЗАНБҮРУГИИ ЛИМҮ ҲАНГОМИ НИГОХДОРЙ БО ИСТИФОДА АЗ РАВГАНИ ЭФИРЙ ДАР ШАРОИТИ IN VIVO

Дар мақолаи мазкур иқтидори зиддизанбүрги равғанҳои эфирй аз *Mentha piperita*, *Lavandula angustifolia* ва *Ocimum basilicum* бар муқобили афзоиши *Penicillium digitatum* мавриди тадқиқоти илмӣ қарор дода шудааст. Чи тавре ки, аз натиҷаи ба даст омада маълум гардид, равғанҳои эфирй афзоиши занбўруғро дар намуди тадқиқоти *in vivo* бо натиҷаи баланди *O. basilicum* ба таъхир гузошт.

Калидвоожаҳо: пӯдина, лаванд, райхон, равғани эфирй, ташхиси GC/MS, *Penicillium digitatum*, хусусияти зиддизанбуруғӣ.

АННОТАЦИЯ
НОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОТИВОГРИБКОВОЙ ЗАЩИТЫ ПЛОДОВ ЛИМОНА ПРИ ХРАНЕНИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЭФИРНЫХ МАСЕЛ МЕТОДОМ IN VIVO

В данной статье представлены противогрибковые свойства трех эфирных масел *Mentha piperita*, *Lavandula angustifolia* и *Ocimum basilicum* против роста *Penicillium digitatum*. Результаты показали, что все эфирные масла ингибировали рост мицелия и плодоношение грибов в *in vivo* тест, причем наибольшую эффективность показал *Ocimum basilicum*.

Ключевые слова: мята, лаванда, базилик, эфирное масло, GC / MS анализ, *Penicillium digitatum*, противогрибковое действие.

ANNOTATION

NEW PERSPECTIVES IN ANTIFUNGAL PROTECTION OF LEMON FRUITS IN STORAGE USING ESSENTIAL OILS BY IN VIVO METHOD

This article presents the antifungal capacities of three essential oils from *Mentha piperita*, *Lavandula angustifolia* and *Ocimum basilicum* against *Penicillium digitatum* growth. The results indicated that all essential oils inhibited the mycelial growth and fungal fructification in vivo test, with the highest efficacy displayed by *Ocimum basilicum*.

Keywords: mint, lavender, basil, essential oil, GC/MS analysis, *Penicillium digitatum*, antifungal effect.

ТДУ 635.21:631: 52

ТАЬСИРИ НУРИИ ОРГАНИКЙ БА МИҚДОРИ ПИГМЕНТХОИ ФОТОСИНТЕТИКЙ ВА ҚАДКАШИИ ПОЯИ НАМУНАХОИ ТОПИНАМБУР (*HELIANTUS TUBEROSUS L.*)

Сафармади Мирзоалӣ, асистенти ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Методикаи таҳқиқот

Дар қитъаи таҷрибавии ноҳияи Восеъ (дехаи Кадуҷӣ), ки дар баландии 460 м аз сатҳи баҳр ҷойгир аст, 16 намунаи топинамбур дар 4 варианти таъминоти ғизоӣ кишт карда шуданд: 1. бе андохтани нурии органикӣ (назоратӣ); 2. андохтани поруи гӯсфанд; 3. андохтани поруи ғов; 4. андохтани омехтаи поруҳои ғову гӯсфанд. Нуриҳои органикӣ дар вақти кишти навъҳои топинамбур (дар моҳи декабри соли 2016) андохта шуданд. Сарфи миқдори нуриҳои органикӣ 5 тонна/га ва нақшай кишти лӯндаҳои тухмии намунаҳои топинамбур 100 x 40 см буд. Кишти лӯндаҳои навъҳо дар чуқурии 5-7 см гузаронида шуд. Баромади ниҳолҳо дар аввали моҳи март мушоҳида гардид. Чанде аз намунаҳои навъҳои топинамбур аз Федератсияи Россия ворид карда шуданд. Дар муддати нашъунамои навъҳо панҷ маротиба ба киштзор об монда шуд. Миқдори пигментҳои хл. а ва b, каротиноидҳои баргро аз рӯйи зичии оптикаи бо маҳлули атсетонӣ 80%, бо спектрофотометри Specol II (истеҳсоли Олмон) муайян карда шуд [6-7]. Мушоҳидаҳои фенологиро доир ба дарозшавии қади ниҳолҳо дар давраи вегетацисиӣ аз рӯйи тавсияҳо [8] гузаронида шуд. Натиҷаҳои ба дастомада бо нишондодҳои усули коркарди статистики [9, с.158] бо истифодабарии барномаи компьютерии Excel гузаронида шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқот

Натиҷаҳои таъсири нуриҳои органикӣ ба чанде аз нишонаҳои морфологии намунаҳои растании топинамбур дар ҷадвали 1 пешкаш шудаанд.

Чи тавре, ки аз ҷадвали 1 дида мешавад баландии қади 16- намунаҳои топинамбур аз ҳамдигар фарқунанда мебошад. Аз ҳама қади баланд дар байни 16 намунаҳои топинамбур бе таъсири нурӣ намунаҳои «Файз» (280 см), «Гулобӣ» (250 см), «Тезпаз» (250 см), «Диетический» (238 см), ба ҳисоб мераванд. Аммо навъҳои «Ваҳдат» (230 см), «ВИР- 3» (230 см), «Интерес» (230 см), «Душанбе» (210 см), «ВИР- 243» (200 см), «Гигант» (200 см) ва «Сарват» (200 см), нисбатан пастар мебошанд. Аз ҳама нишондиҳандаи пасттарини қад дар намунаҳои «Розовый» (152 см), «Ороиший» (130 см), «ВИР- 8» (120 см), «Нилуфар» (120 см) ва «ВИР- 248» (190 см) мушоҳида гардид.

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 дида мешавад, ки бо таъсири нурии органикӣ қади пояи намунаҳои топинамбур нисбатан баланд мегардад, (ба ғайр аз намунаи «Файз» (245 см).

Инчунин маълум гардид, ки фарқият аз рӯйи шумораи барг низ дар байни намунаҳо дида мешавад. Нисбати дигар намунаҳои «ВИР- 248» (218 д.) ва «Интерес» (195 д.) шумораи баргашон бештар аст. Вале намунаҳои «Тезпаз» (137 д.), «Диетический» (134 д.), «ВИР- 243» (117 д.), «ВИР- 3» (115 д.), «ВИР- 8» (110 шт) назар ба намунаи «ВИР- 248» ва «Интерес» камтар барг доранд. Нисбатан шумораи камтари барг дар намунаҳои «Розовый» (95 д.), «Гигант» (89 д.), «Нилуфар» (87 д.), «Сарват» (87 д.) ва «Ороиший» (80 д.) дида мешавад.

Аз таҳлилҳои ҷадвали 1 маълум гардид, ки бо истифодаи нурии органикӣ шумораи барги намунаҳои топинамбур ба ҳисоби миёна то ба 49 % зиёд мегардад.

Чадвали 1- Таъсири нурии органикӣ ба қади поя ва шумораи барги намунаҳои топинамбур

№ п/п	Намунаҳои топинамбур	Қади поя, см		Шумораи барг, шт./растани	
		Бе андохтани нурӣ	Бо андохтани нурӣ	Бе андохтани нурӣ	Бо андохтани нурӣ
1	Ваҳдат	230	260	93	122
2	ВИР- 3	230	260	115	168
3	ВИР- 8	120	250	110	112
4	ВИР- 243	200	280	117	177
5	ВИР- 248	190	255	218	255
6	Гигант	200	260	89	187
7	Гулобӣ	250	293	106	121
8	Диетический	238	290	134	212
9	Душанбе	210	250	125	176
10	Интерес	230	240	195	230
11	Нилуфар	120	230	87	159
12	Ороиши	130	150	80	138
13	Розовый	152	210	95	115
14	Сарват	200	260	87	123
15	Тезпаз	250	250	137	217
16	Файз	280	245	100	155
	Миёна	202	249	118	167
	КФМ ₀₅	25,0	17,2	19,8	22,8

Миқдори пигментҳои фотосинтетикии барги намунаҳои топинамбур дар ду шароити ғизой: бе истифодаи нурии органикӣ (назоратӣ) ва бо истифодаи нурии органики (поруи гусфанду гов) (таҷрибавӣ) нашуњамо кардааст. Маълумотҳои таҷрибавии дар ҷадвали 2 овардашуда нишон медиҳад,ки миқдори зиёди пигментҳои сабз (хл. а+b) дар барги намунаҳои «ВИР- 243» (варианти назоратӣ), «Тезпазак» (назоратӣ), нисбати ин ду намуна камтар намунаҳои «Интерес» ва «ВИР- 3»(назоратӣ) мушоҳида мешавад. Ин зиёдшавӣ дар навъҳои «Душанбе» (назоратӣ), «Тезпазак» (назоратӣ), «Интерес» (назоратӣ) аз ҳисоби хл. а ба амал омадааст. Дар баъзе навъҳо миқдори хл. а+b қарип баробар мебошанд: «ВИР- 8», «Файз». Камтарин миқдори умумии хл. а+b дар намунаҳо «Душанбе» (назоратӣ), «Гигант» (назоратӣ), «ВИР- 248» (назоратӣ), «Розовый» (таҷрибавӣ) мушоҳида мешавад. Миқдори зиёди каротиноидҳоро дар намунаҳои «ВИР- 3» (таҷрибавӣ), «Сарват» (таҷрибавӣ), «Файз» (назоратӣ), «ВИР- 8» (таҷрибавӣ) дидар метавонем.

Натиҷаҳои ба даст омада нишон медиҳанд, ки ғизои органикӣ (пору) дар муқоиса бо бе истифодаи пору, ба миқдори пигментҳои фотосинтетикии барг таъсири назаррас расонидааст. Инро дар зиёдшавии миқдори хл. а+b ва каротиноидҳо дар баъзе навъҳои топинамбур мушоҳида кардан мумкин аст (ҷадв. 2).

Бояд қайд намуд, ки муайя кардани миқдори пигментҳои сабз (хл. а+b) ва зард (каротиноидҳо) ва таносуби онҳо дар барг, яке аз нишондиҳандаҳои муҳими фаъолнокии фотосинтетикии растаниҳо буда, барои зиёд шудани маҳсулнокии биологии умумии онҳо алоқамандии бевосита доранд.

Ҷадвали 2- Миқдори пигментҳои фотосинтетикии барги намунаҳои топинамбур дар шароити ноҳияи Восеъ (мг/г вазни тар)

Навъҳои топинамбур	хл.а	хл.б	Чамъи (а+b)	Таносуби а/b	Каротиноидҳо	Таносуби хл/кар
Ваҳдат (Н)	0,702	0,423	1,125	1,661	0,55	0,489
(Т)	0,942	0,599	1,541	1,581	0,315	0,204
ВИР-3 (Н)	0,927	0,571	1,497	1,629	0,49	0,327

(Т)	0,818	0,501	1,319	1,633	0,815	0,618
ВИР-8 (Н)	0,87	0,498	1,368	1,74	0,435	0,318
(Т)	0,923	0,553	1,475	1,67	0,665	0,451
ВИР-243 (Н)	0,77	0,958	1,728	1,012	0,265	0,153
(Т)	0,911	0,526	1,437	1,732	0,555	0,386
ВИР-248 (Н)	0,654	0,617	1,27	1,217	0,625	0,492
(Т)	0,846	0,503	1,349	1,68	0,49	0,363
Гигант (Н)	0,838	0,482	1,32	1,737	0,585	0,443
(Т)	0,878	0,512	1,390	1,716	0,465	0,335
Душанбе (Н)	1,184	0,735	1,92	1,614	0,64	0,333
(Т)	0,767	0,475	1,242	1,613	0,465	0,374
Интерес (Н)	0,962	0,564	1,526	1,704	0,575	0,377
(Т)	0,793	0,493	1,286	1,606	0,425	0,33
Нилуфар (Н)	0,787	0,486	1,273	1,62	0,425	0,334
(Т)	1,059	0,642	1,701	1,648	0,625	0,367
Розовы (Н)	0,717	0,438	1,155	1,636	0,67	0,58
(Т)	0,705	0,43	1,135	1,63	0,55	0,485
Сарват (Н)	0,693	0,446	1,139	1,555	0,645	0,566
(Т)	0,866	0,543	1,409	1,598	0,725	0,515
Тезпазак (Н)	1,06	0,651	1,711	1,63	0,56	0,327
(Т)	0,842	0,485	1,327	1,743	0,415	0,313
Файз (Н)	0,892	0,505	1,397	1,764	0,695	0,497
(Т)	0,809	0,492	1,302	1,643	0,47	0,361
Миёна (Н)	0,850	0,567	1,418	1,578	0,551	0,403
Миёна (Т)	0,858	0,520	1,378	1,653	0,537	0,392

Эзоҳ: Н- назоратӣ (без поры), Т- таҷрибавӣ (с порой)

Ба ғайр аз ин, сатҳи миқдорию таносубии пигментҳои фотосинтетикӣ дар барг яке аз нишондиҳандаҳои устувори растаниҳо ба таъсири омилҳои стресии экологӣ ба шумор меравад.

Аз ин рӯ омӯзиши тағйирපазирӣ намудию намунавии топинамбур дар шароитҳои гуногуни нашӯнамои растаниҳо (масалан шароитҳои ғизозӣ) аҳамияти экологӣ ва истеҳсолӣ низ дорад.

Адабиёт

- Партоев К. Аҳамияти топинамбур дар таъмини озукаворӣ ва сузишворӣ дар Тоҷикистон / К. Партоев, Ш.М. Ясинов, Н.Х. Сайдалиев -Душанбе, 2016. -167 с.
- Ярошевич М.И., Вeyer Н.Н. Топинамбур - перспективная культура многоцелевого использования –Тр. БГУ, 2010.- т. 4.- вып. 2.- С. 1-12.
- Шаззо Р. И. Топинамбур: биология, агротехника выращивания, место в экосистеме, технологии переработки (вчера, сегодня, завтра) / Р.И. Шаззо [и др.]. -Краснодар, 2013. -184 с.
- Кочнев Н.К., Колиничева М.В. Топинамбур - биоэнергетическая культура XXI века - М.:Арек, 2002.- 76 с.
- Эргашев А. Интенсивность и динамика образования продуктов фотосинтеза у топинамбура. – Физиол. и биохим. культ. Раст, 1976.- вып.3.- т. 8. - С. 299-303.
- Vernon, L.P. Spectrophotometric determination of chlorophylls and phioptynate in plant ertrnota/ L. P. Vernon// Analyt. Chem.- 1960. Vol/ 32 № 9. P. 1144-1150/
- Wettstein D., Gough S., Kannangara C. G. Chlorophyll biosynthesis // The Cell 1995. V.7.p.1039-1057
- Подольский А. С. Фенологическое прогнозирование. Монография / Подольский А. С. -М.: Колос, 1974.- 278 с.
- Доспехов Б.А. Методика полевого опыта / Б.А. Доспехов -М.: Колос, 1985. -352 с.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ОРГАНИЧЕСКОГО УДОБРЕНИЯ НА КОЛИЧЕСТВО ПИГМЕНТОВ И ВЫСОТУ СТЕБЛЯ ОБРАЗЦОВ ТОПИНАМБУРА

Исследование показали, что применение органических удобрений (коровий и овечий навоз) активирует рост и развитие сортов топинамбура. В среднем, органические удобрения повышают рост главного стебля по всем сортообразцам топинамбура, что составило 11,5%.

Рост главного стебля у всех сортообразцов топинамбура при использовании удобрений (кроме образца «Файз») повысился на 47 см. По числу листьев одного растения также обнаруживается различия.

Содержание фотосинтетических пигментов в листьях сортов топинамбура (хлорофилл и каротиноиды) в зависимости от использования органических удобрений и в зависимости от генотипической особенности сортообразцов, были разными.

Ключевые слова: топинамбур, органические удобрения, длина стебля, пигменты листьев, биологическая масса.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ НУРИИ ОРГАНИКӢ БА МИҚДОРӢ ПИГМЕНТҲОИ ФОТОСИНТЕТИКӢ ВА ҚАДКАШИИ ПОЯИ НАМУНАҲОИ ТОПИНАМБУР (*HELIANTUS TUBEROSUS* L.)

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки истифода намудани поруҳои органикӣ (поруи гов ва гӯсфанд) сабзиш ва қадкашии шаклҳои топинамбура метезонад. Ба ҳисоби миёна бо таъсири поруҳои органикӣ қадкашии пояи асосии ҳамаи шаклҳои топинамбура то 11,5 % баланд мешавад.

Қади пояи асосӣ дар шаклҳои ҳамаи топинамбура бо истифодани пору (ғайр аз шакли файз) то 47 см. қад мекашад. Аз рӯйи миқдори баргҳо дар растани фарқият диди мешавад.

Доштани пигментҳои фотосинтетикии баргҳо (хлорофил ва каротони) шаклҳои топинамбура вобаста ба истифода бурдани поруҳои органикӣ яхела нестанд.

ANNOTATION

THE ACTION OF ORGANIC MATTER ON THE AMOUNT OF PIGMENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE STELBA OF JERUSALEM ARTICHOKE SAMPLES

The study showed that the use of organic fertilizers (cow and sheep manure) activates the growth and development of Jerusalem artichoke varieties. On average, the influence of organic fertilizer increases the growth of the main stem for all variety samples is 11.5%.

The growth of the main stem for all Jerusalem artichoke varieties using fertilizers (except the Fayz sample) increased by 47 cm.

The content of photosynthetic leaf pigments (chlorophyll and carotenoids) of Jerusalem artichoke varieties, depending on the use of organic fertilizers, was uneven.

Keywords: Jerusalem artichoke, organic fertilizer, stems growth, leaf pigment, biological performance.

УДК 635.652:631.531 (735.3)

ОСНОВНЫЕ ВРЕДИТЕЛИ НА ПОСЕВАХ ФАСОЛИ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сайдзода Рамазон, ассистент Институт технологий и инновационного менеджмента в г. Кулябе

Ключевые слова: фасоль, вредитель, вид, сорт, энтомофаг, энтомофауна, продуктивность.

Фасоль является ценнейшей высокобелковой культурой, которая широко используется в различных отраслях народного хозяйства (Стаканов, 1986). Прежде всего имеет пищевое значение и входит в число 10 самых полезных бобовых культур мира. Помимо продовольственного значения, семена и бобы фасоли широко используются как кормовое, лекарственное и декоративное растение (Анцупова, 1999; Стаканов, 1986). В связи с этим, возделывание этой культуры получило широкое распространение.

Наши исследования в различных эколого-географических условиях Кулябского региона показали, что эта культура сильно повреждается разнообразными вредителями. Потери урожая сельскохозяйственных культур от вредных насекомых достигают во многих регионах значительных размеров. Как выяснилось, по своей биологии, вредители фасоли отличаются друг от друга и имеют сугубо специфическое влияние на растение. Они повреждают корневую систему, уничтожают листву, цветки, высасывают сок плода и тем самым, ослабляют рост и снижают продуктивность растений.

Изучение вредителей фасоловых полей, в основном, базировалось на общепризнанных энтомологических методах (Голуб и др., 1980; Адашкевича, 1983; «Практикум по сельскохозяйственной энтомологии», 1976); «Определитель сельскохозяйственных вредителей по повреждениям культурных растений», 1976; «Атлас определитель беспозвоночных», 1991; «Методические указания ВИЗР, 1984). При изучении степени вредоносности вредителей использована методики предложение В.И.Танским (1975;1988).

Наши исследования показали, что на посевах фасоли Кулябского региона обитает большое количество фитофагов. Растения повреждаются, как многоядными, так и специализированными вредителями. Ежегодная потеря урожая фасоли от этих вредителей бывает весьма существенными, и в отдельные годы, может достигать 50 процентов и более.

Ситуация усугубляется тем, что за последние годы наблюдается нарастание вредоносности и численности насекомых-фитофагов на посевах фасоли, и даже появление новых-ранее не обнаруженных на территории Республики видов.

Последнее, возможно, связано с тем, что путем увеличения потока экспортных закупок фасоли, на территорию Республики проникли, быстро адаптировались и размножились многие виды вредителей.

Наши исследования показали, что в 2018 году зараженность фасолевой зерновкой и обыкновенным паутинным клещом некоторых сортов достигала более 55-70%, а численность гороховой тли на вегетирующих органах не поддавалась подсчету. Как выяснилось, у сортов фасоли, как и у других представителей зернобобовых растений, отсутствует компенсационная способность и поэтому падение скорости развития растений, в частности элементов урожая, под влиянием вредных организмов бывает довольно существенной. В этой связи, необходимо заранее прогнозировать и предпринимать меры по предотвращению подобных негативных воздействий.

В этой связи важным резервом повышения урожайности культуры фасоли является широкое выявление основных вредителей полей и налаживание эффективных мероприятий по борьбе против них.

К настоящему времени специальных исследований вредителей фасоли в Кулябском регионе не проводились, поэтому исследование этой проблемы, представляет большую актуальности.

Наше исследование, проведенное в 2018-2019 гг., в условиях стационара, а также на других территориях и другого эколого-географических условиях Кулябского региона, в частности на территории Дангаринского, Темурмалинского, Кулябский, Ховалингского, Муминабадского, Фархорского, М.Хамадони и Ш.Шохинского района, в местах возделывания фасоловых полей районов региона, показали, что фасоловые поля подвергаются воздействию различных видов вредных организмов. Степень их воздействия меняется в зависимости от географического местонахождения, экологических, почвенно-климатических антропогенных факторов. Кроме того, установлено, что вредители фасоли различаются также сугубо специфическим влиянием на растение. Некоторые виды специализированы на повреждение корневой системы, другие повреждают листья, цветки, третья группа повреждает плоды фасоли, тем самым вред, причиняемому растению, весьма ощутим.

В ходе проведенных исследований, нами установлено, что на фасоловых полях Кулябского региона обитают более 40 видов насекомых.

1. Клубеньковые долгоносики (*Sitona lineatus* L. и *S. crintus* Herbst) - являются одним из вредителей фасоловых полей Республики. Их представители повреждают однолетние и многолетние побеги растений фасоли. Активность этих вредителей на фасоловых полях начинается с момента, когда температура воздуха поднимается до уровня 13-15 °C, а почва прогревается до 20-21°C.

2. Гороховая плодожорка (*Laspeyresia nigricana* Steph.) -повреждаемость этим вредителем начинается с массовым летом бабочек вредителя, которое совпадает с цветением растений (с середины апреля). Но, в годы, когда в марте и апреле отмечалась преимущественно сухая теплая погода, лет бабочек наблюдался в начале второй декады апреля. Отродившиеся гусеницы проникают в молодые зерновки фасоли, обгрызают их зерна сверху, тем самым делают там широкие бороздки. Питаюсь зерновкой, они загрязняют их экскрементами и паутиной. Согласно данным А.А. Мигулина (1983), гороховая плодожорка способна повредить более 80% бобов растений. При наших исследованиях максимальное повреждение зерен отмечено у сортов *Лопатка* и *Боксер*, которое составило 27.6%.

3. Гороховая зерновка (*Bruchus pisorum* L.). Это многоядный вредитель повреждает в основном цветки и плоды фасоли. Вредоносность вредителя начинается с наступлением фазы цветения фасоли. Именно в это время отмечается появление жуков на фасоловых полях. При соответствующих температурных условиях вредитель быстро размножается и, в первую очередь, разрушает семена, в которых она развивалась. Поврежденные зерна у мелкоплодных сортов могут вовсе терять свою хозяйственную ценность, а у сорта с более крупными плодами она может привести к их сильному обесцвечиванию. В конечном итоге, поврежденные семена полностью теряют свою семенные и пищевые достоинства.

За период нашего исследования, повреждаемость культуры фасоли в районах Фархара и М.Хамадони, в среднем, составляло 16.7%, а у коллекционных посевов сортов фасоли максимальный процент повреждения отмечен у сорта *Лопатка*, который составлял 32.5%.

4. Гороховая тля (*Acyrtosiphon pisum*) является одним из основных вредителей фасоловых полей Кулябского региона. Этот вредитель наносит вред культуре фасоли в период бутонизации и цветения растений. Заселенные растения отстают в росте, поврежденные листья деформируются и скручиваются, У

пораженных растений этим вредителем побеги искривляются, падает урожайность семян и их посевные качества.

5. **Фасолевая зерновка *Acanthoscelides obtectus* Say.** Это вредитель по своей биологической способности является полифагом, очень теплолюбив, и поэтому в летние сезоны активен, питается цветущими побегами фасоли. Повреждающее действие зерновки происходит внутри созревающей фасоли, куда она откладывает яйца. Из литературы известно, что за одну кладку самка выводит до 60 яиц, из которых через 8-12 дней вылупляются личинки, которые проникают внутрь фасоли, там поедая ее, тем самым делают её непригодной для употребления и дальнейшего сева. Спустя 18-22 дня, личинки оккукливаются и вылетают из фасоли. В случае, если в зернохранилище заводится вредитель, то в течение года они заразят весь урожай (Анцупова, 1999).

6. **Ростковая муха (*Delia platura*)** – Повреждающие действие фасоли наносят её личинки, которые имеют беловатую окраску и 5-8 мм длины. Они повреждают прорастающие семена и всходы, приводят к их загниванию, гибели и отставанию в дальнейших всходах.

Слизень (слизняк) (*Arión lusitanicus*) – Весьма распространенный вредитель фасолевых полей, особенно в районе Ш.Шохин, и верховьях Муминабадского района. Повреждающие действие слизень осуществляют ночью, они питаются листьями и молодыми бобами фасоли, а днем они прячутся в тенистых укрытиях. Из литературных источников (Лихарев и др., 1980), известно, что взрослая особь слизняка живет до пол года и откладывают до 200 яиц. Кажд из откладывающий яиц, после перезимовки, в течение двух месяцев, появляется во взрослых слизнь. Особый вред они наносят в холодные, дождливые годы.

7. **Белокрылки или Алейродиды (*Aleyrodidae*).** Вредоносность этого вредителя растениям фасоли заключается в том, что они высасывают из листьев сок и её объем в количествах, гораздо превышает их потребности в питании, что в конечном итоге приводит к гибели растений. Повреждаемость вредителя этим не заканчивается. Дело в том, что в результате обильного поедания, белокрылка выделяет так называемую «росу», которая оседает на листьях фасоли, тем самым способствует образованию сажистого гриба. Появившиеся грибки препятствуют нормальному протеканию воздухообмена и фотосинтеза, что приводит к тому, что поверхность растений начинает покрываться липкой коркой, в результате растение вначале начинает чернеть, а затем приводит к полной гибели растений. Следует также отметить, что белокрылка, наряду с повреждающим двойным воздействием на растение фасоли, еще является носителем самых разных болезней, которыми может просто заразить здоровое растение. Таким образом, этот вредитель наносит фасоли большой вред, который ведёт как к , так гибели растений.

8. **Обыкновенный паутинный клещ (*Tetranychus urticae* Koch.)** Повреждения, нанесенные этим клещом, весьма отрицательно сказываются на развитии растений, приводят к замедлению роста и формирования урожайности растений. Исследования показали, что у фасоли клещи заселяют, в основном, нижнюю сторону листьев, но по мере переполнения они переходят на верхнюю сторону листа. Цикл развития Паутинного клеща очень быстрый, размножаются и мгновенное перемещаются с одного растения на другое. Исследования показали, что взрослые особи этого вредителя прокалывают эпидермальные клетки листа и поглощают содержимое клеток мезофилла, тем самым они наносят огромный ущерб растению.

Механизм повреждения вредителя заключается в следующем: вначале на листьях фасоли появляются мелкие желтоватые точки, в дальнейшем эти точки постепенно сливаются и образуют пятна (различной величины и формы), а также различного цвета (от серовато-желтого до коричневого цвета). В результате повреждающее действие вредителя заключается в том, что значительно падает интенсивность фотосинтеза, снижается содержание хлорофилла и изменяется окраска листьев. Дальнейшие развитие поражения приводит к остановке роста и гибели растений.

Анализ проведенных исследований показывает, что большой вред посевам фасоли Куйбышевского региона оказывают вредные организмы. Выявлено 9 наиболее распространенных вредителей и приводятся сведения об их вредоносности. В этой связи, для налаживания эффективной работы по возделыванию культуры фасоли и повышение эффективности производственных работ, необходимо организовать научно-обоснованные мероприятия по борьбе с вредными организмами фасолевых полей региона.

Литература

1. Адашкевич Б. П., Шийко Э. С. Разведение и хранение энтомофагов - Ташкент: Узбекистан, 1983. - 99 с.
2. Анцупова Т.Е. Биологическое обоснование защиты фасоли от вредителей в условиях Краснодарского края// Автореф. канд.дис. -Краснодар, 1999. - 21 с.
3. Атлас-определитель беспозвоночных / Н.А. Козлов, И.И. Олигер- М., 1991.
4. Голуб В. Б., Колесова Д. А., Шуровенко Ю. Б. и др. Энтомологические и фитопатологические коллекции, их составление и хранение- Воронеж, 1980.- 228 с.

5. Лихарев И.М., Виктор А.Й. 1980. Слизни фауны СССР и сопредельных стран (Gastropoda terrestria nuda). Фауна СССР. 3 (5). Нов. сер. № 122- Ленинград: Наука, 438 с.
6. Методика оценки вредоносности организмов в условиях полевых опытов по современным технологиям (унифицированный подход). Зубков А. Ф. -Методические указания // Л.: ВИЗР, 1984.- 37 с.
7. Мигулин, А.А. Сельскохозяйственная энтомология / А.А. Мигулин и др.- М., 1983. - 416 с.

АННОТАЦИЯ

ОСНОВНЫЕ ВРЕДИТЕЛИ НА ПОСЕВАХ ФАСОЛИ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье приводятся сведения о видовом разнообразии вредителей культуры фасоли на территории Кулябского региона. Впервые в условиях региона выявлено 9 видов вредителей, повреждающих культуры фасоли в регионе. Показаны механизмы их повреждения растений. Отмечено, что в целях повышения продуктивности посевов фасоли и качества семян и бобов, необходимо своевременное проведение системы мероприятий против важнейших вредителей этой культуры.

АННОТАТСИЯ

ЗАРАРРАСОНҲОИ МУҲИМТАРИНИ КИШТЗОРҲОИ ЛЎБИЁ ДАР МИНТАҚАИ КӮЛОБИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақола маълумот дар бораи гуногуни намудҳои ҳашароти заرارрасон дар киштзорҳои лўбиё дар минтақаи Кӯлоб гирд оварда шудааст. Бори аввал дар минтақа 9 намуди ҳашароти заرارрасон муайян карда шуд, ки ба киштзорҳои растани лўбиёни минтақа зарар мерасонанд. Механизмҳои зарари онҳо ба растаниҳо нишон дода шудаанд. Таъкид гардида, ки барои баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои лўбиё ва сифати тухмиҳо ва лўбиёҳо бояд сари вақт системи мубориза бар зидди заرارрасонҳои муҳимтарини ин зироат гузаронида шавад.

Калидвожаҳо: лўбиё, заرارрасон, намуд, навъ, энтомофаг энтомофауна, маҳсулнокӣ.

ANNOTATION

MAIN PESTS ON BEAN CROPS OF THE KULYAB REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article provides information on the species diversity in bean culture pests in the Kulob region. At the first in the region, 9 species of pests condition have been identified that damage the region's bean culture. The mechanisms of their damage are shown. It was noted that in order to increase the productivity of bean crops and the quality of seeds and beans, is necessary to conduct a timely system of measures against the most important pests of this crop.

Keywords: beans, pest, species, variety, entomophage, entomofauna, productivity.

УДК 636.087.26 (575.3)

ОСОБЕННОСТИ РОСТА И РАЗВИТИЯ БЫЧКОВ ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ ПРИ СКАРМЛИВАНИИ ЛЬНЯНОГО ЖМЫХА

Раджабов Ф.М., д.с.-х.н., профессор, Гиёсов Н.Р., соискатель,
ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: бычки, кормление, льняной жмыха, живая масса, абсолютный прирост, среднесуточный прирост, промеры тела.

В Республике Таджикистан, в решении продовольственной независимости и обеспечения населения страны мясом, значительная роль принадлежит скотоводству.

Важнейшим фактором, обеспечивающим высокую скорость роста и развитие, максимальную продуктивность животных, является полноценное кормление. Корма и кормление животных на 50-60% определяют их продуктивность. Поэтому разработка и внедрение научно-обоснованной системы кормления животных позволяют реализовать их генетический потенциал продуктивности [1, 2, 6, 7, 8].

Эффективность ведения животноводства и рациональное полноценное кормление животных зависит от кормовых возможностей отдельных регионов и даже хозяйств. При этом, необходимо использовать адаптивную систему кормления [3, 4, 5].

В Республике Таджикистан для получения масла широко используют семена льна. Однако, в научной литературе мало сведений о применении льняного жмыха и шрота в кормлении животных. Кроме того, влияние льняного жмыха на рост, развитие и мясную продуктивность бычков, и оптимальное количество ввода его в составе комбикорма для них остается не изученным.

В этой связи, вопросы изучения эффективности использования разного количества льняного жмыха в рационах бычков в условиях Республики Таджикистан является актуальным, так как имеет теоретическую и практическую значимость.

Для решения поставленной задачи в условиях племенного хозяйства «Хамадони» города Куляб Республики Таджикистан в 2017-2019 гг. проводили научно-хозяйственный опыт на четырех группах бычков черно-пестрой породы (по 15 голов в каждой), подобранных по принципу пар-аналогов, в возрасте 6 месяцев. Продолжительность опыта составил 368 дней.

В опыте бычки 1-й контрольной группы получали рацион, принятый в хозяйстве, а в рационе бычков 1-й, 2-й и 3-й опытных групп, соответственно 10%, 15 и 20% комбикорма было заменено на льняной жмых. Ежемесячно составляли рационы кормления подопытных бычков, исходя из их возраста и живой массы, а также фактического состава и питательности кормов, согласно детализированным нормам.

Основной рацион животных в июле-октябре месяцы состоял из зеленой люцерны, зеленой кукурузы и комбикорма, с ноября по апрель – из сена, соломы, силоса, сенажа, свеклы и комбикорма. С мая по июль месяц основной рацион включал зеленая люцерна и комбикорм. В среднесуточные рационы бычков 2-й, 3-й и 4-й опытных групп, в июле-октябре месяцы соответственно 0,2; 0,3 и 0,4 кг комбикорма было заменено на 0,16; 0,24 и 0,33 кг льняной жмых, в ноябре-апреле – 0,3; 0,4 и 0,6 кг комбикорма заменили 0,24; 0,34 и 0,48 кг льняным жмыхом. В мае-июле месяцах в рационы бычков 2-й, 3-й и 4-й групп вводили соответственно 0,32; 0,47 и 0,64 кг льняной жмых взамен 0,4; 0,6 и 0,8 кг комбикорма.

На протяжении всех периодов выращивания и откорма рационы кормления подопытных бычков по структуре, уровня энергетического питания, содержанию клетчатки, сахара, крахмала и минеральных веществ не различались и были практически одинаковыми.

За счет ввода льняного жмыха в рационы бычков опытных групп увеличилось содержание переваримого протеина на 4,26-9,31% и сырого жира – на 1,81-6,90%. В результате чего, если в 1-й группе в расчете на 1 овсянную кормовую единицу (ОКЕ) приходилось в июле-октябре месяцах 111 г переваримого протеина, то во 2-й группе его количество увеличилось до 116 г, в 3-й – до 118 г и в 4-й группе – до 121 г. В ноябре-апреле месяцах на 1 ОКЕ рациона бычков 1-й группы приходилось 115 г переваримого протеина, 2-й – 121 г, 3-й – 123 г и 4-й группы – 126 г, а в мае-июле соответственно 143; 150; 153 и 156 г.

Примерно такие же межгрупповые различия наблюдались и по содержанию переваримого протеина на одну энергетическую кормовую единицу (ЭКЕ). Так, в июле-октябре месяцах на одну ЭКЕ рациона бычков 1-й группы содержалось 99 г, во 2-й – 104 г, в 3-й – 106 и в 4-й группе – 108 г переваримого протеина, в ноябре-апреле месяцах, соответственно по группам, 103; 108; 110 и 113 г, а в мае-июле – 132; 138; 140 и 143 г.

В период проведения опыта, один раз в два месяца проводили индивидуальное взвешивание подопытных бычков, результаты которых приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Изменение живой массы подопытных бычков в течение опыта, кг

Возраст, мес.	Группа			
	1-я контрольная	2-я опытная	3-я опытная	4-я опытная
6	160,1±2,41	162,4±1,96	159,6±1,68	161,7±2,56
8	198,4±2,93	203,0±2,46	203,1±2,09	206,4±2,86
10	242,8±3,58	250,2±2,89	252,6±3,03	258,1±4,28
12	284,3±3,84	294,4±3,43	299,2±4,11	305,5±4,87
14	326,2±4,59	337,1±4,08	343,3±5,45	350,3±5,16
16	371,8±5,08	386,7±4,95	395,7±6,14	403,6±5,75
18	419,8±6,42	438,7±5,96	449,3±8,07	458,8±7,23

Данные таблицы 1 свидетельствуют, что во все возрастные периоды бычки опытных групп под влиянием льняного жмыха по живой массе имели преимущество над бычками контрольной группы.

За весь период выращивания и откорма до 18-месячного возраста (за 368 дней опыта) уровень среднесуточного прироста живой массы у бычков 2-й опытной группы составил 751 г, 3-й - 787 и 4-й опытной - 807 г против 706 г в контрольной, что у бычков опытных групп было соответственно на 46, 81 и 101 г или на 6,4, 11,5 и 14,3% ($P>0,95$) больше в сравнении с животными контрольной группы.

Полученные данные показывают, что использование льняного жмыха при выращивании и откорме бычков черно-пестрой породы дает возможность получать сравнительно высокие показатели абсолютные и среднесуточные приросты живой массы.

Более точным и объективным методом изучения роста, развитие и экстерьера является измерение тела животных. Поэтому, при комплексной оценке мясной продуктивности животных, большое внимание уделяется промерам тела.

В связи с этим, в период проведения научно-хозяйственного опыта изучали линейный рост подопытных бычков по возрастным периодам, путём взятия отдельных промеров тела. Для этого в начале опыта и далее один раз в три месяца измеряли промеры тела подопытных бычков, среднегрупповые величины которых приведены в таблицах 2-6.

Таблица 2. - Промеры тела подопытных бычков в возрасте 6 мес., см ($\bar{X} \pm S_x$)

Промер	Группа			
	I	II	III	IV
Высота в холке	101,7±0,42	101,6±0,51	102,1±0,48	101,9±0,54
Косая длина туловища	108,8±0,55	108,5±0,60	109,2±0,63	109,0±0,58
Высота в крестце	106,0±0,62	105,7±0,56	106,3±0,69	106,2±0,61
Глубина груди	45,3±0,26	45,1±0,30	45,4±0,34	45,3±0,29
Ширина груди за лопатками	30,4±0,21	30,2±0,18	30,6±0,26	30,5±0,24
Обхват груди за лопатками	125,6±0,82	125,3±0,76	125,9±0,86	125,7±0,92
Ширина в маклоках	30,0±0,22	29,9±0,19	30,2±0,25	30,1±0,23
Ширина в тазобедренных сочленениях	26,4±0,17	26,3±0,15	26,5±0,20	26,4±0,18
Полуохват зада	82,1±0,80	81,9±0,75	82,3±0,85	82,2±0,77
Обхват пясти	15,8±0,12	15,7±0,09	15,9±0,14	15,8±0,11

Из данных таблицы 2 видно, что в 6-ти месячном возрасте при постановке на опыт по промерам тела между бычками подопытных групп различий не наблюдалось.

При сравнительном анализе показателей промеров тела в 9-месячном возрасте выявлено положительное влияние использования льняного жмыха в кормлении бычков опытных групп на их линейный рост (табл. 3).

Таблица 3. - Промеры тела подопытных бычков в возрасте 9 мес., см ($\bar{X} \pm S_x$)

Промер	Группа			
	I	II	III	IV
Высота в холке	108,3±0,67	108,5±0,58	109,4±0,82	109,6±0,75
Косая длина туловища	116,0±0,72	116,6±0,65	117,2±0,60	117,6±0,70
Высота в крестце	113,5±0,76	113,9±0,65	114,4±0,77	114,7±0,81
Глубина груди	50,3±0,32	50,6±0,28	51,0±0,34	51,3±0,30
Ширина груди за лопатками	34,5±0,26	34,6±0,23	34,7±0,21	34,8±0,33
Обхват груди за лопатками	138,1±0,92	138,7±0,78	139,2±0,97	139,6±0,86
Ширина в маклоках	35,3±0,23	35,7±0,19	36,0±0,27	36,1±0,30
Ширина в тазобедренных сочленениях	32,8±0,34	33,0±0,27	33,1±0,41	33,4±0,37
Полуохват зада	85,7±0,82	86,8±0,68	87,1±0,73	87,6±0,85
Обхват пясти	16,3±0,12	16,2±0,10	16,4±0,16	16,3±0,13

В возрасте 9 месяцев бычки 1-й группы уступали животным 2-й, 3-й и 4-й группы по величине следующих промеров тела: полуохват зада (на 1,3-2,2%); ширина в маклоках (1,1-2,3%); косая длина туловища (на 0,5-1,4%); глубина груди (0,6-2,0%); ширина в тазобедренных сочленениях (0,6-1,8%); высота в холке (0,2-1,2%); высота в крестце (0,3-1,1%); ширина груди (0,3-0,9%); обхват груди (0,4-1,1%). Различия по обхвату пясти между бычками различных групп были минимальными. Необходимо отметить, что по всем промерам тела различия между бычками 1-й и 2-й групп были незначительными.

В возрасте 12 месяцев (табл. 4), в сравнении с животными 1-й контрольной группы у бычков 2-й, 3-й и 4-й опытной группы величина промера высоты в холке была на 0,8-1,3%, высоты в крестце - на 0,6-1,4% выше.

Также у животных опытных групп, полуохват зада был на 1,2-2,5%, ширина груди за лопатками - на 1,6-2,9%, обхват груди за лопатками - на 0,8-1,5%, ширина в маклоках - на 1,3-2,2%, глубина груди - на 1,1-2,1%, ширина в тазобедренных сочленениях - на 1,1-2,0% и косая длина туловища - на 0,9-1,8% больше, чем у их сверстников из контрольной группы. Величина промера обхвата пясти у бычков различных групп были незначительными.

Таблица 4. - Промеры тела бычков в возрасте 12 мес., см ($X \pm Sx$)

Промер	Группа			
	I	II	III	IV
Высота в холке	117,4±0,70	118,3±0,66	118,7±0,78	118,9±0,64
Косая длина туловища	126,9±0,65	128,1±0,62	128,6±0,81	129,2±0,72
Высота в крестце	121,8±0,81	122,5±0,75	123,1±0,90	123,5±0,82
Глубина груди	53,3±0,34	53,9±0,43	54,3±0,48	54,4±0,45
Ширина груди за лопатками	37,2±0,26	37,8±0,30	38,0±0,35	38,2±0,38
Обхват груди за лопатками	152,3±0,86	153,5±0,93	154,1±1,06	154,6±0,97
Ширина в маклоках	36,8±0,41	37,3±0,38	37,4±0,44	37,6±0,48
Ширина в тазобедренных сочленениях	35,7±0,37	36,1±0,36	36,3±0,50	36,4±0,40
Полуохват зада	89,3±0,80	90,4±0,91	90,8±0,96	91,5±0,87
Обхват пясти	16,6±0,15	16,7±0,18	16,7±0,16	16,8±0,20

Взятие промеров тела подопытных групп бычков в 15-месячном возрасте позволяет отметить, что различия в величине промеров тела, установленные в 9- и 12-месячном возрасте, сохраняются и в их 15-месячном возрасте (табл. 5).

Таблица 5. - Промеры тела бычков в возрасте 15 мес., см ($X \pm Sx$)

Промер	Группа			
	I	II	III	IV
Высота в холке	120,3±0,81	121,6±0,75	121,7±0,91	122,0±0,88
Косая длина туловища	130,7±0,74	132,0±0,69	132,8±1,02	133,2±0,96
Высота в крестце	123,6±0,91	124,7±0,79	125,0±0,95	125,4±0,89
Глубина груди	56,7±0,45	57,5±0,38	58,1±0,50	58,6±0,49
Ширина груди за лопатками	38,0±0,36	38,6±0,33	38,7±0,43	39,0±0,37
Обхват груди за лопатками	159,1±1,18	160,9±1,06	161,5±1,36	162,4±1,24
Ширина в маклоках	40,6±0,42	41,3±0,36	41,5±0,44	41,9±0,39
Ширина в тазобедренных сочленениях	39,9±0,35	40,4±0,40	40,7±0,52	40,9±0,46
Полуохват зада	98,8±0,90	100,3±1,07	101,0±0,96	101,4±1,11
Обхват пясти	18,2±0,16	18,3±0,19	18,3±0,20	18,4±0,17

Так, по промеру косая длина туловища молодняк 1-й группы уступали животным 2-й группы на 1,0%, 3-й - на 1,6% и 4-й группы - на 1,9%, по величине промера глубина груди соответственно на 1,4; 2,5 и 3,3%; ширине в маклоках - на 1,7; 2,2 и 3,2%; ширине в тазобедренных сочленениях - на 1,2; 2,0 и 2,5%; полуобхвату зада - на 1,5; 2,2 и 2,6%. Различия по другим промерам тела (высота в крестце, высота в холке, косая длина туловища, обхват и ширина груди за лопатками) составила от 0,9 до 2,6% в пользу животных опытных групп. И в данном возрасте, между группами различия по обхвату пясти не наблюдалась.

Аналогичная закономерность по изменению промеров тела отмечалась и в конце опыта в 1,5-летнем возрасте бычков (табл. 6).

Таблица 6. - Промеры тела подопытных бычков в возрасте 18 мес., см ($X \pm Sx$)

Промер	Группа			
	I	II	III	IV
Высота в холке	124,3±0,92	125,8±1,14	126,0±1,22	126,4±1,05
Косая длина туловища	139,6±1,07	141,0±1,20	141,5±0,98	142,2±1,08
Высота в крестце	127,1±0,82	128,0±0,90	128,6±1,05	129,0±0,98
Глубина груди	61,8±0,61	62,5±0,52	62,7±0,60	63,0±0,55
Ширина груди за лопатками	38,8±0,34	39,4±0,50	39,6±0,44	39,9±0,40
Обхват груди за лопатками	168,3±1,28	170,5±1,31	171,1±1,60	171,5±1,46
Ширина в маклоках	44,7±0,41	45,5±0,50	45,8±0,57	46,2±0,54
Ширина в тазобедренных сочленениях	44,4±0,55	45,3±0,49	45,5±0,60	46,0±0,52
Полуохват зада	109,0±1,26	110,8±1,32	111,4±1,40	112,1±1,32
Обхват пясти	19,3±0,20	19,4±0,26	19,6±0,23	19,7±0,22

Нужно отметить, что в данном возрасте отмечено более существенное положительное действие льняного жмыха на линейные размеры тела бычков опытных групп. Так, бычки опытных групп, которым взамен комбикорма скармливали льняной жмых, превосходили контрольных по величине отдельных промеров тела в следующих пределах: ширина в тазобедренных сочленениях - на 2,0-3,6%; ширина в маклоках - на 1,8-3,3%; полуобхват зада - на 1,6-2,8%; ширина груди - на 1,5-2,8%; обхват груди - на 1,3-1,9%; косая длина туловища - на 1,0-1,9%; высота в холке - на 1,2-1,7%, глубина груди - на 1,1-1,9%; высота в крестце - на 0,9-1,5%. Как в предыдущие возрасты и в 18-месячном возрасте по промеру обхват пясти между группами различий не установлены.

Подытоживая полученные во все возрастные периоды данные можно заключить, что самые максимальные показатели изученных промеров тела имели молодняк 4-й опытной группы, в рационе которых 20% комбикорма было заменено льняным жмыхом.

На основании анализа темпов роста отдельных промеров тела с возрастом установлена закономерность, которая заключается в том, что в раннем возрасте более интенсивно развивается периферический отдел скелета бычков, а в последующие возрастные периоды снижается интенсивность роста периферического скелета, а увеличивается осевой отдел скелета.

Таким образом, полученные в проведенных исследованиях данные показывают, что скармливание бычкам черно-пестрой породы льняного жмыха способствовало повышению абсолютного и среднесуточного прироста живой массы, и более интенсивному их линейному росту. Максимальный эффект отмечался при замене 20% комбикорма льняным жмыхом.

Литература

1. Богданов Г.А. Кормление сельскохозяйственных животных- М.: Агропромиздат, 1990. 624 с.
2. Викторов П.И., Солдатов А.А., Чиков А.Е. Практическое руководство по кормлению сельскохозяйственных животных и птицы и технологии заготовки доброкачественных кормов- Краснодар, 2003. 556 с.
3. Евстратов А.И., Дуборезов В.М., Дуксин Ю.П. Система адаптивного кормопроизводства и кормления скота // Зоотехния, 2003.- № 1.- С. 13-15.
4. Кирнос И.О. Адаптивная система кормления – решающий фактор в реализации генетического потенциала продуктивности коров // Зоотехния, 2011.- № 9.- С. 9-11.
5. Лимонов В.В., Кирнос И.О., Дуборезов В.М. Оптимизация кормопроизводства для обеспечения нормированного кормления молочных коров // Зоотехния, 2010.- № 6.- С. 4-6.
6. Некрасов Р.В. Эффективность использования пробиотических комплексов нового поколения в комбикормах для крупного рогатого скота и свиней // Автореферат дисс. ... доктора с.-х. наук. Дубровицы, 2016.- 43 с.
7. Нормы и рационы кормления сельскохозяйственных животных / Справочное пособие под редакцией А.П. Калашникова, В.И. Фисинина, В.В. Щеглова, Н.И. Клейменова- М., 2003. 456 с.
8. Фисинин В.И., Калашников В.В., Драганов И.Ф., Амерханов Х.А. Новое в кормлении животных: Справочное пособие- М.: Изд-во РГАУ –МСХА, 2012. 621 с.

АННОТАЦИЯ

ХУСУСИЯТХОИ АФЗОИШ ВА ИНКИШОФИ БҮҚҚАЧАҲОИ ЗОТИ СИЁҲАЛО ДАР МАВРИДИ БА ОНҲО ХЎРОНИДАНИ КУНЧОРАИ ЗАФИР

Дар мақола натиҷаҳои тиҷрибаи илмӣ-ҳоҷагӣ доир ба омӯҳтани таъсири миқдори гуногуни кунчораи зазир ба тағиیرёбии вазни зинда ва ҷенакҳои бадани бүққаҷаҳои фарбех мекардашудаи зоти сиёҳало оварда шудааст. Аниқ гардидааст, ки дар мавриди мутаносибан 10; 15 ва 20 фисади омехтаи хўрокҳои серғизои ратсионро бо кунчораи зазир иваз намудан, вазнафзункуни якшабонарӯзни бүққаҷаҳо 6,4-14,3% зиёд мешавад. Ҳамчунин дар ҳама давраҳои синну сол бүққаҷаҳои гурӯҳҳои таҷрибавӣ аз рӯйи андозаи ҷенакҳои бадан нисбат ба гурӯҳи назоратӣ бартарӣ доштанд. Нишондодҳои нисбатан баланди вазни зинда, вазнафзункуни якшабонарӯзни ҷенакҳои бадан дар мавриди иваз намудан 20% хўрокҳои серғизо ба кунчораи зазир мушоҳида шудааст.

Калимаҳои қалидӣ: хўронидан, кунчораи зазир, бүққаҷаҳо, вазни зинда, вазнафзункуни мутлак, вазнафзункуни якшабонарӯз, ҷенакҳои бадан.

АННОТАЦИЯ

ОСОБЕННОСТИ РОСТА И РАЗВИТИЯ БЫЧКОВ ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ ПРИ СКАРМЛИВАНИИ ЛЬНЯНОГО ЖМЫХА

В статье изложены результаты научно-хозяйственного опыта по изучению влияния разного количества льняного жмыха на изменение живой массы и промеров тела откармливаемых бычков черно-пестрой породы. Установлено, что при замене в рационах бычков 10,0; 15,0 и 20,0% комбикорма льняным жмыхом, увеличивается среднесуточные приrostы их живой массы на 6,4-14,3%. Также, во все возрастные

периоды бычки опытных групп превосходили контрольных по величине всех основных промеров тела. Максимальная живая масса, среднесуточные приросты и величина промеров тела наблюдались при замене 20% комбикормом льняным жмыхом.

Ключевые слова: кормление, льняной жмых, бычки, живая масса, абсолютный прирост, среднесуточный прирост, промеры тела.

ANNOTATION

FEATURES OF GROWTH AND DEVELOPMENT OF BLACK-AND-WHITE BULLOCKS WHEN FEEDING FLAX MEAL

The article presents the results of scientific and economic experience in studying the influence of different amounts of flax cake on the change in live weight and body measurements of fattened black-and-white bulls. It was found that when replacing 10.0, 15.0 and 20.0% of mixed feed with flax meal in the diets of bulls, the average daily growth of their live weight increases by 6.4-14.3%. Also, in all age periods, the bulls of the experimental groups exceeded the control ones in terms of the size of all the main body measurements. The maximum live weight, average daily increments and body measurements were observed when replacing 20% of feed with flax meal.

Key words: feeding, linseed cake, steers, live weight, absolute growth, average daily growth, body measurements.

УДК 636.034.082

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СКРЕЩИВАНИЯ СИММЕНТАЛОВ С МОЛОЧНЫМ СКОТОМ

Косилов В.И., д. с.-х. н., профессор, ФГБОУ ВО «Оренбургский государственный аграрный университет»

Салихов А.А., д. с.-х. н., ФГБОУ ВО «Российский государственный аграрный университет – МСХА им. К.А. Тимирязева»

Раджабов Ф.М., д. с.-х. н., профессор, Таджикский аграрный университет им. Ш. Шотемур

Иргашев Т.А., д. с.-х. н., Институт животноводства ТАСХН

Ключевые слова: скотоводство, съемная и предубойная масса, абсолютная и относительная масса парной туши, убойная масса и выход, промеры и коэффициенты туши.

С целью обеспечения продовольственной безопасности необходимо разработать и реализовать комплекс мер, способствующих увеличению производства пищевых продуктов [1-5]. Особую актуальность приобретает решение вопроса обеспечения населения мясопродуктами. Большую роль в решении этой задачи играет интенсивное развитие скотоводства. В этой связи необходимо добиться более полной реализации генетического потенциала продуктивности отечественных пород скота как при чистопродном разведении, так и скрещивании [6-10]. Перспективность использования межпородного скрещивания в скотоводстве обусловлена тем, что помеси при удачном подборе пород отличаются более эффективным использованием питательных веществ и энергии кормов на синтез мясной продукции. Это обусловлено эффектом скрещивания.

На Южном Урале в молочном скотоводстве широко используются генетические ресурсы красного степного и черно-пестрого скота. Отличаясь комплексом хозяйствственно-полезных свойств, животные этих пород характеризуются недостаточно выраженными мясными качествами. В этой связи перспективным является получение помесного молодняка при скрещивании выранжированных из основного стада коров красной степной и черно-пестрой пород с быками крупных, великорослых пород, в частности, с симменталами.

Целью исследований являлась сравнительная оценка мясных качеств чистпородных бычков симментальской породы и ее помесей первого поколения с коровами красной степной и черно-пестрой пород.

Материал и методы исследования. Для комплексной оценки мясных качеств бычков разных генотипов в 18-месячном возрасте по методике ВАСХНИЛ, ВНИИМП, ВИЖ (1977) был проведен контрольный убой по 3 животных из каждой группы: I – симментальская, чистопродная, II - ½ симментал x ½ красная степная, III - ½ симментал x ½ черно-пестрая.

При проведении исследования устанавливали съемную и предубойную живую массу, массу парной туши и её выход, массу внутреннего жира – сырца, убойный выход. Проводили определение морфометрических показателей туши и коэффициентов полномясности туши и выполненностии бедра.

Качество мясной продукции, полученной при убое бычков разных генотипов, устанавливали путем визуальной оценки.

Результаты исследования. Известно, что живая масса животных генетически детерминирована. При этом межпородное скрещивание при удачном сочетании генотипов скрещиваемых пород позволяет существенно увеличить массу тела помесей.

Анализ полученных нами материалов свидетельствует о межгрупповых различиях по съемной живой массе (табл. 1).

При этом отмечено лидирующее положение помесных бычков III группы по величине живой массы при снятии с откорма. Чистопородные бычки симментальской породы I группы уступали по съемной массе тела на 13,1 кг (2,4%, P<0,01), а помеси красной степной породы II группы - на 49,2 кг (9,7%, P<0,001).

В свою очередь чистопородные бычки симментальской породы I группы превосходили по съемной живой массе помесных сверстников красной степной породы II группы на 36,1 кг (7,1%, P<0,001). Следовательно, эффект скрещивания в данном случае не проявился, что обусловлено существенными различиями по живой массе скрещиваемых пород.

Ранг распределения молодняка разных генотипов, установленный по съемной живой массе, отмечался при анализе показателей предубойной массы тела. Достаточно отметить, что помеси симменталов с черно-пестрым скотом III группы превосходили по величине анализируемого показателя чистопородных бычков симментальской породы I группы на 17,4 кг (3,4%, P<0,01), помесей красной степной породы II группы - на 51,3 кг (10,7%, P<0,001).

При этом преимущество бычков симментальской породы I группы над помесными сверстниками красной степной породы II группы по предубойной живой массе составляло 33,9 кг (7,1%, P<0,001).

При визуальной оценке в соответствии с ГОСТом Р 54315-2011 туши бычков всех подопытных групп, полученные при убое, были отнесены к первой категории.

Установлено, что величина предубойной живой массы положительно коррелировала как с абсолютной, так и относительной массой парной туши. При этом минимальной ее величиной отличались помеси красной степной породы II группы. По уровню первого показателя они уступали сверстникам I и III групп соответственно на 21,8 кг (8,2%, P<0,001) и 34,2 кг (12,8%, P<0,001), второго - на 0,6% и 1,1%. При скрещивании коров черно-пестрой породы с симменталами отмечалось проявление эффекта скрещивания у помесей как по абсолютной массе парной туши, так и относительной. Преимущество помесей этого генотипа (III группа) над чистопородными сверстниками I группы составляло по величине абсолютной массы парной туши 12,4 кг (4,3%, P<0,01), её выходу - 0,5%.

Установлено, что вследствие более высокой предубойной массы помеси симменталов с черно-пестрым скотом (III группа) превосходили сверстников I и II групп по абсолютной массе внутривлагомышечного жира сырца на 2,9–3,7 кг (18,3–24,7%, P<0,01).

Межгрупповые различия по массе парной туши и внутривлагомышечного жира сырца обусловили неодинаковый уровень убойной массы и убойного выхода. Характерно, что максимальной величиной анализируемых показателей отличались помеси симменталов с черно-пестрым скотом. Чистопородные бычки симментальской породы I группы и ее помеси с красным степным скотом II группы уступали помесным бычкам III группы по убойной массе на 16,1 кг (5,3%, P<0,01) и 37,1 кг (13,2%, P<0,001), убойному выходу – на 0,2% и 1,3% соответственно. При этом минимальной величиной анализируемых показателей характеризовались помеси симменталов с красным степным скотом II группы. Они уступали чистопородным симменталам I группы по убойной массе на 21,0 кг (7,4%, P<0,001) и убойному выходу – на 1,1%.

Известно, что мясность туши во много обусловлена ее морфометрическими показателями, которые в свою очередь зависят от генетических особенностей убойных животных. Это положение подтверждается и полученными нами результатами измерения туши, полученной при убое чистопородных и помесных бычков (табл. 2).

Установлено, что минимальной величиной всех линейных промеров отличались полутуши помесей симменталов с красным степным скотом II группы. Они уступали чистопородным симментальским сверстникам I группы и ее помесям с черно-пестрой породой III группы на длине туловища соответственно на 4,0 см (3,8%, P<0,05) и 7,1 см (6,8%, P<0,001), длине бедра – на 3,2 см (3,7%, P<0,05) и 6,5 см (7,6%, P<0,01), длине туши – на 7,2 см (3,8%) и 13,6 см (3,8%, P<0,001), обхвату бедра – на 3,3 см (3,1%, P<0,01) и 6,6 см (6,2%, P<0,001).

Характерно, что лидирующее положение по морфометрическим признакам занимали полутуши, полученные при убое помесей симменталов с черно-пестрым скотом III группы. Чистопородные бычки симментальской породы I группы уступали им по длине туловища на 3,1 см (2,8%, P<0,05), длине бедра - на 3,3 см (3,7%, P<0,05), длине туши – на 6,4 см (3,2%, P<0,01), обхвату бедра – на 3,3 см (3,0%, P<0,05).

Известно, что объективную характеристику мясности туши дают коэффициенты ее полномясности и выполненности бедра. Установлено, что межгрупповые различия по промерам туши оказали существенное влияние на величину анализируемых коэффициентов у бычков разных генотипов. При этом минимальным их уровнем отличались туши, полученные при убое помесей симменталов с красным степным скотом II группы. Чистопородные бычки симментальской породы I группы и ее помеси с черно-пестрым скотом III группы превосходили их по величине коэффициента полномясности туши на 5,0% (P<0,05) и 8,3% (P<0,001), выполненности бедра - на 3,4% (P<0,05) и 6,4% (P<0,01) соответственно. Вследствие проявления эффекта

скрещивания помеси симменталов с черно-пестрым скотом III группы превосходили чистопородных симментальских сверстников I группы по величине коэффициента полномясности туши на 3,3% ($P<0,05$), выполненности бедра – на 3,0% ($P<0,05$).

Вывод. При скрещивании симменталов со скотом черно-пестрой породы отмечался существенный положительный эффект, что выразилось в повышении убойных качеств помесных бычков. При использовании в качестве материнской основы красной степной породы при скрещивании с симменталами помеси по убойным качествам уступали чистопородным сверстникам отцовской породы. Это обусловлено большой разнокачественностью скрещиваемых пород. В то же время помеси красного скота с симменталами превосходили требования стандарта чистопородных животных красной степной породы.

Таблица 1. - Результаты контрольного убоя бычков подопытных групп в возрасте 18 мес.

Гру п- па	Показатель													
	съемная живая масса, кг		предубойная живая масса		масса парной туши, кг		выход парной туши, %		масса внутреннего жира- сырца, кг		убойная масса, кг		убойный выход, %	
	$X \pm Sx$	C_v	$X \pm Sx$	C_v	$X \pm Sx$	C_v	$X \pm Sx$	C_v	$X \pm Sx$	C_v	$X \pm Sx$	C_v	$X \pm Sx$	C_v
I	543,9± 6,12	6, 24	514,2± 6,04	1, 89	287,9± 2,48	1, 48	56,0± 0,22	1, 04	15,0± 0,94	1, 44	302,9± 5,02	2, 48	59,8± 0,68	1, 94
II	507,8± 8,10	7, 19	480,3± 6,43	1, 98	266,1± 2,90	1, 82	55,4± 0,30	1, 26	15,8± 1,43	2, 10	281,9± 5,90	2, 99	58,7± 0,77	2, 10
III	557,0± 8,21	7, 34	531,6± 6,82	2, 10	300,3± 2,88	1, 73	56,5± 0,28	1, 14	18,7± 1,62	2, 40	319,0± 6,43	3, 41	60,0± 0,89	2, 23

Таблица 2. - Промеры туши бычков подопытных групп в возрасте 18 мес.

Показатель	Группа					
	I		II		III	
	$X \pm Sx$	C_v	$X \pm Sx$	C_v	$X \pm Sx$	C_v
Масса парной туши, кг	287,9±2,48	1,48	266,1±2,90	1,82	300,3±2,88	1,73
Длина туловища, см	108,8±1,81	2,02	104,8±1,90	2,16	111,9±2,10	2,12
Длина бедра, см	89,1±1,02	1,38	85,9±1,43	1,60	92,4±1,66	1,90
Длина туши, см	197,9±2,10	2,43	190,7±2,31	2,64	204,3±2,78	2,82
Обхват бедра, см	109,1±1,88	1,74	105,8±1,90	1,92	112,4±2,10	2,21
Коэффициент полномясности туши, % (K_1)	140,8±1,13	1,43	135,8±1,80	1,83	144,1±1,92	1,98
Коэффициент выполненности бедра, % (K_2)	123,1±1,38	1,50	119,7±1,44	1,81	126,1±1,68	1,93

Литература

1. Косилов В.И. Мясные качества черно-пестрого и симментальского скота разных генотипов / В.И. Косилов, Г.Л. Заикин, Э.Ф.Муфазалов [и др.] - Оренбург, - 2006. - 196 с.
2. Бозымов К.К. Технология производства продуктов животноводства / К.К. Бозымов, Е.Г. Насамбаев, В.И. Косилов [и др.]. - Уральск: Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир Хана, 2016. - Т.1. - 420 с.
3. Косилов В.И. Формирование и реализация репродуктивной функции маток КРС красной степной породы и ее помесей / В.И. Косилов, С.И. Мироненко // Вестник Российской академии сельскохозяйственных наук, 2010. - №3. - С. 64-66.
4. Мироненко С.И. Экономическая эффективность выращивания бычков – кастратов красной степной породы и ее двух-трехпородных помесей с англерами, симменталами и герефордами / С.И. Мироненко, В.И. Косилов, А.С. Артамонов // Вестник мясного скотоводства, 2009. - Т.2. - №62. - С. 43-48.
5. Косилов В.И. Повышение мясных качеств бестужевского скота путем скрещивания с симментальскими / В.И. Косилов, С.И. Мироненко // Зоотехния, 2009. - №11. - С.2-3.

6. Косилов В.И. Интенсификация производства говядины при использовании генетических ресурсов красного степного скота / В.И. Косилов, С.И. Мироненко, Е.А. Никонова - Москва, 2010. - 452 с.
7. Косилов В.И. Эффективность двух-трехпородного скрещивания скота / В.И. Косилов, С.И. Мироненко // Молочное и мясное скотоводство, 2005. - №1. - С.11-12.
8. Харламов А.В. Влияние генотипа на весовой рост бычков черно-пестрой и симментальской пород и их двух-трехпородных помесей / А.В. Харламов, Е.А.Никонова, В.Н.Крылов [и др.]. // Известия Оренбургского государственного аграрного университета, 2015. - №1(51) - С. 96-99.
9. Миронова И.В., Тагиров Х.Х. Рациональное использование биоресурсного потенциала бестужевского и черно-пестрого скота при чистопородном разведении и скрещивании / И.В. Миронова, Х.Х. Тагиров - Москва, 2013. - 320 с.
10. Тюлебаев С.Д. Мясные качества бычков разных генотипов в условиях Южного Урала / С.Д. Тюлебаев // Известия Оренбургского государственного университета, 2011. - № 2(30). - С. 106-108.

АННОТАЦИЯ
САМАРАНОКИИ ҶУФТИКУНОНИИ СИММЕНТАЛХО
БО ЧОРВОИ ШИРИ

Мақсади таҳқиқот аз баҳодиҳии муқоисавии сифатҳои гӯштии буққачаҳои зоти симменталӣ ва дурагаҳои онҳо бо чорвои зотҳои сурҳи даштӣ ва сиёҳало иборат буд. Объекти таҳқиқот буққачаҳои хунашон тозаи зоти симменталӣ (гурӯҳи I), дурагаҳои $\frac{1}{2}$ симментал x $\frac{1}{2}$ сурҳи даштӣ (гурӯҳи II), дурагаҳои $\frac{1}{2}$ симментал x $\frac{1}{2}$ сиёҳало (гурӯҳи III) буданд. Муайян карда шудааст, ки нимтаи байди қассобии чорво гирифташудаи дурагаҳои зотҳои симменталӣ бо сиёҳало бо сифатҳои гӯштӣ, нишондиҳандаҳои морфометрикӣ, андозаи баланди коэффициенти гӯштнокӣ ва пуррагии сон бартарӣ доранд.

АННОТАЦИЯ
ЭФФЕКТИВНОСТЬ СКРЕЩИВАНИЯ СИММЕНТАЛОВ
С МОЛОЧНЫМ СКОТОМ

Целью исследования являлась сравнительная оценка мясных качеств бычков симментальской породы и их помесей с красным степным и черно-пестрым скотом. Объектом исследования являлись чистопородные бычки симментальской породы (I группа), помеси $\frac{1}{2}$ симментал x $\frac{1}{2}$ красная степная (II группа), помеси $\frac{1}{2}$ симментал x $\frac{1}{2}$ черно-пестрая (III группа). Установлено, что туши, полученные при убое помесей симменталов с черно-пестрым скотом, отличались более высокими убойными качествами, морфометрическими показателями и большей величиной коэффициентов полномасности и выполненности бедра.

ANNOTATION
EFFICIENCY OF CROSSING OF SIMMENTAL COWS WITH DAIRY CATTLE

The aim of the study was a comparative assessment of meat qualities of Simmental bulls and their crossbreeds with red steppe and black-and-white cattle. The object of the research were purebred bulls of Simmental breed (group I), crossbreeds $\frac{1}{2}$ Simmental x $\frac{1}{2}$ red steppe (group II), crossbreeds $\frac{1}{2}$ Simmental x $\frac{1}{2}$ black-mottled (group III). It was found that the carcasses obtained during the slaughter of Simmental hybrids with black-and-white cattle were characterized by higher slaughter qualities, morphometric indicators and a greater value of the coefficients of fullness and hip performance.

Key words: cattle-breeding, absolute weight of the steamed carcass, slaughter weight and output spare and pre-slaughter weight, measurements and carcass rabons.

УДК 636.1.082 (575.3)

**ПРОМЕРЫ И КЛАССНОСТЬ ЛОШАДЕЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОРОДЫ
 ЗАПИСАННЫХ В I-ОМ ТОМЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПЛЕМЕННОЙ КНИГИ**

[Шамсиев А.Г.] д.с.\ х.н., профессор, Мирзоева Г.Н., Беков И.С., Хайруллоева Х.И., Хукматов Д.З.- ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: государственная племенная книга лошадей, таджикская порода лошадей, промеры, зоотехническая характеристика поголовья, жеребцы, кобылы, хозяйства.

В положении о государственных племенных книгах сельскохозяйственных животных, утвержденном Министерством сельского хозяйства б. СССР в 1976 г., указывается, что госплемкниги (ГПК) являются важным средством совершенствования пород сельскохозяйственных животных. Данные книги дают возможность, путем отбора и правильного использования в племенной работе лучших производителей и маток, обеспечивать повышение продуктивности общественного животноводства.

Далее, в этом положении указывается, что в госплемкнигах обобщаются достижения научно-исследовательских учреждений, племенных заводов, племенных ферм колхозов и совхозов по разведению и совершенствованию пород сельскохозяйственных животных. Дается направление племенной работы по дальнейшему улучшению хозяйственно полезных качеств заводских линий, семейств и породы в целом: анализируется генеалогическая структура породы, ведется учет данных о происхождении животных, их развитии, продуктивности и качества потомства.

В 2014 году большой труд таджикских ученых, который в 2002 увенчался принятием новой породы, издался I том Государственной Племенной Книги таджикских лошадей. (Шамсиев А.Г.) [1]. В дополнение к вышеизложенным материалам, характеризующим историю и современное состояние породы по данным последней бонитировки племенных лошадей, проведенной в 1975-2012 гг., очень важными являются так же новые данные, характеризующие таджикских лошадей, записанных в этой книге. В ГПК занесено 219 голов племенных жеребцов – производителей и 2006 голов племенных кобыл.

В первый том занесены чистопородные таджикские лошади, полученные, как от таджикских жеребцов кобыл, так и от англо - арабо - локайских, англо - локайских и арабо - локайских помесей, разводившихся в течение трех поколений «в себе» [2].

Большой процент чистопородных, записанных в ГПК этой книги относится конным заводам «Кокташский», «Дошманди» и бывший А. Джами, а также племенным государственным хозяйствам «Кангурт» и «Дангара». Это говорит о том, что многие племенные хозяйства уделяют внимание чистопородному разведению таджикских лошадей(табл.1).

Таблица 1.
Распределение поголовья племенных кобыл по классному составу, записанных в ГПК таджикской породы лошадей

Хозяйства	Элита		I Класс		II Класс		Всего	
	гол.	%	гол.	%	гол.	%	гол.	%
Конный завод «Гули-Бодом» Балджуванского района	4	57,1	3	42,8	-	-	7	100
2. Конный завод «Дошманди» Файзабадского района	219	91,25	21	8,75	-	-	240	100
3. Конный завод «Баракат» Гиссарского района	66	38,59	105	61,40	-	-	171	100
4. Кокташский конный завод района Рудаки	150	54,41	129	45,58	-	-	279	100
5. Конный завод «Хурсон» Гиссарского района	42	62,68	24	37,32	-	-	66	100
6. Таджикская заводская конюшня и ипподром	1	20,0	4	80,0	-	-	5	100
7. Республиканское предприятие по искусенному осеменению животных района Рудаки	30	41,66	41	58,33	-	-	71	100
8. Аредное предприятие им. А. Фир-давси Вахдатского района.	13	81,25	3	18,75	-	-	16	100
9. Госхоз «Кангурт» Темурмаликского района	61	43,57	87	56,43	-	-	148	100
10. Госхоз «Чорводор» Вахшского района	22	40,0	33	60,0	-	-	55	100
11. Госхоз им. С. Шерназарова Хурсонского района.	18	58,05	13	41,95	-	-	31	100
12. Госхоз «Джорубкул» Темурмалик ского района.	21	47,70	23	52,30	-	-	44	100
13. Дехканское хозяйство «Абулкосим» района Рудаки	21	52,5	19	47,5	-	-	40	100
14. Дехканское хозяйство «Бахор» Вахдатского района	9	56,2	7	43,8	-	-	16	100
15. Дехканское хозяйство «Мир» Ховалингского района.	10	66,6	5	33,4	-	-	15	100
16. Производственно-кооперативное хозяйство «Дангара» Данга-ринского	95	63,33	54	36,66	-	-	149	100

района								
17. Производственно-кооперативное хозяйство им. Д. Расурова Хурсон-ского района.	40	29,42	96	70,58	-	-	136	100
18. Дехканское хозяйство «Назар» Балджуванского района	17	53,12	15	46,87	-	-	32	100
19. Производственно-кооперативное хозяйство им. И. Меликмуродова Шахринавского района.	33	36,27	58	63,73	-	-	91	100
20. Производственно-кооперативное хозяйство «Эмомджон» района им. А. Джами	120	30,46	274	69,54	-	-	394	100
Итого:	992	49,45	1014	50,55	-	-	2006	100

По классному составу таджикские лошади, занесенные в эту книгу, имеют класс элита и первый, а количество жеребцов и кобыл класса элита в настоящем томе увеличено более чем в три раза. Все это говорит о значительном улучшении племенной работы в ведущих племенных коневодческих хозяйствах республики, особенно в конных заводах. При анализе данных таблицы 1 обращает на себя внимание то, что жеребцы и кобылы, записанные в ГПК, имеют, по сравнению с лошадьми, записанными в рукописях Мамина Н.О., несколько больший рост, как по высотным промерам, так и по длине и обхвату груди. Заметно меньший процент жеребцов коренного типа. Как видно из таблицы, наиболее крупными коневодческими хозяйствами, разводящими племенных лошадей таджикской породы, являются конезаводы «Кокташский», «Доштманди», «Хурсон», дехканского хозяйства «Мир» и производственно-кооперативного хозяйства «Эмомджон». Результаты анализа показывают, что классность кобыл составляет 49,45% и 50,55%. Наиболее классный производящий состав сосредоточен на конном заводе "Доштманди" и арденном предприятии им. А. Фирдавси Вахдатского района.

Во всех коневодческих хозяйствах увеличилось количество верхового типа. Это говорит, о том что количество тренингового молодняка испытуемого на Душанбинском ипподроме для выявления работоспособности таджикской породы лошадей увеличилась. Обращает внимание о количество элитных лошадей [3]. В этом направлении уверенно наращивают элитное поголовье дехканское хозяйство «Назар» Балджуванского района, дехканское хозяйство «Мир» Ховалингского района, арендное предприятие им. А. Фирдавси Вахдатского района, конный завод «Хурсон» Гиссарского района и конный завод «Доштманди» Файзабадского района, где элитное поголовье составляет более 50 процентов. Поголовье остальных хозяйств тоже по качественному составу намного превышает предыдущие годы. Важным аспектом племенной работы является то, что ни в одном хозяйстве не обнаружено поголовье ниже первого класса(табл.2).

Таблица 2.

Промеры поголовья лошадей, занесенные в I том ГПК таджикской породы лошадей

Хозяйства	Жеребцы					Кобылы				
	В С Е Г О	Промеры				В С Е Г О	Промеры			
		Высота в холке	Косая длина туловища	Обхват груди	Пясти		Высота в холке	Косая длина туловища	обхват груди	Пясти
1. Конный завод «Гули-Бодом» Балджуванского района	4	156,30	158,30	177,50	Груди	7	149,00	149,00	Пясти	
2. Конный завод «Доштманди» Файзабадского района	28	158,00	160,00	180,80	Груди	240	154,22	154,22	Пясти	
3. Конный завод «Баракат» Гиссарского района	19	158,00	160,00	179,90	Груди	171	156,24	156,24	Пясти	
				20,50	Пясти		151,00	151,00		
				21,10			151,61	151,61		
				20,70			175,14	175,14		
				17,948			176,28	176,28		
				19,85			18,85	18,85		

4.Кокташский конный завод района Рудаки														
5. Конный завод «Хурросон» Гиссарского района														
6.Таджикская заводская конюшня и ипподром														
7.Республиканское предприятие по искусенному осеменению животных района Рудаки														
8.Арендное предприятие им. А. Фирдавси Вахдатского района.														
9.Госхоз «Кангурт» Темурмаликского района														
10. Госхоз «Чорводор» Вахшского района														
11. Госхоз им. С. Шерназарова Хурросонского района.														
12. Госхоз «Джорубкул» Темурмаликского района.														
13.Дехканское хозяйство «Абулкосим» района Рудаки														
14. Дехканское хозяйство «Бахор» Вахдатского района														
15. Дехканское хозяйство «Мир» Ховалингского района.														
16.Производственно-кооперативное хозяйство «Дангара» Дангаринского района														
17. Производственно-кооперативное хозяйство им. Д. Расулова Хурросонского района.														
18. Дехканское хозяйство «Назар» Балджуванского района														
19. Производственно-кооперативное хозяйство им. И. Меликмуродова Шахринавского района.														
20. Производственно-кооперативное хозяйство «Эмомджен» района им. А. Джами														
Итого:														

Из данной таблицы 2 видно, что промеры производящего состава соответствуют характеристике таджикской породы лошадей. Наиболее в правильном отношении они отражены в коневодческих хозяйствах: дехканском хозяйстве «Мир» Ховалингского района, дехканском хозяйстве «Назар» Балджуванского района, арендное и предприятии им. А. Фирдавси Вахдатского района, конный завод «Хурросон» Гиссарского и «Дошманди» Файзабадского районов. В результате длительного отбора и целеустремленного, направленного подбора, у лошадей таджикской породы значительно улучшен экстерьер. По этому признаку они существенно отличаются от чистопородных аборигенных локайских и приближаются к габитусу лошадей заводских полукровных пород верхового направления. Имеют сухую и крепкую конституцию, ярко выраженную "восточную" породность, хорошо развитую мускулатуру и длинные руки конечностей [3].

Подивив данную статью, можно прийти к выводу, что промеры и классность лошадей имеют особую роль в развитии поголовья таджикских лошадей. Ведь от экстерьера – конституциональных данных можно судить о классности племенного поголовья в хозяйствах республики.

Литература

1. Шамсиев А.Г. Биологические и хозяйствственные особенности внутрипородных типов таджикской верховой породной группы лошадей/ Автореф. дис... канд. с.-х. наук - Душанбе, ТАУ, 1999. -21 с.
2. Шамсиев А.Г. Краткая зоотехническая характеристика новой таджикской породы лошадей и её дальнейшее совершенствование/ Международная научная конференция аспирантов и молодых ученых «Новое в науке о коневодстве» к 75- летию профессора Рождественской Г.А. – Дивово, ВНИИ коневодства, 17 мая 2006. – С. 24 - 27
3. Шамсиев А.Г. «Теоретические и практические приёмы создания новой породы таджикских лошадей» докторская диссертация – РФ, Дивово, ВНИИК, 2008

АННОТАЦИЯ

ЧЕНАҚХО ВА ДАРАЦАИ КЛАСНОКИИ САРШУМОРИ ЗОТИ АСПХОИ ТОЧИКӢ, КИ ДАР ЧИЛДИ I-МИ КИТОБИ ДАВЛАТИИ ЗОТ ҚАЙДИ ХУДРО ЁФТААНД

Дар мақола қайд карда шудааст, ки саршумори қайдкардашудаи зоти аспҳои тоҷикӣ, ки дар чилди I-уми Китоби давлатии зот бо тамоми зуҳуроти экстерериву конституционалии худ аз рӯи тавсифи зоотехникии худ ба аспҳои саворӣ ҷавобгӯй мебошанд. Дар ин ҷилд дар маҷмӯъ 218 сар нарасҳо ва 2006 сар байталҳо аз ҳоҷагиҳои пешқадами ҷумҳурӣ дарҷи худро ёфтаанд. Муаллифон кӯшиш ба ҳарҷ додаанд, ки тавсифи зоотехникии ин саршуморро мавриди таҳқиқот қарор диханд.

ANNOTATION

PROMERASES AND HORSES CLASSNESS OF TAIK BREEDS RECORDED IN THE I-ST VOLUME OF THE STATE BREEDING BOOK

The article notes that in the State Studbook for Tajik horses there is an elite population of this breed, where they are characterized by their exterior constitutional features. In these features list the class and dimensions of these horses that meet the necessary zootechnical parameters, namely the height at the withers, slanting body length, chest girth and metacarpus girth. In total, the State Study Book contains 218 heads of breeding stallions and 2006 heads of breeding mares.

Key words: state horse breeding book, Tajik horse breed, measurements, zootechnical characteristics of livestock, stallions, mares, farms.

ТДУ 638.154.6

ТРОПИЛЕЛАПСОЗ - ХАТАРИ НАВБАТӢ БА СОҲАИ ЗАНБӮРИАСАЛПАРВА҆РӢ ДАР ТО҆ЦИКИСТОН

Зубайдов К.Ш., н.и.к., Шарипов А., д. и. к., Ҳасанов Ф. Т., н.и. в., Қаҳҳоров Н.Ш., н. и. к., Латипов З.Т.-ассистент-ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои асосӣ: тропилелапсоз, варроатоз, фолбекс, тимол, фенотиазин, кислота, флуварол.

Тоҷикистон ҷумҳурии аграрӣ-саноатӣ буда, дар рушди босуботи он соҳаи занбӯриасалпарварӣ нақши муҳим мебозад. Дар сурати самаранок парвариш намудани оилаи занбӯри асал аз он маҳсулоти баландсифати асал, гарди гул, ширеш, мум, шир ва дигар маҳсулотҳо ҷамоварӣ карда мешавад.

Оилаи занбӯри асал мисли дигар организмҳои зинда ба қасалиҳои гуногун гирифтор мешавад. Солҳои охир талабот ба занбӯрпарварон барои муайян намудан ва табобати қасалиҳои занбӯри асал як дараҷаи муайян тағиیر ёфтааст. Ба ин аз як тараҷуҷӯи тағиирёбии иқлими ва заҳролудшавии муҳити зист ва аз тарафи дигар пайдоиши қасалиҳои нави сирояти ғайрисирояти монеа мешавад.

Пайдоиши қасалиҳои сирояти ғайрисирояти дар занбӯрҷои боиси пастшавии маҳсулотнокии оилаҳо мегардад. Ҳусусан ду соли охир дар бештари занбӯрҷои занбӯрпарварон наметавонанд ҳосили дилҳоҳ ҷамоварӣ намоянд. Бо мақсади муайян намудани сабабҳои каммаҳсулии оилаи занбӯри асал аз якчанд

занбүрчойхон шахрхон Роғун, Ваҳдат, Ҳисор ва ноҳияи Файзобод дидан намудем. Рафти мушоҳидаҳо нишон дод, ки аксари оилаҳои афзоишашон суст ва каммаҳсул гирифтори касалиҳои сироятӣ ва ғайрисироятӣ гаштаанд. Аз гурӯҳи касалиҳои инфексионӣ бештар касалиҳои пӯсиши американӣ ва аврупойӣ, инчунин аскосфероз мушоҳида карда шуд. Аз гурӯҳи касалиҳои инвазионӣ касалиҳои меллеоз, варроатоз ва инчунин касалие, ки он то имрӯз дар собиқ давлатҳои Шӯравӣ ба қайд гирифта нашудааст-тропилелапсоз мушоҳида гардида.

Тропилелапсоз-касалии инвазионии фарди болиги занбӯри асал ва насли онҳо буда, онро канай *tropilaelaps clareae* ба вучуд меорад.

Бори аввал канай дар Филиппин (Джелфинадо, Бекер, 1961) дар бадани занбӯри мурда, дар атрофи канду, дар бадани мушхое, ки ба оилаи занбӯрон зарар мерасониданд, инчунин дар дохили лонаи занбӯрони асали ғарбӣ ва калони ҳиндугӣ ба қайд гирифта шудааст. Ҳол он ки ин касал дар собиқ давлатҳои ИҶШС дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ расман ба қайд гирифта нашуда буд. Ақидае ҳаст, ки ин канай аз занбӯрони калони ҳиндугӣ ба занбӯри асали ғарбӣ сироят ёфтаанд.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо ва мушоҳидаҳо нишон доданд, ки канай бордоршуда дар ҷашмаки наслдор дохил шуда, пеш аз сарпӯшкуни насл ба ҷашмак дохил мешавад ва ба микдори 3-4 тухм мегузараад. Баъди 24 соат аз тухм кирмина мебарояд, ки давраи пурраи инкишофи он 8-9 рӯзро дарбар мегирад.

Расми 1. Канай *tropilaelaps clareae* дар бадани кирмина

Манбаи асосии паҳншавии касал оилаи сироятёфта ба ҳисоб меравад.

Нишонаҳои касал: нобудшавии зочай занбӯрон, аз ҷашмаки баромадани фарди болиги инкишофноёфта, бе бол, бе пой ва ҳаҷмани хурд будани қисмати синаю шикамча.

Дар қисми дохили канду насли ноболиг, занбӯрони камҳаракат, бâъзан бебол ва аз инкишофмонда ба ҷашм мерасад. Бештар насли нарина(80-90%) сироят ёфта, норасид мебарояд. Тухмгузории модарзанбӯр кам мегардад, ноҳамвор тухм мегузараад ва тирамоҳ тез қатъ мегардад. Дар як ҷашмак аз 1-4 то 24-36 канай мушоҳида кардан мумкин аст.

Расми 2. Ғавти зочай сироятёфта аз касалии тропилелапсоз

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки касалии тропилелапсоз дар алоҳидагӣ, якҷоя бо касалиҳои пӯсиши насл ва бо касалии варроатоз мегузараад, ки ин оқибати марговар дорад.

Усулҳои мубориза. Мувофиқи маълумотҳо барои табобати оилаҳои сироятёфта маводҳои зерин истифода бурда мешавад: Фолбекс, тимол, фенотиазин, кислотаи мӯрча, кислотаи оксалат, дуди тамоку ва ғайраҳо.

Барои коркарди оилаи занбӯри асал муқобили тропилелапсоз, фолбекс дар шакли варақаи картони таркардашуда омода карда шудааст, ки онро дар дохили лона дуд мекунанд. Коркарди оилаҳоро дар фасли баҳор ва тобистон 8 маротиба 6-7 рӯз пас бо меъёри як варақа дар 5 лонача истифода мекунанд.

Мутассифона дар вакти гузаронидани санчишҳои маводҳои зикршуда натиҷаи дилҳоҳ надоданд. Танҳо кислотаи мӯрча дар шакли маҳлули 85-87%, ки меъёри он ба ҳар як оила 30-50 мл-ро ташкил медиҳад, натиҷаи миёна дод. Меъёри истифодаи он дар фасли баҳор ду маротиба ва дар фасли тирамоҳ як маротиба дар ҳарорати 15-25°C-ро ташкил медиҳад.

Барои табобати пурраи оилаҳо аз касалии тропилелапсоз ва варроатоз ҳусусиятҳои морфологӣ ва физиологии барангезандагони касалиҳои номбурда монеа мешаванд. Зоро, давраи инкишофи насли барангезандай касал дар дохили ҷашмаки наслу сарпӯшшуда мегузараад ва на ҳар маводи табобатӣ имкон дорад натиҷаи дилҳоҳ диҳад.

Бо мақсади табобати касалиҳои варроатоз ва тропилелапсоз маводи табобатии Флуварол, ки истеҳсоли ширкати дорусозии Фишби давлати Чин аст, истифода намудем.

Флуварол дар шакли лавҳача соҳта шудааст. Меъёри истифодаи он мувофиқи дастурамали пешниҳод намудаи ин ширкат барои оилаи занбӯри асале, ки аз 10 лонача иборат аст -1

лавҳача ва барои оилае, ки аз 5 лонача занбӯр иборат аст 1\2 лавҳача истифода менамоянд.

Барои муайян намудани безарарӣ ва самаранокии табобатии маводи Флуварол мо онро дар 400 оилаи занбӯри асал санҷида баромадем. Натиҷаи маводи истифодашуда нишон дод, ки гузоштани лавҳача дар байни шонҳои занбӯрдор зиёда аз 25

дақиқа боиси талафи насл ва як ҳисса ками занбүрон мегардад. Сабаби талафёбии насл бо он маънидод мегардад, ки ҳангоми гузоштани лавҳача дар байни шони наслдор боиси дуршавии занбүрон аз атрофи лавҳача мегардад. Ин ҳолат ба сармозани насл оварда мерасонад.

Барои пешгирии нобудшавии занбүрон ва насли онҳо аз таъсири маводи табобатии Флуварол усули гузоштани лавҳачаҳоро дар зери шонҳо дар дохили канду истифода намудем, ки он натиҷаи хуб дод.

Мувоғиқи хulosai олимон(M.Delfinado-Baker, C. Penq, 1995, Соловева Л.Ф.) хатари касалии тропилелапсоз нисбат ба касалии варроатоз бениҳояд зиёд аст. Вақти он расидааст, ки нисбати ин касал чораҳои қатъӣ андешида шавад. Мувоғиқи майумоти занбӯрпарварон дар занбӯрчойҳои ба касалии тропилелапсоз сироятёфта дар фасли тирамоҳ оилаи занбӯрон лонаро тарк намудаанд, ки оқибати ноҳуш дорад.

АННОТАЦИЯ

ТРОПИЛЕЛАПСОЗ – НОВАЯ УГРОЗА ПЧЕЛОВОДСТВУ ТАДЖИКИСТАНА

В статье приведены сведения об угрозе в отрасли пчеловодства, появлении тропилелапсоза – новой инвазионной болезни в Таджикистане; эпизоотическая характеристика причины возникновения, пути распространения, диагностика и профилактика болезни.

Результаты проведенных исследование показывает, что применение препарата флуорол в дозе одного пластиинки на дно гнезде с 10 уложечек пчел в отличие других препаратов дали хорошие результаты.

ANNOTATION

TROPILEPSOZ - A NEW THREAT TO TAJIKISTAN BEESHEET

The article contains information about the threat in beekeeping, the emergence of tropilelosis, a new invasive disease in Tajikistan, epizootic data, the cause, distribution, diagnosis and prevention of the disease.

The result of researching givan that the using of preparation fluwarol in dore, of one tube inside the nest. With 10 beehivires given the best results unlike the others preporations.

Key words: tropilepsosis, varroatosis, folbeks, thymol, phenothiazine, acid, fluarol.

УДК 636.22.28.575.3

ВЛИЯНИЕ ЖИВОЙ МАССЫ И ВОЗРАСТА ПЕРВОГО ОТЕЛА НА МОЛОЧНУЮ ПРОДУКТИВНОСТЬ КОРОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Расурова П.Т.- аспирант, Рузиев Т.Б.-профессор, Назаров Н.О.-магистр ТАУ им. Ш.Шотемур,

Ключевые слова: живая масса, возраст, первый отел, молочная продуктивность, происхождение, лактация, раздой, оплодотворяемость, промеры,

В зоотехнической практике встречается примеры, свидетельствующие о том, что коровы с небольшим живым весом не в состоянии удерживать высокие удои в течение лактации. Так, А.И. Круглов (1963) сообщает, что в результате интенсивного раздоя коровы ярославской породы Вены СВЯ-82, весившей 420 кг, ее высший суточный убой за четвертую лактацию был доведен до 82,1 кг. Однако в последующем удои резко снизились, и за 300 дней лактации от нее было надоено 8433 кг. Такой интенсивный раздой вызвал глубокие физиологические нарушения в организме коровы, в частности функций воспроизводства, и они не оплодотворялась в течение многих лет.

Материалы бывших совхозов и колхозов показывают, что высокие и устойчивые удои в течение ряда лактации и всего периода использования могут иметь достаточно крупные, хорошо развитые коровы.

В хозяйстве им А.Юсупова, в связи с улучшением выращивания молодняка и интенсивным раздаем, изменились удои и живой вес коров (табл. 1).

Таблица 1.-Изменение удоев и живой массы коров в условиях хозяйства им. А. Юсупова

Показатели	Таджикский тип черно-пестрой породы	Кровность по иранским голштинам		
		1/2	3/4	5/8
Число коров	15	15	15	15
Средний убой на корову (кг)	5157±121,5	4574±99,8	5019±102	4888±89
Жирность молока (%)	4,05±0,2	3,72±0,1	3,72±0,2	3,73±0,1
Живая масса (кг)	486±21,2	497±18,4	500±21,0	502±16,8

Вопрос о соотношении между живым весом и молочной продуктивностью коров имеет существенное значение для их экономической оценки, так как это в большей степени определяет эффективность использования корма и оплату его молоком.

Интенсивное нарастание живого веса происходит, в основном, в период выращивания молодняка и, в меньшей степени, он увеличивается во взрослом состоянии. В связи с этим, представляет интерес выяснить, в какой степени живой вес, достигнутый животным за период выращивания, оказывает влияние на формирование молочной продуктивности.

В таблице 2 приведены данные о продуктивности коров – первотелок таджикского типа черно-пестрой породы и коровы иранских голштинов с разным живым весом.

Таблица 2.-Продуктивность коров первотелок разной селекции

Группы	Класс коров по живому весу, кг	Число животных	Живой вес (кг) $M \pm m$	Удой за 300 дней лактации, кг $M \pm m$	Коэффициент молочности $M \pm m$
Таджикский тип черно-пестрой породы					
1	До 450	32	435±2,34	4143±100,7	952,4±21
11	451-500	54	475±1,67	4589±87,4	966,1±18
111	501-550	48	535±2,70	5238±69,5	979,0±16
1У	551-600	23	567±1,89	5056±79,4	891,7±12
Иранские голштины					
1	До 450	15	438±2,34	4045±100,7	929,8±23
11	451-500	15	479±1,67	4387±87,4	923,5±20
111	501-550	15	537±2,70	5039±69,5	941,8±14
1У	551-600	21	570±1,89	4954±79,4	869,1±11

Из таблицы видно, что с повышением живого веса первотелок от 435 до 535 кг происходит значительное увеличение их удоев при практически одинаковом коэффициенте молочности. В обоих группах животных повышение удоя сопровождается до 535 кг, а в дальнейшем с повышением живой массы не повышается молочная продуктивность, а, наоборот, удой уменьшается. Коэффициент молочности в обоих группах повышается, в первой группе - от 435 до 535 кг на 27 кг, а в второй группы - на 10,2 кг. Этот показатель в обоих группах выше 535 кг, уменьшается.

На основании приведенных материалов, можно считать, что при современном состоянии таджикского типа черно-пестрой породы и иранские голштины в условиях республики, наиболее целесообразно в зонах молочно-мясного направления скотоводства иметь коров с живой массой 500-550 кг. Вес коров более 550 кг, даже в племенных стадах с крупными животными нецелесообразен, так как при таком весе развитие молочности у коров угнетается.

В таблице 3 приводятся данные о продуктивности коров таджикского типа черно-пестрой породы и иранских голштинов, в зависимости от возраста первого отела.

Таблица 3.-Изменение удоев коров в зависимости от возраста первого отела

Группа коров по возрасту к первому отелу (мес)	Число коров	Таджикский тип черно-пестрой породы	Кровность по иранским голштинам		
			$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{5}{8}$
До 27	40	4156±87,5	3867±67,8	4044±65,5	3868±67,5
27-30	56	4548±98,4	4236±75,0	4386±59,8	4289±93,3
30-33	32	4465±69,6	4126±72,8	4228±67,9	4210±88,8
Старше 33	67	4234±77,9	4086±66,4	4124±74,1	4100±78,7

Во всех группах лучшим возрастом первого отела считается 27-30 месяцев. Именно в этом возрасте коровы проявили наивысшую молочную продуктивность. За этим возрастом самым лучшим были коровы таджикского типа черно-пестрой породы. Они, по сравнению с иранским голштинами дали 1/2- кровные - 312 кг (6,9 %), 3/4- кровных- 162 кг (3,6 %) и 5/8-кровных 259 кг (6,0 %) больше молока.

В наших исследованиях возраст первого отела у коров таджикского типа черно-пестрой породы в хозяйстве составил 29,3 месяцев, а у коров иранских голштинов составил 1/2- кровных 31,2; 3/4- кровных 29,9 и 5/8-кровных 30,8 месяцев, что по сравнению с коровами таджикского типа черно-пестрой породы, были длиннее на 39; 6 и 35 дней.

Литература

- Галашов Е. К. Воспроизводительная способность импортного голландского черно-пестрого скота в племзаводе /Галашов Е.К./ Ленкузнецкий Кемеровской области. Бюл. Работ ВНИИ разведения и генетики с-х. животных – Л.,1980. –Вып.45. –С.19-21.
- Логинов Ж. Г. Воспроизводительная способность коров симментальской красной степной и черно-пестрой пород в условиях молочного комплекса / Логинов Ж.Г., Садский А.Ф. // Повышение эффективности селекционно-племенной работы в животноводстве Сб. науч.тр. ВНИИРГЖ- Л., 1980.- С. 122-127.
- Лещук Г.П. Воспроизводительная способность черно-пестрых коров в зависимости от породности. / Лещук Г.П., Лещук Т.Л. // Ж. Зоотехния, 2005.- № 10.- С.28-30.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ ВАЗНИ ЗИНДА ВА СИННУ СОЛИ ЗОИШИ АВВАЛ БА МАҲСУЛНОКИИ ШИРИИ

МОДАГОВХОИ БАРОМАДАШОН ГУНОГУН

Мақола дар бораи таъсири вазни зинда ва синну соли зоиши аввал ба маҳсулнокии ширий мебошад. Муайян карда шудааст, ки вазни аз ҳама мувофиқ дар хочагиҳои зотпарварӣ ин 500-550 кг мебошад. Инчунин муайян карда шудааст, ки дар хочагӣ синну соли зоиши аввал барои типи тоҷикии зоти сиёҳало ба 29,3 моҳ баробар аст ва ин нисбати голштини эронӣ бо хуннокии- 1/2- 39 рӯз, 3/4-6 рӯз ва 5/8- 35 рӯз кӯтоҳтар мебошад.

Калидевожаҳо: вазни зинда, сол, зоиши аввал, маҳсулнокии ширий, пайдоиш, давраи ширдиҳӣ, шир дӯшиӣ, бордоршавӣ, нишондоҳо.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ЖИВОЙ МАССЫ И ВОЗРАСТА ПЕРВОГО ОТЕЛА НА МОЛОЧНУЮ ПРОДУКТИВНОСТЬ КОРОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРОИСХОЖДЕНИЯ

В статье речь идет о влиянии живой массы и возраста первого отела на молочную продуктивность коров разного происхождения. Установлено, что самой подходящей живой массы в племенных хозяйствах считается 500-550 кг. Также установлено, что в хозяйстве возраст первого отела для коров таджикского типа черно-пестрой породы составляет 29,3 месяцев, что короче, по сравнению с животными с 1/2 -по иранским голштинам, на 39 дней, 3/4- на 6 и 5/8- на 35 дней.

Ключевые слова: живая масса, возраст, первый отел, молочная продуктивность, происхождение, лактация, раздой, оплодотворяемость, промеры.

ANNOTATION

THE EFFECT OF LIVE WEIGHT AND AGE OF THE FIRST CALVING ON THE MILK PRODUCTIVITY OF COWS, DEPENDING ON THE ORIGIN

The article deals with the influence of live weight and age of the first calving on the milk productivity of cows of different birth. It was found that the most suitable live weight in breeding farms is considered to be 500-550 kg. It was also established that on the farm the age of the first calving for Tajik-type black and white cows is 29.3 months, which is shorter than animals with 1/2 for Iranian holstein for 39 days, 3/4 for 6 and 5 / 8- for 35 days.

Key words: live weight, age, first calving, milk productivity, origin, lactation, milk, fertilization, measurements.

УДК 636.22-28.083

СКОРОСТЬ МОЛОКООТДАЧИ И ИНДЕКС ВЫМЕНИ У КОРОВ ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В УСЛОВИЯХ ПЛЕМЕННОГО ХОЗЯЙСТВА ОАО «БАРАКАТИ ЧОРВОДОР»

Риоева Н. Г. – аспирант ТАУ им Ш. Шотемур

Ключевые слова: скорость молокоотдачи, индекс вымени, молоко, лактация, функциональные.

Особое значение в условиях машинного доения имеет скорость молокоотдачи. Скорость молокоотдачи - это выдоенное молоко, деленное на время, потраченное на доение.

Корова с желательными формами вымени и сосков, с хорошо развитой железистой тканью вымени должна полностью выдаваться за 6 мин и одновременно из всех долей. Оценку функциональным свойствам вымени у коров проводят на 2-3-м месяце лактации. Для качественного обеспечения машинного доения необходимо, чтобы коровы имели хорошую скорость молокоотдачи. Этот показатель напрямую зависит от объема среднесуточного удоя и удоя за лактацию [5]. В результате исследований, учеными было установлено, что скорость молокоотдачи у коров разных пород отличается. Средняя интенсивность молокоотдачи у коров симментальской породы колеблется от 1,72 до 2,5 кг/мин [3], у голштинской породы коров от 1,69 до 2,28 кг/мин [4], у голандской породы коров от 1,65 до 2,0 кг/мин [5] у черно-пестрой породы от 1,17 до 1,93. Таким образом, ученыые установили, что коровы голандской породы имеют самую высокую скорость молокоотдачи, но Гарькавый [5] утверждает, что только по этому признаку неrationально вести селекцию, так как коровы с высокой скоростью молокоотдачи чаще заболевают маститом.

По мнению учёных [1] у коров с чашевидной формой вымени лучшая скорость молокоотдачи.

Мы проводили исследования по изучению скорости молокоотдачи и индекса вымени коров таджикского типа черно-пестрой породы в условиях племенного хозяйства ОАО «Баракати Чорводор» города Гиссара.

Нами было подобрано по аналогу возраста отела (разница по отелу 1-2 мес) 45 подопытных коров первотелок. Подопытных животных разделили на 3 группы, в зависимости от формы вымени (ваннообразное, чашевидное и округлое вымя), по 15 голов в каждой группе. Все животные находились в одинаковых условиях содержания.

Молочную продуктивность учитывали по результатам контрольных доек 1 раз в месяц. Скорость молокоотдачи определяли на 2-3 месяце лактации расчетным методом. В I-ой группе среднесуточный удой коров составлял от 23 до 28 кг (ваннообразной формой, высокоудойные), во II-ой группе от 19 до 25 кг

(чашевидной формой, среднеудойные) и в III-й группе были коровы со среднесуточным удоем от 15 до 23 кг (округлой формой, низкоудойные).

В результате наших исследований, по указанным данным в таблице 1. мы видим, что средний суточный удой коров первотелок по первой группе составил 25,2 кг, это на 1,2 кг превышает показатель второй группы и на 3,2 кг третьей группы.

Продолжительность доения у коров с I-ой группы составила 12,5 мин, в этом показателе данная группа незначительно уступает II-ой группе на 0,4 и III-й на 0,2 мин.

Интенсивность молокоотдачи во всех 3 группах, разделенным по форме вымени, была в пределах нормы. В среднем, по всем животным самая высокая скорость молокоотдачи была у коров I-ой группы (высокоудойные) их показатель превышал показатель коров II-ой группы на 0,09 кг/мин, и коров III-ей группы коров на 0,25 кг/мин.

В результате нашего исследования мы выявили, что коровы с большим удоем имеют наивысшую скорость молокоотдачи. У них по сравнению с другими группами можно получить больше молока за минуту.

Таблица 1. - Интенсивность молокоотдачи коров трех групп

Показатель	Форма вымени (n =15)		
	I группа	II группа	III группа
Кол-во коров, голов	15	15	15
Суточный удой, кг	25,2±0,3	24±0,32	22±0,37
Продолжительность доения, мин	12,5±0,24	12,4 ± 0,21	12,4 ± 0,25
Интенсивность молокоотдачи, кг/мин	2,02±0,04	1,93± 0,03	1,77 ±0,04

Так же нами был проведен корреляционный анализ между продолжительностью доения и средним удоем подопытных коров первотелок и между скоростью молокоотдачи и такими показателями, как: продолжительность доения, средний удой, форма вымени и живая масса (табл. 2).

Таблица 2 Взаимосвязь скорости молокоотдачи и некоторых показателей

Показатель	Форма вымени (n =15)		
	I группа	II группа	III группа
Продолжительность доения- среднесуточный удой	0,20	0,39	0,30
Скорость молокоотдачи- продолжительность доения	-0,79	-0,71	-0,70
Скорость молокоотдачи- среднесуточный удой	0,42	0,37	0,46
Форма вымени- скорость молокоотдачи	0,26	0,04	0,14
Живая масса-скорость	0,35	0,28	0,25

По данным таблицы 2 видно, что показатель продолжительности доения незначительно зависел от количества удоя. Слабая корреляционная связь варьировала по группам в диапазоне от 0,20 до 0,39.

Также установлено, что скорость молокоотдачи имеет обратную взаимосвязь с продолжительностью доения и прямую - с величиной удоя. Чем меньше время доения высокоудойной коровы, тем выше ее скорость молокоотдачи и тем больше молока можно получить в первые минуты доения. По первой группе коэффициент корреляции составлял -0,79; 0,42, по второй группе -0,71; 0,37, по третьей группе -0,70; 0,46.

Слабая положительная связь была обнаружена между скоростью молокоотдачи и формой вымени ($r=0,04$ – $0,26$). Такая же взаимосвязь между живой массой и скоростью молокоотдачи ($r=0,25$ - $0,35$).

Важным признаком при подборе коров к машинному доению является индекс вымени [6].

Индекс вымени показывает соотношение развития четвертей в процентах от общего объема вымени.

Его определяют на основе учета молока в удое и остаточного молока каждой четверти вымени. Ученые разработали классификацию коров по этому показателю, что облегчает вести практическую работу.

Коров принято распределять в зависимости от развития четвертей вымени на пять классов: идеальное качество - каждая четверть занимает 25% общего объема вымени; хорошее - отклонение четвертей от равномерного развития в сторону уменьшения или увеличения составляет 1-3%; удовлетворительное - отклонение равно 4-5%; плохое – отклонение 6 – 10%; брак – отклонение 11% и более.

Исследования ученых выявили, что показатель развития четвертей вымени имеет большое влияние на практическое значение исключения ручного труда и сокращения доли машинного труда [1, 2].

Отклонение в развитии четвертей вымени в большую или меньшую сторону оказывает влияние на передавивание, или недодаивание при машинном доении. При машинном доении все четверти вымени доятся одновременно. Если доярка дожидается, пока выдоится молоко в самой развитой четверти, то, остальные подвергаются холостому доению, это обычно приводит к заболеванию маститом. А если же аппарат снимут с вымени после выдаивания наименее развитых четвертей, более развитые из них останутся невыдоенными. При таких условиях удлиняется время доения, уменьшается полнота выдаивания и возникает необходимость проводить подсобные ручные операции, все это снижает эффективность использования доильной машины.

Таблица 3. – Индекс вымени в зависимости от формы вымени

Показатель	I группа	II группа	III группа
Количество голов, п	15	15	15
Молоко в сутки (кг)	25,2±0,3	24±0,32	22±0,37
Молоко из передней части вымени (кг)	11,74±0,20	10,65±0,2	9,35±0,19
Время доения (мин)	12,5± 0,24	12,4 ± 0,21	12,4 ± 0,25
Индекс вымени (%)	46,5±0,006	44,3±0,006	42,5±0,005

В исследованиях установлено (таблица 3.), что индекс вымени коров первой группы имеет самые большие значения среди подопытных животных – 46,5 %. В данном случае показатель превышает первотелок второй группы на 2,2 % и третью группу на 4,0%.

Литература

1. Азимов, Г.И. Строение и функции молочной железы / Г.И. Азимов // Скотоводство, 1961.- Т. 2. - С. 159-183.
2. Анисимова, Е. И. Оценка морффункциональных свойств вымени коров симментальской породы разных внутрипородных /Е. И. Анисимова, П. С. Катмаков// Вестник Ульяновской государственной сельскохозяйственной академии, 2018. - С. 64-68.
3. Анисимова Е. И. Морффункциональные свойства вымени симментальных коров разных типов / Е.И. Анисимова // Молочное и мясное скотоводство, 2010. - №8. - С. 36-37.
4. Бич А. И. Повышение генетического потенциала молочной продуктивности черно-пестрого скота в СССР. /А. И. Бич// Бюллетень ВНИИТРЖ- Ленинград, 1986.- С.3-9.
5. Гарьковый Ф. Л. Селекция коров и машинное доение /Ф.Л. Гарьковый – М.:Колос, 1974.-160 с.
6. Гоголов В. А. Морфологические и функциональные свойства вымени коров-первотелок красно-пестрой породы в АО «Луч» Амурской области/В. А. Гоголов, С. Ю. Плавинский // Дальневосточный аграрный вестник, 2018.- №4 (48).- С.
7. Матющенко П. Роль молочной железы в продуктивном долголетии коров / П. Матющенко // Животноводство России, 2005. - № 6. - С. 36-37.
8. Наумов, М.К. Морффункциональные свойства вымени коров-первотёлок симментальской породы разных типов. /М. К. Наумов// Вестник мясного скотоводства, 2015.- № 1.- (89).- С. 30 – 33.

АННОТАЦИЯ

СУРЬАТИ ШИРДӽШИЙ ВА ИНДЕКСИ СИНАИ МОДАГОВХОИ ТИПИ ТОЧИКИИ ЗОТИ СИҶҲАЛО ДАР ШАРОИТИ ХОЧАГИИ ҶДММ «БАРАКАТИ ЧОРВОДОР»-И ШАХРИ ХИСОР

Дар мақола дар бораи хусусиятҳои функционалии синаи модаговҳои типи тоҷикӣ зоти сиҷҳало дар шароити хочагии ҶДММ «Баракати чорводор» маълумот дода шудааст. Дар натиҷаи гузаронидани таҷрибаҳо муайян карда шудааст, ки суръати ширдӯший ва индекси синаи беҳтарин дар модаговҳои синаи ванашаклдор бештар вомехурад.

АННОТАЦИЯ

СКОРОСТЬ МОЛОКООТДАЧИ И ИНДЕКС ВЫМЕНИ У КОРОВ ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В УСЛОВИЯХ ПЛЕМЕННОГО ХОЗЯЙСТВА ОАО «БАРАКАТИ ЧОРВОДОР»

В статье рассматриваются функциональные показатели вымени коров таджикского типа черно-пестрой породы в условиях племенного хозяйства ОАО «Баракати Чорводор». В результате проведенных исследований выяснилось, что лучшие показатели скорости молокоотдачи и индекса были у коров с ваннообразной формой вымени.

Ключевые слова: скорость молокоотдачи, индекс вымени, молоко, лактация, функциональные.

ANNOTATION

SVETOY AND INDEX FORECAST IN THE CITY OF THE TAIK TYABY A BLACK-PRICE IN THE "BARAKATI CHORVODOR"

The article has consider the functional indicators of the replacement of black-and-mottled cows in tribal conditions Barakati Chorwodor. As a result of the research, it was found that the best rates of milk yield and index were in cows with bath-shaped udders.

Keywords: milk rate, udandiindex, milk, lactation, functional.

ТДУ 636.52.58

ИСТИФОДАБАРИИ КАНДАНИХОИ ФОИДАНОКИ ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН ДАР СОҲАИ ПАРАНДАПАРВАРИ

Усмонов Н.С., омӯзгори калон, Миравшозода М.Р., доктор PhD, Комилзода Д.Қ., профессор-ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: парвариши бедонаҳо, солимию маҳсулнокӣ, гили бентонит, таркиби хӯрока.

Бентонит (бо номи кони Бентон, ИМА) минералӣ гилии табии, гидроалюминосиликат ва дорои хусусиятҳои хоси худ ҳангоми гидратсия (14-16 маротиба) дар фазои маҳдуд бо дабдабанокии озод дар таркиби об ва гил ба вучуд меояд, ки ба воридшавии минбайди намай монеъ мешавад.

Бентонит маҳсули таҳшиншавии асримиёнагии уқёнус мебошад, ки тақрибан 25- миллион сол пеш дар тӯли давраи таҳнишини сатҳи кон бо об ва гил ташаккул ёфтааст. Бентонит алюминосиликати табии мебошад, ки зиёда аз 30 макро- ва микроэлементҳо, аз чумла онҳое, ки барои организм муҳиманд - калсий, фосфор, магний, натрий, калий, оҳан, рух, мис, кобалт ва ғайраҳо мебошад.

Ҳама фарқиятҳои табиии гилҳо инчунин барои истехсоли доруҳо ва атриёт мувофиқанд. Ғайр аз он, онҳо метавонанд дар саноати резинӣ, ранг ва лак, коғаз, саноати нассочӣ барои коркарди партовҳои саноатии ошомидани, ҳамчун иловави фаъол ба хӯроки чорво ва хӯроки паранда истифодашаванда мебошад.

Рушду инкишофи иқтисодии ҳар як давлати мутараққӣ, пеш аз ҳама, ба боигариҳои зеризамиинии он вобаста аст. Нисбати сарватҳои табии ва захираҳои он Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ин бора истисно кардан ғайриимкон мебошад. Маълум карда шуд, ки ба туфайли ҳамин хусусиятҳояш бентонит дар як зумра соҳаҳои саноатӣ ва кишоварзӣ баҳри истифода имконияти беандоза дорад. Дар ҳақиқат, сол то сол дар натиҷаи ҳамкории олимону мутахассисон самтҳои нав ба нави истифодаи бентонит пайдо карда мешуд ва сарфай он торафт меафзуд. Соҳаи дигари истифодабарии гилҳои бентонитӣ дар соҳаи кишоварзӣ ин соҳаи парандапарварӣ мебошад. Дар соҳаи парандапарварӣ бентонит ҳамчун ғизои иловави минералӣ дар таркиби хӯрока истифода бурда мешавад. Дар парвариши паранда барои беҳтар кардани солимию маҳсулнокии он ба сифати хӯроки паранда аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад, алалхусус иловавҳо, ки дар ғизои бедона ҳамроҳ карда шуданд, дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.- Меъёри хӯронидани гили бентонит дар ғизои бедонаҷӯчаҳо

Гурӯҳҳо	Саршумор	Истифодабарии конҳои гили бентонит	Меъёри хӯронидани гили бентонит	парвариши бедонаҷӯчаҳо (ҳафта)
1-н	100	-	-	0-6 (ҳафта)
2-а	100	кони Қаратоғ	0,5	0-1 (ҳафта)
2-б	100	кони Қаратоғ	1,0	0-4 (ҳафта)
2-в	100	кони Қаратоғ	1,5	0-6 (ҳафта)
3-а	100	кони Шар-шар	0,5	0-1 (ҳафта)
3-б	100	кони Шар-шар	1,0	0-4 (ҳафта)
3-в	100	кони Шар-шар	1,5	0-6 (ҳафта)

Корҳои таҳқиқотӣ дар хочагии бедонапарварии ҶДММ «Шайхи-Холмаҳмад»-и ноҳияи Рӯдакӣ гузаронида шуда, барои муайян кардани таъсири истифодаи гилҳои бентонитӣ ба расиш ва инкишофи ҷӯчаҳо гузаронида шуд. Барои таҷрибагузаронӣ 100- тогӣ дар гурӯҳҳо ҷудо карда шуд. Ҳангоми корҳои

тачрибавӣ дар давраи парвариш (0-6 ҳафта) ба ҳӯрокон чӯчаҳои тачрибавӣ гурӯҳҳои 2,3 - бентонити конҳои Шар-шар ва Қаратоғ ба микдори 0,5-1,0-1,5 % илова карда мешавад.

Эзоҳ: Барои риоя намудани меъёрҳои дар ҷадвали мазкур оварда шуда бо истифодаи гили бентонит дар ҳӯроҳи бедонаҳо чунин ҳӯроҳа илова карда шудаанд: ҷуворимакка, ҷав, гандум, тухми ҷӯробӣ, кунҷорон лӯбиёни чинӣ (соя), зағир, сабӯс, орди устуҳон ва алаф, намак, равғани растанӣ.

Ҷадвали 2.- вазнафзункунии бедонаҷӯчаҳо дар давраи парвариш (0-6 ҳафта), г

Гурӯҳҳо	Вазни миёнаи бедонаҷӯчаҳо, г			
	дар синни шабонарӯзӣ	2- ҳафта	4 -ҳафта	6- ҳафта
1-назоратӣ	7,8±0,08	43,6±1,1	92,5±1,3	123,5±3,5
2-таҷрибавӣ	6,9±0,04	38,3±0,6	90±0,9	114,1±2,3
3-таҷрибавӣ	7,6±0,07	42,7±0,8	92,1±1,0	121,7±2,8
4-таҷрибавӣ	8,9±0,05	45,8±0,9	95,5±1,1	128,5±3,2

Маълумоти дар ҷадвал овардашуда аз он далолат медиҳанд, ки вазни зиндаи бедонаҷӯчаҳои дар синни шабонарӯзӣ ба вазнафзункунии онҳо то синни 6 ҳафтаҳои таъсири худро мерасонад. Чи қадар вазни чӯча дар аввал зиёд бошад, ҳамон қадар вазни онҳо дар охири парвариш бештар мебошад.

Дар синни 2 ҳафтагӣ вазни бедонаҷӯчаҳои гурӯҳи 2 аз ҳама кам буда (38,3 г), аз вазни бедонаҷӯчаҳои гурӯҳи 4 (45,8 гр) ба 19,6% фарқият дошт. Ин қонуният дар синни 4 ҳафтагӣ низ боқӣ монда, фарқияти вазни бедонаҷӯчаҳо 10,6% -ро ташкил дод.

Дар синни 6 ҳафтагӣ низ вазни аз ҳама кам дар бедонаҷӯчаҳои гурӯҳи 2 (114,1 г) мушоҳида гардида, аз ҳама вазни зиёдро бедонаҷӯчаҳои гурӯҳи 4 (128,5) ташкил намуд.

Таҳлили нишондодҳо аз он далолат медиҳад, ки ҷараёни вазнафзункунии бедонаҷӯчаҳо дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ аз вазни онҳо дар аввали давраи парвариши то 6 ҳафта бевосита вобаста мебошад. Вазни аз ҳама кам дар гурӯҳи 2 ва вазни аз ҳама зиёд дар бедонаҷӯчаҳои гурӯҳи 4 мушоҳида гардида. Вазни бедонаҷӯчаҳои гурӯҳи 1 ва 3 бошад, нишондодҳои мобайнӣ буд.

Адабиёт

1. Комилов Д. К., Эргашев Д. Д., Нишонов Т. Н. Рекомендации по использованию местного бентонита и полигорскита в кормлении молодок и кур-несушек- Душанбе, 1997.- 14 с.
2. Кориев А. Р., Комилзода Д. К., Эргашев Д. Д. Имкониятҳои истифодаи бентонитҳои маҳалӣ дар соҳаи қишоварзӣ/ Даствури таълими- Душанбе, 2006. – 40 с.
- 3.Буриханов А. Использование местных бентонитов в кормлении ремонтного молодняка крупного рогатого скота // Информ. листок / ТНИИЖ, 1992. - №2.
- 4.Буриханов А. Использование местных бентонитов в кормлении ремонтного молодняка черно-пестрого скота в условиях Таджикистана, 1992. – 18с.
- 5.Жалобова И.С. Получение функциональной кормовой добавки на основе бентонитовых глин и каротинсодержащего сырья.
- 6.Лысенко Ю. А. Кормовые добавки в рационах перепелов.

АННОТАЦИЯ

ИСТИФОДА БАРИИ ҚАНДАНИҲОИ ФОИДАНОКИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ ПАРАНДАПАРВАӢ

Аз натиҷаҳои таҷриба муайян гардида, ки аз байни гурӯҳҳо аз ҷиҳати сарфи ҳӯроқа дар байни гурӯҳҳо истифодаи бентонитҳои маҳалӣ дар ғизӣ бедонаҳо ба микдори 0,5-1,5 %, барои бехтар шудани рушду нумӯъ ва нишондодҳои парвариши онҳо то синни 6 ҳафта, мусоидат менамояд.

Калимаҳои қалидӣ: парвариши бедонаҳо, солимию маҳсулноки, гили бентонит, таркиби ҳӯроқа.

АННОТАЦИЯ

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ОТРАСЛИ ПТИЦЕВОДСТВА

В результате поставленных опытов, выявилось, что использование местных бентонитов в количестве 0,5-1,5 %, с целью повышения стимуляции развития и показатели их роста до 6 недель, привело к положительным результатам.

Ключевые слова: выращивание перепёлок, здоровая продуктивность, глина, бентонит, состав кормов.

ANNOTATION

THE USEFUL MINERALS OF REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN AGRICULTURAL AND POULTRY FIELDS

From Experience results is defined, that using of local bentonites with the quantity 0,5-1,5 %, for the better growing and improving for their cultivation till their 6 weeks, is favorable.

Key words: breeding of partridges, healthy and productive, bentonite clay, food contain.

КАТЕГОРИЯХОИ КҮЛХОИ МОҲИПАРВАРӢ

Шамсиiddинов Ф.А., докторант, Азизов Ф.Ф., н.и.к.-ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: кӯл, инкубатсия, тухм, моҳича, сеголетка, хоҷагӣ, ҷараёни об, категория, нерест, чуқурӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити мусоид ва иқлими гарм, инчунин захираҳои фаровони обии зиёд дорад. Метавонад дар оянда ба яке аз кишварҳои пешрафтатарини соҳаи моҳидорӣ табдил ёбад. Ба танзим даровардани кӯлҳои моҳипарварӣ, обанборҳо, дарёҳо имконияти бештарӣ рушди соҳаи моҳипарвариро хубтар мегардонад. Бо ин васила мардум бештар бо гӯшти моҳӣ таъмин гашта, боз садҳо ҷойҳои нави корӣ пайдо мешавад.

Айни ҳол кӯлҳои муосири моҳипарвариро ба ду гурӯҳ тақсим мекунанд: хоҷагиҳои обҳои гарм; хоҷагиҳои обҳои сард. Ин тақсимот асосан ҳусусиятҳои биологии экологии моҳиҳои парваришёбанд, муносибати онҳо ба шароити зисташон, ҳарорат, ҷараёни гидрокимиёвӣ ва омилҳои дигар дорад, ҷараёни хуб гирифтааст.

Дар кӯлҳои оби гарм намудҳои гуногуни моҳиҳои парвариш карда мешаванд. Мисол: пешонағафсҳои сафед ва ало, Амури сафед ва сиёҳ, Капур, Лакқаи амрикӣ, судаки муқаррарӣ ва ғайраҳо.

Дар кӯлҳои оби хунук бошад асосан оилаи гулмоҳиҳо: гулмоҳии рангинкамон, пеляд, амударёғӣ, тиллӣ парвариш карда мешавад.

Системаи хоҷагиҳои зерин вобаста ба ташкил ва раванди парвариши моҳиҳо аз якдигар фарқ мекунанд.

Хоҷагиҳои моҳипарварии истеҳсолашон сарбаста, аз гирифтани насли моҳӣ то моҳии молӣ машғуланд. Ба ин намуд хоҷагиҳои парвариш кунандагони моҳии зотӣ ва такмилӣ низ доҳил мешавад.

Хоҷагиҳои моҳипарварии истеҳсолашон ғайрисарбаста, якчанд кӯл доранд, онҳо факат ба парвариши моҳиҳои молӣ машғуланд, аз ҳамин сабаб фарқ карда мешавад. Вобаста ба шароити иқлим хоҷагиҳои моҳипарварӣ мувофиқи технологияи мавҷуда бо давраҳои як, ду, се сола амал мекунад. Дар илми ихтиология (илм дар бораи моҳидорӣ) мағҳуми даврро аз тухм то моҳии молӣ шудан меноманд. Дар ҷумҳурии Соҳибиستикӯли моҳагидорон бисёртар ба давраи дусолаи парвариши моҳиҳо аҳамият медиҳанд.

Дар соли аввал моҳиҳои парвариши сеголеткаи 20-25 грамма ба даст оварда, соли дуюм аз ин моҳиҷаҳои моҳии молӣ мегиранд. Ба ҳисоби миёна дар давоми ду сол аз 16 то 18 моҳ, моҳиҳои павариш мейёбанд. Дар ҳолате, қи ҳангоми парвариш ба моҳиҳои шароити хуби обтималӣ фароҳам оварда шавад, ин муддатро кӯтоҳ кардан мумкин аст.

Дар мавриди даври 3- солаи парвариши моҳии молӣ маҳсулот дар охири соли сеюм (дар давоми 28-30 моҳ) омода мешавад. Ин давра имконият медиҳад, қи моҳиҳои калон истеҳсол карда шавад: мисол дар ин давра моҳиҳои капур вазни миёнашон аз 1-кг зиёд расонида мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хоҷагиҳои моҳипарварӣ кӯлҳоро аз рӯйи муқаррапоташон ба гурӯҳҳои зерин тақсим мекунанд. Кӯли саробӣ, кӯлҳои тухммонӣ, кӯлҳои моҳичагӣ, кӯлҳои моҳиҳои парваришӣ, кӯлҳои зимистонгузаронӣ, кӯлҳои моҳиҳои молӣ, кӯлҳои тобистон ва зимистонаи моҳиҳои зотӣ, кӯлҳои каронтиń ё изолияторӣ, кӯлчаҳо-садоқҳо.

Мо аз хоҷагии моҳипарварии «Ҳамидов»-и ноҳияи Варзоб ва КВДТТ-и «Ҳисори»-и шаҳри Ҳисор, дидан кардем. Дар ин хоҷагиҳо таҳҷӯҳи категорияҳои кӯлҳои парвариши моҳиҳои молӣ ба роҳ монда шудааст.

Дар ҷумҳурий хоҷагиҳое ҳастанд, қи бозори истеъмолии моро то қадре ба гӯшти моҳӣ таъмин менамоянд, аммо арзиши аслии он ҳеле қимат ва ба назар мерасад, қи мардум имкони харидорӣ ва истеъмоли онро ҳанӯз ҳам надоранд. Хуб мешуд, қи хоҷагиҳои моҳипарварии ҷумҳурий барои таъмин кардани худ бо моҳиҷа, сехҳои инкубатсионӣ ва аз рӯйи чунин категорияҳои кӯлҳои парвиши моҳиҳоро ба роҳ монанд. Хоҷагии худ таминкунанда, яъне корро аз тухми моҳи сар карда то ба моҳии зотӣ расонда ба фурӯш барорад. Дар натиҷа хоҷагӣ даромади хуб ба даст меорад ва аҳолӣ бошад бо гӯшти пурғизои моҳии арzon таъмин мегарداد.

Кӯлҳои саробӣ-ҷойгиришавии ин намуди кӯл бояд нағз интиҳоб карда шавад, чунки аз ин кӯл ба ҳамаи

категорияҳои кӯлҳо об озод бе монеа интиқол мешавад. Мақсади асосии ин кӯл барои захира кардани об ба кӯлҳои дигари хоҷагӣ пешбинӣ шудааст. Ин кӯл ҳангоми оби дарё лойӣ шудан вазифаи асосиаш обро соғ кардан мебошад. Сатҳи кӯл аз рӯйи талаботи хоҷагӣ бо об муайян карда мешавад.

Кӯлҳои тухммонӣ – барои таносул ва инкишоф пешбинӣ карда шудааст. Дар онҳо бояд ҳама шароитҳо барои тухммонӣ, инкишофи тухм, нигоҳбони кирминаҳо мухайё бошад. Ин кӯлҳо нисбати дигар кӯлҳо хурдтар буда, бояд дар релефи ҳамвор, дар

хоки алафии себаргазор дошта чой гирифта бошад. Дар гирду атрофи кӯл растаниҳои гуногун кишт карда шавад. Барои аз об пур кардан ва холӣ кардан дар ин кӯлҳо бояд мустақилона бошад. Дар вақти тухммонӣ кӯлро аз оби тоза пур кардан ва баъди тухммонӣ кӯлро холи кардан лозим аст. Ин катигорияи кӯлҳо танҳо барои тухммонӣ истифода мешавад, агар бо дигар мақсад истифода баранд боиси нест шудани растаниҳои оби кӯл мегардад.

Кӯлҳои моҳичагӣ барои парвариши кирминаҳо бо роҳи табиӣ дар натиҷаи «нерест» аз сехи инкубатсионӣ баромадани моҳичаҳо истифода карда мешавад. Ин амал аз 21 то 40 шабонарӯз идома мейёбад. Мо бо мақсади хуб инкишоф ёфтани макро ва микро элементҳои доҳили кӯл поруи чорворо ба миқдори муайян пошидем, то ки базаи ҳӯрока дар кӯл бой шавад. Инчунин дар гирду атрофи кӯли барои ҳӯроки табиии «КВДТТ»-и Ҳисори ш. Ҳисор алафҳои табиӣ ва юнучқа кишт карда шудааст. Ин катигорияҳои кӯлҳо барои парвариши сеголеткаҳо, кирминаҳои аз кӯлҳои тухммонӣ ва моҳичагӣ гузаронидан пешбинӣ карда шудааст(расми 1.).

Расми 1. -Кӯли моҳиҳои парвариши дар «КВДТТ»-и Ҳисори ш. Ҳисор

Ин кӯл дар «КВДТТ»-и Ҳисори ш. Ҳисор ҷойгир буда, барои моҳиҳои парвариши пешбинӣ шудааст.

Кӯлҳои зимистонгузаронӣ барои дар фасли зимистон нигоҳ доштани моҳиҳо, чуқурии ин кӯл нисбати кӯлҳои дигар хеле фарқ дорад.

Кӯлҳои моҳиҳои молӣ ба ҷунун катигорияи кӯлҳо, ҳамон кӯлҳое доҳил мешаванд,ки аз рӯйи масоҳат калонтарин мебошанд. Таҷрибаҳои илмию истеҳсолӣ нишон медиҳанд,ки масоҳати ҷунун кӯлҳо чи қадаре,ки калон бошад, ҳамон қадар ҳосилинокиашон баланд мешавад.

Кӯлҳои моҳиҳои зотӣ, ҷунун намуди кӯлҳо танҳо барои парвариши моҳиҳои зотӣ ва такмилӣ пешбинӣ шудааст. Масоҳати кӯлҳо аз миқдори моҳиҳо вобастагӣ дорад. Ба соҳтори ин гуна кӯлҳо бояд диққати маҳсус дода шавад, барои он ки аз сифати саршумори моҳиҳои зотӣ, сифати баланди насли онҳо вобастагӣ дорад.

Кӯлҳои карантинӣ борои муваққатан нигоҳ доштани моҳиҳои касал ё ин ки аз дигар ҳоҷагиҳо бо мақсади парвариш оварда мешавад, пешбинӣ шудааст. Асосан ин кӯлҳоро дар ҳоҷагӣ аз ҳама охир месозанд. Бояд 25 м аз дигар кӯлҳо дур бошад.

Шароит ва замон тақозо менамояд, ки мо бояд ин соҳаи аз нуқтаи назари иқтисодӣ фоидаоварро боз ҳам рушд дижем.

Адабиёт:

- Ҳаитов А.Ҳ. Моҳипарварӣ дар амал- Душанбе, 2006.
- Ҳаитов А.Ҳ., Азизов Ф.Ф. Зағорамоҳипарварӣ дар Тоҷикистон. Маҷмӯаи мақолаҳои илмии ДАТ Кишоварз - Душанбе, 2012.
- Ҳаитов А.Ҳ., Азизов Ф.Ф., Шарипов М.А., Тошева М.З. Технологияи интенсивии моҳипарварӣ-Душанбе, 2018.

АННОТАЦИЯ КАТЕГОРИИ РЫБОВОДЧЕСКИХ ПРУДОВ

В данной статье приведены результаты исследований, которые изучались в двух рыбоводческих хозяйствах районов республиканского подчинения (рыбоводческого хозяйства «Хамирова» Варзобского района и малого государственного учебное экспериментального предприятия г. Гиссара) В данных озерах выращиваются рыбы для дальнейшей её реализации.

Результаты исследований показали, что использование таких категорий озер благоприятствуют выращиванию рыбы, которые приносят экономическую эффективность данной отрасли.

Ключевые слова: пруд, инкубация, икра, личинка, сеголетка, хозяйства, направлено воды, категория, нерест, глубина.

ANNOTATION CATEGORY OF FISH PONDS

This article presents the results of research that were studied in two fish farms of the districts of Republican subordination (the fish farm "Khamidov" of the Varzob district and the small state educational experimental enterprise of Gissar) Fish is grown in these lakes for further sale.

The research results have shown that the use of such categories of lakes favor fish breeding that brings economic efficiency to the industry.

Key word:pond, incubation, eggs, larva, fledgling, farms, water level, category, spawning, depth.

ВЕТЕРИНАРЬ / ВЕТЕРИНАРИЯ / VETERINARY

УДК 619.618:615.02

ПРОБИОТИКИ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО ЗАЩИТЫ ЖИВОТНЫХ И РАСТЕНИЙ ОТ БОЛЕЗНЕЙ

Рахматзода Н.Р., д.б.н., профессор, Сафаралиев А.Р., Шеров Н.Ф., старшие преподаватели- ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: ЖКТ, субтилбен, *Bacillus subtilis*, кишечный биоценоз, антимикробная активность, бактериотерапия, пробиотики, иммунодефицит, дисбактериоз.

Актуальность проблемы. Известно, что в борьбе с патогенами первостепенная роль отводится неспецифическим и специфическим факторам резистентности организма. В этой связи, использование биологических средств повышения показателей естественной резистентности организма представляется наиболее актуальным.

Исходя из этого в последние годы в качестве высокоеффективных биологических средств для защиты болезней растений и животных используют пробиотики - препараты на основе живых бактерий-антагонистов в отношении патогенов.

Показано, что при инфекционных болезнях использование пробиотиков из представителей эндогенной микрофлоры недостаточно эффективно из-за их слабой антимикробной активности. В этой связи для лечения и профилактики этих болезней широко используется препараты на основе спорообразующих бактерий рода *Bacillus subtilis*.

Эти бактерии – пробиотики участвуют в метаболических процессах организма, осуществляют синтез аминокислот, ферментов и витаминов, восстанавливают дефицит белков, ускоряют расщепление труднорастворимых минеральных элементов и усвоение питательных веществ, оказывают бактерицидное и фуницидное действие на патогенных и условно-патогенных микроорганизмов.

Целью настоящей работы являлось изготовление и изучение бактерицидной активности биопрепарата Субтилбен по отношению к возбудителям болезней растений и животных.

Поставленная цель достигалась получением биомассы *Bacillus subtilis* путем культивирования на питательной среде следующего состава, %: пептон ферментативный 9,0 – 10; питательный бульон – 9,0-10,0; картофельный крахмал- 10-12; глюкоза 8,0-9,0, хлорида натрия – 0,1-0,15 агар-агар 8,0-9,0; вода-остальное. Засев производят маточной экспонсиальной культурой в количестве 2-3 млрд. кл/мл. Культивирование осуществляют при 37°C в течение 48 часов. К полученной биомассе добавляли наполнитель бентонито-пектиновую смесь в количестве 20-30% и высушивали нелиофильным способом в течение 48 часов. Полученный порошок, состоящий из живых микробных клеток *Bacillus subtilis* и наполнителя, содержащий 60-70 млрд. м.к./г (90-100% спор), использовался в качестве препарата Субтилбен.

Заключение. Установлено, что пробиотик Субтилбен обладает высокой активностью по отношению к возбудителям гнили семян и их проростков, корневой гнили пшеницы и хлопчатника, колибактериоза, сальмонеллеза, пастереллеза животных. Минимальное количество препарата, дающее полную задержку роста и развития тест-микробов, составило 15,1-31,2 млн. м.к. в мл.

На способ изготовления биопрепарата Субтилбен получен патент Республики Таджикистан за № ТJ 390.

Литература

1. Самуйленко А.Я., Скотников Т.А., Неминущая Л.А., Еремец Н.К., Еремец В.И., Токарик Э.Ф., Боборовская И.В., Еремец О.В., Шубина Е.А. Нормативные и информационно-справочные документы по вопросам обеспечения безопасности и качества лекарственных средств для животных. - Изд. Самарского НЦ РАН, 2011, т. 13, № 5 (3), с. 181-184.
2. Тихонов И.В., Рубан Е.А., Грязнева Т.Н., Самуйленко А.Я., Гаврилов В.А. Биотехнология: учебник.// Под ред. акад. РАСХН Е.С.Воронина. - СПб.: Гиорд, 2008, 780 с.
3. Тихонов И.В., Гаврилов В.А., Васильев А.В., Волков М.Ю., Заболоцкая Т.В., Смирнова Е.А., Дрель И.В. Практикум по биотехнологии: учебно-методическое пособие. - М.: АгроВет, 2010, 330 с.
4. Чхенкали В.А., Мартынова А.Ю. Ветеринарная миробиология и иммунология. - Иркутск: ИрГСХА, 2011, 493 с.

АННОТАЦИЯ

ПРОБИОТИКХО ҲАМЧУН ВОСИТАИ САМАРАНОКИ ҲИМОЯИ ҲАЙВОНОТ ВА РАСТАНИХО АЗ БЕМОРИХО

Дар ин мақола омадааст, ки пробиотики Субтилбен нисбат ба барангезандагони пӯсиши тухм ва хушаҳои гандум ва пахта, колибактериоз, салмонеллеза ва пастереллёзи ҳайвонот фаъолнокии баланд зоҳир менамояд. Миқдори камтарини мавод, ки қадқашӣ ва инкишофи микробҳои санҷидашавандаро пурра боз медорад, 15,1-31,2 млн. ҳ.м.-ро дар 1 мл. ташкил менамояд.

Калимаҳои қалидӣ: КМР, субтилбен, *Bacillus subtilis*, биосенози рӯдагӣ, фаъолнокии зидди микробӣ, табобат бо бактерияҳо, пробиотикҳо, норасоии масунӣ, дисбактериоз.

ANNOTATION

PROBIOTICS AS EFFICIENT ROUTE OF PROTECTION ANIMAL AND PLANTS FROM DISEASES

In this article, Subtilbene's probiotics are more active against stimulants of seed decay and wheat and cotton germs, colibacteriosis, salmonellosis and pasteurellosis of animals. The minimum amount of material that completely inhabits of the increasing and development of the microbes tested is about 15,1-31,2 million molecular cells for the 1 milliliters.

Keywords: Gastrointestinal tract, subtilbene, intestinal biocenosis, antimicrobial activity, bacteriotherapy, probiotics, immunodeficiency, dysbiosis.

ТДУ 618.19.615.857

САМАРАНОКИИ ТАБОБАТИ МАҶМӢ ҲАНГОМИ ЭНДОМЕТРИТИ МОДАГОВҲО

Идиев Қ.У., н.и. в., Турдиев Ш.А., д.и.в.- ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои қалидӣ: простогландин, эндометрит, сепранол, флоридокс, табобати дохилибачадонӣ, флунекс.

Бо нишондодҳои истеҳсолию ҳочагидорӣ ҳайвони қалони шоҳдор дар ҷорӯдории ҷумҳурий мавқеи ҳосро дорад. Модагови солим имконияти пайдарпай насли қобили ҳаёт додан, сари вақт бордор шудан ва дараҷаи баланди маҳсулнокии ширию гӯштиро дорад. Патологияҳои узвҳои ҷинсӣ дар модаговҳо боиси дурӯдароз вайроншавии қобилияти такрористеҳсолқуни он мегардад ва чунин ҷорво ғайри қобили истеҳсолӣ ҳисобида мешавад, ки ин яке аз масъалаҳои муҳими ҷорӯдорӣ дар ҳочагиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Аз бемориҳои васеъ паҳнгаштаи модаговҳо, ки ба қобилияти такрористеҳсолӣ таъсири манғӣ мерасонад, илтиҳоби пардаи луобии бачадон мебошад.

Дар табобатҳои амалий маводҳои кимёвӣ бо пайвастагиҳои гуногун васеъ истифода бурда мешаванд. Номѓӯи чунин дорувориҳо рӯз то рӯз афзуда истодааст, ки ин барои интиҳоби маводи мувофиқ маълумоти заруриро талаб мекунад.

Барои табобати модаговҳои бемории эндометрит дошта нақша ва усуљҳои гуногуни ташхисию табобатӣ пешниҳод шудааст, ки на ҳама вақт ба шароити ҳочагидории ҷумҳурии мо мувофиқ меоянд.

Вобаста ба ин кормандони кафедраи ҷарроҳӣ, қобилай ва табобатии ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур ва ҶДММ «Сомонфарматсевтика» нақшҳои гуногунро дар табобати эндометрити модаговҳо санҷиданд.

Ҳангоми истифодаи васеи маводҳои гуногуни табобатӣ динамикаи беморӣ кӯтоҳ ва самараи табобат баланд мешавад.

Мавод ва усули таҳқиқот

Таҳқиқот дар нимаи охири соли 2019 ва ибтидои соли 2020 дар кафедраи ҷарроҳӣ, қобилай ва табобатии ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур, ҳочагиҳои А. Юсупови шаҳри Ҳисор, ҳочагии таълимии «Ҳисор»-и ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур иҷро гардидааст.

Фойданокии нақшҳои табобатиро дар 30 сар модагови бо аломати эндометрити шадиди баъди таваллудӣ дошта омӯхта шудааст.

Муоинаи сариири ҷорвоҳои қасал (санҷидани ҳарорат, набз, нафаскашӣ), ки дар зери таҷриба қарор доштанд, то муолиҷа ва 14 рӯз баъди анҷоми он гузаронида шуд.

Ҳолати узвҳои ҷинсии модаговҳои зери таҷриба ҳама вақт аз оғози табобат то пурра барқароршавиашон муоина карда шуданд. Ҳангоми муоинаи рӯдai ростӣ шакл, ҳаҷм, ҷойгиршавӣ, ҳолати девораҳо, ҳассосият ва дараҷаи қашишӯрии бачадон баҳо дода мешавад. Ҳангоми муоинаи тухмдонҳо шакл, андоза, мавҷудияти фоликулаҳои бузург ва таначаи зард, инчунин ҳассосият, саҳтӣ, мавқеи ҷойгиршавӣ ва ҳаракатнокияшон муайян карда мешавад.

Самараи нақшҳои табобатӣ аз муҳлати пайдошавии даври ҷинсии аввалин ва минбаъда, даври ҷинсии пурра, дараҷаи бордоршавӣ аз бордоркунии якум, дуюм, сеюм ва минбаъда, инчунин аз индекси бордоршавӣ (ИБ) натиҷагирий карда мешавад.

Натицаи таҳқиқот

Ҳангоми пайдошавии нишонаҳои эндометрит дохили мушаки модаговҳои зери таҳқиқот қарордошта, ки ба се гурӯҳ тақсим карда шудааст ба гурӯҳи якум ($n=10$) амоксисилин 150 1,0мл ба 10 кг вазни зиндаи чорво се маротиба дар фосилаи 24 соат ба дохили мушак, як қаламчай йодопен ба дохили бачадон рӯзҳои якум ва дуюми муолиҷа, 10 мл утеретон зери пуст рӯзҳои якум, дуюм ва сеюм, инчунин 6 мл нитамин дохили мушак як маротиба фиристода шуд. Ба гурӯҳи дуюм ($n=10$) 1,0мл нитокс – 200 1,0 мл ба 10 кг вазни зиндаи чорво як маротиба дохили мушак, як қаламчай йодопен ба дохили бачадон рӯзҳои якуму дуюми муолиҷа, 10 мл утеретон зери пуст рӯзҳои якум, дуюм ва сеюм, инчунин 5мл маҷмӯи витамини А,Д,Е дар равған зери пуст як маротиба равон карда шуд. Ба гурӯҳи сеюм($n=10$) сепранол ду ҳаб ба дохили бачадон рӯзҳои якум ва дуюм, сефтонит 1,0 мл ба 50 кг вазни зиндаи чорво як маротиба зери пуст рӯзҳои якум то панҷум, флунекс дохили варид 2,0 мл ба 45кг вазни зинда рӯзҳои якум, дуюм, сеюм, чорум ва панҷум, бутофанд 18 мл ба як сар зери пуст рӯзҳои якум, дуюм, сеюм, чорум ва панҷум равон карда шуд.(ҷадв.1)

Ҷадвали 1.- Нақшай табобати модаговҳо бо нишонаи эндометрити бъяди таваллудӣ

№ гуруҳ	Номгӯи мавод	Тарзи равонкунӣ	Воя	Рӯзҳои табобат
1	Амоксасилин 150	Дохили мушак	1,0-10кг в.з.	1,2,3
	Йодопен	Дохили бачадон	1-қаламча	1,2.
	Утеретон	Зери пӯст	10 мл	1,2,3
	Маҷмӯи витамини А,Д,Е дар равған	Зери пӯст	5 мл	Як маротиба
2	Нитокс-200	Дохили мушак	1,0-10кг в.з.	Як маротиба
	Йодопен	Дохили бачадон	1-қаламча	1,2.
	Утеретон	Зери пӯст	10 мл	1,2,3
	Нитамин	Дохили мушак	6 мл	Як маротиба
3	Сепранол	Дохили бачадон	2-ҳаб	1,2,3.
	Сефтонит	Зери пӯст	1,0-50кг в.з.	1,2,3,4,5
	Флунекс	Дохили варид	2,0-45кг в.з.	1,2,3,4,5
	Бутофанд	Зери пӯст	15-20мл сар	1,2,3,4,5

Натиҷаи фоиданокии табобати маҷмӯи ҳангоми баҳодиҳии муқоисавӣ дар ҷадвали-2 оварда шудааст.

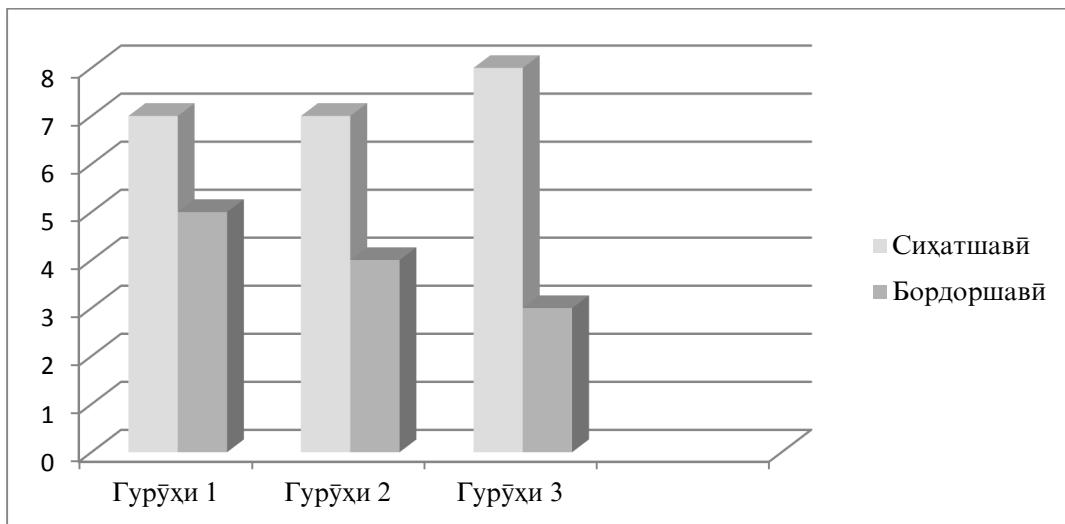
Ҷадвали 2.- Натиҷаи табобати эндометритӣ бъяди таваллудии модаговҳо

Микдори модаговҳои таҳқиқшаванд	Усули табобат	Сиҳат шуд		Ба ҳоҳиш омаданд бъяди чанд рӯзи табобат	Бордор шуд		Индекси бордоршавӣ
		сар	%		сар	%	
10	№1	7	70	$31,4\pm1,65$	5	50	1,53
10	№2	7	70	$34,01\pm2,92$	4	40	1,60
10	№3	8	80	$29,9\pm1,85$	6	60	1,48

Ҳангоми татқиқот муайян карда шуд, ки усули самарабахши табобат усули №3 мебошад. Дар ин ҷо 80% сиҳатшавӣ, 60% бордоршавӣ аз саршумори модаговҳои сиҳатшуда ва индекси бордоршавӣ 1,48-ро ташкил дод.

Табобати маҷмӯи модаговҳои бемории илтиҳоби шадиди назлавии луобпардаи бачадон дар давраи байдитаваллудӣ пайдошуда бо истифодай сепранол, антибиотикҳо, флунекс ва маводҳои умумӣ нумуқунанда бордоршавии модаговҳои сиҳатшударо зиёд кард. Муваффақияти табобат аз интиҳоб ва комбинатсия(мувофиқӣ)-и маводҳои истифодашаванд ва обаста буда, боиси тез барқароршавии пардаи луобии бачадон мешавад. Дарк намудан лозим аст, ки ҷойи ҳосилшавии простогландин эндометрия мебошад, ки пардаи луобии очизгаштаи бачадон ҳангоми илтиҳоб простогландинро ҳосил намекунад. Дар навбати худ простогландин яке аз танзимкунандай даври ҷинсӣ мебошад.

Ҳамин тавр истифодай комплексии маводҳои зидди бактерияйӣ ва бачадонӣ(Сефтонит, Сепранол), зидди илтиҳобӣ, бедардкунанда ва ҳароратпасткунанда(Флунекс), инчунин фаъолкунандаи мубодилаи моддаҳо(Бутофанд) дар табобати эндометрити бъяди таваллудӣ ва бенаслии симптоматикий самарабахш мебошад, ки инро натиҷаи тадқиқот нишон дод.

Расми 1. - Натиҷаи сиҳатшавӣ ва бордоршавӣ дар гурӯҳҳои таҳқиқотӣ

Адабиёт

1. Сквородин Е. Н. Анализ бесплодия коров- ПетроГУ, 1996.- С. 137.
2. Захаров П. Г. Профилактика и лечения гинекологических болезни коров- СПб.: ШОРД, 1998.- 40с.
3. Busato A., Knutti B. Interaction of milk – production and fertility problems in the postpartum period of dairy cows // 14 International Congress on Animal Reproduction: Abstracts. Stockholm, 2000. Vol. 2. P. 174.
4. Студенцов А. П. Ветеринарная акушерства и гинекология-М.: Колос, 1980.
5. Яблонский В.А., Хомин С.П. и др. Ветеринарная акушерства- М.: Новая Книга, 2006. –С. 447-460.

АННОТАЦИЯ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОМПЛЕКСНОГО ЛЕЧЕНИЯ ЭНДОМЕТРИТА КОРОВ.

В данной статье приведены результаты эффективности комплексного применения препаратов сепранола и флунекса при лечении острого послеродового эндометрита коров. Авторами доказано, что комплексное применение этих препаратов профилактирует бесплодие коров.

Ключевые слова: простогландин, эндометрит, сепранол, флоридокс, флуенкс, профилактика.

ANNOTATION

THERAPEUTIC EFFICACY COMPLEX TREATMENT SHARP ENDOMETRIAL COWS.

In this article the authors have given the result of complex effectiveness of preparations of Sepranol and Fluneks at treatment of acute postnatal endometrial of cows. The author demonstrated that the using of these complex preparations prophylactizes infertility of cows.

Keywords: prostoglandin, endometritis, sepranol, floridox, flunex.

УДК 636.082.12

АНАЛИЗ ДНК – МИКРОСАТЕЛЛИТОВ ОВЕЦ, РАЗВОДИМЫХ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Шералиев Ф.Д., к.б.н., Раджабов Н.А., к.с.х.н., Институт животноводства ТАСХН,

Иолчиев Б.С., д.б.н., Федерального научного центра животноводства – ВИЖ им. академика Л.К. Эрнста, Рахимов Ш.Т., д.с.х.н, профессор, Махмадшоев А.Н., к.в.н., Институт животноводства ТАСХН

Ключевые слова: ДНК-микросателлиты, таджикской породы, гиссарской породы, локусы, аллели.

Овцеводство Республики Таджикистан требует современной разработки высокоеффективных методов оценки генетического отбора животных на основе продуктивности, селекции, посредством ДНК-маркеров, ДНК-микросателлитов, ПЦР селекции, которые обеспечивают рациональные использования имеющегося генетического потенциала и улучшение племенных и продуктивных качеств сельскохозяйственных животных [1].

Гиссарская и таджикская породы овцы, которые обладают хорошей приспособленностью при горном и пастбищном содержании и постоянно меняющимся условиям. Они выносливы к длительным перегонам, по сезонам года, с равнинных на горные пастбища и обратно[2].

ДНК-Микросателлиты сельскохозяйственных животных это анонимные, то есть не несущие кодирующих функций последовательности, на долю ДНК приходится до 30%. Маркеры, которые имеют высоко

полиморфный характер и менделевский тип наследования микросателлитов делает их идеальными в геноме сельскохозяйственных животных. ДНК-Микросателлитов находят генетическое применение качества и оценки маркеров между решениями фундаментальных и прикладных задач племенных животных, которые являются особые генетические структуры, гены животных происхождение таких, как геномное картирование животных, характеристика происхождения животных, продуктивности породы, степени инбридинги, и оценка генетических расстояний между породами родственников и линиями, породами и популяциями между родственными племенными животными[3].

Генетическая экспертиза животных рассматривает и проводится на основе трех методов исследования: 1) амплифицированных фрагментов ДНК-RAPD-PCR. 2) рестрикционных фрагментов ДНК-фингерпринтинг 3) микросателлитных фрагментов ДНК. Методы 1-2 мало использовались для проведения контроля достоверности происхождения животных. А третий метод, часто используется при подтверждении достоверности и происхождения животных[5].

Использование ДНК-микросателлитов овец, в настоящее время, является стандартной методикой анализа с известными маркерами, которые выявляют на их достоверность, происхождение, продуктивность животных. Методом амплификации пользуются для мультиплексных ПЦР с разделением лазерной детекции продуктов[4-6].

Целью исследований является анализ овец Таджикистана и улучшение продуктивности с использованием ДНК-микросателлитов на разных породах овец.

Материалы и методы исследования. Исследования проводились в лаборатории молекулярных основ в селекции животных. «Федеральный научный центр животноводства – ВИЖ имени академика Л.К. Эрнста». Материалом для исследования служили пробы ушных выщипов овец гиссарской и таджикской породы. Для получения результатов анализа ДНК-микросателлитов, нами были использованы автоматическая система генотипирования Mega-BACE500 и ABI3730xl, и генетический анализатор: ABI Prism 3130xl, Applied Biosystems. ДНК выделяли с помощью наборов ДНК-Экстрап (ЗАО «Синтол», Россия) и «СоОDIS ЭКСТРАКТ» (ООО «Гордиз», Россия), в соответствие с протоколами фирм-производителей.

Результаты исследования. При определении достоверности происхождения и продуктивности сельскохозяйственных животных, которые считаются прикладной задачей, используют анализ ДНК-микросателлитов. Нами был проведен анализ 11 локусов ДНК – микросателлитов овец разводимых в Таджикистане: HSC, OarAE19, OarCP59, OarFCB21, MAP24, MCP52, TGLA63, MAP68, McM427, INRA49, агрPCB20. В таблице 1 дана характеристика анализа маркеров локусов по каждой группе породы овец.

Таблица 1.- Характеристика аллелофонда таджикской и гиссарской породы на уровне маркеров ДНК-микросателлитов

Локус \\ Порода	N	HSC	OarAE19	OarCP59	OarFCB21	MAP24	MCP52	TGLA63	MAP68	McM427	INRA49	агPCB20	Среднее число Аллей
Таджикская	10	15	18	22	10	26	17	19	14	17	9	16	16,63±1,46
Гиссарская	10	13	10	15	8	6	10	13	18	11	14	12	11,81±1,07

Как показывают данные таблицы 1, среднее число аллелей у гиссарской породы овец составило 11,81. Число аллелей было больше выявлено для локуса маркеры OarAE19: в среднем, 16,63 аллелей на локусы были у таджикской породы. Средним числом аллелей характеризовался в локусе, который выявлен маркером MAP24 6,4, и наибольше - от 10 аллелей было выявлено у гиссарской породы.

Генетические расстояния анализа ДНК-микросателлитов между данными маркерами несколько изменились, таджикская - 0,212, гиссарская 0,208, так минимальные различия генетических маркеров были выявлены между овцами гиссарской и таджикской породы. По дистанции, между породами, были разные характеры продуктивности (табл.2).

Таблица 2.- Информативное расстояния между породами овец, рассчитанными на аллелей с использованием ДНК-микросателлитов

Порода	N	Среднее число аллелей	Эффективное число аллелей	Информативное число аллелей
Гиссарская	10	6,75±0,52	4,16±0,77	4,73±0,65
Таджикская	10	2,36±0,47	2,51±0,37	2,33±0,47

Данные таблицы 2 показывают, что среднее количество аллелей на локус группы таджикских овец незначительно превосходило группу гиссарских овец: 6,75 и 2,36 аллелей, соответственно. Эффективное число аллелей варьировало от минимального значения у группы гиссарских овец $5,21 \pm 0,78$ до максимального - у группы таджикских овец $2,04 \pm 0,05$. Все аллели идентифицированные, в то время как 54,1% и 57,5 % аллелей у овец таджикской и гиссарской пород, соответственно, встречались с частотой более 4%.

Выводы

Таким образом, проведенные анализы исследования показали, что полученные результаты анализа позволили прийти к такому заключению: при некотором цифровом расхождении, полученных маркеров при использовании различных генетических расхождений породы овец были выявлены общие закономерности. Минимальным средним числом аллелей в локусе характеризовался маркер OagFCB21 у гиссарской породы, и наибольшее число аллелей было выявлено для локуса OagAE19 у таджикской породы. Характеристика проведенного анализа ДНК-микросателлитов подтвердила взаимоотношения между породами овец, разводимых в Республике Таджикистан.

Литература

1. Раджабов, Н.А., Рахимов Ш.Т. Породные ресурсы овец Таджикистана Овцы козы шерстяное дело, 2017 . - №1- С. 31-34.
2. Алиев Г.А. /Таджикская мясо-сильно-шерстяная порода овец// Душанбе : Ирфон, 1967. - 347 с.
3. Зиновьева Н.А., Эрнст Л.К. Биологические проблемы животноводства в XXI веке- Москва, 2008. - 508 с.
4. Глазко В.И., Дунин И.М., Глазко Г.В., Калашникова Л.А. Введение в ДНК-технологии // Москва: ФГНУ «Росинформагротех», 2001. - 434 с.
5. Зайцева М.А., Храброва, Л. А., Полиморфизм микросателлитных локусов у лошадей чистокровной верховой и арабской пород- Дубровицы; 2006. - С.198-200.
6. Гладырь Е.А., Зиновьева Н.А., Каплинская Л.И. Методические рекомендации по молекулярно-генетическому анализу овец с использованием микросателлитных маркеров РАСХН, 2004. - 31 с.

АННОТАЦИЯ

ТАҲЛИЛИ КДН – МИКРОСАТЕЛИТҲОИ ЗОТҲОИ ГЎСФАНДОНИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ПАРВАРИШЁБАНДА

Дар мақола натиҷаҳои таҳлилии гўсфандони зоти ҳисорӣ ва тоҷикӣ аз рӯйи КДН-микросателитҳо оварда шудааст. Натиҷа нишон медиҳад, ки вобаста аз генотип, фарқиятҳои аллелҳо аз ҷиҳати оморӣ муҳим дар байни гурӯҳҳо мавҷуданд. Натиҷаи таҳлили маркерҳои генетикий нишон доданд, ки фосилаи байни кислотаи КДН ва микросателлитҳо дар гўсфандони зоти ҳисорӣ каме тағиیر ёфта, ба 0,208 ва дар гўсфандони зоти тоҷикӣ бошад ба 0,212 баробар аст. Фарқияти ҳадди ақали генетикий дар гўсфандони зоти ҳисорӣ ба назар мерасад. Таҳхиси миёнаи аллелҳо дар локусҳо бо маркерҳои 8,4 бо ивазшаванда аз 10 дар гўсфандони зоти ҳисорӣ тавсиф карда шудааст.

Калимаҳои қалидӣ: КДН-микросателитҳо, зоти тоҷикӣ, зоти ҳисорӣ, локусҳо, аллелҳо.

АННОТАЦИЯ

АНАЛИЗ ДНК – МИКРОСАТЕЛЛИТОВ ОВЕЦ, РАЗВОДИМЫХ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье изложены результаты анализа ДНК-Микросателлитов овец гиссарской и таджикской породы. Данный результат показывает, что у аллелей, в зависимости от генотипа, между группами имеются статистически значимые различия. При анализе генетических маркеров стало ясно, что данное расстояние по ДНК - микросателлитов несколько изменилось у таджикской - 0,212, у гиссарской 0,208. Так минимальные генетические различия были выявлены между овцами гиссарской породы. Несмотря на разный характер продуктивности, относительно небольшими были дистанции между породами. Наибольшее число аллелей было выявлено у овец таджикской породы. Минимальные аллели было у гиссарской породы, маркеры которых характеризовались на 8,4.

ANNOTATION

ANALYSIS DNA – MICROSATELLITES SHEEP BREED IN TAJIKISTAN

The article presents the results of DNA-microsatellite analysis of sheep of the Gissar and Tajik breed. In denmark, the result shows that, depending on the genotype, there are statistically significant differences between the groups. By analyzing genetic markers, it became clear that the given distances along DNA - microsatellite were slightly changed, tajik – 0,212 Gissar 0,208. So minimal genetic differences were identified between the sheep of the Gissar breed. The minimum average number of alleles at the locus was characterized by the marker 8,4 with variability from 10 Gissar breeds.

Keywords: DNA-microsatellites, majik breed, hissar breed, loci, alleles.

УДК 619.616.006

ЛЕЙКОЗ КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА В ХОЗЯЙСТВАХ НАСЕЛЕНИЯ И ЕГО ЭПИЗООТОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Набиев М. Н. - ассистент, ТАУ им. Ш.Шотемур, Зуурбекова О. - с.н.с., Мурватуллоев С.А. - д.в.н,

Институт проблем биологической безопасности ТАСХН

Ключевые слова: Лейкоз крупного рогатого скота, вируса лейкоза, инфекция, распространение, хозяйства населения, возраст

Лейкоз крупного рогатого скота имеет значительное распространение во многих странах мира, в том числе в Странах СНГ и, причиняет большой экономический ущерб скотоводам [1].

Возбудитель болезни – вирус лейкоза крупного рогатого скота (ВЛКРС) – впервые был выделен от больной коровы в 1969 году в США [2].

Согласно современной классификации вирусов вирус лейкоза крупного рогатого скота отнесен к семейству Retroviridae, которое разделено на семь родов. В один из этих родов входят вирусы Т-клеточного лейкоза человека типа 1 и 2, вирус Т-клеточного лейкоза обезьян и вирус лейкоза крупного рогатого скота [3].

В аспекте последних научных достижений в области лейкозологии болезнь рассматривается как общая медико-биологическая проблема. Лейкоз крупного рогатого скота (ЛКРС), наряду с экономическим интересом, представляет определенный санитарно-медицинский и социальный интерес.

Вирусы лейкоза человека и животных поражают лимфоциты, ответственные как за гуморальный (В-лимфоциты), так и за клеточный (Т-лимфоциты) иммунитет организма [4]. При этом названные клетки превращаются в опухолевые, вредные для человека продукты метаболита которых накапливаются в мясе и выделяются через молоко. Употребление продуктов больных лейкозом животных могут вызвать различные заболевания, в том числе опухолевые.

В Таджикистане вопросам возникновения, распространения лейкоза и степени поражения крупного рогатого скота различных пород в Советский период, посвящены работы Г. Н. Бочарникова [5], Р. Х. Шадыбаевой [6]. Все эти исследования проводились на молочно-товарных фермах колхозов и совхозов, в которых содержались от 200 до 800 голов коров.

Однако в новых условиях хозяйствования в республике сохраняется актуальность продолжения исследований по эпизоотологии ЛКРС в различных категориях хозяйств, в частности в хозяйствах населения. Этому вопросу в литературе посвящены единичные научные работы [7].

В сельском хозяйстве Таджикистане в настоящее время функционируют 3 категории хозяйств:

а) сельскохозяйственные предприятия – ассоциации коллективных дехканских хозяйств, межхозы, арендные предприятия, предприятия, созданные на кооперативах, подсобные хозяйства предприятий и организаций;

б) дехканское хозяйство – самостоятельный хозяйствующий субъект, деятельность которого как предпринимателя основывается на личном труде одного лица, членов одной семьи или группы лиц и которое базируется на земельном участке и другом имуществе, принадлежащий его членам;

в) хозяйства населения – личное подсобное хозяйство граждан, коллективные сады и огороды, дачные участки.

Первые две категории обычно имеют фермы, где содержатся от 50 до 3000 голов крупного рогатого скота. Известно, что на ограниченной территории, где содержится большое количество животных, болезни имеют особенный характер эпизоотологического и клинического проявления.

Хозяйства населения играют решающую роль в продовольственной безопасности республики. Так, на 01.01.2019 года во всех категориях хозяйств было произведено 131 тыс. тонн говядины, из которых 123,5 тыс. тонн (93,6 %) получено из хозяйств населения, 2 на сельхозпредприятиях и 5,5 в дехканских хозяйствах. Из общего количества молока - 983 тыс. тонн 929,2 (94,5%) произвели хозяйства населения [8]. Следовательно, состояние здоровья скота населения играет стратегическую роль в деле охраны здоровья народа.

Целью настоящих исследований было выяснения эпизоотической ситуации в хозяйствах населения Таджикистана, в которых вопросы лейкоза никогда не изучались. После реорганизации колхозов и совхозов, большинства которых были неблагополучны по лейкозу, общественный скот был приватизирован и, большое количество животных было передано населению. Данный вопрос имеет два аспекта: эпизоотологический и безопасность получаемой продукции – мясо, молоко. Болезнь 4-5 лет протекает бессимптомно, проявляясь на последних стадиях высоким лимфоцитозом и опухолевыми образованиями кроветворных органов и тканей, что затрудняет владельцам животных вовремя распознать его и обратиться к ветеринарному врачу.

Используемая до настоящего времени система противолейкозных мероприятий, проводимая в Таджикистане, не учитывает эпизоотическую ситуацию и особенности эпизоотологии болезни в кишлаках. В республике имеет место не желательная практика сельхозпредприятий и дехканских хозяйств закупать животных для пополнения ферм из рынков продажи живых животных, что повышает вероятность риска возврата болезни на фермы.

Размер проб, требуемый для обнаружения болезни на уровне 95% уверенности в ограниченной популяции, был определен по таблице математической вероятности, используемый в эпидемиологии и эпизоотологии [9].

В наших исследованиях из каждого кишлака у трех возрастных групп животных: 1) от 6 до 11 месяцев, 2) от 12 до 36 месяцев и 3) старше 36 месяцев были собраны по 12 или 16 образцов крови.

Случайный отбор 12 или 16 проб крови из каждой эпизоотологической единицы (кишлак) означает, что если обнаружена хотя бы одна положительная проба, то уровень вероятной инфицированности в кишлаке составит 20% (12 проб) или 15% (16 проб).

В эпизоотологической единице, где все пробы дали отрицательный результат не означает, что они свободны от инфекции. Отрицательный результат указывает на то, что единицы вероятно свободны от болезни или уровень инфицированности в них ниже 20 или 15%.

Исследование проб сывороток крови животных проведены реакции иммунодиффузии (РИД). Результаты исследований приведены в Таблице.

Из таблицы видно, что из 296 проб, только 5 дали положительный результат с гликопротеидным антигеном вируса лейкоза крупного рогатого скота (ВЛКРС).

Инфекция ВЛКРС обнаружена в двух из 11 исследованных районов – Турсунзаде и Дж. Расулове. В кишлаке Пахтаабад Турсунзадевского района инфекция выявлена в возрастной группе животных старше 36 месяцев. Из 6 животных этой группы, 2 головы были инфицированы ВЛКРС. В кишлаке Дехмой района имени Дж. Раурова из 40 проб, 3 дали положительный результат на лейкоз. Две пробы принадлежали возрастной группе животных от 12 до 36 и одна пробы животному старше 36 месяцев.

Таблица. Результаты РИД на лейкоз крупного рогатого скота у животных домохозяйств

Область	Район	Кишлак	Иссле- довано	Возраст (месяц)			Положительные в РИД		
				от 6 до 11	от 12 до 36	Старше 36	от 6 до 11	от 12 до 36	Старше 36
ВМКБ	Рушон	Пастхуф	16	4	6	6	0	0	0
	Шугнон	Сохчарв	16	4	6	6	0	0	0
	Рошткала	Курцбогев	16	4	6	6	0	0	0
	Хоруғ	Ниводак	16	4	6	6	0	0	0
	Мургоб	Каракул	16	5	5	6	0	0	0
	Турсунзода	Пахтаобод	16	4	6	6	0	0	2
	Шахринав	Навруз	16	4	6	6	0	0	0
СОГД	Дж. Расулов	Дехмой	40	16	16	8	0	2	1
ХАТЛОН	Хамадони	Сайёд	12	6	3	3	0	0	0
		Обшорон	12	7	2	3	0	0	0
		Сомониён	12	7	4	1	0	0	0
		Икбол	12	6	3	3	0	0	0
	Фархор	Бахористон	12	7	1	4	0	0	0
		Кухандиёри бolo	12	5	4	3	0	0	0
		Кухандиёри поён	12	6	2	4	0	0	0
		Садоқат	12	7	2	3	0	0	0

		Правда	12	7	4	1	0	0	0
		Комсомол	12	7	4	1	0	0	0
		15-летие	12	6	4	2	0	0	0
		Малинков	12	7	2	3	0	0	0
Всего	11	20	296	123	92	81	0	2	3

Остальные 291 проба дали отрицательный результат.

Заключение. Вирус лейкоза крупного рогатого скота в хозяйствах населения имеет небольшое географическое и интенсивное распространение.

Уровень инфицированности в неблагополучных кишлаках с вероятностью 95% составляет 15%.

Необходимо проводить систематический серологический мониторинг скота, принадлежащего населению. При проведении противолейкозных мероприятий необходимо учитывать и хозяйства населения.

Эпизоотологическое значение лейкоза в хозяйствах населения заключается в том, что существует определенный риск внедрения болезни обратно на фермы. Этому может способствовать практика продажи и закупки животных сельхозпредприятиями и дехканскими хозяйствами на рынках продажи живых животных внутри страны.

Литература

- Гулюкин М.И. Разработка эффективных мероприятий против лейкоза крупного рогатого скота / М.И. Гулюкин, ІТ.А. Иванова, Н.В. Замараева и др. // Ветеринария. №12. - 2002. - С. 3-8. Тома В., Dufour B., Benet J. J., Moutou F., Louza A., Ellis P. Applied veterinary epidemiology and the control of disease in population//, 1999, France, 536 р.
- Miller J.M. Virus-like particles in phytohemagglutinin-stimulated• lymphocyte culteres with referenct to bovint lymphosarcoma / J.M. Miller, L.D. Miller, C. Olson, K.G. Gillette // J. Natl. Cancer Inst. 1969. - Vol. 43. -P. 1297-1305.
- Орлянкин Б. Г. Классификация и номенклатура РНК содержащих вирусов позвоночных (обзор) // Сельскохозяйственная биология, 1996. - №2. С. 3-24.
- Смирнов, П.Н. Динамика Т и В - лимфоцитов периферической крови телят от больных лимфолейкозом и здоровых коров / П.Н. Смирнов // Сб. науч. тр. / ВАСХНИЛ - Новосибирск, 1983. - С. 73-74.
- Бочарников Г.Н. Эпизоотическое состояние некоторых хозяйств Таджикской ССР, пополняемых молодняком из зон, неблагополучных по лейкозу крупного рогатого скота // Тезисы науч.-произв. совещ. ветработников Таджикистана – Душанбе, 1973. - С. 78-80.
- Шадыбаева Р. Х., Хамрокулов В. Распространение лейкозов крупного рогатого скота в разных зонах республики // Труды Тадж. НИВИ, 1982. - С. 71-75.
- Гулюкин М. И., Барабанов И. И., Симонян Г. А. и др. Противоэпизоотические мероприятия при лейкозе крупного рогатого скота в фермерских и личных подсобных хозяйствах граждан // Ветеринарный консультант, 2007. - №20. - С. 3-5.
- Статистический ежегодник Республики Таджикистан. \ Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019.-С. 282.
- Toma B., Dufour B., Benet J. J., Moutou F., Louza A., Ellis P. Applied veterinary epidemiology and the control of disease in population//, 1999, France, 536 р.

АННОТАЦИЯ

ЛЕЙКОЗИ ҲАЙВОНОТИ КАЛОНИ ШОХДОР ДАР ХОЧАГИҲОИ АҲОЛӢ ВА АҲАМЯТИ ЭПИЗООТОЛОГИИ ОН

Таҳқиқоти серологӣ оид ба лейкози ҳайвоноти калони шоҳдор дар хоҷагиҳои аҳолии 4 минтақа, 11 ноҳия ва 20 деҳаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз РИД гузаронида шуд. Ноҳияҳо, деҳаҳо ва ҳайвонот бо усули интихоби тасодуфӣ интихоб гардида буданд. Бо ҳамин усул дар ҳар як деҳа 5-8 хонавода интихоб шуданд ва дар онҳо 12 ё 16 ҳайвони гурӯҳи син ва зоти гуногун интихоб гардида буданд. Дар баязе деҳоти калон миқдори бисёртари ҳайвонот таҳқиқ карда шуданд. Ҳамагӣ 296 ҳайвон зери таҳқиқ қарор доштанд, дар 5 сари аз онҳо сироят бо вируси лейкози ҳайвоноти калони шоҳдор ошкор карда шуд.

Калимаҳои қалидӣ: лейкоз ҳайвоноти калони шоҳдор, вируси лейкоз, сироят, густариш, хоҷагии аҳолӣ, син.

ANNOTATION

LEUKEMIA OF CATTLE IN THE HOUSEHOLDS AND ITS EPIZOOTOLOGICAL SIGNIFICANCE

A serological study was carried out on cattle leukemia in households of 4 Provinces, 11 regions, 20 villages of the Republic of Tajikistan using AGI test. Regions, villages and animals were selected randomly. For study by the same method in each village were selected 5-8 households, in which 12 or 16 animals of different age groups and breeds were examined. A total 296 animals were examined, five of which were infected with Bovine leukemia virus.

Keywords: bovine leukemia, leukemia virus, infection, distribution, households, age.

ТДУ 574.913.615.835

ИСТИФОДАБАРИИ РАВФАНҲОИ ЭФИРӢ ДАР СОҲАИ ТИБ

Назарова С.З. - омӯзгори калони ДДД

Калимаҳои қалидӣ: равғанҳои эфирӣ, таркиби химиявӣ, растаниҳои шаҳддиҳанда, инкишофёбӣ, лимон, истифодабарӣ.

Равғанҳои эфирӣ моддаҳои моеъи зудбуҳоршаванд буда, таркибашон вобастагӣ дорад аз растаниҳо, ки аз он равғанҳои эфирӣ гирифта мешавад, мураккаб мебошад. Манбаи асосии компонентҳои равғанҳои эфирӣ терпенҳо буда, онро дар таркиби тухм, пӯст, мева ва узв, баргҳои алоҳидай растаниҳои бӯи маҳсус дошта гирифта мешавад, ки дар соҳаҳои гуногун: соҳаи тиб, атриёт, саноати хурокворӣ ва ғайра ба таври васеъ истифода бурда мешавад [1,2,3].

Таҳқиқоти хосиятҳои физико-химиявии онҳо имконият медиҳад, ки усулҳои самаранок чудо намудани равғанҳои эфириро дар шароити лабараторӣ ба даст оварда мешавад. Таркиби химиявии онҳоро то дараҷаи имконпазир бо истифодаи усулҳои таҳқиқотҳои спектроскопии мусоир муқаррар карда мешавад.

Мақсади асосии таҳқиқот дар мавзӯи илми номбурда, дар асоси таҳқиқотҳои гузаронидашавандаго роҳҳои мусоир ҷаббида гирифтани равғанҳои эфириро аз растаниҳои бӯи маҳсус дошта, ки дар шароити иқлими минтақаи ноҳияи Данғара хуб инкишоф мейбанд, мебошад. Инчунин хосиятҳои хоси ин равғанҳои эфирӣ низ омӯхта шуда, барои истифода дар саноати атриёт, дорусозӣ ва саноати хурокворию тиб тавсия хоҳанд кард.

Ҳамаи омилҳои равғанҳои эфирӣ дар растаниҳо доир ба истеҳсоли он то охир санҷида нашудааст. Чунки системаи равғанҳои эфирӣ вобастагӣ дорад ба намудҳои зиёди моддаҳои химиявӣ, ки дар таркиби растаниҳои зиёд мавҷуд аст дида мешавад, ки бӯи маҳсуси он аз ин омилҳои химиявӣ вобастагӣ дорад.

Бӯи гулҳо баробар нест ба ранги онҳо, аммо бӯи маҳсусе, ки аз таркиби гулҳо мебарояд, бисёр ҳашаротҳоро ба худ ҷалб менамояд (расми 1).

Дар системаи ҳоҷагии қишлоқ барои гардолудкуни гулҳои тамоми растаниҳои киштшавандаго аҳамияти калон дорад [6,7].

Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаи асосии растаниҳои табобатӣ буда, дар ҳамаи минтақаҳои он растаниҳои табобатӣ ба таври васеъ мерӯянд, ки онҳоро ба таври тару тоза, хушк мекунанд ва оби онҳоро истифода мебаранд [7].

Аз қадимулагӣ равғанҳои эфириро ҳамчун малҳами шифо-бахшандаго ва табобатӣ истифода мебаранд. Мутафакири барчастаи тоҷик Абӯалӣ ибни Сино, ки ўро дар тамоми ҷаҳон мешиносанд, бисёрии одамонро ба воситаи равғанҳои эфирӣ табобат мекард.

Соҳаи тиб ин соҳаест, ки ба таври васеъ барои табобати бисёрии касалиҳои равона шудааст. Дар тиб шӯбҳаҳои гуногуни фарқунандаго аз яқдигар вучуд дорад, ки дар ҳамаи он шӯбҳаҳо ба таври васеъ равғанҳои эфирӣ истифода бурда мешавад.

Дар соҳаи тиб шӯбҳаҳои зиёде вучуд дорад, ки онҳо аз яқдигар аз ҷиҳати табобат ва истифодаи равғанҳои эфирӣ дар як меъёри муайяни додашуда истифода бурда мешавад, ба кулли фарқ мекунанд. Шӯбҳаҳои ҷарроҳӣ, акушерӣ, асаб, дандонпизишӣ, дил, шикастабандӣ, занона, кӯдакона, дору тайёркунӣ, саратоншиносӣ ва ғайра мебошад.

Солҳои охир ҳисбототҳои омории тиббӣ нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон касалиҳои қанд, саратон, дил фишорбаландӣ ва ғайра зиёд гардида истодааст. Дар соҳаи тиб равғанҳои эфириро ба таври васеъ истифода мебаранд, соҳаи тиб нишон дод, ки ҳақиқатан равғанҳои эфирӣ ба организми беморшудаи инсон малҳам буда, хуб таъсир мерасонад ва дардро кам мекунад. Масалан, ба муқобили касалиҳои гуногуни саратон айни ҳол равғанҳои эфириро истифода мебаранд, ба монанди саратони меъдаю шуш ва ғайра. Равғанҳои

эфирй ва растаниҳо дар таркибашон равғанҳои эфирй дошта, ҳамчун спектри биологӣ дар организми инсон ба воситай гурда, ҷигар шуш ва ғайра аз организм берун мебарорад [7].

Расми 1.- Растанини шаҳддиҳандай шифобахши «Райҳон»

Манбаъҳои асосии таъсиркунанда дар соҳаи тиб чунин аст:

1. Ба муқобили микробҳои шадид (бактерекидҳо) истифода мешавад (барги эвкалипт, равғани гвоздика);
2. Ба муқобили касалиҳои хунукзада (равғани бодом, гули бобуна, барги ҳазора ва ғайра);
3. Ба муқобили касалиҳои хунукзада, шуш, сулфаи зиёд мезананд (меваи фенхел ва аниса) истифода

бурда мешавад.

Таркиби равғанҳои эфирй мураккаб буда, иборат аст аз спиртҳо, кетонҳо, кислотаҳо алдегидҳо, карбонатҳо ва эфирҳои мураккаб. Равғанҳои эфирй дар об ҳал намешаванд, камҳалшаванда мебошанд. Равғанҳои эфирй нағз ҳал мешаванд дар спирти этилӣ, дар бензин, дар эфирҳои петролейнӣ ва эфири этил, атсетон, хлороформ ва ғайраҳо, инчунин дар равғанҳои ҳайвонҳо ва равғанҳои растанигӣ.

Дар вақти истифода бурдани баъзе моддаҳо, ки дар он равғанҳои эфирй ҳал мешаванд, чунин моддаҳо вайрон мегардад ва сифати худро гум мекунанд.

Равғанҳои эфирй дар асбобҳои маҳсус нигоҳ дошта мешавад, ки он бо сарпӯши саҳт маҳкам карда шудааст ва дар ҷои торик нигоҳ дошта мешавад. Равғанҳои эфирй вобаста ба гармии ҳарорат ва бӯи маҳсусаш дар ҳарорати 53-92 паҳн мегардад, ки дар меваи растаниҳо дида мешавад.

Дар растаниҳои ситруси: лимон, мандарин, апелсин равғанҳои эфирй низ зиёд дида мешавад, ки дар саноати ҳурокворӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад баъзе ҳолатҳо ба инсон зарари ҷиддӣ расонида, организми инсонро заҳролуд менамояд [3,4,5,6].

Лимон растанини субтропики буда, бештар дар мамлакатҳои Ҳиндустон, Хитой ва Шимоли Бирма парвариш карда мешавад. Дар асри 2 лимон ба мамлакатҳои Европа оварда шуд ва ба парвариши он шурӯй намуданд. Дар асри X ба мамлакатҳои Араб ва дар асри IX ба Испания ва Ситилия паҳн гардид. Дар асри XV ба Америка ворид гардида ба штатҳои Флорида ва Калифорния ба парвариши он шурӯй намуданд. Ба мамлакати Россия бошад дар асри XVII ворид гардида, бештар дар Гурҷистон парвариш карда мешавад [2,3,5].

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки табиати хуби экологиро доро мебошад, бинобар ин барои парвариши лимон хеле мусоид аст. Лимонро аввалин маротиба ба Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1935 ба водии Вахш -ба ноҳияҳои Панҷ, Фарҳор, Колхозобод ва Қурғонтекпа ворид карданд ва ба парвариши он шурӯй намуданд (расми 2). Соли 1949 дар водии Вахш бештар аз 49 ҳоҷагӣ ба парвариши лимӯ шурӯй намуданд [7].

Навъҳои он дар ҷумҳурии мо парвариш карда мешаванд: “Мейер”, “Вилла-франка”, “Лисбон” ва “Кузнера” мебошанд. Аз лимӯ бештар афшӯра, мураббо, ликёр ва кислотаи лимони тайёр карда шуда истифода мебаранд. Лимуро бештар дар соҳаҳои ҳурокворӣ, қаннодӣ, атриёт ва соҳаи тиб ба таври васеъ истифода мебаранд. Дар таркиби меваи лимӯ 3,5-8,1% туршӣ (ҷавҳари лимӯ) 1,9-3,0% қанд, 45-140мг (дар 100г мева) витамини C, витамины A, PP, B моддаҳои пектинӣ, оҳан намакҳои минералӣ, фосфор, калий, калций, магний мавҷуд аст.

Лимон растанини хушбӯй буда, рангаш зард, қадаш 3-4метр, мевааш турш мебошад. Асосан дар таркиби

пӯсти меваи лимон равғанҳои эфирй зиёд дида мешавад. Дар саноати ҳурокворӣ барои хушбӯй ва хуштаъм намудани ҳуроквориҳо, яъне шириниҳо истифодай лимӯ зиёд мебошад.

Дар соҳаи тиб низ лимуро ба таври васеъ истифода мебаранд, барои касалиҳои меъдаю рӯда, дил, гулӯзиндонак, фишорбаландӣ, бемории сил, роҳи нафас, дарди гулӯ, заҳм, ғалаёни хун давои хуб мебахшад.

Расми 2.- Растанини шифобахши «Лимӯ»

Лимӯ инчунин дар соҳаи атриёт барои тайёр намудани баъзе атриётҳои занона ва мардона, собунҳои хушбӯйкунанда, малҳамҳо барои шустани даст ва либос, дезодорантҳо ва ғайраҳо истифода бурда мешавад. Дар соҳаи косметология низ аз лимон ба таври васеъ истифода мебаранд, аз он малҳамҳо барои даст, рӯй, гардан, мӯи сар ва поӣ тайёр менамоянд.

Дар мамлакатҳои ҷаҳон оид ба лимон гуфтаниҳо зиёданд: дар Чин лимонро “лимунг” меноманд, Малайзиягиҳо “лемо” меноманд, дар Россия бошад лимон дар асри 17 пайдо шудааст. Таркиби химиявии лимон аз кислотаи лимонӣ, қанд, кислотаи аскарбинӣ, тиамин, рибофлабин (А, Д, PP ва гурӯҳи B) иборат аст. Яке аз касалиҳои вазнин дар соҳаи тиб ин касалии “Синга” мебошад, ки он ба воситай лимон табобат ёфтааст [5,6].

Равғанҳои эфирии лимон бештар ба муқобили касалии таб, касалиҳои бактерияйӣ, барои мустаҳкам намудани имунитет ва ғайра истифода бурда мешавад. Меваи лимон дар таркиби худ 8% кислотаи органикӣ, 3% қанд, фитонсидҳо, моддаҳои минералӣ, нитрогенӣ ва элементҳои ишқорӣ иборат аст. Лимон барои бемориҳои меъда, чигар, талҳадон, рудаҳо ва роҳҳои талҳагузар зарари ҷиддӣ дорад, ҷунки дар таркиби меваи лимон кислотаи лимонӣ мавҷуд аст, ки он ба узвҳои дар боло номбар шуда зарари зиёд мерасонад (ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1.-Соҳти химиявии лимон

Моддаҳои Асосӣ	Меваи тару тоза	Дар пӯсти лимон	Афшураи тоза
Об	88.98	81.6	93.21
Карбогидратҳо	9.32	16	6.9
Сафеда	1.1	1.5	0.35
Равған	0.3	0.3	0.24
минералҳо			
Калий	138	160	103
Калсий	26	134	6
Фосфор	16	12	8
Магний	8	15	6
Натрий	2	6	1
Оҳан	0.6	0.8	0.08
Рӯҳ	0.06	0.25	0.05
витаминҳо			
Витамини С	53	129	38.7
Витамини Е	0.15	0.25	0.15
Витамини РР	0.1	0,4	0.091
Витамини В6	0.08	0.172	0.046
Витамини В1	0.04	0.06	0.024
Витамини В2	0.02	0.08	0.015
Витамини В12	0.011	0.013	0.02
Витамини А	0.001	0.003	0.002

Асосан лимонро олими машҳури ҷаҳонӣ Абуали ибни Сино тавсия дода буд, бештар ба касалиҳои сил, зуком, хунукзадагӣ, шуш, ҳомиладорӣ, ревматизм, бемории фишорбаландӣ пешниҳод карда мешавад [3,4,6,7].

Дар пӯсти лимон равғанҳои эфирий ва флавоноидҳо мавҷуд аст, ки аз терпенҳо ва алдегид, ситрал иборат аст. Дар дилаи лимон кислотаи лимонӣ, аскарбинӣ, витамини В1, В2, А, пектинҳо, намаки калий, флавоноидҳо иборат аст. Равғанҳои эфирие, ки дар таркиби пӯсти лимон мавҷуд аст, хосияти несту нобуд кардани бактерияҳоро дорад.

Лимонро бештар дар яҳдонҳо нигоҳ медоранд дар ва дар фасли зимистон бошад дар ҷое, ки вақти гармии тобистон ҳарораташ мӯтадил, бештар дар қоғаз печонида шуда дар болои қум нигоҳ медоранд.

Хулоса: Равғанҳои эфирий дар шароити лабараторӣ ба даст оварда мешавад. Таркиби химиявии онҳо то дараҷаи имконпазир бо истифодаи усуљҳои таҳқиқотҳои спектроскопии мусосир муқаррар карда мешавад. Инчунин хосиятҳои хоси ин равғанҳои эфирий низ омӯхта шуда, барои истифода дар саноати атриёт, дорӯсозӣ ва саноати ҳӯрокворию тиб тавсия мешаванд.

Дар тиб шульбаҳои гуногуни фарқунанда аз яқдигар вучуд дорад, ки дар ҳамаи он шульбаҳо ба таври васеъ равғанҳои эфирӣ истифода бурда мешавад.

Адабиёт

1. Белоусова Н.И. Равғанҳои эфирӣ-Томск, 1989. -25с.
2. Дмитрука С.Е. Растваниҳои шифой, маҳсулотҳо ва фитопрепаратҳо –Томск, 2004. -116с.
3. Иванов С.Л. Химияи равғанҳо, саноати хӯрокворӣ –М.: Колос, 1934. -243с.
4. Кротова И.В., Уфремова А.А. Истифодаи комплексии равғанҳои эфирӣ -Красноярск, гос.,торг.эконом., ИНС., 2008. -234с.
5. Комяк Н.И. Журнали химияи аналитикӣ, 1996. - Т51.№10. -113с.
6. Лоулем Д. Энциклопедияи равғанҳои ароматӣ –М.: Колос, 2000 -287с.
7. Энциклопедияи хочагии қишлоқи Тоҷикистон/ Сарредаксияи илмии энциклопедияи советии тоҷик – Душанбе, ҷилди 1, 1989. - 573с.

АННОТАЦИЯ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭФИРНЫХ МАСЕЛ В МЕДИЦИНЕ

В статье изложены результаты научного исследования по изучению химического состава эфирных масел. Роль нектароносных растений в медицине, в условиях Таджикистана. Эфирное масло имеется в мякоти, кожуре, в плоде лимона. Используется в медицине и пищевой промышленности. При изготовлении пищевых продуктов дает приятный запах и вкус. Из лимона готовят лимонную кислоту.

ANNOTATION

USE OF ESSENTIAL OIL IN MEDICINE

The article presents the results of a scientific study of learning the chemical composition of essential oils. The role of nectariferous plants in medicine in Tajikistan. Essential oil is found in the pulp, skin, in the fruit of a lemon. Used in medicine and food industry. For the manufacture of food gives a pleasant smell and taste. Citric acid is made from lemon.

Key words: *essential oil, chemical composition, nectar-bearing plants, development, lemon, use.*

МЕХАНИКОНИИ КИШОВАРЗӢ ВА ГИДРОМЕЛИОРАТСИЯ МЕХАНИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ГИДРОМЕЛИОРАЦИЯ MECHANIZATION OF AGRICULTURE AND HYDROMELIORATION

ТДУ 631.171

СИСТЕМАИ МОШИН ДАР СОҲАИ БОҒУ ТОКПАРВАРИ - АСОСИ БАЛАНДШАВИИ ДАРАҶАИ МЕХАНИЗАТСИЯ

Бӯҳодуров Ш.Б.- д.и.т., х.к.и. филиали Институти боғпарварӣ ва сабзвоткории АИКТ дар вилояти Суғд,
Дӯсталиев С.Т. - асистенти ДКМТ, унвонҷӯ

*Калимаҳои калидӣ: системаи мошин, дараҷаи механизасия, меҳаниконии комплексӣ, стансияи санҷиии
мошинҳо, нафдамайдақунак.*

Бо мақсади дар оянда тараққӣ додани истеҳсолоти кишоварзӣ, баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат
ва таъминоти соҳаи кишоварзӣ дар мамлакати мо бо техникаҳо барои меҳаниконии комплексӣ пешниҳоди
мукаммалшудаи системаи мошин роли асосиро мебозад.

Аз ин лиҳоз, асоси системаи мошинҳо, ки дар қаламрави Тоҷикистон якумин маротиба дар соли 1964
кор карда баромада шуда буд. Бинобар он, то инчониб аз тарафи институтҳои илмию таҳқиқотӣ,
донишкадаҳои техникӣ, буроҳои конструкторӣ, механизаторони пешқадами ҷумҳурӣ ва дигарҳо ин
системаи мошин бо таври дилҳоҳ мукаммал ва беҳтар карда мешуданд. Ба ҳамагон маълум аст, ки нисфи
зиеди боғу токзорҳои ҷумҳурӣ дар мавзеи шимолии Тоҷикистон ҷойгир гардида дар ҳар шароити хоку
иқлим парвариш карда мешаванд; дар хокҳои вазнину сабуки обёришаванда, дар хокҳои азхудкардашудаи
санѓлоҳу шағалдор, шароити зимистонаш саҳт (мавзеи токзори хокпӯшшаванда), иклиматаш устувор ва
дигарҳо. Аз ин чост, мошину олотҳо барои як шароит хизматкунанда барои дигар шароит самаранок
истифода бурда намешавад. Ба ин нигоҳ накарда дар солҳои охир ба ҷумҳурӣ мошину олотҳо бе
назар дошти хислатнокии мавзъҳо дароварда мешаванд, ки маҳсулнокиашон паст буда, бо зудӣ
корношоям ва шикасту фарсадашавии онҳо ба назар мерасиданд. Охирон, онҳо аз нуқтаи назари иқтисодӣ
барои хочагии истифодабаранда ҷавобғӯ набуданд. Бинобар он бисёрии ҷараёнҳои технологию
агротехникии парвариши боғу токпарварӣ ҳоло ҳам дастӣ иҷро карда мешаванд, ки дараҷаи
механизатсияшон хеле паст мебошанд.

Мошинҳою олотҳои маҳсусгардонидашудаи соҳаҳои боғу токпарварии дар системаи мошин
пешбинишуда барои Тоҷикистони шимолӣ ба хочагиҳо умуман доҳил намешаванд ва бошанд ҳам хеле кам
мебошанд. Чунки истеҳсоли онҳо ба роҳ монда нашудааст ва аз ин ҳол онҳо санҷиши истеҳсолиро
нагузаштаанд. Дар солҳои пешина ин вазифаро муассисаи давлатии «Стансияи санҷишии мошинҳои
кишоварзӣ»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ба уҳда дошт, ки айни муддао буд. Ҳар як мошину олоте, ки ба
ҷумҳурӣ ворид мешуд, пешакӣ аз санҷиши давлатӣ мегузашт ва баҳогузорӣ гардида ба ин, он мошину олот
аз нуқтаи назари техникӣ, агротехникӣ, иқтисодӣ ва дигарҳо тавсия, яъне иҷозат дода мешуд. Ба фикри ман
вақти он расидааст, ки ин вазифаро ба дӯши Маркази илмии механизатсияи кишоварзӣ ва технологияи
нави АИКТ гузашта шавад, чунки ин шӯъба базаи асосӣ дорад ва дар сурати дастгирии ҳаматарафа намудан
ин корро бо сифати баланд иҷро менамояд. Ин имконият медиҳад, ки дар оянда маблағҳои зиёд барои
ҳаридани мошину олотҳо сарфа гардида, самаранокии истифодабарии мошину олотҳо баланд мешаванд.
Бинобар он соҳаҳои боғу токпарварӣ дар мавзее сермеҳненнаталабанд. Алалхусус протsesҳои ғунучини
ҳосил, коркарди байни қаторҳои ниҳолҳои ҷавони мевагию ток дар ниҳолхонаҳо, шаклдихӣ ва буриши
шоҳсорҳо ва дигарҳо мебошанд. Ба ғайр аз ин дар боғу токпарварии мавзее ҳоло саҳҳои комплекси
мошинҳои технологӣ муайян карда нашудаанд. Аз ин лиҳоз дуруст тартиб додани лоиҳаи системаи
мошинҳо барои мавзее хокҳояшон санѓлоҳу шағалчай боғу токпарварӣ аз интиҳоби дуруст ва
нишондиҳандаҳои пешакӣ, таҳлилҳо ва таҷрибাহои ҷамъшуда дар хочагиҳои маҳсусгардонидашуда
вобастагӣ дорад.

Аз гуфтаҳои дар боло зикршуда бармеояд, ки лоиҳаи системаи мошинҳо илман барои соҳаҳои боғу
токпарварии мавзъҳои Тоҷикистон бо инобатирии хислатномаҳои мавзъҳою мошину олотҳои алоҳида
тафтиш карда шавад. Ин вазифаи пурмашулиятро мутахassisону механизаторони пешқадами вилоят аз он
ҷумла олимони шӯъбаи механизатсияи филиали Институти боғпарварӣ ва сабзвоткории АИКТ дар вилояти
Суғд солҳои тӯлонӣ даҳҳо олоту мошинҳоро кор карда баромаданд ва дар зери санҷиши қарор додаанд, ки
доир ба қисми онҳо маълумотномаҳои мушаҳҳасро пешниҳод менамоем. Яке аз протsesҳои меҳненнаталаб,
ҷӣ хеле ки дар боло зикр шуда буд, ин ғундоштани ҳосили зардолу мебошад. Ба ҳамагон маълум аст, ки
ғундоштани ҳосили зардолу бо роҳи зарбаи шоҳсорҳо бо ходаҷаҳои аз шоҳҳои бед тайёр

карда шуда буда ва چамъ кардани ҳосил бо чойгир кардани чодар (маводхои брезентӣ) дар зери дарахти зардолу мебошад. Ин гуна ғундоштани ҳосил чунин камбудиҳои ҷиддӣ доранд:

- дар вақти зарбазани ба шохсорҳо бо ҳодачаҳо барги дарахт бо ҳамроҳи шохчаҳо мерезанд, ки ба ҳосили оянданаи зардолу таъсири манғӣ мерасонад (яъне ҳосил паст мегардад);

- дар вақти зарбахӯрӣ ҳосили зардолу заҳмдор гардида, сифати он паст гардида ва барои содирот ношоям мешавад;

-ғундоштани ҳосил дасти ичро карда мешавад, ки хеле меҳнатаалаб аст ва аз дигар тараф арзиши аслии он зиёд мешавад.

Дар солҳои охир барои ғундоштани ҳосил якчанд роҳҳо вуҷуд доштанд, ки инҳоянд, ҳавоӣ, ларзонидан ва дигарҳо.

Барои ғунучини зардолу ин тарзи ларzonидan oяндадор мебошад, ки саноат чунин олоти ларzonаки tamғai «BCO-3»-ро истеҳсол менамояд. Вай иборат аз тир, механизмиҳои ларzonанда, ҳаракатгузаронандai тасмагӣ ва системаи оvezанда иборат аст. Санчиши истеҳсолоти ин олот нишон дод, ки дар муддати 3-4 сония ларzonидani дарахти 10-12- sola tamоми ҳосили puҳtarасида ба ҷодири маҳсуси tайёрkarдашудa ҷамъ кардашудa ба яшикҳо ҷой карда шуда. Savole ба miён meояd, kи oё dar vaқti лarzonidان tanai daraҳt mечунбад va atrofi он kushoda шудa reشا ҳavo kashiда hushk nameshavad. Baroи peshgirӣ namudan az ин voқeai nomatlib tавsия doda mешавад, kи mайдoni bo roҳi lарzonidан ғunدوштани ҳосил muвofiki талaboti agrотехниki обёriй karда mешавад va tarқišҳоi girda atrofi он maҳkam karda shawand. Xisob karda shud, kи ҳosilnokii ғunدوштани зардолу bo lарzonaki «BCO-3» nisbat ба daستi ziёda az 10-ҳo marotibaro tashkil medixad.

Дар шароити angurparvarии hокпӯшshavanда комплекси машинаҳои tokhokpӯshkunanda va tokkushояk kor karda baromada shuda sanчишҳоi saҳrой guzaronida shud. Ин moшинҳo иborat tokkushояki ҳavoии tamғai «OBP-0,45» ba ramai он az du taraф ramkaҳo iловагӣ az plugi angurparvarii tamғai «PRVN-2,5A» kaфшer karda shudaast. Dar navbatи худ ba ramai kanorӣ bo ёriи xomutxо organҳoи korӣ az asobi ёridiҳanдаи «PRVN- 74000» guzoшta shudaанд. Ba taxtaи saҳrioni korpusi kushояnda hokteladiҳaki takmildodashuda guzoшta shudaast. Чунин соҳт имконият dod, kи dar yak guzashz az baini қatori tokzor ziёda az 95 %-i ҳoki pӯшидаi navdaai tokro az tӯdaи ҳokи тоза menamояd. Natichaи taҳқiqotҳoи saҳrой va taftiшҳoи onҳo dar sharoiti isteҳsolи niшon dod, kи kushodani navdaҳo az ҳok aсосan az surъati ҳaракati agrегat vobasta буд. Яъne dar surъati ҳaракati agrегat - 0,38 m/c daraҳai kushodani tok az ҳok- 95 %; 0,91 m/c - 81 % - ro tashkil dodaast.

Ҳamin tariқ, комплекси moшинҳo барои tokkushoy va hокpӯshkunii navdaҳo tok nisbat ба basavӣ (vucuddoшta) 100 somonӣ dаромadi soфro dar ҳar яk gектар tashkil medixad. Bояd ilova namud, kи ин soҳti moшинҳo oлотxо va технологияи istifodabarii onҳo барои planтatsияҳoи anorзорxо istifoda burdan mumkin ast. Baroи konstruksiyai moшинu olotxo takmildodashuda va tarzi kushodani navdaҳo tok az ҳok du patenti Federatsiyaи Rusiya ба daст oварda shudaast.

Bo maҳsadi xususiyat va muвofiki талaboti agrотехниki bunёd намudani boғu tokzorxо dar ҷumхurӣ dar solҳoи oхir tavaҷҷuҳi ҳossa doda istodaанд. Boғu tokzorxо bояd rostxatta dar aсоси naқsha шinonish ҷойгир shawad, kи barъaksи ҳol samaranokii istifodabarii moшинu olotxo past gardiда, xarochotҳoи ilovagӣ ziёd megarданد.

Baroи iчroi ин vазifa va past namudani xarochotҳoи bunёdi boғu tokzorxо технологияи bunёdi onҳo oлотu moшинҳoи maҳsus peshniҳoд karda shud. Masalan: pesh az bunёdi boғu tokzor tayёр karдani mайдon chunin prosesҳoi технологiro dарbar мегирад, kи инҳоянд: тоза namudan az sангҳo, kундаҳo va ҳamvor karдani zamin, dаровардani нуриҳoи органиkӣ va shudgori planтажӣ mебoшad. Baroи iчroi ин korҳo chunin oлотu moшинҳo istifoda mebarand. Moшинҳoи sангfундoraki tamғaiҳoи «UKP-0,7A», «KBP-2»; kundakovakҳoи tamғai «D-608», «MP-2A»; плугҳoи planтажии «PPU-50», «PPN-50»; pesh az shudgori planтажӣ bo воситai hокковokkunaki tamғai «PH-80B» hокро narм mekuнand. Ҳamvor namudani pastiyo balandӣ, ba chukurӣ rextani ҳok bo ёriи buldозerҳoи tamғai «D-606», «D-574» va greyderҳamvorkunaki tamғai «GH-4» bo roҳi buриданi balandии ҳok bo воситai скrepерҳoи tamғai «D-541A», «D-458» iчro karda mешаванд. Baroи ҳamvorkunii хотимавӣ pesh az shinonidani niҳolҳo molaҳoи tamғai «VP-8» va «MB-6» istifoda mebarand.

Baroи ba vucud oварdani ҳoki ҳosilhезиашон baland pesh az korkardi planтажӣ ba mайдon bo meъerҳoи muайyan нуриҳoи органиkӣ va minerali dароварda mешаванд. Ин protsesi технологӣ bo porupartоякҳoи tamғai «POU-5», «PTO-4», «РУН-15A», «1PMT-4», «PTT-4,2» va digarҳo dароварda mешавад. Pas az tayёр karдani mайдonҳo pesh az shinonishi niҳolҳo bo naқsha muайyan taқsim karda mешавад. Protsesi taқsimkunii mайдonҳo bo oлотi mайдonтақsimkunaki конструкsияи olimoni shubbaи mechanizatsiyaи filiali ИБ va СAIKT kor karda baromada, iчro karda mешаванд. Ин oлот dar basai

нармқунаки тамғаи «КРН-5,2» сохта шудааст, ки аз рама, маркёрхо ва органҳои кории چүяккашакҳо иборат аст. Бө воситаи ин олот ба дарозӣ ва кӯндалангии участка چўякҳо кашида мешавад. Дар натиҷа дар бурриши چўякҳо чойи ниҳолҳо нишона карда мешавад, ки дар оянда бо ёрии олоти ниҳолшинонак ба он нишона ниҳол шинонида мешавад.

Барои шинонидани ниҳолҳои мевагӣ ва ток конструксияи ниҳолшинонаки олимони филиали ИБ ва САИКТ истифода бурда мешавад, ки бо усули раҳнагӣ асос ёфтааст. Соҳти он аз рамаи چўйборканаки тамғаи «КЗУ-0, 3» ва рамаи иловагӣ, ки дар он хокшибакунаки конусӣ ва چўякканакҳо (окучникҳо) гузашта шудааст. Дар рамаи چўйборканак органи кории марказӣ (сошник) гузашта шудааст, ки дар вақти ҳаракати агрегат вай چўяки калон ташкил мекунад ва дар байни қанотакҳо он ниҳол гузашта мешавад. Баъди гузашти چўйборканак бо шарофати конусӣ гузаштани қанотакҳо хоки кандашуда зиёда аз 80% решаро мепӯшад. Боқимонда 20% چўякканакҳо мепӯшад ва хокшибакунак зери хоки ниҳолро шибба мекунад.

Ҳамин тавр протсеси ниҳолшинонӣ бо агрегати пешниҳодшуда ростхатта иҷро карда мешавад, ки талаботи агротехникии шинонидани ниҳол мебошад.

Барои органи кории марказӣ (сошник) пешниҳодшуда гувоҳномаи (патенти) Муассисаи давлатии иттилотиу патентии ҶТ гирифта шудааст.

Ҳамин тарик, барои парвариши токзорҳо навдамайдакунаки тамғаи «ИЛВ-1,5», плуги ангурпарварии «ПРВН-72000» барои коркарди байни қатори ток, фарғон кардани навдаҳои ниҳолҳои ток, асбоби ёридиҳандагӣ барои пошидани гербитсидҳо дар қатори токзор, олоти навдаҷамъкунак пешниҳод карда шудааст. Онҳо маводи тайёр барои тартиб додани системаи мошин барои боғу токзор ба ҳисоб мераванд.

Хулоса

Дар натиҷаи омӯзиши олоту мошинҳои алоҳидай системаи мошинҳо бо роҳи тафтишоти таҷрибавӣ, таҳлили нишондиҳандагӣ кори онҳо дар хоҷагиҳои маҳсуси боғпарварӣ ва ангурпарварӣ аз рӯйи критерияҳои техникию иқтисодӣ олоту мошин интиҳоб карда шуд, ки дар оянда бо инобатгирии онҳо лоиҳаҳои системаи мошинҳо барои соҳаҳои боғпарварии ангурпарварӣ тартиб дода мешавад.

АННОТАЦИЯ

СИСТЕМЫ МАШИН В ОТРАСЛЯХ САДОВОДСТВА И ВИНОГРАДАРСТВА, ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ СТЕПЕНИ МЕХАНИЗАЦИИ

В научной статье приводятся некоторые обобщенные материалы по разработанным машинам и оборудованию по уходу за виноградниками и садами, которые повышают степень механизации производственных процессов. В целом предлагается комплекс машин для составления систем машин по выполнению технологических процессов для возделывания садов и виноградников.

АННОТАЦИЯ

СИСТЕМАИ МОШИНХО ДАР СОҲАҲОИ БОҒУ ТОКПАРВАРИ – АСОСИ БАЛАНДБАРДОРИИ САТҲИ МЕХАНИКОНИЙ

Дар мақола якчанд пешниҳод оид ба коркарди мошинҳо ва олот барои нигоҳубини боғу токзор, ки дараҷаи меҳаниконии ҷараёни истеҳсолотро меафзоянд, оварда шудааст.

ANNOTATION

SYSTEMS OF THE MACHINE IN HORTICULTURE BRANCH AND VITICULTURE-BASE OF INCREASING DEGREE TO MECHANIZATIONS

Some generalised material happens to In scientific article on designed machines and equipment on care for vineyard and garden, which raise the degree to mechanizations of the production processes. As a whole complex of the machines is offered for scheduling the systems of the machines on performing the technological processes for vozdelivunie garden and vineyard.

Keywords: the systems of the machines, degree to mechanizations, complex mechanization, machine-test station, lozoizmelchitel.

УДК 631.3.072.31.

АНАЛИЗ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ АГРЕГАТОВ ПРИ РАБОТЕ НА СКЛОНАХ

Насрединов А.С., к.т.н., Шокирхуаев А.А., ассистент-ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: эрозия, склон, экспозиция, устойчивость, опрокидывание, статический, крен, сползание, динамический, косогорий, планетарный, крутой поворот, центробежный.

С целью предотвращения водной эрозии почвы глубокое рыхление рекомендуется проводить строго поперек склона. Известно, что горные местности характеризуются пересеченым рельефом, где большинство обрабатываемых площадей расположены на склонах, представляющих собой участки различной экспозиции с разными уклонами и большими разностями вертикальных отметок,

разбросанностью и небольшими размерами полей, малой длиной гонов, каменностью почв и т.д. Так, как сельскохозяйственный агрегат Т - 4А + ГУ - 2,1 предназначен для выполнения технологического процесса по ровной местности, то при применении, его в условиях пересеченной местности вопросы устойчивости и маневренности агрегата приобретают важное значение.

По имеющимся данным около 70 % всех несчастных случаев, происходящих в горной местности, являются случаями опрокидывания, которое в основном происходит с навесным агрегатом при выглубленных рабочих органах [1].

Причинами опрокидывания могут быть:

- большой крен вследствие сползания гусениц с последующим боковым опрокидыванием в результате динамического упора;

- попадание гусениц в углубление;

- наезд на неровности;

- опрокидывание в момент выглубления рыхлителя при повороте;

- крутой поворот или переезд трактора с навешанным глубокорыхлителем на косогоре;

- недостаточная устойчивость агрегата в результате действия инерционных сил;

- потеря управления и др.

Одной из целей настоящих исследований было определение оптимального угла склона, где можно было бы использовать навесной почвообрабатывающий агрегат без опасения опрокидывания. Для этого введем такие понятия, как «предельный статический угол уклона» и «предельный динамический угол уклона» [1,2].

На рис. 1. показан агрегат с навесной машиной при выглубленных рабочих органах, находящийся поперек склона с углом уклона α . Пусть α_n - угол поперечного уклона, на котором агрегат начинает опрокидываться. Значение угла α_n можно определить из условия, что опрокидывание начнется, когда нормальная реакция z'' почвы на гусеницу, расположенную в верхней, относительно вертикальной оси агрегата, части уклона будет равна нулю. При этом возможной осью опрокидывания является нижний край левой гусеницы трактора и равнение моментов сил относительно этой оси можно выразить:

$$G'_A \cdot h_{ц,т} - G''_A \cdot \frac{B+b_r}{2}$$

где, $G'_A = G_A \cdot \sin\alpha$;

G_A - вес (масса) агрегата,

$h_{ц,т}$ - высота расположения центра тяжести агрегата от поверхности поля;

B - колея трактора; b_r - ширина гусеницы трактора.

$$G_A \cdot \sin\alpha \cdot h_{ц,т} = \frac{B+b_r}{2}$$

Заменяя угол склона α на предельный статический угол уклона α_n получим:

Подставляя значения G'_A и G''_A в формулу (1) и проведя некоторые преобразования, получим:
 $\text{tg}\alpha_n = \frac{\frac{B+b_r}{2} \cdot G_A \cdot \cos\alpha}{h_{ц,т}}$, или $\text{tg}\alpha_n = \frac{B+b_r}{2 \cdot h_{ц,т}}$.

Формула (2) выведена с учетом того, что центр тяжести агрегата находится в продольной плоскости симметрии гусениц трактора. Как видно из этой формулы, чем выше высота центра тяжести и больше колея или ширина гусениц, тем (2) больше значение предельного статического угла α_n уклона и агрегат может работать на более крутых склонах.

Вверху было указано на то, что одной из основных причин опрокидывания агрегата является его большой крен вследствие сползания гусениц с последующим динамическим ударом. Поэтому определение статического угла α_n уклона, при котором возможно сползание агрегата, имеет большое значение. Для этого составим уравнение проекций всех сил, действующих на агрегат, на ось У (рис.1), т.е. на ось, параллельной поверхности поля:

$$G'_A = y' + y'' \quad \text{или} \quad G_A \cdot \sin\alpha = y' + y'' \quad (3)$$

где, y' и y'' - боковые составляющие реакции поля, соответствующие с нормальными составляющими z' и z'' .

$$y' = \mu_y \cdot z' \quad \text{и} \quad y'' = \mu_y \cdot z'',$$

μ_y - коэффициент сцепления движителей с почвой в боковом направлении.

Тогда уравнение (3) примет вид:

$$\cdot \sin = (+) \quad (4)$$

Из уравнения проекций сил на ось Z имеем

$$= \cdot \cos = + \quad (5)$$

Разделив (4) на (5) и заменив, угол склона на статический угол , при котором возможно сползание агрегата, получим

$$\operatorname{tg} = . \quad (6)$$

Следовательно, статический угол , при котором возможно сползание агрегата зависит от физико – математических свойств поверхности поля и конструкции движителей.

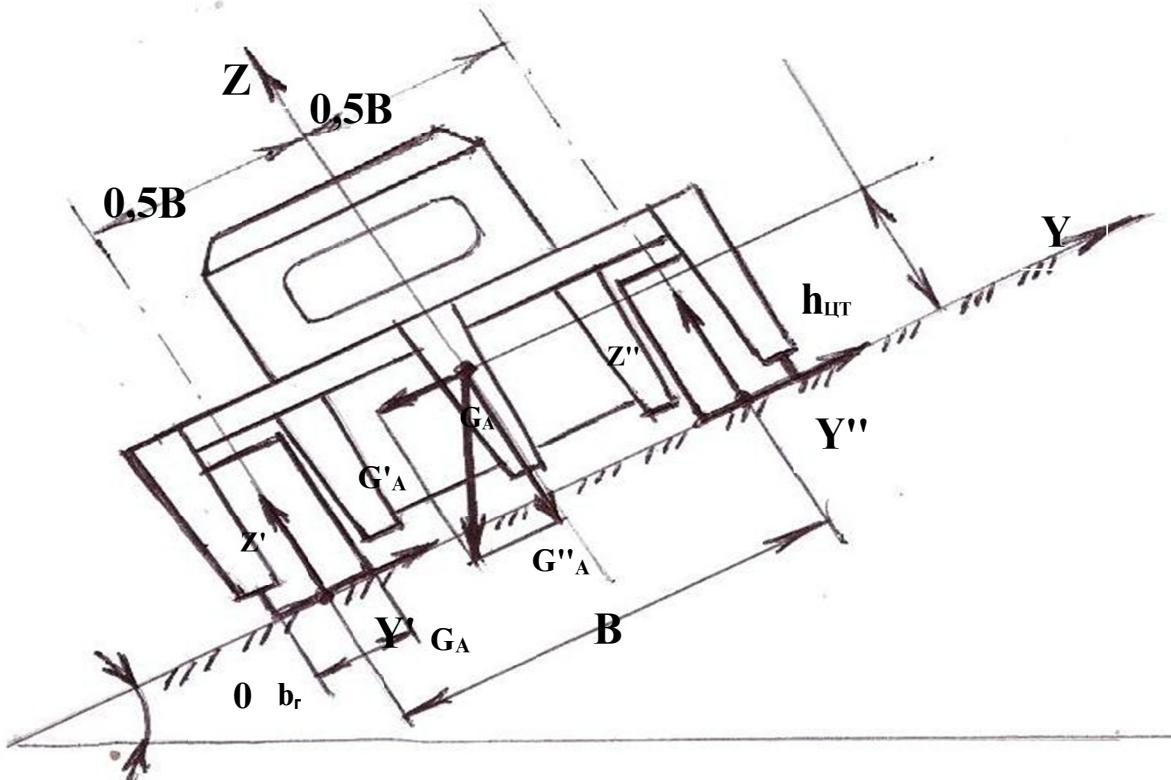

Рис. 1. К определению статической устойчивости навесного сельскохозяйственного агрегата на склоне.

Значения углов и определяют поперечную статическую устойчивость навесного агрегата. Многочисленными исследованиями установлено, что значения этих углов для гусеничных тракторов колеблются в пределах $40 - 50^\circ$ [2,3]. Однако при движении навесного агрегата на косогоре (поперек склона) появляются возмущающие факторы, способствующие к опрокидыванию.

Поэтому для определения предельного угла уклона, при котором сельскохозяйственный навесной агрегат может двигаться без опасения опрокидывания, необходимо учитывать динамические факторы. Известно, что на поперечную устойчивость навесного агрегата при криволинейном движении (на повороте) существенное влияние оказывают возникающие при этом инерционные силы.

Рассмотрим случай поворота навесного сельскохозяйственного агрегата с гусеничным трактором при движении его на склоне. Обычно поворот гусеничного трактора происходит в результате подвода к ведущим звездочкам разности моментов. У тракторов

T - 4A эта разность достигается при помощи шестеренчатых планетарных механизмов с тормозами. При этом поворот может быть крутым (поворот на месте) и плавным. Однако при работе навесного агрегата на склонах производить кругой поворот не рекомендуется, так как навешанный сзади (или спереди) трактора сельскохозяйственная машина, создавая большую инерционную силу, способствует опрокидыванию агрегата [3].

Сущность кинематики поворота при плавном его осуществлении заключается в следующем. Современные гусеничные тракторы, и T - 4A в том числе, оборудованы механизмами поворота, принцип действия которых основан на регулировании скоростей перематывания гусениц по ободу, т.е. давая гусеницам разные скорости. При этом трактор поворачивается вокруг некоторой точки О (рис. 2),

называемой центром поворота. Доказано, что эта точка всегда лежит в поперечной плоскости, проходящей через середины опорных поверхностей гусениц совпадают с геометрическими центрами O_1 и O_2 [4]. Поворот гусеничного трактора также характеризуется угловой скоростью ω_n и радиусом поворота (рис. 2).

При повороте сельскохозяйственного навесного агрегата возникает центробежная сила $P_{\text{ц}}$, приложенная к центру тяжести агрегата и направленная по радиусу $R_{\text{ц},t}$ от центра поворота. Она определяется по формуле

$$P_{\text{ц}} = m \cdot \omega_n^2 R_{\text{ц},t} \cdot \cos\alpha, \text{ где } m = \frac{G_A}{g} - \text{масса агрегата, кг.}$$

Разложив силу $P_{\text{ц}}$ на две составляющие, действующие в продольной ($P'_{\text{ц}}$) и поперечной ($P''_{\text{ц}}$) плоскостях агрегата, выясним, что только сила $P''_{\text{ц}}$ стремится опрокинуть агрегат на бок. Эта сила равна:

$$P''_{\text{ц}} = P_{\text{ц}} \cdot \cos\gamma_{\text{ц}} = m \cdot \omega_n^2 R_{\text{ц},t} \cdot \cos\gamma_{\text{ц}} \cdot \cos\alpha, \quad (7)$$

где, $\gamma_{\text{ц}}$ - угол наклона центробежной силы $P_{\text{ц}}$ к поперечной плоскости.

Так как $R_{\text{ц},t} \cdot \cos\gamma_{\text{ц}} = R$ и $m = \frac{v}{R}$, то подставив эти значения в (7), имеем:

$$P''_{\text{ц}} = m \cdot \frac{v^2}{R^2} \cdot R \cdot \cos\alpha = \frac{m \cdot v^2 \cdot \cos\alpha}{R} = \frac{G_A \cdot v^2}{g \cdot R} \cdot \cos\alpha, \quad (8)$$

Как видно из формулы (8) с увеличением скорости и уменьшением радиуса поворота центробежная сила резко возрастает. Необходимо отметить, что к этой силе прибавляется или отнимается боковая составляющая силы тяжести агрегата и $(G_A \cdot \sin\alpha)$ в зависимости от того в какую сторону (вверх по склону или вниз) поворачивается агрегат.

В начале поворота, т.е. при переходе от прямолинейного движения к установившемуся криволинейному с постоянным радиусом кривизны, кроме указанных выше сил, появляются другие инерционные силы. Для поперечной устойчивости имеет значение то обстоятельство, что в это время (т.е. при входе агрегата в поворот) происходит относительное вращения центр тяжести агрегата вокруг точки O' (рис.2) с тангенциальным ускорением $a_{O'}^t = r \cdot \epsilon$.

$\epsilon = \frac{d\omega_n}{dt}$ - изменение угловой скорости поворота ω_n

r - расстояние от точки O' до центра тяжести агрегата.

В результате этого возникает тангенциальная сила P_t инерции, приложенная к центру тяжести агрегата и действующая в том же направлении, что и сила $P''_{\text{ц}}$. Она определяется по формуле:

$$P_t = m \cdot r \cdot \epsilon = \frac{G_A}{g} \cdot r \cdot \frac{d\omega_n}{dt}, \quad (9)$$

По формуле (9) видно, что тангенциальная сила при прочих равных условиях зависит в основном от ускорения $\epsilon = \frac{d\omega_n}{dt}$, т.е. от резкости поворота.

Следовательно, для рассматриваемых условий общая поперечная сила P_{on} , стремящаяся нарушить устойчивость навесного агрегата, равна:

$$\begin{aligned} P_{on} &= P''_{\text{ц}} + P_t + G'_A = \frac{G_A \cdot V^2}{g \cdot R} \cdot \cos\alpha + \frac{G_A \cdot r}{g} \cdot \frac{d\omega_n}{dt} \cdot \cos\alpha \pm G_A \cdot \sin\alpha = \\ &= \frac{G_A}{g} \left(\frac{V^2}{R} \cdot \cos\alpha + r \cdot \frac{d\omega_n}{dt} \cdot \cos\alpha \pm g \cdot \sin\alpha \right), \end{aligned} \quad (10)$$

Как видно из формулы (10) резкий поворот (ϵ) при большой скорости (V) и малом радиусе поворота (R) может привести к значительному увеличению опрокидывающей силы P_{on} .

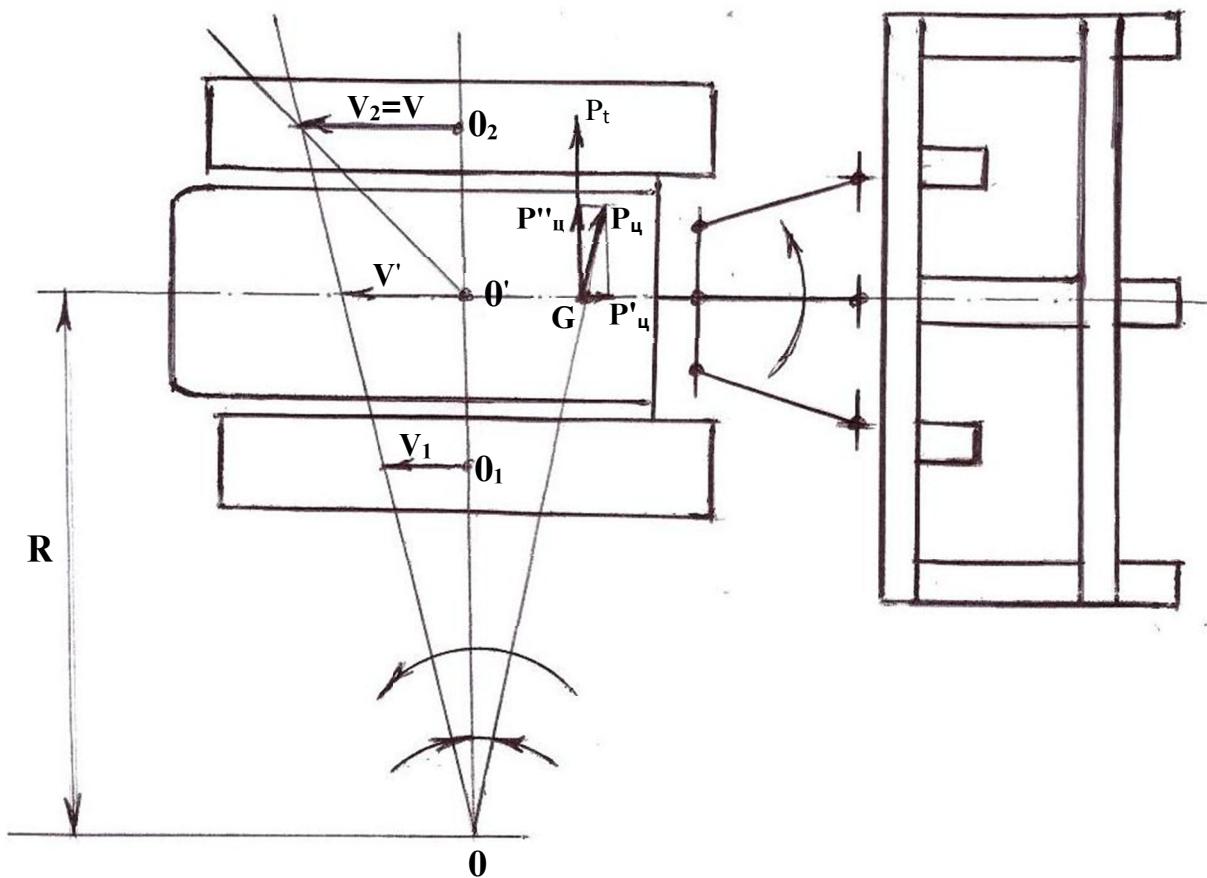

Рис. 2. -Кинематические и динамические характеристики навесного сельскохозяйственного агрегата при работе на склонах.

$$P_n \cdot h_{u,t} \leq G''_A \cdot \frac{B + b_r}{2}$$

или

$$\frac{G_A}{g} \left(\frac{V^2}{R} \cdot \cos\alpha + r \cdot \frac{d\omega_n}{dt} \cdot \cos\alpha \pm g \cdot \sin\alpha \right) \cdot h_{u,t} \leq G_A \cdot \frac{B + b_r}{2} \cdot \cos\alpha,$$

или

$$\frac{V^2}{R} \cdot \cos\alpha \leq g \cdot \frac{B + b_r}{2 \cdot h_{u,t}} \cdot \cos\alpha - r \cdot \frac{d\omega_n}{dt} \cdot \cos\alpha \pm g \cdot \sin\alpha,$$

откуда

$$V \leq \sqrt{g R \left(\frac{B + b_r}{2 \cdot h_{u,t}} - \frac{r}{g} \cdot \varepsilon_n \pm \tan\alpha \right)}, \quad (11)$$

Где $\varepsilon = \frac{d\omega_n}{dt}$ - угловое ускорение агрегата в начале поворота.

При заданных параметрах предельного угла склона, где агрегата может поворачиваться без опасения опрокидывания:

$$\tan\alpha'_n = \frac{B + b_r}{2 \cdot h_{u,t}} - \frac{1}{g} \cdot \left(\frac{V^2}{R} + r \cdot \varepsilon_n \right) \quad (12)$$

Выводы:

1. При оценке и прогнозировании эффективности технологических процессов и технологий производства сельскохозяйственной продукции следует учитывать случайный характер изменения

энергоемкости технологических процессов, обусловленных колебанием скоростных и нагрузочных режимов работы агрегатов.

2. При эксплуатации техники на склоновых землях следует учитывать, что чем больше скорость движения агрегата и меньше радиус его поворота, тем меньше предельный угол склона, где агрегат может поворачиваться без опасения опрокидывания.

3. Установлена формула (12) для определения предельного угла $\alpha'_{\text{п}}$ склона, где агрегат может поворачиваться без опасения опрокидывания и можно определить значения опрокидывающей силы $P_{\text{оп}}$ от крутизны склона.

4. При обосновании оптимальных параметров и режимов работы сельскохозяйственных агрегатов, оптимизации топливо - энергетических затрат следует учитывать поправочные коэффициенты на рельеф местности, высоты над уровнем моря, конфигурации полей и т.д. При этом в качестве критерия оптимизации целесообразно использовать минимумы вероятностных оценок энергоемкости технологических процессов.

Рассмотренные выше теоретические положения в дальнейшем можно использовать при составление и обоснованию структуры топливо - энергетических затрат на производство сельскохозяйственной продукции в долинной и горной зонах, а также в условиях обеспеченных осадками богарных землях Таджикистана.

Литература

1. Агеев Л. Е. Основы расчета оптимальных и допускаемых режимов работы машино – тракторных агрегатов – Л.: Колос, 1978. – 296 с.
2. Джабборов Н.И., Насрединов А.С., Сайфов Н.Д. Энергетическая эффективность глубокого рыхления почвы под хлопчатник и зерновые культуры // Информ. листок НПИ Центра Респ. Таджикистан, № 91 – 99, серия 68. 85 – Душанбе ,1999. – 4с.
3. Джабборов Н.И. Научные основы энерготехнологической оценки и прогнозирования эффективности использования мобильных сельскохозяйственных агрегатов –Душанбе: Дониш, 1995.-286с.
4. Лурье А. Б. Статическая динамика сельскохозяйственных агрегатов –Л.: Колос, 1970. – 376 с.
5. Леонов И.В., Хучуа В.Р. Динамическая устойчивость трактора при работе на склоне. // Тракторы и сельхозмашины, 1986.- №1. – С. 27 – 28.
6. Огансин К.Г. Исследование работы картофелесажалок в горных условиях//Механизация и электрификация сельского хозяйства, 1981.-№5.- С. 6 – 8.
7. Пшеченков К. А., Верещагин Н.И. Индустримальная технология производства картофеля- М.: Колос, 1985. – 153с.
8. Скотников В. А., Мещерский А. А., Солонский А. С. Основы теории и расчета, трактора и автомобиля- М.: Агропромиздат, 1986. – 383 с.
9. Чудаков Д. А. Основы теории и расчета трактора и автомобиля – М.: Колос, 1972. – 384 с.
10. Тафоймуродов А. Т., Хамдамов Г. Х. Механизация возделывания картофеля. //Обз инф. – Душанбе, 2003. – 48 с.
11. Тафоймуродов А.Т. Повышение эффективности технологии производства картофеля путем рационального использования топливо – энергетических ресурсов в условиях Республики Таджикистан //Автореф. дисс. канд. техн. наук, С.Пб – Пушкин, С.Пб ГБАУ, 2003, – 17с.
12. Насрединов А.С. Повышение энергетической эффективности производства пшеницы путём рационального использования средств механизации в условиях Гиссарской долины Таджикистана// Автореф. дисс. канд.техн. наук, С. Пб –Пушкин, С.Пб ГАУ, 2002. – 21 с.
13. Хамдамов Г.Х. К оценке устойчивости работы сельскохозяйственных агрегатов на склоновых землях//Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. №3 – 4. – Душанбе, 2003. – С.78 – 81.

АННОТАЦИЯ

ТАҲЛИЛИ УСТУВОРИИ ТӮЛИИ АГРЕГАТҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР ҲОЛАТИ КОРӢ ДАР НИШЕБИҲО(ШАРОИТИ КӮҲСОР)

Дар мақола таҳлили сабабҳои чаппашавии агрегатҳои кишоварзии дар шароити кӯҳсор (талу теппаҳо) коркунанда ва роҳи пешгирии он оварда шудааст. Моделҳои математикии муайян намудани кунҷи оптималие, ки агрегат бе хатари чаппашавӣ кор менамояд ва қувваи арзие, ки ба чаппашавӣ мусоидат менамояд, пешниҳод шудааст. Ин имконият медиҳад, ки суръати оптималии ҳаракат ва радиуси гардиши агрегатро дар вакти кор дар шароити кӯҳсор муайян намоем.

АННОТАЦИЯ

АНАЛИЗ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ АГРЕГАТОВ ПРИ РАБОТЕ НА СКЛОНАХ

В статье приведен подробный анализ причин опрокидывания сельскохозяйственных агрегатов при работе в горных условиях (склонах) и пути их предотвращения

Предложены математические модели определения оптимального угла склона и поперечной силы, способствующих опрокидыванию, в котором агрегат может работать без опасения опрокидывания.

Это позволяет определить оптимальную скорость движения и радиуса поворота агрегата при работе в горных условиях (на склоновых землях).

ANNOTATION

ANALYSIS OF TRANSVERSE STABILITY OF AGRICULTURAL UNITS WHEN WORKING ON SLOPES

The article presents the reasons for the overturning of agricultural units when working in the mountains (slopes) and ways to prevent them.

Mathematical models for determining the optimal slope angle and transverse force, contributing to the rollover, in which the unit can operate without fear of rollover, are proposed.

This makes it possible to determine the optimal speed and turning radius of the unit when working in mountainous conditions (in sloping lands).

Keywords: erosion, slope, exposure, stability, overturning, static, roll, sliding, dynamic, slope, planetary, sharp centrifugal turn.

УДК 536.12.24

УРАВНЕНИЕ СОСТОЯНИЯ (УС) МАМЕДОВА – АХУНДОВА – САФАРОВА И ТЕЙТА ДЛЯ РАСЧЕТА ВЯЗКОСТИ, ПЛОТНОСТИ ЭЛЕКТРОЛИТОВ ПРИ РАЗЛИЧНЫХ ТЕМПЕРАТУРАХ И ДАВЛЕНИЯХ

Гуломов М.М.-к.т. н., и.о. доцента ТТУ им. М.С. Осими, Асоев М.Дж., зав. кафедры, Махкамова И.И., ассистент - Технический колледж им. акад М. Осими

Ключевые слова: уравнение состояния типа Мамедова–Ахундова–Сафарова и Тейта, наножидкость, вода, двуокись титана, давление, температура.

Создание экспериментальной установки для измерения вязкости наножидкостей при различных температурах и давлениях- трудоёмкая работа и необходимые различные аппаратуры, в частности, вискозиметр, грузопоршневой манометр МП-600, МП-2500 и др.

Для исследования плотности электролитов системы (воды + TiO_2) авторами был использован метод гидростатического взвешивания (установка профессора Гусейнова К. Д.). Вышеназванная установка, в основном, состоит из измерительного автоклава системы заполнения, системы вакуумирования, системы измерения изменения давления, температуры и аналитические весы [10]. Погрешность измерения плотности этим методом при $\alpha = 0,95$, равна 0,1%. До проведения исследования плотности наножидкостей системы ($H_2O+0; 0,1; 0,2; 0,3\%$) двуокись титана, экспериментальная установка (установка Гусейнова К.Д), было тестирована, т.е. было проведено контрольное измерение. В качестве контрольных образцов (тестирование установки) нами были использованы, толуол, бензол, вода и воздух.

Цель данной работы заключается в экспериментальном определении плотности наножидкостей системы вода + двуокись титана в зависимости от температуры (293-553) К и давлении (0,101-49,01) МПа. Для измерения плотности наножидкостей, электролитов, обычно используют метод гидростатического взвешивания и пьезометрический метод. Общая относительная погрешность измерения плотности наножидкостей при доверительной вероятности $\alpha=0,95$ соответственно для метода гидростатического равен 0,1, а для пьезометрического метода -0,05%.

Результаты тестирования установки т.е. контрольных измерений показали что, в пределах погрешности опыта совпадает с литературными данными.

Надо отметить, что коэффициент динамической вязкости простых эфиров [8,9], сложных эфиров ацетатов, кислот, бензолов, ксилолов, алифатических спиртов и др. при различные интервалы температур и давление измеренных авторами работ Назиев Я.М, Гусейнов С.О., Шахвердиев А.А. [4,5,7,9,11,].

Результаты экспериментального исследования плотности наножидкостей (коллоидных) показало, что с увеличением температуры плотность исследуемых электролитов уменьшается почти по линейному закону, а с повышением давления их плотность растет.

Авторы ряд работ в том числе теплофизиков из г. Баку, Грозный, Москвы, Санкт-Петербурга для получения уравнение состояния использовали бинарные, тернарные растворы, электролитов, а также чистых

углеводородов степенные, логарифмические и др. Уравнение состояния (УС). Для исследование плотности при высоких параметрах состояния было получено авторам д. тех. наук. Зариповой М. А. и др. (ТТУ имени акад. М.С. Осими, г. Душанбе) [1,2,11].

Погрешность измерения вязкости экспериментальными установками при доверительной вероятности $\alpha=0,95$ равна 2,6%.

В настоящее время коэффициент динамической вязкости растворов бензола при различных температурах и атмосферном давлении и др. под руководством профессора Сафарова М.М., Нематова А. проведены экспериментальные исследования.

Кроме того, вязкость наножидкостей различного природы носителей в том числе масел, углеводородов, простых эфиров, бензолов и др. как в чистом виде, так и содержащей различных количествах наночастиц (Ti, Ag, Al₂O₃, Ni, и др.).

Для составления физико-химических моделей и расчета процессов тепло-массообмена необходимо данные по теплофизическим реологическим свойством в широком интервале температур и давления. Но так, как экспериментальная установка не позволяет провести измерения вязкости в этом диапазоне параметров состояния, поэтому мы перед собой поставили задачу использовать уравнение типа Тейта в следующем виде [5,11]:

$$\eta = \eta_0 \left(1 - AL_n \left| \frac{B+P}{B_0+P_0} \right| \right), \quad (1)$$

$$\gamma = \gamma_0 \left(1 - AL_n \left| \frac{B+P}{B_0+P_0} \right| \right), \quad (2)$$

Где η , η_0 - коэффициент динамической вязкости исследуемых растворов при различных температурах и давлениях.

γ , γ_0 – кинематический вязкость при заданных параметров состояние T , P и T_0 , P_0 :

А и В – соответственно коэффициенты уравнение Тейта.

С другой стороны уравнение (1) и (2) являются уравнение состояния для жидкостей.

Создание уравнение состояния вещества является важнейшей проблемой молекулярной физики. Если для газов и твердых тел этот вопрос отчасти решен, то для наножидкостей в настоящее время не существует уравнения состояния, достаточно обоснованного и пригодно для точных расчетов теплофизических свойств. Поэтому многие исследователи создают и используют эмпирические и полуэмпирические уравнения, которые в большинстве случаев дают вполне приемлемые результаты. Среди них уравнение состояния Тейта, Марнегхена, Берга, Ахундова-Мамедова [10,11]. Одним из самых известных эмпирических уравнений состояния является уравнения Тейта и его модифицированные варианты [8,11].

Таммам [47] усовершенствовал уравнение Тейта, и как оказалось, довольно удачно. Он научил следующее уравнение [4,5-9]:

$$-\frac{1}{\gamma_0} \left(\frac{\partial \gamma}{\partial P} \right) T = \frac{A}{B+P}, \quad (3)$$

Где А и В – параметры, не зависящие от давления, но, в общем случае, зависящие от температуры.

Уравнение (3) можно представить в интегральной форме:

$$\gamma = \gamma_0 \left(1 - A \ln \frac{B+P}{B+P_0} \right), \quad (4)$$

Где P_0 – атмосферное давление, Па.

В существующих методах теоретического обоснования уравнения Тейта обычно получают сложные уравнения состояния, по функциональному виду подобное уравнению Тейта. Затем на основании экспериментальных данных делают допущение о том, что некоторые величины, являющиеся функциями температуры, плотности или вязкости, можно считать постоянными или величинами, зависящими только от температуры.

На основе экспериментальных данных по плотности жидких простых эфиров при атмосферном давлении и различных температурах (до температуры кипения, $T_{\text{кип}}$) [7-9] (для всех жидких простых эфиров) получил следующие модифицированные уравнения Тейта.

$$\rho = \frac{\rho_0}{\left\{ 1 - C(T) \ln \left[\frac{B(T)+P}{B(T)+P_0} \right] \right\}}, \quad (5)$$

$$\text{Где } C(T) = \left[1,82 - 0,8 \left(\frac{T}{T_1} \right) \right] (1,6\mu^2 - 0,43\mu + 3,14 \cdot 10^{-2}), \quad (6)$$

$$B(T) = \left[2,53 - 1,52 \left(\frac{T}{T_1} \right) \right] (5,98 \cdot 10^7 \mu^2 - 1,24 \cdot 10^7 \mu + 1,09 \cdot 10^8), \quad (7)$$

Полученные уравнение (5) с учетом выражения (6) и (7) описывает экспериментальные данные по плотности жидких простых эфиров (диэтил-, дибутил-, диамил-, дизопропил-, диалил-, дигексил-, диоктил-

и др.) в интервале температур $T=(290-550)$ К и давлений (4,98-98,1) МПа со средне погрешностью (0,5-3,6) % [9,11].

Нами таким образом, доказано, что коэффициенты входящей в уравнение Тейта являются переменным для ряда простых эфиров, т.е. они также зависят от температуры. Исследованию уравнение Тейта посвящена не одна сотня научных публикаций. До настоящего времени нет строгого теоретического обоснования уравнений Тейта, не ясен до конца и физический смысл параметров А и В.

В наножидкостях системы вода+ TiO_2 , нанонаполнителем изменялось в пределе от 0-0,3%массовой концентрации. Надо отметить, что для расчета плотности растворов жидкостей. В своей работе, мы использовали уравнение в следующем виде которое в науке названо уравнением типа Тейта[4-9].

$$\rho = \frac{\rho_0}{1 + \ln \left[\frac{B + P}{B_0 + P_0} \right]} \dots, \quad (8)$$

где ρ_0, ρ – плотность при атмосферном давлении и $T = const$ плотность при различных температурах и (273 - 573)К и давлениях (4,91 - 100) МПа; В и B_0 – постоянные которые равны к единице давление.

В 60-70 годы прошлого века теплофизики мира уравнение состояния жидких растворов электролитов и наножидкостей искали в виримальных видах, а также прямых имеющий логарифмических вид:

$$\rho = f(\rho); \rho = f(\rho^2, \rho^3, \rho^4 \dots \rho^n); \quad (9)$$

С помощью выражения (9) и экспериментальных данных т.е. плотности исследуемых растворов в координатах (Р,Т) был построен график зависимости $\rho = f(\rho, T)$; а затем получено уравнение состояния в виде:

$$\rho = f(\rho, T);$$

Так как графики уравнений полученных на плоскости (Р,Т) имеют сложный вид, т.е. не прямые линии, поэтому многие авторы, в том числе профессора Мамедов, Ахундов, Григорьев, Сафаров, и др., для получения прямых линий искали в следующих выражениях:

$$\left. \begin{array}{l} \rho = f(T, P); \rho = f(T, P^2); P = f(\rho, T) \\ P = f(\rho^2, T); P = f(P^3, T); \end{array} \right\} \quad (10)$$

Кроме, того на основе значения плотности, температуры и давления авторы для того чтобы получили прямые линии использовали следующие функции:

$$\rho = f(\rho); \frac{P}{\rho^2} = f(\rho^3; \rho^4; \rho^5; \rho^6). \quad (11)$$

Авторы Мамедов- Ахундов используя выражение (4) получили прямые линии;

$$\frac{P}{\rho^2} = f(\rho^6). \quad (12)$$

для ацетатов, бутиратов, сложных кислот эфиров и др. Были получены следующие графики представленные на рисунке 1[2].

Профессор Сафаров М.М., используя выражение (12) для жидких простых эфиров, водных раствор гидразина при высоких параметров состояния также получил график приведенных на рисунке 1-4[2,10,11]. Надо отметить, что ученики Сафарова М.М., также успешно использовали данную методику получения уравнения состояния, которые занимались исследованием плотности жидкостей, наножидкостей (как Едалиева З.Н., Зарипова М.А., Давлатов Н.Б. и др), [2,10,11].

Убедившись в точном получении уравнения состояния (УС) также для электролитов системы ($\text{H}_2\text{O}+\text{TiO}_2$), нами была использована данная методика.

Результаты обработки и получение уравнения состояния (УС) для некоторых исследуемых растворов при различных температурах и давлениях уравнение (1-5), представлены в таблицах 1-3 и рисунках 1-3.

- для воды без добавки наночастиц (TiO_2):

$$T = 283K : \frac{P}{\rho^2} = 250 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 295 \quad (13)$$

$$T = 293K : \frac{P}{\rho^2} = 222,2 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 238,9 \quad (14)$$

$$T = 323K : \frac{P}{\rho^2} = 666,7 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 669,8 \quad (15)$$

$$T = 353K : \frac{P}{\rho^2} = 222,2 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 192,2 \quad (16)$$

$$T = 393K : \frac{P}{\rho^2} = 285,7 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 218,6 \quad (17)$$

$$T = 433K : \frac{P}{\rho^2} = 333,3 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 223,3 \quad (18)$$

- для растворов системы ($H_2O + 1,0\% TiO_2$): выражение (19) -(10)

$$T = 283K : \frac{P}{\rho^2} = 285,4 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 347,1 \quad (19)$$

$$T = 293K : \frac{P}{\rho^2} = 250 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 252,5 \quad (20)$$

$$T = 323K : \frac{P}{\rho^2} = 285,7 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 289,9 \quad (21)$$

$$T = 353K : \frac{P}{\rho^2} = 166,7 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 144,9 \quad (22)$$

$$T = 393K : \frac{P}{\rho^2} = 222,2 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 169,9 \quad (23)$$

$$T = 433K : \frac{P}{\rho^2} = 333,3 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 236,7 \quad (24)$$

-для растворов системы ($H_2O + 3,0\% TiO_2$): выражение (25 - 30)

$$T = 283K : \frac{P}{\rho^2} = 250 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 315 \quad (25)$$

$$T = 293K : \frac{P}{\rho^2} = 250 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 290 \quad (26)$$

$$T = 323K : \frac{P}{\rho^2} = 222,2 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 241,1 \quad (27)$$

$$T = 353K : \frac{P}{\rho^2} = 222,2 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 221,1 \quad (28)$$

$$T = 393K : \frac{P}{\rho^2} = 285,7 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 247,1 \quad (29)$$

$$T = 433K : \frac{P}{\rho^2} = 250 \cdot 10^{-18} \rho^6 - 197,5 \quad (30)$$

Коэффициенты уравнения состояния (УС) для некоторых растворов системы представлены ниже (табл.).
-для воды без добавки наночастиц (TiO_2).

Таблица. -Значение коэффициентов уравнения Мамедова-Ахундова для H_2O .

T, K	$B \cdot 10^{-18}, \frac{Pa \cdot \kappa \varepsilon^4}{M^3}$	$-A, \frac{Pa \cdot M^6}{\kappa \varepsilon^2}$
283	250	295,0

293	222,2	238,9
323	666,9	669,8
353	222,2	192,2
393	285,7	218,6
433	333,3	223,3

-для растворов системы ($\text{H}_2\text{O}+1,0\%\text{TiO}_2$):

T,K	$B \cdot 10^{-18}, \frac{\text{Па} \cdot \kappa e^4}{M^3}$	$-A, \frac{\text{Па} \cdot M^6}{\kappa e^2}$
283	285,4	347,1
293	250,0	252,5
323	285,7	285,9
353	166,7	144,9
393	222,2	169,9
433	333,3	236,7

-для растворов системы ($\text{H}_2\text{O}+3,0\%\text{TiO}_2$):

T, K	$B \cdot 10^{-18}, \frac{\text{Па} \cdot \kappa e^4}{M^3}$	$-A, \frac{\text{Па} \cdot M^6}{\kappa e^2}$
283	250,0	315,0
293	250,0	290
323	222,2	241,1
353	222,2	221,1
393	285,7	247,1
433	250,0	197,5

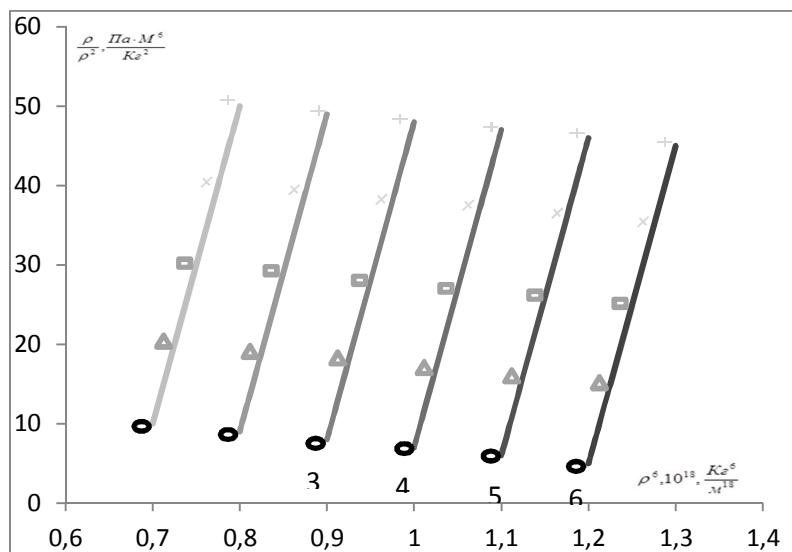

Рис. 1. -Зависимость $\frac{P}{\rho^2}$ от ρ^6 для образца №1 (H_2O – без добавки нано частиц) при различных температурах и давлениях: 1-433; 2-353; 4-323; 5-293; 6-283К

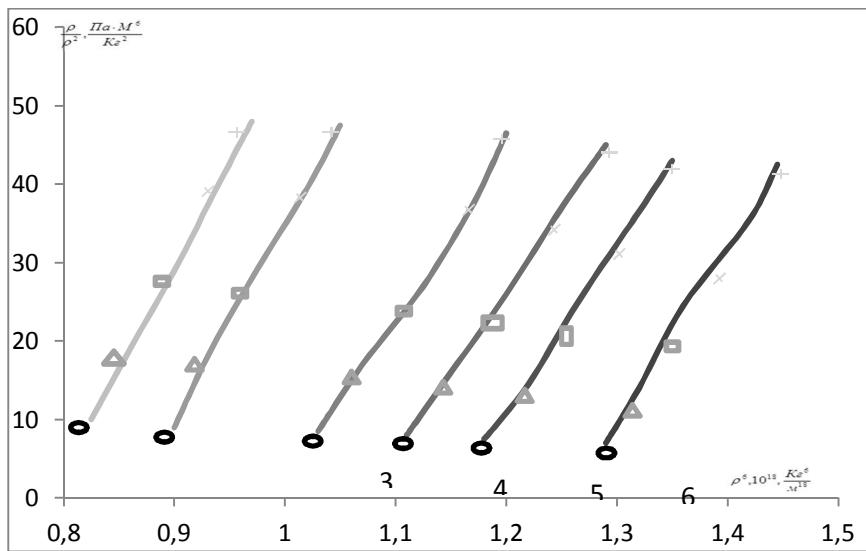

Рис. 2. -Зависимость $\frac{\rho}{\rho^2}$ от ρ^6 для образца ($H_2O + 3,0\%TiO_2$) при различных температурах и давлениях: 1-433; 2-393; 3-353; 4-323; 5-293; 6-283 К.

Как видно из рисунков 1 и 2 для всех исследуемых растворов системы (H_2O+TiO_2) график функциональной зависимости имеет $\frac{\rho}{\rho^2} = f(\rho^6)$ линейный характер.

Для определения коэффициента прямых линий представленных на рисунке 1 и 2 нами использованы метод наименьших квадратов, Exsel или Matlab.

Уравнение состояния (УС) исследуемых образцов т.е. водных растворов двуокиси титана имеет вид:

$$\frac{\rho}{\rho^2} = A + B\rho^6 \quad (31)$$

Анализ значений А и В, которые представлены в таблице 1 зависят от температуры.

График зависимости коэффициентов уравнения состояния (УС) типа Мамедова –Ахундова-Сафарова, т.е. для выражение имеет следующее вид (рисунки 3,4):

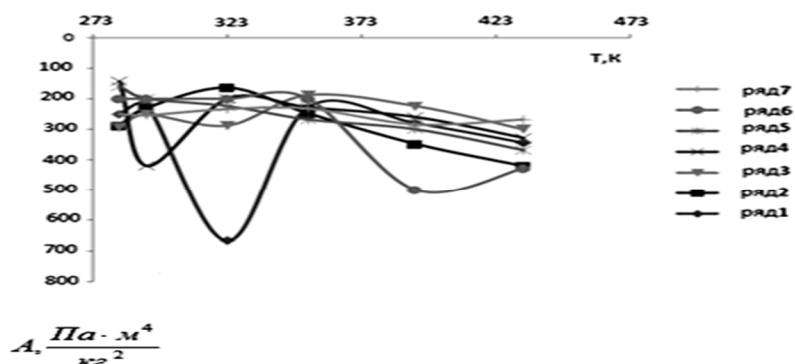

Рис. 3. -Зависимость коэффициента А от Т температуры Т,К:1- обр. №1 (H_2O); 2- обр. №2 ($H_2O+0,5\%TiO_2$); 3- обр. №3 ($H_2O+1,0\%TiO_2$); 4- обр. №4 ($H_2O+1,5\%TiO_2$); 5- обр. №5 ($H_2O+2,0\%TiO_2$); 6- обр. №6 ($H_2O+2,5\%TiO_2$); 7- обр. №6 ($H_2O+3,0\%TiO_2$);

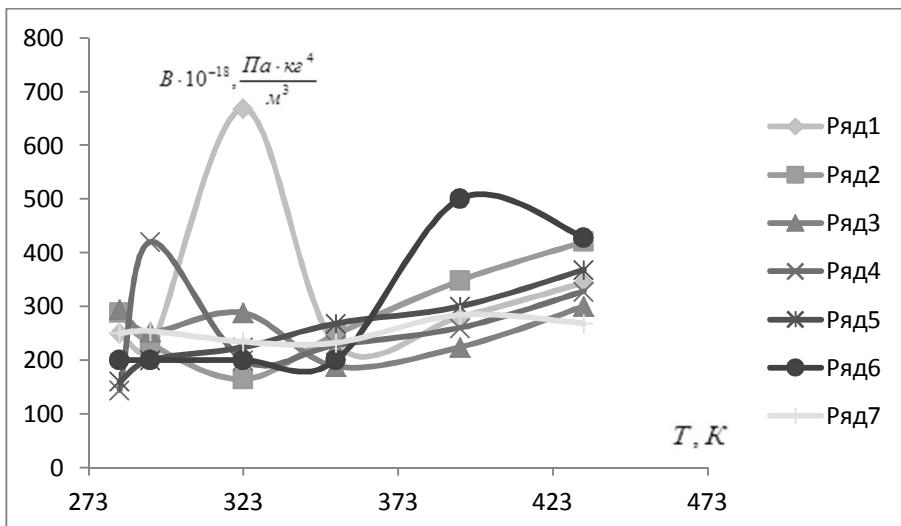

Рис. 4. -Зависимости коэффициента В от температуры Т,К:1 – обр. №1 (H_2O);2- обр.№2 ($\text{H}_2\text{O}+0,5\%\text{TiO}_2$);3- обр. №3 ($\text{H}_2\text{O}+1,0\%\text{TiO}_2$);4- обр. №4 ($\text{H}_2\text{O}+1,5\%\text{TiO}_2$);5- обр. №5 ($\text{H}_2\text{O}+2,0\%\text{TiO}_2$);6- обр. №6 ($\text{H}_2\text{O}+2,5\%\text{TiO}_2$); 7-обр. №6 ($\text{H}_2\text{O}+3,0\%\text{TiO}_2$) Далее определив значение коэффициентов и получим температурную зависимость А(Т) и В(Т) определяется только для жидкого диэтило-вого эфира.

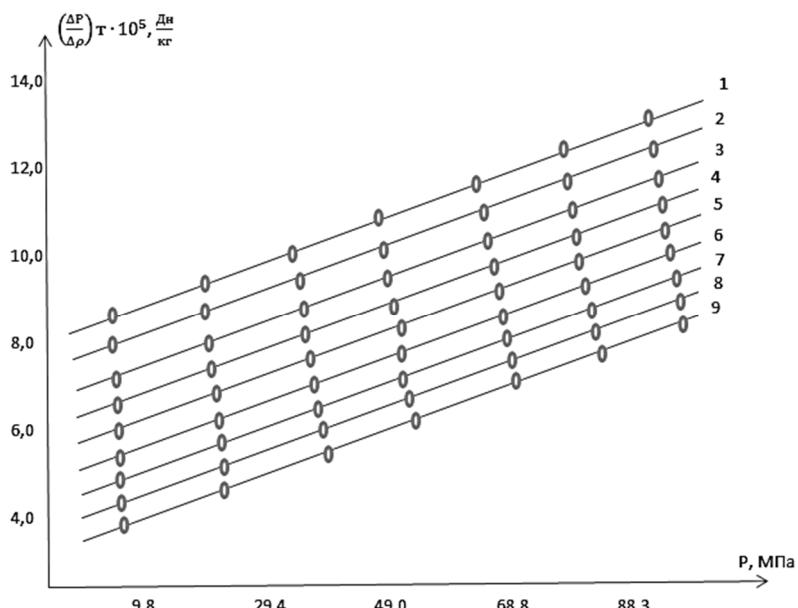

Рис. 5.- Зависимость — для жидкого диэтилового эфира: 1-293,5; 2-317,4; 3-341,6; 4-396,7; 5-422,7; 6-450,9; 7-480,0; 9-453,0К.

Уравнение состояния (УС) Мамедова – Ахундова дает возможность с учетом решения дифференциальных уравнений первого и второго порядка можно определить калорические, термодинамические свойства исследуемых растворов системы ($\text{H}_2\text{O}+\text{TiQ}$), т.е. разность теплоемкостей ($C_p - Q$), коэффициент термического расширения (α) и коэффициент изотермической сжимаемости (β) при различных температурах и давлениях.

Литература

- Сафаров М.М. Теплофизические свойства простых эфиров и водных растворов гидразина при различных температурах и давлениях. /Махмадали Махмадиевич Сафаров//Дис. д.т.н.- Душанбе, 1993. - 495 с.
- Зарипова М.А. Влияние наночастиц на изменение теплофизических, термодинамических свойств некоторых кислородосодержащих, азото-содержащих органических жидкостей при различных температурах и давлениях. /Мохира Абдусаломовна Зарипова/дис.д-рат.н.- Душанбе, 2016. - 530с.
- Исмонов Ф.Д. Взаимосвязь между динамической характеристиками растворов системы бензола и полистирола при атмосферном давлении Т=293К, Вестник
- Tait P.6 Report on Jome of the Physical Properties of Water 1888 v 47.pp.301-308

5. Махно М.Г Изучение уравнения состояния и равновесных свойств молекулярных жидкостей./ Михаил Георгиевич Махно//Дис.канд.физ-матем.наук –Киев, 1982.-186с.
6. Абовский В.А. Об уравнении состояния Тейта /Теплофизика высоких температур, 1972.-Т.10.-№6.-С.1221-1225.
7. Сысоев В.М О статическом обосновании функционального вида уравнения Тейта// физика жидкого состояния –Киев, 1987.-N6.-С. 1221-1225.
8. Циклис Д.С., Масленников В.Я., Абовский В.А. О корреляции констант уравнения Тейта. Докл.АН СССР, 1977.-Т.233.-№5.-С. 816-820.
9. Адаменко И.И., Самойленко Л.П Об уравнении состояния Тейта // физика жидкого состояния – Киев,1987. -№15. - С.120-124.
10. Едалиева З.Н. Теплофизические и термодинамические характеристики полупроводниковых систем Cd_{1-x}Ni_x и влияние их на изменение свойства диметилгидразина от температуры и давления /Зулфия Нуралиевна Едалиева// дис.к.т.н. -Душанбе- Казань, 2016. - 148с.
11. Давлатов Н. Б., Сафаров М.М., Зарипова М.А. Плотность и уравнение состоянием водных растворов (0,5N₂H₄+0.5H₂O). Материалы 10 МТФШ Теплофизические исследования и измерения при контроле качества веществ материалов и изделий, 3-8 октября 2016 г.- Душанбе - Тамбов, 2016. - С.335-340.

АННОТАЦИЯ

ИСТИФОДАИ МУОДИЛАИ-и МАМЕДОВ - АХУНДОВ - САФАРОВ ВА ТЕЙТА БАРОИ ҲИСОБ КАРДАНИ ЗИЧИИ ЭЛЕКТРОЛЕТҲО ДАР ҲАРОРАТ ВА ФИШОРХО

Дар мақола натиҷаҳои генерализатсия ва дарёфт кардани муодилаи ҳолати электролитҳои Мамедов - Ахундов - Сафаров ва Tate дар ҳарорат ва фишорҳои гуногун оварда шудаанд. Ҳатогии нисбии ченкуни зичӣ аз рӯи эҳтимолияти боварӣ мутаносибан 0,1% мебошад. Тавозуни ҳолати электролитҳо ва наномоеъҳо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои калориметрӣ ва термодинамикии онҳо дар ҳарорат ва фишорҳои гуногун ҳисоб карда шаванд.

ANNOTATION

EQUATION OF CONDITION (US) OF MAMEDOV - AHUNDOV - SAFAROV AND TEIT FOR CALCULATION OF VISCOSITY, ELECTROLYT DENSITY AT DIFFERENT TEMPERATURES AND PRESSURES

The paper presents the results of generalization and obtaining an equation of state of the Mammadov - Akhundov - Safarov and Teita type of electrolytes at various temperatures and pressures. The total relative error of density measurement at a confidence probability of 0.1%, respectively. The equations of state of electrolytes and nano-liquids will make it possible to calculate their calorimetric and thermodynamic properties at different temperatures and pressures.

Keywords: Mamedov - Akhundov - Safarov and Teita type equations of state, nanofluid, water, titanium dioxide, pressure, temperature.

ТДУ 537; 633.51

ТАҲСИРИ РАЗРЯДИ БАРҚӢ БА ҲОСИЛНОКИИ ЗИРОАТИ ПАХТА

Туразода Ф. -. доктор PhD, ДАТ ба номи Ш Шоҳтемур, Шамсиев М.В. - н.и.т, филиали Донишкадаи энергетикии Москва дар шаҳри Душанбе

Калидвожаҳо: пахта, сарчинкунӣ, разряди барқӣ, дастгоҳи озмоишгоҳӣ, ҳосилнокӣ.

Дар соҳаи кишоварзии Тоҷикистон масъалаи беҳтар намудани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ хусусан зироати пахта яке аз масъалаҳои асосии соҳа ба ҳисоб рафта, олимон ҷиҳати ин масъала таҳқиқотҳои зиёдеро ба анҷом расонида, натиҷаҳои назаррасро ноил гаштаанд. Маълум аст, ки риояи талаботҳои агротехникий ва масъалаҳои селексионӣ боиси афзоиш ёфтани ҳосили зироатҳои пахта мегардад. Дар баробари ин лозим шуморидем, ки ҳолати таҳсири дигар омилҳо ба монанди таҳсири разряди барқӣ ба ҳосилнокии пахтаро мавриди омӯзиш қарор дихем. Барои ҳалли масъалаи мазкур озмоишҳои лабораторӣ дар филиали Донишкадаи энергетикии Москва дар шаҳри Душанбе гузаронида шуданд (расми 1).

Барои таҳқиқ се вариант мавриди омӯзиш қарор дода шуда, дар варианти аввал растани пахта бидуни сарчинкунӣ, дар варианти дувум сарчинкунии дастӣ ва дар варианти сеюм тавассути таҳсири разряди барқӣ (дар шароити озмоишгоҳӣ) озмоиш гузаронида шуд. Тарзи кори асбоби мазкур истифодабарии разряди барқии ҷараёни доимӣ, ки аз генератори иловагӣ ҳосил мешавад иборат буда, он ба наварди қуввагузарони воситаи энергетикий пайваст мебошад. Бо воситаи ҷараёни барқии ҳосилшуда асбоби соҳта шуда ба кор даромада, нӯгҳои растани пахта сарчин карда мешавад.

Натицаи омӯзишҳо нишон доданд, ки дар варианти якум ниҳоли пахта 6 кӯраки мукаммал пухта расида пайдо намуд, дар варианти дуюми омӯзишӣ миқдори кӯракҳои мукаммал пухта расида ба 9 баробар гардид. Тавассути таъсири разряди баркӣ сарчин намудани ниҳоли пахта миқдори кӯракҳои мукаммал пухта расида ба 12 дона дар як растани баробар гардид, ки нисбат ба варианти аввал ду маротиба ва нисбат ба варианти дуюм 1,3 маротиба кӯракҳои мукаммал пухта расида бештар буд. Дар баробари ин раванди сарчинкунии дастӣ нисбат ба варианти бидуни сарчинкунӣ ва варианти сарчинкунии тавассути разяди баркӣ нисбат ба ду варианти аввала кӯракҳои вазни бештар дошта пайдо намуд. Ин раванд бештар ба дараҷаи танзимёбии маводи органикӣ дар органелаҳои растани пахта вобаста мебошад. Сарчинкунии разрядӣ имконият дод, ки моддаҳои органикӣ бештар ба унсурҳои ҳосил (шона, гул, кӯрак) равона карда шаванд. Сарчинкунӣ тавассути разяди баркӣ ба танзими навда ва пояи асосии пахта таъсири мусбати худро расонида имконият фароҳам овард, ки унсурҳои ҳосил баробар ва мукаммал пухта расанд. Илова бар ин, дар варианти сеюм нашъунамои ниҳоли пахта нисбат ба ниҳолҳои варианти якум ва дуюм беҳтар ба мушоҳидатрасид (расми 1). Таҳия ва татбиқи разяди баркӣ пахта ба мо имкон медиҳад, ки аз меҳнати дастӣ даст кашем ва ҳамзамон ҳосилнокӣ зиёд шавад. Ин ба як фаъолияти дурударози система ва таъмирталабияш кам нисбат ба раванди механикӣ ноил мешавад.

Бо дарназардошти нақшай таҳқиқот раванди таҳқиқоти озмоишгоҳӣ гузаронида шуд. Дар расми 2 истифодабарии разяди баркӣ дар шароити озмоишгоҳӣ ва дар расми сеюм бошад ҳолати растани пахта баъд аз истифода бурдани разяди баркӣ нишон дода шудааст.

Расми 1.- Нихоли пахтаи бо разяди баркӣ сарчин карда шуда

Расми 2.- Истифодабарии разяди баркӣ дар шароити лабораторӣ

Расми 3.- Ҳолати ниҳол баъд аз истифода бурдани разяди баркӣ

Натицаҳои ба даст омадаи таҳқиқоти гузаронидашуда событ соҳтанд, ки таъсири омили разряди барқӣ дар зироатҳои кишоварзӣ хусусан зироати пахта ҳангоми сарчин намудани пахта бо усули разрядӣ хело муносиб буда, ба ҳосилнокӣ таъсири мусбӣ расонида, раванди нашъунамои ниҳолро хело хуб менамояд. Истифодай усули пешниҳодгардида имконият медиҳад, ки бо истифода аз асбоби дар тракторҳои синфи 0,9 ва 1,4 т наасб гардида, самаранокии кори воситаи энергетикий беҳтар шуда, меҳнати дастӣ коҳиш ёфта, дараҷаи механиконии кори сарчинкунӣ афзоиш ёбад.

Адабиёт

1. Климов, А. А. Стимулятор - электрическая искра. / А. А. Климов, В. И. Баев, В. Н. Савчук, А. В. Соколовский// Ж. «Степные просторы», 1970.-№11.
2. Соколовский, А. В. Расчёты скоростной камеры развертки для исследования электроискрового разряда// ВСХИ, 1972.
3. Баев, В. И. Технологическая эффективность электроискрового воздействия на растительные объекты электронная обработка материалов, 1985.- №1.-С.65.
4. Баев, В.Н. Напряжение установок для электрической обработки растений // В сб.: тезисы докладов к межреспубл. научно-практич. конференции "Электротехнология в с.-х. производстве"- Ташкент, 1990.-С.9-10.
5. Климов, А.А. Электрическая искра как рабочий орган / А.А. Климов, В.И.Баев, В.Н. Савчук // Тезисы докладов к Всесоюзному совещанию- М.: ВИЭСХ, 1972.-С. 37-39.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ЭЛЕКТРИЧЕСКОГО РАЗРЯДА НА УРОЖАЙНОСТЬ ХЛОПЧАТНИКА

В статье приведены результаты экспериментального исследования по использованию электрический разряда на сельскохозяйственных культурах, особенно на хлопчатнике. Предлагаемый метод повышает урожайность, снижает ручной труд и увеличивает уровень механизации чеканочных работ в хлопководстве.

Ключевые слова: хлопок, чеканка, электрический разряд, лабораторная установка, урожайность,

ANNOTATION

EFFECT OF ELECTRIC DISCHARGE ON COTTON YIELD

The article shows how to use the electric discharge in crops, especially in cotton. This method is very important for increasing cotton yield in modern conditions of the country.

Keywords: cotton, chasing, electric discharge, laboratory installation, productivity.

ТДУ.628. 157

НАҚШИ БУНЁДИ НЕРЎГОҲИ ОБИИ РОҒУН БА ҲАВЗАИ ДАРЁИ ВАХШ ВА РОҲҲОИ ИДОРАКУНИИ УСТУВОРИИ ТАНЗИМИ ЭКОЛОГИИ ҲАВЗАИ НЕРУГОҲ

Икромов И.И., н.и.т., дотсент, Мирзоев И.А., н.и.к., дотсент, Қурбонализода С.Ш. н.и.т. ва Мирзоев У.И., магистр- ДАТ ба номи Ш.Шотемур

Калимаҳои қалидӣ: неругоҳи обӣ, таъсир, таҳқиқот, минтақа, идоракунӣ.

Неругоҳи оби барқии «Роғун» бо назардошти талаботи баҳои таъсир ба ҳолати муҳити зист ва лоиҳаи таъсири фаъолияти истеҳсолӣ кор карда баромада шудааст. Фаъолияти таъсири бунёди неругоҳӣ «Роғун» дар асоси таҳқиқот ва мушоҳидаҳои илмӣ назариявӣ ва амалӣ ва идоракунии муҳити зист ва муҳити иҷтимоӣ.

Баҳои таъсир ба ҳолати муҳити зисти атрофии неругоҳи обии барқии «Роғун» ва таъсири фаъолияти обект ба муҳити атроф ва нишон додани тадбирҳои зарурӣ оид ба кам кардани таъсири таъсири фаъолияти неругоҳ ба муҳити атроф.

Дар солҳои 1983-1986 лоиҳаи неругоҳи обии «Роғун» аз тарафи институтҳои тадқиқоти лоиҳасозии собиқ Иттифоқи Шӯравӣ илмани асоснок гардида, ба намуди фаъолият ва таъсир пурра омӯз карда шуд. Таҳқиқоти илмӣ тӯли 3 сол идома ёфт, ки дар таҳқиқҳои муайянкунии таъсиротҳо зиёда аз 150 марказҳои илмӣ, институтҳои лоиҳакашӣ дар минтақаи зиёда аз 30 км² минтақаи неругоҳ корҳои баҳои таъсирро амалӣ карда, бо хулосаи мусбӣ лоиҳаи бунёди неругоҳи обии «Роғун»-ро баҳогузорӣ намуданд.

Мувофиқи нақшай бунёди неругоҳи «Роғун» дараҷаи таъсиррасонии фаъолияти обект муайян карда мешавад. Дар масоҳати то 170 км² ҳудуд ва то 170 км³ дар обанбори «Роғун» захира мешавад. Таъсири обанбори «Роғун» ва неругоҳи «Роғун» тӯли 10 сол мавриди омӯзиш қарор гирифт ва дар охир коршиносони байнамилалӣ ва миллӣ ба хулосаи ниҳоӣ расиданд, ки бунёди неругоҳи обии «Роғун» ба

минтақаи Осиёи Миёна ягон хатари экологӣ таҳдид намекунад ва дар ояндаи наздик низ таҳдид наҳоҳад кард. Ҷумҳурии Тоҷикистон, яке аз кишварҳои бузурги тавлидкунандаи энергия-қувваи барқ дар Осиёи Миёна ба ҳисоб меравад. Ҳангоми бунёди неругоҳҳои обӣ ва аловӣ, масоҳати зиёди бешазорҳо, ҷангалзорҳо, ландшафтҳои табии, ҷамоаҳои зиёди табии, ки таърихи пайдоиши миллон солаҳо доранд, ҳароб карда мешавад.

Ҳангоми соҳтмони нерӯгоҳҳои обӣ, аловӣ, масоҳати зиёди заминҳои киштшаванда зери об мемонанд, ки дар натиҷа заминҳои киштшавандаи обӣ ва лалмӣ ҳолати экологиашон ҳароб гашта, давра ба давра зери об мемонанд ва ин таъсир ба садҳо намуди олами набототу ҳайвонотҳои нодир таъсири манфии ҳудро мерасонад. Дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, бунёди неругоҳҳои обӣ ва аловӣ танҳо дар доираи қонуниятиҳои табиат ва санаду меъёрҳои ҳуқуқии соҳаи муҳити зист ба роҳ монда мешавад.

Бунёди неругоҳи обии барқии “Роғун” дар рушду устувории кишварҳои Осиёи Миёна ва давлатҳои бо Тоҷикистон ҳамсарҳад заминаи устувори мегузорад. Зеро дар ҷаҳони имрӯза барои расидан ба мақсадҳои иқтисодӣ имконияти зиёди захираии энергетикӣ зарур аст (Муҳабатов X., 2008).

Неругоҳи обии барқии “Роғун” дар минтақаи устувори табиатан хос ба нақша гирифта шуда буд, ки онро зиёда аз 153 пажӯҳишгоҳҳои собиқ Ӣтифоқи Шӯравӣ бо номи умедҳои нав ба нақша гирифта буданд. Баъди ба фаъолият сар кардани неругоҳи мазкур зиёда аз 10000 ҳазор га ҷангалзорҳои табии аз нобудшавӣ эмин дошта мешавад ва имкониятҳои зиёди афзоиш барои экосистемаи ҷангал замина мегузорад .

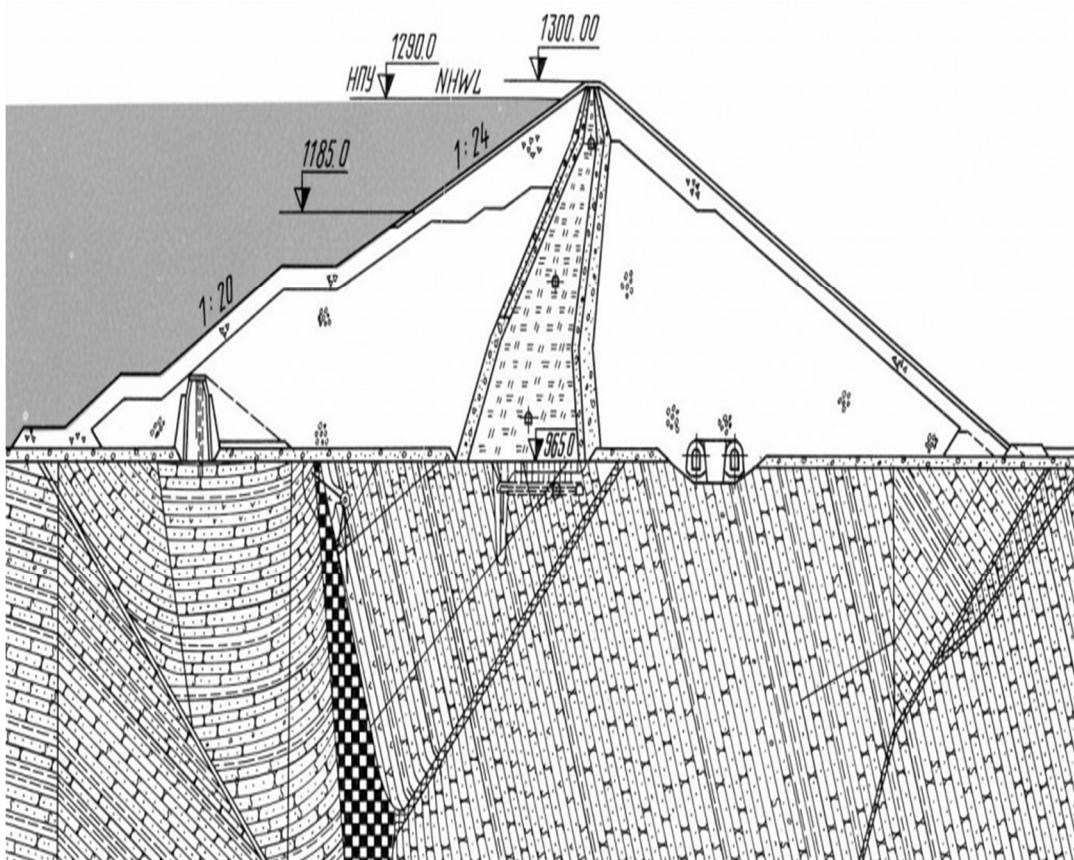
Дар шароити вазнини норасоӣ ба қувваи барқ аҳолии қӯҳистон ба мушкиниҳои зиёд рӯ ба рӯ шуда бештар ба буриши ҷангалзорҳо даст заданд, ки дар натиҷа дар ҳавзаи дарёҳои Ваҳш, Норак, Панҷ, Кофарниҳон зиёда аз 70% экосистемаи ҷангал ба нестӣ рафта расидааст, ки имрӯз устувории сарҳадоти экосистемаи ҷангал таназзул ёфта, бо об бештар решакан ва нобуд шуда истодааст.

Дар сурати ба фаъолият сар кардани неругоҳи обии барқии «Роғун» ба сифати оби дарёҳои Норак, Ваҳш, Панҷ тағйиротҳои таъсиррасон ба амал намеояд, ки баръакс шароити табии барои беҳтаршавии сифати оби ҳавзаи болооби «Роғун» замина мегузорад, ки ин метавонад ба беҳтаршавии сифати оби неругоҳҳои барқии «Норак», «Бойғозӣ», «Сантӯда-1», «Сантӯда -2» таъсири мусбат расонад ва ҳамчунин амнияти беҳатарии Осиёи Миёнаро таъмин намояд.

Дар сурати риоя накардани талаботи технологӣ ва техникӣ бунёди неругоҳи обии «Роғун» эҳтимол шиддатнокии ӯзроziyи обӣ дар ҳавзаи дарёҳои «Норак», «Бойғозӣ», «Сантӯда» таъсири манфии ҳудро расонад. Таъсири фаъолияти неругоҳи обии «Роғун» метавонад ба захирашавии зиёди об дар поёнобҳо ва болообҳо заминаи мӯтадил гузорад ва дар сурати дуруст тибқи лоиҳаи тасдиқ намудаи эксперտҳои ҳориҷӣ соҳта ба истифода додани неругоҳи обӣ метавонад ҷандин даҳсолаҳо бе ягон хатари экологӣ фаъолият намояд. Ташкили зиёда аз 100000 га ҷангалзорҳо дар сарҳадоти нерӯгоҳи оби барқии «Роғун» метавонад умри фаъолияти манфиатбахшии нерӯгоҳро боз 50 соли дигар дароз намояд. Мувофиқи нақшай соҳтмонӣ зиёда аз 170 км² зеро об мемонанд ва этalonҳои ҳароби табиат зери об мемонанд. Аммо як шароити мусоиди табии метавонад баъди ба фаъолият сар кардани нерӯгоҳ ба амал ояд, ки он доимӣ набуда, танҳо бо назорати маҳсус ҷангалзорҳо аз буриш ҳифз карда мешаванд.

Бунёди неругоҳи «Роғун» дар минтақаи хоси табии, ки аз тарафи олимони соҳавии гидрологҳо, экологҳо, технологҳо ва муҳандисон бо назардошти риояи талаботи асосии лоиҳаи мазкур ва идоракунии устувори захираҳои об ба ҳисоб гирифта шудааст.

Дар раванди гузаронидани таҳқиқотҳо ва баҳодиҳии экологӣ бо ҷалби коршиносони маҳаллӣ, миллӣ ва байналхалқӣ, баҳодиҳӣ таъсири илман амалӣ ва арзёбӣ гардид. Ҳангоми гузаронидани таҳқиқотҳои баҳодиҳи зиёда аз 33 элементи мавҷудбудаи таъсир ба муҳити атроф, арзёбӣ гардид. Баъди гузаронидани таҳқиқотҳо таҳлилҳо ва баҳогузориҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, ИМА ва дар дигар кишварҳо, ҷаласаҳои таҳлилӣ ва баҳогузорӣ аз нигоҳи экологӣ ва иқтисодӣ пурра арзёбӣ гардид ва аз тарафи коршиносони миллӣ ва байналхалқӣ, яқдилона баландии таҳкурсӣ-платинаи неругоҳи обии «Роғун» 300 м, интиҳоб гардид (расми 1), ки аз нигоҳи экологӣ ва иқтисодӣ, манфиатбахш аст.

Расми 1.- Таъсири таҳқурсии Роғун ба мұхити атроф

Нақши баландии таҳқурсии (платина) нерӯгоҳи обии Роғун дар таъмини амнияти экологӣ ва иқтисодии ҳавзаси дарёи Вахш бузург ва манфиатбахш аст.

Коршиносони байналхалқӣ ва маҳаллию миллий бори дигар исбот намуданд, ки баландии таҳқурсии нерӯгоҳи обии «Роғун», ки 300м аст ва аз сатҳи баҳр бошад дар баландии 1300м, мавқеъ гирифтааст дар захиравшавии намӣ, таъмини речеи гидрологияи об дар ҳавзаси дарёи Вахш, нигоҳдории захиравхони биологӣ бо гузаронидани тадқикотҳои ҳамаҷонибаи илмӣ ва техникий арзёбии экологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ, мусби арзби гардид.

Таъсири бунёди нерӯгоҳи обии «Роғун» дар равандҳои ташакулёбии манбаъҳои обии захиравхони обии

Осиёи Миёна, идоракунии устувори захиравхони обии Ҷумҳурии Тоҷикистон (расми 2) ва дар дигар ҷумҳуриҳои Қирғизистон, Узбекистон, Қазоқистон, Туркменистон, нақши мұхимро таъмин намуда ба равандҳои захиравшавии об дар ҳавзаси дарёҳои Норак, Вахш, Сангтуда, Панҷ ва Амударё, заманаи устувор мегузорад.

Расми 2.- Таъминоти ҳавзаси дарёи Вахш

Ҳавзаси дарёи нерӯгоҳи обии Роғун, дар барқароркунии ҳолатҳои барқароршавии мувозинати биоогӣ-экологии экосистемаҳои табии, захиравҳои гуногунии биологӣ, захиравхони ҷангал ва таъмини идоракунии самарарабахши захиравхони обии ҳавза, низоми биологӣ-экологӣ захиравшавии намӣ ва таъсиррасонии захиравхони обии тавлидшавандаро дар минтаҳаҳои Осиёи Миёна ба танзим медарорад.

Ҳангоми дуруст ба танзим даровардани системаи идоракунии оби ҳавзаси дарёи Вахш, дар қисмати болоби нерӯгоҳи обии «Роғун» таъсири таъсиррасонии фаъоли харобиовар ба таъсири фаъоли самарарабахш табиатан иваз мегардад ва таъсири он ба фаъолгардии таъсири таъсиррасонии таҳқурсии нерӯгоҳи обии «Роғун» ба қисмати поёнобӣ ҳавза ба танзим дароварда мешавад.

Фаъол гардидани нерӯгоҳи «Роғун», заманаи устувори табии ба захиравшавии манбаъҳои обӣ ва барқароркунии захиравхони ҷангал, олами набототу ҳайвонот, захиравшавии намӣ дар қисмати болоби ҳавзаси

дарёи Вахш, ки обанбори нерӯгоҳи обии «Роғун» дар масоҳати 170 км² ва речай захиравии обӣ дар қисмати болобро таъмин менамояд.

Таҳлилҳо ва таҳқиқҳо, муайян намуданд, ки нақши бунёди нерӯгоҳи обии «Роғун» дар таъмини мувозинати мӯътадили гидрологӣ, мувозинати биологӣ-экологияи экосистемаҳои табии, идоракунии устувории об, ташакулёбии таъмини мӯътадили фоизи об дар ҳавои атмосфера, ташакулёбии боришотҳои мӯътадил дар экосистемаҳои табии, агроэкосистема, заминаи устувор мегузорад.

Бунёди нерӯгоҳи «Роғун», ки дар минтақаи экосистемаи нимакӯҳӣ мавқеъ гирифтааст, бо назардошти ба ҳисоб гирифтани таъсиротҳои табии, яъне ташакулёбии захираи зиёди об дар қисмати болооби ҳавзаи дарёи «Вахш» дар масоҳати 53 км ва паҳнои 35 км, миқдори зиёди об, ҳангоми боришоти борони сел ба миқдори то 230 ҳазор м³ об ташакул меёбад. Ин захираи об ба раванди идорашавии захираи оби ҷоришаванда таъсир расонида миқдори зиёди сангӯ шағал ва гилхокро ба ҳавзаи дарёи Вахш ворид намуда ба объекти ҷойгиршудаи нерӯгоҳи «Роғун» таъсир мерасонад.

Барои бартараф намудани он, зарурияти ташкили 100000 га ҷангалзорҳои ҳамешасабзи санабар, арча, савр арча, акасия, ғашғаш, чормаф, хӯҷ, дулона ва дигар дараҳтони зудинкишофёбанда, шинонид ва ин имконият медиҳад, ки пеши роҳи шидатнокии сел-ро то 70-80% кам кунад.

Нерӯгоҳи обии «Роғун» дар минтақаи экосистемаи табиии ҳавзаи дарёи Вахш ҷойгир шуда ба устувор гардиҳии экосистемаҳои табиии ҳавзаҳои дарёҳои Кофарниҳон, «Панҷ», «Норак», «Амударё» ва дигар ҳавзаҳо табиатан, шароитиҳои хоси мӯътадилро мусоидат менамояд.

Лоиҳаи бӯнёди нерӯгоҳи обии Роғун дар солҳои 1983-1986 бо ҷалби коршиносони собиқ 15 – Ҷумҳуриҳои Советии Сотсиалистии Шӯравӣ бо гузаронидани тадқиқотҳои ҳамаҷонибаи илмӣ ва техникий арзёбии экологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ, мусби арзби гардида буд. Зоро ташакулёбии системаи нигоҳдории ҳавзаи дарёи Вахш, баъди ба фаъолияти энергетикий сар карда ба ҷараёнҳои таназзулёбии заминҳои минтақаи мазкур, заминаи устуворро мегузорад.

Бунёди нерӯгоҳи обии Роғун (расми 1) дар равандҳои ташакулёбии захираҳои обии Осиёи Миёна, идоракунии устувори захираҳои обии кишварҳои Афғонистон, Тоҷикистон, Қирғизистон, Узбекистон, Қазоқистон, Туркменистон, нақши муҳимро амалӣ менамояд.

Бо таъсири раванди тағйирёбии иқлим, ҳолатҳои таназзулёбии ҳавзаҳои дарёҳои хурду бузурги Осиёи Миёна бошиддат авҷ гирифтааст, ки бештар боиси таназзулёбии экосистемаҳои ҷангал, дашту намадаштҳо, кӯҳӣ ва нимакӯҳӣ, барфпӯшу яхпӯш ва агроэкосистемаҳои Осиёи Миёнаро ба амал овардааст.

Баъди ба фаъолият сар кардани нерӯгоҳи обии Роғун, ҳолатҳои барқароршавии мувозинати биологӣ-экологияи экосистемаҳои табии минтақаҳои Осиёи Миёна, заминаи устувор мегузорад. Мувофиқи ҳулосаҳои коршиносон таъсири бунёди нерӯгоҳи обии «Роғун» ба экосистемаҳои табии, мусби арзёби гардида, пеши роҳи ҳаробшавии ҳавзаи дарёи Норак ва обанбори баҳри Норак (расми 2) мегардад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баратараф намудани таъсиротҳои ҳаробиовари раванди тағйирёбии иқлим, дар дораҳои ҳулосаҳои коршиносони муҳити зист ва энергетикий (расми 3), таъмини амалишавии нерӯгоҳи обии «Роғун»-ро дар амал ҷорӣ намуд.

Баъди ба фаъолият сар кардани нерӯгоҳи обии «Роғун», ки иқтидори тавлиди энергетики он ба 3600 МВт ва дар як сол ба ҳисоби миёна 14 млрд.кВт.систехсол мегардад.

Тавлиди энергияи нерӯгоҳи мазкур ба равандҳои таназзулёбии агроэкосистема ва экосистемаҳои табиии Осиёи Миёна, шароити мусоиди барқароркуниро фароҳам меоварад ва то 22-25% захиравии намӣ, паст шудани ҳарорати гармии зиёди ҳавои атмосфера, ки боиси кам талафёбии об, истифодаи самараноки об дар агроэкосистема, захиравии об дар экосистемаҳои ҷангал, дашту намадаштҳо, нимакӯҳӣ ва кӯҳӣ, мегардад. Дар натиҷа барқароршавии ҳолати устуворгардиҳии экосистемаҳои табииро ба вучуд меорад.

Таъсири ҳар як элементҳои нерӯгоҳ бо далелҳои илман асоснок ва таҳқиқ бо таъсир пурра омӯхта ва ҳулосагузорӣ карда мешавад, ки ин имконит медиҳад ба ҳулосаи асосии ҷамъбаст мегардад.

Зоро пешрафти ояндаи Тоҷикистон аз рушди гидроэнергетика вобастагии мустақим дорад аз дуруст интихоби релёфи минтақа ва минтақаи интихобгашта, арзёбии таъсири бунёди нерӯгоҳи истехсоли манбаи энергия ба муҳити зист мебошад.

Дар баробари ин, кишвари мо ҷонибдори самими иқдому ташабbusҳои ташкилоту созмонҳои бонуфузи байнамилалӣ, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид ва дигар давлатҳои пешрафта доир ба рушди манбаъҳои барқароршаванда ва аз лиҳози экологӣ тозаи нерӯ ҳамчун зербинои “иқтисоди сабз” мебошад.

Ҷиҳати таъмини минбаъдаи кишвар бо қувваи барқу гармӣ тавассути барқарор намудани нерӯгоҳҳои мавҷуда ва ба кор андохтани иқтидорҳои нав, аз ҷумла бунёди ҳатҳои интиқоли барқ, истифодаи сарфакоронаи нерӯи барқ, паст кардани талафоти он, истифодаи технологияи каммасрафи барқӣ ва аз ҷониби дигар, ба идораи оқилонаи захираҳои обӣ дар минтақа дикқати афзалиятнок дода мешавад.

Рушди ояндаи иқтисоди кишварамон аз бунёди иқтидорҳои нави истехсоли қувваи барқ вобастагии калон дошта бошад ҳам, аммо таъсиротҳои зиёд ба заминҳои кишоварзӣ ва агроэкосистема ба назар расида боиси таназзулбии заминҳои кишоварзӣ мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ бо нерӯи барқ, яке аз соҳаҳои Комплекси сӯзишворию энергетикии мамлакат - соҳаи электроэнергетика нақши асосиро мебозад. Нерӯи барқ дар системаи энергетикӣ асосан аз ҳисоби нерӯгоҳҳои барқи обӣ - 98% ва боқимонда аз ҳисоби нерӯгоҳи барқи ҳароратӣ- 2% истехсол карда мешавад, ки нишондиҳандажои истехсолии нерӯи барқ аз захираҳои обӣ ва сӯзишвории воридотӣ вобаста буда, дар давоми 5 соли охир ба ҳисоби миёна 16,5 млрд. кВт. соатро ташкил медиҳад.

Рушд ва фаъолияти бонизоми системаи энергетикӣ, аз тарзи ҷараён гирифтани муносабатҳои мутақобилан судманди истифодабарандагон бо корхонаҳои таъминкунандай нерӯи барқ, дар асоси андешидани ҷорабинихои амалӣ дар бахши самаранокӣ ва сарфаҷӯии энергия вобастагии калон дорад. Норасогии нерӯи барқ дар мавсими тирамоҳу зимистон ба 4 - 4,5 млрд. кВт.соат баробар буда, дар ҷумҳурӣ маҳдудияти истифодабарии он ҷорӣ карда мешавад. Дар мавсими тобистон бошад, ҷумҳурӣ метавонад бо чунин миқдор ва зиёда аз ин барқи иловагиро истехсол намояд ва инчунин ба содирот барорад.

Дар ҳолати паст қарор доштани сатҳи ҷамъоварии маблағи барқи истифодашуда, нархномаи пасти тарифҳои амалкунанда, истифодабарии таҷҳизотҳои барқии энергияталаҷ, дастрас набудани манбаъҳои дигари сӯзишворӣ ба ҳолати пасти техникию иқтисодӣ, норасогии барқ ва талафоти аз меъёر зиёди технологӣ оварда мерасонад.

Дар мавсими зимистон ин омилҳо ва шиддатгирии мавсими талабот ба нерӯи барқ, камшавии маҷрои дарёҳо ва коҳиш ёфтани истехсол дар нерӯгоҳҳои барқи обӣ мушкилоти зиёдеро ба миён меорад. Дар ҳолати паст қарор доштани истиҳроҷи гази табиӣ, аংгишт ва нафти ватаний, инчунин баланд рафтани нархи молу маҳсулоти энергетикие, ки аз ҳориҷи кишвар ворид карда мешавад, боиси зиёд шудани истифодабарии қувваи барқ аз тарафи тамоми гурӯҳҳои истифодабарандагон мегардад.

Қайд кардан лозим аст, ки новобаста аз ин омилҳо ва кӯхнау фарсада будани воситаю таҷҳизотҳо, соҳаи электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраҳои мушкилтарин барои ҷумҳурӣ зарари молиявӣ бардошта, соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёт ва иҷтимоиро бо нерӯи барқи арzon таъмин намуда истодааст.

Дар баробари ин, тамоюли афзоиши шумораи истифодабарандагони нерӯи барқ нисбат ба иқтидорҳои истехсолӣ талаб менамояд, ки оид ба истифодаи самараноки захираҳои обиу энергетикӣ ва амалӣ намудани нақшау ҷорабинихо дар бахши сарфаҷӯи энергия, сиёsat ва стратегияи муайяни манфиатовар андешида шавад.

Дар марҳилаҳои татбиқи Барнома сamtҳои фаъолияти соҳаи электроэнергетика барои таъмиру барқарорсозии иқтидорҳои мавҷуда, соҳтмони иқтидорҳои нав, зеристоҳҳо ва ҳатҳои интиқоли барқ, истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандай энергия, амалисозии ҷорабинихо оид ба навсозии системаи баҳисобигарии нерӯи барқ, саросар гузаштан ба истифодаи воситаю таҷҳизотҳои каммасраф, паст кардани талафоти технологию тиҷоратии энергия, баланд бардоштани низоми пардоҳт, фароҳам овардани имтиёз ва ҳавасмандгардонии истифодабарандагони энергия, равона карда мешавад.

Бояд тазаккур дод, ки камчинии молу маҳсулоти энергетикӣ ба таври воқеъ дараҷаи рушди соҳаҳои иқтисодиёт, соҳибкорӣ, шуғли аҳолӣ, вазъи иҷтимоӣ, роҳ ёфтани ба илму дониш, таъмини оби тоза ва хизматрасонии тиббиро паст намуда, дар навбати худ истифодаи ғайрисамараноки ҷангал ва буттаҳо бошад, боиси сар задани фалокатҳои экологӣ мегардад. Бинобар он, дар амал татбиқ намудани нақшау ҷорабинихои мушахҳас дар ин самт зарур ва ҳатмӣ буда, афзалияти бештарро доро мебошад.

Тавсияҳо:

1. Фаъол кардани системаи мониторинги захираҳои оби обанбори “Рогун”.
2. Қабул ва амалисозии концепсия оид ба идоракунии ҳавзаи болооби “Роғун”.

Адабиёт

- 1.Буткин А.В. Влияние гидроэлектростанций на окружающей среды - М., 2010.
2. Щавелев Д.С. Гидроэнергетические установки - Л., 1981.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи давлатии экологӣ» - Душанбе, 2012.
4. Муҳаббатов Х.К. Материалы республиканской конференции, посвященной 1310-летию И.Аъзама – Душанбе: ТНУ, 2009.-С.141-146.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист»- Душанбе, 2011.

6.Aktar, M., N. Ahmad and M.J. Booij, 2008. The impact of climate change on the water resources of Hindukush Karakorum Himalaya region under different glacier coverage scenarios, Journal of Hydrology, Vol. 355, issue. 1-4, p. 148-163

7.Alissow, B.P., Drosdow, O.A., and Rubinstein, E.S., 1956: Lehrbuch der Klimatologie.

8.Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 536 pp.

9.Arthington, A.H., Bunn,, S.E., Poff, N.L., and Naiman, R. 2006: The challenge of providing environmental flow rules to sustain river ecosystems. Ecological Applications 16(4):1311-1318 Bensman, M., 2013: Tajikistan: im Würgegriff der Nachbarn. Grenzkonflikte trennen Familien. Eine Welt Nr. 2/Juni 2013. DEZA-Magazin für Entwicklung und Zusammenarbeit, Bern, Switzerland. www.deza.admin.ch Christensen, J.H. et al. 2007. Climate Change 2007 - Chapter 11 - Regional Climate Projections.

Christensen, J.H. et al., 2007: Regional Climate Projections. In: Climate Change 2007: The
АННОТАЦИЯ

РОЛЬ РОГУНСКОЙ ГЭС В БАССЕЙНЕ РЕКИ ВАХШ И ПУТИ УСТОЙЧИВОГО УПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИМ РЕГУЛИРОВАНИЕМ БАССЕЙНА ЭЛЕКТРОСТАНЦИИ

Активация Рогунской ГЭС обеспечит стабильную природную основу для сохранения водных ресурсов и восстановления лесных ресурсов, флоры и фауны, накопления влаги в верховьях бассейна реки Вахш.

После ввода в эксплуатацию Рогунской ГЭС, которая будет иметь мощность 3600 МВт и будет производить в среднем в год 14 млрд. КВтч.

Ключевые слова: гидроэнергетика, воздействие, исследования, регион, управление

ANNOTATION

ROLE OF THE ROGUN HPP IN THE VAKHSH RIVER BASIN AND WAYS OF SUSTAINABLE MANAGEMENT OF THE ECOLOGICAL REGULATION OF THE POWER PLANT

Activation of the Rogun HPP will provide a stable natural basis for the conservation of water resources and restoration of forest resources, flora and fauna, and the accumulation of moisture in the upper reaches of the Vakhsh river basin. After the commissioning of the Rogun hydroelectric station, which will have a capacity of 3600 MW and will produce an average of 14 billion kWh per year.

Keywords: hydropower, impact, research, region, management.

УДК: 556.33.632

ИНЖЕНЕРНО-ГЕОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА, ТИПИЗАЦИЯ ГЕОРИСКОВ И НЕКОТОРЫЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ЗАЩИТЕ НАСЕЛЕНИЯ И НАРОДНОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЪЕКТОВ БАССЕЙНА РЕКИ ЗЕРАВШАН

Каримов А.А., соискатель ТНУ

Ключевые слова: экзогеодинамический процесс, лавины, сели, оползни, рельеф, инженерно-геоморфологические исследования, модели, геориски, типизация, гляциокриотектонические движения.

В пределах бассейна реки Зеравшан широко проявляются техногенные и природное воздействия, на окружающую среду. В связи с этим одной из задач научных исследований является Инженерно-геоморфологическая оценка, типизация георисков и некоторые рекомендации по защите населения и народнохозяйственных объектов бассейна реки Зеравшан.

Изучение геологических и инженерно-геологических условий района позволило выделить чашеобразную форму рельефа, представляющую собой область сильного сноса твёрдого стока и селевых явлений. Это территории названы нами область сильного развития природных георисков.

Исследуемая территория на настоящее время осваивается интенсивными темпами сельскохозяйственном, так и промышленном отношении что стало причиной масштабного развития георисков. Одном из таких значительных георисков является проявление селевых потоков, угрожающих жизни людей, возникновению значительных материальных ущербов, разрушений и таким образом, ставит под сомнение целесообразность хозяйственной деятельности в таких районах требует специальных мероприятий по их предотвращению или защите от них [2].

Изученный регион характеризуется воздействием различных экзогеодинамических процессов, из которых наиболее опасными являются лавины, сели и оползни. Воздействия этих процессов на население и народно-хозяйственных объектов выражается в повреждении и разрушении коммуникационных объектов автомобильных дорог, линий связи и электропередач, завалах территорий населенных пунктов, разрушении жилых домов, хозяйственных объектов и т.п.

Селевые сходы приводят к изменению рельефа, в результате которого во многих случаях наблюдается повышение лавинной опасности за счет формирования новых лавиносборов. На растительный покров склонов велико влияние селей и оползней, которые ликвидируют растительный покров в лавиносборах [1].

В конечном счете действие изучаемых процессов приводит к повышению геориска, в первую очередь для горного населения и хозяйствственно-бытовых объектов, что затрудняет защиту и проектирование инженерных сооружений. Селевые потоки наносят большие ущербы в периоды массового селеформирования, прежде всего вызываемого сильными осадками при выходе на широкую часть лощин [1].

Для предупреждения селевой опасности необходимо создание сети станций наблюдений за селевыми процессами и явлениями, ежедневным визуальным осмотром близлежащих к населённому пункту склонов [2.3].

Автором на основе разработанной Ш.Э. Усупаевым методики для условий бассейна реки Зеравшан адаптирована инженерно-геономическая 12 мерная шкала оценки георисков (табл.1).

Из табл. видны генетически взаимосвязанные между собой категории уязвимости степени риска и уровни опасности от ожидаемых георисков.

Таблица.

Категории уязвимости	А (Кризис)				Б (Бедствие)				В (Дискомфорт)			
Степени риска	I	II	III	IV	V	VI						
Уровни опасности	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
N- (количество) общее число георисков	0	160	150	140	130	120	110	90	80	70	60	<50
Оползни	0	33	30	27	24	21	19	16	13	10	7	<4
Лавины	0	44	42	40	38	36	34	30	28	26	24	<20
Камнепады	0	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	<10
Сели	0	79	77	75	73	71	69	67	65	63	61	<59
Наводнения	0	1	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0
Землетрясения	0	1	4	4	3	2	2	1	1	0	0	0
N- число пострадавших от георисков (чел)	0	9	8	6	5	5	4	4	3	2	1	0
N- число нарушений жизнедеятельности (чел)	0	3	3	1	1	1	1	0	0	0	0	0
Интегральные (чел)	0	12	11	5	5	5	4	3	2	1	1	0
Размеры ущерба в минимальных заработных платах (сомони)	712080				557280				185760			

В результате на составленной впервые для исследуемой территории инженерно-геономической 12 мерной шкалы по «принципу светофора» (цветами: красный – наиболее опасные, желтый – опасные, зеленый – умеренно и низкоопасные) выделены типологические водотоки и участки по взаимосвязанным генетически КУ-категориям уязвимости, СР-степеням риска и УО-уровням опасности от георисков природного характера (рис.1) [2,3].

На инженерно-геономической карте типизации и прогноза георисков бассейна реки Зеравшан (рис.1) степень риска показана штриховкой, а уровни опасности распределены по следующему принципу: высокий уровень опасности имеет место в пределах территорий размещения населенных пунктов, средний уровень опасности отмечается на территориях с высокой плотностью населения, низкий уровень – в безлюдных местах и с низкой населенностью.

Рис.1.-Инженерно-геоморфологическая карта типизации и прогноза георисков бассейна реки Заравшан

Формирование селевых водно-каменных потоков происходит в верхней-средней части южного склона Заравшанского хребта в пределах высокогорной зоны со скальным, крутостенным, сильно расчлененным рельефом экзорацационно-тектонического происхождения. Образованию селей предшествует длительное увлажнение поверхности склонов в период весеннего таяния, а затем активный размыв ее в пределах эрозийно-денудационных и гравитационных (осыпных) очагов твердого стока [1.2].

На инженерно-геоморфологической карте закономерности распространения, типизации и прогноза георисков по районам бассейна реки Заравшан показаны интервал высот энергии рельефа закрашенные разными цветами, разноцветными кружочками обозначены геориски природного характера.

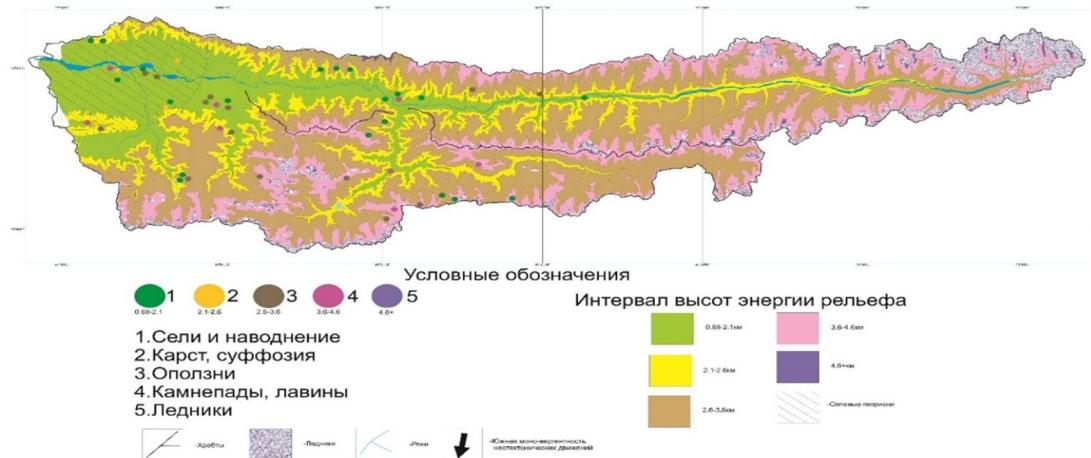

Рис. 2. -Инженерно-геоморфологическая карта типизации георисков по бассейнам реки Заравшан.
(составлена Каримовым А.А.) М 1:500 000

Из карты типизации георисков бассейна реки Заравшан видно, что в исследуемой территории селеопасными являются среднегорные части. Пораженность их селевыми процессами по площади в населенных пунктах достигает до 25%, формируются селевые потоки всех типов, начиная от связных (грязевые и грязекаменные) до несвязных (наносоводные).

Обладая большой массой и высокой скоростью передвижения до 15 км/ч сели разрушают здания, дороги, гидротехнические и другие сооружения, выводят из строя линии связи и электропередачи, уничтожают сады, заливают пахотные земли, приводят к гибели людей и животных [1.2].

В изученной территории в областях оледенений, наряду с развитием гляциокриотектонических движений, современные тектонические движения вносят свой вклад в разрушении ледника и ледовых блоков, а также способствуют созданию различного рода направленно деформированного состояния в теле и отдельных массивах ледника, что приводить к распаду и деградации оледенения.

На построенных инженерно-геоморфологических моделях для территории бассейна реки Заравшан, показаны закономерности по широтной и по высотной распределенности геономов по территориальности, оледененности и чрезвычайным ситуациям [2].

На инженерно-геономических моделях выявлены закономерности широтного (2.а) и вертикального (2.б) распределения и взаимодействия геономов – оледененности и черезвычайных ситуаций.

На рисунке 2.а представлена инженерно-геономическая модель латерального поширотного распределения геономов по :1) территориальности; 2) абсолютным отметкам (от 6 до 1,5 км); 3) оледененности.

На исследованной территории выявлены пики генома оледененности. Наибольший пик генома оледененности расположен на широтах от $39^{\circ} 00'$ до $39^{\circ} 40'$.

На инженерно-геономической модели латерального распределения геономов исследованной территории максимальный пик чрезвычайных ситуаций находится на широте $39^{\circ} 37'$.

Таким образом, максимальное проявление георисков в бассейне реки Зеравшан по инженерно-геономической модели происходит именно на указанной широте.

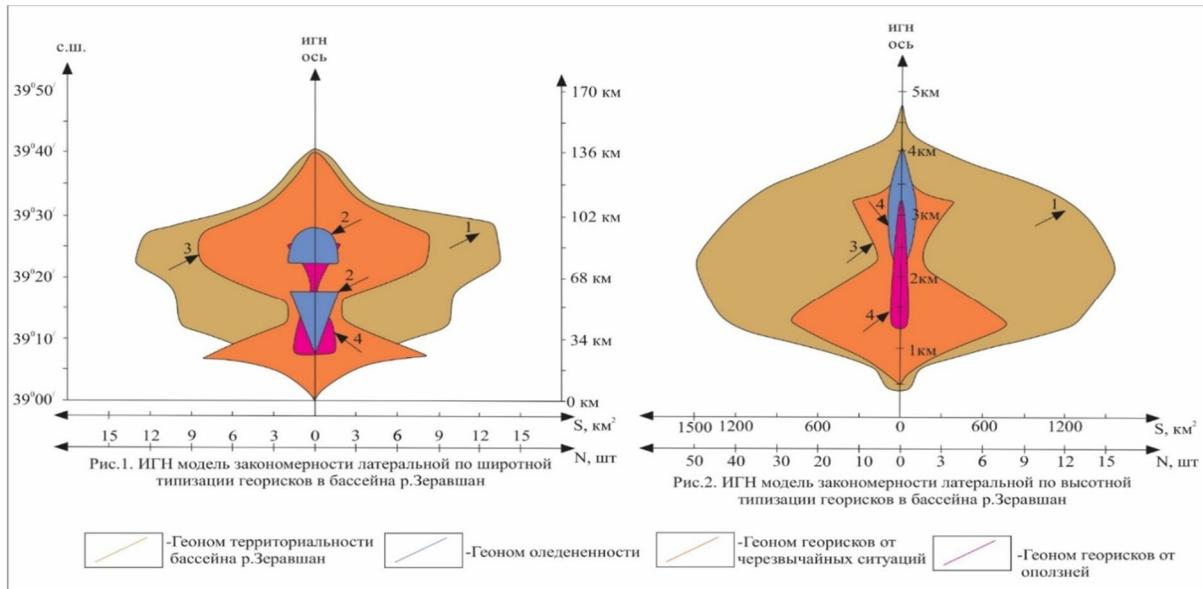

Рис.3.- ИГН-модели латерального распределения геономов.

На данной широте по инженерно-геономической модели располагается максимальные площади ледников, которые подвергаются воздействию чрезвычайных ситуаций (сейсмическая вибрация, тектонические разрушения и т.п.). На рис. 3.б показана инженерно-геономическая модель по высотному распределению геономов на примере территории бассейна реки Зеравшан с интегрированными площадями по: территориальности, оледененности и долинности распространения ледников, которые варьируют от 2,5 до 4 и более километров. Максимальный пик генома оледененности в исследованной территории располагается на высоте 4 км, а максимальный пик распределения землетрясений на высоте от 2,2 до 4,7 км. Поэтому, деградация ледников происходит наиболее активно на высотах от 2,2 до 4,7 км [2].

Мероприятия по предупреждению или уменьшению последствий природных чрезвычайных ситуаций включают оповещение населения о возможных стихийных бедствиях, позволяющих принять соответствующие меры защиты. Вместе с тем современная наука и технические возможности позволяют, если не исключить, то хотя бы уменьшить силу и масштабы стихийных бедствий. Например, для ослабления наводнений ликвидируют затворы и зажоры на реках весной с помощью взрывов, задерживают влагу на полях, применяя различные способы (полосное земледелие, контурная пахота, глубокая вспашка, кротование, устройство дренажей и т. п.), строят дамбы и плотины, спрямляют русла рек, углубляют отдельные участки рек. Все это в конечном счёте снижает масштабы возможных наводнений [1.2.4].

Для перехвата и транспортировки поверхностных селевых вод с территории, лежащей выше изученного участка и прилегающей городской территории, предусматриваются строительство селесброса. Участок работ представляет собой городские проезды со сложной ситуацией, большим количеством подземных коммуникаций, газонов с деревьями, весьма интенсивное транспортное и пешеходное движение, что относится к III категории сложности.

Селесбросное русло (рис.4.) выполняется из железобетонных блоков размером 2×2 м, что исключает фильтрацию сбрасываемых вод в почву, таким образом, предохраняя её от переувлажнения и предотвращая загрязнение подземных вод. Кроме того, принятие этих блоков в проекте обусловлено тем обстоятельством, что на данном участке селесброс проходит под автомобильной дорогой, местами в очень стесненных условиях.

На исследуемом участке предусмотрен водоприемный колодец, в который сбрасываются воды из существующих кюветных водосборных лотков с территории, лежащей выше проектного участка. По трассе селесброса устанавливаются несколько смотровых колодцев, в которые сбрасываются поверхностные воды с прилегающей территории. Для сброса воды из некоторых существующих кюветных лотков, собирающих ливневые воды и заканчивающиеся выше проектного русла селесброса, до колодцев учтены металлические трубы.

Во избежание засорения вод водоприемника на всех существующих кюветных лотках, проходящих вдоль дороги, являющихся водосборниками и впадающих в колодцы, устанавливаются сороудерживающие решетки.

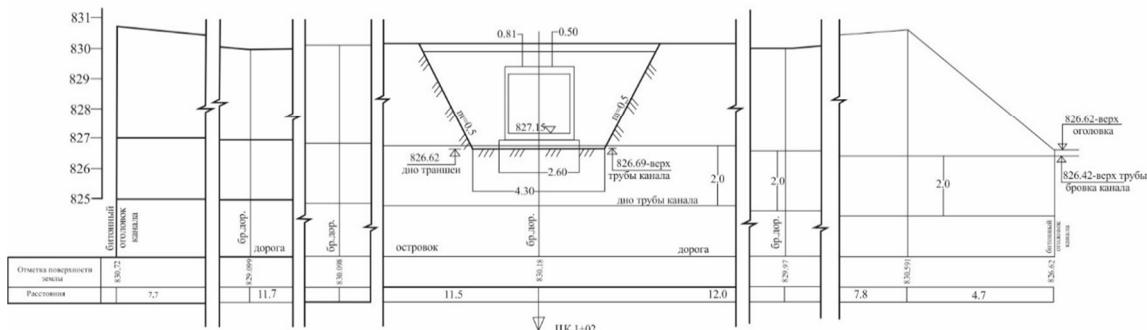
Материалом, из которого выполнено русло селесброса и колодцы, является железобетон, который не оказывает вредного воздействия на окружающую среду, почву, непосредственно контактирующие с материалом, не может причинить вред здоровью населения. Используемые в строительстве материалы не могут повлечь неблагоприятные явления в результате изменения физических, химических и гидробиологических свойств воды, её способности к самоочищению. Чтобы предотвратить размыв берега и дна реки на селерусла предусматривается крепление берега и дна реки бетонной облицовкой $t=10\text{cm}$ 4×3 метра.

Проектная трасса селесброса проходит по городской территории под автомобильной дорогой и только в некоторых местах пересекает искусственные островки озеленения. После окончания строительства данные островки будут восстановлены, выполнены культурно-технические работы, растительность газонов будет восстановлена.

Для борьбы с угрожающими факторами, способствующими росту природных георисков нами на основе учета опыта реализации подобных средоохраных мер в других регионах и его творческого применения, предлагается нижеследующая конструкция.

$$\begin{aligned} W_0 &= 21.46 \text{ м}^2 \\ W_{\text{обр.к.з.}} &= 12.74 \text{ м}^2 \\ W_{\text{обр.з.}} &= 2.13 \text{ м}^2 \end{aligned}$$

Рис. 4.-

Конструкция противоселевых сооружения.

Безопасность эксплуатации проектных сооружений обеспечивается соблюдением следующих правил:

- после прохождения каждого ливня производится осмотр состояния смотровых колодцев, селесброса;
- при обнаружении засорения колодцев производится их очистка;
- перед каждым сезоном дождей производится осмотр технического состояния сооружений, их исправность, наличие крышек люков;
- внутренний осмотр селесброса должен производиться в присутствии наземных наблюдателей, страхующих безопасность рабочего, находящегося на обследовании.

Предлагаемые противоселевые мероприятия и рекомендации по предупреждению или уменьшению последствий георисков природного характера включают оповещение населения о возможных стихийных бедствиях, позволяющих принять соответствующие меры защиты, если не исключающие, то хотя бы уменьшающие силу и масштабы стихийных бедствий. Для ослабления силы стихийных бедствий принимают различные способы предотвращения георисков - строят дамбы и плотины, спрямляют русла рек, углубляют отдельные участки рек и т.п. [2.3].

Выводы:

- На инженерно-геоморфологической 12 мерной шкале, показаны геориски по «принципу светофора» (цветами: красный – наиболее опасные, желтый – опасные, зеленый – умеренно и низкоопасные) выделены

типологические водотоки и участки по взаимосвязанным генетически КУ-категориям уязвимости, СР-степеням риска и УО-уровням опасности от георисков природного характера.

- Из карты типизации георисков бассейна реки Зеравшан (рис.1) видно, что в исследуемой территории селеопасными являются среднегорные части. Пораженность их селевыми процессами по площади в населенных пунктах достигает до 25%, формируются селевые потоки всех типов, начиная от связных (грязевые и грязекаменные) до несвязных (наносоводные).

- На построенных инженерно-геономических моделях для территории бассейна реки Зеравшан, показаны закономерности по широтной и по высотной распределенности геономов по территориальности, оледененности и чрезвычайным ситуациям. На инженерно-геономической модели латерального распределения геономов исследованной территории максимальный пик чрезвычайных ситуаций находится на широте 39° 37'.

- Противоселевые мероприятия и рекомендации по предупреждению или уменьшению последствий георисков природного характера включают оповещение населения о возможных стихийных бедствиях, позволяющих принять соответствующие меры защиты если не исключающие, то хотя бы уменьшающие силу и масштабы стихийных бедствий.

Литература

1. Тукеев О.В. Селевые явления Памира катастрофы закономерности. Прогноз - М., 2002.-176с.
2. Валиев Ш.Ф. Инженерно-хозяйственная трансформация кровли литосферы Таджикистана [Текст] / Ш.Ф. Валиев; под ред. Ш.Э.Усупаева; Таджикский национальный университет - Душанбе: Сино, 2014. – 219 с.
2. Валиев Ш.Ф., Усупаев Ш.Э. О трансформации литосферы георисками в Таджикистане /Современные техника и технологии в научных исследованиях /Материалы докладов VII Международной конференции молодых ученых и студентов. г. Бишкек, 25-26 марта 2015 г. -Бишкек, 2015. – С. 22-27.
3. Методика оценки комплексного индивидуального риска чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера/Разработчики: Шахраманьян М.А., Ларионов В.И., Нигметов Г.М. Сущев С.П., Угаров А.Н., Козлов М.А., Николаев А.В., Фролова Н.И. Всероссийский научно-исследовательский институт по проблемам гражданской обороны и чрезвычайных ситуаций (ВНИИ ГО ЧС)- М.: Изд-во ВНИИ ГО ЧС, 2002.–51 с.

АННОТАЦИЯ

БАХОДИХӢ, ГУРӮҲБАНДИИ МУҲАНДИСӢ-ГЕОНОМИИ ХАВФҲОИ ГЕОЛОГӢ ВА БАЪЗЕ ТАВСИЯҲО ДОИР БА ҲИФЗИ АҲОЛӢ ВА ОБЪЕКТҲОИ ХОЧАГИИ ХАЛҚ ДАР ҲАВЗАИ ДАРЁИ ЗАРАФШОН

Мачмӯи таҳқиқоти муҳандисӣ-геономии гузаронидашуда имкон дод, ки зери таъсири фишорҳои табии-техногенини бавҷудовардаи хавфҳои геологӣ ба азнавсозандагии ҳудуди ҳавзаи дарёи Зарафшон таъсир расонида, хусусиятҳои тағиیرёбии муҳити табииро муайян мекунад.

Калидвожаҳо: равандҳои экзодинамикӣ, тарма, сел, ярч, рельеф, таҳқиқоти муҳандисӣ-геономӣ, намуна, ҳатарҳои геологӣ, типикунонӣ, ҳаракатҳои яхи тектоники.

АННОТАЦИЯ

ИНЖЕНЕРНО-ГЕОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА, ТИПИЗАЦИЯ ГЕОРИСКОВ И НЕКОТОРЫЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ЗАЩИТЕ НАСЕЛЕНИЯ И НАРОДНОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЪЕКТОВ БАССЕЙНА РЕКИ ЗЕРАВШАН

Проведённый комплекс инженерно-геономических исследований, позволил выявить особенности изменчивости природной среды под воздействием природных техногенных нагрузок и георисков, преобразующих территорию бассейна реки Зеравшан. Противоселевые мероприятия и рекомендации по предупреждению или уменьшению последствий георисков природного характера включают оповещение населения о возможных стихийных бедствиях, позволяющих принять соответствующие меры защиты, если не исключающие, то хотя бы уменьшающие силу и масштабы стихийных бедствий.

Ключевые слова: экзогеодинамический процесс, лавины, сели, оползни, рельеф, инженерно-геономические исследования, модели, геориски, типизация, гляциокриотектонические движения.

ANNOTATION

GEOTECHNICAL ENGINEERING ASSESSMENT, TYPIFICATION OF GEORISK AND SOME RECOMMENDATIONS FOR THE PROTECTION OF THE POPULATION AND NATIONAL ECONOMIC OBJECTS OF THE ZERAVSHAN RIVER BASIN

The complex of engineering-geonomic studies allowed to show the peculiarities of environmental variability under the influence of natural technogenic loads and geo-risks that transform the territory of the

Zeravshan river basin. Anti-mudflow measures and recommendations for the prevention or reduction of the consequences of natural georisks include alerting the population of possible natural disasters that allow taking appropriate protective measures, if not eliminating, then at least decreasing the strength and scale of natural disasters.

Key words: exogeodynamic process, avalanches, mudflows, landslides, relief, geotechnical engineering studies, models, geo-risks, typification, glaciocryotectonic movements.

ТДУ 631

САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ОБ ҲАНГОМИ ОБЁРИИ ҶУВОРИМАККА

Завурбеков С.С.- доктор PhD ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Расулов Р.- ходими илмии МД “Тоҷик НИИГиМ” Вазорати энергетика ва заҳираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон

Калимаҳои калидӣ: ҷуворимакка, қиштгардон, зироат, қишт.

Аввалин унсури асосии технологияи қишоварзии ҷуворимакка интиҳоби пешгузашта мебошад. Аз нуқтаи назари агротехникӣ, ротатсияи зироатҳо барои барқарор кардани ҳосилхезии хок ва беҳтар кардани ҳосияти он муҳим аст; аз нуқтаи назари иқтисодӣ он имкон медиҳад, ки истифодаи банақшагирифтai замин ва ҳосили баланд ва фоида бо арзиши камтар аз пору ва маҳсулоти муҳофизати растани таъмин карда шавад. Қиштгардони дурусти қиши зироатҳо ба нест кардани алафҳои бегона кӯмак мекунад, ё ҳадди ақал масоҳати паҳншавии онҳоро маҳдуд мекунад, аз ҷамъшавии микроорганизмҳо ва ҳашароти заرارрасон дар хок пешгири мекунад. Дар баробари ин, бо ҷорӣ намудани мачмӯи пурраи нуриҳо ва назорати самараноки алафҳои бегона, қиши доимии ҷуворимакка барои ғалладона дар тӯли якчанд сол бидуни коҳиш додани ҳосил истисно карда намешавад. Унсурҳои асосии технологияи қиши ҷуворимакка инҳоянд: вакъ ва усуљҳои коркарди аввалия; қиштукор; истифодаи вояи оптималии нуриҳои минералий; чораҳо оид ба мубориза бо алафҳои бегона. Тамоми ҷорабинҳои ҷорӣ ба ҳифз ва баланд бардоштани ҳосилнокии замин мусоидат мекунанд.

Дар мақолаи мазкур якчанд намуди қиши ҷуворимакка пешниҳод карда шудааст, аз он ҷумла қиши ҷуворимакка бо усули аррамайдо, яъне дар болои ҷӯяк пошидани аррамайдо. Аррамайдо барои пешгирии буҳоршавии об аз хоҳе, ки дар он ҷуворимакка қиши карда мешавад, истифода мебаранд. Тарзи дуюми қиши ҷуворимакка бо усули пӯшонидани ҷӯяк бо салафан (плёнка). Салафан ҳам барои пешгирий аз буҳоршавии об аз хоҳе, ки дар он ҷуворимакка қиши карда шудааст ва инчунин барои нигоҳ доштани ҳарорати мӯтадил дар қабати хоҳи ҷӯяке, ки дар он зироат қиши карда шудааст, истифода мебаранд. Намуди дигар бошад бо усули гидрогел, яъне гидрогел ҳам ҳосияти дар худ нигоҳ доштани намиро дорад, барои ҳамин дар минтақае, ки зироат қиши карда мешавад, дар он минтақа гидрогело бо хок омехта намуда, баъд зироати қиштшавандаро мекоранд. Тарзи дигари қиши зироат, яъне қиши ҷуворимакка ин бо усули одӣ бе истифода аз аррамайдо, салафан ва гидрогел, яъне ҳар як дехқон новобаста аз таҷрибаи корӣ ва шароити иқтисодӣ метавонанд аз ин усул истифода барад, дар давраҳои ҳозира мояд аз усули нави обёрий, яъне самаранок ва сарфакорона истифодабарии оби обёрий аз усули обёрии гидрогелий истифода барем. Дар шароити ҳозира ин усул бартарии зиёде дорад. Дар натиҷаи таҷрибаҳои гузаронидашуда мояд ҷорӣ мешавад, ки усули гидрогел нисбат ба дигар усуљҳо бартарии зиёде дорад. Натиҷаи таҷриба дар ҷадвали зерин нишон дода шудааст:

Сабзиш ва ҳосилнокии ҷуворимакка дар вариантҳои қитъаи таҷрибавии обёрий ба воситаи гидрогел, зери салафан (плёнка), аррамайдо ва контрол (одӣ- ҷӯякӣ)

Рӯзҳои мушоҳидакунӣ	Варианти гидрогел		Варианти аррамайдо		Варианти пленка		Варианти контрол	
	Баланд ии растани, см	Шумораи барг, дона	Баланди и растани, см	Шумораи барг, дона	Баланди и растани, см	Шумораи барг, дона	Баланди и растани, см	Шумораи барг, дона
Рӯзи қиши (ҳамаи вариантҳо дар як рӯз)	+	+	+	+	+	+	+	+
Рӯзи нешзаний (баъди 6 рӯз) -	1	2	1	2	1	2	1	2

Рӯзи ченкунини растаний –(баъди 35 рӯз)	126	14	131	13	134	13	149	14
Рӯзи ченкунини растаний (баъди 46 рӯз) гул кардан	216	17	220	16	228	16	231	16
Шуморай сутаҳо	2 - 3 сута.		2 сута		2 сута		2 сута	
Рӯзи ченкунини растаний (баъди 56 рӯз)	290	18 барг.	258	17 барг 2 сута	299	18 барг 1 сута	291	17барг 2 суга
Рӯзи ченкунини растаний –(баъди 69 рӯз).	312	18 барг	276	17барг 2 суга	314	18 барг 2 сута	308	18 барг 2 суга
Рӯзи ченкунини растаний –(баъди 79 рӯз)	318	18 барг	302	17барг	318	18 барг	308	18 барг
Рӯзи ченкунини растаний –баъди 89 рӯз)	319	18 барг	304	18 барг	319	18 барг	310	18 барг
Шуморай сутаҳо	2 - 3 сута		2 сута		2 сута		2 сута	

Адабиёт

- Домуллоджонов Х.Д. Рекомендации режимы орошения сельскохозяйственных культур в Таджикской ССР- Душанбе :Ирфон.- Том I, 1988.
- Нурматов Н.К. Мелиоратсия обёйр- Душанбе, 2002.
- Рекомендация режима орошения сельскохозяйственных культур в Таджикской ССР- Душанбе :Дониш, 1988.

АННОТАЦИЯ

САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ОБ ҲАНГОМИ ОБЁРИИ ЧУВОРИМАККА

Аз мушоҳидаҳои гузаронидашуда маълум гардид, ки аз ҳамаи варианҷҳои обёришаванд намуни обёйр ба воситай гидрогел бартарии бениҳоят зиёд дорад. Яъне дар давоми инкишофи чуворимакка мушоҳида гардид, ки аз ҷиҳати инкишофи нисбатан серҳаракат буд.

Максади асосии истифода аз варианти гидрогел ин мукаммалкунии ҷузъиётҳои технологияи оберии ҷӯяқӣ ҳангоми кишти зироатҳо дар тираҳоҳои сиёҳтоби водии Ҳисор, таъминкунии истифодабарии оқилонаи заҳираҳои об, нигоҳдории ҳосилнокии хок, сарфакунии оби обёришаванд ва баланд бардоштани ҳосилнокии ҷуваримакка мебошад.

Калимаҳои қалидӣ: ҷуваримакка, қиштгардон, зироат, кишт, обёйр.

АННОТАЦИИ

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОДЫ ДЛЯ ОРОШЕНИЯ КУКУРУЗЫ

Из наблюдений выяснилось, что из всех вариантов орошения, существенное преимущество имеет тип полива гидрогелем. Другими словами, во время развития кукурузы было замечено, что она была относительно активной в плане развития.

Основная цель использования гидрогелевого варианта - усовершенствование деталей технологии полива при посеве сельскохозяйственных культур на темных почвах Гиссарской долины, обеспечение рационального использования водных ресурсов, сохранение плодородия почв, экономия поливной воды и повышение урожайности кукурузы.

Ключевые слова: кукуруза, севооборот, посевы, возделывание, орошение.

ANNOTATIONS

EFFICIENT USE OF WATER FOR IRRIGATION OF CORN

From observations it turned out that of all irrigation options, the type of hydrogel irrigation has a significant advantage. In other words, during the development of maize, it was observed that it was relatively active in terms of development.

The main purpose of using the hydrogel option is to improve the details of the irrigation technology when sowing crops on the dark soils of the Gissar Valley, to ensure the rational use of water resources, preserve soil fertility, save irrigation water and increase the yield of corn.

Key words: corn, crop rotation, crops, cultivation, irrigation.

ТДУ 631.4

РОХҲОИ БЕҲТАРКУНИИ ЗАМИНҲОИ ДУБОРА ШЎРШУДА ДАР ШАРОИТИ НОҲИЯИ ФАРХОР

Толибов К.Б., Сайдумаров С.С.-унвончӯёни МД ТоҷикНИИГиМ,

Иброҳимов Н.Ш.-н.и.к., дотсент, ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: хок, заминҳои кишоварзӣ, обёрӣ, намак, агротехника, заҳбур, заҳкашҳо, нуриҳо.

Таҳқиқ ва омӯзиши заминҳои дубора шўршууда дар минтақаҳои мамлакатро ҳолати мелиоративии заминҳои обии ҷумҳурӣ дар солҳои 2010-2015 қабул карда шудааст, ки дар он роҳҳои беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳои шўр, ботлоқшуда, сангиҳо, таназзулёфта пешниҳод гардидаанд.

Дар вилояти Ҳатлон миқдори зиёди заминҳои корами обӣ аз нав шўр, ботлоқ ва сатҳи обҳои зеризаминиашон баланд гардидаанд. Беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳои корами обёришаванда ва пешгирӣ кардани шўршавии заминҳо, ботлоқшавӣ, дубора шўршавӣ, баландшавии сатҳи обҳои зеризаминиӣ, сари вақт иҷро намудани ҷорабиниҳои агротехникӣ, риояи реҷаи обмонӣ, ҷорӣ намудани киштгардон омилҳои асосии ба даст овардани ҳосили дилҳоҳи зироатҳои кишоварзӣ мебошанд.

Ноҳияи Фарҳор дар қисмати Ҷанубу-Шарқии Ҷумҳури Тоҷикистон ҷойгир буда, майдони умумии заминҳои корами обёришавандай он 24632 га-ро ташкил менамоянд. Масоҳати заминҳои корами обии бо заҳкашҳо таъминшуда 18430 га, ки аз онҳо 2242 га-ро заҳкашҳои пӯшида ташкил мекунанд. Ҳолати мелиоративии заҳбурҳои кушодай амудӣ ва заҳкашҳои пӯшида ғайриқаноатбахш мебошанд. Дар зиёда аз 1400 га замини корами обӣ, бинобар сабаби дар ҳолати дурусти корӣ набудани муҳаррикҳои обкаш ва нест шудани ҳатҳои обгузар танҳо як маротиба ҳосили зироатҳои кишоварзӣ рӯёнида мешавад. Заминҳои корами обии шўршууда дар ҷамоатҳои деҳоти Ватан, Ғайрат, Зафар ва Ғалаба мушоҳида карда мешаванд [1]

Муайян карда шудааст, ки масоҳатҳои асосии заминҳо бо сатҳи баланд ҷойгиршавӣ ва минералнокии пасти обҳои заминӣ дошта дар ноҳияи номбурда дар доҳили ҳавзаи дарёи Кизилсу ҷойгир мебошанд. Барои таъмини заҳираҳои обҳои зеризаминиӣ ва сатҳи ҷойгиршавандон баланд, боришот вазифаи асосиро мебозад.

Таҳлили маълумотҳои кадастрий дар соли 2015-2019 нишон медиҳанд, ки гарчанде ҷорабиниҳои мелиоративӣ гузаронида шуда бошанд ҳам, дар баязе мавзеъҳои заминҳои обёришавандай ин минтақа асосан бо сабабҳои набудани заҳкашҳо, дар ҳолати ғайриқаноатбахш нигоҳ доштани заҳбуру заҳкашҳои доҳили ҳочагӣ, бастани пеши оби заҳкашу заҳбурҳо, нодуруст истифода бурдани об аз рӯйи реҷаи обмонӣ, дар ҳолати ғайритехникӣ нигоҳ доштани ҷоҳҳои амудии хушкунанда ва пойгоҳҳои мелиоративӣ, нодуруст шустани заминҳои шўр, истифодаи обҳои заҳбуру заҳкашҳо, ки минералнокиашон зиёд аст, вазъи мелиоративӣ ҳамасола мураккаб мегардад. Сабаб дар он аст, ки дар ин ҷамоатҳои ҷорабиниҳои мелиоративӣ ба қадри зарурӣ гузаронида намешаванд ва ё ҷорабиниҳои гузаронидашуда бесифатанд [1].

Дар давоми соли 2019 корҳои ташхисӣ ва мониторингӣ дар қитъаи таҷрибавии ноҳияи Фарҳор гузаронида шуданд, намунаҳои хок аз чуқуриҳои 0-25, 25-50 см, оби обёрӣ ва оби заҳбурҳо гирифта шуда, таҳлилҳо дар озмоишгоҳ гузаронида шуданд.

Натиҷаи таҳлилҳои намунаҳои хокҳои қитъаҳои таҷрибавӣ дар ноҳияи Фарҳор нишон медиҳанд, ки хокҳо дар дараҷаҳои паст ва миёнаи шўрнокӣ қарор доранд [2].

Аз он ҷумла таҳлили намунаи хокҳои қитъаи таҷрибавии ҳочагии дехқонии Сангак Сафарови ҷамоати деҳоти 20 солагии Истиқлолияти ноҳияи Фарҳор нишон доданд, ки миқдори ҷамъи умумии намакҳо дар хок 0,258 ва 0,301 % -ро ташкил менамоянд (диаграммаи 1).

Миқдори намакҳои гидрокарбонат дар чуқурии 0-25 см ба 0,031 г/л, намакҳои сулфат ба 0,027 г/л ва намакҳои хлор ба 0,056 г/л баробар буда, сулфат-хlorидӣ арзёбӣ карда мешаванд. Таҳлили анионҳои калсий, магний ва натрий нишон доданд, ки дар чуқурии шудгоршаванда миқдори онҳо ба 0,070; 0,073 ва 0,010 г/л мерасанд.

Инчунин дар охири фасли баҳор (моҳи май) аз қитъаи таҷрибавӣ барои гузаронидани таҳлилҳо намунаҳои хок гирифта шуданд. Натиҷаи таҳлили намунаи хокҳои дар моҳи май гирифташудаи қитъаи таҷрибавии ҳочагии дехқонии Сангак Сафаров нишон доданд, ки миқдори ҷамъи умумии намакҳо дар хок 0,281 ва 0,284 % -ро ташкил менамоянд (ҷадв. 1).

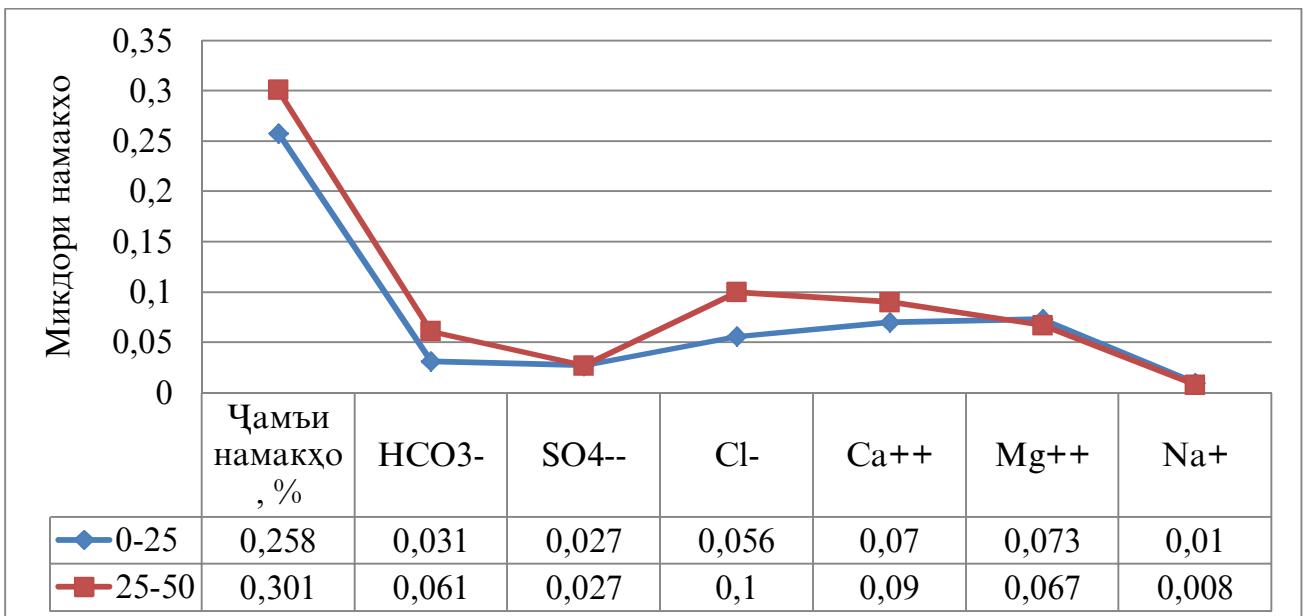

Диаграмма 1.- Тахлили хокҳои қитъаҳои тадқиқотӣ, дар фасли баҳор

Ҷадвали 1. -Тахлили намунаҳои хоки қитъаҳои тадқиқотӣ, моҳи май

Чуқурӣ, см	Чамъи намакъо, %	HCO ₃ ⁻	SO ₄ ⁻⁻²⁻	Cl ⁻	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	Na ⁺
0-25	0,281	0,018	0,044	0,085	0,07	0,073	0,009
25-50	0,284	0,031	0,035	0,062	0,060	0,067	0,007

Миқдори намакъои гидрокарбонат дар чуқурии 0-25 см ба 0,018 г/л, намакъои сулфат ба 0,044 г/л ва намакъои хлор ба 0,085 г/л баробар мебошанд. Тахлили анионҳои калсий, магний ва натрий нишон доданд, ки дар чуқурии шудгоршаванда миқдори онҳо ба 0,070; 0,073 ва 0,0009 г/л мерасанд.

Натиҷаи корҳои таҷрибавӣ ва мониторингии қитъаҳои тадқиқотӣ дар фасли тобистон нишон доданд, ки миқдори чамъи умумии намакъо дар хокҳои қитъаҳои таҷрибавии хоҷагии дехқонии С. Сафаров буда, зиёд гардидаанд.

Аз ҷумла чамъи умумии намакъо дар чуқурии 0-25 см ба 0,630 % ва дар чуқурии 25-50 см 0,414 % расидаанд. Миқдори намакъои гидрокарбонат дар чуқурии 0-25 см 0,092 мг/л, хлор 0,151, сулфат 0,095 мг/л –ро ташкил менамоянд.

Ҷадвали 2. -Тахлили намунаҳои хокҳои қитъаҳои тадқиқотӣ, дар фасли тобистон

Чуқурӣ, см	Чамъи намакъо, %	HCO ₃ ⁻	Cl ⁻	SO ⁻⁻²	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	Na ⁺
0-25	0,630	0,092	0,151	0,095	0,130	0,165	0,001
25-50	0,414	0,076	0,100	0,090	0,060	0,207	0,001

Инчунин дар моҳи март тахлили оби заҳбур ва оби зеризаминии қитъаҳои тадқиқотӣ гузаронида шуданд (ҷадв. 3) [2]

Ҷадвали 3. -Тахлили минералнокии, оби заҳбур, оби зеризаминӣ, г/л, март

Намунаҳои об	Чамъи намак	HCO ₃ ⁻	Cl ⁻	SO ₄ ⁻⁻²	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	Na ⁺
оби зеризаминӣ	2,490	0,155	0,63	0,10	0,608	0,266	0,08
оби заҳбур	1,642	0,167	0,11	0,511	0,61	0,271	0,022

Тахлили оби заҳбури чамоати 20 солагии Истиқлолияти ноҳияи Фарҳор нишон медиҳад, ки миқдори намакъои умумӣ ба 2,490 г/л ва дар обҳои зеризаминӣ ба 1,642 г/л баробаранд. Миқдори намакъои гидрокарбонат ба 0,155, сулфат ба 0,63 ва хлор ба 0,10 г/л мерасанд ва сулфат- хлорӣ арзёбӣ карда мешаванд.

Корҳои илмӣ таҷрибавӣ тахлили оби заҳкаш ва обҳои зеризаминӣ барои муайян намудани миқдори намакъо гузаронида шуданд оварда шудааст (ҷадв. 4).

Ҷадвали 4. -Тахлили намунаҳои оби заҳкашҳо, оби зеризаминӣ, моҳи май

Намунаҳои об	Чамъи намакъо	HCO ₃ ⁻	SO ₄ ⁻⁻²	Cl ⁻	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	Na ⁺
Оби заҳбур	0,547	0,031	0,035	0,215	0,140	0,134	0,007

Оби зеризамиинӣ	0,886	0,092	0,070	0,304	0,108	0,281	0,005
-----------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Таҳлили оби заҳбури чамоати деҳоти 20 солагии Истиқолияти ноҳияи Фарҳор нишон дод, ки миқдори чамъи намакҳо дар он ба 0,547 г/л, намакҳои гидрокарбонатӣ ба 0,031 г/л, суlfатӣ ба 0,035 г/л ва хлорӣ ба 0,215 г/л баробаранд. Дар обҳои зеризамиинӣ миқдори чамъи намакҳо ба 0,886 г/л мерасад.

Чадвали 5. -Таҳлили намунаи обҳои қитъаҳои таҷрибайӣ, дар фасли тобистон

Чамъи намакҳо	HCO_3^-	Cl^-	SO_4^{2-}	Ca^{+2}	Mg^{+2}	Na^+
0,968	0,092	0,070	0,345	0,220	0,281	0,006

Дар чамоати деҳоти 50 солагии Истиқолияти ҳоҷагии деҳқонии С. Сафаров натиҷаи таҳлили обҳо нишон доданд, ки миқдори умумии намакҳо ба 0,868 % мерасанд. Миқдори боқимондаи намакҳои гидрокарбонат -0,092 мг/л, хлор -0,070 мг/л ва суlfат ба -0,345 мг/л баробаранд. Анионҳои калсий -0,220 мг/л, магний -0,281 мг/л ва натрий -0,006 мг/л -ро дар таркиби об ташкил менамоянд.

Хулоса

- Баланд бардоштани зарibi обгузаронии каналу ҷӯйҳо.
- Ба роҳ мондани агротехникаи дурустӣ обмонӣ, ҳати дарозии ҷӯякҳо, меъёри обмонӣ, реҷаи дурустӣ обмонӣ.
- Киштгардон ва ҷойгиркуни зироатҳои кишоварзӣ вобаста аз меъёри обталабӣ.
- Ба танзим даровардани кори заҳбуру заҳкашҳо ва иншоотҳои гидротехникиӣ, паст намудани сатҳи обҳои зеризамиинӣ.
- Гузаронидани агротехникаи дурустӣ обшӯйкуни заминҳои корами обӣ.
- Тарзи дуруст ва аз рӯйи меъёрҳои стандартӣ кандани заҳкашҳо дар ҷуқурии на камтар аз 4 метр.
- Инчунин, гузаронидани шудгори чуқур ва додани нуриҳои органикӣ (поруи маҳаллӣ) ба миқдори 30-40 т/га, барои баланд бардоштани ғизонокии заминҳои корами кишоварзӣ.

Адабиёт

1. Ҳисоботи солҳои 2011-2015-и шӯбай мелиоратсия дар мавзӯи: «Кор карда баромадани усулҳои мелиоративии агрочангалии минтақаҳои обёришаванди Тоҷикистон», ТоҷикНИИГиМ- Душанбе.- С. 65.
2. Ҳисоботи соли 2019-и шӯбай мелиоратсия дар мавзӯи: «Кор карда баромадани асоснокии хоҳӣ мелиоративии истифодаи самараноки хоҳҳои шӯри обёришудаи Ҷанубу Шарқи Тоҷикистон». ТоҷикНИИГиМ- Душанбе. С. 35.
3. Кадастри мелиоративӣ «Оид ба баланд бардоштани сатҳи техникии шабакаҳои обёрӣ ва ҳолати мелиоративии заминҳои обии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1.01.2019 с.
4. Иброҳимов Н.Ш., Ҳоджаев Ш.И. Мелиоративное состояние гипсоносных сероземно-луговых почв юго-западного Таджикистана на примере Каракалпакского массива (после 50 лет освоения). Технология полива в орошаемом земледелии Таджикистана. Материалы научно-практической конференции г. Душанбе, 2012 г.
5. Иброҳимов Н.Ш., Ҳоджаев Ш.И., О мелиоративном состоянии почво-грунтов Вахшской долины и методах контроля его в новых условиях. Вестник Таджикского национального Университета (научный журнал), №1/2(81) – Душанбе: Сино, 2012.- С.-247-253.
6. Иброҳимов Н.Ш., Ҳоджаев Ш.И. Вторичное засоление - близкайшая угроза орошаемым землям. Вестник Таджикского национального Университета (научный журнал), №1/1 (126) – Душанбе: Сино, 2014.- С.179-182.
7. Иброҳимов Н.Ш., Ҳоджаев Ш.И. Водно физические и агрохимические свойство староорошаемых сероземных почв Каракалпакского массива Вахшской долины. Вестник Таджикского национального Университета (научный журнал), №1/1(156) – Душанбе: Сино, 2015.- С.157-160.

АННОТАЦИЯ

ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ ВТОРИЧНО ЗАСОЛЁННЫХ ОРОШАЕМЫХ ЗЕМЕЛЬ ФАРХАРСКОГО РАЙОНА

В статье приведены сведения о мелиоративном состоянии орошаемых засолённых земель Фарҳарского района. Анализированы степени засоления почв, орошаемых вод, воды дренажных сетей, а также уровень залегания грунтовых вод дехканских хозяйств джамоата 20-летия Независимости Таджикистана.

Ключевые слова: почва, сельскохозяйственные земли, орошение, засоление, агротехника, дренаж, коллектор, удобрение.

ANNOTATION

WAYS TO IMPROVE SECOND-SALTED IRRIGATED LANDS IN THE FARKHOR DISTRICT

The article is given information on the reclamation status of irrigated saline lands of the Farkhor district. The degree of salinization of soils, irrigated water, drainage network water, as well as the level of groundwater occurrence in dekhkan farms of the Jamoat of the 20th anniversary of Independence of Tajikistan are analyzed.

Key words: soil, agricultural land, irrigation, salinization, agricultural technology, drainage, collector, fertilizer.

УДК 633.635
РОСТ, РАЗВИТИЕ КРОНЫ И КОРНЕВОЙ СИСТЕМЫ ИНТЕНСИНОГО И ОБЫЧНОГО МОЛОДОГО САДА ПРИ РАЗЛИЧНЫХ СПОСОБАХ ОРОШЕНИЯ

Гулев А.Б., ст. препод., соискатель, Рахматиллоев Р., д.с.х.н. профессор,

Сатторов Ш.Дж., к.т.н., доцент- ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: сад, интенсивный, молодой сад, междурядье, корневая система, капельное орошение, зависимость, крона, диаметр корней, глубина корней.

Основным фактором, определяющим эвапотранспирацию сада является площадь его листовой поверхности, климатические условия окружающей среды (солнечная радиация и его баланс, температура и влажность воздуха, скорость ветра, число часов солнечного сияния) и косвенно отражающая их влияние доля покрытия междурядий кроной деревьев, а также зона распространения их корневой системы. Садовые культуры в процессе развития постепенно покрывают всю площадь междурядья и соответственно их эвапотранспирация также по мере роста деревьев увеличивается, а корневая система позволяет деревам использовать питательные вещества и влагу в зоне их распространения.

Наши исследования показывают, что после посадки ширина кроны интенсивного сада растет от 0,35 до 1,25 метров или ежегодный прирост составляет 0,22 м метров. Доля покрытия междурядья при этом повышается от 0,09 до 0,33 (9-33%). Это означает, что почти 67% площади междурядий остается для выполнения других технологических работ по уходу за садом, кроме орошения и подкормок. К таким работам могут относиться операции по рыхлению междурядий, формовки кроны и внутрипочвенное укорачивание боковых корней, опрыскивание против болезней и вредителей, обслуживанию оросительной сети, сбора урожая и т.д.

На участке обычного сада ширина кроны уже с 1 года посадки более интенсивно растет. Например, в конце первого года она уже покрывает до 13% площади междурядий, а далее этот показатель увеличивается до 25% во втором году, до 33% в третьем, до 50% в четвертом и в пятом году до 67% (табл. 1).

Таблица 1.- Динамика развития кроны яблони при интенсивной и обычной технологии выращивания

Годы (возраст деревьев), лет	Ширина кроны при КО, м	Доля покрытия междурядья при КО	Ширина кроны при БП, м	Доля покрытия междурядья при БП
1 (2014)	0,35	0,09	0,8	0,13
2 (2015)	0,65	0,17	1,5	0,25
3 (2016)	0,95	0,25	2,0	0,33
4 (2017)	1,25	0,33	2,5	0,50
5 (2018)	1,25	0,33	3,0	0,67

Характер развития корней более ясно прослеживаются при их рассмотрении, в виде графика (рис. 1).

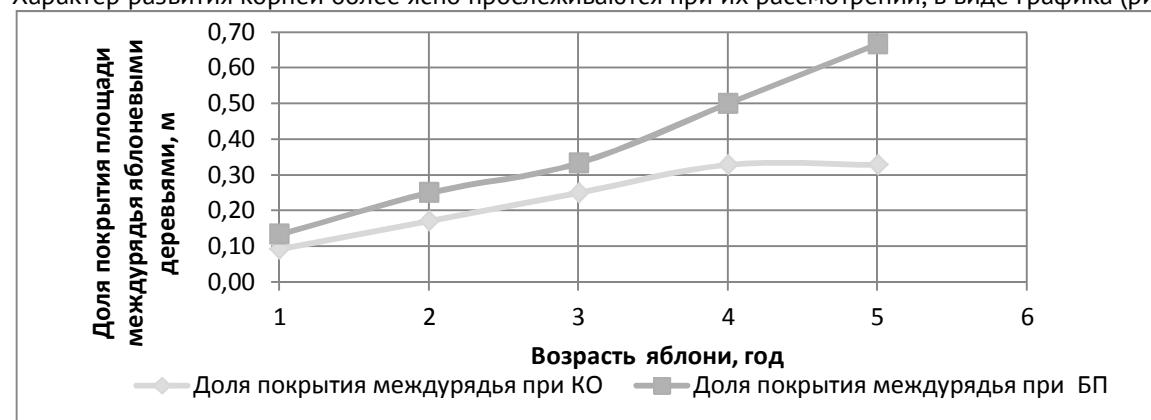

Рисунок 1. Зависимость развития кроны яблоневых деревьев при интенсивной технологии и КО и обычной технологии и БП.

Как видно из рисунка 1 развитие кроны деревьев при интенсивной технологии регулируется в пределах до 33% покрытия междурядья, тогда как при обычной технологии выращивания сада крона яблони даже в пятилетнем возрасте степень покрытия междурядий достигает почти 70% и еще продолжает расширяться.

Для определения характера распространения корневой системы яблоневых деревьев нами проводился расчет диаметра корневой системы результаты, которых приведены в таблицах 2 и 3.

Таблица 2.- Результаты расчетов параметров корневой системы интенсивного яблоневого сада при капельном орошении

Показатели	Результаты расчетов/данные				
Возраст яблоневых деревьев t , год	1	2	3	4	5
Возраст вступления яблони в стадию устойчивого плодоношения $t_{пл}$, год	5	5	5	5	5
Отношение $t/t_{пл}$	0,20	0,40	0,60	0,80	1,00
Высота надземной части дерева H , м	0,80	1,50	2,00	2,50	2,50
Глубина расположения корней hk , м	0,52	0,58	0,61	0,64	0,66
Отношение H/hk	1,54	2,59	3,26	3,90	3,77
Диаметр кроны деревьев Dkr , м	0,35	0,65	0,95	1,25	1,25
Средний диаметр корневой системы деревьев Dk , м	0,78	1,32	1,83	2,28	2,23
Отношение Dk/Dkr	2,23	2,04	1,92	1,82	1,79
Средний радиус корневой системы деревьев Rk , м	0,39	0,66	0,91	1,14	1,12
Степень покрытия междуурядья, %	19,97	33,95	46,82	58,49	57,23

Данные таблицы 2 показывают, что радиус корневой системы яблони при капельном орошении увеличивается от 0,4 м до 1,12 метра. При таких размерах радиуса корней площадь междуурядья интенсивного сада в первый год после посадки покрывается почти на 20% с постепенным ростом до 58-57%.

Эти данные будем использовать при составлении водного баланса по части участия объемов почвенной влаги и осадков в эвапотранспирации сада.

Таблица 3.- Результаты расчетов параметров корневой системы обычного яблоневого сада при бороздковом поливе

Показатели	Результаты расчетов/данные				
Возраст яблоневых деревьев t , год	1	2	3	4	5
Возраст вступления яблони в стадию устойчивого плодоношения $t_{пл}$, год	7	7	7	7	7
$t/t_{пл}$	0,14	0,29	0,43	0,57	0,71
Высота надземной части дерева H , м	0,80	1,20	2,00	2,50	2,50
Глубина расположения корней hk , м	0,83	0,92	0,97	1,02	1,05
Отношение H/hk	0,97	1,31	2,05	2,46	2,38
Диаметр кроны деревьев Dkr , м	0,80	1,50	2,00	2,50	3,00
Средний диаметр корневой системы деревьев Dk , м	2,22	4,04	5,25	6,42	7,56
Dk/Dkr	2,78	2,70	2,62	2,57	2,52
Средний радиус корневой системы деревьев Rk , м	1,11	2,02	2,62	3,21	3,78
Степень покрытия междуурядья, %	37,05	67,38	87,46	106,95	126,08

При поливе по бороздам, радиус корневой системы яблони в силу биологических свойств, отличающиеся более интенсивным ростом, как надземной части так и подземной части развиваются по сравнению с яблоневыми деревьями интенсивного сада. Как видно из таблицы 3 в среднем в конце первого года если радиус корней занимает 37% междуурядья, то в конце третьего года почти 90% территории сада покрывается корнями, а в последующем на 4 и 5 годы корни полностью покрывают междуурядья даже они выходят за рамки отведенной им площади. На рис 2 показана закономерность развития кроны и корневой системы яблоневого сада при различных способах орошения

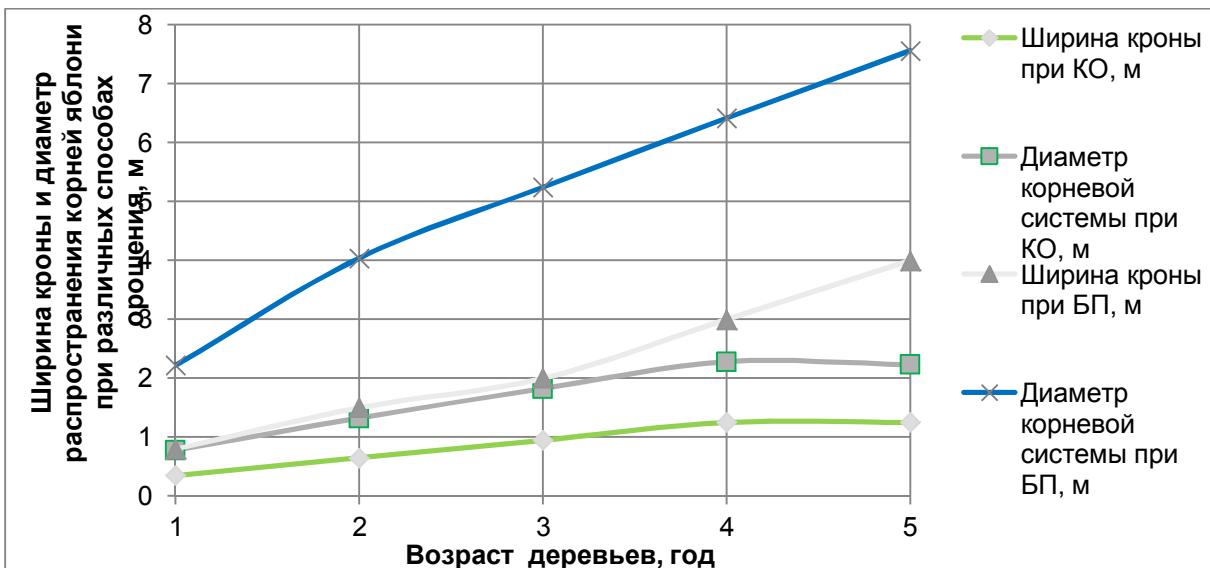

Рисунок 2.- Развития кроны и корневой системы яблоневого сада при различных способах орошения и их возраста.

В результате обработки полученных данных по развитию корневой системы нами получены эмпирические зависимости основного радиуса корней от ширины кроны при интенсивном и обычном яблоневых садах.

Эти зависимости имеют вид:

при капельном орошении

$$D_{KKO} = 1,63D_{KPKO} + 0,24 \quad R^2 = 0,99 \quad (1)$$

при поливе по бороздам

$$D_{KBP} = 2,42D_{KPKB} + 0,35 \quad R^2 = 0,99 \quad (2)$$

Где D_{KKO} и D_{KBP} – соответственно диаметр корней интенсивного и обычного сада, м; D_{KPKO} и D_{KPKB} – соответственно диаметр кроны интенсивного и обычного сада.

Эти зависимости могут быть использованы для расчета диаметра корней, которые будут необходимы при определении водного баланса сада с учетом диаметра кроны в пределах возрастов сада от 1 до 6 лет.

АННОТАЦИЯ

АФЗОИШИ ҚИСМИ БОЛЫЙ ВА СИСТЕМАИ РЕШАРОНИИ БОҒХОИ ИНТЕНСИВИЙ ВА АНЪАНАВИИ ЧАВОН БО ТАРЗХОИ ГУНОГУНИ ОБЁРЙ

Дар мақола рушди қонуниятҳои бузургии физикии қисми болой ва системаи решаронии боғи интенсивий ва анъанавии чавон оварда шудааст. Дар натиҷаи тадқиқоти қисми болой ва системаи решаронии вобастагии эмпириккӣ рушди онҳо дар 1-5 сол баъди шинонидани дараҳтон ба даст оварда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: боғ, интенсивӣ, боғи чавон, байни қаторҳо, системаи решаронӣ, обёрии қатрагӣ, вобастагӣ, қисми болоии дараҳт, кутри решашо, чукурии решашо.

АННОТАЦИЯ

РОСТ, РАЗВИТИЕ КРОНЫ И КОРНЕВОЙ СИСТЕМЫ ИНТЕНСИВНОГО И ОБЫЧНОГО МОЛОДОГО САДА ПРИ РАЗЛИЧНЫХ СПОСОБАХ ОРОШЕНИЯ

В статье рассматривается развитие закономерности и физические параметры кроны и корневых систем интенсивного и обычного молодого сада. В результате исследований параметров крон и корневых систем получены эмпирические зависимости их развития на 1-5 годы после посадки.

ANNOTATION

GROWTH, DEVELOPMENT OF THE CROWN AND ROOT SYSTEM OF AN INTENSIVE AND ORDINARY YOUNG GARDEN WITH VARIOUS IRRIGATION METHODS

The article discusses the development of the patterns and physical parameters of the crown and root systems of the intensive and ordinary young garden. As the result of studies of the parameters of crowns and root systems, empirical dependences of their development for 1-5 years after planting were obtained.

Keywords: garden, intensive, young garden, inter-row, root system, drip irrigation, dependence, crown, root diameter, root depth.

**ДАЛЕЛХОИ ХУРДИ ИСБОТКУНАНДАИ ТАҒИЙРЁБИИ ИҚЛИМ ВА ТАҲСИРИ ОН БА ЗАХИРАИ ОБИ
ПИРЯХХОИ ҲАВЗАИ ДАРЁИ БАРТАНГ**

Сафаров Ҳ.Н., омӯзгори калон, Қодиров Б.А., асистент- ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: тағийрёбии иқлим, антропогенӣ, ғайриантропогенӣ (табииӣ), ҳавза, зерҳавза, сабаб, синтез, атмосфера, материк, уқёнус, системаи кӯҳӣ, пиряҳ, захира, оби нӯшокӣ, дарёи Бартанг, деградатсия, тектоника.

Ҳамчун пешгуфтор баён менамоем, ки таҳти мавҳуми таъсирот дар атмосфера ва сатҳи замин раванди тағийрпазирии иқлим низ омили муҳим ва ҷузъи таъсирбахш ба мавҷудияти сайдёра арзёбӣ гаштааст. Чи тавре, ки аён аст, ҳолати тағийрёбии иқлим дар маҷмӯй аз 2 раванди муайян асос ёфта, ҳамчун равиян антропогенӣ ва ғайриантропогенӣ (табииӣ) дар ҷомеаи ҷаҳонӣ шинохта шудааст. Модоме, ки асоси тағийрёбии иқлимиро бо равандҳои муайяни алоҳида чудо менамоянд, пас мебояд қайд намуд, ки ба раванди табии тағийрёбии иқлим нахустин сабаб метавонад ҳаракати тектоникии қабатҳои литосферӣ ба ҳисоб равад, ки солҳои тӯлонӣ ба вуқӯй омада, дар ҷатиҷа пайдоиши материк, қитъа, уқёнус, кӯл, дарё ва системаи кӯҳӣро тавлид намуда, ба миён омадани тағийрпазирии иқлимиро дар сайдёра исбот менамояд.

Самти дигари раванди ғайриантропогени (табииӣ) тағийрёбии иқлим дар сайдёра афканиши нӯри офтоб дониста шудааст, ки барои равшан соҳтани сатҳи замин ва фароҳам овардани ҳарорати мусоид барои баргузории синтези моддаҳо дар таркиби организмҳои зинда ҳамчун эҳёгар ва тақвиятбахшандай ҳаёти инсон саҳмгузор аст.

Ҳамзамон, тавлидгари ҳаёт ва инкишофи организми зинда дар сайдёра нури офтоб мебошад, ки 4 миллиард сол муқаддам иқтидори ҳарорати гармии онро мутаносибан ба давраи хело бузурги яхандӣ ва яхпӯш будани сайдёра муфассал маънидод кардаанд.¹

Дар баробари раванди ғайриантропогени тағийрёбии иқлим мансуб донистани нури офтоб, боз ба ҷунин раванд монанд омиле мавҷуд аст, ки он ифодагари тағийрёбии самти ҳаракати замин дар гирди мадори худ буда, гуногун тақсимшавии нури офтобро дар сатҳи замин ошкор менамояд ва ҷатиҷаи онро афзоиши масоҳати майдони биёбони Сахара дониста, дар ҷомеа ҳамчун омили заминиву қайҳонӣ бо номи сикли Миланкович ошкор шудааст.²

Вопасин раванди ғайриантропогени (табииӣ) тағийрёбии иқлим вулканизм ба ҳисоб меравад, ки тибқи мушоҳиди олимон ва тадқиқотчиён пас аз ба вуқӯй омадани ҳуручи бузурги вулқон дар минтақаи ҳуруҷгардида якчанд сол ҳолати пастравии ҳарорати ҳаво ба миён меояд. Сабаби тағийрёбии иқлими минтақаи ҳуручи вулконро олимон ва тадқиқотчиён дар он арзёбӣ менамоянд, ки пас аз ҳуручи вулкон фазои минтақаро ҷангӯро ғубор ва дуди ғализи ҳуруҷ ғарогирӣ намуда, ба энергияи нурҳои офтоб, ки бояд ба замин расида таҷзия гарданд, монеа мешаванд.³

Инак марҳилаи дарки раванди антропогени тағийрёбии иқлим фаро расид, ки таҳти ин мавҳум таъсирни инсоният ба ҳамзамон ба шароити иқлими мухит ифода мейёбад.

Ба ҳамагон маълум аст, инсоният дар баробари фаъолияти худ аз маводҳои сӯзишвории гуногун истифода менамояд, ки пас аз истифода, иҳроҷи газҳои гуногун ба атмосфера паҳн мегарданд. Ҳамзамон таи солҳои охир мушоҳиди мегардад, ки бурриши ҷангалҳои паҳнбарг ва сӯзанбарг хело афзулаанд. Ҷунин таъсирни антропогенӣ метавонад ба пастравии концентратсияи массаи сабзи биологии сатҳи замин дучор гардонида, раванди гирдгардиши биологии моддаҳоро дар атмосфера вайрон намояд ва тағийрёбии иқлимиро дар муддати хело кӯтоҳ ошкор намояд. Инчунин, ба истифода додани гармонаҳои қишоварзӣ, заводҳои бузурги коркарди сement, афзудани фермаҳои калони ҷорводорӣ ва корхонаҳои ҳурду бузурги коркарди металҳо метавонанд миқдори зиёди гази қарбонро ба атмосфера ҳориҷ намуда раванди тағириёбии иқлимиро шиддатнок намоянд, ки дар ҷатиҷа гармшавии ҳарорати ҳаво ҳукмрон ҳоҳад гашт.

Маҳз ҷунин далелҳои ҳурди асоснокшудаи тағийрёбии иқлим моро водор намуд, то **мақсади** мақолаи мазкурро дар ошкор соҳтани таъсирни тағириёбии иқлим ба захираи оби нӯшокӣ дар Тоҷикистон равона намоем, ки маълумоти пешниҳодшуда дар асоси вазифаҳои мушаххаси корҳои тадқиқотии мо ҳангоми муқоисаи тағийрпазирии масоҳати майдони пиряҳҳои ҳавзаи дарёи Бартанг бо назардошти истифодаи **методҳои** муосири тадқиқот ба монанди мониторинги фосилавӣ ва истифодаи системаи геоиттилоотӣ таҳлилу таҳия гаштаанд.

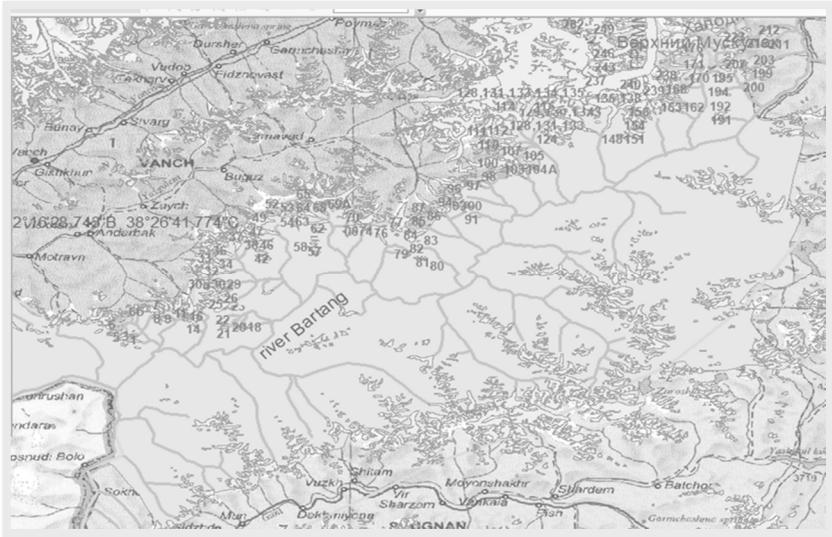
¹ Климатическая доктрина Российской Федерации [электронный ресурс], — <http://meta.kz/551867-flora-i-fauna-dvizhutsya-k-polyusam-v-3-raza-bytree-chem-schitalos.html>

²Добропольский С.Г. Климатические изменения в системе «гидросфера-литосфера» / С.Г. Добропольский. — М.: ГЕОС, 2002. — 232 с.

³ Кокорин А.О. Изменение климата. Книга для учителей старших классов/ А.О. Волков, Е.В.Смирнова, Д.Г. Замолодчиков — М.: Всемирный фонд дикой природы. 2013. — 220 с.

Ҳамчун **объекти тадқиқот** ба мо мұяссар гашт то пиряххой ҳавзаи дарёи Бартангро таҳти мұқоиса ва баҳодиҳӣ қарор дихем. Дарёи Бартанг аз пиряххой хурду бузурге, ки дар атрофи пиряхи Федченко ва құли Сарез چойгир шудаанд сарчашма гирифта, ҳамчун шохоби калонтарин дарёи Танимасро қабул намудааст. Ҳамзамон аз самти шимол дарёи Бартангро шохобҳои Багудара, Биджравдара, Язгулемдара, Кугара, Башурвдара ва аз тарафи ҷануб шохобҳои Мурғоб, Нугбист, Бардара, Девлех ва ғайра таъсис медиҳанд.

Дарозии дарё 126 км буда масоҳати ҳавзааш 24700km^2 -ро ташкил менамояд, ки дар ҳудуди ҳуд зиёда аз 900 адад пиряххой хурду бузургро дар бар мегирад. Минтақаи тадқиқоти мо хело релефи мұраккаб дошта аз сатҳи баҳр дар баландии 5000 то 5550 м چойгир шудааст.(расми 1.)

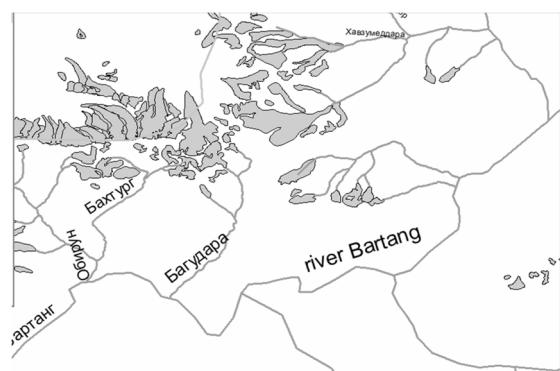
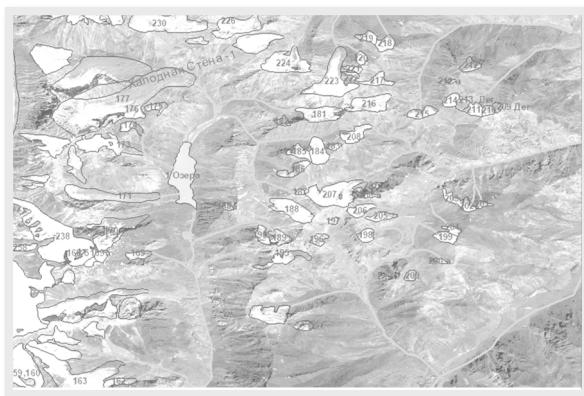

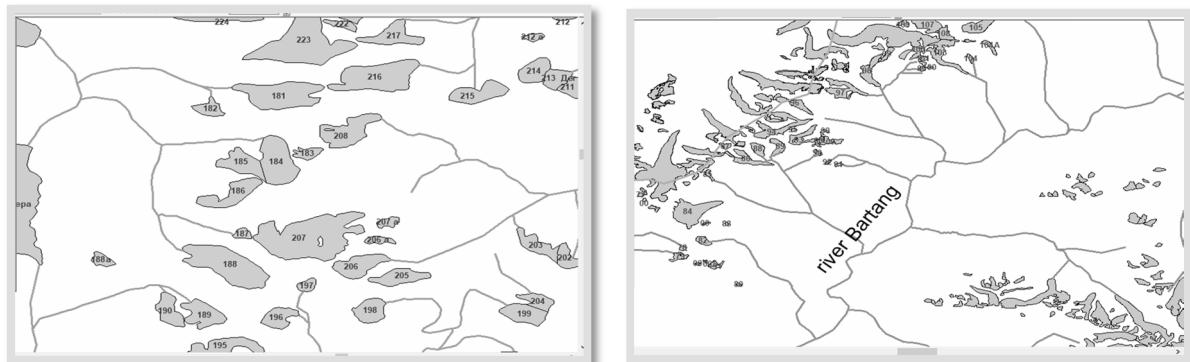
Расми 1. Атласи географий 1978. Ҳавзаи дарёи Бартанг

Бо мақсади ноил гаштан ба натиҷаҳои дилҳоҳ бо назардошти амалй намудан вазифаҳои корҳои тадқиқоти моро лозим омад, то маълумотҳоро доир ба маскангирии пиряххой хурду бузурги ҳавзаи дарёи Бартанг, ки ба солҳои 1966 (нахуст маълумотҳои сабти фазой), 1971 (сабти тақрории фазои пиряххой Тоҷикистон), 1978 (атласи географии РСС Тоҷикистон), 2000-2018 (акси кайҳонии Landsat 4|8,WV-3,SPOT 4)-ро мавриди истифода қарор дихем.

Мавриди истифода қарор додани чунин маълумотҳои иқтидоран бузург ва нодир ба мо имкон дод, ки методҳои муюсирни системали геоиттилоотиро бо назардошти мониторинги пиряхҳо дар асоси аксҳои сабтшуда аз кайҳон ва мұқоисаи он бо ҳаритаҳои күхан ба роҳ монда, далелҳои хурду бузургро нисбат ба деградатсия, обшавӣ ва нешshawии пиряхҳоро таи 41 соли охир дақиқтар ошкор намоем, ки он аз таъсирни тағйирёбии иқлим шаҳодат медиҳад.

Мутобиқи вазифаҳои гузошташудаи тадқиқот моро лозим омад то 900 адад пиряххой хурду бузургро дар самти шимол ва ҷануби ҳавзаи дарёи Бартанг бо масоҳати гуногуни аз 1km^2 то 100km^2 таҳти мушоҳида қарор дихем ва ҳамчун сарчашмаи маълумоти мұқоисавӣ ба ҳар яки он маълумоти воридшавандай векторӣ таъсис дода, оид ба тағйирёбии масоҳати онҳо таҳлили ташхисӣ рақамиро амалй намоем. (расми 2.)

Расми 2. Мавқеи пиräхҳо дар ҳавзаи дарёи Бартанг (2019c)

Чи тавре, ки дар расми 2 аён аст миқдори пиräхҳои таҳти омӯзиш қарордошта, тариқи истифодай барномаи ArcGis-10.2 пурра ба қайд гирифта шуда, ба ҳар яки он дар шакли алоҳидагӣ ҷадвали атрибутӣ таъсис дода шудааст, ки тибқи нишонагузорӣ ва тартиботи рақамиашон аз коркарди рақамӣ гузаштаанд.

Лозим мешуморем, ки натиҷаи таҳлил ва ташхиси рақамишви барномавии маълумотҳоро доир ба таъсири тағйирёбии иқлими ба захирави оби нӯшокиро дар зерҳавзай дарёи Багудараи ҳавзаи дарёи Бартанг чунин ошкор намоем, ки дар ҷадвал нишон дода шудааст. Маълумотҳои пешниҳодшуда моҳияти мониторингӣ дошта, мачмӯи аҳборотро дар асоси таҳлил, ташхис, бақайдигирӣ ва рамзбарории масоҳати майдони пиräхҳо, ки тӯли 41 соли охир ба қайд гирифта шудаанд, ифода менамояд.

Ҷадвали.- Тағйирпазирии масоҳати майдони пиräхҳо дар зерҳавзай дарёи Багудара аз ҳисоби тағйирёбии иқлими.

р/т	Номи пиräх	Дарёи аз пиräх чоришаванда	Экспозитсияи умумӣ	Масоҳати пиräх, км ² дар соли 1978		Масоҳати пиräх, км ² дар соли 2019		Фарқият дар 41 сол, км ²
				Ҳаммаи пиräх	Аз он ҷумла қисмати кушодай он	Ҳаммаи пиräх	Аз он ҷумла қисмати кушодай он	
1	Багу-1	Шоҳоби Багудара	Ҷанубу шарқ	0,29	0,29	0,17	0,17	0,12
2	Багу-2	Шоҳоби Багудара	Шарқ	0,41	0,41	0,33	0,33	0,08
3	Багу-3	Шоҳоби Багудара	Ҷанубу шарқ	0,85	0,85	0,79	0,79	0,06
4	Багу-4	Дарёи Багудара	Ҷанубу шарқ	0,39	0,39	0,20	0,20	0,19
Ҳамагӣ				1,94	1,94	1,49	1,49	0,45

Таҳлил ва ташхиси рақамии маълумот доир ба таъсири тағйирёбии иқлими ва хисороти он ба захирави оби нӯшокӣ дар Тоҷикистон, дар зерҳавзай дарёи Багудараи ҳавзаи дарёи Бартанг нишон медиҳанд, ки масоҳати умумии пиräхҳои дар зерҳавза қарор дошта, дар соли 1978 ба $1,94 \text{ км}^2$ баробар буд.⁴

Мутаассифона дар соли 2019 нишондоди масоҳати пиräхҳои мазкур дар зерҳавзай Багудараи ҳавзаи дарёи Бартанг ба $1,49 \text{ км}^2$ баробар гардидааст. Чунин нишондод ифодагари он аст, ки давоми 41 соли муқоисавӣ мутаносибияти фарқияти тағйирпазирии масоҳати майдони пиräхҳо ба $0,45 \text{ км}^2$ рост омада, сабаби онро дар тағйирёбии иқлими бо назардошти гармшавии ҳарорати ҳаво бо андозаи $+2+4^{\circ}$ дар 50 соли охир асри ҷорӣ арзёбӣ менамоем.

Таҳлилҳо шаҳодат медиҳанд, ки тӯли 41 соли охир дар асоси тағйирёбии иқлими бо назардошти гармшавии ҳарорати ҳаво бо нишондоди $+2+4^{\circ}$ гармӣ дар сайёра бо ҳисоби умумӣ камшавии масоҳати майдони пиräхҳои зерҳавзай Багудара $0,45 \text{ км}^2$ бошад, он гоҳ қайд кардан мумкин аст, ки дар ҳар як сол

⁴ Каталог ледников СССР., том 14, вып 3, часть 3. Гидрометеоиздат, Ленинград 1978г.

0,01 км² масоҳати пирях об шуда истодааст. Яъне, дар як сол масоҳати пирях то 10 м² таназзул меёбад. Гарчанде иқтидори захираи оби нӯшоки дар масоҳати 0,01 км² доштаи пирях саволи чиддист, аммо дар ҳолати тағйирёбии иқлими бо назардошти афзоиши гармии ҳаво бо нишондоди +6+10⁰ дар сайёра тӯли 10 солаи наздик дар Тоҷикистон чӣ ҳодисаи ғайричаашмдошт дар назар аст?

Модоме, ки қобилияти истодагарии пиряҳҳо ба тағйирёбии иқлими бо назардошти гармшавии ҳарорати ҳаво бо нишондоди +2+4⁰ дар як сол ба 0,01 км² рост ояд, он гоҳ дар давоми 10 соли оянда дар ҳолати шиддатёбии гармии ҳаво бо нишондоди +6+10⁰ гармии сайёра моро лозим меояд то зиёда аз 740 пиряҳҳои андозаашон 0,01 км² – доштаро аз руйхати пиряҳҳои Тоҷикистон берун намоем. Зоро, чунин пиряҳҳои хурд метавонанд ба пуррагӣ об шуда ба нестӣ раванд ва таъсири худро ба иқтидори захираи оби нӯшокӣ дар Тоҷикистон расонанд.

Ҳамчун **хулоса** қайд менамоем, ки тамоми давлатҳои абарқудрати сайёра барои пешгири намудани равандҳои таъсири антропогении тағйирёбии иқлими нақша ҷорабинҳои дохиливу ҳориҷии худро таъсис дода, баҳри бартараф намудани хисороти тағйирёбии иқлими ба организми зиндаи сайёра аз он ҷумла зарфияти захираи оби нӯшокӣ амалиёт мегузаронанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори дигар давлатҳои абарқудрати сайёра ба чунин проблемаи глобалӣ бетараф набуда, якчанд амалиёти дохиливу ҳориҷиро ба роҳ мондааст, ки баҳри бартараф намудани хисороти тағйирёбии иқлими ва мутобиқшавӣ ба он мақсаднок равона шудаанд.

Котиби генералии Созмони Милали Муттаҳид, Антониу Гуттереш (Генсек ООН) пас аз ташрифи кӯҳҳои Помир ҳолати воқеии обшавии пиряҳҳоро дар асоси тағйирёбии иқлими назаррас арзёбӣ намуда, ба ҷомеаи ҷаҳонӣ муроҷаат намуд, ки муборизаро зидди ин ҳолати ҳатарнок, зудтар ҷораандешӣ намоянд.⁵

Сомонаи ЮНЕСКО (UNESCO-United Nations Educational Scientific and Cultural Organization) ҳабар медиҳад, ки дар Помир экспедитсияи геофизикӣ, оид ба баҳодиҳии оқибатҳои таъсири тағйирёбии иқлими ба захираҳои об гузаронида шуда истодааст. Дар ҷорҷӯбаи ин лоиҳа олимон тағйирёбии нурпошии офтоб, таъсири оксиди карбон, гардиши атмосфера ва газҳои аэрозолиро тадқиқот менамоянд.

Натиҷаҳои лоиҳаи мазкур барои таҳия намудани ҷорабинҳои барои мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлими ва паст кардани зарари он аҳамияти қалон дорад.

Бинобар он, Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид пешниҳоди Ҷумҳурии Тоҷикистонро зери ұнвони қатъномаи даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» барои солҳои 2018-2028, саривақтӣ ва зарурӣ шуморад бо иттифоқӣ ҳаммуаллифии 177 қишвари узви СММ пазишуфт.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳои вахдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳттарам Эмомали Раҳмон, соли 2018 - 2028-ро даҳсолаи байналмилалии «Об барои рушди устувор» эълон намуда, тамоми шаҳрвандони Тоҷикистонро водор намуданд, ки бо ин амалиёти бузург бетараф набошанд. Аз ин лиҳоз, моро лозим омад, ки ба сиёсати ҳирадмандонаи сарвари давлат пайравӣ намуда, дар ошкор намудани далелҳои хурди тағйирёбии иқлими ва хисороти он ба захираи оби нӯшокӣ дар Тоҷикистон саҳмгузор бошем ва технологияи мусоири тадқиқотро бо назардошти методҳои асоснокшудаи системаи геоиттилоӣ истифода намуда, дақиқияти далелҳои хурду бузурги тағйирёбии иқлими ва хисороти онро натиҷабандӣ намоем.

Адабиёт

1. Климатическая доктрина Российской Федерации [электронный ресурс], – <http://meta.kz/551867-flora-i-fauna-dvizhutsya-k-polusam-v-3-raza-bystree-chem-schitalos.html>.
2. Добропольский С.Г. Климатические изменения в системе «гидросфера-литосфера» / С.Г. Добропольский – М.: ГЕОС, 2002. – 232 с.
3. Кокорин А.О. Изменение климата. Книга для учителей старших классов/ А.О. Волков, Е.В.Смирнова, Д.Г. Замолодчиков – М.: Всемирный фонд дикой природы. 2013. – 220 с.
4. Каталог ледников СССР., том 14, вып 3, часть 3. Гидрометеоиздат, Ленинград 1978г.
5. <https://tj.sputniknews.ru/analytics/20170613/1022568293/izmeneniya-klimata-ekologicheskaya-katastrofa-pamir-lednik-tadzhikistan.html>

АННОТАЦИЯ

ДАЛЕЛҲОИ ХУРДИ ИСБОТКУНАДАИ ТАҒЙИРЁБИИ ИҚЛИМИ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ЗАХИРАИ ОБИ ПИРЯҲҲОИ ҲАВЗАИ ДАРЁИ БАРТАНГ

Мақолаи мазкур равандҳои тағйирёбии иқлимиро бо назардошти таъсири он ба захираи оби нӯшокӣ дар Тоҷикистон бо истифодай методҳои мусоири тадқиқот ва таҳлилу ташхиси маълумоти заминӣ, фазой ва қайҳонӣ барои ошкор намудани далелҳои хурди тағйирёбии иқлими ва обшавии пиряҳҳои ҳавзаи дарёи Бартангро дар бар мегирад.

⁵ <https://tj.sputniknews.ru/analytics/20170613/1022568293/izmeneniya-klimata-ekologicheskaya-katastrofa-pamir-lednik-tadzhikistan.html>

АННОТАЦИЯ
**ДОКАЗАТЕЛЬНЫЕ МИКРОФАКТЫ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА И ЕГО ВЛИЯНИЯ НА РЕЗЕРВЫ
ЛЕДНИКОВЫХ ВОД В БАССЕЙНЕ РЕКИ БАРТАНГ**

Данная статья изучает процессы изменения климата с учетом его влияний на резервы питьевой воды в Таджикистане, при использовании современных методов исследования и аналитического анализа наземных, пространственных и космических данных, для открытия микрофактов, доказывающих изменение климата и таяние ледников в бассейне реки Бартанг.

Ключевые слова: изменение климата, антропогенный, не-антропогенный(естественный), бассейн, микробассейн, причина, синтез, атмосфера, материк, океан, горная система, ледник, деградация, тектоника.

ANNOTATION
**CONCLUSIVE MICROFACTS OF CLIMATE CHANGE AND ITS IMPACT TO GLACIER WATER RESERVE IN BARTANG
RIVER BASIN**

An article is studied the climate change processes inclusive of its impact to drink water reserve in Tajikistan using modern science technology and analytical analyze of land mark and space data's for discover the conclusive micro facts of climate change and glacier melting in Bartang basin.

Key words: *climate change, anthropogenic, noon-anthropogenic (natural), basin, sub basin, issue, sinters, an atmosphere, continent, ocean, ridge, glacier, degradation, tectonics.*

ИҚТИСОДИЁТ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТЫ

ЭКОНОМИКА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

ECONOMICS IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

ТДУ 330.354

МОХИЯТИ ИҚТИСОДИИ САРМОЯ ВА РУШДИ НИЗОМИ САРМОЯГУЗОРЫ ДАР КАС

Шарифов З. Р., профессор, Толибов Р.Ш., ассистент- ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Вожаҳои калидӣ: сармоягузорӣ, сиёсати сармоягузорӣ, омилҳои сиёсати сармоягузорӣ, ҷалби сармоягузорӣ, ҳимояи сармоягузорӣ, содирот.

Рушди бемайлону самараноки фаъолияти сармоягузорӣ шарти зарурии фаъолиятмандии доимӣ ва рушди иқтисоди соҳаҳои хочагии ҳалқ, аз он ҷумла соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Доира, сохтор ва самаранокии истифодаи сармоягузорӣ аз бисёр ҷиҳат натиҷаи кори хочагӣ, вазъ, дурнамои рушд ва рақобатпазирии хочагидории миллиро дар сатҳҳои гуногуни муҳити иқтисодӣ муйян мекунад.

Рушди ҷомеа дар умум ва қисман дар субъектҳои хочагидории алоҳида ба рушди таъминкунандай сарватҳои миллӣ тавассути азnavистехсолкуни васеи арзишҳои моддӣ вобаста аст. Бояд гуфт, ки асоси онро сармоягузорӣ ташкил медиҳад. Дар амалия далелҳои гуногуни муйянкунандай мағҳуми «сармоягузорӣ» мавҷуданд, ки зиёд будани равишҳои фаҳмиши моҳияти иқтисодии онро инъикос менамоянд. Аз бисёр ҷиҳат ин ҳолат аз инкишофи иқтисодӣ, маҳсусияти марҳалаҳои аниқи рушди таърихию иқтисодӣ, шаклу усулҳои ҷории хочагидорӣ вобаста аст.

Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ то солҳои 80-ум истилоҳи «сармоягузорӣ» барои таҳлили равандҳои азnavистехсолкуни сотсиалистӣ амалан истифода намешуд, танҳо дар таҳқиқотҳои тарҷумавии муаллифони хориҷа ва таҳқиқотҳо оид ба иқтисоди соҳти сармоягузорӣ (капиталистӣ) ба кор мерафт. Дарки базисии фаъолияти сармоягузорӣ аз фаҳмиши маблағгузориҳои умумӣ (капиталӣ) иборат буд.

Аммо дар давраҳои баъдина истилоҳи «сармоягузорӣ» дар илм истифодаи васеъ пайдо кард, ин қалимаро дар санадҳои ҳукumatӣ ва меъёрий низ истифода мебурдагӣ шуданд.

Оғози дигаргунуҳои бозорӣ дар ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ислоҳоти равишҳо дар мавриди таҳлили равандҳои иқтисодӣ, аз он ҷумла дар фаъолияти сармоягузорӣ сабаб гардид. Дар натиҷа таваҷҷӯҳ ба таҳқиқотҳои хориҷии мамлакатҳои дорои иқтисоди рушдёфтai бозорӣ пурзӯр гардид.

Таваҷҷӯҳ ба шарҳи истилоҳи «сармоягузорӣ» дар адабиёти иқтисодии хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар мактабҳо ва самтҳои гуногуни илми иқтисодӣ мағҳуми «сармоягузорӣ» дорои ҳусусияти умумии муҳим мебошад, ки он аз алоқамандии сармоягузорӣ ба гирифтани даромад ҳамчун гузориши мақсадноки сармоягузор иборат мебошад. Ба маънни нисбатан умумӣ сармоягузорӣ ҳамчун гузоштани сармоя бо мақсади минбаъд афзун намудани он фаҳмида мешавад. Бояд гуфт, ки чунин равиш дар шарҳи мағҳуми «сармоягузорӣ» ҳам дар методологияи аврупоӣ ва ҳам амрикӣ асосӣ ба ҳисоб меравад.

Баробари ин, баъзан мавқеъҳои дигар ҳам ба назар мерасанд. Тибқи яке аз онҳо пешниҳод мегардад, ки мақулаҳои «сармоягузорӣ», аз як тараф ва «гузоштани сармоя (капитал)», аз тарафи дигар, аз ҳамдигар бояд фарқ кунонда шаванд. Тарафдорони ин ақида бар онанд, ки аломати фарқунандай сармоягузорӣ ҳусусияти истеҳсолии ин мақула (категория) ба ҳисоб меравад. Дар ин маврид тарафдорони ин ақида таҳти мағҳуми сармоягузорӣ чун қоида ҳариди воситаҳои истеҳсолот, аммо таҳти ибораи гузоштани сармоя ҳариди активҳои молиявиро мефаҳманд.

Дар таҳқиқотҳои баҳшида ба мушкилоти сармоягузорӣ фаъолияти сармоягузорӣ ҳамчун роҳи гузоштани сармоя муйян карда мешавад, ки бояд ҳифз ё афзоши арзиши сармояро таъмин созад ва андозаи мусбати даромад ба даст оварад. Сармоягузорӣ ҳама гуна воситаест, ки ба он метавон маблағ гузошт ва дар ин маврид ба ҳифзи он ё афзоши арзиши он ва (ё) таъмини андозаи мусбати даромаднокӣ метавон умед баст. Ҳамин тавр, баҳисобигирии шаклҳои зиёди сармоягузорӣ дар асоси шарҳи нисбатан васеи сармоягузорӣ ҳамчун гузоштани ҳама гуна сармоя барои афзоиш пайгирий мешавад. Равиши мазкур ҳамчун аломати

муҳимми сармоягузорӣ на хусусияти маблағгузорӣ, балки алоқамандии сармоягузорӣ ба афзоиши сармоя (гирифтани даромад)-ро ифода мекунад.⁶

Сармоягузорӣ дар адабиёти иқтисодии Ғарб дар ягонагии ду омил: *захираҳо (арзишҳои капиталий)* ва *маблағгузорӣ (харочот)* мавриди назар қарор дода мешавад. Чунин равиш нисбатан ба таври васеъ дар таҳқиқотҳои донишманд Ҷ.М. Кейнс пешниҳод гардидааст. Ба ақидаи мавсүф сармоягузорӣ ин ҳиссаи даромадест барои давраи мазкур, ки ба истеъмолот сарф нашудааст, афзоиши ҷории арзишҳои моликияти умумӣ дар натиҷаи фаъолияти истеҳсолии давраи мазкур мебошад. Ин шарҳ ҳарчанд ниҳоӣ нест, бо он фарқ мекунад, ки ду ҷиҳати сармоягузорӣ: захираҳо (бо мақсади ғун кардани даромад ҷамъ карда шудаанд) ва маблағгузорӣ (истифодаи захираҳо)-ро, ки афзоиши моликияти сармоявиро таъмин мекунанд, нисбатан аз ҳам чудо мекунад.

Аммо рушди муносибатҳои бозорӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати бозбинии шарҳи мақулаи «сармоягузорӣ»-ро тибқи шароити нав асоснок кард. Хусусиятҳои хоси равиши ташаккулёбандай бозорӣ дар фаҳмиши моҳияти сармоягузорӣ ба андешаи мо аз инҳо иборатанд:

- 1) алоқаи сармоягузорӣ ба гирифтани даромад ҳамчун ҳавасмандии фаъолияти сармоягузорӣ;
- 2) мавриди назар қарор додани сармоягузорӣ дар ягонагии ҳар ду ҷиҳат: захираҳо (арзишҳои сармоявӣ) ва маблағгузорӣ (харочот);
- 3) таҳлили сармоягузорӣ на аз рӯйи омор, балки тибқи рушди бемайлон. Ин имконият медиҳад, ки дар доираи мақулаи «сармоягузорӣ» захираҳо, маблағгузорӣ ва боздехи маблағи гузошташуда ҳамчун ҳавасмандии муттаҳидии онҳо ба таври маҷмуъ фаҳмида шаванд;
- 4) ворид кардани ҳама гуна маблағҳо, ки самараи иқтисодӣ (иҷтимоӣ) медиҳанд, ба таркиби объектҳои сармоягузорӣ.

Ба маънни васеъ мағҳуми сармоягузорӣ ин гузоштани маблағ ба мақсади минбаъд афзун намудани он аст. Дар ин маврид афзоиши сармоя бояд ба ҳамон андоза бошад, ки ҷуброни сармоягузорро ҳангоми даст кашиданаш аз истифодаи маблағи ҳудӣ барои истеъмоли давраи ҷорӣ, ҳавасмандгардонии хатарҳои оянда ва пӯшондани талафот аз бекӯрбшавӣ дар давраи баянина бароварда тавонад.

Чунин фаҳмиши сармоягузориро донишмандон И.А. Бланк⁷, В.В. Бочаров⁸, М.И. Книш⁹ қобили қабул донистаанд. Ба ин равиш шарҳи сармоягузорӣ, ки дар китоби «Асосҳои сармоягузорӣ»-и муаллифон Лоренс Ҷ. Гитман ва Майкла Д. Ҷонн омадааст, наздикий дорад. Донишмандони мазкур сармоягузорӣ гуфта, ҳамон усули гузоштани сармояро донистаанд, ки ҳифз ё афзоиши арзиши сармояро таъмин кунад ва (ё) андозаи мусбати даромаднокӣ дода тавонад¹⁰.

Мазмуни мағҳуми «сармоягузорӣ» дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ (аз 12 майи соли 2007) чунин шарҳ дода шудааст: «**Сармоягузорӣ**- ҳама гуна намудҳои ҳуқуқи моликият (ба ғайр аз моликияти истифодаи шаҳсӣ ё алоқаманд ба фаъолияти фурӯши маҳсулот бе коркарди он), аз он ҷумла воситаҳои пулӣ, коғазҳои қиматнок, таҷҳизоти истеҳсолию технологӣ ва натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ, ки дар асоси ҳуқуқи моликият ба сармоягузор тааллуқ доранд ва аз тарафи ў ба объектҳои фаъолияти сармоягузорӣ бо мақсади гирифтани даромад (фоида) ва (ё) ба даст овардани натиҷаи дигари аҳамиятнок гузошта мешаванд, мебошад»¹¹.

Бояд қайд кард, ки дар даврае, ки ин таҳқиқот гузаронда мешуд, қонуни зикршудаи боло дар таҳрири нав қабул шуд. Бинобар ин, мо зарур мешуморем, ки шарҳи дар қонунгузории нав омадаро низ пешниҳод намоем. **Сармоягузорӣ** ин гузоштани сармоя аз тарафи сармоягузор дар шакли активҳои моддӣ ва ғайримоддӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ба даст овардани даромад мебошад.¹²

Ин ҷо мо назарҳои гуногуни донишмандони иқтисодшиносро оид ба истилоҳи сармоягузорӣ таҳлил ҳоҳем кард.

Дар китоби дарсии И.В. Сергеев, И.И. Веретенникова «Ташкил ва маблағгузориҳои сармоягузорӣ» сармоягузорӣ чунин шарҳ дода шудааст: «таҳти мағҳуми сармоягузорӣ ба маънни васеъ зарур аст фаҳмида

⁶Иғонина Л.Л. Инвестиции. Учебное пособие. Под.ред. д-ра экон. наук, проф. В.А. Слепова. – М.: Юристъ, 2002. – 480 с. Стр.7-8

⁷ Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. – Киев: МП «ИТЕМ», ЛТД, 1995. – 315 с.

⁸ Бочаров В.В. Методы финансирования инвестиционной деятельности предприятий. – М.: «Финансы и статистика», 1998. – 159 с.

⁹КнишМ.И., Перекатов Б.А., Тютиков Ю.П. Стратегическое планирование инвестиционной деятельности. - Спб.: «Бизнес-пресса», 1998. – 315 с.

¹⁰Гитман Л.Д., Джонк М.Д. Основы инвестирования: Пер. с англ. – М.: «Дело», 1997. – 1015 с.

¹¹ Закон Республики Таджикистан «Об инвестиции». От 12 мая 2007 года.

¹² Закон Республики Таджикистан «Об инвестиции». От 15 марта 2016 года.

шавад: маблағҳои пулӣ, арзишҳои моликиятӣ ва зеҳни давлат, ашҳоси инфиродӣ, ки ба соҳтани корхонаҳои нав, васеъкунӣ ва азнавсозии техникии корхонаҳои нав, ба даст овардани моликияти ғайриманқул, аксия, облигатсия ва дигар коғазҳои қиматнок ва активҳо бо мақсади ба даст овардани даромад (ва) ё самараи дигари мусбат равона шудаанд»¹³.

Шарҳи овардашуда, ба назари мо назар ба тафсирҳои дигар нисбатан пурра аст ва илова ба ин, мақсади сармоягузориро аниқ месозад.

Вай дорон хусусияти фарқунандай зерини мақулаи иқтисодии «сармоягузорӣ» мебошад; якум сармоягузорӣ бо чудо кардани капитали сармояшаванда аз гардиши корхона ба муҳлати муайян алоқаманд аст; дувум, натиҷаи сармоягузорӣ ҳам харочоти сармоягузорӣ, ҳам рӯ гардондан аз истеъмоли захираҳои сармоягуоришаванда дар лаҳзаи сармоягузориро бояд ҷуброн намояд. Яъне, сармоягузорӣ афзоиши капитали сармоягуоришаванда, ё ба даст овардани ягон неъматҳои иловагиро бояд таъмин созад. Ба андешаи мо, шарҳи мавҷудаи сармоягузориро ба маъни молиявӣ ва иқтисодӣ метавон аз ҳам чудо кард. Дар шарҳи молиявӣ таваҷҷӯҳ ба гирифтани даромад ё ягон самараи дигар равона мешавад. Дар шарҳи иқтисодӣ бошад, дар натиҷаи сармоягузорӣ ба афзоиш намудани иқтидорҳои истеҳсолӣ равона мешавад. Намояндаи умумии дефинитсияи иқтисодии сармоягузорӣ шарҳи дар доираи назарияи иқтисодӣ чудошаванда баҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, дар китобҳои таълимии назарияи иқтисодии Кэмбелл Р. Макконнелл С ва Стенли Л. Брю аз тарафи муаллифон шарҳи зерини сармоягузорӣ оварда шудааст: «ин харочотест барои истеҳсолот ва афзун намудани воситаҳои истеҳсолот ва афзоиши захираҳои моддӣ»¹⁴. Шарҳи мазкур аз назарияҳои дар боло овардашуда фарқ мекунад, аммо бар онҳо муқобил нест ва ба андозаи муайян моҳияти сармоягузориро инъикос менамояд.

Моҳияти иқтисодии сармоягузориро шарҳ дода, қайд бояд кард, ки баъзан дар адабиёти илмии имрӯза истилоҳи «сармоягузорӣ» нодуруст баён мейбад.

Яке аз иштибоҳи умумӣ дар он аст, ки сармоягузорӣ гуфта ҳама гуна маблағи гузаштавударо мефаҳманд, ки мумкин аст на ба рушди капитал ва на ба соҳиб шудан ба даромад меорад. Чунончи, бисёр вақт ба он «сармоягузории истеъмолӣ» (ҳариди телевизор, автомобил, бӯstonсаро ва монанди инҳо)-ро медароранд, ки аз рӯйи мазмуни иқтисодӣ ба сармоягузорӣ дохил намешавад.

Маблағи барои ҳариди ин маҳсулот равонашуда дар ин маврид барои бевосита истеъмолоти дарозмуҳлат ҳарҷ мешавад.

Чунин иштибоҳ бо он сабаб ба амал меояд, ки сарҳади ҷудокунандай «сармоягузории истеъмолӣ» ва сармоягузорӣ ҳамчун мақулаи иқтисодӣ хеле норӯшан аст. Чунончи, ҳариди манзилро дуруст мебуд ба «сармоягузории истеъмолӣ» дохил намуд, агар чунин ҳарид ба мақсади аз нав ба савдо гузаштан ё ба иҷора додан набошад. Дар ҳолати баръакс, чунин ҳарид ба моҳияти мақулаи иқтисодии «сармоягузорӣ» муқобилат намекунад.

Иштибоҳи дигари паҳншуда монандкунии истилоҳҳои «сармоягузорӣ» ва «маблағузории капитали» мебошад. Чунин омехтакунӣ ё монандкунӣ ба он сабаб иштибоҳангез аст, ки ба тангшавии моҳияти иқтисодии сармоягузорӣ оварда мерасонад. Дар шароити бозор маблағузории умумӣ (капитали) ҳамчун сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, аз он ҷумла харочот барои соҳтмон, васеъкунӣ, азнавсозӣ ва муҷаҳҳазгардонии техникии корхонаҳои амалкунанда, ҳариди мошин, таҷхизот, олот, асбоб, корҳои лоиҳавию таҳқиқотӣ ва харочоти дигар фахмида мешавад.

Сармоягузорӣ ба ғайр аз маблағузорӣ ба капитали асосӣ мумкин ба сармояи гардон (сармоягузории воқеӣ) ва воситаҳои гуногуни молиявӣ, чун аксия, облигатсия, коғазҳои баргардонандай қиматнок (сармоягузории молиявӣ) низ бошад. Аз ин бармеояд, ки сармоягузорӣ нисбат ба маблағузории умумӣ (капитали) мағҳуми васеътар аст, яъне, онҳоро мушобех донистан дуруст нест.

Бояд қайд кард, ки дар назарияи имрӯзai иқтисодӣ шарҳи гуногуни сармоягузорӣ дар сектори аграрӣ ҷой дорад, ҳангоми муайян кардани моҳият ва мазмуни мақулаи мазкур афкори гуногун мавҷуд аст. Вобаста ба фикрҳои гуногун қоидаҳои амалкарди сармоягузорӣ дар сектори аграрӣ ба муносибати байнҳамдигарии мураккаби байнисоҳавӣ оварда расондааст. Ин омӯзиши бисёр ҷиддии маҳсусиятҳои хоси соҳаҳо ва фаъолиятҳои алоҳида, муҳим аз ҳама, хусусияти фарқунандай ҳаракати сармоягузорӣ дар он, яъне, гуногунрангии амалкарди худи сармояро талаб мекунад. Агар аз як тараф, шарҳҳои гуногун

¹³Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Организация и финансирование инвестиций. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 272 с.

¹⁴Кемпелл Р. Макконнелл, Стенли Л. Брю. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. – Таллинн 1993. – 399; 400 с.

асосхой илмии сармоягузорй дар сектори аграриро пурра кунад, аз тарафи дигар, дар баъзе ҳолатҳои алоҳида мафҳуми маънони мақулаи мазкурро танг мегардонад, ки ошкоршавии моҳияти онро душвор мекунад.

Ба андешаи мо, танҳо дар асоси равиши бонизом табииати объективии он ва хусусияти амалкунандай намудҳои гуногуни сармоягузориро дар иқтисоди аграрӣ күшода додан мумкин аст. Азбаски фаъолияти сармоягузории сектори аграрӣ бо аломатҳои муайян худ фарқ мекунад, дар он ҳамеша субъектҳои сармоягузорй (сармоягузорон, супоришгарон, ичрокунандагони кор, истифодабаронгони объектҳои фаъолияти сармоягузорй ва монанди инҷо), объектҳо (соҳаи агросаноатӣ, лоиҳаҳои дарозмуҳлати илмию техникӣ, лоиҳаҳое, ки бо фаъолияти иҷтимоию иқтисодӣ, табиию экологӣ ва дигар фаъолиятҳои алоқаманданд) ва муносибатҳои байни онҳо (раванди сармоягузорй ва гирифтани боздехи зарурӣ) мавҷуданд.

Аз ин бармеояд, ки таркибҳои фаъолияти сармоягузорй дар муҳити муайян молиявию иқтисодӣ, дорои алоқаи мунаzzам буда, бо як мақсади муайян муттаҳид шуда, ҷиҳати ягонаро ташкил медиҳанд. Ин маънои онро дорад, ки моҳияти сармоягузориро дар сектори аграрӣ бо роҳи күшодани субстансияи муносибатҳои сармоягузорй муайян кардан мумкин аст.

Асоси ин субстансияро як намуд маҳсули моддӣ- сармоя (капитал) ташкил медиҳад, ки ҳаракати худро дар шаклҳо ва марҳалаҳои гуногун – аз сармоягузор (дар шакли захираҳои сармоягузорӣ) то истифодабаронда (дар шакли арзишҳои капитали) ба амал меорад ва даромади ҳам соҳибмулк ва ҳам истифодабарандаро ба вучуд меорад. Дар ин мавриди маҳсусияти хоси фаъолияти сармоягузории сектори аграрӣ аз он иборат аст, ки дар марҳалаи амали соҳтани маблағузорӣ ва гирифтани даромад тағиیرёбии байнҳамдигарии хосияти субъект (бо роҳи таъсири сармоягузор ба хосияти обьект) ва обьект (тавассути даромади гирифтаи сармоягузор даровардани тағиироти мусбат дар нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатии сарвати ҷамъоварда) ба амал меояд. Аз ин бармеояд, ки фаъолияти сармоягузорӣ дар иқтисоди аграрӣ дорои амалкарди гуногуранги базизом аст, ки аз муайянкунандай равандҳои сармоягузории бо диффузии хосиятҳои обьект ва субъект дар сифати мунтазам барқароршаванда асоснокшуда иборат аст.

Дар мавриди моҳиятии фаъолияти сармоягузории компелекси агросаноатӣ (КАС) ва хусусияти он ҳаминро бояд гуфт, ки он якранг нест. Дар амал фаъолияти сармоягузории КАС ин равандҳои технологи байни ҳам алоқаманди сармоягузорӣ аст, ки ҳамкории фаъолонаи субъект бо объектро мефаҳмонад, ки дар он мавриди субъект ба ҳадафҳои худ расида, талаботи худро қонеъ мегардонад. Хусусияти фарқкунандай раванди сармоягузорӣ ва фаъолияти сармоягузории КАС нишон медиҳад, ки дар байни онҳо назар ба фарқ умумият бештар аст. Ҳангоми шарҳи васеъ фаъолияти сармоягузорӣ дар худ чанд раванди сармоягузориро доҳил карда метавонад раванди сармоягузорӣ, раванди тағиир ёфтани захираҳои сармоягузорӣ ба маблағузории воқеӣ, раванди истифодабарии иқтидорҳои нақди истехсолӣ ва монанд ба инҷо¹⁵.

Равшанкунни вазъи аввалияи далелҳои мақула баёнгари он аст, ки вобаста ба вазифа ва мақсад ва сарҳадҳои гузошташуда фаъолияти сармоягузории КАС назар ба раванди сармоягузорӣ мафҳуми васеътар аст. Аз ин ҷунин ҳулоса бармеояд, ки фарқият дар байни фаъолияти сармоягузорӣ ва раванди сармоягузории КАС ҳам дар сарҳадҳои амалкарди онҳо ва ҳам дар вазифа ва мақсадҳое, ки дар асоси арзишҳои муайян ба вучуд омадаанд, равшан рӯ мезанад. Аз ин рӯ, мачмӯи равандҳои сармоягузории КАС-ро, ки бо мақсад ва вазифаҳои аниқи иҷрошаванда муттаҳид гардидаанд, фаъолияти сармоягузорӣ номидан мумкин аст. Ин мақула ҳамчун низоми мӯҳимтарини ба ҳам алоқаманди таркибии ягонаи иқтисодии КАС ба ҳисоб меравад.

Набояд фаромӯш кард, ки вобаста ба хусусияти ҳочагидорӣ фаъолияти сармоягузории КАС таҷрибаи муайянни кориро талаб мекунад. Зоро шароитҳои гуногуни табиию иқлимиӣ ва ҳочагии фаъолият, намудҳои сармоягузорӣ, сатҳи даромаднокӣ ва дараҷаи ҳатарҳо, ҳамчунин маҳсусиятҳои идораи соҳавӣ ҷой доранд. Агар фаъолияти сармоягузорӣ дорои мақсадҳои муайян, усуљо ва механизмҳои дастёбии самара бошад, он гоҳ таҳияи стратегияи дарозмуҳлати рушди бонизоми КАС зарур меояд. Дар ин ҳолат сармоягузорӣ бояд ҳавасмандӣ дошта бошад, бе ин маъни худро гум мекунад ва дар назди худ мақсади асосӣ дошта наметавонад.

Вазифаҳои назариявию усулии фаъолияти сармоягузории КАС бо истифодай хосият ва зухуроти гуногуранги илман асоснокшуда зич алоқаманд аст. Шаклҳои гуногуну зиёди таҳқиқи мафҳумҳои «сармоягузорӣ», «равандҳои сармоягузорӣ» ва ташаккули нишондиҳандаҳои гуногуни фаъолияти сармоягузории КАС дараҷаи пуррагии мачмӯи сармоягузориро мефаҳмонад. Мачмӯи сармоягузории КАС

¹⁵Мустафаев А.А. Методология оценки инвестиций в АПК. //Современные технологии управления// ISSN 2226-9339. — №4 (40).

мақулаи хусусияти захиравӣ дошта аст, ки муттаҳидкуни маблағузорӣ ба соҳаҳои гуногуни агросаноатиро инъикос менамояд. Маҷмӯяти он аз инҳо иборат буда метавонад:

- аввал, он маҷмӯяти соҳаҳои муттаҳидшуда, зерсоҳаҳо ва намудҳои фаъолиятро дар бар мегирад;
- дувум, аз доираи васеи иштирокчиёни беруна иборат аст: ташкилоти бонкӣ, муассисаи молиявӣ, ширкатҳои суғурта, ширкатҳои консалтингӣ ва ғайра;
- сеюм, қисмати бизнеси пурра аст, ки бозори сармоягузорӣ, институтҳои гуногуни сармоягузорӣ ва ғайраро ташаккул медиҳад;
- чорум, ҳамчун соҳтори барномавию мақсаднок аз рӯйи аломати ҳатмии мақсаднок бо дарбаргирии рушди бонизоми ҳамаи соҳаҳо соҳта мешавад;
- панҷум, дорои сарчашмаҳои зиёди берунӣ ва дохилии маблағузорӣ мебошад: амонатҳои шахсии шаҳрвандон, пардохтҳои амортизатсионӣ, сармояе, ки даромад ба вучӯд овардааст, сармоягузории бевоситаи хорича, фондҳои гуногуни сармоягузорӣ ва ғайра.

Дар асоси муқаррароти зикршуда ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки сармоягузорӣ дар сектори аграрӣ бояд аз рӯйи ду мавқеъ мавриди назар қарор дода шавад: ҳамчун мақулаи иқтисодӣ ва ҳамчун раванди ҳаракати захираҳо дар шаклҳои моддӣ ва пулӣ. Ҳамчун мақулаи иқтисодӣ сармоягузорӣ низоми муносибатҳои пулиро дар бар мегирад, ки бо ҳаракати арзишҳо ғайримустақим гаштааст. Ба қавли дигар, сармоягузорӣ дар сектори аграрӣ бо ҳаракати бонизоми маблағҳои пулӣ, ки барои харид ва истифодаи фондҳои асосӣ ва гардон бо мақсади дастёбии самараи муайян- аз лаҳзаи ҷудо кардани маблағи пулӣ то лаҳзаи ҷуброни он пешпардоҳт (аванс) карда шудааст, ифода мейёбад. Аз ин рӯ, дар илми имрӯзai иқтисодӣ доираи хеле васеи фаҳмишҳои сармоягузорӣ амал мекунад: аз ҷустуҷӯй сарчашмаҳои гуногуни маблағузории сармоягузорӣ ва ҳаракати моддӣ ва арзишии воситаҳои умумӣ бо мақсади гирифтани дарomад ва расидan ба самaraи дигари манфиатовар то гузоштани маблағ танҳо ба шакли коғазҳои қиматнок ва арзишҳои зеҳнӣ.

Махсусияти хоси сармоягузорӣ дар сектори аграрӣ аз он иборат аст, ки он ба қоидаҳои мақсаднокӣ ва манфиатнокии маблағузориҳо ба соҳаҳои гуногун бояд мувофиқ оянд. Махсусияти дигар аз бисёр ҷиҳат бо ҳаракати фаъолонаи сармояе, ки афзоиши он ва ба таври илова даромадоварандагиро таъмин карда тавонад, алоқаманд мебошад.

Агар сармоя дар гардиши худ афзоиш наёфтааст, балки қисман арзиши худро ба маҳсули нави ташкилшаванда мегузаронад, дар он ҳолат аз рӯйи моҳияти худ танҳо сармоягузорӣ шуда мемонад, аз рӯйи мазмун бошад, захираи иқтисодӣ мешавад. Дар ҳолатҳои зиёд ҷунин намуди «сармоя» ҳатто такрористехсолкуни оддиро таъмин карда наметавонад, ин бештар барои соҳаи истеҳсолоти аграрӣ хос аст. Ҷойи маҳсус ба сармоягузориҳо ҷудо карда мешавад, ки хусусияти сифатии на танҳо сармояи истифодашаванда, балки қитъаҳои заминҳои коркардшаванда, истифодаи захираҳои меҳнатӣ, маҳсулоти молии истеҳсолшавандае, ки дорои рақобатпазирии баланд мебошанд. Аз ин рӯ, моҳият ва мазмуни сармоягузории сектори аграрӣ дар хусусияти арзишии ду мақулаи ба ҳам алоқаманд ва az ҳамдигар вобаста: ҳароҷот ва боздех, нисбатан равshan инъикос мейёбад.

Имрӯз таснифоти ягона ва пуррае, ки тамоми умумияти сармоягузориро ошкор намояд, мавҷуд нест. Ба ин мақсад дар таҳқиқоти мо таснифоти нисбатан батафсил ва аз ҳама пурраи сармоягузорӣ оварда хоҳад шуд. Дар адабиёти иқтисодӣ равишҳои зиёди таснифоти сармоягузорӣ оварда шудаанд. Вобаста ба ин, аз тарафи мо таҷрибаи илмӣ ҷамъbast карда, умумигардонии замонавӣ ва амалии намудҳои сармоягузорӣ бо ҷудо намудани сатҳҳои гуногун, ки дар худ микро ва макросатҳро дороянд, пешниҳод мегардад. Ин барои аз ҷиҳати илмию амалий асосноккунии нисбатан пурра ва ҳаматарафа ва дарки табииати фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат хоҳад кард.

Барои таҳлил, банақшагирӣ, ҳамчунин баланд бардоштани самаранокии сармоягузорӣ дар макро ва микросатҳ таснифоти илман асосноки он зарур аст. Ҷунин таснифкунӣ ҳангоми интихоби усулҳо ва сарчашмаҳои маблағузории сармоягузорӣ хеле муҳим арзёбӣ мешавад.

Дар адабиёти иқтисодӣ равишҳои зиёди таснифоти сармоягузорӣ мавҷуд аст, ки мо онро мақолаҳои минбаъда мавриди таҳқиқ қарор дижем. Сабаби ин вобаста аст ба он ки: аввал, ҷудо кардани сатҳҳои гуногуни таснифот, яъне, маҳз дар макро ва микросатҳ; дувум, имконназарии ҷудо намудани таснифоти мувофиқи сармоягузорӣ дар микросатҳ, зоро субъектҳои ҳочагидорӣ бо тобеяни соҳавӣ ва соҳтори ташкилии худ аз ҳам фарқ мекунанд, дар ин маврид маълум мегардад, ки ягон намуди таснифот як субъекти ҳочагидории алоҳидаро пурра дар бар гирифта наметавонад.

АННОТАЦИЯ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ИНВЕСТИЦИИ И СИСТЕМЫ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В АПК

В статье исследованна экономическая сущность и содержание понятие «инвестиция», «инвестирование », научное объяснение инвестиции в научных трудов отечественных и зарубежных ученых; анализа точки

зрение ученых относительно понятия и экономической сущности «капитала», и капиталовложения», особенности инвестирования в сельском хозяйстве; процесс инвестирования в АПК; научно-методологические методы деятельности инвестиров в АПК.

АННОТАЦИЯ

МОХИЯТИ ИҚТИСОДИИ САРМОЯ ВА РУШДИ НИЗОМИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КАС

Дар мақола ба омӯзиши назариявии мафҳум ва мазмуни иқтисодии “сармоя, сармоягузорӣ”; шарҳи илми сармоягузорӣ дар адабиёти илми муаллифони хориҷа; таҳлили ақидаи олимон оид ба мафҳум ва мохияти иқтисодии «сармоя ва сармоягузорӣ»; нақши сармоя дар рушди иқтисодиёти корхонаҳо, субъектҳои сармоягузорӣ; хусусияти фаъолияти сармоягузорӣ дар сектори аграрӣ; раванди сармоягузории КАС; вазифаҳои назариявию усулии фаъолияти сармоягузорӣ дар КАС таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст.

ANNOTATION

THE ECONOMIC SUBSTANCE INVESTMENT AND THE DEVELOPMENT SYSTEMS OF INVESTMENT IN AGRO-INDUSTRIAL-COMPLEX

In this scientific article extended about the economic essence and concept of “invest”, “investment”, scientific depreciation investment in scientific works of domestic and foreign scientists, analyses the point in advance scientists on the concept and economic essence of capital expense, investing in AIC, and the scientific and methodological analysis of investors in AIC.

Вожаҳои калидӣ: сармоягузорӣ, сиёсати сармоягузорӣ, омилҳои сиёсати сармоягузорӣ, ҷалби сармоягузорӣ, ҳимояи сармоягузорӣ, содирот.

ТДУ 336.741

МОДЕЛИ ИҚТИСОДӢ – ОМОРИИ ТАҲЛИЛИ ОМИЛИИ ТАЪМИНИ ИҚТИСОДИЁТ БО ҚАРЗҲОИ БОНҚӢ

Низомов С.Ф.- д.и.и., профессор, ДМТ, Солиев Б.Н.- ассистент, ДДМИТ

Калидвожаҳо: қарзи бонкӣ, рушди иқтисодиёт, захираҳои бонкӣ, модели иқтисодӣ – оморӣ, сандуқи қарзӣ, қоэффициенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ, низоми бонкӣ.

Таҳлили омории раванди пешниҳоди қарзҳо барои рушди иқтисодиёт аҳамияти қалони амалӣ дорад. Бо назардошти маҷмӯи нишондиҳандаҳо, ки на танҳо сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ, инчунин омилҳои ба он таъсиррасонандаро инъикос менамояд, бояд амалӣ намуд.

Аз ин лиҳоз, бо мақсади амиқ ошкор намудани боҳамалоқамандии байни нишондиҳандаҳои алоҳида ва муйайн кардани дараҷаи таъсиррасонии онҳо ба сатҳи характеристи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ модели иқтисодӣ – оморӣ пешниҳод карда мешавад. Модели мазкур, ба сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ таъсир расонидани чунин параметрҳо, ба монанди сатҳи сифати сандуқи қарзӣ, дараҷаи муқаммал гардонидани пояи (базаи) захираҳои бонкӣ ва сатҳи моилшавии субъектҳои хочагӣ ба пасандозҳо (амонатҳо)ро инъикос менамояд.

Модели иқтисодӣ – омории таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ бо назардошти параметрҳои дар боло дарҷгардида ба таври зерин нишон дода мешавад:

$$\frac{K}{mmd} = \frac{K}{S} * \frac{S}{D} * \frac{D}{mmd} \text{ ё}$$
$$K_T = K_c * K_b * K_d$$

дар ин ҷо:

mmd – маҷмӯи маҳсулоти доҳилии номиналӣ;

k – ҳаҷми қарзҳои пешниҳодшуда ба иқтисодиёт бо пули миллий ва асьори хориҷӣ;

S – андозаи қарзҳои пардохтшуда;

D – ҳаҷми ҷалби пасандозҳо (амонатҳо);

$\frac{k}{mmd}$ – таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ бо пули миллий ва асьор;

$\frac{K}{S}$ – таносубии андозаи қарзҳои додашуда ва ҳаҷми қарзҳои пардохташуда ба иқтисодиёт бо пули миллий ва асьори хориҷӣ;

$\frac{S}{D}$ – таносубии андозаи қарзҳои пардохтшуда ва ҳаҷми ҷалби пасандозҳо (амонатҳо);

$\frac{D}{MMD}$ – таносубии ҳаҷми ҷалби пасандозҳо (амонатҳо) ва маҷмӯи маҳсулоти доҳилии номиналӣ.

K_T – қоэффициенти таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ;

K_c – қоэффициенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ;

K_b – қоэффициенти муқаммалгардонии базаи захираҳои бонкӣ;

K_d – қоэффициенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ.

Бояд қайд намуд, ки дар модели пешниҳодгардида ба сифати тағийирёбандаи вобаста, таносуби андозаи (ҳачми) қарзҳои пешниҳодгардида ё додашудаи бонкҳо бо пули миллӣ ва асьор ва андозаи маҷмӯи маҳсулоти дохилии номиналиро қабул менамояд. Таносуби мазкур, коэффициенти таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ (K_T) буда, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_T = \frac{k}{mmd}$$

Вобаста ба чунин ҳолати пастравии коэффициенти таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ зарурият ба миён меояд, ки маҷмӯи омилҳое, ки ба тағийирёбии коэффициенти мазкур таъсир мерасонанд, муайян карда шавад.

Биноан, тағийирёбандаҳои новобаста, ки ба сифати омилҳо баромад намуда, ба коэффициенти таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ (K_T) таъсир мерасонанд, нишондиҳандаҳои зеринро пешниҳод кардан бо маврид аст:

1. Коэффициенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ (K_c), ки ҳамчун таносубии андозаи қарзҳои пешниҳодшуда (k) ва ҳачми қарзҳои пардохташуда (S) ба иқтисодиёт бо пули миллӣ ва асьори хориҷӣ муайян карда шуда, бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_c = \frac{K}{S}.$$

Мазмуни иқтисодию омории нишондиҳандаи мазкур дар он ифода меёбад, ки ба ҳисоби миёна ба ҳар 1 воҳиди қарзи пардохташуда чанд воҳид қарзи пешниҳодшуда бо пули миллӣ ва асьори хориҷӣ рост меояд. Дар ҳолати афзудани коэффициенти мазкур (K_T) - беҳтаршавӣ ва баръакс, дар ҳолати пастшавӣ – коҳишёбии сифати сандуқи қарзӣ ба назар мерасад.

2. Коэффициенти мукаммалгардонии базаи захираҳои бонкӣ (K_b), ки ҳамчун таносубии андозаи қарзҳои пардохташуда (S) ва ҳачми ҷалби пасандозҳо (амонатҳо) (D) ҳисоб карда мешавад, яъне:

$$K_b = \frac{S}{D}.$$

Тибқи мазмуни иқтисодӣ – омории худ, коэффициенти мазкур андозаи қарзҳои пардохташуда – ҳачми қарзҳои асосӣ ва фоизҳои ҳисобкардашударо ба ҳисоби 1 сомонӣ пасандозҳо (амонат) ҷалбгардида андозагирий менамояд.

3. Коэффициенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ (K_m), ки ҳамчун таносуби ҳачми пасандозҳо (амонатҳо) ва маҷмӯи маҳсулоти дохилии номиналий муайян карда мешавад. Коэффициенти мазкур бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_m = \frac{S}{D}.$$

Нишондиҳандаи моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ моилнокии шахсони воқеӣ ва ҳукуқиро ба амонат ва пасандозгузорӣ, инчунин миқдори захираҳои худӣ ва фаъолнокии корҳои бонкҳоро дар бозори қарзии дохилий андозагирий менамояд.

Ҳамин тавр, бо назардошти се омили аҳамияти амалидошта - коэффициенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ (K_T), коэффициенти мукаммалгардонии базаи захираҳои бонкӣ (K_b) ва коэффициенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ (K_m), ки модели иқтисодӣ – омории сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ пешниҳод гардидааст, бо ёрии он имконият оварда мешавад характеристи ҳамалоқамандии байни омилҳои асосӣ ошкор карда шуда, ҳамзамон баҳои миқдории таъсири онҳо ба нишондиҳандаи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ дар фосилаи вақтии таҳлилшаванда дода шаванд.

Ҷадвали 1.- Ҳисоби таъсири омилҳои алоҳида ба нишондиҳандаи сатҳи таъмини иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010 – 2018*

Нишондиҳанда	Солҳо								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1. Сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ бо пули миллӣ ва асьор, %	19,2784	7,0027	15,1056	16,1056	18,5142	15,2050	8,0291	8,2432	6,7493
2. Суръати фоизи сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ нисбат ба соли базавӣ (2010), банди фоиз - ҳамагӣ аз ҷумла аз ҳисоби омилҳо:	-	-2,2757	-4,0832	-3,1728	-0,7642	-4,0734	-11,2493	11,0352	12,529

2.1 коэффициенты холати сифати сандуки қарзӣ (K _T)	-	0,9727	-0,8364	4,0915	0,9280	-2,1211	-7,6845	-6,0217	3,5102
2.2 коэффициенты мукаммалгардонии базаи захираҳои бонкӣ (K _c)	-	-3,1716	-1,7413	-4,8240	-1,5892	-1,4973	-2,5875	-4,1344	-8,0758
2.3 коэффициенты моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ (K _M)	-	-0,0768	-1,5055	-2,4519	-0,1030	-0,4550	-0,9773	-0,8791	-0,9431

Дар асоси маълумотҳои Бюллетени омори бонкӣ: ноябр 2014 / 11 (232) с. 12, 59.; апрел 2019 (285) с. 10, 32 таҳия ва ҳисоб карда шудааст.

Тавре ки аз маълумотҳои овардашудаи ҷадвали боло намоён аст, сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ бо дар давоми давраи тадқиқотии 2011 – 2018 барои аксарияти нишондиҳандаҳое, ки дар таҳлил истифода бурда шуданд, ҳислати тезтағириёбандагӣ ҳос буд, ки дар натиҷа мушкилиҳоро дар гузаронидани омили таҳлилий ва муқоисапазирӣ натиҷаҳои бадастоварда ба вучуд овард. Ҳусусан дар се соли охир коҳишёбии коэффициентҳои дар боло номбаршуда ба суръатафзоиши коэффициенти таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ таъсири манғӣ расониданд.

Таҳлили аналитикӣ вобастагии сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ аз омилҳои таъсиррасон – коэффициенти холати сифати сандуки қарзӣ (K_c), коэффициенти мукаммалгардонии базаи захираҳои бонкӣ (K_b) ва коэффициенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ (K_M) андозагирий карда шавад.

Ҷадвали 2.- Вобастагии сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ аз омилҳои таъсиррасон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бахши миёна дар солҳои 2001- 2018*)

№ Р/Т	Гурунҳо аз рӯи сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ, %	ММД, Милион сомонӣ	Ҳамми қарзҳои додашуда, ҳазор сомонӣ	Ҳамми қарзҳои пардохтуш да, ҳазор сомонӣ	Ҳамми ҷалбои пасандозҳо	Ҳисоби нишондиҳандаҳои омилий, %		
						K/S	S/D	D/mmd
A	Б	1	2	3	4	5=2:3	6=3:4	7=4:1
1	8,0 – 12,5	115564,7	9409616	13195016	258688	71,3	5,1	223,8
2	12,5 – 17,0	164984,0	25113136	22803671	358963,6	110,1	6,4	212,0
3	17,0 – 21,5	132086,7	24347151	20782753	321411	117,1	6,5	243,3
4	21,5 – 26,0	12804,4	3329458	2101141	36669,8	158,4	5,7	286,4
	Ҳамагӣ ва ба ҳисоби миёна	425439,8	62199361	58882581	975732,4	105,6	6,0	229,3

*–Дар асоси маълумотҳои Бюллетени оморӣ бонкӣ: август 2017 / 8 (145) с. 12, 26, 35.; ноябр 2014 / 11 (232) с.12, 36, 59.; апрел 2019 (285) с. 10, 31, 47 аз ҷониби муаллифон таҳия ва ҳисоб карда шудааст.

Натиҷаи гурӯҳбандӣ дар ҷадвали 2 оварда шуда, вучуд доштани ҳамвобастагии сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо қарзҳо аз таносубии андозаи қарзҳои додашуда ва ҳамми қарзҳои пардохтушда ба иқтисодиёт бо пули миллӣ ва асъори хориҷӣ, таносубии андозаи қарзҳои пардохтушда ва ҳамми

пасандозҳо (амонатҳо) ва таносубии ҳачми пасандозҳо (амонатҳо) ва маҷмӯи маҳсулоти дохилии номиналиро нишон медиҳад.

Дар баробари зиёдшавии сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ афзоиши таносубии андозаи қарзҳои додашуда ва ҳачми қарзҳои пардохташуда ба иқтисодиёт бо пули миллӣ ва асъори хориҷӣ мушоҳида мегардад. Инчунин, бо зиёдшавии дар се гурӯҳи аввали сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо қарзҳо афзоиши таносубии андозаи қарзҳои пардохташуда ва ҳачми пасандозҳо (амонатҳо) чой дорад, vale дар гурӯҳи чорум тамоюли коҳишёбии таносуби мазкур ба назар мерасад. Вобастагии зиёдшавии сатҳи таъминнокии иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ аз таносубии ҳачми пасандозҳо (амонатҳо) ва маҷмӯи маҳсулоти дохилии номиналий, бо истиснои гурӯҳи дуюм зич мебошад.

Андозагирии алоқаи зичии байни нишондиҳандаҳое, ки ба сифати омилҳо баромад менамоянд, бо ёрии коэффициенти конкордатсия (коэффициенти коррелятсияи рангаи маҷмӯй), ки аз ҷониби М. Кендэл ва Б. Смит пешниҳод шудаанд, андозагирий карда мешавад.

Ҷадвали 3. -Ҳисоби нишондиҳандаҳои омилҳо барои муайян кардани коэффициенти конкордатсия*

№	K/S (X ₁)	S/D (X ₂)	D/mmd (X ₃)	Рангаи омил (R _{ij})			Суммаи ранга $\sum_1^m R_{ij}$	Квадрати суммаи ранга $(\sum_1^m R_{ij})^2$	Квадрати тамоили сумма аз бузургии миёнаи онҳо $[\sum_1^m R_{ij} - T]^2$
				R _{1j}	R _{2j}	R _{3j}			
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	71,3	5,1	223,8	1	1	2	4	16	12,25
2	110,1	6,4	212,0	2	3	1	6	36	2,25
3	117,1	6,5	243,3	3	4	3	10	100	6,25
4	158,4	5,7	286,4	4	2	4	10	100	6,25
Σ	-	-	-	-	-	-	30	252	S = 27

* - Ҷадвал аз ҷиҳати муаллифон дар асоси маълумотҳои ҷадвали 2 таҳия ва ҳисоб карда шудааст.

Ба воситаи R_{ij} рангаи i -и омили аз j -и воҳидро ишора карда, ҳар як омил ба ранга дароварда мешавад, баъдан суммаи рангаҳоро дар ҳар як сатр ва ҷамъбасти онҳоро дар сутуни 7 муайян менамоем. Бояд қайд кард, ки ҳисоби S бо ду роҳ ичро карда мешавад: аз рӯи ҷамъбасти сутуни 7 ва 8 ё 7 ва 9 -и ҷадвали 3.

Тарзи 1. Суммаи рангаҳоро аз рӯйи сатрҳо (сутуни 7) муайян карда, ҳар яке аз онҳоро ба квадрат бардошта ҷамъ менамоем (сутуни 8). Дар тадқиқоти мазкур сумма баробари 252 мебошад, яъне:

$$\sum_1^n (\sum_1^m R_{ij})^2 = 252$$

Баъдан ҷамъи сутуни 7 -ро ба квадрат бардошта $(\sum_1^n \sum_1^m R_{ij})^2$ ба н тақсим карда мешавад. Ин қисмро аз ҷамъи сутуни 8 тарҳ менамоем:

$$S = \sum_1^n [\sum_1^m R_{ij}]^2 - [\sum_1^n \sum_1^m R_{ij}]^2 : n = 252 - 30^2 : 4 = 27 .$$

Тарзи 2. Ҷамъи сутуни 7 -ро ба н тақсим карда, бузургии миёнаи суммаи рангаро мейёбем. Вайро бо рамзи T ишора карда, ҷонин ҳосил менамоем:

T = $\sum_1^n \sum_1^m R_{ij} : n = 30 : 4 = 7,5$. Баъдан S -ро ҳамчун суммаи квадрати тамоили суммаи рангаҳои ҳар сатр аз бузургии миёнаи онҳо муайян карда мешавад:

S = $\sum_1^n [\sum_1^m R_{ij} - T]^2 = (4 - 7,5)^2 + (6 - 7,5)^2 + (10 - 7,5)^2 = 27$. Ҳисоби мазкур дар сутуни 9 нишон дода шудааст. Ҷамъи он суммаи ҷусташавандai S мебошад. Бо ҳардӯи тарзҳои нишондодашуда S-ро ҳисоб карда, қимати онро дар формула гузошта мешавад, ки ниҳоят коэффициенти конкордатсия ёфт мешавад, яъне:

$$W = \frac{12S}{m^2(n^3-n)} = \frac{12S}{3^2(4^3-4)} = 0,6 .$$

Мавриди зикр аст, ки коэффициенти конкордатсия (W) метавонад аз 0 то 1 қабул намояд. Қимати ҳосилшудаи W = 0,6 доир ба ҳамалоқамандии зичи се нишондиҳандаи муонашаванда шаҳодат медиҳад. Бо вуҷуди ин, тасдиқоти мазкур таҳриф ҳисобида нашавад, қимати қатъии ҳосилшуда санҷида мешавад. Биноан қатъинокии коэффициенти конкордатсия тибқи критерияи X² санҷида мешавад. Критерияи X² бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$X^2 = \frac{12S}{mn(n-1)} .$$

Қимати ҳақиқии X² тибқи ҷадвал, мувофиқи қабулшудаи сатҳи қимати α (алфа) (0,5 ё 0,01) миқдори дараҷаи озод $\vartheta = n - 1$.

Агар $X_{\text{факт}}^2 > X_{\text{табл}}^2$ бошад, он гоҳ W – қатынок мебошад. Дар тадқиқоти мазкур $X^2 = 9$ аст, яне:

$$X^2 = \frac{12 \times 27}{3 \times 4 (4-1)} = 9.$$

$X_{\text{табл}}^2 = 7,81$ ($\alpha = 0,05$ ва $\vartheta = 4 - 1 = 3$). Ҳамин тавр $X_{\text{факт}}^2 > X_{\text{табл}}^2$ мебошад, он гоҳ дар сатхи қиматнокии $\alpha = 0,05$ мумкин аст эътироф намуд, ки коэффициенти конкордатсия (W) қатынок мебошад.

Ҳамин тавр, натиҷаи тадқиқоти анҷомдодашуда бо пешниҳод гардонидани чунин ҳолатҳои муҳим асоснок карда мешавад:

- модели иқтисодӣ – омории сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ дарназардошти таъсири се омили асосии калидӣ, ки бо истифодаи усули коэффициентӣ таҳия гардидааст, пешниҳод карда шудааст;

- омили якум, ки ба сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ таъсир мерасонад, коффитсиенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ мебошад. Дар давраи таҳлилшаванди солҳои 2010 - 2018 динамикаи коэффициенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ тамоюли пастрвиро дошта, боиси коҳишёбии сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ сабаб мегардад;

- омили дуюм, ки ба сатҳи таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ таъсир мерасонад, ин коэффициенти мукаммалгардонии базаи захираҳои бонкӣ буда, дар солҳои 2010-2018 ба ҳисоби миёнасолона ба андозаи 8,6 фоиз коҳиш ёфтааст. Тамоюли пастршавии коэффициенти мазкур, бечуну чаро ба коҳишёбии суръатфзоиши таъмини иқтисодиёт бо қарзи бонкӣ мусоидат намудааст.

- омили сеюм - ин коэффициенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ мебошад, дар солҳои 2010 – 2018 рӯй ба коҳиш ниҳодааст. Дар ҳамин давраи таҳлилӣ суръатпастшавии миёнасолонаи коэффициенти мазкур, андозаи 1,7 фоизро ташкил намуда, ба монанди ду коэффициент – омилҳои пешина ба коҳишёбии динамикаи суръатпастшавии таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ муассир гаштааст;

- ҳамалоқамандии зичи се нишондиҳандай дар боло дарҷгардида, ки бо ёрии коэффициенти конкордатсия андозагирий карда шудааст, андозаи 0,6 –ро ташкил медиҳад, яне: $W = 0,6$;

- агарҷӣ дар модели иқтисодӣ - омории таҳиягардида, вобастагии коэффициенти таъмини иқтисодиёт бо қарзҳои бонкӣ (K_T) аз коэффициенти ҳолати сифати сандуқи қарзӣ (K_C), коэффициенти мукаммалгардонии базаи захираҳои бонкӣ (K_B) ва коэффициенти моилшавии боварӣ ба низоми бонкӣ (K_M) инъикос гардида бошад ҳам, самти муҳим ин андозагирии омории таъсири индикаторҳои шартҳои қарзӣ ба рушди иқтисодиёти миллӣ мебошад, ки нисбати онҳо дар талили амиқро тақозо менамояд.

Адабиёт

1. Алексеева Л. М. Условия банковского кредитования в Калининградской области // Вестник Северо – Запада, 2011.- №4.-С. 21 – 28.
2. Алиев Б.Х. Деньги, кредит, банки. Учебное пособие /Б. Х. Алиев, С. К. Идрисова, Д. А.Рабаданова –М: Вузовский учебник, Инфра – М-М., 2018.-288с.
3. Богородская Н. А. Статистика финансов. Учебное пособие. – Изд. 2-е перераб. и доп. – М.: ООО Фирма “Благовест – В”, 2005. – 248с.
4. Боско О. В., Ким Т. В. Совершенствование методики расчета индексов условий банковского кредитования – Финансовые исследования, 2014.-№3(44).-С.13-16.
5. Елисеева И. И., Юзбашев М. М. Общая теория статистики –М.:ИНФРА – М, 1998.
6. Ефимов И. Р., Петова Е. В., Румянцев В. Н. Общая теория статистики – М.: ИНФРА – М, 2001.
7. Зарипов Э. Ш., Сайдова Д. А. Назарияи умумии омор- Душанбе, 2006.
8. Иванов В. Анализ финансового состояния банка: факторы, определяющие качество // Банковское дело в Москве, 2000.- № 9.
9. Карамзина А. С. Мыровой опыт анализа и мониторинга условий банковского кредитования // Банковский бизнес, 2011.- №3.- С. 21 – 28.
10. Ключников М. В., Шмойлова Р. А. Коммерческие банки: экономико – статистический анализ- М.: Маркет ДС, 2004.
11. Крастин О. П. Экономические и математические методы в статистике// Вестник статистики, 1984. - №2.

АННОТАЦИЯ

ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФАКТОРНОГО АНАЛИЗА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИКИ БАНКОВСКИМИ КРЕДИТАМИ

Обеспечение экономики банковскими кредитами является одной из наиболее актуальных проблем экономического развития, и в частности, статистический анализ процесса кредитования очень важен для развития экономики. В связи с этим, необходимо не только проанализировать степень обеспечения экономики банковскими кредитами, но и учесть факторы, влияющие на них.

Чтобы решить эту проблему, в статье представлена экономико-статистическая модель для определения взаимосвязи между отдельными показателями и степенью их влияния на уровень и характер обеспечения экономики банковскими кредитами.

Эта модель отражает степень влияния таких факторов, как качество кредитного портфеля, уровень улучшения банковской ресурсной базы и степень заинтересованности хозяйствующих субъектов в сбережениях, а также на обеспеченность экономики банковскими кредитами, что рассматривается в данной статье.

В ходе исследования был приведен ряд предложений о влиянии первого фактора на качество кредитного портфеля, второго фактора – улучшения базы банковских ресурсов, и третьим фактором явилась - надежность банковской системы.

ANNOTATION

ECONOMIC AND STATISTICAL MODEL OF FACTOR ANALYSIS OF ENSURING THE ECONOMY OF BANK LOANS

Providing the economy with bank loans is one of the most pressing problems of economic development, and in particular, a statistical analysis of the lending process is very important for the development of the economy. In this regard, it is necessary not only to analyze the degree to which the economy is provided with bank loans, but also to take into account the factors influencing them.

To solve this problem, the article presents an economic and statistical model to determine the relationship between individual indicators and the degree of their influence on the level and nature of the economy with bank loans.

This model reflects the degree of influence of factors such as the quality of the loan portfolio, the level of improvement of the banking resource base and the degree of interest of business entities in savings, as well as the security of the economy with bank loans, which is considered in this article.

In the course of the study, a number of proposals were made about the influence of the first factor on the quality of the loan portfolio, the second factor - improving the banking resources base, and the third factor was the reliability of the banking system.

Keywords: bank loan, economic development, bank resources, economic and statistical model, loan portfolio, coefficient of degree of interest of business entities in savings, banking system.

ТДУ 332.3 (575.3)

ИСТИФОДАИ ЗАМИН: МАСЬАЛАХОИ НАЗАРИЯ ВА МЕТОДИ ҲИСОБКУНИИ САМАРАНОКӢ

Шарифов З. Р. - д.и.и., профессор, ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур

Ш. Давлаталӣ - омӯзгори калони ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Калимаҳои калидӣ: самаранокӣ, самаранокии иҷтимоиу иқтисодӣ, замин, захираҳои замин, истеҳсолот, истифодабарии замин, рушди мақсаднок, сифати зиндагӣ, муҳити зист, даромади умумӣ, фурӯши маҳсулот.

Дар шароити рушди муносибатҳои нави иқтисодӣ масъалаҳои назариявии моҳияти самаранокии иҷтимоиу иқтисодии истифодаи захираҳои замин ва методи ҳисобкунии он ба таври лозимӣ таҳия нагардиданд. Сабаб дар он аст, ки дар таҳқиқотҳо асосан ба самаранокии иқтисодии истеҳсолоти аграрӣ ва истифодаи захираҳои замин, ҷустуҷӯи роҳҳои баланд бардоштани фоидаоварии истеҳсолоти аграрӣ ва афзоиши даромад ва ҳаҷми истеҳсолот дар ҳар гектар афзалият дода мешавад. Дар ин маврид масъалаи то чӣ андоза самаранокии истифодаи захираҳои замин ба афзоиши самаранокии иҷтимоӣ- беҳтарнамоии некуаҳволии моддии сокинони деҳот, афзоиши дарозумрии онҳо, рушди ҳаҷми маҳсулоти воқеии умумии соҳаи аграрии иқтисодиёт ба ҳар сари аҳолӣ аз мадди назар дур мемонад. Маълум мешавад, ки алоқамандии байниҳамдигарии мазкур ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Дар ин маврид масъалаҳои назариявии баррасии якҷои низомҳои мазкури рақамҳо то охир таҳия нагардиданд. То ҳол равишҳои ягонаи методи ҳисобкунии самаранокии иҷтимоиу иқтисодии истифодаи захираҳои замин мавҷуд нестанд. Ҳамчунин рушди имрӯзai иқтисодиёт дар соҳаи аграрии иқтисодиёт, аз он ҷумла афзоиши самаранокии иҷтимоиу иқтисодии истифодаи захираҳои замин на ҳама вақт ва на дар ҳама ҷо ба баланд бардоштани некуаҳволии иҷтимоии кормандони хоҷагиҳои мазкур ва сокинони деҳот- соҳибмулкони асосии ҳиссаҳои замин оварда мерасонад. Ҳамаи ин муҳиммият ва зарурати гузарондани таҳқиқоти мазкурро ба миён овард.

Дар давраи аввал вазифаҳои зерин гузашта шуданд: омӯзиши моҳияти категорияи «самаранокии иҷтимоиу иқтисодии истифодаи захираҳои замин»; ошкорнамоии методикаи асосии ҳисобкунии

самаранокии иҷтимоиу иқтисодии истифодаи замин; ҳамчунин таҳияи қоидаҳои назариявӣ ва аниқкунонии нишондиҳандаҳои арзёбии ба ҳам алоқаманди онҳо.

Низоми иқтисодие, ки ба дараҷаи баланд таъмини талаботи гуногунранги одамон - талаботи моддӣ, иҷтимоӣ, маънавиро ба ҷо меорад ва сатҳи баланд, сифати зиндагиро кафолат медиҳад, дорон самаранокии иҷтимоиу иқтисодӣ мебошад. Ташаккул ва рушди чунин типи низомҳои иқтисодӣ дар асоси истифодаи сарфакоронаи захираҳои дар ҷомеа мавҷуда, ҳамчун замин, меҳнат, сармоя ва малакаи соҳибкорӣ имконпазир аст.

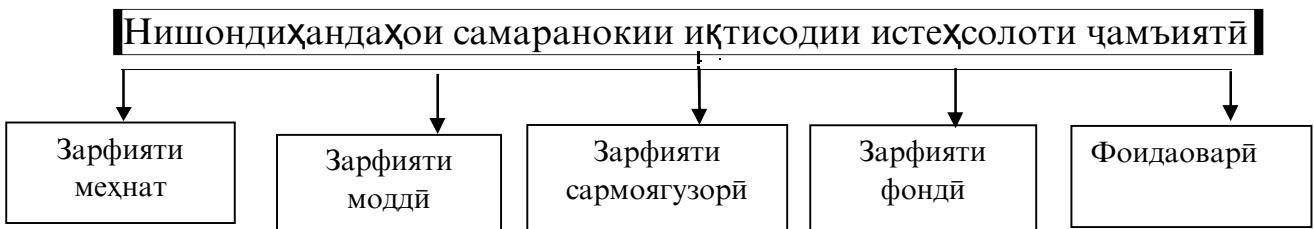
Яке аз омилҳои асосии истеҳсолот, истифодаи натиҷабаҳш, ки некуаҳволии моддӣ ва рӯҳии сокинони деҳотро таъмин мекунад, бехатарии ҳӯроквории мамлакатро кафолат медиҳад ва ҳамчун натиҷа дар ташаккули самаранокии иҷтимоиу иқтисодии низоми иқтисодии мо саҳми намоён мегузорад, захираҳои замини соҳаи аграрии иқтисодиёт маҳсуб меёбад.

Ба мушкилоти самаранок истифода бурдани захираҳо ва усуљҳои ҳочагидорӣ донишмандон барвақт таваҷҷӯҳ зоҳир карда буданд. Аммо ҳар яки онҳо аз рӯйи фаҳмиши худ он соҳаҳоеро, ки даромад ва самаранокӣ медиҳад, дар баланд бардоштани онҳо ҷо омили асосӣ мебошад, ба таври хеш муайян мекарданд. Бори аввал мақула (категория)-и «самаранокӣ» дар таҳқиқотҳои У. Петти ва Ф.Кене, ки асосҳои таҳлили микдории равандҳои иқтисодиро гузоштанд, мавриди истифода қарор гирифт [4].

Дар фарқ аз меркантилистҳо, ки чунин меҳисобиданд, ки «нақши асосиро дар иқтисодиёт ва ташкили даромад соҳаи муомилот мебозад, боигарии миллат бошад, аз пул иборат аст», У.Петти ва Ф.Кене чунин ҳисоб мекарданд, ки «сарчашмаи боигарӣ на соҳаи муомилот, балки истеҳсолот аст, илова ба ин дар ин самт пешбуруди зироаткорӣ афзалиятнок мебошад, зоро танҳо дар ин ҷо маҳсулоти нав ҳосил мешавад ва танҳо заминдорӣ даромади ҳақиқӣ медиҳад».

Иқтисодшиносони соҳаи аграрии Россия Н.Д. Кондратев ва А. В. Чаянов ба тарафдории рушди мақсаднок, мутаносиби иқтисодиёт дар умум ва аз он ҷумла ҳочагии қишлоқ, баромад карданд. Донишмандони мазкур самаранокиро ба ҷонд намуд ҷудо карданд, ки ба он инҳо доҳил мешаванд: иқтисодӣ; иҷтимоӣ; иҷтимоиу иқтисодӣ; истеҳсолию иқтисодӣ; технологӣ; экологӣ; экологијо иқтисодӣ; иҷтимоиу экологијо иқтисодӣ ва ғайра.

Самаранокии иқтисодӣ (самаранокии истеҳсолот) ин таносуби байни натиҷаҳои бадастовардаи истеҳсолот - маҳсулот ва хизматрасониҳо - аз як тараф ва ҳароҷоти меҳнат инчунин воситаҳои истеҳсолот - аз тарафи дигар мебошад. Ба нишондиҳандаҳои асосии самаранокии иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятӣ инҳо доҳил мешаванд.

Расми 1.- Соҳтори нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятӣ

Самаранокии иҷтимоӣ, ба ақидаи Б. И. Смагина, ин самаранокии иқтисодии ҳосилшуда аст ва дараҷаи дастрасии сатҳи меъёрии ҳаёт дар истеҳсолоти мазкурро мефаҳмонад [9]. Ин дар ҳолест, ки агар ҷонбаҳои техникӣ ва иқтисодии самаранокӣ рушди омилҳои асосии истеҳсолот ва натиҷанокии истифодабарии онҳоро дар назар дошта бошад, самаранокии иҷтимоӣ ҳалли вазифаҳои аниқи иҷтимоӣ (бехтаргардонии шароити меҳнат, муҳити зист, сатҳ, ва сифати зиндагӣ ва монанди инҳо)-ро дар назар дорад. Низоми нишондиҳандаҳои асосии самаранокии иҷтимоӣ дар расми 2 нишон додааст.

Расми 2.- Нишондиҳандаҳои самаранокии иҷтимоии истеҳсолоти ҷамъиятӣ

Сатҳи зиндагии аҳолӣ ин вазъи таъминоти аҳолии мамлакати алоҳида бо нeyerатҳои моддӣ ва маънавӣ барои давраи аниқи таъриҳӣ мебошад. Он бо сатҳи истеъмоли воқеии нeyerатҳои моддӣ ва маънавӣ ба ҳар сари аҳолӣ, ба як оила, ҳамчунин мутобиқати он ба стандарти миллии иҷтимоӣ- минимум (камтарин)-и маблағи рӯзгузаронӣ муайян карда мешавад. Ҳадди (камтарин)-и маблағи рӯзгузаронӣ стандарти иҷтимоие мебошад, ки бо андозаи камтарини музди кор, нафақаи камтарин ва ҳаҷми пардохтҳои дигари иҷтимоӣ ташаккул дода мешавад.

Минимуми маблағи рӯзгузаронӣ сатҳи камбизоатии аҳолиро инъикос менамояд, ки аз он поёntар ба вайроншавии шахсият баробар аст. Сифати зиндагии аҳолӣ ва индекси рушди инсон аз инҳо иборатанд: 1) ҳаҷми воқеии ММД ба ҳар сари аҳолӣ; 2) давомнокии миёнаи умр; 3) сатҳи маълумотнокии аҳолӣ; 4) давомнокии миёнаи таҳсил дар мамлакат. Ин чор индекс дар таҷрибаи ҷаҳонӣ аз тарафи таҳлилгарони Созмони Милали Муттаҳид барои таъини мутобиқати сатҳи зиндагӣ, маълумотнокӣ ва дарозумрии шаҳрвандони мамлакат ба стандартҳои байналмилалӣ истифода бурда шудааст.

Самаранокии иқтисодӣ ҳамчун таҳқурӣ барои иҷрои самаранокии иҷтимоӣ хизмат мекунад ва барои қабули қарорҳои ҳоҷагидорӣ ҳамчун меъёр (интихоби иқтисодӣ) ба ҳисоб меравад.

Мафҳуми самаранокии иқтисодӣ, пеш аз ҳама барои таҳлили истифодаи заҳираҳо ҳам дар сатҳи тамоми ҷомеа, ҳам дар доираи воҳиди алоҳидаи ҳоҷагидорӣ: корхона ё фирма ба кор бурда мешавад. Агар субъекти ҳоҷагидорӣ фаъолияти худро бо ҳароҷоти камтарини заҳираҳои иқтисодӣ (мехнат, сармоя, ашё) анҷом дидад, он гоҳ самаранокии баланди истеҳсолотро ёдовар мешаванд.

Самаранокии истифодаи заҳираҳои заминро мавриди назар қарор дода, мо бояд дар назар дошта бошем, ки ҳусусияти ҷаҳонии самаранокии истифодаи заминҳои таъиноти ҳоҷагии қишлоқ ва ҳусусияти локалии он мавҷуд аст. Ҳусусияти локалий бошад, баррасии мушкилоти самаранокии истифодаи заминҳои таъиноти ҳоҷагии қишлоқро дар сатҳи як соҳа дар назар дорад [8]. Дар таҳқиқоти мо самаранокии истифодаи заҳираҳои замин дар соҳаи аграрии иқтисодиёти мамлакат ё минтақаи алоҳида баррасӣ ҳоҷад шуд.

Бояд гуфт, ки самаранокии истифодаи заҳираҳои заминро бисёр донишмандони рус дар таҳқиқотҳои худ мавриди назар қарор додаанд. Барои мисол ба андешаи В. А. Добринин, самаранокии иқтисодии истеҳсолоти ҳоҷагии қишлоқ гуфта, бояд пеш аз ҳама самаранокии истифодаи заминро дар назар дошт; дар навбати худ ҳангоми ба ёд овардани самаранокии иқтисодии истифодаи замин бояд сатҳи ба роҳ мондани ҳоҷагидорӣ дар он фаҳмида шавад [1].

МО шарҳои зеринро мавриди назар қарор ҳоҳем дод: самаранокии истифодаи замин дар ҳоҷагии қишлоқ- сатҳи ба роҳ мондани ҳоҷагидорӣ дар замин, ки аз рӯйи бадастории маҳсулот ва андозаи ҳароҷот барои воҳиди майдон муайян карда мешавад [6].

Як қатор нишондиҳандаҳои арзишӣ мавҷуданд, ки имконият медиҳанд самаранокии иқтисодии истифодаи замин арзёбӣ карда шавад (ҷадевал.) [5, 7]. Мафҳуми истифодаи самаранокии заҳираҳои замин бо бадастории натиҷаи муайян, пешбинишуда) аз фаъолият алоқаманд мебошад. Ҳамчунин ҳангоми муайянкунии қиёсии самаранокии истифодаи замин мумкин аст нишондиҳандаҳои зерини бавосита ба кор бурда шаванд: натуравӣ ва нисбӣ. Нишондиҳандаҳои натуравии самаранокии истифодаи замин инҳоянд: ҳосилнокии зироатҳои ҳоҷагии қишлоқ; истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти растанипарварӣ (ғалла, лаблабуи қанд, картошка ва ғайра) ба 100 гектари киштзори ҳоҷагии қишлоқ, ба ҳисоби сентнер; истеҳсоли шир, гӯши гов ва бузу гӯсфанд ба вазни зинда, пашм ба ҳисоби 100 гектар киштзори ҳоҷагии қишлоқ, ба

ҳисоби сентнер; истеҳсоли гүшти паранда, сентнер, тухм-ҳазор дона ба ҳисоби 100 гектар киштзори зироати ғалладонагй.

Нишондиҳандаҳои нисбии самаранокии истифодаи замин: ҳиссаи зироати хоҷагии қишлоқ дар майдони умумии замин; шудгор шудани зироатҳои хоҷагии қишлоқ (ҳиссаи кишт дар соҳтори зироати хоҷагии қишлоқ); ҳиссаи зироатҳои интенсивӣ (киштшуда, техники) дар соҳтори киштзор; ҳиссаи замини обёришаванда дар майдони умумии зироати хоҷагии қишлоқ.

Ҷадвал. - Нишондиҳандаҳои арзишии самаранокии истифодаи захираҳои замин

№	Нишондиҳандаҳо	Алгоритми ҳисобкунӣ
1	Боздехи замин	$B_3 = MUY/Z_3$ Муносабати арзиши маҳсулоти умумии хоҷагии қишлоқ (MUY) - ро ба арзиши захираҳои замин (Z_3) ифода мекунад. Азбаски замин ҳоло баҳои пулӣ надорад, мумкин аст нархи меъёрии он истифода бурда шавад.
2	Зарфияти замин	$Zarfijati_{zamin} = Z_3 / MUY$ Нишондиҳандаи баръакс дар таносуби боздехи замин. Он метавонад ҳамчун муносабати арзиши замин ба маҳсулоти умумии хоҷагии қишлоқ ба ҳисоб гирифта шавад
3	Ҳаҷми маҳсулоти умумӣ ва молии хоҷагии қишлоқ ё растанипарварӣ ба ҳисоби воҳиди майдони замин	$\mathcal{E}_1 = (MUY(MP) \dot{e} AMU(MMx))/M_3$, ки дар ин ҷо АМУ- арзиши маҳсулоти умумии растанипарварӣ, ба ҳисоби сомонӣ; MP, MMx- маҳсулоти молии хоҷагии қишлоқ ва растанипарварӣ, сомонӣ; M3- майдони зироатҳои хоҷагии қишлоқ, га мебошанд.
4	Даромади умумӣ ба ҳисоби воҳиди майдони замин	$DU=AMU/Xm$, ки дар ин ҷо DU даромади умумӣ, ба ҳисоби сомонӣ, баробар ба фарқи байни арзиши маҳсулоти умумӣ, арзиши аслии он ё ин ки байни даромади умумӣ ва ҷамъи харочоти мөхнат
5	Даромади соғ ба воҳиди майдони замин	$Dc=AMU/Xm$, ки дар ин ҷо Dc – даромади соғ, ба ҳисоби сомонӣ, фарқи байни арзиши маҳсулоти умумӣ, арзиши аслии он ё ин ки байни даромади умумӣ ва ҷамъи харочоти мөхнат
6	Даромад аз фурӯши маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ба воҳиди майдони замин	$\Phi = D/A_{asli}$, ки дар ин ҷо Φ - фоида, ба ҳисоби сомонӣ, фарқи байни даромад аз фурӯши маҳсулот ва арзиши аслии пурраи он

Дар расми З алоқамандии байниҳамдигарӣ ва вобастагии байниҳамдигарии мағҳумҳои умумии «самара», «самаранокӣ», «самаранокии иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятӣ», «самаранокии иқтисодии истифодаи замин дар хоҷагии қишлоқ», «самаранокии иҷтимоию иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятӣ», «самаранокии иҷтимоии истифодаи захираҳои замин» пешниҳод гардидаанд.

Ҳамин тавр, ба таркиби мағҳуми «самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи захираҳои замин» бояд инҳо доҳил карда шаванд: натиҷанокии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ дар муқоиса бо ҳарочоти барои захираҳои замин истифодашуда; дараҷаи таъмини талаботи ҷамъиятии моддӣ ва маънавӣ. Мо ба ин рӯйхат меъёри нави таъмини бехатарии ҳӯроквории мамлакат ва минтақа аз ҳисоби заминистифодабарии сарфакорона доҳил менамоем.

Дар асоси таҳқиқоти гузарондаи мо шарҳи зерини мағҳуми самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи захираҳои замин пешниҳод менамоем, ки ба он натиҷанокии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ, дар таносуб бо ҳарочоти истифодаи захираи замин - аз як тараф ва аз тарафи дигар - дараҷаи таъмини талаботи ҷамъиятии моддӣ ва маънавии сокинони дехот доҳил мешаванд. Ба ин мағҳум ба андешаи мо мувофиқи мақсад аст, ки нишондиҳандаи таъмини бехатарии ҳӯроквории мамлакат ё минтақа, ки дар асоси истифодаи нисбатан сарфакоронаи ҳамаи омилҳои истеҳсолот, дар навбати аввал истифодаи замин ба даст меояд, доҳил карда шаванд.

Самаранокӣ – ин нишондиҳандаи нисбиест, ки натиҷаи бадастовардaro бо захираҳои ба он сарфшуда муқоиса ва чен мекунад

Самаранокии иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятий – ин таносуби байни натиҷаҳои бадастовардаи истеҳсолоти маҳсулот ва хизматрасониҳо, аз як тараф ва ҳароҷоти меҳнат ва воситаҳои истеҳсолот – аз тарафи дигар мебошад

Самаранокии иҷтимоии истеҳсолот – ин дараҷаи дастрасӣ ба сатҳи меъёрии зиндагӣ дар истеҳсолоти даҳлдор мебошад

Самаранокии иҷтимоию иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятий – натиҷанокии истеҳсолот дар қиёс бо захираҳои истеҳсолӣ ва талаботи ҷамъиятий

Самаранокии иқтисодии истифодаи замин дар ҳочагии қишлоқ – сатҳи ба роҳ мондани ҳочагидорӣ дар замин, ки бо истеҳсоли маҳсулот ва андозаи ҳароҷот барои воҳиди майдон муайян карда мешавад

Самаранокии иҷтимоии истифодаи захираҳои замин – ин дараҷаи дастрасӣ ба сатҳи меъёрии зиндагӣ дар соҳаи мазкури иқтисодиёт ва ҳудудро дар назар дорад

Самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи захираҳои замин – ин натиҷанокии истеҳсолоти ҳочагии қишлоқ дар қиёс бо ҳароҷот барои истифодаи захираҳои замин, аз як тараф ва аз тарафи дигар – дараҷаи таъмини талаботи ҷамъиятий, моддӣ ва маънавӣ, аз он ҷумла таъмини бехатарии ҳӯрокворӣ, ки дар асоси истифодаи нисбатан сарфакоронаи замин ба даст меояд

Расми 3. - Самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи захираҳои замин ҳамчун қисмати низоми нишондиҳандаҳои самара ва самаранокӣ

Ҳамин тавр, самараи иҷтимоӣ аз самараи иқтисодӣ ба вуҷуд меояд, яъне самаранокии иқтисодии истифодаи захираҳои замин самаранокии иҷтимоиро асоснок мекунад. Меъёри асосӣ ва низоми нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодӣ таносуби ҳароҷот барои бадастории захираҳо ва натиҷаи гирифта аз истифодаи он мебошад, дар ҳоле, ки самаранокии иҷтимоӣ баҳогузории дараҷаи таъмини талаботи моддӣ ва маънавии ҷомеааро дар назар дорад.

Аз ин рӯ, низоми нишондиҳандаҳои муайянкунандаи самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи захираҳои заминро ҳамчун таносуби натиҷанокии истеҳсолоти ҳочагии қишлоқ дар муқоиса бо ҳароҷоти истифодаи захираҳои замин – аз як тараф ва аз тарафи дигар – дараҷаи таъмини талаботи моддӣ ва маънавӣ муайян мекунем. Дар ин маврид аз тарафи мо ба низоми самаранокии иҷтимоӣ илова кардани арзёбии дараҷаи бо ҳӯрокворӣ таъмин кардани сокинони мамлакат ва минтаقا пешниҳод мегардад.

Барои он ки қоидаҳо ва меъёрҳои гузарондани арзёбии самаранокии иҷтимоию иқтисодии истифодаи захираҳои замин тартиб дода шаванд, моро лозим меояд, ҳалқаи ду низоми нишондиҳандаҳоро кушоем. Ин низомҳо аз тарафи мо дар расм ва ҷадвали 1 пешниҳод шудаанд. Рушди нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии истифодаи захираҳои замин мутаносибан бояд самаранокии иҷтимоӣ-таъмини талаботи ғуногуранги аҳолии деҳот оид ба талаботи моддӣ, иҷтимоӣ, маънавиро таъмин намояд ва сатҳу сифати баланди зиндагиро кафолат дидад. Бояд гуфт, ки ҷавоб ба суоли байни рақамҳои низомҳои нишондиҳандаҳо дар доираи минтақаи алоҳида чӣ гуна алоқамандӣ мавҷуд аст, баъди гузарондани таҳлили арзёбии ҳар ду низом ба даст омаданаш мумкин аст.

Адабиёт:

1. Добрынин В. А. Три главных направления выхода АПК из катастрофы // АПК: экономика, управление, 2001.- № 5.- С. 18-24.
2. Зиёев Б.С. Эффективность использования земельных ресурсов // Вестник национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук - Душанбе: СИНО, 2014. - № 2/6 (144). - С.46-49.
3. Исаинов Ҳ. Р. Эколого-экономические основы повышения эффективности мелиорации в сельском хозяйстве (теория, методология и практика)//Монография- М.: ФГОУ ВПО РГАУ-МСХА им. К.А. Тимирязева, 2007. - 223с.
4. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения//Ф. Кенэ - М.: Соцэкиз, 1960.- 522с.
5. Кусакина О., Алексеева Л. Социально-экономическая эффективность использования земельных ресурсов//АПК: экономика, управление, 2008.- №11.- С. 57-60.
6. Лукманов Д. Д., Юмагужина Д. Р., Барлыбаева Л. Ф. Земельная реформа и эффективность использования земли в аграрной сфере экономики (на материалах Республики Башкортостан) [Текст]: монография / Д. Д. Лукманов.
7. Лукманов Д. Д., Юмагужина Д.Р., Барлыбаева Л.Ф. Экономико-экологическое землепользование и реформирование отношений собственности на землю//Управление экономическими системами: электронный журнал, 2011.- № 36 (12). - С. 122.
8. Мишина З. Л. Эффективность использования земельных ресурсов в хозяйствах всех категорий Нижегородской области // Вестник, 2011.- №2.- (3).Т.1.-С. 58-76.
9. Смагин Б.И. К вопросу о методике определения интегрального показателя эффективности сельскохозяйственного производства //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий, 2007.-№ 7.-С. 18.

АННОТАЦИЯ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗЕМЛИ: ТЕОРИТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ И МЕТОД РАСЧЕТА ЭФФЕКТИВНОСТИ

В статье рассматриваются теоретические и методические основы определения социально-экономической эффективности, также обобщены и анализированы точки зрения зарубежных учёных относительно метода определения эффективности понятий «эффект» и «эффективность», социально-экономической эффективности землепользования в сельском хозяйстве, концептуальной социальной эффективности и основные индикаторы качества жизни.

Ключевые слова: Эффективность, социально - экономический эффективность, земля, земельные ресурсы, производство, землепользование, эффект, целевое развитие, качество жизни, экология, валовой доход, реализации продукции.

ANNOTATION

LAND USE: THEORETICAL ISSUES AND METHODS FOR CALCULATING EFFECTIVENESS

The article considers the theoretical and methodological foundations of determining socio-economic efficiency, also summarizes and analyzes the points of view of foreign scientists regarding the method of determining the effectiveness of the concept of “effect” and “efficiency”, the socio-economic efficiency of land use in agriculture, conceptual social efficiency and the main indicators of quality of life.

Key words: Efficiency, socio-economic efficiency, land, land resources, production, land use, effect, targeted development, quality of life, ecology, gross income, product sales.

ТДУ 338.43

ХОЛАТИ ИСТЕХСОЛИ ҒАЛЛАДОНА ДАР МИНТАҚАИ ҲИСОРИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

Олимов А.Х., н.и.и., дотсент, Аминзода З.М., омӯзгори калон – ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Кал идвожаҳо: ғалладона, сатҳи даромаднокӣ, сифатнокӣ, ҷамъоварии умумӣ, ҳосилнокӣ, сиёсати озуқаворӣ, таъминот бо техникаи қишоварзӣ, даромад, фоида.

Истеҳсоли ғалладона - яке аз соҳаҳои асосии анъанавии қишоварзии Тоҷикистон мебошад, ки аз ҳолат ва сатҳи рушди он вазъи иҷтимоию иқтисодӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар қишивар вобаста мебошад.

Истеҳсол, истеъмол ва сифатнокии маҳсулотҳои озуқаворӣ дар маҷмӯъ яке аз заминаҳои асосии ҳаёти инсониро ташкил менамояд, ки истиқтолияти амнияти озуқавории давлатҳоро муайян менамояд. Ноил гардидан ба сатҳи таъминнокии аҳолӣ бо маҳсулоти ғизоии босифат бо меъёрҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашуда - нишондиҳандай асосии татбиқи бомувафғақияти сиёсати давлатии озуқавории мамлакат ва дурустии интихоби стратегияи соҳа мебошад [1, саҳ. 36].

Вазъияти зери таъсири омилҳои доҳилӣ ва берунӣ дар ҳочагиҳои ғаллапарварӣ ва бозори ғалладонагиҳои қишивар ба амал омада, шароити макроиқтисодии номусоидро барои пешбуруди ҳочагиҳои ғаллапарварӣ ба вучӯд овард ва он аз ислоҳот дар муносабатҳои байнисоҳавӣ, бавуҷудоии нобаробарӣ дар нархгузории ғалладона ва дигар маҳсулоти саноатӣ, босуръат кам шудани дастгирии давлатии бахши ҳочагиҳои ғаллапарварӣ ва набудани механизми батанзимдарории фаъол дар бозори ғалладона ва ғайра вобаста аст.

Норасоии манбаъҳои молиявӣ барои истеҳсолкунандагони ғалладонагӣ асосан ҳолати иқтисодӣ ва маҳсусан технологию технологияи ҳочагиҳои ғаллапарвариро хеле вазнин намуданд, масъалаҳои нави мушкинҳалшавандаро илова намуда, нисбатан зуд ақидаи ғалатро дар бораи бозор, ки гӯё он ҳамчун «дасти нонамоён» худ аз худ мушкилотҳои бисёрсола ва гуногуни дар истеҳсоли ғалладона ба амаломадаро ҳал менамояд ва ҳамаи онро ҷобаҷо мегузорад, пароканда намуд [2, саҳ. 17].

Дар Тоҷикистон, чун дар дигар қишиварҳои Осиё, нон ғизои асосии аҳолӣ аст ва парвариши гандум яке аз самтҳои асосии фаъолияти қишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Шароити мавҷудаи таъриҳӣ ва тағиӣи шакли иҷтимоию сиёсӣ ба парвариши ғалладона таъсир расониданд. Пас аз ба даст овардани истиқтолият, сиёсати аграрии ҳукumat ба ноил шудан ба амнияти озуқаворӣ нигаронида шуда буд. Ҳамзамон, диққати асосӣ ба парвариши гандум равона карда мешавад, зоро он тақрибан 60% эҳтиёҷоти қишиварро ба маҳсулоти нонӣ таъмин менамояд.

Талаботи умумии ғалладона дар Тоҷикистон 1,3-1,5 миллион тоннаро ташкил медиҳад. Ҳанӯз истеҳсоли гандум дар қишивар кофӣ нест ва қасри он бо афзоиши истеҳсолот ва рушди воридот бартараф карда мешавад. Воқеан, дар соли 2018 тақрибан 1296,2 ҳазор тонна ғалла истеҳсол шудааст. Тибқи маълумоти оморӣ, соли 1991 дар Тоҷикистон 231,7 ҳазор тонна ғалладона истеҳсол шуда буд (ҷадв. 1.).

Ҷадвали 1.- Майдони қиши, ҳосилнокӣ ва истеҳсоли ғалладона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2018

Нишондиҳандоҳо	1991	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Майдони қиши, ҳамагӣ, ҳазор, га	231,7	437,4	412,6	422,9	423,5	411,6	374,9
Ҳосилнокӣ, с/га	13,1	27,7	28,1	27,7	29,2	29,9	28,7
Ҷамъоварии умумӣ, ҳазор тонна	304,3	1392,6	1317,8	1392,5	1435,8	1447,6	1296,1

Манбаъ : Қишиварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/маҷмуи оморӣ. Душанбе, 2019, саҳ. 139-154.

Пас аз пошхӯрии ИҶШС истеҳсоли ғалладона якбора кохиш ёфт ва дар соли 1995 истеҳсоли он 174,3 ҳазор тоннаро ташкил мекард ва танҳо аз соли 1996 тамоюли бoloravӣ дошт. Соли 1996 аввалин маротиба истеҳсоли ғалладонагиҳо дар ҷумҳурӣ нисбат ба соли 1991 афзун гардонида шуд. Дар соли 2018 аз 1,3 млн тонна ғалладонагӣ дар ҷумҳурӣ истеҳсол карда шуд, ки агар ҳамаи он барои истеъмоли аҳолӣ сарф карда шавад, талаботи аҳолиро 90% бо ғаллаи ҳудӣ таъмин карда метавонад, vale қисми он ҳамчун ҳуроки чорво истифода бурда мешавад, ҷониши сифати он паст буда, барои истеъмоли аҳолӣ номунофиқ бοқӣ мемонад. Тибқи маълумотҳои оморӣ дар соли 2018 616 ҳазор тонна ғалладона ҳамчун ҳуроки чорво истифода бурда шудааст, ки 48,2% ғалладонагии истеҳсолшударо ташкил медиҳад¹⁶. Ин далер зарурияти воридоти гандумро аз мамлакатҳои дигар, масалан Қазоқистон барои ҷумҳурӣ талаб менамояд. Маҳсулоти асосии ҳурокворӣ аз таркиби ғалладонагиҳо барои аҳолии Осиёи Марказӣ гандум ба ҳисоб меравад. Бо сабаби нооромиҳои сиёсии солҳои навади аспи гузашта ва қанда гаштани алоқаҳои иқтисодӣ дар қишивар норасоии гандум ба мушоҳида расид ва ҳамаи категорияҳои ҳочагидорӣ ба истеҳсоли ин намуди маҳсулот бештар намуданд ва дар натиҷа, ҳам ҳосилнокӣ ва ҳам ҳосили умумии гандум аз соли 1996 сар карда рӯ ба афзоиш намуд.

¹⁶ Қишиварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуаи оморӣ, соли 2019, саҳ. 17

Чадвали 2. - Майдони кишт, ҳосилнокӣ ва истеҳсоли гандум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2018

Нишондиҳандаҳо	1991	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Майдони кишт, га	143589	318601	292573	295632	297479	285867	255549
Ҳосилнокӣ, с/га	10,4	29,7	29,6	30,3	30,8	31,5	30,5
Ҷамъоварии умумӣ, ҳазор тонна	149313	947350	868372	896362	917081	899653	778985

Агар дар соли 1991 ҳосилнокии гандум 10,4 с/га расонид шуд. Дар ин сол дар маҷмуъ 778985 тонна гандум дар дохили ҷумҳурӣ истеҳсол карда шуд. Вале мувофиқи таҷрибаи ҳочагидорони пешқадам сатҳи ҳосилнокӣ ҳоло ҳам дар ҷумӯрӣ паст буда, имконияти то ба 60-70 с/га расонидани ҳосилнокии гандум дар ҷумӯрӣ, вобаста аз истифодаи технологияни нав, риояи агротехникаи парвариш ва истифодаи тухмиҳои хушсифат мавҷуд аст.

Бояд қайд намуд, ки дар афзоиши истеҳсоли ғалла ҳочагиҳои дехқонӣ саҳми назаррас доранд, аммо ҳиссаи корхонаҳои давлатӣ тадриҷан кам шуда истодааст (ҷадв. 3.).

Чадвали 3.- Ҷамъоварии умумӣ иҳосили ғалладона ва лӯбии якҷоя бо ҷуворимакка барои дон, ҳазор тонна

	1991	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Дар ҳамаи категорияҳои ҳочагӣ	304,4	1392,6	1317,8	1392,6	1435,8	1447,6	1296,2
дар корхонаҳои қишоварзӣ	292,0	163,9	152,8	154,0	145,9	126,2	109,5
дар ҳочагиҳои аҳолӣ	12,4	482,7	422,7	405,8	424,7	447,9	434,2
дар ҳочагиҳои дехқонӣ	-	746,0	742,3	832,8	865,2	873,5	752,5
аз онҳо гандум, ҳамагӣ (тирамоҳӣ ва баҳорӣ)							
Дар ҳамаи категорияҳои ҳочагӣ	153,1	947,4	868,4	896,3	917,1	899,6	779,0
дар корхонаҳои қишоварзӣ	149,3	115,0	105,5	104,3	95,6	79,7	67,7
дар ҳочагиҳои аҳолӣ	3,8	295,7	243,8	232,4	242,9	247,0	229,6
дар ҳочагиҳои дехқонӣ	-	536,7	519,1	559,6	578,6	572,9	481,7

Манбаъ:Кишоварзӣ дар Ҷумӯрии Тоҷикистон/маҷмуу оморӣ. Душанбе, 2019, саҳ. 137-155

Аз таҳлили натиҷаҳои ҷадвал бармеояд, ки ҳиссаи ҳочагиҳои дехқонӣ дар истеҳсоли ғалладонагиҳо 58% ва дар истеҳсоли гандум 61%-ро ташкил медиҳад. Сабаби асоси ин таҷдид шудани корхонаҳои қишоварзӣ ва дар ин замини ташкил намудани ҳочагиҳои дехқонӣ ба ҳисоб меравад.

Боиси қайд аст, ки яке аз мушкилотҳои асосии ҳочагиҳои ғаллапарвар ин нарисидани нуриҳои минералӣ ва органикӣ мебошад. Масалан, дар соли 2018, норасоии нуриҳои калий бештар аз 50% ва нуриҳои фосфорӣ беш аз 40% -ро ташкил медиҳад. Таъминоти ҳочагиҳо дар нуриҳои нитрогенӣ 80% ва ба сӯзишвории дизелӣ 75% -ро ташкил медиҳад. Аз рӯи гуфти дехқонон, нарасидани нуриҳои минералӣ, сӯзишворӣ ва равғанҳои молиданӣ ва таҷқизот омилҳои асосии боздоранди ҳосили зироатҳо мебошанд (ҷадв. 4.).

Чадвали 4.- Андохтани нуриҳои минералӣ ва органикӣ ба 1 гектар киши зироатҳои қишоварзӣ дар минтақаи Ҳисор

Нишондодҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Нуриҳои минералӣ андохта шуд (ба ҳисоби 100 % моддаҳои ғизодиҳонда), кг	127,9	146,6	146,8	127,4	139,8	134,2
Аз он ҷумла ба зироатҳои ғалладона	84,5	83,4	90,6	90,9	92,7	84,0
Поруи органикӣ андохта шуд, тонна	3,5	2,7	3,9	4,2	2,4	2,3
Аз он ҷумла ба зироатҳои ғалладона	2,7	1,7	2,6	3,0	1,8	1,6

Манбаъ:Кишоварзӣ дар Ҷумӯрии Тоҷикистон/маҷмуу оморӣ. Душанбе, 2019, саҳ. 37-39

Ҳосилнокии гандум аз ҳусусиятҳои иқлимии сол вобастагӣ дорад ва ба ҳисоби миёна дар қишвар аз 3,0-3,1 сентнер/га фарқ мекунад. Аз сабаби маҳдуд будани заминҳои обёришаванда, як қисми зироатҳои ғалладона дар заминҳои лалмӣ ҷойгиранд, тақдири ҳосили онҳо, асосан аз микдори боришот вобаста аст. Таҳлили мукоисавии ҳосилнокии гандум дар категорияҳои гуногуни ҳочагиҳо нишон дод, ки аз рӯйи ин

нишондиҳанда, хонаводаҳо аз ҳисоби дигар категорияҳои ҳочагиҳо ба ҳисоби миёна 0,8-1,0 тонна / га бартарӣ доранд.

Тибқи ҳисобҳои мо, ҳангоми ба ҳисоби миёна гирифтани 5 тонна ғалладонагӣ аз ҳар як гектар замини обӣ дар як сол 800-850 ҳазор тонна ғалла истеҳсол кардан мумкин аст. Аммо, дар асл, ҳосилнокии ғалладона дар заминҳои обёришааванда ба ҳисоби миёна аз 3,0 т / га зиёд нест, ки саббаи асосии ин набудани маводи баландсифати тухмӣ, маводҳои муҳофизати растаний, нуриҳои минералӣ ва техникаи қишоварзӣ, дуруст истифода накардани чорабиниҳои агротехникӣ ва ҷамъоварии ҳосил вобаста аст.

Бояд қайд кард, ки қиши тақрории зироатҳои ғалладона дар заминҳои обёришааванда манбаии асосии афзоиши истеҳсоли ғалладонагиҳо мебошад. Олимони тоҷик технологияи истеҳсоли барномарезии дӯ ҳосили пурраи ғалладона дар як сол дар водиҳои қишварро таҳия кардаанд. Ин технология ба дӯ зироат имкон медиҳад, ки то 13-15 тонна ғалла (5-6 тонна гандум ва 7-8 тонна ҷуҷумак) истеҳсол кунанд ва ба таври васеъ ба истеҳсолот ворид карда шавад. Аммо ин захира низ ба таври коғӣ истифода намешавад, гарчанде ки дар солҳои охир аз ҳисоби қиши дуюм, асосан ҷуҷумакка ва шолӣ, ҳамасола беш аз 100 ҳазор тонна ғалла истеҳсол карда мешавад.

Соҳаи қишоварзӣ асосан барои парвариши пахта маҳсус гардонида шуда буд. Аз ин рӯ олимони тоҷик дар самти баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва истеҳсоли пахтаи хом, ки ашёи асосии стратегӣ ба ҳисоб мерафт таҳқиқот мебурданд. Аммо, ба ин нигоҳ накарда, як қатор корҳои илмию таҳқиқотӣ низ бо қиши ғалладона гузаронида шуданд, ки дар натиҷа як қатор навъҳои гандум аз қабили Шарора, Баҳт, Ватан, Наврӯз ва ғайра ба истеҳсолот ворид карда шуданд.

Дар дурнамои миёнамуҳлат, афзоиш додани истеҳсоли ғалладонагӣ тавассути тақмил ва ворид намудани навъҳои нави тобовар ба қасалиҳои заرارрасонҳо ва шароити номусоид (хушксолӣ, ҳарорати баланд ва ғайра), бояд ба роҳ монда шавад. Инчунин истифодаи оқилюнаи потенсиали биоиклими ҳар як гектари обёришааванда дар нимаи дуюми тобистон барои парвариши қиши тақрории зироатҳо манбаи асосии афзоиши ҳаҷми истеҳсоли ғалладонагиҳо мебошад. Имконияти таҳияни низоми ба даст овардани ҳосили дӯ зироати ғалладона дар минтақаҳои водии Тоҷикистон вучуд дорад. Таҷрибаҳои саҳроии олимон ва дехқонон собит мекунанд, ки ин низом ба мо имкон медиҳад, ки дӯ зироати ғалладона - гандуми тирамоҳӣ, ҳамчун зироати аввал ва ҷуҷумакка, лӯбигиҳо, шолӣ ва ғайраҳоро ҳамчун зироати дуюм ба даст орем. Рақобат байни гандум ва пахта дар майдони обёришааванда то даме идома мейёбад, ки пахта зироати стратегӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки ин рақобатро бо таъсири самараи ҳамоҳангшуда (таъсири ҳамоҳангшуда) иваз намоем. Дар робита ба ин, навъҳои пешпазаки гандум ва пахта бояд интиҳоб карда шуда, пас аз ҷамъоварии ғалладона пахта кошта шавад, ки ин усул ба гардиши зироатҳои ғалладона ва пахтакорӣ мусоидат менамояд. Густариши минбаъдаи майдони қиши гандум дар заминҳои обёришааванда ғайриимкон аст. Ҳамин тавр, зарурати омӯзиши минбаъдаи сифати ғалладона ва пухтагии дони ғалладона ҳангоми парвариши навъҳои нав тавассути коркард ва тақмili техникаи қишоварзӣ зарур аст.

Сарфи назар аз он, ки проблемаҳои тухмипарварӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини соҳаи қишоварзӣ мебошанд, истеҳсоли тухмии баландсифат дар сатҳи зарурӣ ҳал нашудааст. Аз ин рӯ, омили муҳимтарини афзоиши ҳосилнокӣ таъмин намудани ҳочагиҳо бо тухмии аълосифат аст." Навъҳои арзишнок ва баландсифат - суперелита ва элита яке аз шартҳои ҳосили баланди зироат ва дар маҷмӯъ самаранокии маҳсулот мебошад. То ба имрӯз, дар ҷумҳурӣ тухмии аълосифат вучуд надорад.

Яке аз мушкилотҳои асосии диагари соҳаи қишоварзӣ ин нарасидани техникаи қишоварзӣ дар ҳочагиҳои галлакории ҷумҳурӣ мебошад. Тибқи ҳисобҳои мо таъминот бо комбайнҳои ғалладарав дар минтақа ҳамагӣ 10% ро ташкил медиҳад. Танҳо таъминот бо тракторҳои ҳамаи намудҳо каме хуб ба роҳ монда шудааст.

Соли 2016 бо дастирии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Э. Раҳмон дар шаҳри Ҳисор заводи тракторбарории Ҷумҳурии Беларус кушода шуд ва аз ин сол сар карда шуморай тракторҳо дар минтақа зиёд гардид. Инчунин солҳои охир фаъолияти КВД "Тоҷикагролизин" бештар ба ворид намудани тракторҳои ғуногунтамға нигаронида шудаанд, ки таъминоти корхонаҳои қишоварзиро бо техника беҳтар намуд (ҷадв. 5).

Аз нишондиҳандаҳои таъминоти техникаи қишоварзӣ бар меояд, ки ҳочагиҳои ҷумҳурӣ бо таракторҳо, комбайнҳои ғалладарав, ҷуҷумаккағундор, автомобилҳои боркаш ва тухмipoшакҳо таъмин нестанд. Таминот бо тракторҳои шудгоркунанда ҳамагӣ - 11,2%, комбайнҳои ғалладарав - 31,8, тухмipoш ғалла -14,7% -ро ташкил медиҳад, ки сабаби зиёд шудани ҳарочотҳои меҳнат ва паст шудани самаранокии зироатҳои қишоварзӣ мегардад. Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳиссаи асосиро дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти қишоварзӣ аз ҷониби ҳочагиҳои аҳолӣ бошад, асосан барои қонеъ кардани эҳтиёҷотҳои худи онҳо нигаронида шудааст.

**Чадвали 5. - Талабот ба трактору мошинҳои асосии соҳаи кишоварзӣ дар ҷумхурӣ барои соли 2018
(бо назардошти талаботи ҳамаи шаклҳои ҳочагидорӣ ва аҳолӣ)**

Nº	Номгӯи қисмҳои эҳтиёти	Тамға	Меъёр 1000 га (адад)	Замини кишт (ҳазор, га)	Меъёри талабот (адад)	Мав-ҷудаст (адад)	Омдаи кор (адад)	Норасоӣ (адад)	Сатҳи таъминот %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	13
1.	Тракторҳо ҳамагӣ		44	826,7	36374	26594	19647	16727	54,0
1.1.	Аз он ҷумла: Шудгоркунандада	Т- 4, хтз ДТ.75, МТЗ	17	826,7	14053	2509	1569	12484	11,2
1.2.	Байниқаторӣ	Т- 28. Т-40	27	252	6804	5977	4603	2201	67,7
2.	Испорҳо	ПН ПВН	15	826,7	9458	9019	7290	2168	77,1
3.	Тухмишош ғалла	СЗ. СЗН	8	290	2320	468	342	1978	14,7
4.	Комбайнҳои ғалладарав	СК5. СКД Енисей	8	255	2040	1021	649	1391	31,8
6.	Култиваторҳои байнӣ қаторӣ	КХУ КОН КРН	17	186	3162	224	167	2995	5,3
7.	Ядақҳои тракторӣ	2ПТС	25	105	2625	575	370	2255	14,1
8.	Достҳои тракторӣ	КС	9	99	891	77	44	847	4,9

Манбаъ: Хисобҳои муаллиф аз рӯйи маълумоти ҳисоботи солани КВД «Тоҷикаролизинг» барои соли 2018.

Дар айни замон, дар истеҳсоли ғалладонагӣ дар Тоҷикистон шароити хубу самарабаҳаш вучуд надорад. Истеҳсолкунандагони ғалладона, чун қоида, заминай моддию техникии фарсуда ва номукаммал, вазъи заифи молиявӣ, қобилияти пасти ҳаридории аҳолӣ, рӯбарӯ мегарданд. Вазъи озукаворӣ аз ҳосили умумии ғалладона, ки фондҳои истеъмолиро ташкил медиҳанд, аз бисёр ҷиҳат вобаста аст. Вазифаи ояндаи давлат мувозинати эҳтиёҷоти илмии асосноки ғалладона ва маҳсулоти нонӣ бо дарҳости воқеӣ мебошад, ки бо назардошти омилҳои тафиири талабот ва амалҳои мувоғиқ оид ба тафиир додани пешниҳод ба даст оварда мешавад.

Рушди босамари истеҳсолоти ғалладонагиҳо дар ҷумхурӣ дар асоси интесификатсиякунонии истеҳсолот, ки бо воситаи истифодаи навъҳои науву серҳосили ғалладонагиҳо ва технологияи сарфакунандай захираҳо, соҳтори бонизоми кишти зироатҳо, азnavбарқароркуни хок асос ёфтааст, вобастагии амиқ дорад.

Адабиёт

1. Нечаев В. И. Резервы увеличения производства зерна и повышения его эффективности: Региональный аспект / В. И. Нечаев, А. П. Рыбалкин - М.: АгриПресс, 2002. - 284 с.
2. Алтухов А. И. Зерно России / А. И. Алтухов, А. С. Васютин. - М.: ЭКОНДС-К, 2002. - 432 с.
3. Алтухов А. И. Повышение эффективности производства зерна на основе научно-технического прогресса / А. И. Алтухов, В. И. Нечаев, А. И. Трубилин - М.: АгриПресс, 2005. - 208 с.
4. Гусев А. Роль зернового хозяйства в решении проблемы продовольственной безопасности страны//Международный сельскохоз-яйственный журнал, 2007. - №1. - С. 14.

АННОТАЦИЯ

СОСТОЯНИЕ ПРОИЗВОДСТВА ЗЕРНОВЫХ В ГИССАРСКОЙ ЗОНЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье анализируется производство зерна в Гиссарском регионе. Авторы отмечают, что на производство зерна влияют многие природные и экономические факторы. В статье отмечается, что нехватка удобрений, топлива и сельскохозяйственной техники привела к снижению урожайности зерна.

АННОТАЦИЯ

ҲОЛАТИ ИСТЕҲСОЛИ ҒАЛЛАДОНА ДАР МИНТАҚАИ ҲИСОРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола ҳолати истехсоли ғалладонагиҳо дар минтақаи Ҳисор оварда шудааст. Муаллифон қайд менамоянд, ки ба истехсоли ғалладонагиҳо омилҳои зиёди табиӣ-иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Дар мақола дарҷ гардидааст, ки нарасидани нуриҳои минералӣ, сӯзишворӣ ва техникаи кишоварзӣ сабаби паст гардидаи ҳосилнокии зироатҳои ғалладонагӣ гардидааст.

ANNOTATION

STATE OF GRAIN PRODUCTION IN GISSAR ZONE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzed the grain production in the Hisser region. The authors note that many natural and economic factors influence at the grain production. The article notes that the lack of fertilizers, fuel and agricultural machinery has led to the decreasing in grain yield.

Key words: cereal, profitability level, quality, ox collection, food policy, supporting of the agriculture machinery, income, profit.

УДК 631.15:24

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА ПРОДУКЦИИ ОВЦЕВОДСТВА

Исломов Г.Х. –к.э.н., ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: формирование, овцеводство, эффективность, сельскохозяйственный изготовитель, государственное регулирование.

В нынешних экономических источниках встречаются множество толкований относительно понятия «рынок». Некоторые объясняют данную экономическую группу в наиболее масштабном виде, как место продуктового обращения и производства продовольственного изделия, другие – в значительной или отдельной степени исследуют некоторые особенности рынка как создание механизма совместного действия присутствующих, как систему изготавливаемых и сбыта продаваемой продукции, а также как систему предоставления прав собственности и выгоды участников. В случае исследования рынка АПК во взаимосвязи с процессами изготовления, выделения, сбыта и использования, а может такой способ и окажется наиболее правильным, то рынок, как многофункциональная социально – экономическая часть, является особым механизмом совместного действия отдельных и хозяйствственно самостоятельных субъектов работающих на основе применения товарно – денежных связей. По мнению Теребиленко И.Н., «такое понимание сущности рынка позволяет охватить все элементы, непосредственно связанных с обеспечением производства сельскохозяйственной продукции, ее распределением и потреблением как продуктов питания, одежды и других предметов потребления» [5, с.14].

Рынок изделия овцеводства, как отраслевой, собирает те же все разнообразные элементы масштабного воспроизводства. Важнейшим направлением его исследования может быть то, что рынку изделия овцеводства как экономической категории присущи информационная, ценообразующая, регулирующая, посредническая и другие функции. Как организационная система она включает все взаимодействующие рыночные субъекты: товаропроизводителей продукции отрасли, перерабатывающую сферу, сбытовую инфраструктуру и является своеобразным инструментом взаимообусловленной их экономических выгод. Отсюда видно, что зональный рынок продукции овцеводства следует понимать, как всеобщих экономических связей обособленных предприятий многофункциональной объединенной системы, учитывают товарно – денежные связи, при использовании которых планируется производство, реализация и использования баранины, шерсти и прочих изделий отрасли. Особенно важной задачей рынка может быть достижение интегрируемых отношений между изготовителями изделия овцеводства, переработчиками торговыми организациями устанавливающих ее цены и планирующих направления общего производства.

Вначале надо сказать, что создание рынка изделия овцеводства обладает особенностями, встречающиеся, в первую очередь, многофункциональностью изделия, производимой от этой сферы, а также спецификой целого сельскохозяйственного рынка.

Более существенным может быть тот пример, что создание рынка изделия сферы проводится в период масштабного кризиса. Анализ развития аграрного сектора и факторы продуктивного кризиса говорит о том, что критический кризис сельского хозяйства объясняется административным способом управления

мотивировании на диктовки и волонтизме, а не недостаточной деятельностью колхозов и совхозов. Теребиленко Игорь Николаевич утверждает, что «в условиях объединения государством главных источников и их государственного выделения, экономическое состояние овцеводческих хозяйств, как и прочих сфер АПК, в большей степени устанавливалось исполнительными административными подходами. При неимении применимых экономических факторов, денежных средств для совершенствования деятельности, свободно осуществлять предприятия снизился уровень увеличения общего объема изделия, результатов труда. Образовавшийся способ хозяйствования не позволил в достаточной степени внедрить результат научно – технического прогресса» [5, с.17-18].

Для выхода из остановленного состояния АПК в целом, и в овцеводческой сфере надо было провести реформу. Однако, в итоге использованных крупномасштабных изменений 1992 года в основу которых использован «свободный» рынок АПК был включен в фактор существенного уменьшения изготовления и чрезвычайного денежного кризиса. В этом случае не могли формировать развитый рынок изделия сферы, где должна быть свойственные показатели как: повышения и обеспечения потребности, конкретное организационно – экономическая интеграция всех его участников в системе «производство – использование», соответствующие нормативно – правовые требования рыночным связям.

Однако, из опыта переходного периода к рынку, видно, что в итоге нехватки политики социальной направленности, всеобщей монополизаций экономических связей, недостаточного применения рыночных признаков в планировании экономики и выжидательной политики государственных учреждений нарушено нормальное развитие и образовалась стабилизация рынка. Значительное количество исследователей отмечают «рынок может быть саморегулирующей системой, однако с учетом особенностей аграрного сектора сельскохозяйственный рынок в целом, и рынок продукции овцеводства требуется поддержка. За счет использования правовых, организационно – экономических подходов государству необходимо организовать такие экономические условия которые способствовали бы рынку проявить свои возможности по саморегулированию, обеспечению мер общегосударственного и регионального подходов при достижении определенной задачи» [1. с. 16].

Это играет существенную роль в рынке мяса, шерсти и племенных высокопродуктивных овец, так как первый продукт является существенным фактическим сырьем для потребности населения, входящий в рацион человека, а второй – основной базой развития и роста доходности отрасли.

В нынешнем периоде рыночной среды как база учета, имеющего народно – хозяйственное значение рынка конкретной отрасли и научного подхода к нему, основным эффективным механизмом приведения в порядок надо управлять как на государственном, так на региональном уровнях. Это позволит не только обеспечить стабилизацию, но и выгодное расширение изготовления, равномерное и равнозначное структуры сферы с прочими отраслями АПК. При исследовании надо иметь в виду, что каждой сферы рынок агропромышленного комплекса создается под влиянием неодинаковых критериев, определяющие социальный способ его приведения в порядок.

Эти критерии устанавливают и функции, которые должны делать рынок продукции сферы, главным из которых, на наш взгляд, прежде всего может быть:

- остановка спада и будущее увеличения изготовления баранины, шерсти, шубно – мехового сырья, выращивания племенных животных для обеспечения спроса легкой промышленности в материале, населения в продовольствия;
- создание таких организационно – экономических уровней спроса, способны достигать высшую доходность изготовления изделия сферы в целом, как главного ресурса инвестиций для масштабного воспроизводства;
- создание и увеличение производственной и важно рыночной инфраструктуры, представляющей комплекс служб и отраслей, обеспечивающих цивилизованное функционирование рынка продукции сферы;
- улучшение зональных учреждений и формирование специализированных продуктовых зон изготовления изделия овцеводства, отвечающей потребности рынка для максимального использования природных и экономических возможностей.

Существенным условием обеспечения этих целей изготовления и реализации товара сферы может быть использована система саморегуляторов рынка и способ поддержки от учреждений республиканского и зонального уровней. Эффективное их структуризация будет обеспечивать работы в процесс создания рынка потенциала и инициативу товаропроизводителей различных форм хозяйствования и собственности и позволит скорректировать недостатки, присущие современному рынку. При этом приведение в порядок проводится как на республиканском, так и зональном уровнях для выполнения как одноразовых, так и длительных мер. Для поддержки и приведения в порядок разумного использования целевых планов расширения. Разумность этих положений признается большинством, фактической жизни, в результате

серьезных недостатков политики изменения, которые не только не берут во внимание, но и отодвигаются. Поэтому все используемые подходы должны быть, прежде всего, мобилизован на увеличение своего изготовления. Это обеспечить не только расширению овцеводства, но и прочих частей изготовления, обязательно связанных с материалами этой сферы. По материалам международного института продовольственной политики, увеличение изготовления аграрной продукции на 1%, способствует на 2,3% увеличения общей экономики.

В период, когда в Республике Таджикистан только появляется рынок продукции овцеводческой сферы, сложно определить необходимость государственного регулирования. За счет правовых, ценовых, экономических и организационно – учрежденческих подходов необходимо организовать экономическую базу, которая обеспечивала бы саморегулированию рынка. Отсюда повышения влияния рыночного механизма путем ценового критерия, регулирование реализации, поддержание прибыльности изготовителей, может быть стимулирование совершенствование специализации овцеводства на региональном, производственном уровнях на изготовления наиболее экономичных видов изделий.

В нынешний период фактически ни одно государство мира с мощной рыночной экономикой не может работать без государственного регулирования. Например, в странах ЕС степень государственной помощи аграрному сектору в процентах к цене изделия приравнивается к 38%, Финляндии 72%, Швеции 47%. Где основную роль во всей системе государственного приведения в порядок имеет: помочь необходимого уровня цен и ценового равновесия, непосредственное влияние в изготовления, финансирование и льготное кредитование, скидки с торгового ссудного процента, помочь наращивания в деревне отрасли, промышленности и занятости населения и другое. Структура подобных каналов поддержки разной по отдельным группам аграрного изделия. Так, практика создания рынка изделия и в частности шерсти в государствах развитого овцеводства как Австралия и Новая Зеландия. У них, прежде всего изготовители и переработчики шерсти объединены в одну Корпорацию шерсти и «Советом шерсти». Где при использовании экономически достоверных подходов приведения в порядок можно не только нормализовать состояние, но и достичь наращивание рыночных связей. С этой целью, как на республиканском, так и зональном уровнях нужно установить важнейшие направления инвестиционной политики, подчинив его со степенью развития овцеводческой отрасли, положением его технической базы и т.д. Приведение в порядок на базе учета выгод государства, изготовителей и пользователей способствует, прежде всего, организовать разумные условия осуществления овцеводческими хозяйствами и переработчиками их продукции и таким образом выполнить главную цель более полноценного обеспечения спроса республики в продукции отрасли в нужном количестве и ассортименте.

Следовательно, целевая система подходов государственного приведения в порядок рынка изделия отрасли овцеводства, на наш взгляд, можно мобилизовать на осуществление индикативного планирования в непрерывном процессе «производство – переработка – реализация» в соответствии с принятой функциональной целью развития отрасли, производства баранины как продукты питания, шерсти как текстильного сырья, шубных, меховых и кожаных овчин для обеспечения спроса населения одеждой, обувью и других сфер экономики в этих материалах, укрепление государственной помощи местного изготовителя.

Регулирование подходов по государственному приведению в порядок может быть мобилизована на обеспечение равноценного обмена изделия сферы и промышленности, остановка уменьшения поголовья овец, сокращения изготовления изделия сферы овцеводства и стимулирование его наращивания, помочь предприятиям, находящихся в плохих положениях, создание республиканского и зонального фондов для нормализации работы прежде всего овцеводческих хозяйств и учреждений легкой промышленности за счет объединения бюджетного выделения денег, поощрительной кредитной и налоговой политики. Здесь мера государственного приведения в порядок реализации шерсти и прочего материала нужно охватить такие подходы, которые определили бы гарантированную закупку изделия по минимальным ценам, наращивание государственной помощи на республиканском и зональном уровнях племенного дела в Согдийской области.

Помощь выращивания племенного скота необходимо производится для выработки и применения специального плана по реорганизации и наращивания племенного дела, определение госзаказа на племенного скота, наличия государственных дотаций, в объеме необходимых с целью сохранения племенного маточного скота, передачи основных племенных хозяйств в собственность государства, установление поощрительного налогообложения на племенное изделие, предоставление поощрительных кредитов на возмещения расходов для масштабного воспроизведения поголовья со сроком погашения, соразмерным биологическому периоду выращивания племенного скота, а также определение поощрительных размеров на транспортировку племенного поголовья, возобновление периодических выставок, аукционов, конкурсов, расширение технической базы изготовления продукции и ее переработки,

поощрение совершенствованию базы. В отрасли изготовления главное внимание необходимо уделить производству специальных комбикормов для разных видов и половозрастных групп животных, модернизации стригальных пунктов, в области переработки шерсти, то есть создание места для классировки, упаковки, хранения запрессованной шерсти в кипы, а при сбыте ее, укомплектованию соответствующими приборами и оборудованием испытательных лабораторий шерсти и прочие. С учетом чрезмерного дефицита денежных источников, как в предприятиях, так и в стране для выполнение задачи улучшения материально – технической базы необходимо применять дифференцированный подход расширения лизинга на приобретение техники. Создание изготавильной и рыночной вспомогательной структуры необходимо должна сумма капитальных вложений, которое необходимо накапливается поэтапно.

Влияние на расширение научно исследовательских работ в отрасли овцеводства, применению результатов научных разработок в отрасли изготовления изделия, ее переработки, маркетинговой услуги и консультационной службы. Для этого как показывает мировая практика, кроме стабилизации централизованного бюджетного выделения денег на научные цели, играющие стратегическую роль в развитии овцеводства, финансирование научных институтов необходимо проводит с учетом роста размера выделений из областного бюджета, бюджетов хозяйств и прочих учреждений рынка изделия сферы. Важнейшие научно технические программы необходимо иметь вопросы формирование новых и улучшение имеющихся высокопродуктивного поголовья, выработка мер управления качеством шерсти и овчин, отработки прогрессивных низко затратных технологий продукции отрасли и другие.

В связи с укреплением государственного приведения в порядок рынка и в зависимости его стабильного функционирования, важнейшее значение приобретают мотивационные основы производственной деятельности человека. Они показывают, по меньшей мере, в двух основных ситуациях:

- первое, качеством и уровнем наращивания экономических связей, качеством отношений производственных подразделений с государством, городом и селом, между аграрных сектором и переработчиками.

- второе, фактической социальной ролью в обществе и в сельском хозяйстве работников и сельскохозяйственных предприятий – субъектов собственности на средства изготовления и труда.

По поводу наращивания рыночных отношений, иначе первой ситуации, можно сказать, что нужная рынку конкуренция постоянно являлась мощной причиной для осуществления выгодного изготовления и эффективной реализаций собственных изделий. При этом необходимо иметь ввиду что не каждый рынок может показать новую мотивацию труду. При организации рынка встречали ухудшение изготовления, всеобщее убытки и банкротства. Здесь в начале худшего положения оказывалось сельское хозяйство.

В нынешний период увеличения количества участников рынка, изделия сферы, предложены шанс самому изготовителю установить, что изготовить, усовершенствован в некоторой степени механизм и каналы ее сбыта, однако, изготовитель пока не в полной степени определяет потребности покупателей его изделия, не видно и конкуренции между ними. Одновременно конкуренция как отмечал К. Маркс «способствует низведению цены товара до уровня издержек производства».¹⁷

Не существующая конкуренция не может систематически определят средневзвешенные расходы всей суммы изделия овцеводства. С приведением в порядок рынка, расширение рыночных связей в зависимости потребности и производства, издержек будет способствовать более справедливому установлению оптовой и розничной цены, что является предпосылкой эквивалентного обмена между товаропроизводителями продукции отрасли и промышленностью.

Совершенствование сельско-хозяйственной экономики свидетельствует о том, что переход изготовления изделий овцеводства на рыночные связи, расширение рынка изделий предусматривает значительные варьирования в экономическом механизме существования сферы. Оно, безусловно сопряжено с реорганизацией хозяйства во всем периоде производства конечного изделия, «производство – переработка – хранение – реализация». Дачи им производственной свободы, уничтожения государственного монополизма на местную и экспортную торговлю барабиной, шерстью, племенным поголовьем, определение цен существенно совершенствовал производственный механизм. В случае, когда изготовители обладают правом самостоятельного выбора структуры изготовления, каналов сбыта, определение цен и применения по своему желанию выгоды главным индикатором их функционирования может стать прибыль.

Однако, максимизация выгоды не в полной степени характеризирует функционирования предприятий, но этот индикатор является всеобщим, имеющим ввиду затраты изготовления и всеобщую выгоду от

¹⁷ Маркс К., Энгельс Ф. - Соч. - 2-ое изд. - Т.6. - 455с.

функционирования. Этот индикатор наибольшей степени показывает итоги производственной работы, потенциалы воспроизводства.

Таким образом, двадцатилетнее функционирование овцеводческого подкомплекса в период фактически неконтролируемого рынка, практика зарубежных государств с развитыми рыночными связями, показывает важность обязательного установления в государстве контролируемого государством рынка баранины, шерсти, шубно – мехового сырья и прочей продукции отрасли. Для выхода сферы из кризисного положения нужно проводить комплекс взаимосвязанных крупномасштабных правовых, финансовых и нормативных мер, обеспечивающих разумную работу рынка с учетом потребности и производства, и нынешнего положения, и специфики рынка продукции овцеводства.

Литература

1. Дадоходжаев А.А. «Формирование рынка продукции овцеводства (на материале Согдийской области)». //Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук// Душанбе, 2019.
2. Мадаминов А.А. Проблемы устойчивого развития аграрного сектора Таджикистана – Душанбе. ТАУ, 2006. – С.265.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года//Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 01 августа 2012 года, №383.
4. Закон Республики Таджикистан «О продовольственной безопасности» от 29 декабря 2010 года, № 671.(в редакции закона Республики Таджикистан от 27.11.2014 г., № 1158).
5. Теребиленко Игорь Николаевич «Формирование регионального рынка продукции овцеводства». // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук// Ставрополь 1999 г.

АННОТАЦИЯ

АСОСҲОИ ИЛМИИ ТАШАККУЛИ БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ГЎСФАНДПАРВА҆Р

Дар мақола хусусиятҳои ташаккулёбии бозори маҳсулоти гўсфандпарварӣ ҳамчун низоми ташкилий, ки ба худ ҳамаи иштироккунандагони мутақобилаи бозор: истеҳсолкунандагони молу маҳсулоти соҳа, соҳаи коркард, инфрасоҳтори фурӯш, дорон воситай баҳам алоқамандии аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранокро дарбар гирифтааст, мавриди муҳокима қарор гирифта шудааст.

Калидвоҷаҳо: ташаккулёбӣ, гўсфандпарварӣ, самаранокӣ, истеҳсолкунандай кишоварзӣ, танзими давлатӣ.

АННОТАЦИЯ

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА ПРОДУКЦИИ ОВЦЕВОДСТВА

В статье рассмотрены особенности формирования рынка продукции овцеводства как организационной системы, которая включает все взаимодействующие рыночные субъекты: товаропроизводителей продукции отрасли, перерабатывающую сферу, сбытовую инфраструктуру и является своеобразным инструментом взаимообусловленной их экономической эффективности.

ANNOTATION

SCIENTIFIC BASES OF MARKET FORMATION OF SHEEP PRODUCTS

The article discusses the features of the formation of the market for sheep products as an organizational system that includes all interacting market entities: producers of industry products, processing industry, marketing infrastructure and is a kind of tool for their interdependent economic efficiency.

Keywords formation, sheep breeding, efficiency, agricultural producer, regulation.

ТДУ 33.343.352:338.55

НАҚШИ БОСАМАРИ ДАВЛАТ ДАР МУБОРИЗА БО КОРРУПСИЯ ВА ТАКМИЛИ ТАДБИРҲОИ СИЁСИЮ ИДОРАКУНӢ ДАР МА҆ҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ

Ҳасанов Ш.К.- н.и. ҳ., ДДД

Калимаҳои калидӣ: қонуният, коррупсия, давлат, иҷтимоиёт, ҳокимият, тиҷорат, иқтисодиёти пинҳонӣ, ришива.

Дар замони ҳозира нақш ва вазифаҳои давлат дар иқтисодиёт мавриди баррасӣ қарор мегирад. Азбаски тағиироти сифатии ба таври объективӣ дар ҳаёти чомеаи мусоир ҷараёндошта ногузир боиси тағиироти моҳияти давлат гардианд, ҳамзамон рушди заминаи иқтисодию иҷтимоии давлат дар муҳқиса бо унсурҳои маҷбуркунии ҳокимияти он босуръат тавсеа мейбад. Ҳамакнун, давлат бештар аз ҳама, ба неруи созмондиҳандай ҳаёти иҷтимои иқтисодӣ ва ҳомии манфиатҳои шахсӣ ва умумии одамон мубаддал мешавад. Ин равандҳо як силсила назарияҳоро ба монанди «давлати рифоҳи умумӣ», «демократияи чандандешӣ», «давлати ҳуқуқбунёд» ва ғайра ба вучуд оварданд.

Дар ибтидои асри XXI зарурати тақвияти нақши давлат дар идоракунӣ ва танзими равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва эҷоди давлати босамар ба масъалаи мубрами замон табдил ёфт. Дар гузориши Бонки Умуничаҳонӣ «Давлат дар ҷаҳони тағиирёбанд» (соли 1998 интишорёфта) қайд карда мешавад, ки:

«...давлати босамар барои пешниҳоди молҳо ва хизматрасониҳо, инчунин ташкил намудани муассисаҳое, ки шукуфои бозорҳоро барои тарзи зиндагии саодатманд ва солим имконпазир месохтанд, ҳаётан муҳим мебошад. Бидуни ин рушди устувор ҳам дар иқтисодиёт ва ҳам дар соҳаи иҷтимоӣ имконнапазир ҳоҳад буд». Метавон гуфт, ки ин гузориш такони навине дар пажӯҳишҳои афзалиятҳои нави давлат дар шароити кунунӣ гардид. Баъди солҳои 2000-ум дар нашрияҳои байналмилалии чомеашиносиӣ ва иқтисодӣ төъоди хеле зиёди таълифоти илмӣ баҳшида ба масъалаи мазкур ба нашр расонида шуданд. Чунончи, ҳанӯз соли 2001 М.Фридман дар тафсирӣ ҳуд аҳамият ва афзалиятҳои афзояндай давлатро қайд намуда буд. Аз ҷумла, номбурда гуфта буд, ки «10 сол пеш ман барои кишварҳои пасошӯравии гузаранда ба иқтисодиётӣ бозорӣ се қалимаро тақорор мекардам: ҳусусигардонӣ, ҳусусигардонӣ, ҳусусигардонӣ. Аммо ман иштибоҳ мекардам, маълум шуд, ки риояи қонунияти муҳимтар аз ҳусусигардонӣ будааст».

Дар китоби файласуф ва сотсиологи маъруф Ф.Фукуяма «Давлати муқтадир», ки соли 2004 аз ҷоп баромад, асоснок шудааст, ки яке аз муҳимтарин проблемаҳои чомеаи ҷаҳонӣ соҳтани давлати муқтадир мебошад. Тайи даҳ соли ахир таълимот дар бораи давлат дар ҷаҳорҷӯби самти нави илмӣ рушд намудааст, ки он иқтисодиётӣ конститутсионӣ ном дорад. Ин самти илмӣ, ки ҷанбаи байнифанӣ дорад, талошҳои ҳуқуқшиносон, иқтисодшиносон, сотсиологҳоро барои равshan намудани сатҳи нуғузи ҳуқуқи конститутсионӣ дар қабули муҳимтарин қарорҳои (стратегии) иқтисодии ташкилдидҳондаи моҳияти сиёсати иқтисодии давлат муттаҳид мекунад.

Қобили қайд аст, ки иқтисодиётӣ конститутсионӣ, ки ҳадафи он таҳлили маҷмӯи конститутсионӣ-ҳуқуқӣ ва иқтисодии проблемаҳои рушди иқтисодӣ ва таъминоти иқтисодӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, инчунин, таъсирӣ мутақобилаи омилҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ ҳангоми қабули қарорҳои давлатӣ ҳамчун самти нави илмӣ мебошад, дар соли 1986 эътирофи пурра ёфтааст.

Дар асари оҳирини Бюкенен масъала оид ба имконияти инқилоби конститутсионӣ дар чомеаи демократӣ матраҳ мегардад, ки он бояд ба ташаккули иқтисодиётӣ конститутсионӣ – иқтисодиётӣ қодир ба боз доштани рушди бебандубори дастгоҳи давлатӣ ва таҳти назорати чомеаи шаҳрвандӣ қарор додани он қодир бошад. Ахиран, ин самти илмӣ на танҳо ба түфайли талошҳои иқтисодшиносони ғарбӣ рушд мекунад, балки аз соли 2000 дар кишварҳои дигар низ ба ин проблема таваҷҷӯҳ мекунанд, то кунун бисёр рисолаҳои илмию таҳқиқотӣ оид ба масъалаҳои иқтисодиётӣ конститутсионӣ таълиф ва таҳия шудаанд.

Дар кишварҳои ғарбӣ натиҷаҳои пажӯҳишҳо оид ба масъалаҳои назария ва амалияи давлат дар ҷаҳорҷӯби иқтисодиётӣ давлатӣ ба таври доимӣ дар маҷаллаи маҳсус таъсисшудаи академии «Constitutional Political Economy» (Иқтисоди сиёсии конститутсионӣ), ки аз соли 1990 ба ҷоп мерасад, мавриди баррасӣ ва мунтасир мегарданд. Маводи нашрияи мазкур дар маҷаллаҳои қабили «Ҳуқуқ ва иқтисодиёт», «Қонунгузорӣ ва иқтисодиёт», «Маҷаллаи қонунгузорӣ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии ҳориҷӣ», ки дар онҳо бахши доимии «Иқтисодиётӣ конститутсионӣ» аз соли 2006 амал мекунанд, ба ҷоп мерасад. Дар ҳоли ҳозир баррасӣ ва дастури нав дар мавриди афзалияти давлат ва аҳаммияти он барои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба як силсила равандҳои объективӣ, ки дар рушди иқтисодии ҷаҳонишудаи ҷаҳонӣ ҷараён доранд, асос ёфтааст.

Бинобар ин, дар гузориши Бонки Умумиҷаҳонӣ таҳти унвони «Давлат дар ҷаҳони тағйирёбанд» саъӣ шудааст, ки равандҳои иқтисодии ҷаҳонишишӣ аз равзанаи иқтисодиётӣ конститутсионӣ мавриди таҳлил қарор дода шаванд. Дар гузориш аз ҷумла қайд карда мешавад, ки «тағйироти ҷиддӣ дар иқтисодиётӣ ҷаҳон моро водор месозад, ки дубора ба саволҳои асосӣ дар бораи давлат посух пайдо кунем. Бо ёрии давлат дар соҳаҳои таҳсилот, тандурустӣ ва инчунин дар соҳаи коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ комёбииҳои назаррас ба даст оварда шуда буд. Аммо амалиёти давлат ба натиҷаҳои ҳузновар ҳам боис шуда буд. Ва ҳатто дар он ҷойе, ки давлат дар гузашта вазифаҳои ҳудро ба ҳубӣ иҷро карда буд, бисёриҳо дар ташвиш мебошанд, ки вай наметавонад бо талаботи иқтисодиётӣ ҷаҳони дар раванди ҷаҳонишишӣ қарордошта мутобиқат намояд. Талаботи самаранокии давлат дар бисёр кишварҳои дар ҳоли рушд, ба нуқтаи доғи буҳронӣ расиданд, ки дар он ҷо ҳуқуматҳо наметавонанд, ҳатто чунин неъматҳои бунёдӣ, аз қабили ҳуқуқи моликият, роҳҷо, хизматрасонии оддии тандурустӣ ва таҳсилотро таъмин намоянд. Сабаби ниҳоии он ки низомҳои ҳукмрон дар кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва Аврупои Шарқӣ фурӯ рехтанд, ба муддати тӯлонӣ иҷро карда нашудани вайдаҳо аз тарафи онҳо буд. Фурӯпошии системи банақшагирии марказонидашуда проблемаҳои навро ба вуҷуд овард».

Ҷамъбасти таҳқиқотӣ дар адабиёти иқтисодӣ вуҷуддошта оид ба соҳаи назария ва амалияи танзими давлатӣ имкон дод, ки равандҳои объективии рушди иқтисодии ҷаҳон, ки зарурати баррасии нави проблемаи давлат ва аҳаммияти онро барои боловавии иқтисодиётӣ талаб мекунад, амалӣ карда шавад.

Якум, ҳаёти иҷтимоию иқтисодии аксарияти кишварҳои ҷаҳон корношоямӣ ё «нокомӣ» -и ба истилоҳ созиши Вашингтонро исбот намуд. Зеро асоси ғоявии ин созиши ҳаддиақалсозии нақши давлат дар иқтисодиётӣ ва ҳориҷ намудани вай аз мадори равандҳои иқтисодие аз қабили моликият, нархгузорӣ,

фаъолияти иқтисодии берунӣ ва ғайра, ки омилҳои асосии рушди иқтисодӣ мебошанд, ташкил мекард. Қишварҳои дар ҳоли рушд асли (принцип) фаъолияти Ҳазинаи Байнамилалии Асьор (ХБА) –ро интиқод мекунанд, чунки бисёр тавсияҳои он ба натиҷаҳои барьакси ҷашмдошт боис шуданд. Қишварҳои дар ҳоли рушд айни замон, бо ҷойи он, ки «барои замонависозии иқтисодиёти худ маблағҳо пайдо намоянд, маҷбуранд, ки зери фишори берунӣ реҷаи сарфакориро роҳандозӣ намоянд, то ки бо кредиторҳои Ғарб қарзҳои худро пардозанд».

Дувум, амсилаи иқтисодии қишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва комёбиҳои онҳо дар рушди иқтисод, аслан ба назарияҳо ва тавсияҳои комёбиҳои иқтисодии анъанавӣ ва неоклассикий рост намоянд. Ҳудвижагии ҳамкории давлат ва иқтисодиёт, ки дорои шаклҳои ба қадри кофӣ мураккаб мебошад, падидаҳои нави давлатро нишон медиҳад.

Севум, охирин буҳрони ҷаҳонии молиявӣ-иқтисодиро метавон ҳамчун буҳрони системи танзими давлатии сармоядорӣ тавсиф намуд. Азбаски сабаби пайдоиши буҳрон аз тарафи ИМА бардошта шудани як силсила маҳдудиятҳо оид ба танзими бозорҳои молиявӣ, инчунин муфлишавии соҳторҳои иқтисодӣ, ки таҳти сарпастии давлат (ва ширкатҳое, ки буҳронро оғоз карда буданд), Ҷ. Стиглitz вазъияти қунуни ИМА-ро дар ҷаҳон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, қайд намуда буд, ки системаи сиёсӣ нуқсонҳо дар фаъолияти бозорро ислоҳ карда наметавонад, системаи иқтисодӣ ва сиёсӣ бунёдан қодир нестанд барои ҳама имкониятҳои баробарро таъмин намоянд.

Чорум, сабаки буҳрони ҷаҳонӣ аксариати қишварҳоро маҷбур намуд, ки тарҳҳои ниҳодиро дар низоми ҳоҷигдорӣ тағиیر диданд, яъне равандҳои баъди буҳронӣ бо тақвияи нақши танзимкунандай давлат дар соҳаи сиёсати иқтисодии дохилий, инчунин густариши нуғузи давлат дар танзими муносибатҳои иқтисодии байнамилалӣ ҳамроҳ бошад. Агар дар солҳои 80-ум ва 90-ум дар ҳолати буҳронӣ тавсияҳои умумӣ оид ба устуворсозии иқтисодиёт ба маҳдудкунӣ нақши давлат ва либерализатсия ҳулоса мешуда бошад, он гоҳ акнун тавсияҳо ҷанбаи барьакс пайдо кардаанд.

Панҷум, дар асри ХХI омили асосии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва афзоиши сатҳи рақобатпазирии иқтисодиёти қишвар пешравиҳои инноватсия ва технологияҳои навин гардианд. Ин бошад, мустақиман бо стратегияи инноватсионии давлат вобастагӣ дорад. Ҳамон тавре, ки Э.Райнерт дуруст қайд мекунад: «иҳтироот ва инноватсияҳо дар бозорҳои озод бидуни даҳолати давлат наметавонистанд арзи вучуд намоянд» ё ки Ҷ. Стиглitz ба нобарориҳои ИМА дар соҳаи сиёсати иқтисодӣ дастовардҳои Ҳитойро муқобил мегузорад, маҳсусан, дар соҳаи дастгирии навгониҳо, ки бо ҳатари нобарорӣ тавъам аст. Дастигирӣ қарорҳои таваккалӣ ин ҳуд ҳимояи инноватсияҳо мебошад ва сиёсати илман асоснокшудаи иқтисодӣ дар соҳаи инноватсияҳо талафоти иқтисодиётро дар робита бо навгониҳои нобарор ҷандкарата ҷуброн мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон соҳаҳои таҳсилот ва тандурустӣ фасодангезтарин соҳаҳо ба шумор мераванд. Аз рӯи ҳулосаҳои сарвари Палатаи ҳисоб Дилмурод Давлатзода маълум гардид, ки тайи ду соли фаъолияти Палата, тақрибан 340 санчиш гузаронида шуда, аз рӯи ҷамъбости онҳо ба буҷети давлатӣ зиёда аз 85 миллион сомонӣ баргардонида шудааст. Назар ба маълумоти сарвари Палата танҳо дар натиҷаи санчиши аудитории Бонки миллий, дар дастгоҳи марказии Бонки миллий ба маблағи 15 миллион сомонӣ зарари молиявӣ ошкор карда шуд, ки аз он ба буҷети давлатӣ танҳо 61% барқарор карда шуд. Дар робита бо ин қазия аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Палатаи ҳисоб супориш дода шуд, ки ҳар сол фаъолияти молиявии Бонки миллиро аз санчиш гузаронад. Собиқ директори Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия Абдуфаттоҳ Гоиб дар гузориши ҳуд оид ба фаъолияти 5-солаи агентӣ дар ҳузури аъзои Шӯрои амният изҳор дошт, ки дар ин муддат аз тарафи агентӣ ба андозаи тақрибан 1 миллиард сомонӣ зарари молиявӣ ошкор гардида, ба буҷети давлатӣ тақрибан 600 миллион сомонӣ баргардонида шуд.

Чунончи, тибқи гузориши ў дар соҳторҳои Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ - 70 ҷиноят, Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолӣ - 57 ҷиноят, Вазорати корҳои дохилий - 46 ҷиноят, Вазорати нақлиёт - 16 ҷиноят, Вазорати қишоварӣ - 16 ҷиноят ошкор гардид. Ҳамчунин, дар Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезия - 36 ҷиноят, Кумитаи андози назди Ҳукумати ҶТ - 18 ҷиноят ва дар соҳторҳои бонкии қишвар - 127 ҷиноят ошкор шудааст. Аз шумораи умумии ҷиноятҳои ошкоргардида 224 ҳолатро кормандони мақомоти иҷроияи ҳокимиюти давлатӣ содир намудаанд.

Ҳамчунин ба сифати мисол метавон аз корманди КВД «Роҳи оҳани Тоҷикистон» ном бурд, ки нафақаи моҳонаи ў 1817 сомонӣ буда, дар муддати чор сол 72 ҳазор сомониро ташкил намудааст ва ин далелҳои таъинии ғайриқонунии нафақаи маъюбӣ аз тарафи кормандони агентӣ ошкор карда шуд. Чунончи, тайи соли 2014 төъдоди 37548 нафар нафақаҳӯрон барои муайян кардани гурӯҳи маъюбӣ аз комиссияи тиббӣ гузаронида шуданд. Дар натиҷа гурӯҳи маъюбии 10 ҳазору 872 нафар бекор карда шуд, ки ин 30% шумораи умумии маъюбони нафақаҳӯри қишварро ташкил менамуд. Аз ҷумлаи онҳо 7 ҳазору 46 нафар

комилан сиҳат буда, бақия бо роҳи ғайриқонунӣ гурӯҳи маъюбиро иваз карда буданд. Маблағи умумии зарар аз рӯйи ҳисоби агентӣ 14 миллиону 718 ҳазор сомониро ташкил медиҳад».

Аз тарафи мақомоти зиддикоррупсионии кишвар чандин гурӯҳҳои қаллобоне ошкор карда шуданд, ки ба муомилаи ғайриқонунии хариду фурӯши қитъаҳои замин машғул буданд. Аъзои гурӯҳи мазкур қитъаҳои заминро ҳатто дар дурдасттарин ноҳияҳои кишвар хариду фурӯш мекарданд. Ҳамчунин аз тарафи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия нисбат ба ну нафар муфатишони РВКД дар шаҳри Душанбе парвандай ҷиноятӣ оғоз карда шуд, ҳарду ба гирифтани ришва гумонбар мебошанд.

Ҳамакнун мубориза бо коррупсия яке аз вазифаҳои аввалиндарачаи ҳамаи шохаҳои ҳокимияти давлатӣ мебошад. Аз тарафи роҳбарияти кишвар ҳам аз лиҳози амалӣ ва ҳам аз нигоҳи қонунгузорӣ чунон тадбирҳое андешида мешаванд, ки мутаносиб бо таҳдидҳои падиди мазкур бошад. Мутобиқи таҳқиқоти созмони байналмилалии Transparency International, ки ба омӯзиши проблемаҳои коррупсия дар кишварҳои гуногун машғул вст ва ҷойи онҳоро дар ҷадвали дараҷаи фасодзадагӣ муайян мекунад, Тоҷикистон нишондиҳандаҳои ҳудро дар мубориза бо ин падиди беҳтар менамояд. Дар ин ҳусус баҳои мусбати созмони мазкур ба вазъияти ташкили мубориза бо коррупсия солҳои охир дар кишвари мо шаҳодат медиҳад.

Қобили қайд аст, ки ин пеш аз ҳама, ба сиёсати пайгирана ва муассири роҳбарияти сиёсии кишвар, инчунин фаъолияти бо ҷидду ҷаҳд ва самарабахши идораву мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла, солҳои ахир дар робита бо ошкорсозӣ ва пешгирии ҷиноятҳои коррупсионӣ мебошад. Солҳои охир кормандони идорот бо намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамкориҳои самарабахш доранд, дар миёни ҳамаи қиширҳои аҳолӣ ҳамарӯза корҳои таблиғотӣ ва тавзехотиро роҳандозӣ мекунанд, бад-ин васила оид ба ошкорсозии ҷиноятҳо ва аз миён бурдани шароити мусоидаткунанда ба ҷиноятҳои коррупсионӣ беш аз пеш малака ва маҳорат ба даст меоваранд.

Дар ин робита, ҳамкориҳои наздик бо ОЭСР ба роҳ монда шуда, ҳамасола гузоришҳои ҳам фосилавӣ ва ҳам аз рӯйи натиҷаҳои мониторингҳои аз тарафи созмони мазкур баргузоршаванда таҳия карда мешаванд. Бисёр тавсияҳои созмони номбурда тағйироти бунёдиро ба қонунгузорӣ талаб мекунанд, ки ин қабил тағйирот ба низоми ҳуқуқии кишвари мо созгор нест. Аз ҷумла, ба сифати мисол метавон тавсияи криминаликунioni ҳамаи шаклҳои ришваҳӯриро зикр намуд, яъне ҳам ваъда ё қавли пешакии додани ришва ва гирифтани он, ё ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашиданӣ шаҳсони ҳуқуқӣ куллан ба асосҳои қонунгузории ҷиноятӣ ва Конститутсияи кишвари мо созгор нест. Ғайр аз ин, аз 12 тавсияи қисман иҷрогардида, аксарияти онҳо аз тарафи эксперտҳои ин созмон аз рӯйи натиҷаҳои Ҳисоботи фосилавӣ дар моҳи сентябрி соли 2014 мусбат арзёбӣ шуда буданд. Қобили зикр аст, ки баъзе тавсияҳо ҷанбаи мубоҳисавӣ доранд, зоро амалисозии онҳо ҳам дар амалия ва ҳам дар қонунгузории кишвари мо ҷой доранд ва бинобар ин, лозим меояд, ки дар ҷаласаҳои ҳарсолаи Ҳисобот дар қарорғоҳи созмони ОЭСР дар Париж бо овардани маводи даҳлдори исботкунанда мавқеи ҳудро бо исрор ҳифозат намоем.

Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ дар муддати 11 моҳи соли 2014 1384 ҷиноятӣ коррупсиониро ошкор намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли пеш 184 ҷиноят бештар мебошад. Аз онҳо 403 ҳолат ҷиноятҳои вазнин мебошанд. Дар соли 2015 дар муқоиса ба ҳамин давраи соли гузашта ошкорсозии чунин ҷиноятҳо, аз қабили пораҳӯрӣ, қаллобӣ, ҳуддории бадқасдана аз пардоҳти андозҳо афзоиш ёфт. Дар робита бо иҷрои моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бо коррупсия» аз тарафи кормандони агентӣ иқдомоти муайян амалӣ карда шуд. Аз ҷумла, дар муддати 11 моҳи соли 2014 29 ҳолати хизмати якҷояи хешовандони наздик ошкор карда шуд, ки муҳолиф бо моддаи зикршудаи Қонуни номбурда мебошад. Аз рӯйи далелҳои ошкоргардида оғоҳинома оид ба бартараф кардани ҳуқуқвайронкуниҳо ирсол карда шуданд. Дар ҳамаи ҳолатҳо шаҳсони зикршуда аз вазифаҳои ишғолкардаашон сабуқдӯш карда шуданд ва санчишҳо гузаронида шуданд. Дар сомонаи ҳафтномаи «Фараж» рӯйхати калони кормандони Фурӯдгоҳи байналмилалии шаҳри Душанбе мунтазир гардид, ки ҳамаи онҳо хешовандони ду раҳбари Фурӯдгоҳи байналмилалии шаҳри Душанбе будаанд.

Тибқи нақшай кории Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон санчиши фаъолияти молиявию ҳоҷагии ҶСШК «Фурӯдгоҳи шаҳри Душанбе» ва амалисозии лоиҳаи «Соҳтмони терминалӣ байналмилалӣ дар шаҳри Душанбе» гузаронида шуд. Баъд аз хотима ёфтани ҷорабиниҳои санчиши дар бораи парвандаҳои марбут ба муомилаҳои коррупсионӣ иттилооти муфассал пешниҳод гардид. Дар рафти санчиши баъзе далелҳои номувофиқатии вазифаҳои ишғолкардаи баъзе кормандони фурӯдгоҳ бо талаботи таҳассусии онҳо ошкор гардид. Ҳамчунин шартномаҳои бо ширкатҳои давлатӣ ба имзорасида дар бораи расондани таҷҳизот барои терминалӣ Фурӯдгоҳи байналмилалии Душанбе, дақиқан шартнома оид ба лизинг миёни ҶСШК «Фурӯдгоҳи шаҳри Душанбе» ва ҶШК «Ютейр-Лизинг» мавриди санчиш қарор дода шуданд.

Аз тарафи кормандони Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи зиёди ҷиноятҳои қалони аз тарафи шахсони мансабдори сатҳои гуногун содиргардида ошкор карда шуда, нисбат ба онҳо парвандаҳои ҷиноятӣ оғоз карда шуданд.

Вобаста ба вазъияти ба миёномада дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти раҳбарии Пешвои миллат, Президенти ҷумҳурӣ, раиси Шӯрои амнияти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҷаласаҳои Шӯрои амнияти қишвар баргузор мегардад, ки дар онҳо масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодӣ, мубориза бо коррупсия ва ҳимояи қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Тавре ки дар боло зикр гардид, Пешвои миллат коррупсияро «тамоюли хатарноки зиддидавлатӣ» номида, борҳо таъкид кардааст, ки ин омили манғӣ ва нангин боиси коҳишёбии обрӯйи давлат ҳам дар дохил ва ҳам дар хориҷи қишвар мегардад. Дар робита бо он зарурати тақвияи интизоми молиявӣ, истифодаи бомаром ва мақсадноки маблағҳои буҷетӣ, роҳ надодан ба ҳарочоти беҳуда ва роҳандозии муборизаи бераҳмона бар зидди коррупсия таъкид мегардад. Ба тақвияи мубориза бо ҷиноятҳои коррупсионӣ дар соҳаи тақсими қитъаҳои замин барои соҳтмони ҳонаҳои истиқоматӣ, инчунин дар соҳаи таъйини нафақаҳои оид ба маъюбӣ таваҷҷӯҳ дода мешавад. Супориш дода шуд, ки аз як модда ба моддаи дигар интиқол додани маблағҳои буҷетӣ қатъиян манъ карда шуда, маблағҳои барзиёд ба буҷети давлатӣ баргардонда шаванд.

Сарвари давлат ба раҳбарони Кумитаи давлатии амнияти миллӣ, Вазорати аддия, Суди Олӣ, Агентии назорати маводи нашъаовар ва дигар соҳторҳои интизомӣ супориш додааст, ки барои решакан намудани коррупсия дар сафҳои ҳуд тамоми тадбирҳоро андешанд.

Тағйирёбии сиёсати давлат боиси таҳаввули зуҳуроти шаҳрвандии мутобиқ бо навъи ҳуди рушди таъриҳӣ мегардад. Асоси амалии системаи зиддикоррупсионии ҷомеа бояд маҷмӯаи иқдомоти иқтисодии равонашуда ба ташаккули сатҳи баланди масъулияти шаҳрвандӣ ва самтиришуда ба сатҳои гуногуни мавҷудияти ҷомеа бошад, зеро муносибатҳои иҷтимоии ҷомеаи мазкур ҳамчун зуҳуроти ҳамон фарҳанги ҷамъияти амал мекунанд, ки аз зербинои иқтисодӣ бармеояд. Ба авлавиятҳои сиёсати давлат, бо дарназардошти муҳимтарин тамоюлоти рушди ҷаҳонӣ бояд инҳоро мансуб донист: рушди ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, фароҳам овардани ҳамаи шароит ва имкониятҳо барои амалисозии ибтикороти ақлонӣ, иҷтимоӣ, фарҳанѓӣ-маърифатӣ ва ғайраи шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо, тақвия баҳшидани нақши илм ва фарҳанг ҳамчун муҳимтарин омилҳои инкишофи ҷомеа. Ва ин ҳама, дар радифи якбора баланд бардоштани самаранокии идоракуни давлатӣ боиси болоравии савияи коромад ва масъулияти воқеии намояндагони ҳамаи шоҳаҳои ҳокимият мегардад, ки аз тарафи ҷомеаи барои иҷро намудани мақсади асосӣ – баланд бардоштани дараҷа ва сифати зиндагии ҳамватанон кироя ё интихоб шудааст.

Ҳамакнун бидуни давлати неруманд ва дастгиришаванда аз тарафи иттиҳодияҳои шаҳрвандӣ, ки қодир ба ҳимояи шаҳрвандони ҳуд аз ҳатари таҳдидҳои хориҷӣ ва дохилӣ, таъмини ҳифзи иҷтимоии қишири камбизоати ҷомеа (собиқадорони меҳнат, нафақаҳӯрон, беморони вазнин, кӯдакон ва ғайра) набошад, инчунин бидуни ташаккули ҷомеаи шаҳрвандии коршоям низоми давлатдорӣ маҳкум ба нокомӣ ҳоҳад гардид. Барои шаҳрвандоне, ки мавқеи шаҳрвандии ҳудро дар паси «давраи шӯравӣ» пинҳон дошта, ба ҳайси як ҷомеаи воҳиди фаъол баромад намекунанд, фаъолияти давлат бояд ба сифати як навъ омили системасози ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бошад. Асоси сиёсати ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ аз инҳо иборат аст: сиёsat дар соҳаи таҳсилот, сиёсати иттилоотӣ ва сиёсати иҷтимоӣ. Ташаккули насли нави намояндагони соҳибкории асосёfta ба тарбияи масъулияти иҷтимоии бизнес ва рушди муносибатҳои ҳамшарикӣ иҷтимоӣ нақши назаррасро иҷро мекунанд.

Барои барқарории ҳамшарикӣ созмонҳои давлатӣ, ғайритичоратӣ ва ҷамъияти ҳадди ақал, тақрибан муқаррар гардидани мавқеъҳои онҳо, инчунин талош барои гуфтугӯҳои ошкоро, ҳамкории доимӣ дар коркарди гунаҳои қарорҳо ва амалисозии онҳо шароити ҳалкунанда ба шумор мераванд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ бештар самарабаҳш ҳоҳад буд, агар давлат дар он на душман, балки иттифоқҷии ҳудро дар фаъолияти зиддикоррупсионӣ бубинад.

Адабиёт

1. Адринов В. Коррупция как глобальная проблема современности. Общество и экономика / В. Адринов, 2008.- №3-4
2. Астарин В.В. Организованная преступность / В.В. Астарин- М., 1996
3. Алякринского О.А., Сюзан Роуз-Аkkerman Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы. Перевод с английского О.А. Алякринского- М.: Логос, 2003.- С.43-44
4. Абакумов С.А. Гражданское общество в России (от древней Руси до наших дней) / С.А. Абакумов – М.:Имидж-Пресс, 2004. –С.73-74
5. Аузан А., Тамбовец В. Экономическое значение гражданского общества / А. Аузан, В.Тамбовцев Вопросы экономики, 2005.- №5. – С.28-49

6. Абакумов С.А. На пути к гражданскому обществу. Книга VI. Гражданское общество и власть: противники или партнеры? / С.А. Абакумов – М.: Галерия, 2005
7. Аличонов Ч.А. Макроиқтисод/ Сумани Құдрат, Ч.А. Аличонов- Душанбе, 2011.- 384 с.
8. Abueva, Jose V. 1966. «The Contribution of Nepotism, Spoils, and Graft to Political Development», East-West Center Review 3: 45-54. Aderinwale, Ayodele (ed), 1994
9. Albert H. The Neglect of Sociology in Economic Science / H. Albert. In: Powerin Economics
10. Азизкулова Г.С. Экскурс в историю коррупции государственных служащих// Таджикистан и современный мир/Г.С. Азизкулова-М.: Вестник ЦСИ.- 2005.-№ 2.- (6).- С. 54-60
11. Асадуллоев Р.Н. Җавонон дар ҷараёни демократиунонии ҳаёти мамлакат (дар мисоли Тоҷикистон) /Р.Н. Асадуллоев – Душанбе: Сарпараст, 2004. - С.143

АННОТАЦИЯ

ЭФФЕКТИВНАЯ РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В БОРЬБЕ С КОРРУПЦИЕЙ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ И УПРАВЛЕНЧЕСКИХ МЕР В ОРГАНАХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

В настоящее время государство играет важную роль в экономике. Поскольку существенные качественные изменения в жизни современного общества неизбежно приводят к изменениям в сущности государства, одновременно ускоряется развитие экономической и социальной базы государства по сравнению с элементами принуждения его власти. Кроме того, государство все чаще превращается в энергию созидателя социально-экономической жизни внутренних интересов личности и людей. Эти процессы создали ряд теорий, таких как «государство общей рифмы», «плураллистическая демократия», «правовое государство» и т. д.

ANNOTATION

EFFECTIVE ROLE OF THE COUNTRY IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION AND IMPROVEMENT OF POLITICAL AND MANAGERIAL MEASURES IN PUBLIC AGENCY

Currently, the state's tasks play a role in the economy. Since significant qualitative changes in the life of modern society inevitably lead to changes in the essence of the state, at the same time the development of the economic and social base of the state is accelerated in comparison with the elements of coercion of its power.

In addition, the state will increasingly turn into the energy of the Creator of social and economic life in the internal interests of the individual and people. These processes have created a number of theories, such as "the state of common rhyme", "pluralistic democracy", "the rule of law" and etc.

Key words: legislation, corruption, state, social corruption, power, trade, secret economy.

ТДУ 338.51

ОМИЛХОИ АСОСИИ ТАЪСИРРАСОН БА НАРХИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Файзуллоева КН- н. и. и., ходими пешбари илмии *Институты иқтисодиёти кишоварзии АИКТ*

Калимаҳои асосӣ: омил, нарх, маҳсулоти кишоварзӣ, шароити иқлими, оғатҳои табиӣ, истеҳсолоти мавсими.

Нарх яке аз категорияҳои иқтисодии нисбатан муҳим ба шумор рафта, дар ҳалли масъалаҳои асосии ҳоҷагидорӣ пеш аз ҳама, барои баланд бардоштани сатҳу сифати маҳсулоти кишоварзӣ бо роҳи ҳавасманд намудани корхонаҳои кишоварзӣ, нақши аввалиндарача мебозад[1]. Илова бар ин, ҳамзамон, рушди фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ воситаи асосии инкишофи бозори озуқаворӣ маҳсуб меёбад, ки ташаккули муносабатҳои ҳариду фурӯши маҳсулоти озуқа байнин истеҳсолкунандагону истеъмолкунандагон ва нархи маҳсулот аз он вобаста аст.

Одатан нархи маҳсулоти кишоварзӣ аз шароити гуногун, ки ба он бевосита таъсир мерасонад, вобаста аст. Аммо баъзан омилҳое ба вучуд меоянд, ки онҳо на аз шароити табиӣ вабастаанд ва на аз фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ. Инчунин онҳо ба фаъолияти корхонаҳо новобаста аз шакли моликият ва мансубият ба ин ё он соҳа таъсир мерасонанд, ки ниҳоят ба болоравии нархи маҳсулоти кишоварзӣ боис мегарданд. Ба ин омил маҳз бемории коронавируси COVID - 19 мисол шуда метавонад, ки имрӯз аксари кишварҳоро фаро гирифтааст.

Чуноне, ки маълум аст, баъзе маҳсулоти асосии озуқаворӣ дар ҷумҳурӣ қисман аз ҳисоби воридот таъмин карда мешаванд (масалан гандум барои истеҳсоли орд ва картошка). Дар шароити ба амаломада имрӯзҳо воридоти тамоми молу маҳсулот ба ҷумҳурӣ коҳиш ёфтааст, ки ин сабаби дучанд боло рафтани нархи маҳсулоти зикршуда гардидааст (ҷадвал).

Чадвал.-Нархи миёнаи маҳсулоти асосии озуқаворӣ дар бозорҳои шаҳри Душанбе дар сеноҳаи аввали солҳои 2019 – 2020, ба ҳисоби миёна

сомонӣ, килограмм, литр, дона

Номгӯи маҳсулот	Солҳо		Фарқият бо %
	2019	2020	
Орд (навъи 1-ум)	3,55	4,50	126,8
Картошка	2,40	5,20	216,7
Беҳпиеz	1,80	4,20	233,3
Сабзӣ	2,40	1,60	66,7
Помидор	18,00	14,70	81,7
Бодиринг	6,50	9,30	143,1
Себ	12,10	14,70	163,3
Биринҷ	12,70	13,40	105,5
Равғани доғкардашудаи пахта	12,40	12,60	101,6
Гӯшти гов	40,00	49,30	123,3
Гӯшти гӯсфанд	40,00	51,30	128,3
Шир	4,00	4,50	112,5
Тухм (барои 10 дона)	8,20	7,50	91,5

*)-Чадвал дар асоси таҳлили нархи ҷории бозорҳои шаҳри Душанбе таърихи 13.04.2020 с. дар савдои ҷакана ҳисоб карда шудааст.

Аз маълумоти ҷадвал бармеояд, ки нархи миёнаи маҳсулоти асосии озуқаворӣ дар бозорҳои шаҳри Душанбе дар моҳи апрели солҳои 2019 – 2020 куллан тафовут дорад. Дар ҷадвал номгӯи сенздаҳ маҳсулоти асосии озуқаворӣ таҳлил шудааст, ки аз ин номгӯй нархи даҳ маҳсулот дар давраи таҳлили баланд гардидааст. Маҳсусан нархи орд қариб – 27 фоиз, картошка – 2,2 маротиба, беҳпиеz – 2,3 маротиба ва нархи дигар маҳсулотҳо аз ин камтар зиёд шудааст.

Шароити истехсолот, ки ба он пеш аз ҳама, шароити табиию иқлими, техникию технологӣ, иҷтимоиу сиёсӣ, инчунин дастгирии давлатии истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, низоми танзими нарҳо барои маҳсулоти кишоварзӣ, ҳавасмандгардонии истехсолкунандагон, инфрасоҳтори рушдёфтai деҳот ва ғайра мансуб мебошанд, ба нархи маҳсулоти кишоварзӣ ҳамчун омил таъсири назаррас мерасонанд. Вале омилҳо, ки ба балоравии нарҳ боис мегарданд, сол то сол бештар ва мураккаб шуда истодаанд. Масалан:

❖ **Шароити иқлими** – омилест, ки ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ ва пешниҳоди маҳсулот ба бозор аз он вобастагии қалон дорад. Тағйирёбии ин омил метавонад сабаби ноустувории бозор гардад. Шароити мусоиди обу ҳаво, ҳосилнокии баланди зироатҳои кишоварзӣ, инчунин пешниҳод ва нархи маҳсулотро муайян мекунад. Аз рӯйи нишондиҳандай фоизи намӣ, ҳарорати ҳаво ҳангоми афзоиши зироат, давомнокии фасли гармо, шароити сабзиши зироат дар манотики гуногуни чумхӯрӣ, тағйирёбии пешниҳоди маҳсулот ба бозор, инчунин тағйирёбии нарҳҳоро дар бозори истеъмолӣ пешгӯй кардан мумкин аст. Илова бар ин, ҳангоми фаро расидани фасли сармо, ки боду ҳаво вазнинтар мегардад, бориши барф метавонад роҳҳоро бандад ва расонидани маҳсулотро ба бозор мушкил намояд, ки ин ба сатҳи нарҳ бевосита таъсири худро мерасонад. Дар маҷмӯъ кам ворид шудани маҳсулот ба бозор сабаби балоравии нарҳ мегардад;

❖ **Оғатҳои табий** (боришоти ғайриҷашмдошт, обхезӣ, ҳушкӣ, сармо, бемориҳои ҳайвонот). Масалан, соли 2015 ва баҳори соли 2019 бориши зиёди борон дар мавсими гулкунии зардолу ва гелос, инчунин бориши жола пеш аз пухтани онҳо ба ҳаҷми истехсоли зардолу ва гелос таъсир расонид ва сатҳи афзоиши нарҳи онҳоро дар бозор баланд намуд. Ё ин, ки боришоти аз ҳад зиёди соли 2018 сатҳи дарёи Сирро баланд соҳта, майдонҳои зиёде, ки дар онҳо шолӣ кишт шуда буд, зери об монда, сабаби кам шудани истехсоли шолӣ гардид. Инчунин аз сабаби баланд шудани ҳарорати ҳаво, тобистони солҳои 2017, 2018 ва 2019 ба ҳушкшавии зироатҳои полезӣ ва кам шудани ҳаҷми истехсоли ҳарбуза ва тарбуз сабаб гардид, ки дар натиҷа талабот ба ин маҳсулотҳо зиёд гашта, сатҳи нарҳҳо дар бозор ду маротиба афзоиш ёфт. Маҳсусан, тобистони соли гузашта нарҳи як дона тарбузи ҳаҷмаш миёна ба 30 сомонӣ ва ҳарбуза ба 50 сомонӣ баробар буд[2]. Мисоли дигар, соли 2014 аз сабаби ҳушк омадани ҳаво ҳӯроки табиии ҷорво кам гардида, ҷорводорон маҷбур шуданд, ки саршумори ҷорворо кам кунанд ва ин боиси пайдошавии гӯшти барзиёд, инчунин нарҳи паст дар муддати кутоҳ (яъне, танҳо мояҳдӯи феврал ва март) гардад, вале давраҳои минбаъда аз сабаби кам шудани шумори ҷорво, ҳаҷми истехсоли маҳсулоти ҷорво кам гашта, нарҳ

нисбатан афзоиш ёфт ва ҳоло ҳам ин раванд идома дорад. Илова бар ин, барфи ғайричашмдошт, ки аввали моҳи апрели соли ҷорӣ борида буд, ба ҳосили боғҳои донақдор (зардолу, гелос ва олӯ), токзорҳо, ҷормағзиҳо ва дигар меваҷот, ки пурра гул карда буданд, инҷунин зироатҳои ғалладонагии миңтақаҳои гарми ҷумҳурӣ, ки қисми зиёди онҳо сар қашида буданд, зарари ҷиддӣ расонид. Таҳлили таҷрибаҳои бисёрсола нишон медиҳанд, ки таъсири оғати зикршуда ба боло рафтани нарҳи маҳсулоти қишоварзӣ дар охири соли 2020 инъикос мейбад;

❖ **Вазъи захираи маҳсулоти қишоварзӣ.** Ҳаҷми захираи ғалладонагиҳо, хусусан гандум ва дигар маҳсулотҳои зарурӣ дар охири мавсими фурӯш ба устуворӣ ва ноустувории нарҳҳо дар давраи наздик ё дур таъсири мерасонанд. Мавҷудияти захираи зиёди маҳсулоти қишоварзӣ дар оянда эҳтимоли пешниҳоди маҳсулотро ба бозор афзоиш дода, ба фурӯши онҳо бо нарҳҳои нисбатан паст мусоидат мекунад. Вале кам будани захираҳо пешниҳоди маҳсулотро маҳдуд намуда, метавонад боиси баланд шудани нарҳ гардад. Масалан, дар Тоҷикистон аз сабаби зиёд будани талабот ба нон ва маҳсулоти нонӣ ва кам будани захираи гандум, нарҳи як ҳалта орд дар моҳи июни соли 2020 ба 260 – 265 сомонӣ баробар гардидааст, ки мисоли оддии ин омил шуда метавонад;

❖ **Мавсими истеҳсолот, ки ба нарҳи бозори нақд таъсири мерасонад.** Масалан, ҷамъоварии ҳосил ба пастшавии нарҳҳо дар охири соли ҷорӣ ва аввали соли оянда мусоидат мекунад, вале давраҳои дигари сол нарҳҳо нисбатан тафйир мейбанд. Ҳамзамон, ворид намудани технологияҳои нав ба истеҳсол ва нигоҳдории маҳсулот таъсири ин омилро баробар мекунад. Ҳамин тарик, истифодаи васеи гармхонаҳо барои парвариши сабзавот ва сардхонаҳо барои нигоҳ доштани мевајо сабазвот имкон медиҳад, ки аҳолӣ тамоми сол бо маҳсулот таъмин бошанд;

❖ **Сиёсати савдои маҳсулоти қишоварзӣ.** Умуман сиёсати савдои маҳсулоти озуқаворӣ ҳамеша зери назорат қарор дорад ва аз ҷониби ҳукumat ба қадри имкон танзим карда мешавад, ки бо ин роҳ ба сатҳи нарҳҳо мустақиман ва ғайримустақим таъсири мерасонад. Шаклҳои гуногуни танзими бозорҳои алоҳидай маҳсулоти қишоварзӣ дар сатҳи миллӣ низ истифода мешаванд. Инҷунин бо роҳи бастани созишинаҳои байнамилалӣ, ҷиҳати таъмини маҳсулоти ниёзи аввалия танзими нарҳ пешбинӣ карда мешавад. Аммо зиёд будани шумораи миёнаравон дар бозор, ки ҳар қадоми онҳо ба нарҳи истеъмолӣ маблағи дигарро изофа мекунанд, сабаби ноустуворӣ ва нобаробарии нарҳ мегарданд;

❖ **Афзоиши шумораи аҳолӣ.** Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи аҳолӣ бо суръати баланд афзоиш ёфта, ба ҳисоби миёна он ҳар 5 сол қарib 1 млн. нафар зиёд мегардад. Инҷунин дар 28 соли соҳибистиклолӣ шумораи аҳолии қишвар қарib як маротиба афзоиш ёфтааст[3]. Вале афзоиши маҳсулоти қишоварзӣ, ки ниёзи ҳамарӯза доранд, нисбат ба афзоиши табиии шумораи аҳолӣ хеле паст аст. Аз ин сабаб, нарҳи маҳсулоти озуқаворӣ дар ҷумҳурӣ мунтазам ба баландшавӣ майл намуда истодааст;

❖ **Омилҳои дигаре,** ки дар дурнамои дарозмуддат ва қутоҳмуддат ба талабот ва нарҳҳо таъсири мерасонанд, метавонанд паст будани сатҳи техникию технологияи истеҳсолоти қишоварзӣ, давра ба давра боло рафтани қурби асьори ҷаҳонӣ, афзоиш ёфтани меъёрҳои фоизӣ, баланд шудани арзии ҳарочоти нақлиётӣ ва ғайра бошанд.

❖ Ҳамин тарик, ҷиҳати пешгирий ва бартараф намудани омилҳои зикршуда, татбиқи чорабиниҳои ҳифзи бояни токзор ва зироатҳои қишоварзӣ, аз қабили барқарорсозии стансияҳои мубориза бар зидди жола ва ғаъъол гардонидани ғаъъолияти онҳо, омодагӣ ба пешгирии оғатҳои табии, зиёд намудани масоҳати гармхонаҳо, ки бехатарии парвариши зироат дар онҳо таъмин аст, устувор гардонидани сиёсати савдо ва кам намудани миёнаравон дар бозори озуқаворӣ, танзими шиддати афзоиши аҳолӣ, баланд бардоштани сатҳи техникию технологияи корхонаҳои қишоварзӣ, ҷорӣ намудани қарзҳои имтиёзнома ва кам кардани меъёрҳои фоизӣ, риоя ва пурзӯр намудани талаботи агротехникӣ ва ғайра зарур мебошанд.

Адабиёт

1. Лушин С.И., Кокорьев М.В., Наумов В.В., Слепов В.А., Грушецкий Л.А. Плановое ценообразование-М.: Высшая школа, 1986.-С. 5, 7.
2. Таҳқиқоти муаллиф аз рӯйи нарҳҳои ҷории маҳсулоти қишоварзӣ дар моҳҳои июн – августи соли 2019.
3. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2019.-С. 6-9.
4. Пиринев Дж.С. Аҳамияти танзими давлатии нарҳи маҳсулотҳои қишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ. Маводҳои мизи мудаввр «Таҳлили ҳолати бозори маҳсулотҳои қишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ дар шароити муносибатҳои нави иқтисодӣ»- Душанбе, 2017.- С.9-16.

АННОТАЦИЯ **ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЦЕНУ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ**

В данной статье рассматриваются основные факторы, влияющие на цены сельскохозяйственной продукции. Выявлены следующие факторы, влияющие на цены сельскохозяйственной продукции: климатические условия, стихийные бедствия, состояние запасов сельскохозяйственной продукции, сезонность производства, торговая политика, рост населения, низкий технический и технологический уровень сельскохозяйственного производства, периодичность, рост мирового валютного курса, повышение процентных ставок, увеличение стоимости перевозок и др. Также предложены конкретные рекомендации, чтобы избежать эти факторов.

Ключевые слова: факторы, цена, сельскохозяйственная продукция, климатические условия, стихийные бедствия, сезонность производства.

ANNOTATION **MAIN FACTORS INFLUENCING THE PRICE OF AGRICULTURAL PRODUCTS**

In this article discusses the main factors affecting the prices of agricultural products. The following factors were identified that affect the prices of agricultural products: climatic conditions, natural disasters, the state of stocks of agricultural products, seasonality of production, trade policy, population growth, low technical and technological level of agricultural production, frequency. growth of the world exchange rate, increase if interest rates, increase if transportation costs, etc. Specific recommendations are also proposed to avoid these factors.

Keywords: factors, prices, agricultural products, climatic conditions, seasonality of production.

ТДУ 631.158:657.6:319

ХУСУСИЯТХОИ БАҲИСОБГИРИИ ХАРОЧОТИ ИСТЕҲСОЛИИ МАҲСУЛОТИ ПАРАНДАПАРВА҆Й

Абдураҳимов А.А. -н.и.и., дотсенти МТД "ДДХ ба номи академик Б.Фауров"

Чонмаҳмадов Қ.Ш.- омӯзгори калони ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Вожаҳои калидӣ : парандапарварӣ, технологияи истеҳсолот, харочоти истеҳсолӣ, арзиши аслӣ, усулҳои баҳисобгирӣ, таҳлил, самаранокӣ..

Дар шароити мусир, яке аз самтҳои истеҳсоли рушдкунанда барои корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ парвариши паранд, маҳсусан мурғпарварӣ ба ҳисоб меравад.

Парандапарварӣ яке аз соҳаҳои афзалиятнок ба шумор рафта, дар таъмини аҳолӣ бо ғизои солим, шуғли доимиҳои аҳолӣ ва амнияти озуқавории кишвар саҳми назаррас дорад. Бинобар ин солҳои охир аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаи парандапарварӣ як қатор имтиёзҳо пешниҳод шуданд, ки онҳо барои бо маротиб зиёд намудани истеҳсоли гӯшти мурғу тухм ва коҳиш додани воридоти онҳо аз хориҷи кишвар заминаи хуб муҳайё месозад.

Бо мақсади ҷалби сармоя ва воридоти технологияи нав, баланд бардоштани иқтидори истеҳсолии соҳаи парандапарварӣ ва рушди содирот дар асоси қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 феврали соли 2018, №1511 ва №1512 ба кодексҳои андоз ва гумруқ мӯқаррароти даҳлдор ворид карда шуд, ки таҷҳизот ва маводҳо барои соҳаи парандапарварӣ аз пардоҳти андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод карда шуданд.

Инчунин дар доираи мӯқаррароти санадҳои қайдгардида аз 1 январи соли 2018 корхонаҳои парандапарварӣ аз супоридани 4 намуди андози доҳилӣ - андоз аз фоида, андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард ва андоз аз молу мулки ғайриманқул озод карда шуданд.

Дар баробари ин тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 августи соли 2018, №399 «Дар бораи меъёрҳои бочи гумрукии воридотии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои воридоти чӯҷаҳои қатории бобоӣ ва модарии парвариши хушзори рамзи молии 0105111100, тухмҳои бордкоркардашуда барои чӯҷабарорӣ рамзи молии 0407110000 мизони сифрии бочи гумрукӣ мӯқаррар гардид.

Дар натиҷаи татбиқи имтиёзҳо мувофиқи маълумоти оморӣ ба ҳолати 1 июли соли 2019 истеҳсоли тухм дар ҷумҳурӣ ба 307,4 млн. дона ва гӯшти мурғ 4639,3 тонна расонида шуда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 тухм 1,8 маротиба ва гӯшти мурғ 2,7 маротиба зиёд гардид.

Дар давраи таҳлилшаванда шумораи корхонаҳои парандапарварӣ дар ҷумҳурӣ ба 119 адад расонида шуд, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 28 адад зиёд мебошад.

Тибқи маълумоти оморӣ дар соли 2019 дар хочагиҳои ҷамоавӣ ва дехқонӣ саршумори паранда ба 4261803 сар расонида шуда, нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 1642853 сар ё 1,6 маротиба зиёд мебошад.

Соҳаи парандапарварӣ (мурғпарварӣ), дорои технологияи мураккаби маҳсус мебошад. Зеро, нисбат ба дигар намуди зотҳои парандагон, ки метавонанд маҳсулоти гӯштиро таъмин намоянд, мурғпарварӣ низ маҳсулоти дигар ва асосии худ тухмо низ барои истеъмолот ба аҳолӣ пешниҳод менамояд.

Бояд қайд намуд, ки соҳаи парандапарварӣ хусусиятҳое дорад, ки ба дигар соҳаҳои фаъолияти истеҳсолӣ хос набуда, хусусияти соҳавии онро ташкил медиҳад. Чунончӣ, паранда фаъолияти истеҳсолии ҳудро вобаста бо мавсум, ҳолат ва технологияи истеҳсоли маҳсулот (туҳм, чӯча, гӯшт), зот ва синну соли он ташкил ва ба роҳ мегузорад, ки бевосита хусусиятҳои соҳавии ташкил медиҳад.

Вобаста аз хусусиятҳои хоси омилий ва ё воситаҳои истеҳсоли маҳсулоти хусусиятҳои хоси соҳавии корхонаҳои парандапарвариро метавон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд [7.7]:

1) ба сифати воситаи асосии истеҳсолӣ ва маҳсулоти тайёр баромад намудани паранда. Паранда ҳамчун воситаи истеҳсолӣ аз худ маҳсулоти гӯштӣ, туҳм ва чӯҷаро истеҳсол менамояд, ки дар як вақт он метавонад ҳам маҳсулот ва ҳам воситаи истеҳсолӣ баромад намояд. Ин ҳолат мураккабии раванд ва тарзи технологияи истеҳсолии парандапарвариро бо ҳам ошкортар месозад. Зеро, он пас аз истеҳсоли туҳм метавонад ба воситаи истеҳсолии он мубаддал гардад. Чунин ҳолат ҳароҷотҳои маҳсусро барои истеҳсол ва нигоҳубини паранда талаб менамоянд;

2) тариқи тарзи табии (бо иштироқи паранда) ва тарзи сунъӣ (бо гармсозии сунъии туҳм (инкубатсия) ба роҳ гузоштани раванд ва технологияи истеҳсоли маҳсулоти парандапарварӣ. Дар ин раванд бо тарзи табии ҳароҷотҳо барои нигоҳубини парандаи ба ҳолати истеҳсоли чӯча мувоҷеҳшуда пешбини шуда, тариқи тарзи инкубатсионӣ ҳароҷот барои сарфи қувваи барқ, гармӣ ва истеҳлоқи воситаҳои асосии амалисозии он равона соҳта мешаванд;

3) мавсиминоқии раванди истеҳсоли маҳсулоти паранда вобаста аз ҳолати омодагӣ ва давраи истеҳсолии паранда. Паранда дар давраи муайян метавонад, дар ҳолати истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ қарор дошта бошад. Дар ҳолати истеҳсолӣ ҳароҷотҳо барои таъмини ҳӯрока, нигоҳубин ва таъмини шароит сарф гардида, дар ҳолати ғайриистеҳсолӣ ҳароҷотҳо барои нигоҳубин амалӣ карда мешаванд;

4) ғуногуни намуди маҳсулот. Дар соҳаи парандапарварӣ намудҳои ғуногуни маҳсулот (туҳм, гӯшт, чӯча) буда, барои ҳар қадоме ҳисоби ҳароҷоти маҳсусро вобаста аз давраи истеҳсол ва нигоҳубин, ҳисоби арзиши аслии онро талаб менамояд;

5) дигар хусусиятҳои технологӣ ва коркарди маҳсулоти паранда. Ба ин гурӯҳ хусусият тарзи ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва пешниҳоди маҳсулоти парандапарварӣ ба фурӯш доҳил мешавад, ки вобаста аз намуди маҳсулот, ҳар қадоме ба тарз ва намудҳои ба худ хос (барои туҳм техника ва зарфи маҳсус, барои гӯшт ва чӯча низ алоҳида ва маҳсус) амалӣ гардонида мешаванд. Чунин хусусиятҳо низ барои иҷроиши он ҳароҷотҳои маҳсусро талаб менамояд, ки ба раванди истеҳсол ва ҳисоби арзиши аслии маҳсулоти паранда таъсири ҳудро мерасонад.

Ҳолатҳои дар боло зикршуда, хусусиятҳои хоси соҳавии корхонаҳои парандапарвариро ташкил медиҳанд, ки ҳар яки он барои ташкили фаъолияти истеҳсолии ин гуна корхонаҳо таъсирибахш буда, ҳангоми ташкили баҳисобигирии ҳароҷоти истеҳсолӣ ва ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулоти паранда муҳим ҳисобида мешавад. Пеш аз ҳама, онҳо ба раванди барасмиятдарории ҳуҷҷатии ҳароҷоти истеҳсолӣ ва феҳрестҳо (сабтқунакҳо)-и ҷузъии баҳисобигирии ҳароҷот барои истеҳсол ва нигоҳубини паранда равонашуда таъсир расонида, низоми мураккаби ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили иттилоотро ташкил медиҳад.

Бояд қайд қард, ки хусусиятҳои умумии эътирофшуда, боз ҳаст ҳолатҳое, ки хусусияти технологияи истеҳсоли маҳсулоти паранда парвариро ташкил медиҳанд. Масалан, барои мурғпарварӣ ҳолати бордоркунни табии, бояд борнокии паранда и бордоркунанда ба инобат гирифта шавад, зеро ҳолати натиҷаи истеҳсолӣ аз чунин хусусият низ вобастагӣ дорад.

Барои зоти паранда и (мурғи) туҳмдиҳанда тибқи сарчашмаҳои илмӣ барои 1 сар парандаи бордоркунанда бо тарзи сунъӣ бордоркунӣ то 50 сар паранда и бордоршаванда ва бо тарзи табии барои 1 сар парандаи бордоркунанда то 10 сар паранда и бордоршаванда меъёри миёна ва мұтадил дар ҳар рӯз ҳисобида шуда, барои зоти гӯштдиҳанда тарзи сунъӣ аз 150 то 200 сарро ташкил медиҳад.

Хусусияти нигоҳдории паранда вобаста ба синну сол ва зоту навъ дар қафасҳо (клетки) ба ҳисоби миёна барои ҳар 3 паранда и бордоркунанда 30 паранда и бордоршаванда талаб менамояд. Зеро, иқтидори мұтадили бордоркунӣ дар чунин доира самаранок ҳисобида мешавад. Зиёда аз он ба пастшавии ҳосилнокии истеҳсолот аз ҳисоби борнокии зиёдатӣ ва ё иҷборӣ метавонад ба амал ояд.

Инкишофи физиологии (синну соли) паранда, низ ҳамчун хусусияти технологий эътироф гардида, муҳлати он барои паранда и зоти туҳмдиҳанда бо ҳисоби миёна 150 рӯз ва барои зоти гӯшт пешбинишуда 180 рӯзро дарбар мегирад. Зеро, қобилияти физиологии паранда и бордоршаванда заифтар буда, метавонад ба

як моҳ изофатар нисбат ба парандай бордоркунанда тӯл кашад. Ин ҳолат давраи истеҳсол ва давомнокии онро ташкил дода, харочоти иловагиро талаб менамояд.

Истеҳсоли маҳсулоти (тухми) инкубатсионӣ аз ҳолат ва миқдори рамаи волидии (тухмхобонӣ) паранда гон вобастагӣ дорад, ки он мувоғиги меъёрҳои тасдиқшуда, набояд зиёда аз 15% миқдори умумии парандагонро ташкил дихад. Афзоиши ин нишондиҳанда ба коҳишёбии сатҳи рентабелнокии соҳа боис мегардад. Сатҳи мұтадил виёнаи ин нишондиҳанда бояд дар доираи 2,5 – 8% нигоҳ дошта шавад [7.35]

Бинобар он, дар шароити муосири хоҷагидорӣ барои таҳқими технологияи истеҳсоли маҳсулоти паранда (тухм, гӯшт, чӯча) дар корхонаҳои парандапарварӣ, масоили ҳалталаб зиёд мебошанд, ки чумлаи онҳоро ташкил медиҳанд:

- таъмини шароити нигоҳубин ва ҳифзи паранда, ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот. Зеро, воситаи истеҳсоли маҳсулоти соҳа маҳз, паранда баҳисоб меравад, ки дар натиҷаи таъсири омилҳои гуногуни биологию химиявӣ метавонад зарар бинад;
- таъмини тартиботи дурусти ғизодиҳӣ ба паранда. Дар натиҷаи таъминоти нодурусти ғизодиҳӣ ва ё истифодаи ашё ва маводҳои аз лиҳози таркиб нодуруст метавонад ба солимии паранда ва маҳсулнокии он таъсири манфии худро расонад;
- саривақт гузаронидани амалиёти профилактикаи ва дорудиҳӣ барои пешгирии паранда аз бемориҳо ва инчунин, барои баланд бардоштани дараҷаи солимӣ ва маҳсулнокии он бо воситаи додани витаминҳо ва ваксинаҳо;
- гузарнидани корҳои селексионӣ ба муайян кардани зотҳо ва гурӯҳбандии паранда ҳо вобаста аз синну сол ва маҳсулнокии онҳо;
- таъмин ва истифодаи воситаҳои баҳисобирий, назорат ва ҳисоби харочоти истеҳсол ва ҳисоби арзиши аслии маҳсулоти паранда;
- таъмин ва истифодаи технологияҳои таъминоти нигоҳубин ва амалӣ гардонидани масоили зиркшуда.

Ҳамаи ҳолатҳои зиркшуда, аз масоил ва хусусиятҳои хоси соҳавии корхонаҳои парандапарварӣ гувоҳӣ дода, самти истеҳсол, технологияи нигоҳубин ва тарзҳои ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти онҳоро ифода менамояд, ки дар маҷмӯъ ҳамчун хусусияти соҳавӣ барои ташкили баҳисобирии буҳгалтерии харочоти истеҳсолии чунин корхонаҳо таъсири ташкилий-методӣ ва технологияи худро мерасонад.

Барои дарки моҳият ва ҳолати таъсири омилҳо ва хусусиятҳои технологияи соҳавии корхонаҳои парандапарварӣ ба раванди ташкили баҳисобирии буҳгалтерӣ намуди умумии онро метавон дар шакли ҷадвал чунин тасвир намуд.

Ҷадвал.- Хусусиятҳои соҳаи парандапарварӣ ва таъсири он ба низоми баҳисобирии муҳосибӣ*

№	Хусусияти технологияи соҳавӣ	Мушкилот	Таъсир ба баҳисобирии муҳосибӣ
1	Дар як вақт ба сифати воситаи истеҳсолӣ ва маҳсулоти тайёр баромад намудани паранда	Мураккабии раванди гурӯҳбандии восита ва маҳсулоти соҳа	Истифодаи сабткунак ва ҳисобҳои иловагии муҳосибӣ
2	Тарзи табии (бо иштироки паранда) ва тарзи сунъӣ (бо гармсозии сунъии тухм (инкубатсия)) ба роҳ гузоштани техно-логияи истеҳсоли маҳсулот	Мураккабии раванди ҳисоби арзиши аслии маҳсулот	Тартибиҳии ҳуҷҷатҳои алоҳида ва зиёдшавии ҳаҷми корҳои таҳлилӣ ва муҳосибӣ
3	Мавсимнокии раванди истеҳсоли маҳсулот ва гурӯҳбандии паранда	Вобастагии ҳисоби харочот аз давраи муайян (технологӣ) ва тағйироти он	Зиёдшавии ҳаҷми корҳо вобаста аз мавсим
4	Гуногуни намуди маҳсулот ва таснифоти синну соли гурӯҳҳои паранда	Вобаста аз гурӯҳбандӣ намудани харочот	Таҳдиди хавфи иттилоотӣ ва афзоиши ҳаҷми корҳо
5	Дигар хусусиятҳои технологӣ ва коркарди маҳсулоти паранда	Номӯтадилии бузургӣ ва сатҳи харочоти истеҳсолӣ	Такрорёбии амалҳои гуногуни баҳисобирий ва таҳлили омилҳо

*Сарчашма: Аз ҷониби муаллифон дар асоси омузиши адабиёти илмӣ, илми-методӣ, мақолаҳои илмӣ ҷамбастӣ таҳия карда шудааст.

Айни замон, дикқати маҳсусро корхонаҳои истеҳсолӣ, хусусан парандапарварӣ барои пасткунӣ ва мұтадилгардонии бузургии харочоти истеҳсоли маҳсулот ва фурӯши он ҷалб менамоянд, ки ин назорати

низомнок сохтаи харочоти истехсолй ва ё харочотҳои ба арзиши аслии маҳсулот воридшавандаро талаб менамояд. Барои амалий гардонидани назорат, иттилооти таҳлилии зарурӣ оид ба харочот дар ҷойҳои нигоҳдорӣ ва истифодай он аз рӯйи ҳар як намуди маҳсулот ва барои корхона дар маҷмӯъ, лозим мебошад.

Иттилооти таҳлилиро доир ба харочотҳои моддӣ дар истехсолот ва зерқисматҳои дигари ин намуди корхонаҳо, ҳисоботҳои моддӣ-молӣ ва мудирони басту қисматҳои он дар бар мегирад, ки дар давраҳои муайян ба муҳосибот пешкаш карда мешавад. Дар муҳосибот доир ба сарфи заҳираҳои моддӣ ҳамчун харочот дар асоси ин ҳисоботҳо сабтқунакҳои баҳисобирии харочотӣ ба монанди: ведомости №12 ва журнал-ордерҳои №10 дар бар мегиранд.

Интихоби усулҳои баҳисобирий ва ҳисоби харочоти истехсолй ва ба арзиши аслии маҳсулот воридшаванда ё худ таҳлили арзиши аслии маҳсулотро худи корхонаҳо вобаста аз хусусият ва мураккабии раванди истехсолӣ, мавҷудияти истехсолоти нотамом, давомнокии давраи истехсолӣ, номгӯи гуногуни маҳсулот ва маҳсусан харочотҳои моддии ба арзиши аслии маҳсулот воридшаванда, амалий менамоянд.

Дар шароити муосири ҳоҷагидорӣ дар корхонаҳо усулҳои гуногуни баҳисобирии харочоти истехсолӣ ва ҳисоби қалқулятсияи арзиши аслии маҳсулот ё акскунандай тарзҳои ғункуни ҷараёни ҷаҳонӣ ва меъёри аз ҳам фарқ мекунанд [5.175].

❖ **Усули фармоишӣ** - ҳангоми истифодаи ин усул обьекти баҳисобирий ва ҳисоби харочоти моддии ба арзиши аслии маҳсулот воридшаванда, фармоишҳои истехсолии барои маснуот, гурӯҳи маснуот, қисм ва корҳои алоҳида кушодашаванда, ба ҳисоб меравад. Дар баҳисобирии ҷузъӣ харочоти моддӣ-истехсолӣ аз рӯйи фармоишотҳо дар доираи моддаҳои қалқулятсияи гурӯҳбандӣ шуда, арзиши аслии фармоиш пас аз баҳиррасии корҳо оид ба иҷрои он муайян карда мешаванд.

❖ **Усули зинавии (ҳадди)** баҳисобирии харочоти моддӣ-истехсолӣ ва ҳисоби арзиши аслии маҳсулот аслан дар соҳаҳои саноатӣ, ки ашёи ҳомро дар раванди гузориши мунтазами зинаҳои коркардро амалий менамояд истифода мегардад. Ҳар як зина (ба истиснои охирон) ба худ фазаи байтомрасидаи коркарди ашёи ҳомро дорад, ки дар натиҷаи он ташкилот маҳсулоти ниҳоии коркардро не, балки ниммаснуотҳои истехсоли ҳудиро, ки барои истеъмоли дохилӣ ва фурӯш таъин гаштаанд, дарбар мегирад.

❖ **Усули равандии** баҳисобирии харочоти моддӣ-истехсолӣ ва ҳисоби арзиши аслии маҳсулот дар корхонаҳои дорои анвои маҳдуди маҳсулот буда истехсолоти нотамом дар он мавҷуд нест, истифода бурда мешавад. Объекти баҳисобирии харочот ва ҳисоби арзиши аслии маҳсулот ин раванди истехсоли маҳсулотҳои алоҳида ва иҷрои кору ҳизмат, ҳисобида мешавад.

❖ **Усули меъёрии** баҳисобирии харочоти ҳақиқӣ, дар асоси ҳисобкуниҳои қаблии харочоти моддӣ барои маҳсулот ё ҷои ҳарҷ барои ҳамаи заруриятҳои ҷамъшавандай арзиши аслии маҳсулот асос ёфтааст. Усули меъёрии баҳисобирии харочотҳои моддии ба арзиши аслии маҳсулот воридшаванда, ба фавран танзим кардани бузургии харочотҳоро бо таври интизор нагаштан то анҷоми моҳ, семоҳа, солона ва инчунин ҷораҷӯро оид ба рафғи афзоиши харочотҳо ва ба бартараф намудани сабабҳои он, имконият медиҳад.

Таъиноти усули меъёри – ин муайян кардан ва банизомдарории фарқият аз меъёр ва меъёрҳо мебошад. Онҳо метавонанд дар бисёр намуди харочотҳои моддӣ аз қабили, сӯзишворӣ, қувваи барқ ва инчунин амалиёт оид ба коркарди онҳо ва истифодаи амалии онҳо дар ҳамаи сехҳо, шуъбаҳои корхона ба амал оянд.

Усулҳо ё методикаи баҳисобирии харочотҳои истехсолии дар боло баён гашта, барои корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан мураккаб ва сермасраф ҳисобида мешаванд. Зоро, ташкили баҳисобирии харочоти истехсолӣ ё худ баҳисобирии идоравӣ ҳамчун дастӣ дар ҳолати маҳдуд будани имконоти истифодаи воситаҳои автоматикисозии раванди он масрафоти иловагиро талаб менамояд, ки онҳо барои ин амал омода намебошанд. Ҳамчунин, ба замми он қадрҳои ҷавобагӯ ба талаботи ҷорӣ намудани чунин навъи баҳисобирий то кунун дар қишвар нисбатан ба камол нарасидаанд, ки он низ боиси боздории ин раванд мегардад.

Дар таҷрибай ҳориҷӣ ва назарияи баҳисобирии муҳосибӣ, баҳисобирии харочотҳои истехсолӣ ва арзиши аслии маҳсулот, ҳамчун қисми таркибии баҳисобирии идоравӣ ба ҳисоб меравад, ки аз низоми умумӣ ба амалиёт алоҳида ва бо методологияи алоҳида, ҷудо шудааст.

Дар таҷрибай ҷумҳурии мо бошад, харочоти истехсолӣ ва ҳисоби арзиши аслии маҳсулот, ҳамчун қисми низоми ягонаи баҳисобирии муҳосибӣ дохил мешаванд. Бинобар он, дар низоми баҳисобирии ҳориҷӣ баҳисобирий ва таҳлили харочоти ба арзиши аслии маҳсулот воридшаванда ҳамчун қисми асосии

харочотҳои истеҳсолӣ ва ё арзиши аслии маҳсулот тавассути баҳисобигрии идоравӣ амалӣ гардонида мешавад, ки дар таҷрибаи мо чунин ҳолат қариб ки вуҷуд надорад.

Албатта, чунин ҳолат аз истифода нанамудани низоми баҳисобигрии таҳлилӣ дар симои баҳисобигрии идоравӣ гувоҳӣ медиҳад, ки иттилооти муҳосибиро боэътишодтар намегардонад.

Барои таҳлили бузургии харочоти истеҳсолии ба арзиши аслии маҳсулот воридшаванд, дар рафти гузаронидани тадқиқоти илмӣ, яъне таҳлили бузургии харочотҳои моддӣ ва баҳодиҳии самаранокии он аз як қатор усул ва тарзҳои таҳлилии зерин, метавон истифода намуд:

- ✓ ҳисоби ичроиши нақшай харочот нисбат ба давраҳо ва ё худ ҳисоби динамикаи афзоиши харочотҳои моддӣ дар давраҳои ҳисоботӣ;
- ✓ ҳисоби вазни қиёсии харочоти моддӣ дар харочотҳои умумиистеҳсолӣ;
- ✓ ҳисоби самаранокии харочоти моддӣ ҳамчун ҳисоби дароматнокии воҳиди харочоти моддӣ-истеҳсолӣ;
- ✓ усули таҳлил ва баҳодиҳии таъсири омилии харочотҳои моддӣ (усули корелятсионӣ ё регресионӣ) ва дигар усулҳои имконпазири таҳлили бузургии харочоти моддӣ истифода бурда мешаванд.

Бисёри усулҳои методикаи таҳлил ва баҳодиҳии динамика ва сатҳи самаранокии харочоти моддӣ дар субъектҳои хочагидорӣ имконпазир буда, ҳолати воқеии нишондиҳандаҳоро муайян месозад. Барои такомул ва беҳтар намудани дараҷаи самараи баҳисобигрий ва назорати бузургии харочоти истеҳсолӣ замина ва роҳи муайянро таъмин менамояд.

Адабиёт

1. Бухгалтерский финансовый учет: учебное пособие / под общ. ред. Н.А. Лытневой – М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2009. – 656 с.
2. Зонова А.В., Бачуринская И.Н., Горячих С.П. Бухгалтерский финансовый учет: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения – СПб.: Питер, 2011. – 314 с.
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе, 2017.
4. Лабутин П. Учет затрат на производство продукции. // Консультант бухгалтера, 2000. -№18. – С. 319.
5. Финансовый учет и отчетность: Учебник / Под ред. д-ра экон. наук А.М. Петрова – М.: Вузовский учебник: ИНФРА – М, 2015. – 464 с.
6. Положение "По калькулированию себестоимости продукции (работ, услуг) на предприятиях и в организациях Республики Таджикистан" Постановление Правительства Республики Таджикистан от 12 мая 1999.- № 210
7. Птицеводство. Технология производства мяса птицы: учеб.-метод. пособие/Новосиб. гос. аграр. унив., биол.-технол. факт.; сост.: Л.В. Чупина, В.А. Реймер–Новосибирск: НГАУ, 2016. – С. 7.
8. Ҳисбот оид ба ҳолати молиявӣ. ҶДММ «Фаровон-1» .

АННОТАЦИЯ

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ЗАТРАТ НА ПРОИЗВОДСТВО ПРОДУКЦИИ ПТИЦЕВОДСТВА

Статья посвящается актуальным вопросам организации управлеченческого учета затрат производстве продукции птицеводства. В статье развиваются методические основы учета затрат в связи с технологическими особенностями производства , формирования и распределения затрат на продукцию птицеводства.

Ключевые слова: птицеводства, технология производства, производственный затрат, фактическая себестоимость, методы учета, анализ, эффективность.

АННОТАЦИЯ

ХУСУСИЯТҲОИ БАҲИСОБИРИИ ХАРОЧОТИ ИСТЕҲСОЛИИ МАҲСУЛОТИ ПАРАНДАПАРВА҆Й

Мақола ба масъалаҳои мубрами ташкили баҳисобигрии идоракуни харочот дар соҳаи истеҳсоли маҳсулоти парандапарварӣ баҳшида шудааст. Дар мақола рушди усулҳои баҳисобигрии харочот дар соҳа вобаста ба технологияи(чараёни) истеҳсолот, ташаккулёбӣ ва тақсимкуни харочоти истеҳсолии маҳсулотҳои парандапарварӣ таҳия карда шудааст.

Вожаҳои қалидӣ : парандапарварӣ, технологияи истеҳсолот, харочоти истеҳсолӣ, арзиши аслӣ, усулҳои баҳисобигрий , таҳлил, самаранокӣ.

ANNOTATION

FEATURES OF COST ACCOUNTING FOR THE PRODUCTION OF POULTRY PRODUCTS

The article is devoted the topical issues of the organization of managerial accounting of costs for the production of poultry products. The article develops the methodological basis for cost accounting in connection with the technological features of production, formation and distribution of costs for poultry products.

Key words: poultry farming, production technology, production costs, actual cost, accounting methods, analysis, efficiency.

ТДУ 332

РОҲҲОИ АСОСИИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАБАХШИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ БОҒДОРИИ ВИЛОЯТИ СУҶД

Ҳайитбоева Н.А., н.и.и., дотсент, **Самадова З.А.**, н.и.и., дотсент- Донишгоҳи давлатии ҳуқук, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, ш. Хуҷанд

Калимаҳои калидӣ: самаранокии истеҳсолот, боғдорӣ, боғдории меваҳои донакдор, истеҳсоли мевагиҳо, навъи зироат, иқтиидори содирот.

Дар шароити ҷаҳонишиавии иқтисоди ҳочагии ҳалқ омилҳои рушди асосии устувори иқтисодии ҳар як минтақа, таъмини аҳолии маҳаллӣ бо маҳсулоти ҳӯрокворӣ буда, ба инкишофи он вобастагии қавӣ дорад. Имрӯз дар вилояти Суҷд барои таъмини аҳолии он бо маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ иқтиидори зарурӣ надорад. Аз ин лиҳоз дар назди вилоят ва минтақаҳои он барои таъмини бехатарии озуқаворӣ, ҳалли масъалаҳои ҷойдоштаи соҳаи кишоварзӣ ба баланд бардоштани истифодаи самарарабахши захираҳои он меистад.

Таъқид бамаврид аст, ки ба роҳ мондани рушди истеҳсолоти боғдорӣ бо монанди қонеъ намудани талаботи аҳолии минтақа бо маҳсулотҳои кишоварзӣ, айнан бо маҳсулоти ватанӣ нақши муҳимро мебозад.

Дар шароити дигаргуншаклии иқтисодӣ вилояти Суҷд ва минтақаҳои он барои зиёд кардани ҳачми истеҳсоли маҳсулоти хушсифати бозоргир, қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагони минтақаҳо, истифодабарии самарарабахши захираҳои иқтисодии дехот бо имкониятҳои мавҷуда, баланд бардоштани боздехӣ замин, истифодабарии оқилонаи захираҳои замин ва об корҳои муайянро бояд иҷро намуд.

Бинобар ин, барои рушди минтақа соҳаҳоеро бояд тараққӣ дод, ки фаъолияти соҳибкории кишоварзиро пурзур намояд, инчунин барои ба даст овардани фоидай ҳадди аксар бо тамғаи истеҳсоли тоҷик ба бозори ҷаҳонӣ бароварда шавад. Барои баланд бардоштани иқтиидорҳои содиротӣ ва озод баромадани ба бозори ҷаҳонӣ танзим ва дастгирии давлатӣ, “Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазқунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020” таҳия гардида, васеъ амалӣ шуда истодааст. Барои ин бояд мувофиқи иқлими, дороиҳои биологӣ, захираҳои замину-обӣ, иқтиидори биологӣ дар ҳамаи ҳудудҳои алоҳида минтақаҳо азҳуд намуда маҳсулотҳоро истеҳсол намуд, ки ба бозори ҷаҳонӣ бо моли рақобатпазири тайёр баромад карда шавад.

Маълум аст, ки ҳочагии вилояти Суҷд таърихи бисёрсолаи боғдориро доранд, ба ҳисоб меравад. Дар вилояти мазкур меваҳои донакдор, ҳусусан зардолу аз қадим парвариш карда шуда, яке аз самтҳои асосии боғдории дехқонони маҳаллӣ доҳил мешавад.

Аз таҳқиқотҳои гузаронида шуда маълум мегардад, ки қисми асосии боғҳои минтақаро меваҳои донакдор, ҳусусан меваи зардолу ташкил медиҳад. Дар баробари ин таъқид бамаврид аст, ки дарохтони меваи зардолу асосан дар зерминтақаҳои Бобоҷон Ғафуров, Конибодом. Исфара, Ашт, Айнӣ, Маҷтоҳи кӯҳии минтақа парвариш карда мешаванд. Дар тамоми ҳудудҳои минтақа садҳо навъҳои зардолу мавҷуд буда, баъзеи навъҳои онҳо нафақат дар ҷумҳурӣ, балки берун аз он ҳам маълум ва машҳур гаштаанд. Аз он ҷумла, зардолуи Қандак, Бобоӣ, Ҳурмой, Мирсанҷалӣ, Субҳонӣ, Аҳмадӣ, Тоҷибой, Нишонӣ ва дигар навъҳо ҳам ифтиҳор, ҳам манбаи даромади дехқонони вилоят мебошад.

Дар бораи парвариши меваҳои донакдори минтақаи Суҷд таҳқиқотҳои як қатор олимҳо ва таҷрибандӯзон мавҷуд буда, дар он таълифотҳо оид ба таъриҳи ва инкишофи иқтисодии боғпарварии болозикр дарҷ гардидааст. Дар таҳқиқоти боғдории минтақаи Суҷд корҳои илмии нашршудаи П.И. Яковлев ва С.Я Ачкинази мақоми хоссаро дорост. Ҳусусан дар асари С.Я Ачкинази “Зардолуи Тоҷикистони Шимолӣ” бисёр маълумоти арзанда ва зарурӣ дар бораи боғпарварии меваҳои донакдор дар вилояти Суҷд гирд оварда шудааст. Инчунин, оид ба зироати зардолуи Тоҷикистони Шимолӣ таҳқиқоти муҳиму ҷолиб аз тарафи А.П. Пӯлодов гузаронида шуд, ки дар натиҷаи таҳқиқи гузаронидашудаи солҳои 1957-1962 зиёда аз 130 навъи растани зироати зардолу дарёфт карда шуда, серҳосилу беҳтаринҳои он чудо ва зиёд карда шуд, навъҳои вучуддоштаи боғҳои зардолуро пурра мекунад [7, 46-52].

Агар ба таъриҳи назар афканем боғдорӣ дар минтақаи Суҷд дар солҳои тӯлонӣ фаъолияти асосии кишоварзӣ ба ҳисоб гардида сол аз сол тараққӣ карда истодааст.

Тадқиқотҳои гузаронида шуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки соли 2018 дар ҳамаи шаклҳои ҳоҷагидории вилояти Суғд 139350 тонна мевагиҳо истеҳсол карда шудааст, ки ин нисбат ба соли 2017 15606 тонна зиёд мебошад. Дар ин давра истеҳсоли мевагиҳо дар ҳоҷагиҳои дехқонӣ нисбат ба дигар шаклҳои ҳоҷагидорӣ зиёд аст, яъне 83346 тонна расонида шуд, ки ин нисбат ба соли 2017 5987 тонна изофа истеҳсол шудааст [3, 180-187].

Таҳлилиҳо шаҳодат медиҳад, ки ҳиссаси вилояти Суғд дар истеҳсоли маҳсулоти мевагиҳо дар тамоми ҷумҳур 31,1 фоизро ташкил дода, асоси истеҳсоли он меваҳои донақдор ташкил медиҳад [3, 181].

Дар навбати худ таъкид бамаврид аст, ки молистеҳсолкунандагони қишоварзии вилоят соли сипаришуда ҷиҳати амалигардонии дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва барои дар амал татбиқ намудани барномаҳои давлатӣ аз рӯи вичҷон ва содиқона фаъолият намуда истодаанд.

Бе ғайр аз ин бо мақсади баланд бардоштани фаъолият дар соҳаи қишоварзӣ, қӯмаки амалӣ ба ҳоҷагиҳои дехқонӣ (фермерӣ) ҷиҳати ташкили муҳити лозимаи муосири ба талаботи иқтисодиёти бозор ҷавобӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротӣ ва дар навбай худ амалӣ намудани “Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020” дар вилояти омӯхтаистода.

Ҳамзамон, бояд зикр кард, ки аз тарафи ҳоқимияти маҳаллӣ як қатор чорабиниҳо барои рушди боғдории минтақаҳои вилоят андешида шудааст.

Таҳлили нишондиҳандаҳои қарори ҳукумати вилояти Суғд нишон медиҳад, ки дар соли 2016 “Барномаи рушди соҳаи боғу токпарварӣ дар вилояти Суғд барои солҳои 2016-2020” аз 08.02.2016 №70 бунёд намудани 252 гектар боғу токзорҳои нав дар соли 2018 пешбинӣ гардида буд. Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки нишондоди банақшагирифташудаи барнома 3,1 маротиба зиёд иҷро шудааст, яъне соли 2018 794 гектар замин аллакай барои боғу токпарварӣ аз фонди замини вилоят чудо карда шуд [2, 179-202].

Бо дастгирӣ ва ташаббуси Ҳукумати маҳаллии вилоят заминҳои мавзеи Сомғори ноҳияи Б. Ғафуров барои азҳудкунӣ ва бунёди боғҳои бо усули қатрагӣ обёришаванда ҷудо карда шуд, ки ин нишондодҳои барномаи болозикр дар бораи васеъ намудани масоҳати боғҳои вилоят боиси таъминӣ иҷрои очилона гардид. Бинобар ин аз тарафи сарраёсати қишоварзии вилоят барои баланд бардоштани тамоюли содиротдошта бунёд намудани боғҳои интенсивӣ ва бо усули қатрагӣ обёришаванда аҳамияти маҳсус дода шудааст.

Дар вилояти Суғд аҳамияти маҳсус барои роҳҳои мукаммалгардонии парвариши зироати зардолу дода шуд, ки ин иқдом дар рушди соҳаи қишоварзӣ мақоми муҳимро ишғол намуд. Ҷунки маҳсулоти истеҳсолшудаи меваҳоти минтақаи мазкур аз рӯйи баландии сифат ва хуштаъмии он аз меваҳои истеҳсолмешудаи дигар минтақаҳои мамлакат куллан фарқ мекунад.

Аз ин лиҳоз, таъкид бамаврид аст, ки самрабахш исифодай заҳираҳои табииву иқисодӣ ва роҳҳои тақмили истеҳсоли меваҳо бо ёрии селексияи муосир, тухмиҳои баландсифати ба иқлими минтақа тобовар, шинонданни ниҳолҳои серҳосил барои баландбардории боғҳои сермаҳсул ва истифодабарии агротехники ҳозиразамон айни муддаост. Инчунин тараққиёти зеркомплекси минтақавии мевапарварӣ, дарёфти навъҳои даромадноки меваҳои донақдор дар заминҳои обёришаванда ва куллан аз нав кардани боғҳои камҳосилу камдаромад дар мавзеъҳои доманакӯҳу кӯҳкори минтақа омилҳои аввалиндарачаи пешрафти соҳаи қишоварзии вилоят ба ҳисоб меравад.

Ҳамзамон бояд зикр кард, ки бо мақсади паст намудани сатҳи воридот ва баланд бардоштани иқтидори содиротии вилоят ва афзун намудани сатҳи истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир бо дастгирии бевоситаи давлатӣ ва маҳаллӣ. Мукаммалгардонии танзим ва дастгирии давлатӣ дар васеъ намудани масоҳати боғҳо барои бунёди боғҳои интенсивии самаранок, инчунин барои баланд бардоштани сатҳи таҳассуси кадрҳои соҳа ташкил ва гузаронидани машваратҳо, бозомӯзии муфт барои дехқонон фаъолияткунандай оқибмондаи маҳаллӣ.

Инчунин барои рушди соҳаи қишоварзӣ ва аз байн бурдани муаммоҳои зуд ҳалталаби он як қатор чорабиниҳо ба монанди таъсиси марказҳои техниқӣ барои мустаҳам намудани заминаи моддӣ-техниқӣ, ба роҳ мондани фурӯши тухмиҳои баландсифат, нуриҳои минералӣ ва заҳрдоруҳои дастрас. Барои самарабахш исифодабарии заминҳои мавҷуда ва паст намудани талафи маҳсулоти қишоварзӣ, ташкил ва инкишофи самаранокии гармҳонаҳо ва сардҳонаҳо самтҳои афзалиятноки фаъолияти соҳаи қишоварзӣ ҳисобида мешавад.

Тадқиқотҳои гузаронидашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки истеҳсолоти маҳсулоти зерсоҳаи боғдориро аз ҳисоби иҷрои амалиёту омилҳои зерин баланд бардоштан мумкин аст:

- истифодай оқилюни дараҳтони серҳосилу заминҳои боғдории вилоят;
- истифодай технологияҳои ҳозиразамони каммасрафи истеҳсоли зироатҳои мевадиҳанда;

- чорй намудани навъҳои нави дараҳтони мевагии баландҳосилу ба иқлими вилоят тобовар;
- таъмини илмӣ-техникий ва татбиқи васеи техникаҳои пешрафтаи муосир дар зерсоҳаи болозикр;
- истифодабарии нуриҳои минералӣ ва воситаҳои кимиёвӣ барои муҳофизати ҳаматарафаи зироатҳои мевагихо;
- коҳиш додани хатарҳо то ба ҳадди ақал дар ҳамаи марҳилаҳои фаъолияти истеҳсолию ҳочагии истеҳсолкунандаи мевагихо;
- ташаккул ва инкишофи вазъи нарху наво дар бозори мева тавассути муносибгардонии харидории меваҷот;
- самаранокии иқтисодии истеҳсолу фурӯши мева ва маҳсулотҳои коркарди он;
- самаранокии коркарди меваҷот ва таъмини он дар бозорҳои маҳаллӣ;
- дастирии давлатии беҳтар намудани вазъи нарху наво дар бозори меваи маҳаллӣ;
- такмили дастирии давлатии заминаи моддӣ-техникии зерсоҳаи боғдорӣ.

Аз таҳқиқи гузаронидашуда маълум мегардад, ки яке аз роҳҳои асосии тараққиёти ҳамаҷониба ва рушди устувори соҳаи кишоварзии вилоят ва таъмини амнияти озуқаворӣ бо иқтидори мавҷудаи минтақаи азхуднамуда ва зиёдшавии босуръати аҳолии маҳаллӣ аз мақоми ҷойгиркунонии оқилона ва баландбардории самаранокии фаъолияти зеркомплекси боғдорӣ вобастагии қавӣ дорад.

Дар асоси омӯзиши вазъи имрӯзai вилояти Суғд маълум гардид, ки яке аз сamtҳои муҳимтарини афзоиши самаранокии зеркомплекси боғдории вилоят истифодабарии оқилонаи омилҳои заҳираи истеҳсол тавассути татбиқи технологияҳои сермаҳсулу каммасраф, азхудкунии нақшаҳои ҷойгирнамоии илман асоснокшудаи зеркомплекси боғдорӣ дар худудҳои доманакӯҳу кӯҳсор, такмили ниҳолпарварии муосир, таҳқиқи навъҳои манфиатовару серҳосил ва роҳҳои мукаммалгардонии воситаҳои ҳифзи растаниҳо мебошад. Инчунин, аҳамияти маҳсус дар баландбардории самаранокии соҳа, ҷойгиркунии муносиби киштзорҳо бояд дода шавад, зеро дуруст ба роҳ мондани ҷойгиронии ҷуғрофӣ низ яке аз омилҳои роҳҳои асосии баландбардории самарарабахши истеҳсоли маҳсулоти боғдорӣ ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. Омори солонаи вилояти Суғд.-Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд-Хӯҷанд, 2019.-С. 179-202.
2. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе, 2019.- С. 180-187.
3. Мирсаидов А.Б. Мазмуни иқтисодии устувори истеҳсолоти ҳочагии қишлоқ // А.Б. Мирсаидов, А.М. Наҷмиддинов/Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон -Душанбе, 2019.-№1.-С. 80-87.
4. Одинаев Ш.Т. Рушди сармоягузории кишоварзӣ-асоси таъмини амнияти озуқаворӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон -Душанбе.- 2019.- №3.- С. 124-129.
5. Мадаминов А.А. Рушди ояндабинии боғпарварӣ ва ангурпарварӣ дар Тоҷикистон/Кишоварзӣ -Душанбе, 2018.-№4.-С. 36.
6. Яковлев П.И. Зардолуи Тоҷикистони Шимолӣ / П.И. Яковлев, С.Я. Ачкинази – Душанбе, 1960.-С. 46-52.

АННОТАЦИЯ

ОСНОВНЫЕ ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА САДОВОДЧЕСКИХ КУЛЬТУР В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Общеизвестно, что Согдийский экономический регион имеет многолетнюю историю садоводства, местные жители издревле занимаются садоводством, производят разнобразные сорта фруктов не только для основного населения, также постоянного дохода населения региона. В вышеуказанном регионе косточковое садоводство, именно абрикос, с древних времен это основной продукт товаропроизводителей местных садоводческих культур, имеющей большой экспортный потенциал.

Ключевые слова: эффективность производства, садоводство, косточковое садоводство, производство фруктов, сорт, культура, потенциал экспорта

АННОТАЦИЯ

РОҲҲОИ АСОСИИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАБАҲШИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ БОҒДОРИИ ВИЛОЯТИ СУҒД

Минтақаи Суғд таърихи бисёрсолаи боғдориро дорад, мардуми маҳаллӣ аз давраи қадим бо боғдорӣ машғул буда, меваҳои гуногуни истеҳсолшуда ҳам хӯроки асосӣ ва ҳам даромади доимии аҳолии минтақа ба ҳисоб меравад. Дар минтақаи мазкур меваҳои донақдор, хусусан зардолу аз қадим парвариш карда шуда, ба меваҳои асосии боғдории дехқонони маҳаллӣ дохил мешавад.

ANNOTATION

THE MAIN WAYS TO INCREASE ECONOMIC EFFICIENCY OF HORTICULTURE PRODUCTION IN SUGD REGION

It is well known that the Sugd economic region has a long history of gardening, local residents have been engaged in gardening since ancient period, the producing the varieties sort of fruits are not only basic food and permanent incomes of the region's population are also considered. In the above regions, bone horticulture, especially apricots, have been grown since ancient times, horticulture of producers of local horticulture is becoming the main fruit.

Keywords: production efficiency, horticulture, bone horticulture, fruit production, crop variety, export potential.

УДК 631. 1. 027.338. 462.

СТАТУС СИСТЕМЫ ОКАЗАНИЯ СЕЛЬСКИХ КОНСУЛЬТАЦИОННЫХ УСЛУГ

Умарова Л.Д., доцент, Муниева П.Т., ассистент, -АУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: сельские консультационные услуги (СКУ), роль частных компаний, финансирование, взаимодействие, различные модели и механизмы, проблемы и возможности СКУ.

Повышение производительности системы земледелия является одной из главных целей преобразования сельского хозяйства для стран с переходной экономикой в регионе Центральной Азии и Южного Кавказа (ЦАК)¹⁸, которые определили для себя курсом дальнейшего развития переход от централизованно-плановой системы к экономике, основанной на рыночных условиях. Одним из основных препятствий для повышения производительности и прибыльности мелких фермерских хозяйств является недостаток их информированности для решения текущих задач и использования возможностей на уровне хозяйств и по всей цепи сельскохозяйственного производства.

Сельские консультационные услуги (СКУ)¹⁹ играют важную роль в повышении производительности сельского хозяйства во всем мире. Тем не менее, информация и принятые документы по материалам о правовом регулировании, организации и оказании этих услуг в странах с переходной экономикой, не представлены в достаточной степени для ознакомления. В связи с проблемами глобальной продовольственной безопасности, возникающих из-за высоких и нестабильных цен на продовольственные товары, а также деградации земель и воздействий изменения климата, в настоящее время, высока актуальность услуг, поддерживающих развитие сельского хозяйства, во всех развивающихся странах, и, в особенности, в странах с переходной экономикой.

СКУ занимают особое место среди услуг, оказываемых в регионе ЦАК. Тем не менее, в этом регионе системы оказания сельскохозяйственных услуг, наряду с кредитованием, страхованием урожая, улучшением доступа к средствам производства и к рынкам, все еще не развиты в достаточной степени.

С 1990 года постепенно стали появляться новые системы оказания сельских консультационных услуг. Существующие системы СКУ в Таджикистане в регионе различаются от других стран ЦАК. Общим знаменателем является то, что почти во всех странах ЦАК актуальным вопросом становится - как национальная система СКУ должна в идеале выглядеть и функционировать. Существующие системы СКУ довольно разнообразны по своей организации: в Таджикистане СКУ, в основном, функционируют за счет доноров, есть и другие системы, которые являются более плюралистическими, и состоят из государственных, частных коммерческих и некоммерческих субъектов, участвующих в предоставлении консультационных услуг.

Государственный сектор определяет стратегические направления развития аграрного сектора, принимает соответствующие целевые программы, финансирует разработки технологий, подготовку кадров и повышения квалификации, внедрение механизма сбора, анализа и передачи информации.

Растущая роль частных компаний (например, семеноводческие компании, и другие, которые предоставляют ресурсы, дистрибуторы и дилеры, поставщики сельскохозяйственных услуг, торговые организации, предприятия пищевой промышленности и розничной торговли, компании мобильной связи и их деловые партнеры) наблюдается в некоторых странах. Эти предприятия заинтересованы в оказании

¹⁸ В состав региона входят следующие страны: Азербайджан, Армения, Грузия, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан.

¹⁹ Мы используем термин сельские консультационные услуги (СКУ), так как он широко практикуется на русском языке, и на некоторых местных языках, хотя некоторые предпочитают использовать термин экстеншн и консультативные услуги / службы или другие термины. Сельские консультационные услуги включают в себя все различные мероприятия, обеспечивающие информацию и ноу-хау и другие необходимые услуги, имеющие спрос со стороны фермеров и сельских предпринимателей с целью развития их собственных технических, экономических, организационных и управлеченческих навыков и практики для повышения благосостояния (www.g-fras.org).

консультационных услуг, в основном, в виде услуг, внедренных в коммерческие сделки, и расширения видов услуг с целью более тесной связи с сельскохозяйственными товаропроизводителями в процессе закупки продукции или для увеличения объемов продаж или доходов от заключения типовых договоров с фермерами.

Если этот механизм будет хорошо разработан, то эти интегрированные услуги могут эффективно работать от малых до крупных фермерских организаций в хорошо обеспеченных сельских районах. Но, как мы знаем из опыта других регионов, такие услуги часто ограничиваются для товаров с высокой ценностью, и, таким образом, не могут применяться для других культур, в частности тех, которые имеют значение для обеспечения продовольственной безопасности в сельской местности, особенно в районах с невысоким экономическим потенциалом. Тем не менее, в настоящий момент, недостаточно изучены вопросы стимулирования таких субъектов в предоставлении услуг, в одиночку или в сотрудничестве с другими участниками рынка, которые, например, оказывают финансирование, плату за услуги или возмещение затрат, и увеличение прибыли. Вероятно, что масштабы предоставления СКУ через коммерческие предприятия, различаются между отраслями сельского хозяйства. В интегрированных цепочках добавленной стоимости, таких как экспортные садовые культуры или производство молочной продукции, интересы частного сектора к сотрудничеству с фермерами в производственных системах очень высоки, и, следовательно, предоставление консультационных услуг в производстве является целесообразным. Поэтому, определение факторов, которые мешают расширению и разнообразию предоставления консультационных услуг предприятиями частного сектора, имеет особое значение для Таджикистана с переходной экономикой в регионе ЦАК.

В Таджикистане крупные фермерские хозяйства продолжают функционировать в условиях формирующегося сектора мелких товаропроизводителей. Инновационные связи между этими двумя типами хозяйств можно увидеть в контексте схемы договорного сотрудничества, т.е. в ведении сельского хозяйства «на договорных началах», где более крупные фермеры сотрудничают с мелкими фермерами на этих условиях с предоставлением ресурсов и организацией переработки, а также предоставляют консультационные услуги мелким производителям. Это еще один тип СКУ, который требует дальнейшего исследования в регионе.

Существующие организации сельскохозяйственных товаропроизводителей также очень разнообразны по своему типу. В то время как в некоторых странах, функционируют крупные организации, имеющие тесные связи с государственными ведомствами, есть и другие, образующие группу локальных сельхозпроизводителей, с менее формальной организационной структурой. Фермерские и другие формы общественных организаций могут играть существенную роль в облегчении доступа сельского населения к СКС, потенциал которых должен также развиваться.

Одной из основных проблем в Таджикистане, как и во многих других странах, является финансирование СКС. Пока рациональная комбинация различных источников финансирования: государственных, собственных средств самих фермеров, частных коммерческих организаций, принимая во внимание, что удельный вес этих источников финансирования будет меняться в ходе дальнейшего развития систем СКУ в регионе, осуществляется очень слабо.

В связи с этим, нами изучались: конкретная роль и функции субъектов, участвующих в СКУ в Таджикистане и как они взаимодействуют друг с другом и с другими субъектами сельскохозяйственной инновационной системы, проблемы и препятствия, с которыми они сталкиваются, масштабы их деятельности, эффективность и механизмы их финансирования в странах региона.

Существует общее понимание о необходимости укрепления и дальнейшего развития систем сельских консультационных услуг в Таджикистане, но недостаточность понимания и согласованных усилий в данном направлении, препятствует этому процессу. Необходимым условием для осуществления совместной работы является создание и достижение ясного понимания функционирования и состояния существующих систем СКУ, существующих ограничений и возможностей, а также других аспектов в рамках аграрного сектора Таджикистана, и каким образом согласованные действия могут привести к более благоприятной среде для развития СКУ.

Анализ изучения схем различных моделей и механизмов оказания СКУ и систем их финансирования в различных сельскохозяйственных производственных системах посредством определения факторов успеха или неудач различных подходов позволил извлечь уроки и составить рекомендации для укрепления систем СКУ. Особое внимание было уделено определению путей улучшения сельских консультационных услуг мелким фермерам через коммерческие организации, в частности, консультационных услуг, внедренных в систему предоставления ресурсов и производственных услуг или систему закупок продукции сельского хозяйства, например, на основе хозяйственных договоров.

Изучение проводилось в два этапа: I. Определение и характеристика основных участников, их сильные и слабые стороны. Обзор существующей политики и стратегии.

II. Полный анализ деятельности участников и существующей системы. Рекомендации и предложения по усилению системы СКУ.

Структура хозяйств. Республика Таджикистан является преимущественно аграрной страной и одной из самых малоземельных государств Центральной Азии. Почти 70 % населения республики проживает в сельской местности, а 60 % трудовых ресурсов заняты в сельскохозяйственном производстве.

Также, 45% активного трудоспособного населения в Таджикистане занято в экономике, общая площадь сельхозугодий составляет 4,7 млн. га, большинство из которых являются пастбищами, посевные площади составляют 669,7 тыс. га, из которых 616 тыс. га являются поливными.⁹

Этот сектор обеспечивает около 25% ВВП.¹ Приоритетные сферы это: хлопководство, выращивание зерновых, картофеля, садоводство, животноводство. Исходя из этого, для Таджикистана проблемы эффективного использования земельных, почвенных и водных ресурсов являются приоритетными.

Для этого необходимо внедрение системы обучения сельскохозяйственных товаропроизводителей, в частности, дехканских хозяйств.

Развитие частного сектора. В настоящее время, основным источником роста сектора (до 54%)¹⁰ стали семейные, небольшие по размерам дехканские (фермерские) хозяйства и домохозяйства населения. Однако, в значительной степени, потенциал домохозяйств населения ограничен в силу небольших размеров и неспособностью к расширению производства. Справедливо полагать, что в будущем, частные дехканские хозяйства станут основным источником роста сельского хозяйства, как имеющие потенциал для значительного увеличения продукции и продуктивности при условии сохранения современных темпов роста. Для этого требуется обучение, поддержка и стимулирование развития частного сектора. В то же время, для развития частного сектора необходимо совершенствование системы налогообложения и сельского кредитования.

Однако, эффективность сельскохозяйственной отрасли остается невысокой:

- Большое количество орошаемой земли находится в ведении дехканских (фермерских) хозяйств, которые, в основном, имеют низкую материально техническую базу;
- Недостаточное знание фермеров и сельского населения о своих правах и привилегиях, передовом опыте, рыночной экономике и техническом прогрессе;
- Нехватка необходимых материалов, кредитных средств и ресурсов для повышения продуктивности животноводства и урожайности сельскохозяйственных культур;
- Недостаточное количество информационно - консультативных центров.

В этой связи, в Таджикистане, проводится рационализация мер государственного регулирования, четкое разделение роли государства и частного сектора.

- повышение ответственности государственных и местных органов власти за превышение полномочий и нарушение прав землепользования;
- исключение вмешательства государства в процесс принятия производственных решений сельхоз товаропроизводителями;
- усиление контроля государства в области безопасности сельскохозяйственной продукции (разработка технических регламентов на основе Кодекса по Безопасности Продовольственной Продукции, гармонизация стандартов).

Услуги Сельских консультационных служб в Таджикистане предоставляются фермерам и другим субъектам сельскохозяйственной деятельности по цепочке добавленной стоимости, чтобы позволить им повысить производительность труда и доходы от сельскохозяйственного производства, обеспечивая устойчивую практику землепользования. Услуги должны быть всеобъемлющими, уделяя особое внимание нуждам более бедных и менее влиятельных членов сельского общества, особенно интересам женщин.

Система оказания информационно-консультационных услуг в Таджикистане определяется как:

- система, которая облегчает доступ фермеров, их организаций и других участников рынка к знаниям, информации и технологиям;
- система, которая облегчает взаимодействие фермеров с исследованиями, образованием, агробизнесом и другими соответствующими учреждениями;
- и система, которая помогает фермерам развивать свои собственные технические, организационные и управленические навыки и практику.

СКС ПРЕДОСТАВЛЯЮТ ТАКИЕ УСЛУГИ, КАК:

- ❖ распространение информации;
- ❖ обучение и консультирование для индивидуальных фермеров,
- ❖ групп фермеров, фермерских организаций и других видов агробизнеса;
- ❖ тестирование хозяйства и практическая адаптация новых технологий;
- ❖ разработка и распространение инструментов управления бизнесом для фермеров и местных предпринимателей;
- ❖ содействие связям с участниками рынка (финансовые и нефинансовые инвестиции, каналы сбыта и т.д.);
- ❖ содействие связям с государственным сектором и правительством;
- ❖ поддержка процессов институционального развития (развития формальных и неформальных фермерских организаций на разных уровнях);
- ❖ юридические и финансовые консультации по контрактам, финансированию и правам на производственные ресурсы;
- ❖ налоговые и бухгалтерские консультации / услуги.

Хорошо организованная консультационная система оказания услуг очень важна для достижения устойчивого сельского хозяйства и развития сельской местности, достижения экономического развития, продовольственной безопасности, сокращения бедности, и управление охраной окружающей среды.

В последнее время, больше уделяется внимания вопросам предоставления сельскохозяйственных качественных консультационных услуг, признавая, что сельские консультационные услуги играют важную роль в повышении производительности сельского хозяйства, что внесет определённый вклад в повышении жизненного уровня сельского населения. Также, для получения устойчивой прибыли посредством повышения урожайности, снижения расходов на производство, облегчение процесса производства.

УВЕЛИЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО ДОХОДА ПОСРЕДСТВОМ:

- ❖ Повышение продуктивности земли,
- ❖ Диверсификации рисков (диверсификация доходов / диверсификация культур),
- ❖ Интегрирующий рост; тестирование хозяйства и практическая адаптация новых технологий.

УВЕЛИЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПУТЕМ:

- ❖ Замены импорта продовольствия увеличением производства продуктов питания,
- ❖ Ростом потребительских культур в севообороте товарных культур;

УЛУЧШЕНИЕ УСТОЙЧИВОСТИ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ:

- ❖ хорошо управляемые ирригационные и дренажные системы,
- ❖ устойчивый севооборот,
- ❖ устойчивое использование пастбищ,
- ❖ меры по борьбе с эрозией.

По результатам исследований методом количественного опроса (анкетирование), углубленного интервью с ключевыми информантами и обсуждения в группах со специалистами позволили определить существующие провайдеры сельских консультативных услуг. Были сделаны выводы по выявлению и описанию основных участников, их сильные и слабые стороны, обзор существующей политики и стратегии, подробный анализ участников и существующей системы, обобщение рекомендаций и предложений по усилению системы СКУ.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ	<ul style="list-style-type: none"> - МСХ РТ и его подразделения; - Академия сельскохозяйственных наук и ее институты; - Местные органы самоуправления. - Таджикский аграрный университет им. Ш.Шохтемур.
Общественные и частные	<ul style="list-style-type: none"> Ассоциации фермеров; • Ассоциации агроконсультантов (профессиональные); • Ассоциации водопользователей; • Ассоциации агробизнеса; • Кооперативы агрономов; • Независимые консультативные центры; • Специализированные НПО; • Агромагазины (поставщики средств производства); • Местные распространители народных знаний.
Донорские проекты	<p>Консультативные услуги домохозяйствам и мелким дехканским хозяйствам РТ (FAST); Всемирный банк (Коммерциализация сельского хозяйства) Международные НПО (Mercy Corps, ACTED, Care International, Oxfam, Helvetas)</p>
УСЛУГИ	<ul style="list-style-type: none"> - Обучение - Создание демонстрационных участков - Разработка бизнес-планов - Создание деловой среды для субъектов агробизнеса - Агротехнологии; - Животноводство;
УСЛУГИ	<ul style="list-style-type: none"> - Ветеринария; - Борьба с вредителями и болезнями - Финансирование - Предоставление маркетинговой информации - Распространение информации об инновациях - Распространение информации о средствах производства
ДОХОДЫ ФЕРМЕРОВ и ДОМОХОЗЯЙСТВ	<ul style="list-style-type: none"> - В стране образовано более 170 тысяч дехканских (фермерских) хозяйств; - Существуют около 1 200 000 домохозяйств; - В целом по стране все провайдеры консультативных услуг не покрывают 10 % нуждающихся в услугах.
УСЛОВИЯ ФИНАНСИРОВАНИЯ	<ul style="list-style-type: none"> - Государственный бюджет; - Членские взносы; - Коммерческие; - Донорские.

Проблемы Сельских консультационных услуг:

- 1) Сельские консультационные услуги, которые оказываются со стороны государственных секторов, финансируются незначительно внутри исследовательских программ, а не финансируются отдельно.
- 2) Логистическая база и средства действующей системы не отвечают потребностям новых фермеров.

3) Земельная реформа, крупные хозяйства разделяются на более мелкие хозяйства, мониторинг сельскохозяйственных культур многих небольших участков занимает много времени.

4) Незавершенная реформа земельная и процессы реорганизации в сельскохозяйственном производстве приводят к более мелким фермерским хозяйствам, на той же площади земли число лиц, принимающих решения значительно возросло;

5) Не имеется какой-либо модели консультационных услуг, которую можно скопировать и реализовать где-либо еще. Ее следует менять с передачей из одной страны в другую, даже из города в город.

6) В настоящее время, государственные учреждения НПО, которые занимаются оказанием консультационных услуг, не охватывают все сельские местности.

7) Услуги, оказываемые этими предприятиями, НПО не устойчивы, консультационные услуги, оказываемые со стороны НПО, основаны на проектах, которые они реализуют. Консультационные услуги оказываются в рамках определенного компонента проектов и направлены только на фермеров, участвующих в проектах.

8) Низкая платежеспособность фермеров, фермеры пока не могут оплатить за КУ.

9) Ограничено использование СМИ и ИКТ для распространения информации, опыта и знаний;

10) Недостаток финансирования на всех уровнях и структурах;

11) Диверсификация культуры влияет на диверсификацию консультационных услуг;

12) Отсутствие условий для постоянного повышения квалификации специалистов, консультантов, тренеров

13) Недостаточное оказание комплексных услуг фермерам.

Рекомендации:

На национальном и местном уровне в Таджикистане продолжать разработать стратегические программы по реализации комплексных мероприятий по развитию СКС, на основе научного подхода, и соответственно усиление государственной поддержки.

➤ Необходимо углубление сотрудничества между исследовательскими институтами, донорскими организациями, и международными институтами развития по вопросам СКС;

➤ Шире практиковать обмен передовым опытом на местном и национальном уровне и развитие программы Экстеншн сервиса с целью оказания помощи фермерам, совершенствование учебных программ;

Создание базы данных и усиление анализа потенциалов СКС в аграрном секторе для производителей сельского хозяйства и занимают особое место среди услуг, оказываемых в аграрном секторе;

➤ Проведение постоянного мониторинга и оценки реализации принятых стратегий по развитию СКС в регионе и в отдельно взятой стране;

➤ Проведение исследований СКС с точки зрения производителей и потребителей агропромышленного комплекса

➤ Издание и распространение информационного бюллетеня «Новости СКС агропромышленного комплекса РТ», газета «Фермер», Web сайта, создать Мобильный Информационный консультативный пункт (МИКП).

➤ Налаживание тесных контактов с ассоциациями фермерских хозяйств в регионах, где проводится исследование.

Литература

1. Программа реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012 – 2020 годы-Душанбе, 2012.- 49 – 51, 67, 73-74с.

2. Программа продовольственной безопасности Республики Таджикистан на период до 2015 г.-Душанбе, 2009.- 16 -22, 27-28с.

3. Закон Республики Таджикистан «О продовольственной безопасности», Ахбори Маджлиси Олии РТ, 2010.- №12.- ч.1.- 830с.

4. Многолетняя стратегия Программа «Продовольствие во имя будущего» на 2011 -2015гг., feedthefuture.gov, 2011, 41-42, 50, 53с.

5. Ассель Г. Маркетинг: принципы и стратегия: учебник для вузов// Москва, 2001.-409с.

6. Беквит Г. Продавая незримое; Руководство по современному маркетингу услуг// Пер. с англ. М.:Альпина. Бизнес Бук, 2004. – 272с.

7. Беквіт Г. Четыре ключа к маркетингу услуг // Пер. с англ., М.; Альпина, Бизнес Букс, 2004. – 224с.
8. Баутин В.М., Козлов В.В., Козлова Е.Д. Инновационная деятельность в сельском консультировании региона - М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2003. – 132с.
9. Земельный Фонд Республики Таджикистан- Душанбе, 2019 г.
10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан (официальное издание) – Душанбе: Госкомиздат РТ, 2000. – 262 с.

АННОТАСИЯ

ВАЗЪИ СИСТЕМАИ ХИЗМАТРАСОНИХОИ МАШVARATII DEXOT

Дар мақола натиҷаҳои омӯзиш ва таҳлили Ҳадамоти машваратӣ дар деҳот, ҳадамоти машваратии деҳот ва нақши онҳо дар баланд бардоштани ҳосилнокии қишоварзӣ оварда шудааст. Дар сатҳи миллӣ ва маҳаллӣ дар Тоҷикистон оид ба ташкили манбаи маълумот ва тақвияти иқтидори системаи хизматрасонии машваратӣ (СХД) дар соҳаи қишоварзӣ, монитор ва арзёбӣ тибқи стратегияҳои рушди (СХД) тавсия дода мешавад.

ANNOTATION

THE STATUS OF RURAL ADVISORY SERVICES SYSTEM IN TAJIKISTAN

This article presents the results of the study and analysing of rural consulting services, rural Advisory services, their Role in improving the productivity of agricultural products. Recommendation are given at the national and local level in Tadzhikistan to create the database and strengthen the capacities of rural Advisory services in the agricultural sector, monitor and evaluate the implementation of adopted strategies for the development of rural Advisory services.

Keywords: rural advisory services (СХУ), role of private companies, financing, interaction, various models and mechanisms, problems, opportunities.

ТДУ 33.343.352:338.55

ТАҚВИЯИ НАҚШИ НИҲОДИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ФАҶОЛИЯТИ ЗИДДИКОРРУПСИОНӢ
Ҳасанов Ш.К.- н.и. ҳ., ДДД

Калимаҳои асосӣ: қонуният, коррупсия, давлат, иҷтимоиёт, ҳокимият, тиҷорат, иқтисодиёти пинҳонӣ, ришиға.

Ниҳодҳо ҳамчун омилҳои муташаккили идоракуни иқтисодиёт, на камтар аз омилҳои табиӣ ва техниکӣ ба рушди иқтисодиёт таъсиррасон мебошанд, бинобар ин, мо ба андешаи Дуглас Норт мувофиқат дошта, чунин ҳисоб мекунем, ки калиди рушди иқтисодӣ ва ташкили самараноки иқтисодиёти минтақавӣ вучуд доштан ва амал кардани ниҳодҳои пешрафтаи идоракунӣ мебошад.

Ҳангоми баррасии ниҳодҳои минтақавии идоракуни давлатӣ дар қишвари мо ба назар гирифтани соҳти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мебошад. Ниҳод қоидai ҳамкориҳои баҳшҳои давлат байни ҳамдигар ва умуман давлатро муайян мекунад. Ниҳоди ҳатмӣ дар соҳти давлат - ниҳоди худидоракунӣ ва кумакрасонӣ аст, ки вазифаи он танзими системаи мақомоти идоракуни давлатӣ мебошад. Ҳамзамон вучуд доштани ниҳодҳои мазкур имконияти идоракуни минтақавии равандҳои иҷтимоию иқтисодиро дар асоси қоидаҳои рафтори объектҳо ва субъектҳо дар раванди ҳамкориҳои онҳо ҳамчун ҳамшарикони баробар дар назар дорад.

Барои нигоҳдории амалкарди системаҳои иқтисодӣ ниҳод ҳамчун ҳамоҳангози амалҳои ширкаткунандагони фаъолияти ҳочагидории минтақавӣ хизмат мекунад. Вай истифодаи самараноки захираҳои нодирро дар неъматҳои истеҳсолшаванда ва хизматрасониҳо ба манфиати ҷомеа танзим намуда, самтҳои селаҳои моддиро дар доираи моликияти муштарак муайян карда, таносубҳои байнисоҳавӣ ва ғайраро таъмин менамояд. Амали ниҳоди ҳамоҳангозии муттасилии амалкарди соҳаи иқтисодии ҷомеаро таъмин мекунад, чунки ба воситаи он ширкаткунандагони фаъолияти ҳочагидорӣ ҳам захираҳои зарурии истеҳсолӣ ва ҳам шароити тақористеҳсолкуни худро ба даст меоваранд. Дар зимн, ниҳоди моликияти давлатӣ, пеш аз ҳама, ба сифати яке аз мачроҳои асосии бозтақсимоти даромади миллӣ ва афзори танзими иқтисодиёт ба нафъи субъектҳои ҳусусии ҳочагдори дар ҳайати он буда муҳтавои дигар ба ҳуд мегирад.

Ташаккул ва рушди системаи соҳти буҷет имкон медиҳад, ки дар сатҳи минтақавӣ ва маҳаллӣ сиёсати мустақили буҷетӣ дар доираи ҳудудгузории аз рӯйи қанунгузорӣ муқарраргардида ваколатҳо ва масъулиятҳо миёни мақомоти ҳокимияти сатҳҳои ғуногуни тавассути ниҳоди буҷети давлатӣ муқарраршуда амалӣ гардад. Дар Кодекси буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон системаи ягонаи буҷетӣ, яъне тартиби умумии ҳисобу қитоби нишондиҳандаҳои пешгӯишаванда дар саросари қишвар бо механизми ягонаи муайянкуни

имконоти даромадоварии субъектҳои давлат муайян карда шудааст. Равиши мазкур нисбат ба ислоҳоти робитаҳои байнибӯҷетӣ имкони гузаштан ба қоидаҳои расмишудаи тақсимоти кумаки молиявӣ миёни субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин мекунад. Дар соли 2001 нахустин маротиба шоҳиси иқтидори андозии ҳисобшуда аз рӯйи ММД ҳангоми тақсими кумаки молиявӣ ба субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор дода шуд.

Бунёд намудани ниҳод ба ташаккули системаи меъёрҳои устуворшудаи мӯҷозоти даҳлдор барои инҳироф аз меъёрҳо, инчунин воридсозии ин меъёрҳо, яъне донистан, фаҳмидан ва омодагӣ барои пайравии меъёрҳои мазкурро аз тарафи субъектҳои робитаҳои иқтисодӣ дар назар дорад. Татбиқи ниҳод бо он тавҷеҳ мешавад, ки он бояд фаъолияти омилҳои иқтисодиро дар низоми иқтисодӣ ба тартиб дарорад, амалкарди муассир ва ҳаддиақалсозии ҳарочоти транзаксиониро таъмин намояд.

Дар шароити кунунӣ вазифаи асосии ниҳодҳо бояд дар рушди иқтисодию иҷтимоии инфрасоҳторҳо (неру, нақлиёт, иртибот, мӯҷтамаи манзилию коммуналӣ, таҳсилот, тандурустӣ); рушди соҳаи инноватсионӣ; мусоидат ба рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ; дастгирии соҳибкории хурд; аз миён бардоштани номувозинатиҳо дар раванди рушд, ки дар навбати худ барои рушди устувори ба тафриқаи иқтисодиёт ва самаранокии баланди маблағгузориҳо асосёфта заминагузорӣ бошад. Ҳоли ҳозир дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон муддатест, ки якчанд ниҳодҳои молиявии рушд ташаккул ёфта ва амал мекунанд. Аз ҷумлаи онҳо метавон Фонди инвеститсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҶСШК «Агентӣ оид ба қарзҳои манзилӣ»-ро ном бурд, ки фаъолияти онҳо ба рушди соҳаи мушахҳаси иқтисоди миллӣ равона карда шудааст.

Амалияи корҳо зарурати пешниҳоди ҳимояи давлатиро дар шакли субсидияҳо ба буҷетҳои субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бунёди иншооти соҳтмони асосии субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки аз ҳисоби маблағҳои фондҳо ҳоҷаҳои бештар афзалиятноки минтақавӣ маблағгузорӣ шаванд. Ба ғайр аз ниҳодҳои молиявии рушд, инчунин ниҳодҳои ғайримолиявии рушд, ки вазифаи асосии онҳо ташаккули инфрасоҳторҳои фаъолияти соҳибкорӣ ҳоҳад буд, бунёд карда мешаванд.

Ба ақидаи В.Тантси, муносибатҳои байни одамон ҳар қадар бештар фардишуда бошад, ҳамон қадар чомеа бештар фасодзада мебошад, чунки дафтарсолорон (бюрократҳо) доимо аз тарафи дӯстону наздикини худ таҳти фишор қарор мегиранд²⁰. Равиши мазкур дар солҳои 70-уми аспри XX ба туфайли аввал дар кишварҳои ҷаҳони севум ва баъдан дар давлатҳои Ғарб қашф гардидани иқтисодиёти ғайрирасмии бо расму одатҳо ва арзишҳои маҳаллӣ иртиботи наздиқдошта, возеҳан расмӣ гардид. Яке аз тавзеҳоти таҳаммулпазирий нисбат ба коррупсия дар чомеа, аз нуқтаи назари равиши иҷтимоию фарҳангӣ метавонад назарияни фаъолнокии қарҳати коркардшуда аз тарафи криминологи амрикой Р. Кларк бошад²¹. Ба андешаи ӯ, аксарияти ҷиноятҳо аз тарафи одамони маъмулӣ содир мешаванд ва ин ба одатҳои дар чомеа вуҷуддошта марбут аст, ки боиси қонуншиканиҳо мегарданд. Аз ин дидгоҳ метавон фасодзадагии мансабдоронро ҳам тавзеҳ дод, ки бо тақозои иҷрои вазифа дар вазъияти фаъолнокии қарҳати дафтарсолорӣ қарор гирифтаанд.

Аз лиҳози ахлоқӣ даҳшатноктарин падида он аст, ки одамон вориди муомилаҳои коррупсионӣ гардида, ҳатто донистан намехоҳанд, ки рафтори ғайрияҳлоқӣ мекунанд ва на танҳо ба чомеа, дар ниҳояти кор, ба худ зарар мерасонанд. «Азбаски ахлоқ ва урпу одатҳо устуворанд, яъне бо ҳам робитаи хеле наздик дошта, бунёдан дар қаринаи умумии дигар шаклҳои фарҳангӣ печ дар печ шудаанд, мо ба онҳо бидуни ҳеч фикру андеша, бе ҳеч гуна интиҳоб пайравӣ мекунем, чунки интиҳоби дигар нест ва мо худ ба худ ва то ҳадде бешуруна аз пайи эҳсоси яклаҳзайна шуда, дигар хел рафтор карда наметавонем. Тамоман, кори дигар аст, вақте ки миёни худ ва рафтори шоиста амри вазифа меистад, яъне вақте ки дар миёни ду «табиат» дар инсон: табиӣ ва ҷамъиятӣ, поёни ва болоӣ, миёни даъвати табиат ва қонуни ахлоқ интиҳоб мавҷуд аст»²². Ба андешаи Ҷ.Тирол²³ амсилаҳое мавҷуданд, ки имкон медиҳанд муомилаҳои алоҳидаи коррупсионӣ дар заминai «анъана»-и чомеа мавриди пажӯҳиш қарор дода шаванд, дар ин ҳол, агар чомеа имрӯз нисбат ба ҳамин гуна чомеаи аввалий бештар фасодзада бошад, пас чомеаи имрӯз фардо, бо эҳтимоли зиёд, нисбат ба чомеаи минбаъда бештар фасодзада ҳоҳад гардид. Натиҷаи ҷолиб дар он аст, ки иқтисодиёти низ ҳам дар давраи кутоҳмуддат ва ҳам дар давраи дарозмуддат коррупсияро «дар хотир дорад». Бинобар ин, чомеаи аз фардҳо иборатбуда, ки «сироятзада»-и коррупсия шудааст, ба чомеае мубаддал мешавад, ки дар он ҷо коррупсия ба ҳукми анъана медарояд, «даври ботили коррупсия» низ фаро ҳоҳад расид, вақте ки насли нав аз ғуноҳи пораҳӯрии нахусттавлиди гузаштагон зарар мебинад.

²⁰ Tanzi V. Corruption, Governmental Activities and Markets. International Monetary Fund Working Paper, 1991.

²¹ Clarke R. Routin Activity and Rational Choice. New Brunswick. 1993.

²² Лазарев В.В. Этическая мысль в Германии и России. Кант-Гегель-Вл Соловьев. - М., 1997.-С 7.

²³ Tirole J.A. Theory of collective reputations// Research Papers in Economics of Stockholm. 1993.-№3.

Амсилаи «инқилоби шарафмандӣ» дар асари К. Биччири и К. Ровелли²⁴ пешниҳод шудааст, ки дар он коррупсия ҳамчун мубодилаи ғайриқонуни ришваҳо барои ба даст овардани қарордодҳо миёни сиёсатмадорон ва паймонкорон баррасӣ шудааст. Дар асари мазкур нишон дода мешавад, ки пайванд додани ҳузури гурӯҳҳои хурди бозигарони «бошараф» ва маҷмӯи ҳарочоти иҷтимоӣ метавонад қобили мулоҳиза бошад, то ки системаро ба нуқтаи буҳронӣ расонад, ки дар он сатҳи мувозинаи устувори коррупсия, якбора бесубот мегардад. Вақте ки система дар чунин нуқтаи садамавӣ қарор дорад, камтарин такон кофӣ аст, ки онро ба дигар ҳолати мувозина бибарад. Ҳамин тавр, «инқилоби шарафмандӣ» ба вуқӯй меояд. Дар ҳолати нави мувозинат ҳамаи бозигарон сайдӣ мекунанд, ки нисбатан бошараф бошанд ва ин мувозинат ҳамеша аз рӯи шароити амсила босубот ҳоҳад буд.

Дар муқомимат ба коррупсия дар маҷомоти ҳокимиюти давлатӣ ташаккули фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон, усулан муҳим мебошад ҳамзамон бо оғозҳои муқтадири худсозмонидҳӣ, эҷодиёти бошууруна ва ташкилкунанда дар маҷоми афзалиятнок қарор дошта бошад. Воқеан, муносибати бошуурунаи ҷомеа ва афрод нисбат ба ҳуқӯқ ба зарурати ташаккули меъёрҳои нави ҳуқуқии фарҳанги ҳуқуқӣ ҳоҳад овард.

Коррупсия ба бахши фарҳанги миллат табдил ёфтааст, бинобар ин, шахсони истифодакунандай методҳои ҷанбаи коррупсионидошта, метавонанд дар ҳайрат бимонанд, агар таъкид намоед, ки коре, ки онҳо мекунанд, бешарафона ва ғайриахлоқӣ мебошад.

Ба дараҷаи қобили мулоҳиза коррупсия дорои омилҳои тавони муйянкунандаи ба тарзи зиндагии одамон мансуббуда мебошад. Соҳаҳое, ки як замонҳо мудаффақ ҳисоб мешуданд, ба таъсири ҳаробиовари коррупсия дучор шуданд, масалан, коррупсия ба системаи таҳсилоти роҳ ёфта, ба таълиму тарбияи насли наврас зарари беандоза овард. Дар натиҷа, фаъолнокии таҳсилии муҳассилон ва донишҷӯён якбора паст шуда, бехудагардӣ ва танбалӣ дар сафҳои онҳо афзоиш ёфт ва барои бисёрии онҳо гирифтани таҳсилоти қасбӣ ба мусоидати падару модар вобаста гардид. Шикаста шудани системаи таҳсилоти беҳамтои тайи даҳсолаҳо ташаккулӯфта, ки бартарии он дар таҷриба ба исбот расида буд, тавассути талошҳои бемулоҳиза ва ё мукин аст бадқасданаи ислоҳоти он дар асоси тиҷоратӣ-бозорӣ таъсири ҳаробиовар ворид намуд. Чунин шаклҳои коррупсия рушд карданд, ки дар раванди онҳо як навъ паймони намояндагони ҳокимиюти маҳалӣ, роҳбарони муассисаҳои истеҳсолии вилоят ё нохия бо маҷомоти ҳифзи ҳуқӯқ арзи вуҷуд мекунанд. Дар натиҷа, ҳам соҳторҳои тиҷоратӣ, ки манфиатҳои онҳоро шахсони мансабдори мазкур намояндагӣ мекунанд ва ҳам соҳторҳои ҷинояткории муташаккил метавонанд дар речай мусоидат амал намоянд.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд мавҷуд будани якдигарро дар назар доранд. Бо шарти муйян метавон гуфт, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд ҳангоми мавҷуд будани навъи мувофиқ ва муносиби иқтисодиёт имконпазир мебошанд. Маҳз ҷенакҳои моҳиятӣ ва системаи ҳам иқтисодӣ ва ҳам сиёсии зерсистемаҳо ба ҷанбаи ҷомеаи шаҳрвандӣ вобаста мебошанд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун системаи таъмини фаъолияти ҳаётни соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва маънавӣ баромад карда, истеҳсол ва бозистеҳсол ва интиқоли таҷриборо аз насл ба насл таъмин менамояд. Инҳо ҳама системаи ниҳодҳо ва робитаҳои ҷамъиятие мебошанд, ки уҳдадоранд шароитро барои иҷтимоиқунонӣ ва худамалисозии фардҳои алоҳида ва колективҳо, амалисозии алоқаҳои ниёзҳои ҳусусӣ ва дастаҷамъӣ ҳуҷайё созанд. Ниҳодҳо-созмонҳо барои фарди алоҳида сарҷашмаи ҳокимиюти ба шумор мераванд.

Ниҳодҳо, созмонҳо ва колективҳо уҳдадоранд, иқтидор ва имконоти шахси алоҳидаро таъмин намоянд. Инҳо, яъне ниҳод-созмонҳо барои фарди алоҳида ҳамчун манбаи ҳокимиюти, нуғуз ва обруҳи хизмат мекунанд.

Оила - ниҳоди асосӣ ва маъмултарини ҷомеа буда, гурӯҳ ҳамчун воҳиди муҳими амалкарди иҷтимоӣ дар ҷомеаи шаҳрвандӣ ба шумор меравад. Гурӯҳҳои гуногуни референтӣ робитаҳои мутақобилаи миёни шаҳсҳои алоҳидаро бо давлат фароҳам мевараанд. Онҳо, дар айни замон, ба сифати ниҳодҳои фосилавии соҳтмони ҳомили ҳуди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва соҳаи сиёсӣ - ба мисли ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои қасабавӣ, васоити аҳбори омма баромад мекунанд.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ - ин на таҳо мұчтамаи ниҳодҳо, балки системаи робитаҳо ва муносибатҳо, ин - ташкилоти иҷтимоию фарҳангӣ ва сиёсии фарҳангӣ мебошад, ки дар ин ҷо маҳсулоти моддӣ ва маънавӣ баҳам омада, муттаҳид мегарданд. Ҷомеаи шаҳрвандиро бидуни анъанаҳои миллӣ, динӣ, маънавӣ, асотир, рамзҳо, қолабҳо, меъерҳо ва арзишҳои шурӯр ва рафткор наметавон тасаввур намуд. Вай шомили системаи муйяни робитаҳои иҷтимоӣ, ки дар онҳо манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маънавии одамон ташаккул ёфта, амалӣ мегардад.

²⁴ Biochieri C., Rovelli C. Evolution and Revolution. The Dynamic of Corruption. // Rationality and Society, 1995. -Vol.7.- № 2.

Чомеаи шаҳрвандиро набояд дар шакли кадом як гуногуншакли парокандаю бенизом, оғозҳои сершумори гуногуни чудогонаи оддӣ ва бидуни меҳвари дохилии ягона тасаввур намуд. Комилан, баръакс аст, барои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамзистии узвӣ ва ҳамгарои он бо нерӯҳои иҷтимоӣ, ниҳодҳо, созмонҳо, гурӯҳҳои манфиатдор ва ғайра хос аст, ки дар ҷаҳорчӯби аз лиҳози талоши умумӣ барои зиндагии муштарак муттаҳид шудаанд (Самсин, 2003.- С. 67).

Метавон ғуфт, ки нақши ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳаёти қишвар ҳанӯз яқинан кофӣ нест, таъриҳан, ҳолате ба вучуд омадааст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муддати тӯлонӣ ҳокимияти давлат бар ҷомеа устувор будааст.

Мутахассисон қайд мекунанд, ки вақтҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди пайдоиши ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷараён дорад. Суҳан дар бораи ташаккули тадриҷии заминаи иҷтимоӣ ва дар навбати аввал то ҳадде афзоиш доштани намояндагони синфи миёна (менечерон, мутахассисони қасбӣ, хубрагони нави иқтисод, намояндагони созмонҳои башардӯстӣ, зиёйёни илмию техниکӣ ва ғайра) меравад. Тадриҷан, беш аз пеш, ҷунин ниҳодҳои маъруфи самти шаҳрвандӣ, аз қабилии созмонҳои ҳайрия, таҳсилотӣ, иттиҳодияҳои ҳимояи ҳуқуқ, воситаҳои аҳбори омма эътирофи ҷамъиятӣ пайдо мекунанд. Агар солҳои пешин дар қишиҷар давлат, асосан фаъолияти ниҳодҳои шаҳрвандиро таҳти фишор қарор дода, танзим мекарда бошад, пас, дар шароити кунунӣ վазифа иборат аз роҳандозӣ намудани ҳамкорӣ бо онҳо ба хотири ҳадафи умумӣ-баланд бардоштани некуаҳволии шаҳрвандон аст. Ҳанӯз дар замони мавҷудияти ИҶШС воҳиди маҳсуси илмӣ-Озмоишгоҳи марказии илмию таҳқиқотии проблемаҳои иқтисодӣ-ҳуқуқии ҳифзи моликияти сотсиалистӣ таъсис гардида буд. Вазифаҳои асосии ин муассисаи илмии дар ҳавъи худ ягона ва мунҳасир ба фард аз инҳо иборат буд: амалисозии таҳқиқоти ҳамаҷонибаи сабабҳо ва шароити мусоидаткунанда ба дуздӣ ва дигар ҷиноятҳои мансабӣ ва ҳоҷагӣ; коркарди тадбирҳои дорои ҷанбаҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилӣ оид ба таъмини ҳифзи моликияти сотсиалистӣ; иштирок дар омодасозии санадҳои мөъёрии танзимкунандаи равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар бобати ҳифзи моликияти сотсиалистӣ. Кормандони озмоишгоҳи мазкур ҳанӯз дар охири солҳои 70-ум сабабҳои пайдоиши дуздиҳои қалонро дар соҳаи савдо, қишиҷарӣ (паҳтакорӣ, сабзавотпарварӣ), саноати сабук (коркарди пашм ва мӯина), дар нақлиёт ва соҳтмон ошкор карда буданд. Аз тарафи онҳо даҳҳо маводи иттилоотӣ барои мақомоти раҳбарӣ бо пешниҳодҳо ҷиҳати бартарафсозии сабаб ва шароити мусоидаткунанда ба дуздиҳои моликияти сотсиалистӣ таҳия гардида буданд. Дар рушди криминологияи иқтисодӣ метавонанд мутахассисони гуногун – иқтисодшиносон, сотсиологҳо ва ҳуқуқшиносон иштирок намоянд. Аммо нақши асосӣ дар ин ҳол бояд ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҷааллуқ дошта бошад.

Нуқтаи асосӣ ин аст, ки дар марҳилаи ибтидойӣ, акнун дар шароити дар ҳоли густариш будани таҳқиқоти иҷтимоӣ дар ҷомеаи мо, мақомоти умури дохила бо доштани соҳтори басо сершоҳаи ҳудудии худ, бидуни ҳароҷоти назаррас метавонист миқдори фаровони иттилооти иҷтимоию иқтисодии криминологияро ҷамъоварӣ намояд, ки дар заминаи он таҳияи пешгӯҳои даҳлдор имконпазир мебуд. Дар ниҳояти кор, маҳз мақомоти умури дохила дорои имкониятҳои беназире мебошанд, ки дар асоси таҳлили фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ сабабҳо ва шароити мусоидаткунанда ба дуздиҳои моликияти сотсиалистӣ таҳия гардида буданд. Дар рушди криминологияи иқтисодӣ метавонанд мутахассисони гуногун – иқтисодшиносон, сотсиологҳо ва ҳуқуқшиносон иштирок намоянд. Аммо нақши асосӣ дар ин ҳол бояд ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҷааллуқ дошта бошад.

Ҳоло якчанд омилҳои арзи вучуд намудани иқтисодиёти ғайрирасмиро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Машғулият дар бахши ғайрирасмии иқтисодиёти Ҳамзамон бо табоҳ гардидани вазъи иҷтимоию таҳассусӣ машғулияти ғайрирасмӣ афзоиш мекунад. Нафақаҳӯрон дар ин маврид истисно ҳоҷанд буд. Ба машғулияти ғайрирасмӣ тэъдоди зиёди шаҳсони дорои даромадҳои баланд, нисбат ба одамони камдаромад ҷалб гардидаанд, ки ин аз даромади баланд доштани шаҳсони машғулияти иловагидошта шаҳодат медиҳад. Мутахассисон ин далелро бо он шарҳ медиҳанд, ки даромади баланд ба рақобати бештар доштан дар бозори меҳнат мувофиқат мекунад.

Вижагии бозори ниҳонии меҳнат ба қишиҷо ҷудошавӣ ва қутбияти назарраси он мебошад. Дар як қутб афроди дорои даромадҳои хеле баланд қарор доранд ва он имкон медиҳад, ки ба тиҷорати қалонтар гузаранд, дар қутби дигар бошад, намояндагони қишиҷои камбизоати ҷомеа, шаҳсони дорои дараҷаи пасти коршоямӣ, қишиҷои бенавошуда қарор доранд. Барои онҳо имконоти дар бахши расмии иқтисодиёти пайдо кардани кор маҳдуд мебошад. Вижагии хоси бозори ниҳонии меҳнат аз байн рафтани марзҳои миёни шуғли расмӣ ва ғайрирасмӣ мебошад.

Аз як тараф, раванди аз бахши расмӣ ба бахши ғайрирасмӣ рафтани коргарон ба вуқӯй ояд, аз тарафи дигар, машғулият дар бахши расмӣ, беш аз пеш, хислатҳое аз қабилии пинҳонсозии оммавии даромадҳо ва риоя нашудани қонунгузории меҳнат дар мавриди кафолатҳои иҷтимоии кормандонро ба худ мегирад. Сатҳи баланди машғулияти меҳнатии соҳавии ниҳонӣ дар миёни шаҳсони машғул дар бахши расмии иқтисодиёти ба музди кори ноустувор ва ноҷиз дар соҳторҳои давлатӣ ва ҳолати бесуботи бисёр корхонаву муассисаҳои ғайридавлатӣ вобаста мебошад. Машғулияти ниҳонӣ ҳам бесубот аст, ки кормандонро ҳатто

дар ҳолати паст будани музди меҳнат аз тарк кардани чойи асосии кор барҳазар медорад. Аҳамияти баҳши ғайрирасмӣ барои иқтисодиёт яксон нест. Аз як тараф, нақши он барои таъмини шуғли иловагии аҳолӣ ва афзоиши даромадҳои афрод, тавсееи истеҳсоли молҳо ва хизматрасониҳо мусбат мебошад. Баҳши ғайрирасмӣ суқути якбораи сатҳи зиндагии аҳолӣ ва афзоиши бекориро пешгирий мекунад. Вай барои бисёр афрод имкони интихоби речеи муносибро фароҳам меоварад.

Аммо, дар ин ҳол баҳши ғайрирасмии шуғл проблемаҳои сершумори иҷтимоиро ба миён меоварад. Дар ин ҷо кафолатҳои иҷтимоӣ, назорат аз болои шароити меҳнат, сифати молҳо ва хизматрасониҳо вуҷуд надоранд, коргарон таҳассус ва малакаҳои касбии ҳудро аз даст медиҳанд. Шуғли ниҳонӣ барои рушди муҳити криминалий шароити иловагӣ ба вуҷуд меоварад. Давлат маблағҳои зиёдери дар натиҷаи пинҳон доштани даромадҳо аз андозбанӣ аз даст медиҳад.

Бозори ғайриқонуни узвҳои пайвандии бадан. Дар замони ҳозира ҳеч як қишивар қодир нест, ки барои пайванди аъзои бадани одам эҳтиёҷоти ҳудро пурра таъмин намояд ва шумораи одамони мунтазири ҷарроҳии пайвандсозии аъзои бадан нисбат ба пешниҳоди онҳо бо суръати бештар дар ҳоли афзоиши мебошад. Тавре ки директори пажӯҳишгоҳи криминологии Австралия иброз доштааст, «тааҷҷубовар нест, бозори «сиёҳ» ба вуҷуд омадааст, ки дар он аъзои бадани инсон бо нарҳҳои баланд фурӯҳта мешаванд. Шумораи зиёди шахсони бенаво ва бе манзили зист, аз ҷумла қӯдакон дар ноҳияҳои шаҳрҳо расонандагони асосии аъзои бадан барои пайванди узв мебошанд. Ҳамзамон бо пешрафти техникӣ, ки имкони давомнок намудани муҳлати нигоҳдории узвҳоро бâъди гирифтани онҳо имконпазир месозад ва амалисозии интиқоли онҳоро ба масофаҳои дур фароҳам меоварад, албатта бозори сиёҳи чунин молҳо аҳамияти бештар пайдо ҳоҳад намуд. Яке аз сабабҳои пайдоиши ҳолати ташвишовар барои тақдири одамони дуздидашуда бо эҳтимоли зиёд қуштани онҳо барои истифодаи аъзои бадани онҳо тавзеҳ мегардад. Ҳарчанд, ки маълумот дар бораи маҳз ба ҳамин мақсад дуздидани одамон ҳеле кам бошад ҳам, аммо далели вуҷуд доштани бозори «сиёҳи» аъзои бадани инсон бебаҳс аст ва он тиҷорати фоидаовар мебошад. Масалан, дар Аргентина ҳолатҳои сӯиистифодай ҷарроҳиҳои пайванди узв ба мушоҳида расидааст, вақте ки аз беморони дар ҳолати марги клиникӣ буда, дар асоси сканграммай майнаи сар ҷандин маротиба қарнияти ҷашмро гирифта буданд. Ҳолатҳои содир кардани аъзои бадани инсон бо истифодаи ҳуҷҷатҳои қалбакӣ ва ҳаридуфурӯши аъзои бадани инсон дар Аргентина, Бразилия, Гондурас, Мексика ва Перу ба ҳаридорон аз Олмон, Италия ва Швейцария тасдиқ шудаанд.

Набудани бозори қонунии узвҳои пайвандии бадани инсон аз нуқтаи назари иқтисодӣ ба ҳасороти ҷандинмиллиард долларии ҳам донорҳои билқувва ва ҳам узвҳои пайвандии ба фурӯшнарафта аз рӯйи арзиши воқеии онҳо ва ҳам муштариёни талабгори онҳо боис мегардад. Албатта, далелҳои қотеъ бар зидди маъни фурӯши аъзои бадани инсон вуҷуд доранд. Далели аввал вобаста ба ноқисии иттилоот аст. Фурӯшандагон метавонанд иттилооти номусоидро дар бораи вазъи саломатии ҳуд пинҳон намоянд. Аммо ба андешаи эксперտҳо, дар ин ҳолат ҳам, роҳандозии санчиш ва ҳарочоти вобаста ба он самараноктар нисбат ба маъни он ҳоҳад буд. Далели дувум он аст, ки тавзъе намудани ашёи муҳими мавриди зарурат дар вобастагӣ бо қобилияти пардоҳт доштан ноодилона аст. Далели мазкур, сирфан иқтисодӣ набошад ҳам, аммо дорои ҷанбаи иқтисодӣ мебошад.

Фоҳишагии муташаккил. Таърихи рушди бозори хизматрасониҳо оид ба танfurӯshӣ ба аъмоқи асрҳо рафта мерасад. Аз замонҳои қадим ин бозор таҳти назорати ташкилоти ҷинӣ мебошад. Тамоюли нави рушди бозори мазкур миқёси афзояндаи байналмилалии он, беш аз пеш, истифодаи маводи нашъавар ҳамчун воситаи ба ғоҳишагӣ маҷбур соҳтан мебошад. Ҷавондуҳтарон ва бâъзан, ҷавонписарон аз як қишивар ба қишивари дигар ва ғоҳе аз як қора ба қораи дигар ба масирҳои хуб танзимгардида, ки Африқо, Осиё, Аврупо ва Амрикои Лотиниро пайваст мекунанд, интиқол дода мешаванд. Шахсони мазкур аксаран қурбонии пешниҳодҳои дурӯғин барои кор мегарданд ё рабуда мешаванд. Минбаъд онҳоро бо зӯроварӣ ба итоат маҷbur мекунанд. Дар ин ҳол фирор кардан бо сабаби надоштани ҳуҷҷат, надонистани забон ё набудани тамос дар қишивари бо зӯйӣ нигоҳдоришаванда душвор ҳоҳад буд.

Одамfurӯshӣ. Одамfurӯshӣ шомили интиқол додани муҳочирони ғайриқонунӣ, занон барои ғоҳишагӣ, неруи корӣ барои кор дар шароити ғуломона, хизматгори хона аз қишиварҳои пешрафта, қӯдакон барои фарзандҳои ба ивази маблағҳо қалон мебошад. Ҳолатҳое маълуманд, ки волидайн ҳудтарони ҳудро ба сифати арӯс, аксаран ба мардони сарватманд аз қишиварҳои дигар мефурӯшанд. Дар миёни шаклҳои одамfurӯshӣ ҳолатҳои ба ғуломӣ фурӯхтан, дуздидани одамон барои фурӯш маълуманд.

Тиҷорати мазкур дар қишиварҳои дигар низ паҳн гардид. Кормандони раёсати оид ба мубориза бо ғоратгарӣ ғурӯҳро ошкор намуданд, ки ба дуздидани фарзандони волидайн сарватманд машғул буданд.

Заминаи ҳуқуқӣ барои барҳам задани ин намуди ҷиноятҳо коғӣ мебошанд. Дар шароити беш аз пеш шаффоғияти сарҳадҳои қонунҳои мазкур саҳттар мешаванд. Аммо проблема ба даври нав ворид гардид, зеро сокинони қишиварҳои ҷаҳони севум талош меварзанд, ки ба қишиварҳои нисбатан пешрафта муҳочират

намоянд. Селаҳои муҳочирони ғайриқонунӣ бештар аз тарафи ҷинояткории муташаккил назорат мешавад. Қасоне, ки ба қишварҳои пешрафта меоянд, маъмулан бекор буда, ба қишири бемаслакони истифодашаванда дар ҷинояту бетартибҳо табдил меёбанд.

Тиҷорати ғайриқонуни ҳайвоноти ваҳшӣ. Тайи чанд даҳсолаҳои охир аз тарафи аҳли ҷомеа дарки ҳатаре, ки фаъолияти беназорати инсон ба муҳити зист мерасонад эҳсос шуда, саъӣ мегардад, ки ин бемувозинатии экологӣ пешгирӣ шавад. Имрӯз ҷомеаи байнамилалӣ, беш аз пеш, ҳатар барои муҳити атрофро дарк менамояд ва бонги ҳатар мезанад. Дар натиҷаи ҷунун фаъолият бисёр намудҳои ҳайвонот аз байн рафтаанд ва бисёр намудҳои дигарро ҳатари нобудӣ дар ояндаи наздикитарин таҳдид мекунад. Аммо дар бисёр соҳаҳои саноат ба ҳайвоноте, ки шикори онҳо мамнӯн мебошад, талабот мавҷуд аст. Нарҳои хеле баланд, ки талаботро ба ин қабил молҳо ба вучуд меоварад, ба ин фаъолият гурӯҳҳои муташаккили ҷиноиро ҷалб мекунанд. Маълумоти сершумор тиҷорати густардаи байнамилалии ҳайвоноти ваҳшӣ аз бақадри нокифоя будани маъни ҳуқуқии он шаҳодат медиҳанд.

Адабиёт

1. Tanzi V. Corruption, Governmental Activities and Markets. International Moncfary Rund Working. Papct,1991.
2. Clarke R. Routino Activity and Rational Choice. New Brunswick. 1993.
3. Лазарев В.В. Этическая мысль в Германии и России. Кант-Гегель-Вл Соловьев. - М., 1997.-С 7.
4. Tirole J.A. Theory of collective reputations// Research Papers in Economics of Stockholm. 1993.-№3.
5. Biochieri C., Rovelli C. Evolution and Revolution. The Dynamic of Corruption. // Rationality and Society, 1995. -Vol.7.- № 2.

АННОТАЦИЯ

РОЛЬ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье речь идет об укреплении роли института гражданского общества в антикоррупционной деятельности. Таджикистан постепенно превратился в страну, где коррупция становится неотъемлемой частью практики государственного управления, продвижения предпринимательства и раздел актуальных проблем граждан. Для страны характерен высокий уровень коррупции. По итогам проведенных нами опросов, среди интеллигенции, 98% опрошенных верили, что коррупция в стране фактически охватила все структуры государственной власти.

Ключевые слова: законодательство, коррупция, государство, социальная коррупция, власть, торговля, тайная экономика, опрос.

ANNOTATION

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN ANTI-CORRUPTION ACTIVITIES

The article deals with strengthening the role of the civil society institution in anti-corruption activities. Tajikistan will gradually turn into a country where corruption becomes an integral part of the practice of public administration, promoting entrepreneurship and solving urgent problems of citizens. The country is characterized by a high level of corruption. According to the results of our surveys among the intelligentsia, 98% of respondents believed that corruption in the country actually covered all structures of state power.

Keywords: legislation, state, corruption, social status, business, political corruption, state corruption, foreign corruption.

ТДУ 338. 4

ОМИЛҲОИ ТАЪСИРКУНАНДАИ РАҶОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Валиев З.Ч. ҳодими калони илмӣ, Ҷобиров Ш.А. мудири шӯба-ИИК АИКТ, Саидов А.И. – унвонҷӯи ДДД

Калимаҳои қалидӣ: раҷобатпазирӣ, маҳсулот, талабот, рақибон, рушд, иқтисодиёти бозоргонӣ, қишоварзӣ, бозор.

Дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои бозоргонӣ ҳалли масъалаи озуқаворӣ аҳамияти маҳсусро қасб намудааст, зеро он бевосита ба устувории сатҳи иҷтимоию иқтисодии қишвар таъсири худро мерасонад. Дар айни замон, ҳангоми нокифоя будани таъминоти баҳши аграрӣ бо захираҳои истехсолӣ, якбора бад гардидани вазъи молиявии истехсолкунандагони молу маҳсулот, таҳия ва татбиқи низоми ҳамаҷониба тадбирҳое, ки ба устуворӣ ва рушди минбаъдаи самаранокии соҳаи қишоварзӣ нигаронида шудаанд, аҳамияти аввалиндарача дода мешавад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки татбиқи рушди иқтисоди бозорӣ дар мисоли иқтисодии мамлакатҳои тараққикарда, ки ба сатҳи баланди рушди муносибати бозорӣ расонидаанд, раҷобат дар бозори ҷаҳонӣ яке аз қувваи бузурги ҳаракатдиҳанда ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи устувор гардидани раҷобат дар бозор,

пеш аз ҳама таъмини бозор бо молҳои рақобатпазир ва хизматрасониҳо пурзуртар мегардад, дар ин асос сифати кор баланд ва ҳарочот кам гашта, нархи маҳсулот паст мешавад. Ҳамаи ин масъалаҳои номбаршуда дар асоси муборизаи рақибон мувофиқи талаботи бозор ҳалли худро меёбанд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагон бо маҳсулоти хушсифат ва бо нархи паст баровардани молу маҳсулот аз тарафи субъектҳои ҳочагидор вазифаи асосии онҳо ба ҳисоб меравад.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки барои ҳар як иштирокчии бозор яке аз вазифаҳои муҳим ин муайян кардан ва инкишоф додани афзалияти рақобати худӣ мебошад, ки ин барои ба даст овардани мақсадҳои дар пеш гузаштаи субъекти ҳочагидор ҳангоми мубориза бо рақибон имкон медиҳад. Дар ин сурат интихоби масъалаҳои идоракунӣ бояд аз рӯи дурустӣ ва амалӣ будани маълумот оид ба рақобатпазирин ҳақиқии объектҳои идоракунӣ муайян карда шаванд.

Омилҳое, ки идоракуни рақобатпазиро мушкил мекунанд, номуайяни мухити бозор, ки ҳатман дар фаъолияти худ дилҳоҳ ташкилоти иқтисодӣ, ширкати ҳориҷӣ ё ин ки корхона ба он дучор мегардад, ба ҳисоб меравад. Молистехсolkунандаи алоҳида маълумотҳои пурра дар бораи ояндаи худ ва қобилияти пешакӣ дарёftи ҳамаи тайиротҳое, ки метавонанд дар мухити беруна ба амал оянд, надорад.

Дар ин ҳолат таҳлили пешакӣ нигаронидашудаи рақобатпазирӣ метавонанд, ки ҳамчун як роҳи равшан кардани шароитҳои дохили фаъолияти ҳочагидорӣ аз назар гузаронида шавад, балки шароитҳои берунаро низ бояд дида барояд, ки онҳо номуайяни ва хатарро кам менамоянд, инчунин он ҳамчун предмети аз миён бардоштани номуайяни хизмат мекунад. Омилҳои ба рақобатпазирин маҳсулоти кишоварзӣ таъсиррасон дар расм пешниҳоҳд карда шудааст.

Айни замон дар корхонаҳои кишоварзӣ имконияти истифодаи чунин намуди маълумот бисёртар аз рӯи баҳисобирии маълумот оид ба ҳарочотҳои умумӣ барои истеҳсоли маҳсулот, инчунин оид ба ҳуди истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот бо роҳҳои гуногун ба ҳисоб гирифта мешавад.

Дар ҳалли масъалаҳои идоракуни рақобатпазирӣ на ҳама вақт аз рӯи маълумоти овардашуда, барои давраҳои оянда амалӣ гардонида мешаванд, яъне новобаста аз он, ки имкониятҳои баҳисоб гирифтai заҳираҳоро тезонем ва равандҳои иҷтимоӣ - иқтисодиро тақмил дижем, пас рақобатпазирӣ ба назар мерасад.

Бинобар ин, дар асоси омӯзиши методҳои нави рақобатпазирӣ нақши муҳимро шакли таҳлили иҷтимоӣ - иқтисодӣ мебозад, яъне ҳамчун «Таҳлили ояндадори нигаронидашуда» [1] ба назар мерасад.

Натиҷаҳои таҳлили ояндадори нигаронидашуда бояд ҳангоми ҷустуҷӯи имкониятҳои баланди рақобатпазирин истеҳсолот мавҷуд бошанд, ки он дар асоси арзёбии шароитҳои маҳсуси бартариятҳои субъектҳои фаъолияти ҳочагидорӣ ба даст оварда мешавад.

Имрӯзҳо муборизаи рақибон қариб, ки ба муборизаи стратегӣ табдил ёфтааст, ки ин дар ҳама ҷиҳат дида мешавад. Аммо барои истифодаи потенсиал таҳлили ояндадори нигаронидашударо лозим меояд, ки аз рӯи як қатор принципҳо амал намоянд. Зоро онҳо дар доираи барномаҳои амалкунанда оид ба идоракуни рақобатпазирӣ тасвир шудаанд.

Ҳалли масъалаҳои ташкили самараноки амалкунандаи КАС ва баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирин соҳаи кишоварзӣ, ки яке аз вазифаҳои ислоҳоти аграрӣ ба шумор меравад, бояд маълумоте барои нусхабардории соҳти муносибатҳои бозори ҳориҷӣ дошта бошад.

Ҳангоми тадбиқи ислоҳот дар соҳаи кишоварзӣ ҳангоми равона кардани шиддатгирии механизми бозор ва ба шакли муайян даровардани рақобат бо роҳҳои ғайриратсионалӣ як қатор ҳодисаҳоро ба амал овард. Ислоҳоти аграрӣ ҳангоми надоштани муносибатҳои комплексӣ ва илман асоснокшудаи низоми барномаҳо гузаронида шудааст. Ҳатто аз назар гузаронии қонунгузории аграрии солҳои охир имкон медиҳад, ки сатҳи ҳуқуқии муносибатҳои аграриро дар доираи иқтисодӣ ба танзим дарорад.

Дар қонунгузории аграрии имрӯза муносибатҳои субъективӣ низ амал мекунанд, ки онҳо барои зоҳир кардани майлу рафбатҳои мухталифи гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ, ки ба оқибатҳои негативӣ ба монанди иқтисодиёти КАС оварда мерасонад, ки он дар ҳаёти иҷтимоии дехот дида мешавад. Дар натиҷа ислоҳоти гузаронидашуда, ҳалли масъалаи асосиро ба иҷро нарасониданд, ки ин метавонист шароитҳои бозорро тақмил дижад ва даромаднокии баланди рақобатпазирин истеҳсолоти кишоварзиро таъмин намояд.

Ин ҳодисаҳои ба амаломадаро давлат дар шакли буҳрони аграрӣ қабул менамояд, аз он ҷумла надоштани дастгирии рақобатпазирин молистехсolkунандағони худӣ ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозори беруна ба назар мерасад. Бинобар ин, яке аз сабабҳои таназзули истеҳсолоти кишоварзӣ ин коҳиш ёфтани дастгирии давлатии КАС мебошад.

Дар назар доштан мумкин аст, ки рақобатпазирин истеҳсолоти кишоварзӣ аз имкониятҳои фаъоле, ки ба низоми муносибатҳои рентавӣ таъсир мерасонад, вобастагӣ дорад. Инчунин бо роҳи таасуроти фаъоли

давлат ба раванди ташкили рентавӣ ба воситаи низоми андоз, ки ба самти пардоҳти рентай замин равона карда шудааст, метавонад шароитҳои тақрористеҳсолро дар баъзе қитъаҳои замин беҳтар намояд.

Аз ин рӯ, барои гузаронидани таҳлили ояндаи рақобатпазирӣ дар якчанд давраҳо пешниҳод кардан мумкин аст, ки ҳар қадоми онҳо дар асоси таҳлилҳои худии қабулгардида дар назар дошта мешавад.

Вазифаи арзёбии оморӣ – тайёр кардани базаи маълумотӣ барои таҳлили омилҳо бо мақсади пешниҳоди таъсирӣ омилҳои алоҳида ба нишонаҳои натиҷавии истифодашуда, аз он ҷумла дар асоси татбиқи гузошташудаи сатҳи рақобатпазирии субъектҳои алоҳидаи фаъолияти ҳочагидорӣ, муайян кардани тамоюли қатъшавии нишондодҳои муайянни рақобатпазирӣ дар давраҳои гузашта ба назар мерасад. Бинобар ҳамин яке аз роҳҳои асосии арзёбӣ ин муқоисакунӣ ба ҳисоб меравад.

Яке аз масъалаҳои асосӣ дар назди таҳлилкунанда дар давраи пешбинишуда – интихоби хусусиятҳои базавӣ мебошад, ки метавонад ҳамчун нишондиҳандан худӣ объекти таҳлил муайян гардад. Дар ҷамбастӣ натиҷавӣ интихоб бояд аз рӯйи мақсадҳои таҳлил зоҳир кардани тамоюл, қонунияти инкишоф, муайян кардани мавқеи рақобат ва ғайра муайян карда шавад.

Истифодаи принципҳо ва қабули таҳлили дурнамои рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ метавонад ба ҳалли масъалаҳои коркарди низоми нишондиҳандои рақобатпазирӣ наздик шаванд, ки онҳо дар худ тамоми хусусиятҳои маҳсуси шароитҳои соҳаи кишоварзиро нишон медиҳанд.

Ҳангоми ҳалли масъалаи дар боло зикршуда, тавсияҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

- хулосаи натиҷавӣ оид ба рақобатпазирӣ маҳсулоти кишоварзӣ бе ҷамъбасткунии натиҷаи иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ ғайриимкон аст. Ин хулосаҳо барои КАС хеле муҳим мебошад, ки дар он баҳисобигории хусусиятҳои омилҳои иҷтимоӣ ва табиии фъолияти ҳочагидорӣ нишон дода шудааст. Вале афсус, ки айни замон илми иқтисодӣ воситае надорад, ки натиҷаи истифодаи захираҳои моддӣ ва табииро ҷен кунад. Танҳо гуфтан мумкин аст, ки ҷо қадаре эҳтимолияти фоидаи иқтисодӣ зиёд бошад, ҳамон қадар ҳолатҳои нишондодҳои иҷтимоӣ паст мегардад. Дар вобастагӣ бо мушкилоти зикрёftа танҳо арзёбии алоҳидай нишондодҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии рақобатпазирӣ зарур мебошад;

- низоми нишондодҳои рақобатпазирӣ дар ҳуд бояд арзёбира ҳамчун фъолияти дурнамои субъект доро бошад;

- арзёбии давлатии рақобатпазирӣ маҳсулоти кишоварзӣ лозим аст, масалан, пур кардани қисми даромади буҷет ё ин ки имкониятҳои маблағузории соҳаи иҷтимоӣ.

Адабиёт

1. Загайтов И.Б., К.С. Терновых, В.И. Коротченков, А. К. Камалян Основы аграрной теории: учебное пособие / - 2-е изд. - Воронеж: Истоки, 2004. - 260 с.
2. Абдуғаффор Рауфӣ Конкурентная экономика- Душанбе:Дониш, 2014.- 608 с.
3. Райзберг Б.А. К рынку через поиски и сомнения – М.: Знание, 1991. – С. 14.
4. Симонова Н.Е. Методы анализа рынка. Учебное пособие – М.: Экспертое бюро, 2000.- С. 56-62.
5. Гурков И., Аврамова Е., Тубалов В. Конкурентоспособность и инновационность российских промышленных предприятий (по результатам массового опроса их руководителей). // Вопросы экономики, – 2005.- №2.- С. 51.
6. Рауфи А., Асроров И., Асророва З. От экономического роста к экономическому развитию // Известия АН РТ. – Сер. Экономика, 2008. - №1-2. – С. 9.

АННОТАЦИЯ

ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

В данной статье рассматриваются факторы конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции. А также предложены научно – обоснованные рекомендации по сельскохозяйственной конкурентоспособности продукции Республики Таджикистан в условиях перехода на рыночные отношения.

Ключевые слова: конкурентоспособность, продукция, спрос, конкуренция, развитие, рыночная экономика, сельское хозяйство, рынок.

АННОТАЦИЯ

ОМИЛҲОИ ТАЪСИРКУНАНДАИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақола омилҳои асосии рақобатпазирӣ маҳсулоти кишоварзӣ муайян карда шудааст. Инчунин тавсияҳои илман асоснок оид ба рақобатпазирӣ маҳсулоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба муносабатҳои бозорӣ пешниҳод карда шудааст.

Калимаҳои қалидӣ: рақобатпазирӣ, маҳсулот, талабот, рақибон, рушд, иқтисодиёти бозоргонӣ, кишоварзӣ, бозор.

ANNOTATION

THE FACTORS OF INFLUENCING THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL PRODUCTS

This article discusses the factors of competitiveness of agricultural products. And also proposed scientifically and based recommendations on agriculture competitiveness of agricultural products of the Republic of Tajikistan in the conditions of transition to market relations.

Keywords: competitiveness, products, demand, competition, development, market economy, agriculture, market.

ТДУ 366.14

ҶАНБАҲОИ ИЛМИИ МАВҶЕИ ҲОЧАГИҲОИ ШАҲСИИ ЁРИРАСОН ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

Шарифова Ф. И. – унвонҷӯи Институти иқтисодиёти кишоварзии АИҚТ

Калимаҳои асосӣ: ҷанбаҳои илмӣ, ҳочагиҳои шаҳсии ёрирасон, амнияти ғизоӣ, иқтисодиёти бозорӣ, даромади оиласӣ..

Ҳочагиҳои ёрирасони аҳолӣ захираҳоро барои афзоши истехсол бе иштироки давлат истифода мебаранд. Ин хусусан дар заминai коҳишёбии умумии истехсолот дар бахши аграрӣ ба таври равшан зоҳир карда мешавад, зеро истехсоли маҷмӯи маҳсулот дар ҳочагиҳои шаҳсии ёрирасон (ҲШҶ) (бе назардошти ҳиссаи он) дар ин замина на танҳо коҳиш меёбад, балки ҳатто афзоиш меёбад. Чунин тамоил дар баязе кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, масалан, дар Русия низ мушоҳида мешавад. Дар ин бора олимии рус К.В. Копач одилона ва дуруст қайд мекунад, ки ин нақши захиравии ҲШҶ эҳтимолан тақвият меёбад, агар

давлат истеҳсоли маҳсулоти зарурии озукавориро дар хоҷагии ҷамъиятӣ ба таври кофӣ таъмин накунад. Ҳамзамон, дар соҳтори истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯйи категорияҳои хоҷагиҳои истеҳсолкунанда тағиироти назаррас ба мушоҳидатрасиданд [1].

Бояд қайд кард, ки дар таъмини амнияти озукаворӣ XШ҃ ёнақши муҳим мебозанд, ки даромади сокинони деҳотро ташаккул ва мукаммал мегардонанд. Гузашта аз ин, ҳиссаи даромади оилаҳо аз ҳисоби хоҷагиҳои аҳолӣ назаррас аст. Маҳсусан дар ин бораи солҳои 70-ум Г.И. Шмелёв қайд мекунад, ки хоҷагии шахсии ёрирасон дар маҷмӯъ барои иқтисодиёти миллӣ дорои ҳусусияти ёрирасон мебошад. Ҳамчунин ў баён месозад дар ҳусуси оилаҳо, ки дар иҳтиёри худ қитъаҳои муайян заминдоранд ва дар он зироатҳои гуногуни кишоварзӣ кишт мекунанд, метавонад талаботи оилаи худро ба маҳсулоти озукаворӣ қисман таъмин кунанд [2].

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки дар тӯли даҳсолаи охир, тавре ки бисёре аз муаллифон (М.А.Бритков, С.А. Пчелинский) қайд мекунанд, XШ҃ дар асл, ёнақши ёрирасонро аз даст медиҳад ва манбаи асосии даромади оила мегардад. Ин вазифа асосан бо ду роҳ иҷро карда мешавад: дар шакли гирифтани маҳсулот барои истеъмоли худӣ, инчунин дар шакли маблағи пулӣ аз фурӯши маҳсулоти истеҳсолшуда. Тибқи ақидаи Е.Г. Лисенко дар давраи гузараш ба иқтисоди бозорӣ XШ҃ шакли бештар возехи хоҷагидорӣ гардид, ки ба шароити нав мутобиқ шудааст.

Ҳамин тарик, сатҳи некуаҳволии аҳолии деҳот бо афзоиши истеҳсоли маҳсулот дар XШ҃ меафзояд, ки ин ёнақши муҳими XШ҃-ро дар ташаккулёбии даромади сокинони деҳот нишон медиҳад. Ба ақидаи мо, бештар бо сабаби коҳиш ёфтани сатҳи зиндагии аҳолии деҳоти Тоҷикистон афзоиши истеҳсоли маҳсулотро дар XШ҃ метавон мушоҳидатрасиданд. Дар ин замина, дастгирии давлатии рушди XШ҃ дар Тоҷикистон, бешубҳа сазовори таваҷҷуҳи зиёд аст.

Сабаби ин дар он аст, ки сатҳи зиндагии аҳолии деҳоти ҷумхурӣ дар давоми даҳсолаҳои охир мустақиман аз рушди кофии XШ҃ вобаста аст. Дар ин маврид усулҳои иқтисодии ҳавасмандгардонии рушди XШ҃ ёнақши аввалиндарача доранд. Аз ҷониби дигар, XШ҃ дар таъмини суботи сатҳи бекорӣ дар маҳалли деҳоти Тоҷикистон ёнақши ҳалкунанда доранд.

Мушкилоти бекорӣ дар деҳот мубрам боқӣ мемонад ва бо гузаштан ба шаклҳои нави хоҷагидорӣ, ин метавонад ҳатто пуршиддат гардад. Ин мушкилот дар солҳои охир бо мавҷудияти ҷараёни муҳоҷирати меҳнатӣ ба кишварҳои ИДМ, ки дар байни онҳо муҳоҷирати меҳнатӣ ба Руссия мавқеи назаррасро ишғол мекунад, камтар шудааст.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки тамоюли хоҷагиҳои шахсии ёрирасон маҳсулнокии баландтари меҳнат ва самаранокии истеҳсолот нисбат ба хоҷагиҳои колективӣ тарғибот бурда мешавад. Аз ин рӯ, пешниҳод шуд, ки мушкилоти амнияти озукаворӣ тавассути такя ба хоҷагиҳои шахсии наздиҳавлигӣ ҳал карда шавад.

Оид ба масъалаи аҳамияти иҷтимоио иқтисодии XШ҃ В.В. Абдуллоев таҳқиқотҳои илмӣ бурдааст. Ин олим чунин мешуморад, ки тавассути марҳила ба марҳила рушд додани парвариши чорво ва зироатҳои кишоварзӣ дар хоҷагиҳои шахсии ёрирасон, инчунин фароҳам овардани шароит барои фаъолияти турсамари онҳо, амнияти озукавории кишварро ба қадри имкон таъмин карда метавонад [3].

Дар таҳқиқотҳои худ, С. Исмоилов дуруст ва одилона қайд кардааст, ки қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ заҳираи муҳими доҳилӣ барои зиёд намудани таъминоти озукавории кишвар мебошанд. Мувофиқи ақидаи он, ки бояд бо он розӣ шуд, дақиқ муайян кардани ҷой ба ёнақши хоҷагиҳои шахсии ёрирасон дар соҳтори истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ, дар таъмини амнияти озукавории кишвар ва минтақаҳои он зарур аст. Ин мушкилот инчунин барои дигар категорияҳои хоҷагиҳо, ки маҳсулоти озукаворӣ истеҳсол мекунанд, низ мубрам мебошад [4].

Ба ақидаи мо, дар шароити муосири иқтисодӣ ёнақши муҳим доштани хоҷагиҳои шахсии ёрирасон ҳамчун шакли «устуворӣ» -и истеҳсолоти кишоварзӣ, ки дар ояндаи наздиқ ҳамчун бахши асосии истеҳсолоти кишоварзӣ боқӣ ҳоҳад монд ва ҳатто истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро афзоиш медиҳад, инкор карда намешавад. Аз нуқтаи назари ояндаи дарозмуҳлат чунин хоҷагиҳоро наметавон ҳамчун яке аз самтҳои стратегии ташаккули соҳтори ташкилии бахши аграрӣ баррасӣ намуд, зеро маҳсулоти истеҳсолшуда дар XШ҃ ҳаҷми коҳиши маҳсулотро дар корхонаҳои кишоварзӣ барқарор намекунад. Бо вучуди ин, чунин хаёлоти муаллифони рус вазъи корро дар Тоҷикистон комилан инъикос намекунад. Зеро тибқи омори бахши аграрии Тоҷикистон дар солҳои охир XШ҃ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мавқеи пешбарро ишғол мекунанд.

Бо назардошли таҷрибаи ислоҳотҳои гузарондашуда, ақидаҳои бисёр олимон (А. Н. Рассказов, А.Н.Тарасов) бо ҳам мувофиқанд, ки тибқи онҳо истеҳсолкунандагони қалони кишоварзӣ – хоҷагиҳои колективӣ дар таъмини амнияти озукаворӣ ёнақши ҳалкунанда доранд. Боқимонда категорияҳои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар ин масъалаи ёнақши ёрирасонро хоҳанд бозид.

Аз тарафи дигар рушди самараноки хоҷагиҳои аҳолӣ бо дастгирии давлат имконияти медиҳад, ки рақобатпазирӣ хоҷагидорӣ, сатҳи шуғлнокӣ, даромади аҳолии деҳотро баланд карда, бисёр масъалаҳои иҷтимоии ҳудуди деҳотро ҳал ва бехатарии экологию озуқавориро устувор созад. Аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани “Солҳои 2019- 2021 - солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ба ҳалли масъалаҳои зикршуда вобаста буда, аҳамияти муҳим дорад [5].

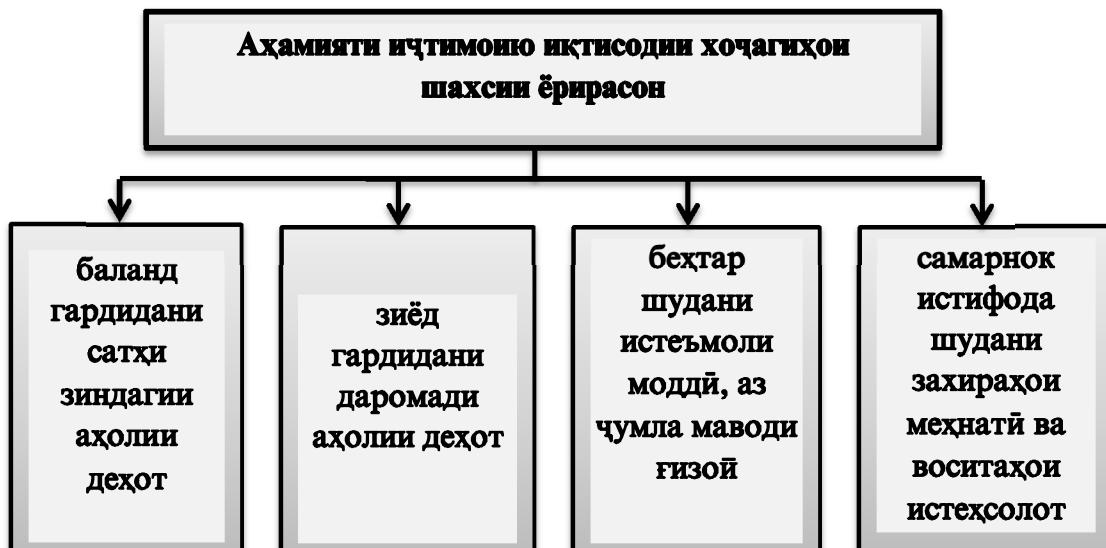
Мо тарафдори он нуқтаи назарем, ки тибқи он оянда дар ҳалли масъалаи амнияти озуқаворӣ аз бахши колективӣ вобаста аст. Хоҷагиҳои шаҳсии ёрирасон дар таъмини аҳолӣ бо маводи ғизоӣ ва даромад нақши ёридиҳандаро ҳоҳанд дошт. Аммо, дар айни замон, хоҷагиҳои шаҳсии ёрирасон нақши ҳалкунанда доранд - онҳо сарчашмаи асосии маблағи пулӣ ва маводи ғизоӣ барои бисёр оилаҳо буда, ҳамзамон аъзоёни онро ба кор таъмин мекунанд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки оид ба дастгирии онҳо тадбирҳо андешида шаванд, зеро ин аз як тараф ба ҳалли амнияти озуқавории минтақа ва умуман кишвар ва аз тарафи дигар, ба ҳалли мушкилоти иҷтимоии сокинони деҳот мусоидат ҳоҳад кард.

Хоҷаев Г.И. вазифаҳои иҷтимоӣ ва шаҳсии ҲШ҃-ро дуруст ва одилона қайд мекунад. Зеро ў иброз менамояд, ки вазифаи ҷамъиятии ҲШ҃ аз он иборат аст, ки онҳо барои ҷомеа чунин маҳсулоте истеҳсол менамоянд, ки талаботи онҳо аз ҳисоби корхонаҳои кишоварзӣ пурра қонеъ карда намешавад. Инчунин онҳо дар ташаккули даромадҳои миллӣ ва даромади буҷети давлатӣ иштирок мекунанд. Вазифаи шаҳсии ҲШ҃ аз ҳудтаъминкуни аъзои он бо маҳсулоте мебошад, ки аз истеҳсоли иҷтимоӣ ба даст оварда намешавад, аз ташаккули даромади воқеии одамоне, ки дар он меҳнат мекунанд, иборат аст. Дар ин ҷо инчунин иштироки ҲШ҃ дар раванди тақрористеҳсоли қувваи корӣ ва баробар кардани сатҳи зиндагии гурӯҳҳои ҷудогонаи аҳолӣ доҳил мешаванд. Ин ду вазифа бо ҳам зич алоқаманданд. Ҳамин тавр, ҳангоми фурӯши маҳсулоти изофа дар бозор (вазифаи иҷтимоӣ), деҳқон қисми зиёди онро (вазифаи шаҳсӣ) барои ҳуд нигоҳ медорад [6].

Қобили зикр аст, ки В.А. Белянов ҳусусиятҳо, зарурияти мавҷудият ва имконияти ба роҳ мондани ҲШ҃ -ро баррасӣ намудааст. Ба ақидаи олим, талабот ба маҳсулот ва сатҳи нокифояи даромади гурӯҳҳои алоҳидай аҳолиро дар доираи ҲШ҃ муайян кардан ба мақсад мувоғиқ аст. Ҳамчунин, муаллиф қайд менамояд, ки тақрористеҳсолкуни васеъ дар ҲШ҃ танҳо дар давраи таъсисёбии хоҷагиҳо ё дар давраи рушди истеҳсолоти иҷтимоӣ ба амал омада метавонад.

Ба ақидаи мо, ин тавзеҳот ҳусусан дар шароити муосири Тоҷикистон муҳим мебошанд, зеро ҳама шартҳо оид ба зарурат ва имконияти мавҷудияти ҲШ҃, инчунин барои тақрористеҳсоли васеъ он иҷро мешаванд. Ҳамин тавр, дар шароити қоҳишёбии умумии истеҳсолоти кишоварзӣ, талабот ба истеҳсолот ба миён меояд, сатҳи пасти даромади аҳолии деҳот (ҳусусияти зарурат ба мавҷудияти ҲШ҃) ва инчунин қоҳиши истеҳсолоти иҷтимоӣ (ҳусусияти имконияти мавҷудият ва тақрористеҳсоли васеъ ҲШ҃) ба назар мерасад. Дар нақша вазифаҳои иҷтимоии хоҷагиҳои ёрирасон оварда шудааст.

Нақша.-Аҳамияти иҷтимоию иқтисодии хоҷагиҳои шаҳсии ёрирасон

Аз нақшай пешниҳодшуда мушоҳида мешавад, ки аҳамиятҳои зикршуда барои бехтар шудани вазъи иҷтимоию иқтисодии деҳот ва сатҳи зиндагии аҳолии он муҳим мебошад.

Аҳамияти иҷтимоии ҲШҶ дар вазифаҳои тарбиявӣ ва фароғатӣ зоҳир мешавад. Дар натиҷаи вазифаи тарбиявӣ ҷавонон ба корҳои кишоварзӣ ҳамроҳ шуда, ташабbus, самаранокӣ ва мустақилият дар онҳо ташаккул мейбанд. Ғайр аз он, меҳнати мӯътадили ҷисмонӣ, истеъмоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаи маҳсулоти истеҳсоли худӣ ба беҳтар шудани саломатӣ мусоидат мекунад.

Бо вуҷуди ин, дар баробари ҷиҳатҳои мусбии аҳамияти иҷтимоӣ, ҷиҳатҳои манфири низ қайд кардан мумкин аст. Ҳамин тавр, ҲШҶ қадрҳои баландиҳтиносро аз истеҳсолоти иҷтимоӣ дур мекунад ва онҳоро дар корҳои ғайрииҳтиносӣ ҷалб мекунад.

Зимнан, пас аз ҷудо шудан аз истеҳсолот дар бахши иҷтимоӣ мақоми иҷтимоии корманди соҳибиҳтинос пас аз ҷанд лаҳза метавонад коҳиш ёбад, зеро мушкилоти бо ҷойи кортаъминкунӣ бо сабаби гум кардани таҳассус (масалан, барқӣ, муҳосиб) ба вуҷуд меояд. Дар баробари ин, дигар муҳимиҷати иҷтимоию иқтисодии ҲШҶ-ро низ қайд кардан зарур аст:

➤ ҲШҶ дар таъмини шуғли аҳолӣ дар минтақаҳои деҳот, ки бештари аҳолии он дар ҳолати бекории доимӣ қарор доранд, аҳамияти ҳело қалон дорад;

➤ аҳамияти ҲШҶ дар ташаккули иҷтимоию иқтисодии ҳонаводаҳо, маҳсусан дар истифодай сарчашмаи табии варзиши сарфа намудани захираҳо, инҷунин сармоя басо бузург аст.

Хулоса

Дар мақола ақидаҳои олимони ватанию ҳориҷӣ оид ба ҷанбаҳои иҷтимоию иқтисодии ҳоҷагиҳои шаҳсии ёрирасон мавриди таҳқиқу таҳлил қарор дода шуд. Дар асоси ақидаҳои олимон вазъи ҳоҷагиҳои мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуд ва ҷиҳати рушди онҳо тавсияҳои илман асоснок пешниҳод гардид.

Ҳамзамон метавон мушоҳида кард, ки дар давраи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши ҲШҶ бузургтар гардид ва ҳиссаи онҳо дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ афзоиш ёфт. Аз ин рӯ, дар шароити кунунӣ рушди ҳоҷагиҳои шаҳсии ёрирасон дар ҳалли масоили иҷтимоию иқтисодии кишвар ва таъмини ҳадафҳои миллӣ нақши муҳим доранд. Яъне онҳо аз як тараф, дар ҳалли таъмини амнияти озуқавории кишвар мусоидат менамоянд ва аз тарафи дигар, як қатор вазифаҳоеро амалӣ месозанд, ки онҳо ҳадафҳои аввалиндарачаи ҳукumat ба шумор мераванд. Дар шароити имрӯза, ки вазъи иқтисодию иҷтимоии кишвар дар ҳолати номусоид қарор дорад ва манотиқи оламро вабои COVID – 19 такрор ба таҳдид мекунад, тавсияҳо оид ба рушди ҳоҷагиҳои шаҳсии ёрирасон, ҳудтаъминкунӣ бо маҳсулоти озуқавории ҳушсифати экологӣ ва ташаккул ёфтани даромади оилаҳо дар деҳот яке аз ҳадафҳои асосии давлат мебошад.

Адабиёт

1. Копач К.В. Личное подсобное хозяйство сельского населения и его интеграция с предприятиями агропромышленного комплекса. - 2-е изд., пере-раб. и доп. – М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2002. – 312 с.
2. Шмелев Г.И. Эффективность производства в хозяйствах населения //Проблемы прогнозирования, 1999. - № 6.- С. 137-149.
3. Абдуллаев В.В. «Экономический механизм развития личных подсобных хозяйств населения в условиях рыночных отношений» - Дисс. к.э.н. – Махачкала, 2003.- С.58-62.
4. И smoилов С. Б. Проблемы формирования и развития многообразий форм собственности в аграрном секторе экономики (на материалах сельскохозяйственных предприятий Республики Таджикистан) : Дис. канд. экон. наук : 08.00.05 -Душанбе, 2004 154 с. РГБ ОД, 61:04-8/2662.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе, 2019 (26.12.2019).
6. Ходжаев Г.Х. Социально-экономическая роль личного подсобного хозяйства в условиях перехода к рыночным отношениям : Дис. канд. экон. наук : 08.00.01 - Душанбе, 1999 131 с. РГБ ОД, 61:00-8/493.
7. Брытков М.А. Личные подсобные хозяйства в системе продовольственного обеспечения страны // Аграрная наука, 2000. - № 2. - С. 3.

АННОТАЦИЯ

НАУЧНЫЕ АСПЕКТЫ ПОЗИЦИЙ ПОДСОБНЫХ ХОЗЯЙСТВ В РЕШЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В данной статье рассматриваются научные аспекты места личных подсобных хозяйств в решении продовольственной безопасности. Изучены научные идеи ученых по данному вопросу. Выявлено, что развитие личного подсобного хозяйства - необходимый фактор и обязательное условие гарантированного получения средств существования для большинства сельских семей в условиях формирующейся рыночной экономики. Сельское население вынуждено заниматься личным подсобным хозяйством как основным источником получения продуктов питания и мотивом в обеспечении денежных доходов семьи.

Ключевые слова: научные аспекты, личные подсобные хозяйства, продовольственная безопасность, рыночная экономика, доход, семейный доход.

ANNOTATION

SCIENTIFIC POSITIONS OF PERSONAL AUXILIARIES IN FOOD SECURITY SOLUTION

This article discusses the scientific position of personal subsidiary plots in addressing food security. Studied the scientific ideas of scientists on this issue. It has been revealed that the development of personal subsidiary plots is a necessary factor and a prerequisite for guaranteed livelihoods for most rural families in an emerging market economy. The rural population is forced to engage in personal subsidiary plots as the main source of food and the motive in ensuring family income.

Keywords: scientific aspects, personal subsidiary plots, food security, market economy, family income.

ТДУ 330.53+331.2 (575.3)

ДАРОМАД ВА ХАРОЧОТИ ПУЛЙ ҲАМЧУН НИШОНДИХАНДАХОИ АСОСИИ БАҲОДИҲИИ
САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛӢ

Самиева М.Б. - унвончӯи ДДОТ ба номи С. Айнӣ.

Калимаҳои калидӣ: даромад, харочот, даромади пулӣ, харочоти пулӣ, нишондод, музди маош, нафақа, стипендия, кӯмакпӯлӣ, депозит, дивидент.

Дар арсаи байналмилаӣ барои муайян кардани сатҳи зиндагии аҳолӣ ва рейтинги кишварҳо оид ба соҳаҳои калидии ҳаёти ҷамъиятӣ, асосан нишондодҳо ва индекси нишондодҳои асосии иҷтимоию иқтисодиро бо ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта ба эътибор мегиранд. Аз байни номгӯи нишондодҳои асосии иҷтимоию иқтисодии зикршуда барои муайян кардани сатҳи зиндагӣ ва рейтинги кишварҳо дар арсаи байналмилаӣ нақши хосаро нишондодҳои даромад ва харочоти пулии аҳолӣ мебозанд. Аз ин рӯ, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ дар ҳар як кишвар пеш аз ҳама аз андозаи маҷмӯи даромадҳои пулии аҳолӣ ва харочоти аҳолӣ барои ҳариди молҳо ва пардохти хизматрасониҳо вобастагӣ дорад. Чунки зери мағҳуми даромад ҳачми воситаҳои ҳаётӣ, ки ба аҳолӣ, барои қонеъ гардонидани талаботи гуногуни моддии маънавӣ истифода мебаранд, фаҳмида мешавад.

Даромади пулӣ яке аз ҷузъҳои асосии он буда, асосан аз ҳисоби сарчашмаҳои зерин ба даст меояд: музди меҳнат (моҳона); трансфертҳои иҷтимоӣ (нафақа, стипендия, кӯмакплии иҷтимоӣ); даромадҳо аз моликияти ҳусусӣ (фоиз аз рӯйи депозит (амонат), дивидент (ҳаққи саҳм) аз рӯйи аксия, рента (фоидае, ки аз ҷаллондани пул, истифодаи мулк ва ё иҷораи замин гирифта мешавад); фоида аз фаъолияти соҳибкорӣ; даромад аз ҳоҷагии ҳусусӣ; фондҳои ҷамъиятӣ (ройгон истифода бурдан аз хизматрасониҳо тандурустӣ ва таҳсилот); дигар сарчашмаҳо (furӯши коғазҳои қимматнок, амволи ғайриманқӯл, кӯмаки шарикон ва ё ғуманитарӣ ва ғайра).

Харочоти пулии аҳолӣ бошад, тавассути ҳариди мол, пардохти ҳама гуна намуди хизматрасонӣ, пардохти андоз, суғурта, аъзоҳақӣ ба ин ё он ташкилот, баргардонидани фоизи қарзҳои бонкӣ, фоизи қарзҳои молӣ, ҳариди арзҳои ҳориҷӣ ва ғайра сурат гирифта, пасандозҳо аз рӯйи амонат ва коғазҳои қимматнок афзоиш мейбанд.

Оид ба мањбаъҳои даромад ва харочоти пулӣ олимони зиёде таҳқиқотҳои арзишманд анҷом додаанд. Аз ҷумла, яке аз асосгузорони назарияи танзими давлатӣ оид ба масъалаи баланд бардоштани шуғли аҳолӣ Ҷ.М.Кейнс принсипи “сиёсати даромадҳо ва музди маош” -ро пешниҳод карда, татбиқи онро барои фаъолгардонии таъсиси ҷойҳои корӣ дар ҷомеа муҳим арзёбӣ мекунад.

Муҳаққиқи тоҷик М.Атоҳоджаева бошад, нишондодҳои комплексиро барои баҳодиҳии сатҳи зиндагӣ муҳим шуморида, маҳз зикр мекунад, ки тақсимоти даромад асоси муайяннамоии сатҳи некуаҳволии аҳолӣ ба ҳисоб меравад.**[1. - С.26]**

Воқеаҳ, таносуби байни намудҳои гуногуни даромадҳо дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ доимӣ нест. Шаклҳои даромадҳо бо таъсири бисёр омилҳо барои қиширҳои гуногуни аҳолӣ тағиӣ мейбанд. Аммо сарчашмаи асосии даромади қисмати зиёди аҳолӣ музди маош мебошад, ки ҳиссаи он дар соҳтори даромадҳои пулӣ зиёда аз 60%-ро ташкил медиҳад. Бинобар ин, барои ҳавасманд кардани меҳнат нақши асосиро таносуби музди меҳнат бо дигар сарчашмаҳои даромад мебозад. Баланд бардоштани музди меҳнат ба фаъолнокии меҳнатӣ мусоидат карда, паст кардани ҳиссаи он ба кам гаштани шавқу ҳавасманӣ ба меҳнат, ихтисор кардани баҳисобигирӣ ба фонди иҷтимоии мушаҳҳасшуда, ки манбаи ташаккули даромадҳо дар намуди трансфертҳои иҷтимоӣ мебошад, меоварад.

Даромадҳо аз рӯйи аломуатҳои зерин гурӯҳбандӣ карда мешаванд: аз рӯйи шакли ифода, сатҳи баҳисобигирӣ, тартиби қабул вобаста ба баҳисобигирии таъсири нарҳ, доираи фаъолияти ҳаётӣ ва ғайра. Аз

рўйи шакли ифода даромадҳо ба номиналӣ ва реалӣ тақсим карда мешаванд. Даромадҳои пулӣ тавассути қабули воситаҳои пулӣ аз фаъолияти меҳнатӣ ва ё дигар сарчашмаҳо ба даст оварда мешавад. Даромадҳои натуралӣ бошад, аз ҳисоби фурӯши маҳсулот ё пардоҳти хизматрасониҳо дар шакли табии, ки аз фондҳои ҷамъиятӣ, фаъолияти корҳои хонаводагӣ, аз захираи боигариҳои табииат ва дигар сарчашмаҳо ба даст оварда мешаванд, сурат мегирад. Ҳиссаи зиёди даромадҳои табии ба аҳолии камбизоат хос мебошад. Дар сурати ноустувор рушд кардани соҳаи иқтисодӣ таваҷҷӯҳи бештари аҳолӣ ба даромадҳои табии афзоиш мейёбад.

Ҳамзамон, аз доираи фаъолияти ҳаётӣ инсон даромадҳо ба чор навъ тақсим карда мешаванд: 1) даромадҳое, ки то расидан ба фаъолияти меҳнатӣ ба даст оварда мешаванд; 2) даромадҳое, ки аз иштирок дар фаъолияти меҳнатӣ дастрас мегарданд; 3) даромад аз ҳисоби муваққатан ба кор таъмин набудан (бекорӣ, фирорӣ, кӯчидаомада ва ғайра) ва 4) даромадҳо баъди анҷоми фаъолияти корӣ (аз нафақа).

Вобаста ба тартиби гирифтани даромадҳо - даромадҳои меҳнатӣ (дар натиҷаи фаъолияти меҳнатӣ); шартан меҳнатӣ (дивидентҳо аз ҳисоби аксияҳо, фоиз аз рўйи депозит) ва даромадҳои ғайримеҳнатӣ (мерос) -ро аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Аз ҷанбаи ҳуқуқӣ даромадҳо ба қонунӣ (легалӣ) ва ғайриқонунӣ (ғайрилегалӣ) ҷудо карда мешаванд. Ин гуна табақабандии даромадҳо барои таҳлили аналитикӣ, асоснок кардани қарорҳои идоракунӣ нақши муассир мебозанд. Ҳамин тавр, вобаста ба хусусиятгирӣ ва намуди соҳа навъҳои даромадҳоро дар ҷадвали зер ба таври зайл тавсиф медиҳем:

Чадвал.

Гурӯҳбанӣ намудани навъҳои даромадҳо вобаста ба намуди соҳа

P\T	Соҳа	Навъи даромадҳо
1	Аз рўйи шакли ифода	- даромадҳои пулӣ - ин аз ҳисоби қабули воситаҳои пулӣ аз фаъолияти меҳнатӣ ва ё дигар сарчашмаҳо; - даромадҳои натуралӣ - ин аз ҳисоби маҳсулот ва ё хизматрасониҳо дар шакли табии, ки аз фондҳои ҷамъиятӣ, фаъолияти корҳои хонаводагӣ, аз захираи боигариҳои табииат ва дигар сарчашмаҳо ба даст оварда мешавад.
2	Дар натиҷаи баҳисобигрии таъсири нарҳ	- даромадҳои номиналӣ - аҳолӣ аз ҳисоби корҳои хонаводагӣ, инфиродӣ; - даромадҳои воқеӣ - ин аз ҳисоби ҳаҷми неъматҳои моддӣ ва хизматрасониҳо
3	Вобаста ба сатҳи баҳисобигрий	- даромадҳои инфиродӣ; - даромадҳои хонаводагӣ; - даромадҳои аҳолӣ
4.	Аз доираи фаъолияти ҳаётӣ инсон	- даромадҳое, ки то расидан ба фаъолияти меҳнатӣ ба даст меоянд; - даромадҳое, ки аз иштирок дар фаъолияти меҳнатӣ ба даст меоянд; - даромад аз ҳисоби муваққатан ба кор таъмин набудан (бекорӣ, фирорӣ, кӯчидаомада ва ғайра) ба даст оварда мешавад; - даромадҳо баъди анҷоми фаъолияти корӣ, ки аз ҳисоби нафақа ба даст меоянд.
5.	Вобаста ба тартиби гирифтани даромадҳо	- даромадҳои меҳнатӣ (дар натиҷаи фаъолияти меҳнатӣ); - шартан меҳнатӣ (дивидентҳо аз ҳисоби аксияҳо, фоиз аз рўйи депозит); - даромадҳои ғайримеҳнатӣ (тавассути мерос)
6.	Аз ҷанбаи ҳуқуқӣ	- даромадҳои қонунӣ (легалӣ); - даромадҳои ғайриқонунӣ (ғайрилегалӣ)
Аз тарафи муалиф таҳия карда шудааст.		

Тафовути вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии қишлоғҳои гуногуни аҳолӣ дар соҳаи истеҳсолот, тақсимот ва истифодабарӣ фарқиятро дар сатҳи даромадҳо, ки онро дар илмҳои иқтисодӣ тафриқаи даромадҳо меноманд, ба вучуд меоварад. Дуруст муайян кардани тафриқа дар тақсимоти даромадҳо ба таъмини ҳаётӣ иҷтимоӣ, пайдо кардани шароити ҳалли эҳтиёҷоти пултақисмкунӣ, дастрасӣ ба таҳсилот аз тарафи төъдоди зиёди аҳолӣ (захираи кардани сармояи инсонӣ) ва рушди соҳибкории хурд мусоидат мекунад. Аз ҷанбаи оморӣ дараҷаи нобаробарӣ дар асоси тақсимоти индивидуалии даромадҳои байни шаҳрвандон муайян карда мешавад.

Табиист, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ нобаробар тақсим кардани даромадҳо дар байни аҳолӣ, дар асоси механизмҳои талабот ва пешниҳоди муштариён сурат мегирад. Аз ин рӯ, механизми мавҷуда баробар

тақсим намудани даромадҳоро кафолат намедиҳад ва ин худ тақозои бозори ҷаҳонии меҳнат аст. Бинобар ин, гурӯҳи одамон дорои сарвату амвол гардида, гурӯҳи дигар эҳтиёҷманд мешаванд, ки дар натиҷа тафриқа дар сатҳи сифати зиндагии иҷтимоии ин ду гурӯҳ ба мушоҳида мерасад. Як гурӯҳ сатҳи некуаҳволиаш баланд шуда, гурӯҳи дигар эҳтиёҷманд гардида, ба таъмини маводи ниёзи аввал муҳтоҷ мешаванд.

Имрӯз дар байни олимони илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ду фахмиши нисбати нобаробарии тақсимоти даромадҳо бештар маъмул мебошад: иҷтимоӣ ва иқтисодӣ. Нобаробарии иҷтимоӣ он гоҳ пайдо мешавад, ки агар категорияҳои гуногуни аҳолӣ имкониятҳои якхела барои дастрасӣ аз неъматҳои моддӣ ва ҳама гуна намудҳои хизматрасониҳо надошта бошанд. Аммо моҳияти нобаробарии иқтисодиро он тарафи масъала инъикос медорад, ки қадом қисми даромади миллӣ ба ин ё он қишири аҳолӣ даҳл дорад. Таҳлили маълумоти омории охирин ҳанӯз ҳам дар Тоҷикистон фоизи аҳолии камбизоат зиёд аст. Бахусус, имрӯз аз миқдори аҳолии қишвар, ки зиндагии муқимидорӣ доранд мувоғиқи маълумоти сарчашмаҳои аҳамияти байнамилалидошта қариб 2475,0 ҳазор нафар қисми камбағалро ташкил медиҳанд.**[3. – С.11]**

Аммо тибқи маълумоти охирине, ки дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зикр гардидааст, дар соли 2019 сатҳи камбизоатӣ ба 27,5% паст шуд.**[4. - С. 11]**

Ин нишондод далолат аз он мекунад, ки назар ба соли 2018 дар соли 2019 сатҳи камбизоатии аҳолӣ - 2% коҳиш ёфтааст.

Даромадҳои аҳолӣ таҳти таъсири омилҳои гуногун, ки имконияти нисбатан афзалиятноки танзими даромадҳои аҳолиро медиҳад ва сатҳи некуаҳволии аҳолиро баланд мебардорад, ташаккул меёбад. Омилҳоеро, ки имрӯз ба сатҳи тафриқаи даромадҳо таъсир мерасонанд метавон вобаста ба сатҳи таъсир ва мазмунашон чунин гурӯҳбандӣ кард:

1) Омилҳое, ки аз рӯйи сатҳи таъсир аз ҳам фарқ карда мешаванд:

- омилҳои наноиқтисодӣ, ки аз худи инсон, шаҳсияти ў (мавқеи ҳаётӣ, иқтидори иҷтимоӣ - маълумот, таҷриба, шиддатнокии меҳнат ва ғайра) вобастагӣ доранд;
- омилҳои микроиқтисодӣ - ба ташкилот даҳл доранд, ки он ҷо коргар ба шуғл таъмин аст (соҳа, шакли моликият, навъи ташкилот, вазъият дар бозори меҳнат, мӯчаҳҳазнамоии техниқӣ ва ғайра);
- омилҳои макроиқтисодӣ - ба ҳолати афзалиятноки ташаккули иқтисоди милли (иқтидори иқтисодӣ, ҳолати соҳаи иҷтимоӣ-маишиӣ ва ғайра) алоқаманд мебошанд.

2) Омилҳое, ки вобаста ба мазмун аз ҳам ҷудо карда мешаванд:

- иҷтимоӣ-сиёсӣ - самт ва нерӯи таъсиррасон ба дигар омилҳоро ҷиҳати ташаккули даромади аҳолӣ (демонополизатсияи иқтисодиёт, рушди шаклҳои гуногуни моликият ва методҳои танзими иқтисодиёт) муайян мекунад;

- иҷтимоӣ-демографӣ (чинс, синну сол, пайдоиши маҳорат ва ғайра);

- иҷтимоӣ-қасбӣ (қасб, ихтинос, маълумот, таҷриба, такмили ихтинос ва ғайра);

- иҷтимоӣ-ҳолатӣ (машғулиятҳои манифатнок барои фаъолияти кӯдак, хонанда, коргари кироя, соҳибмӯлк, соҳибкор, фермер, нафақаҳӯр, маъюб ва ғайра). Ҳолати иҷтимоии инсон мақоми ўро дар ҷомеа дар шаклҳои гуногуни фаъолияти ҳаётӣ ва имкониятҳои гирифтани даромадро аз сарчашмаҳои муҳталиф тавсиф менамояд;

- омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ - омилҳое, ки пеш аз ҳама ба ҳаҷм ва соҳтори даромадҳо таъсир мерасонанд. Аз ҷумла меҳнати кироя, соҳибкорӣ, фаъолияти инфиродии меҳнат, кор дар муҳити ҳочагии худ, намудҳои шуғл (якҷояшавии шаклҳои гуногун, навъ, замон ва ҳаракати шуғл), навъҳои фаъолияти иқтисодӣ (соҳаҳои иқтисодиёт), моликият, шароити меҳнат ва ғайра;

- омилҳои иҷтимоӣ-географӣ - фазои ҳудуд, соҳтори соҳаҳои минтақаҳо, ҳусусиятҳои табии-иқлими маскани зист, зичӣ ва ҳаракати ҷудошавии одамон, ҳусусиятҳои милли ва ғайра.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи тафриқаи даромади аҳолӣ ва тамоюли тағйирдиҳии он ба тавсифи сиёсати иқтисодии давлат иртибот дорад. Аз як тараф, асоси нобаробарии даромадҳо сабабҳои объективии ҳудро доранд: қасбҳои гуногун, сатҳи маълумот, маҳорати одамон, соҳаи фаъолият, минтақаи зиндагӣ ва ғайра. Ин нобаробарии инсонро барои рушди шаҳсият ва баланд бардоштани мавқеи ҳуд дар ҷомеа ҳидоят мекунанд. Аз тарафи дигар, тафриқаи даромадҳои аз доираи боло муайяншуда барои камшавии маҷмӯи талабот ба бозори дохилий, афзоиши нооромии сиёсӣ, рӯҳияи манғӣ дар ҷомеа ва ҷинояткорӣ мусоидат мекунад.

Нобаробарии даромадҳо оқибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайраро ба вучуд меоварад. Оқибатҳои иқтисодӣ таъсири манғӣ ба истифодабарандагон мерасонад. Масалан, одамоне, ки даромади зиёд доранд бештар ба ҳаридории маҳсулоти воридотӣ маблағро масраф мекунанд нисбат ба одамоне, ки маоши камтар мегиранд. Даромадҳои аз ҳад зиёд ҷо тавре маълум аст ба ҳориҷи қишвар пасандоз карда мешаванд.

Ба андешаи муҳаққиқи рус А.М.Зернаева афзоиши тафриқаи даромад барои ташаккули қишири миёнаи аҳолии кишвар, ки ҳиссаи талаботи пулиро дар бозори дохилӣ таъмин мекунанд, монеа пеш мегузорад.[2. - С.75-78]

Оқибатҳои сиёсии нобаробарии даромадҳо алоқамандӣ бо он доранд, ки дар ҷомеаи тафриқаи баланди даромадҳо дошта, одатан одамони норизо ҳиссаи бузург доранд, нобаробар тақисм кардани даромадҳо ба нооромии сиёсии давлат меовараад.

Оқибатҳои иҷтимоии нобаробарии тақисмоти даромадҳо аввалан, ба мустаҳкам шудани қиширҳои иҷтимоӣ алоқамандӣ дорад. Дуюм, сатҳи нобаробарии тақисмоти даромадҳо ба рӯҳияи аҳолии кишвар таъсири манғӣ мерасонад. Нобаробарӣ метавонад ҳисси адоваратро тезутунд кунад, рӯҳияи маънавиро коста гардонида, дар маҷмӯъ таъсири манғӣ ба раванди истеҳсолот расонад. Бинобар ин зарур аст, ки тақисмоти даромад миёни қиширҳои аҳолӣ дар доираи принсипҳои адолати иҷтимоӣ ва риояи қонунҳои амалкунандай кишвар ба роҳ монда шавад.

Нобаробарии даромадҳо аз ду омил вобастагии зич доранд: даромади зиёди сарватмандон ва даромади ками камбизоатон. Аз ин рӯ, танзими ин бо ду роҳ мұяссар мегардад: маҳдуд кардани боигарӣ ва зиёд кардани даромади қишири камбизоат.

Дар ин мавриди иқтисодчии рус И.Н Сичева қайд мекунад, ки ду методи паст кардани нобаробарии даромадҳои аҳолӣ мавҷуд аст: фиксалӣ (даромадҳои хазинаи давлатӣ, аз ҳисоби андоз), сиёсати иҷтимоӣ (дастгирии аҳолии камбизоат).[5. - С.99-105]

Дар кишварҳои пешрафта ба таври муваффақ методи фиксалии паст кардани нобаробарии даромадҳои аҳолӣ ва ҳамчунин мейёрҳои сиёсати иҷтимоиро истифода мебаранд: такя кардан ба пардоҳти андози пешрафта; маблағи зиёди андоз ба дивидент барои ашҳоси физикий; барои аҳолии камбизоат муйян қардани имтиёз ҷиҳати пардоҳти андоз ва таҳия қардани барномаҳои дастгирии иҷтимоӣ бо даромади кам.

Бояд зикр қард, ки Тоҷикистон дар миқёси кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла давлатҳои аъзои ИДМ ҳамчун кишвари рӯ ба рушд қадамҳои устувор гузошта, барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ, некуаҳволии мардум мунтазам тадбирҳо меандешад. Аммо бо вуҷуди ин кӯшишҳо ҳанӯз ҳам мушкилоте мавҷуд аст, ки садди роҳи пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаётбахши ҷомеа гардида, барои ба вуҷуд омадани тафриқаи сатҳи ва сифати зиндагии аҳолӣ мусоидат менамоянд. Аз ҷумла, фаъолият накардани корхонаҳои саноатӣ, рушд ёфтани сатҳи бекорӣ, аз рӯйи ихтисос ба кор ҷалб Nagaridani mutahassisson, нобаробар тақсим қарда шудани ҳама гуна намудҳои даромад, музди паст ва ё ночизи меҳнат, афзоиши ёфтани сатҳи муҳоҷирати меҳнатӣ ва ҷиҳати бо ҷойи кор таъмин накардани корҷӯён аз ҷониби ширкатҳои ватани, афзоиши ёфтани фасод ва тамаъҷӯй аз ҷониби баъзе масъулини мақомоти маҳаллии ҳокимиюти давлатӣ ва мақомоти қудратӣ; монеъа пеш овардан ба фаъолияти соҳибкорӣ, оғоҳии комил надоштани аҳолии ҷамаоти шаҳраку дехот аз талаботи қонунҳои амалкунанда ва санадҳои мейёрию ҳуқуқии кишвар; дуруст ба роҳ намондани ҳама гуна наవъи хизматрасониҳо ва ғайра.

Муҳаққиқи тоҷик М.Атоҳоҷаева тақисмоти нобаробари даромадҳои миллӣ, бартараф нагаштани сатҳи камбизоатӣ, истеъмол қарда натавонистан аз ҳаҷми маҳсулоти ғизои, ки тиб муқаррар қардааст, сатҳи пасти музди меҳнат назар ба дигар кишварҳои олам, аз рӯйи индекси рушди инсон ба талаботи рейтинги байнамилалӣ ҷавобғӯ набудан, дастрасӣ надоштан ба таҳсилот ва хизматрасониҳои тиббӣ ва ғайраро сабаби асосии рушд қардани тафриқаи иҷтимоӣ дар Тоҷикистон меҳисобад. [1. - С. 48]

Аз аввали солҳои истиқолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди низоми иқтисоди миллӣ ташаккули муносибатҳои бозориро, ки ҳадафи асосиаш баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ ба ҳисоб мерафт, ба миён гузошт. Чунки вобаста ба талаботи ҷомеаи башарӣ ҳангоми амалӣ гардидани ин ҳадаф некуаҳволии ҳар як инсон дар алоҳидагӣ ва аҳолӣ дар маҷмӯъ таъмин мегардид.

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда, аз ҷумла дар соли 2019 суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба афзоиши ёфтани ҳаҷми даромади буҷет мусоидат қард. Яъне дар муддати ҳафт сол ҳаҷми даромади буҷет аз 12 миллиард сомонӣ ба 23 миллиард сомонӣ баробар шуд. Даромади пулии аҳолӣ беш аз ду баробар ва музди меҳнати миёнаи як корманд 2,4 баробар афзоиши ёфт. Ин омилҳо боис гардиданд, ки дар соли 2019 дарозӯмии миёнаи шаҳрвандон то 75 сол боло рафта, нишондиҳандай умумии фавт қаріб ду баробар, аз ҷумла фавти кӯдакони синни то панҷсола 3,2 баробар кам шавад. Аҳолии кишвар аз 5,5 миллион ба 9,5 миллион, 70% афзоиши ёбад.

Ҳамин тавр, бояд тазаккур дод, ки даромади пулии асосии баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва таъмин намудан аҳолӣ бо маводи ниёзи аввал мебошад. Ҳусусан, дар замони мусоир ва вобаста ба талаботи муносибатҳои бозорӣ аз як тараф, саноатиқунонии кишвар, аз ҷумла аз кишвари аграрӣ-саноатӣ ба кишвари саноатӣ-аграрӣ табдил додани Тоҷикистон рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатиро вусъат баҳшида, маҷмӯи даромади аҳолиро афзоиши медиҳад. Аз тарафи дигар, диверсификатсияи истеҳсоли маҳсулоти корхонаҳои

саноатӣ дар шароити имрӯза ба рушди содироти маҳсулот мусоидат намуда, ба афзоиш додани маҷмӯи даромади аҳолӣ нақши муассир мегузорад.

Ҳамзамон вусъат додани соҳаҳои ҷорводорӣ, боғу токпарварӣ, вобаста ба мавсум дуруст ба роҳ мондани киши маҳсулоти қишоварзӣ ва оқилона истифода бурдан заминҳои обиу лалмӣ маҷмӯи даромади аҳолиро зиёд карда, барои баланд гаштани сатҳи зиндагии онҳо мусоидат менамояд. Таҳия кардани лоиҳаҳои гуногун оид ба масъалаҳои мубрами хусусияти рушди маҳаллидошта ва дар ин замина пайдо кардани шарикони маблағгузор ҷиҳати дарёftи грант, рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ омилҳои дигари ба даст овардани сарчашмаи даромад ба ҳисоб раfta, ба зиёдшавии маҷмӯи даромади аҳолӣ бетаъсир намемонад ва ғайра.

Адабиёт

1. Атоходжаева М.А. Организационно-экономические механизмы Регулирования уровня жизни населения (на материалах Республики Таджикистан). Дис. кан. эк. наук. - С.26.
2. Зернаева А. М. Неравенство доходов населения в России / А. М. Зернаева // Инновационная наука, 2016. - № 5-1 (17). - С. 75-78.
3. Источники данных: Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический сборник – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2016. - С.11.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 26.12.2019.
5. Сычева И.Н. Зарубежный опыт и российская практика решения проблем социального равновесия в обществе /И.Н. Сычева, Е.С. Пермякова //Экономикаи бизнес: теория и практика, 2017. - № 1. - С. 99-105.
6. Стратегия сокращения бедности Республики Таджикистан на 2007- 2009 гг. - Душанбе, 2006. - С.8-9.
7. Савина Т. Н. Дифференциация доходов населения как ключевая проблема современного российского общества /Т.Н.Савина // Контентус, 2015. - № 1 (30). - С. 92-98.

АННОТАЦИЯ

ДОХОД И ДЕНЕЖНЫЕ РАСХОДЫ КАК ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ОЦЕНКИ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

Денежный доход является одним из его основных компонентов, и получается из следующих источников, типы которых можно разделить на следующие группы: заработка плата (ежемесячно); социальные трансферты (пенсии, стипендии, социальная помощь, финансовая помощь); доход от частной собственности (проценты по депозиту, дивиденды по акциям, рента (прибыль от отмывания денег, использования имущества или аренды земли); прибыль от предпринимательской деятельности; доход от частного хозяйства, государственные средства (бесплатное пользование услугами здравоохранения и образования), другие источники (продажа ценных бумаг, недвижимости, партнерской или гуманитарной помощи, взятки и т.д.). уплата налогов, суд есть процентные платежи по вкладам и ценным бумагам.

Ключевые слова: доход, расход, денежный доход, денежный расход, показатель, заработка плата, пенсия, стипендия, пособия, депозит, дивиденд.

АННОТАЦИЯ

ДАРОМАД ВА ҲАРОЧОТИ ПУЛӢ ҲАМЧУН НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ БАҲОДИҲИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛӢ

Даромади пулӣ яке аз ҷузъҳои асосии он буда, аз ҳисоби сарчашмаҳои зерин: музди маош (моҳона); трансфертыҳои иҷтимоӣ (нафақа, стипендия, кӯмакплии иҷтимоӣ, кӯмаки моддӣ); даромадҳо аз моликияти хусусӣ (фоиз аз рӯйи депозит (амонат), дивиденд (ҳаққи саҳм) аз рӯйи аксия, рента (фоидае, ки аз ҷаллондани пул, истифодаи мулк ва ё иҷораи замин гирифта мешавад); фоида аз ғаъолияти соҳибкорӣ; даромад аз ҳоҷагии хусусӣ; фондҳои ҷамъиятӣ (ройгон истифода бурдан аз хизматрасониҳои тандурустӣ ва таҳсилот); дигар сарчашмаҳо (furӯши коғазҳои қимматнок, амволи ғайриманқул, кӯмаки шарикон ва ё ғуманитарӣ, пора ва ғайра) ба даст оварда мешавад.

ANNOTATION

INCOME MONEY CONSUPTION AS LEADING INDEXES OF THE ESTIMATION LEVEL OF LIVING POPULATIONS

Money incomis one of his main component and is got from following sources types which possible divide into following groups, salary (monthly), pension of the social help, financial help, income from quotient of the property, percent on deposit dividends on shares, rent from money, use property of lease of the land, from activity (income from quotient facilities state facilities ,free use servise public healths and formation,other sources ,selling the securities ,premises humanitarian help bribes and etc) payment of the taxes, there is percent payment of contribution and securities.

Key words: incom, conception, money income, money conception, factor, salary, pension, scholarship, allowances, deposit, dividend.

ТДУ 33 т

РАКОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТҲОИ АГРООЗУҚАВОРИИ ТОЧИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ УЗВИЯТИ СОЗМОНИ
УМУМИЧАҲОНИИ САВДО (СУС)

Аллашукоров Б.Э.- омӯзгори ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ дар иқтисодиёти миллӣ, СУС, маҳсулоти кишоварзӣ, озуқавории хоҷагии қишлоқ, амалиёти содиротию воридотӣ.

Бо вуҷуди тақозои воқеӣ дар арзёбии рақобатпазирии зерсистемаҳои иҷтимоиу иқтисодии ҷумхурӣ, дар ҳоли ҳозир ба таҳқики рақобатпазирии соҳаву баҳшҳои алоҳидаи иқтисодӣ аҳамияти коғӣ дода намешавад. Дар ин ҳол, шумори зиёди муҳаққиқон, аз он ҷумла: Л.С. Шеховтсева [14], Ю.К. Перекопий [7], Д.В. Проскура ва дигарон [10с.] ба таҳқики рақобатпазирии соҳаи кишоварзӣ машғул ҳастанд. Бештари таҳқиқоти марбут ба ҷанбаҳои методии арзёбии рақобатпазирӣ дар хоҷагии қишлоқ ба масъалаҳои рақобатпазирӣ дар сатҳи микроиқтисодӣ баҳшида шудаанд.

Профессор Л.М. Баумгартен [2], ҳангоми таҳқики нуқтаҳои назари ватанию ҳориҷӣ оид ба арзёбии рақобатпазирӣ дар сатҳи микроиқтисод барҳақ қайд менамояд, ки бисёре аз нуқтаҳои назар оид ба муайянкунини нишондиҳандаҳои комплексии рақобатпазирии ташкилоту маҳсулот бо усуљҳои эксперти мувофиқанд ва аз онҳо истифода мебаранд.

Олими тоҷик С.У. Нуралиев қайд мекунад, ки методикаи арзёбии рақобатпазирии маҳсулот пайдарпайии муайянро дар назар дорад.

Барои арзёбии рақобатпазирии маҳсулоти озуқавории хоҷагии қишлоқ ҳусусияти онро ба назар бояд гирифт.

Дар асоси модели ҷубронкунандаи (компенсатории) таҳқики рақобатпазирии мол, ки мувофиқи он баҳои манғии як омилро бо аломати мусбати омили дигар ҷуброн кардан мумкин аст, А.А. Степанов ва Е.Е. Пучкова қайд мекунанд, ки ҳаридорон маҳсулотро аз нуқти назари коршоямии он барои қонеъсозии талабташон арзёбӣ менамоянд [12].

Барои арзёбии рақобатпазирии намудҳои алоҳидаи маҳсулоти озуқавории хоҷагии қишлоқ С.Э. Широбокова [15] формулаи зеринро истифода мебарад:

$$IC_i = \frac{X_i}{P_i - X_i + M_i}$$

Дар ин ҷо IC_i - коэффициенти рақобатпазирӣ; P - истеҳсоли маҳсулоти i дар минтақа; X - содироти маҳсулоти i ба берун аз минтақа; M - воридоти маҳсулоти i .

Камбудии асосии коэффициенти рақобатпазирии пешниҳодкардаи С.Э. Широбокова ин аст, ки дар он шумораи аҳолии муқими минтақа ба ҳисоб гирифта нашудааст. Баҳисобгирии аҳолии минтақа, ба назари муаллиф, дар ин маврид хеле мувофиқ ба мақсад аст, зоро он имкон медиҳад то дараҷаи тақозои маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар бозори беруна бештар объективӣ баҳоғузорӣ шавад. Сабабаш ин аст, ки талаботи инфириодии ҳар минтақа ба воридоти ин ё он молҳои озуқавории хоҷагии қишлоқ аз омилҳои муайян, аз қабили сатҳи норасои истеҳсол барои қонеъгардонии талаботи озуқаворӣ бармеояд [15].

Аммо формулаи дар боло қайдшуда аз ин ҷиҳат мароқовар аст, ки имкони муқаррар намудани ҳиссаи маҳсулоти содиротиро дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти мушаҳҳаси доҳили минтақа бо дарназрдошти воридот ва бо тарҳи содирот медиҳад.

Дар методикаи арзёбии рейтингӣ ҳамаи нишондиҳандаҳои ибтидой дар намуди матритса (a,y) оварда мешаванд: аз рӯйи меҳвари амудии матритса рақами нишондиҳандаҳо ($i = 1, 2...n$), аз рӯйи меҳвари уфуқӣ - рақами корхонаҳо гузошта мешавад ($j = 1, 2...m$). Бузургии қалонтарини ҳар нишондиҳанда ёфта ва ба сутуни корхонаи шартии этalonӣ гузошта мешавад ($t+1$). Параметрои ибтидоии матритса нисбат ба нишондиҳандаи даҳлдори корхонаи этalonӣ тибқи формулаи зерин стандартӣ кунонида мешаванд:

$$x_y = \frac{a_y}{a_{t+1}} \quad (6)$$

дар ин ҷо x - нишондиҳандаҳои стандартишудаи корхонаи j .

Барои ҳар корхонаи таҳлилшаванда бузургии арзёбии рейтингӣ аз рӯи формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$R_j = \sqrt{(1-x_{1,j})^2 + (1-x_{2,j})^2 + \dots + (1-x_{n,j})^2} \quad (7)$$

Корхонаҳо бо тартиби камшавии баҳои ретингӣ радибандӣ карда мешаванд. Рейтинги баландтарин аз они корхонаҳои дорои бузургии камтарини баҳои муқоисавӣ мебошад. Мувофиқи арзёбихои экспертӣ коэффицентҳои вазни омил муайян гардида, бузургии арзёбии рейтингӣ бо формулаи [5, с. 95]:

$$R_j = \sqrt{f_1(1-x_{1j})^2 + f_2(1-x_{2j})^2 + \dots + f_n(1-x_{nj})^2} \quad (8)$$

муайян карда мешавад, ки дар ин чо f_1, \dots, f_n - коэффицентҳои вазни таъиннамудаи экспертон мебошад.

Методикаи арзёбии рейтингии рақобатпазирӣ ҷиҳатҳои бечунучаро мусбати худро дорад, ки аз ҳама асосиашон таҳлили муқоисавии рақибон дар заминаи нишондиҳандаҳои муҳимтарини рақобатпазирӣ мебошад. Аммо коэффицентҳои вазни муайяншаванда ба арзёбии микдорӣ таъсири субъективӣ расонида метавонанд. Ҳамзамон, ҷойиршавии коэффицентҳои вазнӣ, ба ақидаи муаллиф, барои такмили методикаи арзёбии рақобатпазирӣ дар сатҳҳои микро-, мезо- ва макроиқтисодӣ мусоидат мекунад ва бояд нишонаи ҳатмии таҳлили мавқеи рақобати ҳама объектҳо бошад.

Ба сифати омилҳои асосии рақобатпазии корхонаҳои зеркомплекси ширу маҳсулоти ширӣ С.Н. Буторин инҳоро ҷудо мекунад: шакли ташкилию ҳуқуқӣ; саршумори модаговҳо, сар; ҳосилнокӣ, кг/сар; андозаи миёнаи музди кори миёна; коэффициенти маҳсусгардонӣ; сифати шир (бо нарҳ ифодашуда); ҳосилнокии меҳнат; активҳои соғ.

С.Н. Буторин системаи радибандии корхонаҳои зеркомплекси маҳсулоти шир дар гурӯҳҳои рақобатпазирӣ пешниҳод мекунад, ки дар ҷадвал оварда шудааст.

Ҷадвал. -Гурӯҳандии корхонаҳои аграрӣ аз рӯйи сатҳи рақобатпазирӣ (мувофиқи методикаи С.Н. Буторин)

Рақами гурӯҳ	Номи гурӯҳ
I	корхонаҳои муфлис
II	корхонаҳои буҳронӣ
III	корхонаҳои бо сатҳи миёнаи рақобатпазирӣ
IV	корхонаҳои рақобатпазир
V	корхонаҳои пешсаф

Аз камбудиҳои методикаи С.Н. Буторин ҳаминашро қайд метавон кард, ки дар он нишондиҳандаҳои дараҷаи серҳаридории маҳсулоти корхонаҳои зеркомплекси маҳсулоти ширӣ дар бозор сарфи назар шудааст [16].

Ҷиҳати мусбаташ ин аст, ки методикаи мазкур содаву осон буда, онро барои арзёбии объективии рақобатпазии корхонаҳои ҳочагии қишлоқ тибқи маълумоти омори давлатӣ истифода бурдан мумкин аст.

Муаллиф бо муҳаққиқон ҳамфирӯз аст, чунки пурсиши сотсиологӣ имкон медиҳад, ки бартариҳои рақобатии маҳсулот аз дидгоҳи истеъмолгарон, тавассути ошкорнамоии муҳимтарин ҳосиятҳои истеъмолӣ муайян карда шаванд.

Алгоритми ҳисоббарории рақобатпазии заводи зағир, ки муаллиф пешниҳод кардааст, аз се марҳила иборат аст: муайян намудани нишондиҳандаҳои ягона барои ҳар гурӯҳи параметрҳо, нишондиҳандаҳои комплексӣ (ҳосилаи нишондиҳандаҳои ягона), инчунин нишондиҳандаи интегралии рақбатпазирӣ.

Методологияи арзёбии рақобатпазии маҳсулоти аграрии озуқаворӣ ва корхонаҳои истехсоли он таҳқиқи селаҳои мол, амалиёти содиротию воридотиро дар назар дорад. Ин барои арзёбии мавқеи рақобатии молистехсолкунандагон дар бозорҳои доҳилий ва берунӣ имкон медиҳад.

Ҳамин тавр, рақобатпазии маҳсулоти аграрии озуқавориро дар бозори беруна тавассути муайян намудани ҳиссаси саҳми он дар савдои ҷаҳонии ин маҳсулот андозагирий кардан мумкин аст.

Барои муайян намудани коэффициенти бартариҳои муқоисавӣ (RCA) формулаи зерин истифода бурда мешавад:

$$RCA_j = \frac{X_{ij} / X_{wi}}{X_{je} / X_{we}} \quad (10)$$

дар ин чо X_{--} - содироти моли i аз мамлакати j ; X_{wi} - содироти ҷаҳонии моли i (ба истиснои содироти мамлакати j);

X_{-e} - содироти ҳамаи молҳои дар мамлакати j истехсолшуда; X_{we} - содироти ҷаҳонии ҳамаи молҳо (ба истиснои содирот аз мамлакати j).

Зимнан дар сурати қонеъ гардидани алломати $RCA > 1$, мамлакати j дар истехсоли моли i рақобатпазир аст, агар $RCA_j < 1$ бошад, пас мамлакат бартарии рақобатӣ надорад.

Бо истифода аз модели КСА бахшҳои бештар аз ҳама ва камтар аз ҳама рақобатпазири иқтисоди миллиро муайян кардан мумкин аст. Ҳамзамон, дар ин модел нишондиҳандаҳои воридоти маҳсулот ба назар гирифта нашудаанд ва ин боиси хатогии ин усул мегардад.

Мантиқан фарз кардан мумкин аст, ки усули оддитарини ченкунии рақобатпазирии ҳама гуна маҳсулот (аз ҷумла маҳсулоти аграрии озуқаворӣ) дар бозори беруна ин ҳисоббарории он ба воситаи формулаи зерин аст:

$$I_t = \frac{Ex_t}{Im_t} \quad (11)$$

дар ин ҷо $/-$ қоэффициенти рақобатпазирии маҳсулоти i ; Ex_t - содироти маҳсулоти i аз мамлакат; Im - воридоти маҳсулоти i ба мамлакат.

Дар кори илмии А.В. Скубко рақобатпазирии соҳа дар бозори ҷаҳонӣ маҳз тавассути таносуби содироту воридот муайян карда шудааст [11, с. 617].

Дар шароити мусоир бахши аграрии ҷумхурӣ дар системаи ҳоҷагӣ мақоми муҳимро ишғол намуда, ба ҳолати амнияти озуқаворӣ таъсири саҳт мерасонад. Дар шароити вобастагии рӯзафзун дар ҳоҷагии ҷаҳонӣ моҳияти он на танҳо дар сатҳи миллӣ, балки дар сатҳи байнамилалӣ ва минтақаӣ, چӣ аз ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ ва ҷӣ дар системаи нигоҳдории тавозуни иқтисодии ҳоҷагии ҷаҳонӣ, ба таври мушаҳҳас зоҳир мегардад.

Маълум аст, ки ҳоҷагии қишлоқ яке аз соҳаҳои хеле пӯшидаи протексионистӣ мебошад. Таҷрибаи иқтисоди бозорӣ нишон медиҳад, ки амалисозии он дар бисёри мамлакатҳо ниҳоят зарур аст.

Протексионизми аграрӣ дар иқтисоди бозорӣ ба ҳимояи истеҳсолкунандагони доҳилий бо мақсади таъмини даромаднокии онҳо равона шудааст. Зимни таҳқиқи протексионизми аграрӣ, ба қавли академик Буздалов И.Н., аввалан, ба механизми заҳиравии протексионизми аграрӣ дода, сониян, дар хотир бояд дошт, ки қонуниятҳои иқтисоди бозорӣ, ки мустақилии воқеии ҳоҷагии молистеҳсолкунандагон ва масъулияти мустақими онҳоро барои натиҷаҳои фаъолияташон муайян мекунад, аҳамияти асосӣ дорад, зеро он ҳоҷагидории самаранокро ҳавасманду тайёраҳӯрии иҷтимоиро истисно намуда, танзимгари давлатии иқтисодӣ ва тадбирҳои мушаҳҳаси протексионистӣ доранд, ки субъектони бозорро ба татбиқи принсипи ҳудомиякунонӣ водор менамояд [16].

Қайд кардан лозим аст, ки принсипи иқтисоди кушода ба озодии бештари фаъолияти иқтисодӣ равона карда шудааст. Дар ҳамин ҳол, дар шароити мусоир масъалаи ҳамроҳшавии Тоҷикистон ба СУС омили хеле пешрав мебошад.

Дар шароити узвияти Тоҷикистон дар СУС, ҳоҷагии қишлоқ ба яке аз сamtҳои асосӣ табдил мейбад. Дар рафти дигаргуниҳои куллии 20 соли оҳир дар иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар ҳоҷагии қишлоқ, пастравии замони тағйирот рӯй дод, ки ин омили манғии баландбардории рақобатпазирии бахши аграрӣ мебошад. Зимни таҳлили роҳҳои муҳимтарини доҳилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС, олимони барҷастаи ҷумхурӣ Н.К. Қаюмов, Х.У. Умаров ба масъалаҳои рақобат ва рақобатпазирии иқтисоди миллӣ таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир менамоянд. Онҳо бар ин қадаанд, ки «рақобтаи мусоир боиси он мешавад, ки сamtҳои самаранок боқӣ мондаву бахшу сamtҳои бесамар худ ба худ нопадид мешаванд». [6, с. 49] Мо бо ин муаллифон ҳамфиррем, ки ҳамеша ҳангоми ба вучуд омадани муҳити рақобати солим дар иқтисод, он сифатан рушд мейбад. Ба андешаи мо, вакте ки дар ҷумхурӣ афзоиши истеҳсоли молҳои рақобатпазир суръатнок мегардад, зарурати баҳисобигирии таъсири он барои дурнамои дарозмуддат ба миён меояд. Тибқи қонунҳои иқтисоди бозорӣ, дар иқтисоди рақобатпазир истифодабарии заҳираҳо бояд самараноктар шавад.

Вале, аз сӯи дигар проблемаи дигар ҳам вучуд дорад. Бозори аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ пурра муҳити рақобати солимро ба вучуд оварда наметавонад. Ҳоҷагии қишлоқ, агарҷӣ соҳаи муҳими иқтисоди миллии ҷумхурӣ, вале бино бар як қатор сабабҳо соҳаи камдаромадест, ки зери таъсири омилҳои табии мавсум ва хосияти даврии тақрористеҳсол қарор дорад. Дар соҳаи аз лиҳози техникӣ қафомонда соҳтани модели динамикии рушд аз имкон берун аст.

Барои ҳалли ин проблема пас аз воридшавии ҷумхурӣ ба Созмони Ӯмумиҷаҳонии Савдо шароити рушди бозори доҳилии аграриро фароҳам овардан лозим аст. ин таҳияи барномаи давлатии густариши истеҳсоли аз лиҳози технологӣ баландро металабад, зеро дар шароити рақобати шадид дар ҳоҷагии қишлоқ маҳз ҳамин гуна маҳсулот даромади бештарро барои онҳо таъмин мекунад. Чунин стратегияи тиҷорати берунаро Ҳиндустон, Ҳитой Эрон ва як қатор кишварҳои дигар бомуваффақият озмуданд ва ин барояшон имкон дод, ки дар муқоиса бо кишварҳои дигари дорои саноати мутараққӣ вақтро сарфа намоянд.

Бо таваҷҷӯҳ ба мушкилоти воридшавӣ ба СУС, ки ҳатто дар сурати ба даст овардани узвият ба зудӣ бартараф намешаванд, мо бо як қатор проблемаҳои гуногуне мувоҷеҳ гардиDEM, ки фоидагириро аз воридшавӣ маҳдуд месозанд. Ба назари мо, роҳи ҳалли проблема ин ҳамгирии бахши аграрӣ ба

иттифоқҳои минтақавӣ мебошад, ки раҳбариашонро кишварҳои нисбатан бузург ба зимма гирифта метавонанд.

Барои Тоҷикистон ба ҳайси мамлакатҳои муттаҳидкунанда дар созишномаи тиҷоратӣ, воқеан инҳо баромад карда метавонанд; Россия – дар байни мамлакатҳои ИДМ, Қазоқистон – дар Осиёи Миёна, Хитой ва Эрон – дар минтақаи Осиё.

Ба сифати заминии объективии ташкили бозори аграрии муштарак бо мамлакатҳои ИДМ ё Осиёи Миёна зерсоҳтори нақлиётни феълий ва талаботи истеъмолгарони қаламрави собиқ ИЧШС, инчунин зерсоҳтори нақлиётни солҳои охир бо ёрии Хитою Эрон соҳташуда истода баромад мекунанд.

Дар ҳоли ҳозир дар илми иқтисод мубоҳисаи домандор оид ба узвият дар СУС рафта истодааст. Тарафҳои мубоҳиса қайд мекунанд, ки дар истеҳсолоти аграрии Тоҷикистон вобаста ба шадидшавии рақобат дигаргунӣ ба амал меояд. Дар натиҷа ҷумҳурӣ қисми қалони ҳаҷми истеҳсолро аз даст медиҳад ва аз ин сабаб рақобатпазириаш паст мегардад. Бешубҳа, истеҳсолоти аграрӣ дар давраи гузариш қарор дорад ва дар ин раванд истеҳсолот ҳусусияти ғайри рақобатпазирро қасб кардааст, ки набудани таҷрибаи коғии пешбуруди ҳоҷагӣ дар шароити бозорӣ ин равандро боз ҳам шадидтар менамояд.

Баҳши аграрӣ асоси иқтисоди Тоҷикистонро ташкил медиҳад ва асосан аз ҳисоби соҳаи КАС инкишоф меёфт, чунки соҳаҳои дигари он аз ҷиҳати маънавӣ қуҳна шуда ҷавобгӯи талаботи бозор набуданд. Дар КАС-и Тоҷикистон ҳоҷагии қишлоқ бо соҳаҳои хизматрасоне, ки дар сурати маҳсусгардонию ҳамокрии оқилонаи субъектони ҳоҷагии қишлоқ ба ин соҳа хизмат мерасонанд, робитаи узвӣ дорад. Он яку якбора дар шакли мукаммал пайдо шуда наметавонад. Ба ин раванд соҳтори феълии истеҳсолот дар соҳа ва зерсоҳтори суст инкишофёftаи иқтисоди миллӣ таъсири манғӣ мерасонанд.

Ба ғайр аз ин, дар натиҷаи гузариш аз системаи иқтисодии маъмурию фармонфармӣ ба системаи бозорӣ дар соҳтори КАС дигаргунии ҷиддӣ рӯй дод, ки аломатҳояш аз проблемаҳои зерин иборатанд:

Аввалан, вазъияте, ки дар муҳити молиявӣ ва дар баҳши аграрии ҷумҳурӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ ба миён омадааст, боиси бадшавии ҳолати молиявии истеҳсолкунандагони ҳоҷагии қишлоқ гардидааст;

Сониян, таҷрибаи амалии мамлакатҳои дорои иқтисоди бозории мутараққӣ нишон медиҳад, ки таҳқурсии баҳши аграрии рақобатпазири иқтисодро рушди инноватсионӣ ташкил медиҳад. Шакли феълии ҳоҷагии оиласавии дехқонӣ (фермерӣ) бо ташкили тиҷоратии он ба модернизатсияи доимии техникӣ ва технологияи истеҳсолот вобаста аст. Нарасидани воситаҳои молиявӣ ва тақсимшавии истеҳсолкунандагони ҳоҷагии қишлоқ ба ҳоҷагиҳои худро имкон намедиҳанд, ки навғониву технологияҳои нав ба таври самаранок дар истеҳсолот ҷорӣ карда шаванд;

Сеюм, яке аз масъалаҳои асосии ташаккули бартариҳои рақобати минтақа ҳусусиятҳои ҷойгиркунӣ ва рушди соҳаҳои ба ҳам наздику дастгирикунанда - ташкили системаи ягонаи истеҳсолу фурӯши маҳсулот дар бозорҳои дохилий ва беруни мебошад.

Бояд гуфт, ки соҳаи КАС аз ҳисоби омилҳои мутлақи истеҳсолот, аз қабили қувваи кории арzonбахо ва шароити мусоиди табиию иқлими пойдор мондааст. Дар ҷунун шароит омилҳои мазкур ҷун бартарии баҳши аграрии ҷумҳурӣ зимни узвият дар СУС боқӣ мемонад, ва мо бар ин назарем, ки ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон моҳияту нуғузи худро дар шароити рақобати шадид гум наҳоҳад кард, вале бо вуҷуди ин, рушди истеҳсолоти афзалиятнок бо технологияи маҳдуд ба болоравии рақобатпазирӣ он мусоидат мекунад.

Ба ғайр аз ин, дар шароити дефитсити буҷет дар КАС-и Тоҷикистон субсидиядӣӣ ва тадбирҳои ҷуброӣ аз тарафи давлат вуҷуд надоранд. Табиист, ки ҷунун савол ба миён меояд: ҳоҷагии қишлоқ ҷиро аз даст медиҳад? Посуҳи ин савол барои дарк кардани вазъияти баамаломада имкон медиҳад.

Мамлакатҳои узви СУС на танҳо истеҳсолоташонро тавассути танзими маъмурии нарҳ ва дотатсия дастгирӣ мекунанд, балки бо тариқи таъмини хизматрасониҳои умумии мансуб ба «сабади сабз» рақобатпазирӣ баҳши аграрии худро ҳам баланд менамоянд. Ба ҷунун хизматҳо инҳо дохил мешаванд: ҷоринамоӣ ва истеҳсоли дастовардҳои пешқадами илмӣ, дастгирии зерсоҳтори тиҷоратӣ, иттилоотӣ, молиявӣ ва нақлиётӣ, ҳарочоти суғуртаи ҳосил, рушди консалтинг ва таъмини иттилоотӣ дар дехот, модернизатсияи зерсоҳтори дехот, таҳқиқоти илмӣ, хизматрасонии бойторӣ ва ғайра. «Ин ҷораҳои дастгирӣ ба савдо ва истеҳсолот таъсири намерасонанд ё таъсири суст мерасонанд, бинобар ин аз уҳдадориҳои оид ба ихтисор озод шуда, ба ҳар ҳаҷм ҷудо шуданашон мумкин аст» [1, с 62].

Ҳамин тавр, сиёсати аграрии Тоҷикистон бояд ба пайванди муносибатҳои рақобатноки бозорӣ ва шаклҳои гуногуни танзими давлатӣ дар асоси банаҳаргирии амалияи фаъолият ва проблемаҳои воқеии бозори аграрии мамлакат такя кунад. Ҳангоми ташкили танзими давлатӣ барои дурнамо омилҳои маҷмӯии зеринро ба назар бояд гирифт:

- норавои робитаҳои бозорӣ бо давлат, яъне суст намудани онҳо аз ҳисоби функцияҳои танзимкунандай давлат;
- таъсиррасонӣ тавассути фишангҳои рақобати иқтисодӣ ва бартараф намудани таъсири фишангҳои давлатӣ;
- амалисозии маҷмӯи чорабиниҳо барои ҷалби субъектҳои хоҷагидор ба иҷрои вазифаҳояшон дар асоси манфиатдории шаҳсӣ, судмандии соҳибкорӣ, озодии интиҳоби иқтисодӣ ва фаъолият дар бозорҳои дохилию беруни фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ва агросаноатӣ.

Адабиёт

1. Абдимолдаева Н.К. Поддержка сельского хозяйства в странах-членах ВТО и интеграция аграрных рынков стран Таможенного союза в мировую экономическую систему/Евразийская экономическая интеграция, № 2 (7), май 2010. – С. 62.
2. Баумгартен Л.В. Анализ методов определения конкурентоспособности организаций и продукции // Маркетинг в России и за рубежом, 2005. - №4.
3. Бородин К.Г. Оценка конкурентоспособности продукции в условиях современной торговли // Проблемы прогнозирования, 2006. - №3. – С. 85.
4. Дроздова Н.Н. Оценка конкурентоспособности птицеводческой продукции региона // Непрерывность подготовки кадров и конкурентоспособность бизнеса: материалы межрегиональной научно-практической конференции, 2005 г. – Санкт-Петербург: Образовательный консорциум Национальный открытый университет России, 2005.
5. Дусаева Е.М. Асари зикршуда. – С. 95.
6. Каюмов Н.К., Умаров Х.У. Глобализация экономики и внешнеэкономические связи Таджикистана – Душанбе, 2005. – С. 49.
7. Конкурентоспособность регионов: теоретико-прикладные аспекты /Под ред. Ю.К. Перекопий, Н.Я. Колюжновой – М.: ТЕИС, 2003.
8. Моисеев В.В., Набока А.А., Погибелен А.В., Дьяков С.А., Гермоленко СВ. Современное состояние и совершенствование методики мониторинга конкурентоспособности и устойчивости аграрного предприятия // Вестник КубГАУ, 2005. - №2.
9. Нуралиев СУ. Продовольственный рынок: проблемы становления и перспективы развития - Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 2003. – С. 101-102.
10. Проскура Д.В. Теория и методология управления конкурентоспособностью региона. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук - Санкт-Петербург, 2008.
11. Скубо А.В. Методические подходы к оценке конкурентоспособности отраслей российской экономики // Коллектив авторов «Научные труды ИНП РАН» - М.: МАКС-ПРЕСС, 2006. – С. 617-626.
12. Степанов А.А., Пучкова Е.Е. Оценка конкурентоспособности региональной продукции виноделия // Вестник СевКавГТУ. Серия «Экономика», 2002. - №7.
13. Чернова Т.В. Оценка конкурентоспособности регионов РФ // Управление экономическими системами, 2007. - №2.
14. Шеховцева Л.С. Конкурентоспособность региона: факторы и метод создания // Маркетинг в России и за рубежом. - 2001. - №4.
15. Широбокова С.Э. Управление региональным рынком аграрной продукции в конкурентной среде. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук - Ижевск, 2006.
16. http://www.viapi.ru/publication/e-biblio/detail/php?iblock_id=45&selection_id=1069&element_id=9009
24/01/2013.

АННОТАЦИЯ

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ В УСЛОВИЯХ ЧЛЕНСТВА ВО ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ(ВТО)

В ходе научного анализа, автором освещено исследование и изучение опыта мировых учёных, метод и статус конкурентоспособности в сфере сельского хозяйства. Автор предлагает в условиях современности придать аграрному сектору Республики особый статус в хозяйственной системе, что существенно повлияет на продовольственную безопасность.

ANNOTATION

COMPETITIVENESS IN THE AGRICULTURAL SECTOR, AS WELL AS THE AGROFORESTRY PRODUCTS IN THE TRADE FACILITATOR FORUM, HAVE BEEN STUDIED

In scientific research the, author, has been research and learning of world scientists, style and competitiveness in the field of agriculture. In particular, the author suggests that in the current state, the agricultural sector of the republic occupies an important position in agriculture on the food security.

Key words: competitiveness in National Economy, WTO, agricultural products, food security, export-import operations.

ТДУ 332.1

ТАҲҚИҚИ ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ДЕҲОТ

Мизробов С.С. - муаллими калони ДДТТ

Вожаҳои қалидӣ: соҳибкорӣ, хусусиятҳои рушди соҳибкорӣ дар ҳочагиҳои деҳот, субъектҳои соҳибкории хурд, кишоварзӣ, иқтисодиёти деҳот, рушди устувор.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир мушкилоти рушди иҷтимоӣ - иқтисодии ҳочагиҳои деҳот, ки барои аксарияти минтақаҳои кишвар муносибанд, аҳамияти хоса қасб кардааст. Мушкилоти мазкур, пеш аз ҳама, паст шудани сифати зиндагӣ, афзоиши сатҳи бекорӣ, сатҳи пасти даромад, тавсеаи камбизоатӣ дар деҳот ва ғайраро дар бар мегирад, ки дар натиҷаи кор муҳочирати (куч бастани) аҳолии деҳот ба шаҳрҳо Тоҷикистон зиёд шуда истодааст. Мувофиқи нишондиҳандаҳои оморӣ соли 2012 дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон 21,3 ҳазор ва соли 2019 -25,9 ҳазор нафар аҳолӣ ба шаҳрҳо куч бастаанд, ки дар ин давра шумора кучбастагон 5,5% зиёд шудааст. [4]. Дар робита ба ин, барои ҳалли масъалаҳои номбурда, ки барои бисёр кишварҳои дигар, аз ҷумла кишварҳои мутараққӣ низ хосанд, таҳияи тадбирҳои таъсири иқтисодии мақомоти идоракунӣ дар сатҳҳои гуногун ниҳоят муҳим аст. Аз ҷумла, диверсификатсияи иқтисодиёти деҳот - рушди навъҳои фаъолияти соҳибкории ғайрикишоварзӣ, хизматрасонӣ ва дар ин замине тавсеаи шуғл ва афзоиши даромади аҳолии деҳот метавонад истифода шавад.

Оид ба масъалаҳои рушди соҳибкории хурд дар деҳот олимон ва таҳқиқотчиёни зиёди ҳориҷӣ ва ватанӣ машғул шудаанд, ки машҳуртари онҳоро дар корҳои Т.В. Нефодова Е.А., Иванов Е.О., Борисов С.В., Роговский Е.И., Дорожкиной, И.И. Дубровского, Донахонов И.С., Назаров С.Х., мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар таҳқиқотҳои илмии худ олимони зикргардида хусусиятҳои соҳибкорӣ дар деҳотро асосан ба фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ равона кардаанд. Аз ҷумла Нефодова Е.А. дар рисолаи худ соҳибкории хурд дар деҳотро чунин маънидод намудаст. “Соҳибкорӣ дар деҳот ин шакл ва намудҳои васеи ташкили субъектҳои хурди соҳибкорӣ (истехсолӣ, хизматрасонӣ, меёнаравӣ ва ғайра), ки қисми коплекси агросаноати ба ҳисоб меравад”. [6. с, 78].

Иванов Е.О. дар рисолаи илмии худ хусусиятҳои соҳибкориро дар деҳот ба таври зерин маънидод намудааст. Яке аз шароитҳои рушди бомуваффақи соҳибкории хурд дар деҳот ин баҳисоб гирифтани хусусиятҳои он мебошад. Хусусияти истехсолкунандай кишоварзӣ муҳимиҳати маҳсуси хурдро дорад, чунки дар ин соҳа идоракуни ва дастигирӣ давлатӣ зарур мебошад. Дар қатори хусусиятҳои соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ Иванов Е.О. истифодаи заминро ҳамчун воситаи асосии истехсолот, инчунин растанипарварӣ ва ҷорводорӣ, ки рушди онҳо ба қонунҳои табиат алоқаманди дорад хусусияти асосӣ меҳисобад. [2.с,17].

Ба соҳибкории хурд дар деҳот, ташкилотҳои тиҷоратие, ки гирифтани даромадро ба сифати мақсади асосии фаъолияти худ, дар шакли иттиҳодияҳои ҳочагидорӣ ва ҷамъиятҳо, кооперативҳои истехсолӣ, корхонаҳои унитарии давлатӣ ва мунитисипиалий қарор медиҳанд, доҳил мешаванд. [7.с,158].

Муҳаққиқи дигар Донахонов И.С. дар таҳқиқоти илмии худ яке аз хусусияти соҳибкориро дар деҳот чунин баён намудааст: “Бо қувваи якҷояшавии омилҳои иқтисоди ва биологии соҳибкорӣ дар деҳот, соҳибкорро зарур аст, ки ба ғайр аз ташкилотчигӣ ва талаботҳои инноватсионӣ, инчунин донишҳои элементарии асосоҳои истехсолоти кишоварзӣ ва таҷрибаи ташкил кардани ин намуди фаъолияти соҳибкориро дошта бошад”. [1.с, 68]. Инчунин ба ақидаи ў дар деҳот бо баробари ташкил намудани фаъолияти соҳибкории хурд

дар соҳаи кишоварзӣ (ҳочагиҳои деҳқонӣ) инчунин фаъолити соҳибкории ғайрикишоварзиро ташаккул ва рушд додан мумкин аст.

Назаров Х.С. чунин меҳисобад, ки хусусияти маҳсуси тақрористеҳсол дар ҳочагиҳои деҳот бо истифодаи замин, ки бо воситаи асосии истеҳсолот ва низоми биологи алоқамандӣ дорад, эҳтимолияти истфодаи дутарафаро оид ба баҳодиҳии самараноки навоварӣ дар ҳочагиҳои деҳот дар назар дорад. [З.с, 46].

Аз таҳқиқи гузаронидашуда маълум гардид, ки дар сатҳи муайян ҳусусиятҳои ташкил ва рушди соҳибкорӣ дар деҳот дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон то андозае омӯхта нашудааст, аз ҷумла муаммоҳои асосии вобаста ба ташаккул ва рушди соҳибкорӣ дар деҳот роҳи ҳалли ҳудро наёфтааст.

Ба андешаи мо, ҳавасмандӣ ба рушди самарабаҳши соҳибкорӣ бо мавҷудияти муносибати мачмӯй ба рушди соҳибкории кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ дар минтақаҳои деҳот, амалисозии ҳамкорӣ ва ҳамгирии ҳочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) на танҳо дар байнҳо ҳуд, балки бо корхонаҳои кишоварзӣ, ташкилотҳои тайёркунанда ва коркардкунанда дар соҳаи иҷтимоии деҳот ва тавсееи бозор аз ҳисоби шаклҳои фаъолияти ғайрикишоварзи дар бар мегирад.

Дар деҳот навъҳои гуногуни манбаъҳо ва шароитҳое мавҷуданд, ки ба аҳолӣ имконияти амали намудани шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкориро фароҳам меоваранд. Аз рӯи намудҳои фаъолияти соҳибкории деҳот аз шаҳрҳо ва минтақаҳои аз ҷиҳати саноатӣ рушдёфта пасттар қарор дорад, аммо дар деҳот низ якчанд намуди фаъолияти соҳибкориро номбар кардан мумкин аст аз ҷумла дар соҳаи савдо ва ҳӯроки умумӣ, хизматрасонӣ дар соҳаи нақлиёт, безнеси тарабҳона ва ғайра ташаккул додан мумкин аст. Ба замми ин, таркиби намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ метавонад, дар шаҳр ва деҳот ба таври назаррас

Дар деҳот, дар муқоиса бо шаҳрҳо, тақсимоти намудҳои фаъолияти аҳолӣ ба ду гурӯҳ - соҳибкорӣ ва ғайрисоҳибкорӣ аҳамияти хеле муҳим дорад. Ин ба он вобаста аст, ки дар деҳот ба таври назаррас саҳми бештари манфиатҳои ҳаётӣ аз ҳисоби зуҳуроти табии - меваҳои ҳудрӯй, буттамева, гиёҳҳо таъмин карда мешаванд. Ҳочагиҳои ёрирасони шаҳсӣ ҷамъоварии ва истифодаи заҳираҳои табииро дар шароити ҳудташаббуснонӣ ва ҷун қоида номушаккилона таъмин мекунанд. Вобаста аз вақт ва нақш дар буҷети оила, фаъолияти мазкур метавонад назаррас бошад. Аммо, аз сабаби он ки он ба таври расмӣ ба қайд гирифта намешавад, одатан онро ба соҳибкорӣ доҳил намекунанд, агарчӣ дар бисёр ҳолатҳо аз он даромад ба даст меоранд. Ҷунин навъи фаъолиятҳо дар деҳот хеле зиёданд. Ҳусусан, дар ин маврид, ҳолати пешбуруди ҳочагии ёрирасони шаҳсӣ аз тарафи аҳолӣ номуайян боқӣ мемонад. Дар айни замон, аксарияти ҳочагиҳои шаҳсии ёрирасон молӣ ба ҳисоб мераванд ва аз онҳо даромади соҳибкорӣ ворид мешавад, ё ба таври дигар метавон гуфт, ки баъзан нисбатан назаррастар аз ҳочагиҳои фермериянд.

Ислоҳоти иқтисодие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад, бо таҷдиди куллии ҳочагии ҳалқ, бо ташаккули соҳторҳои нави соҳибкорӣ алоқаманд мебошад. Ҳамзамон, маҳз гуногуншаклии моликият шарти ҳатмӣ ва зарурии рушди минбаъдаи иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳалли масъалаи мазкур бевосита бо рушди соҳибкорӣ дар мачмӯй ва тиҷорати ҳурд дар деҳот алоқаманд аст.

Яке аз шартҳои рушди бомуваффақияти соҳибкорӣ дар деҳот - ин баҳисобигирии ҳусусиятҳои он мебошад: Ҳусусияти соҳибкорӣ дар деҳот аҳамияти назаррас дорад, зоро зарурати танзим ва дастгирии давлатро муайян мекунад. Ба ҳусусиятҳои маҳсуси соҳибкорӣ дар деҳот инҳоро ворид намудан мумкин аст:

- наҳуст, миқдори зиёди фаъолиятҳое мавҷуданд, ки аз нигоҳи таркиби ҳуд соҳибкорӣ нестанд, яъне барои ба даст овардани фоида нигаронида нашудаанд. Асосан, ин ба он алоқаманд аст, ки аҳолӣ заҳираҳои табии (меваҳо, сабзавот), киши замин дар атрофи манзил ва парвариши маҳсулоти барои истеъмоли ҳудиро истифода мебарад.
- дуввум, дар ин ҷо қисми зиёди фаъолият бо яке аз манбаъҳои муҳими деҳот - замин ва маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар он анҷом дода мешаванд, мутобиқ карда шудааст. Ҳолати мазкур ҷун навъи базавии фаъолият баромад мекунад (агар фаъолияти ҳочагии кишоварзӣ мавҷуд набошад - асос барои рушди фаъолиятҳои зиёди дигар низ ба амал намеояд). Ба онҳо навъҳои сершумори фаъолиятҳои марбут ба фароҳам овардани шароит барои фаъолияти кишоварзӣ, инчунин равона кардани маҳсулот ба истеъмолкунандагон, аз ҷумла коркард, нигоҳдорӣ, ҳамлу нақл, соҳтмон, таъминот, фурӯши маҳсулот ва ғайра доҳил мешаванд.
- сеюм, дар деҳот корхонаҳои инфиродӣ, ки дар асоси патент ва шаҳодатнома фаъолият мекунанд, инкишоф меёбанд. Низоми соддакардашудаи бақайдигирии давлатии соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқи, ки фаъолияти ҳудро дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 2009 таҳти рақами 1251 ба роҳ мондаанд, на танҳо рушди корхонаҳои ҳурд ва миёнаро дар деҳот суръат бахшид, балки ба ташкили ҷойҳои нави корӣ дар деҳот сабаб шуд. Аз ин ҷиҳат, дар деҳот на ҳама вақт ташкили истеҳсоли миқёси бузург имконпазир аст, бинобар ин “соҳибкории ҳурд” бисёр муносиб ба ҳисоб меравад.

- чорум, намудҳои мавҷудаи истиқомати аҳолии дехот (хонаҳои шахсӣ, ки барои як оила пешбинӣ шудаанд, дурии нуқтаҳои аҳолинишин аз ҳамдигар, мавҷудияти қитъаи замини хусусӣ қариб дар ҳар як оила, мавҷуд набудани инфрасоҳтори рушдёфтai иҷтимоӣ) ташкили фаъолият дар асоси оиларо дар ин ҷо ба мақсад мувоғиқ мегардонад.

- панҷум, бо дарназардошти хусусиятҳои объектҳои меҳнатии дар дехот истифодашаванда (организмҳои зинда, тақористехсolkунии мавсимиӣ ва ғайра), бисёр намудҳои фаъолият хусусияти мавсимиӣ доранд, ки мушкилоти диверсификатсияи намудҳои фаъолиятро шадидтар ба миён меорад.

- шашум, шароити нисбатан мусоид, онҷуноне, ки одатан дар шаҳрҳо ва дар ҳама ҷо, баъзан дар шароити номусоид иҷро мешавад. Ин ба ҷобаҷугузори таъриҳан ба вучуд омада ва мобилнокии манбаъҳои асосӣ - заминҳо, ки одамонро бо садҳо ришта ба хонаҳояшон пайванд кардааст, ҷои истиқомат ва иншооти гидротехники ҷобаҷузори таъриҳан ба вобаста аст. Илова бар ин, бо бисёр сабабҳо дар минтақаи мушаххаси дехот, мутамарказгардонии аҳолӣ ва фаъолияти истеҳсолӣ маҳдуд аст.

- ҳафтум, бо дарназардошти баъзе омилҳои номбаршуда, инҷунин дурии ҳудудӣ аз бозори фурӯш, инфрасоҳтори суст рушдёftai истеҳсолӣ, дастрасии маҳдуд ба сарҷашмаҳои иттилоот, донишкадаҳои тақмili иҳтиноси истеҳсолӣ дар дехот ҷунин ба назар мерасад, ки дар мӯкоиса бо навъи фаъолият дар минтақаҳои пешрафта, барои кормандони соҳибкасб ва сармоягузорон наслбатан камтар фоидаовар ва рақобатпазир аст.

Аксари гуфтаҳои боло заминаи ҷiddӣ барои тақвияти муҳочирати аҳолӣ аз дехот ба шаҳр, таназзули тадриҷии бисёре аз фаъолиятҳо дар дехот мебошанд. Мушкилоти мазкурро дехот мустақилона бо нерӯи ҳуд ҳал карда наметавонанд. Барои таъмини рушди муносиби минтақаҳои шаҳру дехот, қӯмаки ҳамаҷонибаи давлат ва тамоми ҷомеа зарур аст. Дар қишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёftai мушкилии мазкур ҷiddӣ эътироф карда шуда, пайваста ҳаллу фасл карда мешавад.

Фаъолияти соҳибкориро аз нуқтаи назари соҳибкории дехот, метавон ба қишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ ҷудо намуд. Соҳибкории қишоварзиро дар минтақаҳои дехот дар шароити мусоир ҳоҷагиҳои дехқонӣ (фермерӣ) ва ҳоҷагиҳои кооперативӣ пешниҳод кардаанд. Баҳисобигӣ, ҳисбот ва андозбандии ин ҳоҷагиҳо ва инҷунин тартиботи таълими барои аксари соҳибкорон ҷолибанд. Соҳибкории ғайрикишоварзӣ дар дехот асосан аз ҷониби соҳибкорони инфиродии аҳолии дехот пешниҳод карда шудааст. Бо мақсади таҳлили амиқтар ва муайян намудани рушди соҳибкорӣ дар дехот, мо ҷамоатҳои дехоти Ҳисор (ноҳияи Ҳисор), Оббурдон (ноҳияи Масҷоҳ), Ҳудойназар Ҳолматов (ноҳияи Шаҳритус) ва Айнӣ (ноҳияи Айнӣ)- ро баррасӣ ва таҳлил мекунем (ҷадв.).

Ҷадвал.- Сатҳи рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар дехоти Ҷумҳурии Тоҷикистон

НИШОНДИХАНДАҲО	ҶАМОАТИ ДЕХОТҲО							
	Ҳисор		Айнӣ		Оббурдон		Ҳ. Ҳолматов	
	2012	2019	2012	2019	2012	2019	2012	2019
Ҳоҷагиҳои дехқонӣ (шумора)	324	351	234	248	69	81	112	123
Соҳибкорони инфиродӣ (шумора)	413	678	190	226	432	517	241	387
Аз онҳо: 1. Дар асоси патент фаъолияткунанда	312	421	162	190	264	395	143	210
1.1. Дар соҳаи истеҳсолот	0	20	14	25	0	31	6	9
1.2. Дар савдо ва ҳӯроки умумӣ	264	310	87	98	164	218	82	145
1.3. Дар соҳаи хизматрасонӣ	48	100	61	67	76	146	55	56
2. Дар асоси шаҳодатнома фаъолияткунанда	101	257	28	36	32	122	98	188
2.1. Дар соҳаи истеҳсолот	23	69	3	6	8	46	12	21
2.2. Дар савдо ва ҳӯроки умумӣ	54	127	15	17	16	30	39	73
2.3. Дар соҳаи хизматрасонӣ	24	61	10	13	6	46	47	94
Воридоти андозҳо (ҳазор сомонӣ)	315, 1	611, 0	85,1	213,0	219, 4	503, 7	196, 8	418,1
Аз инҳо: Дар асоси патент	102, 9	217, 5	23,9	97,5	89,9	144, 2	79,1	192,2
Дар асоси шаҳодатнома	212, 2	393, 5	61,2	115,5	129, 5	359, 5	117, 7	225,9

Сарҷашма: аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин ҳисоб карда шудааст - Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисботи оморӣ. - Душанбе: АОНПҖТ, 2019.-С. 10-14; 18-24; 29-34. Омори солонаи ноҳияи Айнӣ 2019.-С. 10-14; 69-70. Омори солонаи ноҳияи Ҳисор 2019.-С. 11-15; 71-72. Омори солонаи ноҳияи Масҷоҳ 2019.-С. 9-13; 68-69, Омори солонаи ноҳияи Шаҳритус 2019.-С. 8-12; 67-68. Вазъи

иҷтимою иқтисодии ноҳияҳои Ҳисор, Шаҳритус, Айнӣ ва Мастҷоҳ барои солҳои 2012-2019. Шиносномаи чамоатҳои дехоти Айни, Ҳисор, Оббурдон ва Х.Холматов барои соли 2019.

Чӣ тавре, ки аз рақамҳои ҷадвал дида мешавад, шумораи хоҷагиҳои дехқонӣ (фермерӣ) дар чамоатҳои дехоти Ҳисор, Оббурдон, Айни ва Х.Холматов дар соли 2018 ба соли 2012 мутаносибан 105,9%, 109,8%, 108,7% ва 112,3% афзудааст.

Дар чамоати дехоти Ҳисор шумораи соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент ба фаъолияти соҳибкории инфиродӣ машғуланд дар соли 2019 нисбат ба соли 2012 ба микдорӣ 109 нафар зиёд шудаанд. Ҳиссаи соҳибкороне, ки дар соҳаи савдо ва ҳӯроки умумӣ фаъолият доранд дар соли 2018-73,6%-ро ташкил медиҳад ва ҳиссаи соҳибкорон дар соҳаи хизматрасонӣ бошад ба 23,7% баробар аст. Соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси шаҳодатномаи соҳибкориро амалӣ мекунанд дар соли 2018 - 38 фоизи шумораи умумии соҳибкорони инфиродии бақайдгирифташударо дар чамоати дехот ташкил дод, ки ҳиссаи соҳибкороне, ки дар соҳаи савдо ва ҳӯроки умумӣ фаъолият доранд 49,4%, дар соҳаи хизматрасонӣ 23,7%, ва дар соҳаи истеҳсолот 26,8%-ро ташкил дод. Ин ҳолат қарib дар ҳамаи чамоатҳои дехоти дар ҷадвали 2.6. овардашуда ба ҷашм мерасад, аз ҷумла дар чамоати дехоти Айни, Оббурдон ва Х.Холматов бошад соли 2018 нисбат ба соли 2012 шумораи соҳибкорони инфиродӣ дар маҷмӯъ мутаносибан ба 118%, 119% ва 160% зиёд шудааст. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.6. бармеояд, ки дар чамоатҳои дехот соҳибкории инфиродӣ дар соҳаи истеҳсолот суст инкишоф ёфтааст. Дар минтақаҳои мавриди баррасӣ қарордошта дар соҳаи истеҳсолот асосан осиёбҳо, обҷувозҳо, дӯхтани либосҳо, истеҳсоли маҳсулоти кулолгарӣ, истеҳсоли хишт ва истеҳсоли мақсулоти қаннодиро мушоҳида кардан мумкин аст.

Гузариш ба рушди устувори иқтисодӣ дар дехоти Тоҷикистон ташаккул ва истифодаи дастовардҳои илми мусоир, фаъолсозии ҳама субъектҳои соҳаи илмӣ-техникии фазои комплекси агросаноатии кишвар, тағиরот дар соҳаи илмию техникӣ, инчунин ташкили унсурҳои самарабаҳши системаи миллии инноватсиониро талаб мекунад.

Таҳлилҳои гузаронидашуда ба мо имконият медиҳанд ҳулоса барорем, ки рушд ва фаъолияти соҳибкорӣ дар дехот аз шароити муайян иҷтимоӣ – иқтисодии зерин вобастаанд, ба монанди:

- вобастагии соҳибкории дехот аз ҳолатҳои табиӣ ва иқлими;
- афзоиши шумораи аҳолии дехот;
- дар сатҳи зарури амали гардидани механизми дастгирии давлатӣ оид ба рушди соҳибкорӣ дар дехот.

Бинобар ин, фароҳам овардани шароит барои рушд ва ракобатпазирии соҳибкорӣ дар манотики дехоти ҷумҳурӣ, таъмини тавсееи тақрористеҳсолкунӣ маҳсулоти кишоварзӣ асосан аз рушди устувори шароити ташкилию иқтисодӣ ва самаранокии соҳибкорӣ дар дехот вобаста аст. Самаранокии соҳибкорӣ дар манотики дехот аз муайян намудани намудҳо ва сатҳои фаъолияти онҳо (кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ) вобаста аст, ки яке аз омилҳои асосӣ барои ташкили Маркази рушди соҳибкорӣ дар дехот мебошад.

Ҳамин тарик, дар охири мақола ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки соҳибкорӣ дар манотики дехот дар рушди иқтисодиёти миллӣ, ба суръатбахшии пешрафти илмӣ ва техникӣ, ба пур кардани бозор бо молҳои сифатан зарурӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ дар дехот ва ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоии мушклоти дехот нақши муҳими иқтисодиёт рушди устувори низоми иҷтимою иқтисодии давлатро таъмин менамояд, ба афзоиши ҷойҳои корӣ дар дехот тавассути фароҳам овардани шумораи зиёди ҷойҳои нави корӣ, ки ба баланд шудани сатҳи некӯҳаҳволии мардум дехот оварда мерасонад, мусоидат мекунад. Илова бар ин, рушди соҳибкорӣ дар манотики дехот ба рушди фазои ракобат, таъмини истеъмолкунандагон бо мол ва хизматрасониҳои нав ва дар маҷмӯъ рушди тиҷорати ҳурду миёна мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Донахонов И.С. Аграрное предпринимательство в условиях рынка: монография [Текст]/ И.С. Донахонов – Душанбе, 2010. - 248 с.
2. Иванов Е.О. Основные направления функционирования малого бизнеса в сельской местности. Дисс ... канд. экон. наук [Текст]: 08.00.05 /Е.О. Иванов – Курск, 2011. -17 с.
3. Назаров С.Х. Государственное регулирование инновационного развития сельского хозяйства Республики Таджикистан (на материалах сельскохозяйственных предприятий). Дисс ... канд. экон. наук [Текст]: 08.00.05/ С.Х. Назаров – Душанбе, 2010. - 46 с.
4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе: АСПРТ, 2019. - С. 35-36.
5. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмӯаи оморӣ - Душанбе: АСПРТ, 2019. - С. 128-168.

6. Нефодова Е.А. Развитие малого сельского предпринимательства. Дисс ... канд. экон. наук [Текст]: 08.00.05/ Е.А. Нефодова - М., 2009. - С. 52 -53.
7. Борисов С.В., Роговский Е.И. Исследование особенностей и организации малого и среднего предпринимательства в сельской местности// Вестник Алтайского государственного аграрного университета, 2016.- №2 (136). - С 159-164.

АННОТАЦИЯ

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

В статье исследованы особенности формирования и развития предпринимательства в сельской местности. Определены основные отличительные особенности и задачи, которые решает малое предпринимательство для поступательного социально-экономического развития в сельской местности. Проанализирован уровень развития сельского предпринимательства в отдельных районах Республики Таджикистан. А также предложены основные направления совершенствования устойчивого развития предпринимательства в сельских джамоатах в современных условиях.

Ключевые слова: предпринимательство, особенности развития предпринимательства в сельских джамоатах, сельское хозяйство, сельская экономика, устойчивое развитие сельских территорий.

АННОТАЦИЯ

ТАҲҚИҚИ ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ДЕҲОТ

Дар мақола оид ба хусусиятҳои ташаккул ва рушди соҳибкорӣ дар деҳот таҳқиқот гузаронида шудааст. Хусусиятҳои асосӣ ва омилҳое, ки барои рушди рузағзуни иқтисодӣ-иҷтимоии дар деҳот таъсир мерасонаанд муайян карда шудааст. Сатҳ ва вазъи рушди соҳибкорӣ дар деҳот, дар ҷамоатҳои деҳоти алоҳидай Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Инчунин самтҳои асосии тақмилдии рушди устувории фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳоҷагии деҳот дар шароити мусоир пешнекод гадидааст.

ANNOTATION

RESEARCH FEATURES FORMATION AND DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN RURAL AREAS

The article explores the features of the formation and development of entrepreneurship in rural areas. Perfermain the main distinctive features and tasks that are solved by small business for the progressive socio-economic development in rural areas are determined. The level of development of rural entrepreneurship in certain areas of the Republic of Tajikistan is analyzed. The main directions of improving the sustainable development of entrepreneurship in rural jamoats in modern conditions are also proposed.

Key words: entrepreneurship, features of entrepreneurship development in rural jamoats, agriculture, rural economy, sustainable development of rural territories.

ТДУ: 330.322.14

БАҲОДИҲИИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ҚАРЗДИҲӢ БА СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Шарипов Х.П.- асистенти ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур

Калимаҳои асосӣ: молиякунонӣ, қарз, қарзгирони фаъол, соҳтори қарзҳо, маблағгузории хурд, сифати қарз, сандуқи қарзӣ, иқтидори бозори қарзи хурд.

Таъминоти молиявию қарзии соҳаи кишоварзӣ яке аз масъалаҳои рузмарра дар шароити имрӯза буда, ҳалли он барои беҳбуд баҳшидани вазъи соҳа, заминаи давлатии низоми молиякунонии соҳа ва татбиқи сиёсати аграрӣ мухим мебошад. Ба ақидаи мо низоми молиякунонии соҳаи кишоварзӣ бояд навоварӣ шуда, моҳият ва усулҳои он таҷдиdi назар карда шаванд. Бо дарназардошти ин зарур аст, ки сиёсати амалкунандай молиявӣ-қарзиро, махсусан дар низоми маблағгузории хурд таҳлил намоем. Ҳоло натиҷаҳое, ки аз маблағгузории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ноил гардидааст, аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалии молиявӣ қонеъкунанда арзёбӣ карда шудааст. Шумораи қарзгирони фаъол дар баҳши маблағгузории хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола афзоиш ёфта, ба 31 декабри соли 2018 - 123,147 қарзгирандаро ташкил дод(диаграмма 1).

Диаграмма 1.- Динамикаи шумораи қарзгирандагони ташкилотҳои маблағгузории хурд дар солҳои (2011-2018)

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯйи Бюллетени омори бонкӣ, 2018.- №12.-С. 28

Дар солҳои 2012-2016 афзоиши шумораи қарзгирандагон аз ташкилотҳои маблағгузории хурд ба мушоҳида мерасад. Дар солҳои 2017-2018 бошад ин нишондиҳанда рӯ ба камшавӣ овардааст. Ин далел аз ҷониби мо тавассути таъсири бӯхрони молиявии ҷаҳонӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон фаҳмонаидар мешавад. Бадшавии вазъи молиявии қарзгирон, тичорати суст, зиёдшавии интиқолҳои пулӣ, афзун шудани даромади аҳолӣ ба бад шудани нишондиҳандаҳои бахши қарздиҳӣ ва шумораи қарздиҳандағон мусоидат намуданд (диаг.2).

Диаграмма 2.- Соҳтори қарзгирандагони ташкилотҳои молиявии хурд дар солҳои (2011-2018)

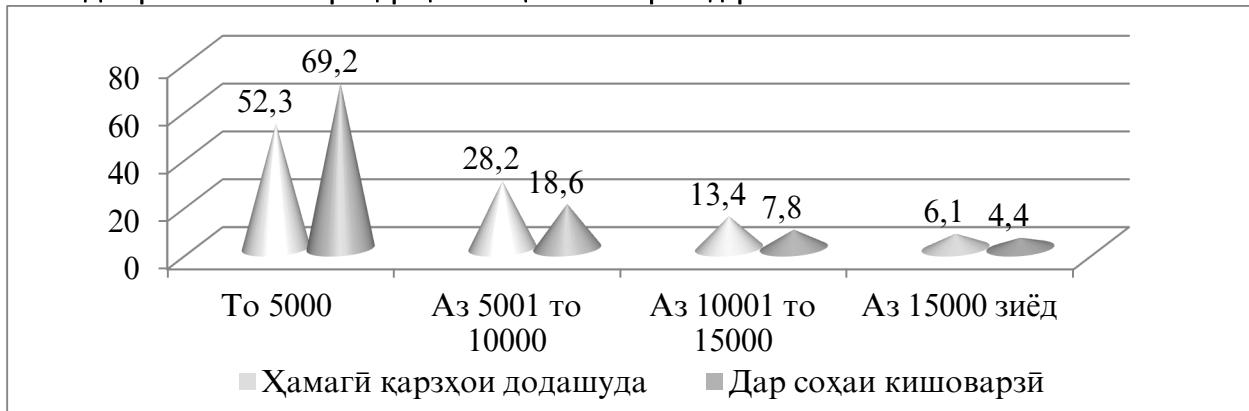

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯйи Бюллетени омори бонкӣ, 2018.- №12.-С. 64

Ин маҳсусан дар соҳаи кишоварзӣ ба назар мерасид, ки дар ин соҳа он дар соли 2016 зиёда аз 50 фоизи ҳамаи қарзгирандагони фаъоли ташкилотҳои молиявии хурд рост меомад. Соҳтори кунуни қарзгирандагони фаъол оид ба коҳишёбии ҳиссаи тичорат дар давраи таҳлилшуда шаҳодат медиҳад. Ҳиссаи қарзгирандагон дар соҳаи кишоварзӣ бошад аз соли 2011 то 2015 афзоиш ёфта, дар солҳои 2016-2018 коҳиш ёфтааст. инчунин дар ин давра шумораи қарздиҳандағони фаъол, ки бо мақсадҳои истемолӣ онҳоро ба даст овардаанд, афзоиш ёфтанд. Ҳиссаи бахши хизматрасонӣ ва истемолот то давраи соли 2018 паст шудааст.

Ҳангоми таҳлили ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ дар сандуқи қарзии ташкилотҳои маблағгузории хурд дар соли 2018 соҳтори зерин муайян карда шуд(диаграмма 3).

Диаграммаи 3. Соҳтори қарзҳо ба соҳаи кишоварзӣ дар соли 2018

Манбаъ: Хисоби муаллиф аз рӯйи Бюллетени омори бонкӣ, 2018.- №12.-С. 45

Ҳиссаи қарзҳо то 5000 сомонӣ дар маҷмӯъ 52,3 фоизро ташкил медиҳад, дар ҳоле, ки дар соҳаи кишоварзӣ он ба 69,2 фоиз баробар мебошад. Дар диаграмма намуди қарзҳо ҳиссаи қарзҳои додашуда нисбат ба ҳаҷми умумӣ кам мебошанд. Маблағи қарзҳои паст дар соҳаи кишоварзӣ асосан бо имкониятҳои аҳолӣ алоқаманд аст, ки дар аксар ҳолатҳо камбизоатанд. Аз тарафи дигар, сарчашмаҳои тасдиқнашудаи даромади аҳолӣ низ сабаб мегардад, ки дар натиҷа ба ҳаҷми маблағи қарз кам шавад(диаграммаи 4).

Диаграммаи 4.- Ҳиссаи қарзҳои додашуда ба соҳаи кишоварзи дар соли 2018

Манбаъ: Хисоби муаллиф аз рӯйи Бюллетени омори бонкӣ, 2018.- №12.-С. 74

Дар маҷмӯъ, ҳиссаи қарзҳо ба парвариши чорвои қалони кишоварзӣ ва растанипарварӣ 77,5 фоизро ташкил дод, ки оид ба маҳсусгардонии аксарияти қарзгирандагони ташкилотҳои маблағузории хурд дар ин категорияҳо шаҳодат медиҳад.

Қайд намудан зарур аст, ки аз рӯйи мӯхлат қарзҳои додашуда ҳисоби миёна кӯтоҳмуддат буданд. Дар давраи соли 2018 муҳлати миёнаи қарзҳое, ки аз ҷониби ташкилотҳои маблағузории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст ба ҳисоби миёна ба 9 моҳ баробар аст. Яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ барои муайян кардани самаранокии фаъолияти ташкилотҳои маблағузории хурд сифати қарзҳои аз ҷониби онҳо дода шуда мебошад. Мутаассифона, аксарияти ташкилотҳои молиявии хурд бо шиддат дар ҷустуҷӯи шумораи қарзгирандагон овора гардида, сифати фаъолияти кормандони худ ва қарзҳои аз ҷониби онҳо додашударо суст назорат намуданд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки бадшавии сифати сандуқи қарз дар соли 2016 ва 2018, сабабҳои объективиро дорад, ки бо таъсири бӯхрони ҷаҳонии иқтисодӣ ва оқибатҳои он алоқамандӣ доранд. Вобастагии қалони иқтисодиёти кишварро аз ҳаҷми интиқолҳои пулие, ки ба таври назаррас коҳиш ёфтаанд, қобилияти пардохтпазирии аксарияти аҳолӣ дар ҳолати бӯхронӣ қарор гирифта, ин бошад таъхирҳоро аз рӯйи пардохтҳо ва барои қисмати муайянни қарзгирандагон бошад – пардохт нанамудан аз рӯи қарзҳоро бо назардошти муфлисгардӣ мъянидод менамуд. Бадшавии сифати сандуқи қарзӣ бонги ташвишоваре мебошад, ки ҷоннокгардонии назорат аз рӯи сифати кори ташкилотҳои маблағузории хурдро тақозо мекунад. Ба андешаи мо, барои баланд бардоштани сифати фаъолият, роҳбарияти ташкилотҳои маблағузории хурдро зарур аст, ки пеш аз ҳама, ба назорати сифати портфели қарзӣ тавассути омӯзиш ва

баланд бардоштани сатҳи касбии кормандони худ тақвият бахшида, дуюм вазифаҳои назоратии сатҳҳои гуногуни идоракуниро бо мақсади пешгирии коррупсияи коргарон мустаҳкам намояд.

Ҳаҷми хизматрасониҳои аз ҷониби ташкилотҳои молиявии хурд расонандашаванда кофӣ намебошанд. Иқтидори кунунии бахши молиявии хурд дар қисмати маблағгузории хурд камтар аз 20% истифода мегардаду ҳалос. Ин барои рушди мунтазам ва самараноки бахш қариб, ки кофӣ нест.

Мо кӯшиш ба ҳарҷ додем, ки шумораи максималии мизочонро ҳангоми шароитҳои мавҷуда (ёдоварӣ месозем, ки дар оғози соли 2018 шумораи қарзигирандагони фаъоли ташкилотҳои маблағгузории хурд 123147 нафарро ташкил дод) аз рӯйи формулаи зерин ҳисоб намоем:

$$Q = (A_1 + A_2 + A_3 + A_4 + A_5 + A_6 + A_7 + A_8 + A_9) = 4842200$$

Дар ин ҷо:

Q – шумораи миёнаи нафароне, ки қарзигирандагони потенсиалии ташкилотҳои молиявии хурд ба ҳисоб мераванд.

A1 - 860700 нафар - дар синну соли 20-24 сола;

A2 - 838400 нафар - дар синну соли 25-29 сола;

A3 - 772300 нафар - дар синну соли 30-34 сола;

A4 - 575000 нафар - дар синну соли 35-39 сола;

A5 - 461800 нафар - дар синну соли 40-44 сола;

A6 - 413500 нафар - дар синну соли 45-49 сола;

A7 - 372900 нафар - дар синну соли 50-54 сола;

A8 - 329000 нафар - дар синну соли 55-59 сола;

A9 - 218600 нафар - дар синну соли 60-64 сола.

бо ифодаи фоизӣ: $Q_l = (Q / N * 100 = 4842200 / 9126600 = 53,05\%$,

Дар ин ҷо:

Q1 – шумораи миёнаи нафар бо ифодаи фоизе, ки қарзигирандагони потенсиалии ташкилотҳои молиявии хурд ба ҳисоб мераванд;

Q – шумораи миёнаи нафароне, ки қарзигирандагони потенсиалии ташкилотҳои молиявии хурд ба ҳисоб мераванд;

N – аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (9126600 нафар).

Дар мувофиқа аз принципи 1 қарз ба 1 хонавода, шумораи хонаводаҳоро аз рӯйи формулаи зерин муайян месозем:

$$V = N / N_1 = 1472032$$

Дар ин ҷо:

V – шумораи ҳоҷагиҳои хонавода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

N – аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (9126600 нафар);

N1 – шумораи миёнаи нафар ба 1 ҳоҷагии хонавода(6,2 нафар - маъ. оморӣ).

Ҳамин тавр, шумораи максималии қарзигирандагонро ҳангоми шароитҳои мавҷуда аз рӯйи формулаи зерин ҳисоб менамоем:

$$W = V * Q_1 = 1472032 \times 53,05 = 780912 \text{ нафар}$$

Дар ин ҷо:

W – шумораи максималии қарзигирандагон;

V – шумораи ҳоҷагиҳои хонавода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Q1 – шумораи миёнаи одамон бо ифодаи фоизе, ки қарзигирандагони потенсиалии ташкилотҳои молиявии хурд ба ҳисоб мераванд. Маълумоти ҳисобро истифода намуда, аз ҷониби мо, дурнамои рушди иқтидори бозори қарзидии хурд то соли 2025 пешниҳод карда шудааст.

Ҷадвали 1.-Дурнамои рушди иқтидори бозори қарзи хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2025, ҳаз.нафар

Нишондодҳо	Солҳо					
	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон	9318,2	9513,9	9713,7	9917,7	10125,9	10338,5
Аҳолие, ки ба гирифтани қарз дохил мегардад	4943,3	5047,1	5153,1	5261,3	5371,8	5484,6
Шумораи ҳоҷагиҳои хонавода, адад	1502,935	1534,5	1566,726	1599,629	1633,21	1667,5
Шумораи максималии қарзигирандагон	797,3	814,1	831,2	851,9	874,1	898,6

Манбаъ: Ҳисоби муаллифон аз рӯйи маводҳои омории «Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2019», саҳ 83

Дар мувофиқа аз маълумоти ба даст омада, иқтидори базаи муштариёни бахши маблағузории хурд дар соли 2020 – 797,3 ҳазор қарзиранда, дар соли 2025 - 898,6 ҳазор нафарро ташкил дод, ки ба 7,3 маротиба аз шумораи аслии қарздорон дар соли 2018 зиёд мебошад.

Ҳамин тавр, вазни мусоири маблағузории хурди соҳаи кишоварзӣ аз ҷониби мо ҳамчун ба таври динамикӣ болораванда арзёбӣ гардида, доронд иқтидори қалон барои рушд мебошад. Истифодабарии олатҳои мусоир ҳангоми кор бо соҳибкорони кишоварзӣ бояд ба таври назаррас сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванди ташкилотҳои маблағузории хурдро беҳтар сохта, инчунин ба рушди соҳаи кишоварзӣ мусоидат намояд, ки яке аз соҳаҳои асосӣ дар соҳтори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Муаммоҳои мавҷуда дар бахши маблағузории хурди ҷумҳурӣ бо омилҳои доҳилӣ ва берунӣ, ва инчунин норасоии таҷрибаи амалии менечменти ташкилотҳои молиявии хурд баён мегардад, ки бояд ба таври комплексӣ, бо ҷалби ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор ба ҷараёни мазкур ҳал гардад. Рушди фаъоли шумораи ташкилотҳои молиявии хурд бояд бо рушди рақобат дар бозори хизматрасониҳои молиявии хурд пайгириҳ гардад, ки бояд аз рӯйи принсипҳи иқтисоди бозорӣ бунёд ёбанд.

АДАБИЁТ

1. Ашурев И.С., Э Мансуров Ш.Дж. Особенности кредитной политики в условиях переходного периода-Душанбе: Ирфон, 2006.- 80 с.
2. Банковское кредитование. Учебник / Под ред. А.М. Тавасиева- М.: ИНФРА-М, 2010.- 656 с.
- 3.ХикматовУ.С. Микрофинансовый сектор и развитие малого предпринимательства в Республике Таджикистан.-Душанбе: Ирфон, 2010.- 185 с.
- 4.ХикматовУ.С. Теоретические основы формирования предпринимательской среды в Республике Таджикистан- Душанбе: Ирфон, 2006.- 95 с.

АННОТАЦИЯ

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КРЕДИТОВАНИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

В данной статье анализируется современное состояние кредитования сельского хозяйства. На основании данных реального банковского сектора, авторы изучили структуру выданных кредитов и определили перспективы развития потенциала рынка микрокредитования в Республике Таджикистан на период до 2025 года. В статье четко анализируются причины и препятствия развитию кредитного рынка.

Ключевые слова: микрофинансирование, кредит, активный кредитор, структура кредитов, микрофинансирование, качество кредита, кредитный портфель, микрокредитный рынок

АННОТАЦИЯ

БАҲОДИҲӢ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ҚАРЗДИҲӢ БА СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақола ҳолати мусоири қарздигӣ ба соҳаи кишоварзӣ таҳлил гардидааст. Муаллифон дар асоси маълумотҳои бахши воқеии бонкӣ соҳтори қарзҳои додашударо омӯхта, дурнамои рушди иқтидори бозори қарзи хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар давраи то соли 2025 муайян намудаанд. Дар мақола бо таври дақиқ сабабҳою монеаҳои рушди бозори қарзӣ таҳлил гардидааст.

ANNOTATION

THE CURRENT CONDITIONS OF AGRICULTURAL CREDITING

In this article is giving the analyzing of modern conditions of agriculture. Based on data from the real banking sector, the authors studied the structure of loans issued and determined the prospects for developing the potential of the micro-credit market in the Republic of Tajikistan for the period till 2025. This article clearly analyzes the reasons and obstacles to the development of the credit market.

Key word: *micro finance, credit, active lenders, loan structure, credit quality, loan portfolio, micro credit market.*

УДК 338.1

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Розиков А., соискатель Горно-металлургического института (ГМИТ), г.Бустон, Сидиков Н., к.э.н., доцент ХГУ им. Б.Гафурова, Мирзоев Б.- к.э.н., ТАУ им. Ш.Шотемур

Ключевые слова: экономика, предпринимательство, риски, убытки, внешние, внутренние, объективный, субъективный, факторы, анализ, управление, прирост ВВП, население.

В мировой и отечественной научной литературе имеются многочисленные результаты исследований, посвященные вопросам предпринимательской деятельности, и огромнейшая практика экономически развитых стран по эффективной организации малого и среднего бизнеса. Этот огромный и достаточно полезный «багаж», прежде всего, необходим для развивающихся стран для постановки и решения задач по эффективной организации предпринимательской деятельности.

С учетом этих обстоятельств, в Республике Таджикистан принятые соответствующие Законы и нормативные акты, регламентирующих предпринимательскую деятельность. Более того, имеется множества различных льгот по активизации этой деятельности. Но, несмотря на все это, к великому сожалению, прорыв в развитии малого и среднего бизнеса в нашей стране не прослеживается.

Понимая существование в нашей стране ряда проблем, связанных с внедрением и использованием передовых идей по организации и функционированию предпринимательской деятельности, мы все же решились еще раз обратить внимание на некоторые (с нашей точки зрения, малоизученные стороны) проблемы организации и развития этой важной для экономики страны деятельности.

Как известно, предпринимательская деятельность – это деятельность, направленная на производство товаров, работ и услуг, организованная со стороны одного индивида (респондента или нереспондента) в рамках действующих в стране законов и порядков. Предпринимательская деятельность признана обеспечить:

1) внесение своем доли в увеличение ВВП и его годового прироста;

2) насыщение внутреннего товарного рынка;

3) конкуренции завоевания внутреннего рынка, обеспечивает постепенное улучшения потребительских свойств товаров, работ и услуг (т.е. создаются новые продукции и/или улучшается качество производящихся продукции);

4) решение финансово-экономических, тем самым решая почти все социальные, морально-этические и прочие проблемы предпринимателя и членов его семьи;

5) возможность созданию дополнительных рабочих мест и обеспечит при этом смягчению социальной напряженности, связанных с проблемами безработных;

6) создает предпосылки для решения финансовых проблем своих сотрудников и членов их семьи;

7) социальные гарантии (предусмотренные государством) для себя и для своих сотрудников;

8) является активным (гибким, компактным, маневренным и надежным) налогоплательщиком;

9) создание фундамента для организации в будущем большого бизнеса (ведь, по большому счету нынешние крупные фермеры,магнаты и т.п. миллионеры, миллиардеры или предшественники – их отцы и деды, когда-то были простыми предпринимателями).

С пониманием того, что малый и средний бизнес могут играть весомую роль для благополучия страны, во всех экономических развитых государствах мира для предпринимательской деятельности созданы, сохраняются и периодически (с изменением экономической обстановки) совершенствуются условия и порядки, способствующие обеспечивать их благоприятное существования. Такими условиями и порядками, являются:

- комплекс нормативных и законодательных актов, непосредственно регламентирующих деятельность малого и среднего бизнеса;

- другие общекономические и общеобщественные правовые акты, не препятствующие свободному развитию предпринимательской деятельности;

- комплексные меры по государственной (на всех уровнях и иерархиях государственного управления) поддержке малого и среднего бизнеса, включая государственные льготы;

- условия достаточной обеспеченности финансовыми ресурсами для интенсивного и рентабельного развития предпринимательской деятельности, с возможностями «добычи» и использованием всевозможных финансовых источников (собственные и привлеченные: государственные, банковские кредиты, гранты и прочие);

- необходимые и достаточные условия материально-технической, инфраструктурной, информационно-коммуникационной и кадровой обеспеченности;

- отсутствие зависимости от коррупционной среды и наличия у предпринимателя «иммунной системы», необходимой для противостояния и/или полного уничтожения со стороны «коррупционной инфекции» страны.

Во всех временах и во всех государствах предпринимательская деятельность, как малый и средний бизнес среди большого бизнеса и большого товарооборота, сопровождалася и будет сопровождаться определенными рисками.

Как известно, предпринимательский риск – это возможность наступления такого события, в результате которого предприниматель теряет полностью или частично свои ресурсы, недополучает ожидаемую выгоду, или несет дополнительные материальные и финансовые расходы [3, с.38]. Именно поэтому, основной целью процесса управления является «обход» таких рисков и в случае неизбежности таковых, хотя бы смягчить риск, с целью минимизации экономических, финансовых, моральных и прочих возможных потерь.

Существующие риски можно делить на две большие группы:

- природные, то есть естественные риски (без участия человека – субъекта);
- риски, рождающиеся от умышленной или случайной деятельности отдельных субъектов или группы лиц (в дальнейшем будут называться – «субъективные риски»).

В свою очередь, природные риски можно делить на две категории: первая - природные риски, не поддающиеся человеческому влиянию и вторая - природные риски, поддающиеся человеческому влиянию. К первой категории относятся такие природные явления, как: землетрясение, ураганы, ливень, наводнения, пожары, внезапные наступления холодов (или жары), не подходящее для этого времени года и другие природные катаклизмы. На нынешнем уровне развития науки и техники, предсказать или предотвратить природные риски первой категории, фактически, невозможно. Ко второй категории природных рисков относятся такие, как небольшие наводнения, которые можно предотвратить берегоукрепительными работами; ливень – частично можно избежать используя градобойные снаряды против черных – дожденесущих облаков над пашнями землями и населенными пунктами и т.п.

В целом, от природных рисков можно только страховаться, используя правовые и финансовые возможности страховых компаний страны. Основополагающим при этом, является – существующий в стране порядок реального, объективного определения размера ущерба природных рисков и механизм возмещения этого ущерба. Например, размер ущерба от внезапного наступления холодов (до минус 4-х градусов) во время расцветания абрикосов (и других плодоносных деревьев) на севере Таджикистана весной 2015 года ни кто не подсчитал, более того, о возмещение ущерба речи даже не было.

Субъективные риски, в свою очередь, можно делить на две подгруппы:

- субъективные риски, вызванные внешними факторами;
- субъективные риски, вызванные внутренними факторами.

Внешние факторы риска включает: международные и внешнеполитические, внешнеэкономическое, технико-технологические, социальные, экологические факторы риска, появляющиеся вне структуре предпринимательской деятельности, которые возникают в силе внутренней и внешней политики государство-предпринимателя.

Международные факторы риска для предпринимательской деятельности проявляется в зависимости от международного положения и рейтинга страны, а также как результат внешней политики государства, где осуществляет деятельность данный предприниматель. Эти факторы определяет для предпринимателя уровня доступности к мировым финансовым (зарубежные инвестиции), сырьевым (возможности импорта необходимого сырья – техники, технологии, оборудования и т.п.) и трудовым (привлечение высококлассных специалистов – импорт мозгов) ресурсам.

Безусловно, к международным факторам риска для предпринимательской деятельности, как это доказал ныне происходящий кризис, относятся также международные санкции и состояния валютного рынка. Хотя международные санкции прямым образом не относятся к Республике Таджикистан (РТ), но санкции предпринятое по отношению к нашему стратегическому политico-экономическому партнеру Российской Федерации (РФ) со стороны США и Евросоюза, косвенным образом оказывают влияния на экономику нашей страны, прежде всего, в виде колебание валютных поступлений от наших трудовых мигрантов в пользу их близких и родственников - граждан РТ. Эти валютные поступления оказывают существенное влияния на экономику страны, поскольку они являются не только главным источником финансового благополучия граждан страны, но и основным источником размещения и увеличения банковских депозитов, которые в конечном счете будут направляться на развития экономики страны, в виде банковских кредитных ресурсов.

Кроме того, нестабильность курса национальной валюты по отношению к мировым валютам (СКВ – доллар США, ЕВРО, Фунт стерлинг – Англии и йен Японии) сильно влияет на финансовое состояния предпринимателей, особенно занимающиеся экспортными операциями.

Как известно, понижения курса национальной валюты по отношению к иностранным валютам будут влиять на деятельность предпринимателей, занимающиеся импортными операциями. Такое явления для таких развивающихся стран как Таджикистан, можно полагать фактически не происходит.

В целом, всякий мировой кризис, несомненно, будет оказывать свою негативную влияние на экономику любой страны, поскольку мировая экономическая интеграция и глобализация экономики, к которой так долго стремилась человечества, ни оставит ни одну страну в «изоляции» от влияние мирового кризиса.

Как было уже отмечено выше, политические факторы риска проявляются для предпринимательской деятельности как результат внутренней политики государства. Такие факторы риска включает: законы и порядки, которые определяют уровень государственного регулирования экономики, особенно в области защиты прав собственности; действующая и перспективная законотворческая база, прямо или косвенно регулирующая предпринимательскую деятельность; бюджетная и налоговая политика государства; политика государства по отношению к различным политическим партиям, олигархам страны и их участию (влиянию) в политической жизни общества и государства.

Экономические факторы риска включают вопросы, касающиеся годового прироста ВВП, влияние инфляции к предпринимательской деятельности, налоговые ставки и их влияния на экономические показатели предпринимательской деятельности, состояния внутреннего потребительского рынка и покупательной способности населения и т.п.

Технико-технологические факторы предусматривают изучение факторов внешнего риска, связанные с возможностями использования достижений науки и техники в предпринимательской деятельности и их последствиям.

Социальные факторы риска включает рисков, вызываемые уровнем образованности специалистов и населения в целом, доходы и расходы социальных групп, степень социальной защищенности населения, проблемы безработицы, а также вопросы рождаемости и смертности населения, которые будут прямо или косвенно могут влиять на благополучие предпринимательской деятельности.

Экологические факторы риска в последние годы становятся актуальными и весьма трудно разрешимые. Эти факторы связаны с чистотой воздуха и воды (включая подземные), уровень загрязнения окружающей среды со стороны промышленно развитых стран мира, а также мировой и региональной культурой разрешения экологических проблем.

Составляющими внутренних факторов риска являются: организационно-правовые, финансовые, производственные, рыночные или маркетинговые факторы, факторы, связанные с технико-экономическими характеристиками и свойствами (потребительские свойства) производимых товаров, работ и услуг, а также факторы, связанные с персоналом (кадровые). Рассмотрим некоторые основные из них.

Организационно-правовые риски появляются:

- при недостаточном опыте предпринимателя, связанные с неграмотным составлением и оформлением учредительных документов;
- при размещении и дислокации офиса предпринимателя и производственно-инфраструктурных помещений в «малоэффективной» зоне (или территории), по отношению доступности транспортных, телекоммуникационных, интернетных услуг и возможностей;
- несовершенство нормативно-правовых актов страны, регламентирующих деятельность предпринимателей, а также неблагоприятное пространство для полной и эффективной реализации этих актов. По этому поводу уместно отметить, что несмотря на наличие в Республике Таджикистан более ста различных льгот для предпринимателей, почему-то рассвет этой деятельности не прослеживается.

Финансовые риски возникают в случаи привлечения в бизнес нелегальных финансовых средств (собственных и чужих) и при не разумном вложения финансовых средств в отдельные сферы предпринимательской деятельности, то есть в деятельность с повышенными рисками.

Как известно, финансовые средства становятся нелегальными в случае их добычи незаконными и преступными путями. Ими могут быть:

- нетрудовые доходы - взятки, чаевые, специальные (целевые) подарки;
- денежные средства недоброжелательных зарубежных спонсоров в виде зарубежных инвестиций (например, средства фонда СОРОС-а, организатора и «вдохновителя» цветных революций многих стран мира);
- денежные средства, полученные от продажи наркотиков и оружия, находящихся в незаконном обороте;

Вложения в хозяйственную деятельность финансовых средств, полученных указанным способами преследует цели легализации и отмывания «грязных» денег. С целью предотвращения появления в денежном обороте страны таких денег, в соответствующем Законе РТ «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового поражения» приведен реестр признаков подозрительных операций и сделок [1], при обнаружение которых кредитные учреждения в установленные сроки в обязательном порядке должны сообщить уполномоченным органам по контролю таких финансовых операций.

Последние события в мире относительно возможности финансирования международного терроризма, его влияние на состояние экономики страны и ее перспективы диктует необходимость решения вопросов, связанных разведывательными и контрразведывательными задачами в экономике. Только «шпионская»

деятельность становится недостаточной для обеспечения безопасности бизнеса. В связи с этими обстоятельствами, в самом ближайшем будущем функция менеджмента будет рассматриваться как информационно-аналитическое обеспечение комплексного управления предпринимательскими рисками. Решения таких задач одному предпринимателю не посильно. С учетом того, что в успешном функционировании предпринимателей заинтересовано также и само государство, и следовательно, данная задача должна быть решена совместно государством и предпринимателями.

Государство со своей стороны должно обеспечить отечественных предпринимателей (прежде всего предпринимателей-производителей) максимально открытый доступ к имеющейся у него несекретной информации, касающейся и возможно обеспечивающей успешную деятельность предпринимателей. Как известно, ранняя диагностика криминальных схем и мошеннических афер положительно влияет на финансовые результаты предпринимателей, и следовательно, на пополнения государственного бюджета. Оздоровления таким путем бизнеса страны, возможно обеспечить перевод его из стадии «разборок в подворотне» хотя бы в какое-то цивилизованное русло.

Главное препятствие для эффективной организации и осуществления разведывательных и контрразведывательных мероприятий, влияющих на финансово-экономическое положение предпринимателей является нехватка кадров (особенно в сельской местности). Отечественные вузы ранее никогда не занимались подготовкой специалистов данного профиля. Однако, с учетом глобализации экономики, развитие международных информационных технологий, несомненно влияющие на усиления различных предпринимательских рисков, предполагает на государственном уровне решить вопрос по подготовке кадров финансово-экономической разведки для экономики страны.

Если обратиться к зарубежному опыту, то, например в Германии уже 1973 года, на базе торговой и промышленной палаты, готовятся квалифицированные карты в области охраны и экономической безопасности. В США этими вопросами активно занимается Массачусетский технологический институт и Общество специалистов по конкурентной разведке [2, с.11].

Относительно риска персонала уместно отметить, что в человеке странным образом сочетается инстинкт строительства с инстинктом разрушения. Если наемный работник предпринимателя не является собственником (наследником, акционером, вносителем уставного фонда и т.п.), то у него естественно более развит инстинкт разрушения, по очень простой причине, что «все это не мое и после меня хоть затоп». В связи с этим, такой сотрудник в случае (особенно) «экономически неудовлетворенности» при первой же возможности может, навредить предпринимательской деятельности. Данное обстоятельство накладывает определенные требования при подборе кадров.

Управление рыночными рисками предполагает осуществление со стороны менеджера предпринимательской деятельности, повсеместного и регулярного проведения анализа, изучения состояния и перспективы рынка товаров, работ и услуг, к которым имеет отношения данный предприниматель. Более важным при этом является получения правильных, обоснованных, реалистичных заключений и выводов, на основе которых предприниматель будет разрабатывать и внедрять тактику и стратегию своей деятельности, исключающих и/или уменьшающих рыночные риски.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового поражения», 2011.
2. Доронин А.И. Бизнес-разведка. 2-ое изд., перераб. и доп. – М.: Издательство «Ось-89», 2003. – 384 с.
3. Черкасов В.В. Деловой риск в предпринимательской деятельности – М.: Перспектива, 2006. - 325 с.
4. www.nbtj.org – Официальный сайт Национального банка Республики Таджикистан.

АННОТАЦИЯ ТАҲЛИЛ ВА ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ФАҶОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Ба баъзе масъалаҳои таҳлил ва идоракунии хавфҳои фаҷолияти соҳибкорон дар Чумхурии Тоҷикистон таваҷҷӯҳ зохир карда мешавад. Хавфҳои дохила ва берунае, ки ба фаҷолияти молиявӣ таъсири мерасонанд, ҷудо карда шуда, дар натиҷаи таҳлили онҳо як қатор хулоса ва пешниҳодҳо оварда мешаванд, ки онҳо ба иҷрои мақсади бартараф ва ё то ҳадди имкон кам намудани зиён аз таъсири хавфҳо равона карда шуданд.

Калимаҳои калидӣ: иқтисодиёт, соҳибкорӣ, хавфҳо, зиён, беруна, дохила, обективӣ, субективӣ, омилҳо, таҳлил, идоракунӣ, афзошии ММД, аҳолӣ.

АННОТАЦИЯ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рассматриваются некоторые вопросы анализа и управления рисков предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан. Выделяются внешние и внутренние факторы риска, осуществлен анализ влияния этих рисков на финансово-хозяйственную деятельность предпринимателей. Приведены некоторые выводы и предложения по смягчению или устранению этих рисков с целью минимизации потери финансовых ущербов предпринимателей.

ANNOTATION

SOME QUESTIONS OF RISKS MANAGEMENT IN BUSINESS ACTIVITY

Some issues of risk analyses and management are considered in Tajik Republic. External and internal risk factors are singled out, the influence of these risks on financial and economic activities of businessmen are analyzed. Some conclusions and offers presented in order to minimize the loss of financial damage to businessmen.

Key words: economics, business, risks, external, internal, objective, subjective, factors, analyses, management, GDP growth, population.

ТДУ 339.564+338.33 (575.3)

НАҚШИ ДИВЕРСИФИКАТСИЯ ИҚТИСОДИЁТ ДАР РУШД ВА ТАНЗИМИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Самиева М.Б. - унвончӯи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ

Калимаҳои калидӣ: диверсификатсия, иқтисодиёт, воридот, содирот, ашёи хом, инноватсия.

Дар адабиёти иқтисодӣ ба мағҳуми диверсификатсия таърифҳои зиёде дода шудааст, ки аз ҷиҳати мазмун ба ҳам монандӣ доранд. Аммо вобаста ба навъҳои мушахҳаси он ба диверсификатсия наметавон ҳамчун концепсияи илмӣ таърифҳои якмазмуна ва шабехи ҳамдигарро баён кард. Аз нӯқтаи назари иқтисодӣ диверсификатсия аз калимаи лотинии *diversificatio* гирифта шуда, маънои гуногун, гуногурангӣ, дигаргун карданро дорад. Диверсификатсия - рушди якмароми якчанд ё теъдоди зиёди ба ҳам робитанадоштаи намудҳои технологии истеҳсолот ва ё таъминнамой, зиёдкунии навъҳои гуногуни маҳсулот ва хизматрасониро ифода менамояд. Диверсификатсия - дар маҷмӯъ, ҷенаки гуногурангӣ, концепсияи муҳими маблағузорӣ мебошад. Дар амалия чунин шаклҳои асосии он вуҷуд дорад: диверсификатсияи истеҳсолот, ҳавф, оранда ё таъминкунанда ва ғайра.

Диверсификатсия ба корхона ва ширкатҳо имконият медиҳад, ки дар шароити ноуствори иқтисодӣ аз ҳисоби навъҳои нави маҳсулоти истеҳсолкарда ва хизматрасонӣ зарарро аз фоидai дигар навъи маҳсулот бартараф намоянд. Аз ин рӯ, диверсификатсия аз як тараф, таваҷҷуҳ зоҳир кардани корхонаву ширкатҳоро ба соҳаҳое, ки ба фаъолияти асосии истеҳсолии онҳо робитai мустақим надорад, ифода кунад, аз тарафи дигар, вусъат додани фаъолияти ҳоҷагидорӣ дар соҳаҳои нав (зиёд кардани номѓӯи маҳсулот, намудҳои нави хизматрасонӣ ва ғайра) мебошад. Диверсификатсияи истеҳсолот ва фаъолияти соҳибкорӣ воситаи муҳими бартараф кардани номутаносиби азnavистеҳсолкунӣ ва тақсимоти заҳираҳо буда, имконият медиҳад, ки мақсадҳои гуногун дуруст амалӣ карда шуда, дар маҷмӯъ, самтҳои асосии таҷдиди иттиҳодияҳо ва иқтисодиёт муайян гарданд. Умуман ин навъҳо дар якҷояй диверсификатсияи иқтисодиётро ташкил медиҳанд.

Олими шинохтаи тоҷик Ҳ.Умаров оид ба масвалаи мазкур ибрози андеша карда, қайд мекунад, ки дар байни диверсификатсия ва динамикаи рушди иқтисодӣ, диверсификатсия ва сатҳи инкишофи иқтисодиёт робитai дугарафа вуҷуд дорад. Диверсификатсияи иқтисодиёт на таҳо зиёд кардани номѓӯи маҳсулоти истеҳсолшаванда ва хизматрасониҳо, балки диверсификатсияи бозор низ фаҳмида шуда, муносабати мустақим ба ҳавфи иқтисодӣ, молиявӣ, иҷтимоӣ ва соҳторӣ дорад. Ҳар қадар сатҳи диверсификатсияи иқтисодиёт баланд равад ҳамон қадар сатҳи ҳавфҳои номбурда кам мегарданд [6.-С.1].

Олими аврупоӣ Э.В.Баумунг бошад, дар мавриди афзалият ва зарурати диверсификатсия, аз ҷумла диверсификатсияи саноат ибрози андеша карда, қайд мекунад, ки аввалан, ба саноати диверсификатсияшуда ноуствориҳои гуногун дар рушди дигар соҳаҳо, инчунин тафъироти ногаҳонии нарҳ дар бозори дохилӣ таъсири амиқ намерасонад; дуюм, истеҳсолоти диверсификатсияшуда имконияти фароҳ барои ташаккули бозори қувваи кории афзалиятнок ба вуҷуд меоварад ва сеюм, диверсификатсиякунонии саноат қишварро аз вобастагӣ бо омилҳои беруна, ҳамзамон маҳсулоти воридшуда кам мекунонад.[1. - С.87]

Дар маҷмӯъ, афзалияти асосии саноати диверсификатсияшуда он аст, ки дар сурати дар як соҳа ва ё ин ё он бозор пайдо шудани мушкилот он ба паст гардидани иқтисодиёт таъсир намерасонад. Аз ин рӯ, диверсификатсия ба он қишварҳое зарур аст, ки аз содирот ва фурӯши ашёи хом, аз ҷумла заҳираҳои сӯзишворио энергетикӣ, маҳсулоти саноатӣ вобастагӣ доранд. То фурӯпошии собиқ Иттиҳоди шӯравӣ чи

тавре олими точик Х.Умаров тасдиқ мекунад, иқтисодиёти кишварҳои Осиёи Марказӣ нисбатан диверсификатсия карда шуда буданд. Дар муқонса бо кишварҳои дигари ин минтақа диверсификатсия дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама камтар ба назар мерасид. Аммо кишвар дар муқонса бо замони имрӯза сатҳи баланди диверсификатсия сохториро доро буд. Танҳо саноати Тоҷикистон аз 169 соҳа ва зерсоҳаҳо, ки бештар аз 2500 номгӯ маҳсулоти гуногун мебароварданд, иборат буд.

Ҷадвали 1. -Суръати рушди ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатии Тоҷикистон аз рӯйи соҳа дар давраҳои солҳои 1940-1986 (ба маротиб)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	1940	1960	1970	1980	1985
Ҳамаи саноат	1	4,3	9,9	17,9	21,9
Электроэнергетика	1	2,9	92	392	437
Саноати сӯзишворӣ	1	3	4,7	5,4	4,7
Саноати химиявӣ ва нефтохимиявӣ	1	12	89	323	496
Мошинсозӣ ва коркарди металл	1	9	63	136	170
Саноати ҷангал, коркарди чӯб ва фабрикаи қофазбарорӣ	1	6	13	21	27
Саноати маҳсулоти соҳтмонӣ	1	11	44	68	71
Саноати сабук. Аз ҷумла:	1	4	7,6	11,5	13,5
Паҳтатозакунӣ	1	2,3	3,9	4,9	5,3
Газвори паҳтагӣ	1	133	297	390	468
Наҳи абрешимиӣ	1	11,1	12,9	19,1	22,7
Дарзӣӯзӣ	1	3,2	8,7	20,2	25,2
Чармгарӣ, мӯина ва пояфзол	1	3,5	7,1	9,9	13,3
Саноати ҳӯрокворӣ. Аз ҷумла:	1	3,4	7,7	12,9	14,9
Нонпазӣ	1	1,2	2,0	3,1	3,7
Равғанбарорӣ	1	20	47	72	76
Мевапарварӣ	1	2,0	3,3	4,2	4,9
Гӯштӣ	1	5,6	7,7	13,4	16,4
Коркарди равған, сир ва ширӣ	1	64	118	250	309
Саноати осиёбӣ, ярмагӣ ва ему ҳошок	1	1,2	5,5	10,3	12,1

Сарчашма: Народное хозяйство Таджикской ССР в 1986 году. Душанбе: «Ирфон», 1987. - С.46.

Аз маводи оморӣ мавъум мегардад, ки дар замони шӯравӣ раванди босуръати ташаккули соҳтори бисёрсоҳагии саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла саноати химиявӣ, нефтохимиявӣ, мошинсозӣ, электроэнергетика, саноати электротехникий ва электронӣ рушд карда буд. Заводи мошинсозӣ маҳсулоти ҳудро ба 21 кишвари олам содир карда, саноати металургияи ранга, соҳаи газворҳои паҳтагӣ, ки барои рушди ашёи хом - рушди паҳтапарварӣ мусоидат мекард, бо суръат инкишоф ёфтанд. Аммо пошҳурии собиқ Иттиҳоди шӯравӣ аз як тараф, сабаб шуд, ки қисми зиёди корхонаву муассисаҳои фаъолияткунандай соҳавӣ барҳам ҳурда, робитаи тарафайн дар байнни корхонаҳои саноатии Тоҷикистон бо дигар кишварҳои собиқи Иттиҳоди шӯравӣ аз байн равад. Аз тарафи дигар, муҳочиршавии төъдоди зиёди мутахассисон ва коргарони баландиҳтиносӣ соҳаҳо боис гардид, ки суръати фаъолияти саноати мошинсозӣ, коркарди металл, саноати химия ва нефтохимия, соҳаи электротехника ва электроника коҳиш ёфта, дар дигар соҳаҳои саноатӣ сатҳи истифодабарии иқтидори истеҳсолот рӯ ба таназзул ниҳад.

Ҷадвали 2.- Соҳтори соҳаҳои саноати Тоҷикистон дар даҳсолаи охири асри XX ва аввали асри XXI (бо %)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						
	1991	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Ҳамаи саноат, аз ҷумла	100	100	100	100	100	100	100
Саноати вазнин	29,4	68,3	67,7	54,9	61,2	62,2	59,1
Комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ	4,4	20,0	7,4	6,7	11,5	14,6	14,9
Комплекси металлургӣ	8,0	36,7	56,3	42,1	39,3	38,6	35,7
Комплекси мошинсозӣ	6,7	3,5	0,9	1,5	2,8	2,3	2,6
Комплекси химиявӣ-ҷангал	5,2	5,0	1,7	1,4	1,6	0,7	0,9
Саноати маҳсулоти соҳтмонӣ	3,8	2,5	0,8	2,5	5,0	5,0	4,5
Саноати сабук	49,2	18,0	15,5	17,6	12,0	10,8	13,5
Саноати ҳӯрокворӣ (бо иловави ему ҳошок)	21,4	13,7	16,8	27,6	26,8	26,9	27,6

Сарчашма: Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Ст. сб. - Душанбе, 2011. - С. 426-427.

Маълумотҳои омории ҷадвали пешниҳодкарда тағйирёбии ҷиддиро дар соҳтори саноати кишвар, дар муддати 20 сол нишон медиҳад. Яъне мувофиқ ба рақамҳои зикршуда ҳиссаси саноати вазнин дар ин муддат 2,0 маротиба зиёд гардид. Вазни хоси металлургия (истехсоли алюминий) 4,5 маротиба афзоиш ёфт ва дар ин вақт вазни хоси мошинсозӣ 2,6 маротиба, комплекси химияйӣ-ҷангал 5,8 маротиба ва саноати сабӯк 3,6 маротиба қоҳиш ёфтааст. Бо дарназардошти мушкилоти ҷойдошта, шурӯй аз даҳсолаи дуюми аспи XXI Ҳукумати кишвар таваҷҷуҳи хоса ба рушди соҳаи саноат дода, тадбирҳои судманд ҷиҳати бунёди корхонаҳои нави саноатӣ андешид, ки дар натиҷа шумораи корхонаҳои саноатии истихроҷ ва коркарди маъдан, саноати истехсоли нерӯи барк, газ ва об зиёд гардида, дар натиҷа ҳачми умумии маҳсулоти саноатӣ, шумораи коргарон зиёд шуданд.

Ҷадвали 3.- Нишондигондаҳои умумии иқтисодии саноати кишвар

Нишондодҳо	Солҳо						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Шумораи корхонаҳои саноатӣ	1473	1586	1804	2164	2310	2043	1999
Ҳачми маҳсулот (бо нарҳҳои соли 2017), млн. сомонӣ	10590	11734	12181	12789	14235	16513	20029
Шумораи миёнаи солонаи коркунони истехсолоти саноатӣ, ҳазор нафар	75,4	79,6	76,3	81,7	81,2	80,9	86,8
Аз ҷумла коргарон	60,4	57,6	55,4	62,8	67,0	65,9	73,8
Аз ҷониби муаллиф таҳия карда шуд							

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2018. - С.262.

Мувофиқи маълумоти омории ҷадвал то соли 2015 бунёди корхонаҳои гуногуни саноатӣ аз ҷониби Ҳукумати кишвар, соҳибкорон ва дигар шахсони воқеӣ дар кишвар афзоиш ёфтааст. Хусусан, дар соли 2015 вобаста ба эҳтиёҷоти ҷомеа шумораи зиёди корхонаҳои саноатӣ бунёд ёфтанд, ки нисбат ба соли 2011 - 837 адад зиёд мебошанд. Аммо дар солҳои баъдина, аз ҷумла соли 2017 төъдоди онҳо рӯ ба қоҳиш омад. Дар ин сол нисбат ба соли 2015 - 311 адад камтар корхонаҳо соҳта ба истифода дода шуданд. Новобаста ба ин, афзоиши шумораи корхонаҳои саноатӣ аз як тараф, омили асоси зиёд шудани ҳачми маҳсулоти саноатӣ дар кишвар гардид. Масалан, ҳачми маҳсулоти истехсолшудаи корхонаҳои саноатӣ дар соли 2017 нисбат ба соли 2011 - 9439 млн. сомонӣ ва ё 89% зиёд шуд. Аз тарафи дигар, бунёди корхонаҳо ба пайдо шудани ҷойҳои зиёди холии корӣ мусоидат кард, ки дар натиҷа шумораи зиёди коргарон ба фаъолияти истехсолӣ ҷалб карда шуданд. Тибқи маълумоти ҷадвали мазкур нисбат ба соли 2011 дар соли 2017 шумораи коргарон 13,4 ҳазор нафар зиёд шуданд.

Ҳамзамон, дар ин давра зиёдшавии ҷойҳои нави корӣ, ҷалб карда шудани шаҳрвандони кишвар ба фаъолияти истехсолӣ ба кам шудани сатҳи бекорӣ, танзими муҳочирияти меҳнатӣ, афзоиши даромади пулии аҳолии кишвар мусоидат кард. Зиёдшавӣ ва камшавии шумораи корхонаҳои бунёдшударо вобаста ба намудҳои фаъолияти иқтисодии соҳаҳои саноат боис гардид, ки нисбат ба соли 2011 дар соли 2017 истихроҷи маводи энергетикӣ (0,6%) ва ғайриэнергетикӣ (9,7%); истехсоли ҷарм ва маснуоти ҷармӣ (0,1%); коркарди чӯбу таҳта ва истехсоли маснуот аз чӯб (5,4%); истехсоли маводи кимиёвӣ (5%); маснуоти нафтӣ (0,1%); маҳсулоти резинӣ ва пластмассӣ (7,4%); ҳар гуна маҳсулоти ғайрифилизии маъданӣ (5,5%); металлургӣ ва маснуоти тайёри филизӣ (0,9%); мошинсозӣ (4,5%) ва ҳар гуна соҳаҳои саноат (0,1%) рӯ ба афзоиш ёфта, истехсоли маҳсулоти ҳӯрока, якҷоя бо нӯшокиҳо ва тамоку (9,6%); насочӣ ва дӯзандагӣ (6,2%) қоҳиш ёфтааст. Аммо дар соҳаи истехсоли селлюлозаю қофаз, фаъолияти табъу нашр ва саноати истехсол ва тақсимоти нерӯи барк, газ ва об вобаста ба солҳо тағовуте ба назар намерасад. Агар ин ҷо танҳо индексҳои ҳачми умумии маҳсулоти истехсолшудаи корхонаҳои саноатиро дар ин давра бо ҳисоби фоиз нишон дигем, таносуб ба таври зайл аст.

Ҷадвали 4. - Индексҳои ҳачми умумии маҳсулоти саноатӣ (бо ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта)

Нишондодҳо	Солҳо					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ҳамагӣ саноат	110,8	103,8	105,0	111,3	116,0	121,3
Саноати истихроҷи маъдан	121,2	143,1	124,5	117,9	153,3	121,7
Саноати коркард	110,2	99,0	100,0	110,1	112,5	122,5
Саноати истехсол ва тақсимоти нерӯи барк, газ ва об	106,4	105,6	106,8	111,5	103,7	116,7

Аз чониби муаллиф таҳия карда шуд

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2018.- С.262.

Аз маълумоти ҷадвали мазкур бармеояд, ки ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар соли 2013 нисбат ба соли 2012 - 9,4% коҳиш ёфта, дар солҳои дигар танҳо афзоиш ба назар мерасад. Масалан, агар дар соли 2017 назар ба соли 2012 - 109% афзоиш ба назар расад, пас нисбат ба соли 2013 зиёдшавӣ 115% ташкил медиҳад.

Дар замони имрӯза диверсификатсияи иқтисодиёти Тоҷикистон воситаи муҳим ва танзимкунандай сатҳи воридоту содирот, афзошиҳиҷандай маҷмӯи даромади аҳолӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи тадқиқотҳои охир дар растаи мағозаҳои савдои чаканаи Тоҷикистон 70% маҳсулоти истеъмолӣ воридотӣ мебошанд. Аз номгӯи умумии чунин маҳсулот ба андешаи экспертҳо 70% номгӯи маҳсулотро метавон дар худи Тоҷикистон истеҳсол кард. Дар робита бо ин он маҳсулоте, ки айни замон дар Ҳитой истеҳсол карда, ба Тоҷикистон мекашонанд метавон дар худи Тоҷикистон бо 20%, ҳамчунин маҳсулоте, ки дар Туркия ва Россия истеҳсол мешаванд бо 40-60% ҳарчи кам истеҳсол кард.**[6. – С. 2-3]** Ба гурӯҳи ин молҳое, ки ба ҷумҳурий ворид мегарданд, дохил мешаванд: маҳсулоти гуштӣ; маҳсулоти растанипарварӣ; ҷарб, равғани растаний ва ҷорво; маҳсулоти ҳӯрокворӣ, машработ, нӯшокиҳои беспирт, тамоку; маҳсулоти маъданӣ; маҳсулоти саноати кимиёӣ; пластмасса ва маснуоти аз он тайёршуда; пӯст, ҷарб, мӯина ва маснуоти аз онҳо тайёршуда; ҷӯбу тахта ва маснуоти аз онҳо соҳташуда; коғаз ва макулатура; маҳсулоти нассочӣ; поӣафзول, қаллагӯш; маҳсулоти аз санг, ғаҷ ва сement тайёршуда; марворид, металлҳои қиматбаҳо ва арzonбаҳо; молҳои гуногуни саноатӣ ва ғайра. Бо вуҷуди ин бе воридоти маҳсулот ягон кишвар ба сатҳи таъминоти аҳолӣ ба маводи зарурӣ муваффақ шуда наметавонад.

Бо вуҷуди ин бе воридоти маҳсулот ягон кишвар ба сатҳи таъминоти аҳолӣ ба маводи зарурӣ муваффақ шуда наметавонад. Воридоти мол ба Тоҷикистон, ки аз кишварҳои Аврупо, Осиё, Америка, Африка, Австралия, давлатҳои ИДМ сурат мегирад, ки аз ин мавқеъ барои некуаҳволӣ ва таъминоти аҳолӣ бо маводи эҳтиёҷманд муфид мебошад. Вобаста ба талаботи ҷомеа ва эҳтиёҷоти мардуми кишвар афзоиш ва пастшавии ҳаридории намудҳои асосии маҳсулоти таъиноти истеҳсолӣ-техникӣ, ашёи хом ва молҳои истеъмолӣ дар тайи солҳои охир ҷунун аст:

Ҷадвали 5.- Маблағи ҳариди намудҳои асосии маҳсулоти таъиноти истеҳсолӣ-техникӣ, ашёи хом ва молҳои истеъмолии воридшуда (ҳазор доллар)

Нишондодҳо	Солҳо				
	2013	2014	2015	2016	2017
Нерӯи барқ	211	126	629	1032	973,8
Оксиди алюминий	202525	130627	133792	137370	107196
Маҳсулоти нафтӣ	393332	511004	352175	259267	272178
Семент	105305	58552	15882	1182	4276
Пек ва кокси пек	11225	10757	7387	8444	6302
Содаи каустики	651	222	218	1035	661
Нуриҳои азотӣ	24398	22825	25288	31001	26850
Нуриҳои фосфорӣ	912	892	35	349	1525
Рангулок	12439	16408	11984	8795	15320
Пигмент	828	1285	1139	817	740
Лента ва тасмаҳои ҳаракатовар	499	378	1104	112	375
Шинаҳои пневматики	9278	15793	13396	14358	11886
Ҷӯбу тахтаи тайёр	150647	182546	130176	77209	76566
Либос ва либоси таг	10454	16148	18523	12528	17763
Релс, маснуоти фулузоти сиёҳ	1618	1033	3658	10177	2004
Мӯҳаррик ва генераторҳо	26362	6049	7003	11564	1233
Трансформаторҳо	11511	32614	42543	18361	16529
Аккумуляторҳо	9252	9736	9005	4069	8059
Тракторҳо	16871	21946	11908	7857	11131
Автомобилҳои сабукрав	280892	253849	93005	32614	80120
Автомобилҳои боркаш	63691	71938	57309	32393	45320
Қисмҳои эҳтиётии автомобил	14897	24123	18023	1375	20922
Орд	106643	80604	63497	33310	17235
Чой	5151	6725	6619	6942	7055

Гандум	208405	231472	244486	231465	167153
Равғани офтобпараст ё пахта	67853	75561	71636	65866	70165
Қанд	55105	65628	73835	37022	59669
Спирти этилий	3270	3783	3164	3124	3991

Аз чониби муаллиф таҳия карда шуд

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2018. - С.364-382.

Тибқи маълумоти ҷадвали мазкур аз 28 номгӯи маҳсулоти воридотӣ ҳаридории мол дар соли 2017 дар муқоиса бо соли 2013 аз рӯйи 11 намуди маҳсулот: қанд (1,1%); равғани офтобпараст ё пахта (1,0%); спирти этилий (1,2%); чой (1,4%); қисмҳои эҳтиётии автомобил (1,4%); трансформаторҳо (1,4%); релс, маснуоти фулузоти сиёҳ (1,2%); рангулок (1,2%); нуриҳои фосфорӣ (1,7%); нуриҳои азотӣ (1,1%) ва нерӯи барқ (4,8%); зиёд гардида, аз рӯйи 17 номгӯи маҳсулоти дигари дар ҷадвал зикрёфта, коҳиш ба назар мерасад. Ин маълумот далолат аз он мекунад, ки барои аҳолии кишвар маҳсулоте, ки ҷиҳати қонеъ кардани эҳтиёҷоти мардум мусоидат менамоянд ҳаридориаш бештар мебошад.

Дар муҳлати 26 соли истиқолияти давлатӣ соҳтори содиротро бошад, аз 58 то 83% алюминий ва нахи пахта ташкил медиҳад. Инчунин, афзоиш ёфтани содироти меваи хушк мушоҳида мешавад. Дар назар аст, ки минбаъд вазни хоси содир кардани электротехника (дар алоқамандӣ бо ба кор даровардани ҳати алоҳидай интиқоли энергия ба Афғонистон, татбиқи лоиҳаи CASA-1000) афзоиш меёбад. Рӯши ин соҳаҳо на танҳо манбаи даромади кишвар, балки рушди иқтисодӣ, тарбия кардани мутахассисони баландихтинос, таҷрибаивазқунии коргарон ва ба кам гаштани воридот мусоидат мекунад.

Вусъат додани минтақаҳои географии содирот дар шароити диверсификатсияи истеҳсолот яке аз тамоюлҳои хоси рушди иқтисодиёти кишвар ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ мебошад. Маълум аст, ки тайи солҳои охир самтҳои асосии географии диверсификатсияи содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон кишварҳои минтақаҳои ЕВРАЗЕС, Осиёи Ҷанубӣ ва баъзе кишварҳои Шарқи Миёна ба ҳисоб мераванд. Дар кишварҳои дур ва рушкарда номгӯи содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо маҳсулоти минералӣ-ашёи хом мебошанд.

Дар баробари ин, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон диверсификатсияи истеҳсолот ва содирот шароити муносабро барои рушди муносабатҳои тиҷоратӣ бо Афғонистон ва кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ ба вуҷуд меовараад. Дар солҳои охир рушди динамикии муносабатҳои иқтисодӣ-тиҷоратӣ бо Афғонистон мушоҳида мешавад. Оид ба тақвияти ин гуфта маълумоти омориро дар ҷадвали зер дарҷ медорем:

Ҷадвали 6. - Содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як ҷатор кишварҳои осиёӣ (млн. доллар)

Кишварҳо	Солҳо				
	2013	2014	2015	2016	2017
Афғонистон	49,5	57,6	56,0	74,7	99,6
Ҳиндустон	0,1	0,1	0,2	0,0	0,3
Эрон	66,9	64,0	59,9	39,0	30,4
Арабистони Саудӣ	4,2	2,6	1,6	24,9	17,3
Покистон	24,6	19,1	23,2	30,3	16,7
Туркия	422,7	251,8	255,7	200,8	232,2

Аз чониби муаллиф таҳия карда шуд

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2018. - С.354-363.

Аз маълумоти омории ҷадвали мазкур маълум мегардад, ки дар муқоиса бо соли 2013 дар соли 2017 ҳаҷми содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Афғонистон 2,1, Ҳиндустон 3, Арабистони Саудӣ 4,1 маротиба афзоиш ёфта, ба Эрон 0,5, Туркия 0,5 ва Покистон 0,7 баробар кам шудааст. Таи солҳои охир диверсификатсия дар соҳаи соҳтмон низ ба он мусоидат ҳард, ки истеҳсоли номгӯи зиёди масолеҳи соҳтмонӣ, аз ҷумла сement, масолеҳи деворсозӣ, хишти бинокорӣ, шифер, масолеҳи rӯйпуш аз сангӣ табииӣ, ҳазор m^3 1,4 баробар зиёд гашта, истеҳсоли масолеҳи rӯйпуш аз сангӣ табииӣ, ҳазор m^2 0,5 баробар кам гардидааст. Инчунин, дар соли 2014 истеҳсоли таҳтаҳои асбесту сementӣ (шифер) ба роҳ монда нашуда буд. Дар соли 2018 нисбат ба соли 2016, ки нав истеҳсоли ин маҳсулот ба роҳ монда шуд 0,8 баробар афзоиш ёфт.

Ниҳоят, ба андешаи мо диверсификатсияи соҳтори иқтисодӣ дар кишвар минбаъд бояд ба самти вусъат додани ҳамкориҳои ҳаматарафа бо кишварҳои ҳамсояи осиёӣ равона гардад. Чунки ҳоло барои мо содир

кардани мұхсулоти тайёр ва нимтайёр ба кишварҳои аврупой, Япония, Кореяи Ҷанубӣ, Ҳиндустон ва ғайра ба манфиат нест ва сарфай вақти зиёдро талаб мекунад. Содир кардани маҳсулоти ватанӣ ба кишварҳои осиёй ҳам сарфай вақтре кам мекунад ва ҳам ба зиёдшавии маҷмӯи даромади миллӣ мувофиқ аст.

Барои ба танзим даровардани соҳаи воридотӣ зарур аст, ки ҳарчи бештар технологияи мусир ва ашёи хоми маҳсулоте, ки дар Тоҷикистон тавлид намешавад, ба кишвар доҳил намоем. То воридоти маҳсулоти ҳориҷӣ боиси баста шудан ва аз фаъолият боз мондани корхонаҳои саноатӣ ва коргоҳҳои гуногуни истехсолии кишвар нагарданд. Ҳамзамон диверсификатсияи иқтисодиёт метавонад барои афзоиш ёфтани ҳудуди савдои минтақавӣ ва байниминтақавӣ мусоидат намуда, ба пайдо кардани шарикони ҳориҷӣ роҳ кушояд, барои барқарор кардани робитаҳои зиёд дар байни чомеҳои илмӣ, ки танҳо характеристири иқтисодӣ надошта бошанд, нақши муассир дорад. Аз ҷумла ҳамкориҳои илмӣ оид ба коркард ва ҳалли масъалаҳои мураккаб, ки характеристири глобалий қасб кардаанд ва таҳдид ба минтақа мекунад (ҳолати пиряҳои Помир, гармшавии иқлими, истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ, энергетика, идоракунии раванди демографӣ ва ғайра) ва ғайра.

Дар маҷмӯъ, диверсификатсияи иқтисодиёти Тоҷикистон бояд барои баланд бардоштани сармояи инсонӣ, рушди соҳаи саноат ва хизматрасонӣ, ки тарбияи мутахассисони соҳибтаҷрибаро тақозо дорад, ҷунин самтҳоро дар бар гирад: равона кардани сармоягузории мустақим ба соҳаи маориф, илму техника ва таҳсилоти қасбӣ-техникӣ; соҳаҳои муайян, аз ҷумла соҳаҳои ғайриашёи хоми саноатӣ; маблағгузорӣ ба инфрасоҳтор ва мустаҳкамкуни институтҳо ҷиҳати кам кардани масраф барои тиҷорат тавассути минтақаҳои озоди савдо; дастирии соҳибкорӣ ва инноватсия тавассути беҳтар кардани дастрасӣ ба иттилоот, технологияи коммуникатсионӣ, ҷудо кардани маблағ барои иҷрои тадқиқотҳои илмӣ ва ғайра.

Адабиёт

1. Баумунг Э.В. «Исторические аспекты диверсификации производства»/Современные научные исследования и инновации, 2012.- №2. - С. 87.
2. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1986 году- Душанбе: Ирфон, 1987. - С.46.
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе, 2018. - С.262.
4. Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Ст. сб. - Душанбе, 2011. - С. 426-427.
5. Соҳтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе, 2019. - С.47.
6. Умаров Х. Тоҷикистон: диверсификатсияи иқтисодиёт ва баромадан ба кишварҳои Осиё. <https://www.unescap.org/sites/default/files/S5-Umarov-russian>.

АННОТАЦИЯ

НАҚШИ ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР РУШД ВА ТАНЗИМИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллиф шарҳи мағҳуми диверсификатсияро тавзех дода, навъҳои онро дар концепсияҳои мусирни илмӣ мушахҳас менамояд. Ҳамзамон қайд мекунад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон диверсификатсия соҳтори иқтисодӣ бояд ба самти вусъат додани ҳамкориҳои ҳаматарафа бо кишварҳои ҳамсояи осиёй равона гардад. Барои ба танзим даровардани ин соҳа зарур аст, ки ҳарчи бештар технологияи мусир ва ашёи хоми маҳсулоте, ки дар Тоҷикистон тавлид намешавад, ба кишвар доҳил намоем. То воридоти маҳсулоти ҳориҷӣ боиси баста шудан ва аз фаъолият боз мондани корхонаҳои саноатӣ ва коргоҳҳои гуногуни истехсолии кишвар нагарданд.

АННОТАЦИЯ

РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИВЕРСИФИКАЦИИ В РАЗВИТИИ И РЕГУЛИРОВАНИИ УРОВНЯ ЖИЗНИ СЕЛЬСКОЮ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье объясняется термин диверсификации и конкретизируются основные его типы на современных научных концепциях. Особенno отмечается, что диверсификация экономической структуры в Республике Таджикистан должна быть направлена на расширение всестороннего сотрудничества с соседними азиатскими странами. Но, для регулирования этого сектора необходимо привести как можно больше современных технологий и сырья, которые не производятся в Таджикистане для того, чтобы импорт зарубежной продукции не стал причиной закрытия различных промышленных предприятий и мастерских в стране.

Ключевые слова: диверсификация, экономика, импорт, экспорт, сырё, инновация, современные технологии, региональные и межрегиональные торговли, малое предпринимательство.

ANNOTATION

ROLE OF THE ECONOMIC DIVERSIFICATION IN DEVELOPMENT AND REGULATION LIVING LEVEL OF RURAL POPULATION OF THE REPUBLIC TAJIKISTAN

In article explains term of the diversifications and has been rendered concrete main its types on modern scientific concept. Particularly notes that diversifications economic structure in Republic Tajikistan must be directed on expansion all – round cooperation with nearby asatics country. But, for regulation of this easily necessary to bring as largest possible modern technology and cheese which are not produced in Tajikistan that import of the foreign product did not become reason of the closing different industrial enterprise and workshops in country.

Key words: diversifications, economy, import, export, cheese, innovation, modern technology, regional of trade small enterprise and others

УДК. 33: 379.85 (575.3)

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Акдодова Н.Н., Ph.D докторант, ассистент, Назарамонова Д.М., к.э.н., доцент, ТГФЭУ

Ключевые слова: туризм, туристический экспорт и импорт, инфраструктура туризма, турагентства и туристские компании, политика в сфере туризма.

В современных условиях сфера туризма приносит доход не только владельцам бизнеса, но и государству в виде налоговых поступлений и различных сборов. Туризм является одной из ведущих и наиболее динамичных отраслей экономики многих развитых и развивающихся стран и из-за быстрых темпов своего развития он признан экономическим феноменом столетия. В связи с имеющимся огромным потенциалом в Таджикистане туризм может стать одной из главных отраслей занятости и получения дохода населения, особенно в сельской местности.

Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон поставил перед Правительством задачу всемерно содействовать развитию сферы туризма, достойного представления туристических возможностей страны и национальной культуры на международной арене, а также привлечения инвестиций в туристическую инфраструктуру, повышения качества туристских услуг в стране [8].

Одна из сфер необходимая для развития туризма в стране, это транспортные услуги, особенно воздушный транспорт. Для Таджикистана важной задачей в настоящее время является повышение уровня и качества пассажирского обслуживания со стороны местных авиакомпаний, в частности «Таджик-Эйр», а также развития сектора пассажирского железнодорожного транспорта. С целью, повышения технической оснащенности, обновления парка транспорта, финансового оздоровления этих сфер и тем самым поднятия уровня и качества обслуживания пассажиров, Правительство освободило местные компании от выплаты таможенной пошлины и налога на добавленную стоимость при ввозе самолетов, локомотивов и современных пассажирских вагонов. Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем Послании Парламенту отметил, что для развития туризма нам необходимо строить и сформировать современные коммуникации, реконструировать дороги в соответствие с международными стандартами, строить гостиницы и пункты общественного питания, отвечающие международным стандартам и требованиям иностранных туристов. Необходимо также подготовить гидов-экскурсоводов, владеющих иностранными языками, которые могли бы рассказать туристам об истории нашего края и особенностях достопримечательности страны [8].

Как показывает анализ в Таджикистане еще не сформирована сеть линий международных рейсов, соединяющих страну со многими странами мира, с тем чтобы в дальнейшем использовать эту сеть в качестве транзитной зоны. Подписанные соглашения о прямом авиасообщении с 22 странами мира (с 7 странами СНГ, 4 – Европы и 11 – Азии) в основном, не способствуют расширению пассажирооборота страны. Без пересадок можно добраться лишь до 10 стран мира и тем более цены на авиабилеты до/из Таджикистана по прямым направлениям и так гораздо выше по сравнению с соседними странами. Поэтому для пассажиров из других стран транзитные перелеты становятся непомерно дорогими. Для сравнения, если анализировать стоимость самого дешевого авиабилета из Нью-Йорка (США) до Душанбе, Бишкека (Кыргызстан) и Астаны (Казахстан), получим следующий результат: Нью-Йорк – Астана – 394, Нью-Йорк – Бишкек - 480, Нью-Йорк – Душанбе – 890 долларов США [7].

Меры, связанные с поощрением туризма, повышение привлекательности Центральной Азии для туристов и ряд других факторов повлияли на увеличение потока туристов во все эти страны. Поэтому, по статистическим данным в Таджикистане число прибывающих туристов, пользующихся воздушным

транспортом, заметно увеличивается, а также заметно возрастание числа гостиниц и туристических агентств (табл. 1).

Таблица .

**Динамика въезда туристов и создания объектов туристской инфраструктуры
Таджикистана**

Наименование	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013 к 2018, в %
Въездной туризм посредством воздушных линий (тыс. чел.)	78	170	391	284	281	1154	67,5
Число гостиниц (единиц)	120	124	132	163	172	170	70,5
Туристические агентства (единиц)	118	138	157	168	170	150	78,6
Действующие туристические компании (единиц)	94	90	114	118	91	146	64,3

Источник: WTO Cod. Basic data and indicators Tajikistan

По данным таблицы 1, если в 2013 году количество въездных туристов в Таджикистан, пользующиеся воздушной линией составил 78 тыс. человек, то в 2018 году он возрос до 1154 тыс. или увеличилось на 1076 тыс. человек. Также под воздействием определённых факторов возросло как число гостиниц, так и туристических агентств. Если 2013 году в стране насчитывалось 120 гостиниц и 118 туристических агентств, то в 2018 году их количество соответственно возросло до 172 и 170. Причем велика роль частного сектора в создании инфраструктуры и зон отдыха и развлечений, так как в стране уже функционируют более 240 субъектов, осуществляющие прием туристов.

Для успешного развития инфраструктуры туризма в Республике Таджикистан определяющим является приток инвестиций, как внутренних, так и зарубежных, в первую очередь в развитие сети гостиниц туристического класса и, в частности, малых гостиниц. Кроме того, существенной проблемой для современного этапа развития туризма в стране остается несоответствие качества предоставляемых услуг и формирования туристического спроса. Причинами этого являются как несовершенство системы подготовки кадров в этой сфере, а также в малом количестве двух-трёх звёздочных гостиниц туристического класса,лагающих качественное обслуживание.

Анализ современного состояния туристического рынка показывает, что основными странами, откуда туристы прибывают в Республику Таджикистан, являются страны СНГ, Китай, Южная Корея, Япония, Франция, и Германия. В последние годы к этому списку добавились Турция и Узбекистан, с которыми возрос деловой и туристический обмен.

Перечисленные страны являются основными поставщиками туристов, поэтому на них, в первую очередь, должно ориентироваться предложение национального туристического продукта Республики Таджикистан. Направляющие туристические рынки характеризуются, с одной стороны, высокой покупательской способностью, а с другой стороны, искушенностью потребителей в вопросах туристического предложения и высокими требованиями, предъявляемыми к качеству обслуживания.

В силу своего географического положения Республика Таджикистан не является и не может стать страной массового въезда туристов с целью традиционного летнего пляжного отдыха. Тем не менее, культурно-исторический и природный потенциал страны огромен, поэтому при целенаправленной реализации государственной политики в сфере туризма, активного привлечения инвестиций и соответствующей подготовки высококвалифицированных специалистов во всех звеньях обслуживания количество иностранных туристов, прибывающих в нашу страну, может значительно возрасти.

В соответствии со Стратегией развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 в качестве приоритетных направлений развития туризма определены такие виды туризма как: альпинизм, горно-спортивный и экологический туризм, рафтинг, парапланеризм, горнолыжный спорт, ингерохота, историко-познавательный, конгрессно-деловой и этнический туризм, внутренний туризм, санаторно-курортное лечение [9].

Отдельное место также отдается перспективам развития экологического туризма в стране, который в последние годы развивается большими темпами. Развитию экологического туризма в национальной экономике способствует образование различных зон для этого вида туризма, а также Национального парка, охватывающего большую территорию, располагающего уникальными природно-рекреационными ресурсами, представляющими интерес для иностранных туристов.

Кроме того, реконструкция старых и строительство новых объектов туризма в разных уголках страны может в будущем дать толчок развитию сферы. К примеру, Сафед - Дара - бывший Такоб - горнолыжный курорт, расположенный в районе республиканского подчинения на высоте от 2100 м до 3000 над уровнем моря, в 50 км к северу от Душанбе. В 2015 году горнолыжный курорт Такоб был реконструирован и получил новое название Сафед - Дара (в переводе - Белая Долина). После реконструкции и строительства новых сооружений этот комплекс был открыт 7 января 2016 года. Следует отметить, что сервисные объекты, зал зимних видов спорта располагаются на площади 60 га, и способны принимать одновременно до 1000 человек. Кроме того, ООО «Сафед-Дара» в сотрудничестве с крупной австрийской компанией построили скоростную канатную дорогу длиной 2027 м, состоящую из 32 кабин, каждая из которых вмещает до 8 человек. При открытии объекта Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон дал высокую оценку инициативе предпринимателей по благоустройству этого уникального уголка нашей страны и поручил ответственным лицам максимально способствовать содержанию этой зоны в хорошем функциональном состоянии, активнее привлекать туристов и гостей, пропагандировать зимние виды спорта среди населения страны [6].

В целях дальнейшего развития отрасли туризма была введена система автоматической регистрации и получения виз для иностранных туристов из более 80 стран, а также для граждан Узбекистана безвизовый режим продлен до 30 дней. Безвизовый режим благоприятно повлиял на туристическую отрасль в Таджикистане. Только за 2018 год поток туристов из Узбекистана в Таджикистан увеличился в 2 раза. По предварительным итогам 2018 года через пограничные КПП Таджикистана выехали свыше 1 миллион граждан Узбекистана.

В успехе развития туризма, в Республике Таджикистан необходимо внедрить следующее:

1. во - первых, улучшение системы организации въездного и внутреннего туризма по обеспечению качественного обслуживания в секторах туристической индустрии. В целях стимулирования субъектов туристской деятельности для развития въездного и внутреннего туризма необходимо разработать предложения по упрощению системы налогообложения в сфере туризма с учётом снижения ставок налогов на прибыль и налога на добавленную стоимость для организаторов въездного и внутреннего туризма.

2. во-вторых, обеспечение эффективной рекламно-информационной деятельности для продвижения национального туристического продукта на внешний рынок туристских услуг. Систематизация государственной некоммерческой рекламно-информационной работы для продвижения национального туристического продукта на внешний рынок является определяющим в обеспечении стабильного въезда иностранных туристов в страну;

3. во-третьих, обеспечение государственного финансирования и меры по привлечению инвестиций в сферу туризма. Одним из основных вопросов обеспечения дальнейшего развития туристской индустрии является проблема финансирования и создание благоприятных условий для привлечения отечественных и иностранных инвестиций. В этом плане, на основе опыта стран, приемлемым является создание соответствующего фонда развития сферы, путем аккумуляции средств не только бюджета, а прежде всего, частного сектора.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан «О туризме» – Душанбе, 1999.
2. Соколова М.В. История туризма – Москва: Издательский центр «Академия», 2010.
3. Стригунова Д.П. Понятие международного туризма//Юрист, 2006.- №6.
4. Кусков А.С., Джалаидян Ю.А. Основы туризма - М.: КноРус, 2011. - 392 с.
5. Франсуа Лоран. Таджикистан-Туризм/ Исследование возможностей / МТЦ-SECO, 2014. – С.11-16.
6. Шакиров К., Туризм и устойчивое развитие в Таджикистане: Исследовательский Обзор, 2014. - №3. – С.6-7.
7. Примкулов А., Христолюбова Д., Туризм в Таджикистане: достижения и барьеры//Электронный ресурс: <https://asiaplus.tj/ru/>
8. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли “О направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан” - Душанбе, 2018.
9. Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года// Электронный ресурс: www.adlia.tj
10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан – Душанбе, 2018. – 482с.

АННОТАЦИЯ

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В этой статье авторы отмечают, что туризм является одной из динамично развивающихся отраслей в мире, который обеспечивает больше всего рабочих мест. Во многих развивающихся странах отрасль туризма находится в числе лидеров по генерируемому доходу.

В статье также проведен анализ статистических данных по туристской сфере и сделано заключение, что в стране пока преобладает выездной туризм, нежели чем въездной. Авторы попытались показать причину и основные факторы, приведшие к такому результату, а также предложить пути дальнейшего развития туризма в Таджикистане.

АННОТАЦИЯ

ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ ТИЧОРАТ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллифон қайд мекунанд, ки сайёҳӣ яке аз соҳаи босуръат рушдёбанда буда, бештари ҷойҳои кориро таъмин менамояд. Дар бисёре аз кишварҳои рӯ ба инкишоф саноати туристӣ яке аз соҳаҳои афзоиши даромади миллӣ мебошад. Бинобар ин дар Тоҷикистон ин соҳа метавонад ба соҳаи рушдёбанда ва таъминкунандай даромад ва ҷои корӣ табдил ёбад.

Дар мақола ҳамзамон таҳлили омори сайёҳии кишвар гузаронида шуда, хулоса карда шудааст, ки назар ба воридшавии сайёҳони ҳориҷӣ ба кишвар, рафтани шаҳрвандони кишвар ба сифати сайёҳ ба кишварҳои ҳориҷӣ афзалият дорад. Сабабҳо ва омилҳои ин ҳолат дар мақола нишон дода шуда, роҳҳои рушди соҳа дар дурнамо пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, содирот ва воридоти сайёҳӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, ширкатҳо ва агентиҳои сайёҳӣ, сиёсат дар соҳаи сайёҳӣ.

ANNOTATION

THE FEATURES OF TOURIST BUSINESS DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

In this article authors note that tourism is one of dynamically developing industries in the world which provides most of all jobs. In many developing countries the branch of tourism is in number of leaders in the generated income. In this regard in Tajikistan this sphere can turn into quickly developing industry, providing high income and jobs the population of the country.

In article the analysis of statistical data on the tourist sphere is carried also out and the conclusion is made that in the country outbound tourism than entrance prevails so far. Authors tried to show the reason and major factors which resulted in such conclusion and also to offer ways of further development of tourism in Tajikistan.

Keywords: tourism, tourist export and import, tourism infrastructure, travel agencies and the tourist companies, policy in the sphere of tourism.

ТДУ 349.41:332.3

ИСЛОҲОТИ ЗАМИН ВА ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ОН

Ализода Тоҳир- доктор PhD ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур

Калидвожаҳо: замин, танзими давлатӣ, захираҳои замин, иқтисоди бозорӣ, меъёрҳои экологӣ, муносибатҳои заминдорӣ, истифодаи захираҳои замин, бозори молҳои кишоварзӣ, ашёи хом, озуқаворӣ

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар амалияи аксарияти давлатҳои дунё муносибатҳои аграрӣ, аз он ҷумла муносибатҳои заминдорӣ аз ҷониби давлат танзим карда мешавад. Махсусан, дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ масъалаи андозситонӣ, аз он ҷумла андози замин, дар марҳилаи таъриҳӣ, ҳаётӣ иқтисодии мардум ва ба ҳусусияти хоси соҳаи кишоварзӣ алоқаманд мебошад.

Замин яке аз мағҳумҳои калидӣ ва марказии соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, тамоми рушди ин соҳа аз он сарчашма мегирад.

Ба андешаи Горбунов Г. А. «...Замин, ҳамчун як ҷузъи истеҳсолоти кишоварзӣ, яъне, истеҳсоли маҳсулоти ҳӯрокворӣ ва ашёи хоми саноатӣ дар доири қонунҳо қарор мегирад, ки ташкил ва иқтисодиёти саноатро дар ҷомеа тавассути маҷмӯи механизмҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ (фишангҳо, танзимкунандоҳо, меъёрҳо ва муассисаҳо) танзим мекунад ва он истифодаи муҳити онро ҳавасманд мегардонад»[3].

Рушду равнақи соҳибкорӣ бевосита аз кӯмаку дастирии давлат, системаи андозситонӣ ва кӯмаки маблағҳои ташкилотҳои байналхалқӣ ба ин соҳа вобаста мебошад. Қонунгузориҳои амалкунанда, даҳолати бевоситаи давлат ва органҳои онро ба фаъолияти корхонаҳо ва ташкилотҳо манъ мекунад, вале мустақилияти соҳибкор баҳудуд набуда, вай дар таҳти назорати органҳои танзимкунандай давлат буда, дар ҷорҷӯбаи қонун муайянкардашуда фаъолият мекунад.

Расми 1.- Вазифаҳои асосии танзими давлатӣ

Манбаъ: Аз ҷониби муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ ва методӣ такя карда шудааст.

Зери мағҳуми танзими давлатӣ, таъсири давлат ба истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаворӣ, инчунин хизматрасонии истеҳсолӣ – техникӣ ва таъминоти моддӣ – техникии истеҳсолоти агросаноатӣ ва раванди соҳибкорӣ фаҳмида мешавад.

Захираҳои замин ин маҳсули табиат буда, аз вай ҳангоми коркарди интенсивӣ мумкин аст, ки фоидай иловагӣ ба даст овард, ки дар ояндаи наздик ба бадшавии ҳолати экологӣ ва камшавии ҳосилхезии он оварда мерасонад. Аз ин хотир давлат барои таъмини сифати ҳосилхезии захираҳои замин ҳамчун омили асосии истеҳсолоти кишоварзӣ аз ҳисоби оқилона истифодабарии он бо усулҳои хоси худ танзим менамояд. Дар ҳақиқат масоили танзими давлатии муносабатҳои заминдорӣ ва андози замин дар шароити кунунӣ, масъалаи хеле муҳими даҳолати давлат бо мақсади амалӣ намудани муҳофизати заминҳои корами кишоварзӣ ва истифодаи оқилонаи онҳо ба ҳисоб меравад. Муносабатҳои заминдорӣ ва истифодаи самараноки захираҳои замин метавонад фақат ба дастгирии бевоситаи давлат амалӣ карда, натиҷаи мусбӣ орад. Вай метавонад дар шакли маблағузории мустақим ё субсидияи давлатӣ ё бо роҳи ғайримустақим бо роҳи ташкил намудани низоми дурусти андозитонӣ, қарзҳои имтиёзном, паст карданӣ ҳар гуна маҳдудиятҳо ҳангоми истифодаи захираҳо ва амсоли ин чорабиниҳо баромад кунад.

Чуноне Богданова А.Р. қайд намудааст: «...Дар баланд бардоштани самаранокии ташкилотҳои кишоварзӣ механизми иқтисодии танзими давлатии муносабатҳо дар соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла замин як қатор омилҳо: банақшагирий, қарздиҳӣ, маблағузорӣ, нарҳо ва ғайра нақши муҳимро мебозад. Муайян намудани мундариҷаи он ҳамчун «роҳи ба истеҳсолот пешниҳоӣ шудан» тавсия карда мешавад»[2].

Танзими давлатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳангоми гузаронидани ислоҳоти замин бояд дар асоси қонунҳои иқтисоди бозорӣ ба анҷом расад. Дар ин ҷо пеш аз ҳама ба қонунҳои талабот ва таклифот, рақобати озоди соҳибкорон ва молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ анҷом пазирад. Сабаби асосии буҳрони иқтисодии соҳаи кишоварзӣ низ ба ақидаи мутахассисон ин таъсири сусти нақши танзими давлатӣ ва дастгирии соҳа, набудани нуқтаи назари мушахҳас оид ба ислоҳоти замин, аз он ҷумла низоми андозӣ мебошад. Мақсади танзими давлатӣ дар он аст, ки давлат аз истифода аз шаклҳои гуногуни андоз ва андозитонӣ, нарҳ ва ғайринарҳӣ ва усулҳои (мустақим ва ғайримустақим) барои барқарорсозӣ ва ташкили иқтисоди бозорӣ дар соҳаи мазкур мусоидат менамояд.

Чуноне ки таҷрибаи ислоҳоти замин дар аксарияти давлатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, дар аксарияти онҳо давлат қисмати зиёди функцияи назоратро аз болои истифодабарии захираҳои замин ва тақсимоти замин ба дӯши худ гирифта, қисман ҳуқуқи моликиятдориро ба заминистифодабарандагони шахсӣ вомегузаронанд. Барои ҳавасмандгардонии заминистифодабарандагон ва заминдорон дар давраҳои муайянни тараққиёти худ, таъсири даҳолати худро барои самаранок истифодабарии захираҳои замин бо ёрии усулҳои иқтисодӣ, маъмурӣ ва ҳуқуқӣ ба анҷом мерасонад.

Ба ақидаи Қурбонова Ф.К. низоми заминдорӣ «Ҳамин тарик, дар давраи иқтисоди бозоргонӣ низоми заминдории муздинк амал мекунад, ки вай бояд ба ҷунин талаботҳо ҷавобгӯ бошад:

- бояд ҳавасмандй оид ба истифодаи оқилонаи захираҳои заминӣ ташкил карда шавад;
- истехсолкунандагони кишоварзиро нисбатан бо имкониятҳои баробар барои ташкили такрористехсолӣ васеъшуда таъмин намудан зарур аст;
- шароит барои барқарорсозии заминҳои вайроншуда, баланд бардоштани сифати хок ташкил карда шавад»[7].

Усули иқтисодии танзими давлатии ислоҳоти замин таввасути агентҳои иқтисодӣ ба воситаи фиshanгҳои иқтисодӣ (нарҳ, андоз, меъёри фоиз ва ғайраҳо) таъсир расонида, ба тарзи ғайримустақим ба воситаи механизми ҳавасмандии иштирокчиёни ин раванд ва танзими талабот, таклифот, соҳтори маҳсулоти истехсолшуда ва истемолиро ба анҷом мерасонанд. Ҳамин тарик механизми муҳими танзими иқтисодии ислоҳоти замин- ин низоми андоз ва пардохтҳо ба буҷаи давлат ба ҳисоб меравад. Барои истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ин пеш аз ҳама андози ягона ба ҳисоб меравад, пардохткунандагони андози ягона ҳамаи корхонаҳои кишоварзӣ, новобаста аз шаклҳои ташкили - ҳукуқӣ ва ҳочагидорӣ мебошанд. Ба объекти андозситонии заминҳои кишти кишоварзӣ, ки дар онҳо маҳсулот истехсол карда мешавад, инчунин заминҳои фонди ҷангаль ва об, ки барои фаъолияти ҳочагидорӣ маҳсусгардонида шудаанд, дохил мешавад.

Расми 2.- Усули иқтисодии танзими давлатии ислоҳоти замин

Манбаъ: Аз тарафи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ ва методӣ такя гардидааст.

Усули маъмурии танзими ислоҳоти замин дар ҳуд фаъолияти ба тартиб даровардашудаи агентҳои иқтисодиеро аз ҷониби давлат инъикос менамояд. Усули маъмурии танзими муносибатҳои заминдорӣ дар бисёр мавридиҳо ба амалигардонии назорат аз болои риояи меърҳои ҳукуқӣ ва механизми иқтисодии заминистифодабарӣ ва инчунин барои истифодаи ҷазоҳо барои замин истифодабарӣ, равона карда мешавад. Агар дар ягон минтақаи муайян ҳолати вайронкунии қонунҳо ва риояи нодурусти механизмҳои иқтисодӣ, зарурияти ҷорӣ намудани ин усул муайян шавад, вале дар ҳолати баръакс зарурияти ҷорӣ намудани усули маъмурий ба миён намоеяд.

Давлат ин масъаларо ба воситаи коркарди меъерҳои экологӣ ва фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ ба монанди: меъёри муайяни истифодаи нуриҳои минералӣ ва заҳрҳимикатҳо; меъёр ва қоиди истифодаи нуриҳои органикӣ ва ғайраҳо истифода мебарад. Инчунин истифодаи субсидияҳои иқтисодӣ ё имтиёзҳои андоз барои истехсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ҷорӣ намудани ҷаримаҳо барои зарароварӣ ба муҳити зист аз фоида ҳолӣ нест. Ба ғайр аз ин давлат метавонад баъзе маҳдудиятҳоро ба шаклҳои заминистифодабарӣ ворид намояд. Масалан, дар ҳудудҳои оромишгоҳ ҷорӣ намудани имтиёзҳо (дастгирии иловагии молиявӣ, ҳавасмандгардонии иқтисодӣ ва ғайра) аз ҳисоби пешниҳоди давлат ба роҳ монда мешавад. Ҳамаи масоили муносибатҳои заминдорӣ ва таҳлили истифодаи захираҳои замин дар Тоҷикистон тайи якчанд соли охир ба назардошти таҷрибаи давлатҳои ҳориҷӣ, анъанаҳои миллӣ, урфу одати мардум ва таърихи заминдории мардуми тоҷик зарурияти пешниҳоди модели экологӣ- иқтисодии гузарондани ислоҳоти заминро дар соҳаи кишоварзӣ ба миён меоранд. Маҳз дар таъмини тараққиёти босуботи кишоварзӣ қисмати марказири ислоҳоти замин ва муносибатҳои заминдорӣ ташкил медиҳад. Аз он ки мо то ҷи андоза масоилҳои экологӣ - иқтисодӣ ва иҷтимоии дехотро ҳал менамоем, тақдири 73%-и аҳолии дехот ва бехатарии озукварии кишварро ба роҳи мусбӣ ҳал ҳоҳем кард ва он мачмӯи чорабиниҳое, ки дар модели экологӣ иқтисодӣ оварда шудааст, барои ҳалли ислоҳоти замин хеле бамаврид мебошад.

Таҳлили нуқтаи назари экологии гузаронидани ислоҳоти замин бояд дар мадди аввал ҷой дошта бошад, чунки дар ҳақиқат баъзе тағйиротҳои соҳаи иҷтимоӣ ва иқтисодиро то ҷое ҳал кардан мумкин аст, аммо

барои бартараф намудани масоилҳои экологии истроҳот солҳои тулонӣ лозим аст, маҳсусан дар даврае, ки буҳрони хеле вазнини соҳаи кишоварзӣ дар мо ҳукмрон аст.

Дар ҳақиқат агар мо ба масоилҳои истроҳоти замин аз нигоҳи воқеъ баҳо диҳем, мебинем, ки бисёр масоилҳои экологии он роҳи ҳалли ҳудро наёфтаанд ё ки ҳангоми гузаронидани истроҳот ба назар гирифта нашудаанд. Агар ба таҷрибаи давлатҳои аз лиҳози кишоварзӣ тараққи карда назар афканем, мебинем, ки соҳаи кишоварзӣ дар ин кишварҳо ба низоми заминдории аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардашудаи маҷмуи чорабиниҳои агротехникий, мелиоративӣ ва ташкили чорабиниҳои истифодаи оқилонаи заҳираҳои замин барқароркунӣ ва баландбардории ҳосилхезии хок, истифодаи киштгардони илман асоснок карда шуда, такая менамоянд.

Таҷрибаи пешқадами ватаний ва ҳориҷӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми интенсификатсияи заминдорӣ афзоиши ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ 70% аз риояи низоми дурустӣ заминдорӣ ва 30% аз ворид намудани навъҳои пешқадами зироатҳои кишоварзӣ бо потенсиали баланди ҳосилноки вобастагӣ дорад. Масалан, самаранокии иқтисодӣ фақат аз ҷорӣ намудани киштгардонӣ, аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашуда дар паҳтакорӣ 8-10 сентнерро аз 1-гектар ташкил мекунад. Агар мо ин рақамҳоро бо пул ифода намоем, дар як сол қарип 220 млн. сомонӣ ё 88 млн. доллари амрикоиро ташкил мекунад.

Танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ ва масъалаи андозситонӣ дар самтҳои гуногун ба истифодабарии усулҳои гуногун ба амал оварда мешавад. Пеш аз ҳама давлат бояд ташкили бозори молҳои кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқавориро танзим намояд. Вай танзими зидди он ҳисобиро ба амал бароварда, маҳдудияти гуногунро барои ташкилотҳои инҳисорӣ дар доираҳои нарҳӣ, андозӣ ва қарзӣ истифода мебарад. Дар як вақт аз тарафи давлат дар самтҳои гуногун бо истифодабарии усулҳои гуногун ба амал дароварда мешавад. Пеш аз ҳама давлат бояд ташкили бозорӣ молҳои кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқавориро танзим кунад. Вай танзими зиддиинҳисориро ба амал бароварда, маҳдудиятҳои гуногунро барои ташкилотҳои инҳисорӣ дар доираҳои нарҳӣ, андозӣ ва қарзӣ истифода мебарад. Дар як вақт давлат инкишофи тиҷорати ҳурд ва миёнаро дастгирӣ мекунад.

Яке аз усулҳои таъсир намудани давлат ба масъалаи андозситонӣ, ки ба ташаккули соҳторҳои нави ташкилий мусоидат мекунад, литсензиякунонӣ ба шумор меравад. Бо қарори ҳукумат таркиби литсензиякунонӣ ва шаклҳои фаъолияти литсензиякунонӣ муайян гардидааст. Масъала оид ба додани иҷозатнома бояд аз тарафи органҳои маҳсуси муттасадӣ, дар муддати 30 рӯз аз рӯйи пешниҳоди ариза ва ҳама ҳучҷатҳои лозима дида баромада шавад.

Давлат аз рӯйи нарҳҳои маҳсулот, корҳо ва хизматрасониҳо танзим намуда, дар вақти зарурӣ нарҳҳои танзимшуда ва устуворро тасдиқ карда, аз болои нарҳҳои ташкилотҳои монополистӣ назорат мебарад. Бо баҳисобигрии вазият корҳо дар ин ё он соҳаҳои ҳочагии ҳалқ, давлат қарздиҳии имтиёзномро истифода намуда, барои ба амал баровардани барномаҳои самаранок ва мақсаднок дотатсияҳо ва субсидияҳо пешниҳод менамояд. Давлат сифати маҳсулотро назорат намуда, фаъолияти иқтисодии берунии соҳибкориро танзим мекунад.

Яке аз ҳусусиятҳои хоси танзим муносибатҳои заминдорӣ ва истроҳоти замин дар шароити имрӯза бо якдигар алоқаманд намудани воситаҳои маъмурию ҳуқуқӣ ва ҳавасмандкунии иқтисодӣ мебошад. Дар шароити имрӯза яке аз вазифаҳои муҳими давлатӣ – кӯмак расонидан ва ташкили шаклҳои нави истифодаи самараноки заҳираҳои замин ва дар ин замина беҳдошти муҳити зист, инчунин ба андозупории имтиёзном гузаронидани корхонаҳое, ки маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза бароварда, ба беҳтаршавии ҳолати дурустӣ истифодаи заҳираҳои замину об мусоидат намоянд.

Бо боварии том гуфта метавонем, ки дар мавриди иҷро гардидани масъалаҳои дар боло зикргардида танзими давлатии гузаронидани истроҳоти замин дар соҳаи кишоварзӣ амалӣ ҳоҳад шуд.

Адабиёт

1. [Захираи электронӣ]. www.zamin.tj сомонаи Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Богданова А. Р. Развитие экономического механизма государственного регулирования земельных отношений в сельском хозяйстве (на материалах Республики Мордовия). Автор...дисс. канд. экон. Наук-Пенза, 2006.- С. 20.
3. Горбунов Г.А. Государственное регулирование использования земель сельскохозяйственного назначения. Автор...дисс. канд. экон. наук- Москва, 2010.-С. 9.
4. Исаинов Х. Р. Эколого-экономические основы повышения эффективности мелиорации в сельском хозяйстве (теория, методология и практика) –М., ФГОУ ВПО РГАУ – МСХА им. К.А. Тимирязева, 2007.–223 с.
5. Крылатых Э. Н. Становление и развитие системы экономического регулирования земельных отношений. – Проблемы прогнозирования, 1997.- №1.

6. Қурбонова Ф.К. Нарх ва нархгузорӣ яке аз механизмҳои асосии ҳавасмандкуонии корхонаҳои кишоварзӣ/ Кишоварз, 2019.- 4.- С. 258.
7. Мачмӯаи омори кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2018. - 349с.
8. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон// Душанбе, 2018.- 484с.
9. Шералиев Э. Н. Ҷанбаҳои экологӣ – иқтисодии ислоҳоти замин – қисмати муҳими рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ / Паёми Донишгоҳи давлатии миллӣ (мачаллаи илмӣ) – Душанбе: Сино, 2007. - № 1. – С. 212 - 219.
- 10.Шералиев Э. Н. Земельная реформа – основа аграрных преобразований – Душанбе: Ирфон, 2004. – 175 с.

АННОТАЦИЯ

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬНОЙ РЕФОРМЫ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье рассматривается государственное регулирование земельной реформы. Также речь идет об основных задачах государственного регулирования, земельных ресурсов, государственного регулирования в рыночной экономике, экономического метода государственного регулирования земельной реформы через экономических агентов, административного метода регулирования земельной реформы, разработки экологических стандартов, изучении земельных отношений и анализе землепользования в Таджикистане. Было подчеркнуто, что, прежде всего, государство должно регулировать организацию рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия. Можно с уверенностью сказать, что в случае реализации вышеперечисленных вопросов будет осуществлено государственное регулирование земельной реформы в аграрном секторе.

Ключевые слова: земля, государственное регулирование, земельные ресурсы, рыночная экономика, экологические стандарты, земельные отношения, землепользование.

АННОТАЦИЯ

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ГУЗАРОНИДАНИ ИСЛОҲОТИ ЗАМИН ДАР СОҲАИ КИШОVARЗӢ

Дар мақола оид ба вазифаҳои асосии танзими давлатӣ, захираҳои замин, танзими давлатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ, усули иқтисодии танзими давлатии ислоҳоти замин тавассути агентҳои иқтисодӣ, усули маъмурии танзими ислоҳоти замин, коркарди меъёрҳои экологӣ, омӯзиши масоили муносабатҳои заминдорӣ ва таҳлили истифодаи захираҳои замин дар Тоҷикистон сухан рафта, таъкид гардидааст, ки пеш аз ҳама давлат бояд ташкили бозори молҳои кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқавориро танзим намояд. Бо боварии том гуфта метавонем, ки дар мавриди иҷро гардидан масъалаҳои дар боло зикргардида танзими давлатии гузаронидани ислоҳоти замин дар соҳаи кишоварзӣ амалӣ ҳоҳад шуд.

Калидвоҷаҳо: замин, танзими давлатӣ, захираҳои замин, иқтисоди бозорӣ, меъёрҳои экологӣ, муносабатҳои заминдорӣ, истифодаи захираҳои замин.

ANNOTATION

THE STATE REGULATION OF LAND REFORM IN AGRICULTURE

The article discusses the state regulation of land reform. It also deals with the main tasks of state regulation, land resources, state regulation in a market economy the economic method of state regulation of land reform through economic agents, the administrative method of regulating land reform, the development of environmental standards, the study of land relations and analysis of land use in Tajikistan. It was emphasized that, first of all, the state should regulate the organization of markets for agricultural products, raw materials and food. It is surely can say that in case of implementation of the above issues the state regulation of land reform in the agricultural sector will be implemented.
Keywords: *land, state regulation, land resources, market economy, environmental standards, land relations, land use.*

ТДУ 339,92 (575,3)

**РОҲҲОИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ АЛОҚАҲОИ БЕРУНИИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ВАЗЪ,
ХУСУСИЯТ ВА ДУРНАМО**

Мениқулов С., Эмомов З.- Донишгоҳи давлатии Данғара

Калимаҳои калидӣ: савдо, анъана, таомул, шуғл, ҳамкорӣ, шарикӣ.

Қудратпазирӣ ва эътибори алоқаҳои берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи нерӯи хосси иқтисодӣ, ки ҳанӯз дар давраи ИҶШС ташаккул ёфта буд, муайян карда мешавад, ки асоси объективии онро ресурсҳои табии, меҳнатӣ, сӯзишворию энергетикӣ, сармоягузорӣ, ашё ва потенсиали мавҷудаи соҳаҳои саноат ва ҳоҷагии қишлоқ ташкил медиҳад.

Тахлил ва тадқиқи омилҳои сатҳи ташаккули соҳаҳои истеҳсолоти моддию ғайри моддӣ, сатҳ ва дараҷаи умумии кувваҳои истеҳсолкунанда, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, даромади миллӣ, зисту зиндагонии оммаи меҳнаткашон, ҳолат ва вазъи ҳозираи рушди ноҳияву вилоятҳо, тандозаи неъматҳои ба «сабати истеъмолӣ» гузошта шаванда ва дигар нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ аз гувоҳи он аст, ки Тоҷикистон то кунун дар қатори мамлакатҳои ҷаҳони саввум - сустараққикарда, яъне мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дохил мебошад.

Ислоҳоти робитаҳои беруни давлат ҳамчун воситаи ҳамоҳангсозии сиёсати иқтисодии дохилӣ ва беруни давлат дар асоси бартараф кардани камбудию нуқсонҳои дохилӣ - бӯҳрони иқтисодӣ, пастравии иқтисод, бекурбшавии, камбизоати, бекорӣ, саноатикунӣ, электроэнергетика ва ғайра сурат гирад.

Баробари ин бояд иброз дошт, ки Иқтисодиёти Тоҷикистон, ҳамчун маҳсули комплекси умумитифоқии ҳоҷагии ҳалҳ ба худ замина ва манбаҳои зиёдеро мерос гирифтааст, ки онҳо имкон медиҳанд Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зудди ин камбудиҳоро бартараф намуда, ба қатори дигар мамлакатҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил, ба ҷараёни пуртуғёни анбӯҳи робитаҳои ҳориҷӣ ворид гардида аст. Дар адабиёти ҳозираи иқтисодӣ ба сифати ин омилҳо инҳо зикр карда мешаванд:²⁵

- мавҷуд будани шароити мусоидтарини манбаҳои табии ва иқлими имконият медиҳад, ки ташкил ва густариши самараноки соҳаи кишоварзӣ, комплекси саноатию кишоварзӣ ва дигар шаклҳои ҳозираи ҳоҷагиҳои ҳоҷагии қишлоқ (фермерӣ, ҳоҷагиҳои дехқонӣ, иҷоравӣ, саҳомӣ) – ба роҳ монда шавад;
- мавҷуд будани захираҳои гидроэнергетики ва обӣ. Аз ин нуқтаи назар Тоҷикистон дар байни давлатҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил. Пас аз Руссия дар ҷои дуюм қарор дорад;
- мавҷуд будани захираҳои зиёди ашё, минералҳо, ки имконияти бунёд кардани соҳаҳои нави металургия, ранга, химия, соҳаҳои коркардабарои ва ғайрапо таъмин мекунад;
- мавҷуд будани имконият барои ташкил ва густариши минтақаҳои озоди иқтисодӣ, бунёди корхонаҳои муштарак, туризм, алпинизм, спорт ва ғайра;
- мавҷуд будани захираҳои арзони қувваи коргарӣ, ки имкон медиҳад дар ҳамҷоягӣ дар истифодаи захираҳои табии, энергетикӣ, меҳнатӣ, ашёй сатҳ ва дараҷаи баланди ташкил ва тараққии соҳаҳои меҳнатталаб баланд бардошта шавад.

Бояд дар назар дошт, ки гузариш ба иқтисоди бозори ки кунун Тоҷикистон ҳадафи асосии худ қарор додааст, давраи дуру дарози аз навсозию аз нав кунӣ, аз навтаҷхизонӣ ва таҷдиди ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатро дар бар мегирад. Аз ин нуқтаи назар муносибатҳои робитаҳои беруни давлатҳои мамлакат низ вобаста ба ҳаллу фасли ин вазифа ва мақсад, ҳархела, дар ҳар як марҳалаи ташаккул, қарор дорад.

Азбаски фаъолияти беруни иқтисодии Тоҷикистон дар ибтидиои ташаккул воқеъ мебошад, аз ин ҷиҳат он аз аввал дар асоси принципҳои манфиати дутарафа, баробарӣ, дастгирӣ, ҳурмати мустақилият ва ғайра ташкил ёфта, инкишоф мейёбад¹.

Барои ба ин максад расидан ва ҳаллу фасл намудани масъалаҳои умдаи иқтисоди миллӣ - аз ҳолати қасодӣ баровардани иқтисодиёт, паст кардани дараҷаи таваррум, ба эътидол даровардани фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ва ғайра нақш ва макоми ҳамгириони иқтисодии байни давлатҳо, алалхусус ҳамгириони байни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва минтақаҳои дигари Осиёву Европа, Америкаю Африка қалон мебошад.²⁶

Дар амалӣ гаштани робитаҳои беруни иқтисодӣ омӯхтани таҷрибаи ҳамгириони дигар минтақаҳо алалхусус: ҳамгириони иқтисоди давлатҳои Европа, Америкои Лотинӣ, Америкои Шимолӣ, Иттиҳоди Давлатҳои Араб мамоликҳои Шарқ, Шарқи Дур, Минтақаи уқёнуси Ором ва ғайра аҳамиятҳои қалон дорад.

Барои ба ин максад ноил гаштан бояд, ба қадри имкон, чунин шароитҳо вучуд дошта бошанд:

- таъмин кардани дараҷаи баланди ракобатпазирии корхонаҳои амалкунандай Ҷумҳурии Тоҷикистон то ширкатҳои фавқулкудрати ҳориҷӣ ё худ филиалҳои онҳо, ки дар мамлакат бунёд карда мешаванд:
- ҳамаҷониба истифода карда тавонистани нерӯ ва кудрати истеҳсолӣ, техникӣ, технологӣ ва иттилоотии ширкатҳои ҳориҷӣ, омодасозии молҳои содироти ва имкониятҳои сармоягузории ҳориҷӣ;
- барқарор намудани таносуби мусоидтарини (оқилона, самарарабаҳши) байни воридот ва содироти молҳо, яъне баланси пардоҳти содирот ва воридоти байналхалқӣ;
- бунёд ва инкишоф додани муносибатҳои асъори байналхалқӣ, бозори асъор ба мақсади минбаъд тақмил ва густариш ёфтани алоқаҳои беруни иқтисодӣ;

Мачалаи Вазорати Рӯзиҷи Иқтисодӣ ҶТ 2015 с.

²⁶ Оймаҳмадов М., Муртазоев М. Иқтисодиёти ҷаҳон. 2001 с.

- таъмин кардани шароит барои озодона дарёб намудани қарзҳои хориҷии субъектҳои молтъминкунанда ва сармоягузор ба мақсади амалӣ гардонидани, пулгузаронихо, алалхусус, дивидент ва даромаду фоидаҳо;
- истиқрори воситаҳои асъорӣ дар асоси ҳисобу китоби байналхалқии пардохтҳои балансӣ;
- ҳарчи бештар гузаронии ҳисобу китобҳои байналхалқӣ дар асоси техникаю технология, иттилоот ва ҳисоббаробаркуниҳои электронӣ, кортҳои электронӣ ва ғайра:
- ботадриҷ аниқ гардонидани робитаҳои берунии иқтисодӣ Тоҷикистон бо дигар ташкилоту корхонаҳои байналхалқии асъор ва ширкатҳои холдингию сӯғурта олигархияи молиявӣ ва ғайра.

Амалӣ гаштани ин қабил омилҳо ва шароитҳо, ногузир ба ботадриҷ гузаронидани ислоҳотҳои фоъолияти берунии иқтисодӣ ва такмилу рушду нумуни механизми алоқаҳои берунии иқтисодӣ алоқаманд мебошад.

Робитаҳои берунии иқтисодӣ пайваста ба протсеси ва инкишофи бозори доҳилии ҳар як давлат таъсир расонда, дараҷа ва ҳолати пешрафти иқтисодиёт, вазъу ҳолати пешрафт рақобатпазирии он дар низоми ҳоҷагии ҷаҳонӣ ва дараҷаи пешрафти иҷтимоию иқтисодӣ, ҳусусан -баланд гардидани дараҷаи некӯаҳволии аҳолиро муайян мекунад.

Бо воситаи робитаҳои берунии иқтисодӣ, ҳусусан бозори савдои хориҷӣ муносибатҳои бозори умумиҷаҳонӣ, тарзу услуги хонадорию ҳоҷагидорӣ, донишу маҳорат, натиҷаи қашфиётҳову тадқиқотҳои ҳалқҳои ҷаҳон ба муносибатҳои доҳилӣ, яъне миллӣ пайваст гардида, ҳамаҷониба онҳоро ғанӣ мегардонанд ва имкон медиҳанд, ки иқтисоди милли то ба сатҳ ва дараҷаи комили он сабзида (расида) гирад.²⁷

Барои ба ин мақсад расидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ки кунун дар марҳалаи «дарҳои кушод»-и иқтисодиёт ва гузариш ба иқтисодӣ бозори қарор дорад, ҳамаҷониба густариш ва устуворгардонии муносибатҳои берунии хориҷӣ зарур мебошад. Оҳирон, имкон медиҳад, ки принципҳои муносибатҳои байналмиллалии бозорӣ, ҳоҷагидории ҷаҳонӣ, тарзу услуги тарҳрезию идораи иқтисодиёт, хонадорию ҳоҷагидорӣ, ташкили соҳибкорию корчаллонӣ ва натиҷаи меҳнати интеллектуалии ҳалқҳои ҷаҳон ба иқтисодиёти милли ворид шавад ва фазои истиқлолияти иқтисодӣ ва сиёсии Тоҷикистон минбаъд густариш ёбад.

Бозори доҳилӣ «Зарфест» ки дар он маҳсули алоқаҳои берунии хориҷӣ андӯхта шуда аз камию пурни он камбуд ё худ барзиёдатии иқтисод муайян карда мешавад

Ташаккулёбии фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бисёр ҳолат ба вазъи сиёсии доҳили дар мамлакат вобаста буд. Асоси ҳуқуқии гузаронидани фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба системаи иқтисоди ҷаҳонӣ Қонун «Дар бораи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки 27 декабри соли 1993 имзо шудааст, ташкил мекунад.

Сиёсати иқтисодии хориҷии Тоҷикистон барои устуворнамоии вазъи иқтисодии мамлакат ва ҳал кардани масъалаи шуғли пурраи аҳолӣ бо воситаи афзун карданн тиҷоратӣ хориҷӣ ва ворид шудан ба робитаҳои ҳоҷагии ҷаҳони нигаронида ва танҳо дар соли 2018 –ум 150 ҳазор ҷои кори нав таҳсис дода шуда аст.

Ба ин мақсад дар Тоҷикистон ҷараённ фаъолияти тиҷорати бурунмарзи бо нigoҳдории ҷораҳои ҳимояи истехсолкунандаи ватанӣ бо роҳи дар тиҷорати хориҷи истифода кардани ҷораҳои танзимкуни тарифӣ ва ғайритарифӣ гузаронида шуда истодааст.

АННОТАЦИЯ

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ВНЕШЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: СОСТОЯНИЕ, ОСОБЕННОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Данная статья затрагивает вопросы торгово-экономических отношений с теми странами, с которым наша Республика имеет всесторонние связи.

В статье приведены пути решения торгово-экономических связей, путем обеспечения всех условий для ведения бизнеса и партнерских отношений между субъектами хозяйствования, как внутри страны, так и за ее пределами.

В статье указаны методы ведения бизнеса и других торгово-экономических взаимодействий со всеми партнерами, независимо от форм собственности.

Статья затрагивает технико-экономический потенциал Республики почти по всем направлениям; в. т.ч: сферы бизнеса, туризма, национального промысла, традиций и обычай таджикского народа в его многовековой истории:

Ключевые слова: бизнес, традиции, обычаи, промысел; взаимодействия, партнёрство.

²⁷ Қонун «Дар бораи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки 27 декабри соли 1993 имзо шудааст, ташкил мекунад.

ANNOTATION

WAYS TO IMPROVE THE MECHANISM OF EXTERNAL ECONOMIC COMMUNICATION TO THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: STATE, PECULIARITY AND PROSPECTS

This article deals with issues of trade and economic relations with those countries with which our Republic has comprehensive links.

The article presents ways to solve trade and economic relations, providing all conditions for doing business and partnerships between business entities both within the country and abroad.

The article describes the methods of doing business and other trade and economic interactions with all partners, regardless of ownership.

The article touches upon the technical and economic potential of the Republic in almost all areas; at. t.ch: sphere of business, tourism, national crafts, traditions and customs of the Tajik people in its centuries-old history:

Keywords: business; traditions, customs, craft; interaction, partnership.

ТДУ: 331.1

ҲОЛАТИ МУОСИРИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ДАР КОРХОНАҲОИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ ВА ҲУДУДҲОИ ДЕХОТ

**Самандаров И.Х., д.и.и., Сидикзода Ш.М., унвонҷӯ- ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур, Самандарова С.И. - ун-
вонҷӯи ИИХҚ АИХҚТ**

Калимаҳои асосӣ: муаммоҳои демографӣ, аҳолии қобили меҳнат, бозори меҳнат, муҳоҷират, тавозун, захираҳои меҳнатӣ, иқтидори меҳнатӣ.

Муаммоҳои демографӣ на танҳо муаммоҳои ҷаҳониянд, балки сол то сол дар минтақаи Осиёи Миёна ва хусусан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар эҳсос карда мешаванд. Муаммои демографии Тоҷикистон як қатор хусусиятҳои худро доранд ва яке аз онҳо ин аст, ки оилаҳо дар ҷумҳурий серфарзанд мебошанд. Оилаи миёнаи тоҷик аз 7 нафар иборат аст ва амалан як нафар зиндагии шаш бекорро таъмин мекунад. Норасони чойи кор, музди пасти меҳнат шаҳрвандонро маҷбур мекунад, ки дар ҷустуҷӯи кор ба ҳориҷи ҷумҳурий раванд. Муҳоҷирати саросарии аҳолии қобили меҳнат дар наవбати худ мушкилоти иловагиро барои рушди иқтисод эҷод мекунад.

Ба ташакулёбии бозори меҳнат иқтидори демографии дехот, ки зери таъсири соҳтори ҷинсӣ ва синну солии аҳолӣ, ҳаракати табиий ва меҳаникӣ он фароҳам меояд, таъсири ҳалкунанда мерасонад. Таъсиррасонии равандҳои демографӣ ба ташаккули иқтидори меҳнатӣ дар муддати зиёд зоҳир мешавад. Наслҳои 16 сол пеш таваллудшуда ба синни қобили меҳнат доҳил мешаванд, занони 58 сол пешу мардони 63 сол пеш таваллудшуда аз он ҳориҷ мегарданд. Сиҳатии аҳолии қобили меҳнатро бештар аз ҳама шароити зист ва сатҳи хизматрасонии тиббӣ дар синни қӯдакию наврасӣ, инчунин ҳолати саломатии насли пешин муайян мекунанд. Аз миёни ҳама равандҳои демографӣ танҳо таъсири муҳоҷирати аҳолии қобили меҳнат ба төъдоду таркиби иқтидори меҳнатӣ ба зудӣ зоҳир мегардад. Дар ин ҳангом таъсири муҳоҷират ба равандҳои тақрористҳосли табиий низ вақти зиёдро меҳоҳад. Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳқиқи вазъи демографӣ тамоюлоти дарозмуддати рушди иқтидори меҳнатии тамоми ҷумҳуриро баҳо додан мумкин аст.

Теъдоди аҳолии вилояти Ҳатлон нисбат ба соли 2000 ба 1 млн. 49 ҳаз. нафар афзудааст. Аҳолӣ аз ҳисоби афзоиши таваллуд зиёд шудааст. Теъдоди аҳолии шаҳрҳо ба 207 ҳаз. нафар афзоиш ёфт. Дар шаҳрҳо 18,2% ва дар дехот 81,8%-и аҳолии ҷумҳурий зиндагӣ мекунад.

Дар оғози соли 2018 тамоми аҳолии вилояти Ҳатлон 3198,5 ҳаз. нафар, аз ҷумла аҳолии дехот 81,8%-ро ташкил дод. Ин аз тамоюли кишоварзии истеҳсолоти вилоят шаҳодат медиҳад.

Нақши муҳимро дар вазъи демографии дехот муҳоҷират мебозад, ки аз ҳолати иҷтимоию иқтисолӣ ва шароити минтақа сар мезанд. Ҳусусияти вазъи демографии муосир дар дехот ин камшавии ихроҷи аҳолӣ аз дехот ба шаҳр аст, ки дар натиҷаи ин аз соли 2011 то кунун дар маҳалҳои дехоти вилоят тавозуни манғии муҳоҷирати аҳолӣ ба миён омад.

Аммо дар солҳои охир тавозуни муҳоҷират зиёд шуда истодааст. Чунончи, соли 2010 афзоиши муҳоҷират 6860 нафарро ташкил дод, ё ба 100 рафта 60,4 нафар ба вилоят омад. Ва ҳар сол миқдори рафтагон нисбат ба омадагон бештар мешавад.

Масалан, соли 2018 тавозуни муҳоҷират 4570 нафарро ташкил дода, ба 100 рафта 79,7 омадагон рост омад. Ҳамин тариқ, афзоиши муҳоҷиратии мусбат ҷои тавозуни манғии муҳоҷирати аҳолии дехоти вилоятро гирифт. Аммо бар асари муҳоҷирати нобаробару яксамти байни дехоту шаҳр вазъи иҷтимоию демографии дехот бадтар шуд.

Ихрочи механикни иқтидори меҳнатӣ аз деҳот, яъне аз истеҳсолоти кишоварзӣ тавассути сатҳи пасти ҳаракати аҳолӣ бинобар сабабҳои иқтисодӣ, таҳсилотӣ, демографӣ, психологӣ ва дигар омилҳо суст мешавад. Агар ин маҳдудиятҳо намебуданд, бухрони таъмини кишоварзӣ бо захираҳои меҳнатӣ ба маротиб амиқтар мешуд. Ҳангоми таҳқиқи сатҳи таҳсилоти муҳочирон дар соли 2018 маълум шуд, ки микдори соҳибони таҳсилоти олии қасбӣ, ки аз вилоят рафтаанд, нисбат ба омадагон 8,8% бештар аст. Зимнан қисми зиёди муҳочирони дорони таҳсилоти олий шахсони синни 20 то 39 - сола мебошанд. Сабаб ин аст, ки қисми бештари муҳочирон дар чустучӯи кор аз вилоят берун мешаванд.

Азбаски вилояти Ҳатлон минтақаи дорони захираҳои барзӣёди меҳнатӣ аст, тамоми нишондиҳандаҳо ба афзоиш майл доранд.

Умуман, микдори аҳолии деҳот дар синни хурдтар аз қобилияти меҳнатӣ аз соли 2010 то 2019 ба андозаи 17,6% зиёд шуд. Дар шаҳрҳо низ дар ҳамин муддат ин гурӯҳ ба 20,7% афзуд.

Таносуби гурӯҳҳои алоҳидай синну сол дар таркиби аҳолии қобили меҳнат аз дидгоҳи арзёбии иқтидори меҳнатӣ сазовори таваҷҷуҳи маҳсус аст. Дурнамо төъдоди аҳолии ҷавони қобили меҳнат, хусусан синни 20-29-солро муайян мекунад. Ин серҳаракаттарин қисми захираҳои меҳнатӣ мебошад. Дар маҷмӯъ дар вилоят ибтиди соли 2019 ин гурӯҳ 610,9 ҳазор нафар ё 18,6%, дар деҳот – 501 ҳазор нафар ё 15,3%-и аҳолиро ташкил дод, ки ин аз беҳшавии соҳтори синну солии аҳолии қобили меҳнати вилоят ва бадшавии он дар деҳот гувоҳӣ медиҳад.

Вазни хоси ҷавонони синни 15-19 сола дар деҳот нисбатан баланд буда, дар тамоми вилоят ин нишондиҳанда 8,0%, аҳолии қобили меҳнат 6,13%-ро ташкил медиҳад.

Афзоиши бештарини аҳолии синни қобили меҳнат дар байни гурӯҳи 20-24-солагон дида мешавад. Чунончӣ, дар оғози соли 2019 афзоиши назарраси аҳолии қобили меҳнат дар ин гурӯҳ нисбат ба 1 январи соли 2010 ба мушоҳида мерасад. Дар ин миён вазни хоси ин гурӯҳи аҳолӣ дар төъдоди умумии аҳолии қобили меҳнати вилоят низ баланд аст.

Аҳолии қалонтар аз синни қобили меҳнат дар оҳири соли 2018 нисбат ба оҳири соли 2010 дар деҳоти вилоят ба 45,0% афзуд.

Тибқи меъёрҳои байналмилалӣ, аҳолие пиронсол ҳисобида мешавад, агар ҳиссаи шахсони синни 65 - сола ва болотар аз он 7,0%-ро ташкил дихад, дар вилояти Ҳатлон ин нишондиҳанда ҳамагӣ 4,7% аст. Умуман, пиршавии аҳолӣ тамоюли дарозмуддат аст ва дар оянда ҷунин оқибатҳоро ба бор меорад: таносуби байни аҳолии қобили меҳнат бештар мешавад, аз ин сабаб ҳароҷоти нигоҳубини шаҳрвандони гайри қобили кор (ҳароҷоти марбути пардоҳти нафака, ёрдампӯлӣ, соҳтани муассисаҳои маҳсус ва ташкили зерсоҳтори лозима) доим меафзояд; ҳаракати қасбӣ ва ҳудудӣ паст мешавад; вазъи шугӯл тезутунд мегардад.

Мушкилоти пиронсолон бояд ба низоми самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ дар бозори меҳнат доҳил карда шаванд. Имконияти барвақт ба нафака баромадан қисман фишор ба бозори меҳнатро суст мекунад. Вале ин чора сарбории буҷети фондҳои шуғлро, баҳусус дар мавзеъҳои дотатсийӣ, зиёд мекунад.

Тағиyrёбии соҳтори синну соли аҳолӣ ба нишондиҳандаҳои зиёди демографӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Тағиyrоти мазкур ба сарбории демографии аҳолии қобили кор бо қӯдакон (0 - 15-сола) ва пиронсолон (мардони синни 63 сола ва қалонтар, занони синни 58 сола ва қалонтар) таъсири мерасонанд.

Тамоми нишондиҳандаҳои гурӯҳи синну солии аҳолии вилоят мунтазам тағиyr мейбанд, яъне тамоюли афзоиши вучуд дорад.

Оқибатҳои иқтисодии сарбории демографӣ ба аҳолии синни қобили меҳнат ба мушкилшавии ташаккулу истифодаи захираҳои меҳнатӣ оварда мерасонанд ва ҷамъи ҳароҷотеро, ки барои нигоҳубини шахсони гайри қобили меҳнат заруранд, зиёд мекунанд.

Дар оғози соли 2019 дар вилоят ба 100 мард 98,5 зан рост меомад, ки ин 0,8% камтар аз оғози соли 2007 мебошад. Ҷунин таносуби мардону занонро сабаб ин аст, ки фавти мардон дар қалонсолӣ якчанд маротиба аз занон бештар аст.

Соли 2019 вазни хоси мардон дар төъдоди умумии аҳолӣ 50,4%, занон 49,6%-ро ташкил дод. Ҳамин тарик, дараҷаи нобаробарии таркиби ҷинсии аҳолии вилоят 0,8%-ро ташкил медиҳад.

Сабаби асосии нобаробарии соҳтори ҷинсии (гендерии) аҳолии деҳот муҳочирати зиёди занони синни ҷавон бинобар камбуди ҷойҳои корӣ барои занон мебошад. Аз сабаби фарқиятҳои объективии физиологӣ, тақсимоти феълии меҳнат дар баҳши кишоварзӣ нисбат ба мардону занон талаботи муҳталиф пешниҳод мегардад. Саноатикунони кишоварзӣ ва рушди соҳаҳои дигари истеҳсолоти моддӣ, ки асосан ба комплекси агросаноатӣ тааллук доранд, соҳтори ҷойҳои кори таҳассуснок барои мардонро васеъ карданд. Имконияти занон дар интиҳоби соҳаи татбиқи меҳнат дар деҳот маҳдуд аст. Ҳусусиятҳои иҷтимоию иқтисодии меҳнати аграрӣ барои ҷавонон меҳненнаталабу гайри ҷолиб ҳастанд, ки асосан ба ҳамин сабаб занон аз деҳот ба шаҳр мекӯчанд. Ба қадри кофӣ ба ҳисоб нагирифтани ин фарқияти объективӣ оқибатҳои манғии демографиро ба бор овард.

Дигаргунҳои соҳтори ҷинсӣ ба динамикаи нишондиҳандаҳои ҳаракати табиии аҳолии вилоят таъсири карданд.

Аз соли 2010 то қунун камшавии пайдарпайи таваллуд дар вилоят дида мешавад. Чунончӣ, соли 2018 дар қиёс бо соли 2010 таваллуд дар вилоят ба 18,3% коҳиш ёфта, 28,5 нафарро ба 1000 нафари аҳолӣ ташкил дод.

Кӯшиши тавзехи илмии бухрони демографӣ боиси пайдоиши як қатор фарзияҳо гардид, ки тибқи он коҳиши демографиро бо сабабҳои зерин марбут метавон донист: қонуниятиҳои давраи гузариши демо-

графӣ, ки тамоюоли рушди демографии ҷаҳониро муайян мекунанд; тағйирёбии рафтори демографии гурӯҳҳои иҷтимоии гуногун вобаста ба тағйири соҳтори арзишҳо; оқибатҳои буҳрони иқтисодӣ, поинтавии сатҳу сифати зисти аҳолӣ ва вокуниши иҷтимоию демографии аҳолӣ.

Дар ҳолати якум раванди пастшавии таваллуд инъикосгари раванди ҷаҳонии гузариши демографӣ ба модели оилаи камфарзанд мебошад, ки якҷоя бо тағйироти навъу вазифаҳои иҷтимоии оила, нақши фарзандон, принсипҳои муносабатҳои доҳили оила, тавссеаи назорати таваллуд ҷараён мегирад. Дар қишиварҳои мутараққӣ аксарияти оилаҳо теъдоди фарзандон ва ҳам вақти таваллуди онҳоро ба нақша мегиранд. Дар ҳолатҳои дуюму сеом моделҳои мавҷудаи демографӣ (оиладоршавии дер, коҳишёбии теъдоди он, таваллуди дер, коҳишёбии теъдоди таваллуд, афзоиши фарзандони берун аз ниноҳӣ ва д.) натиҷаи буҳрони иқтисодӣ, афтиши сатҳи зист, аз байн рафтани кафолати шуғл, хифзи иҷтимоии суст ва тағйирёбии арзишу эътиқодоти ҷавонон мебошад.

Ислоҳоти иқтисодӣ тарзи ҳаёт ва некуаҳволии пешини бисёр оилаҳоро барҳам зада, падидай «таваллуди мавқуф то замони бехтар» - ро ба вучуд оварданд. Ҳавфи бекорӣ, ки хусусан барои ҷавонони синни қобили таваллуд мухим аст, баланд шуд. Онҳое, ки дар қатори бекорон ё шуғли каммузӣ афтодаанд, бинобар сабабҳои моддӣ аз таваллудқунии фарзанд ҳуддорӣ мекунанд. Заноне, ки дар синни нисбатан ҷавонтар ба муваффакият ноил ғаштанд, акнун бо интиҳоби мушкили миёни оиладоршавӣ ё кор қарор гирифтанд. Занони дорони фарзандони ҳурдсолро, одатан, ба кори сермузӣ даъват намекунанд. Арзиши баланди манзил дар ростони нархи пасти қувваи корӣ ҳам омили зидди афзоиши таваллуд аст. Махҳоз шароити ҳави иқтисодӣ ва муҳити ҳави иқтисодӣ ба ташаккулӣ модели ҳави рафтори демографии аҳолӣ мусоидат карданд.

Муносабати репродуктивии оилаҳои дехот сифатан тағийир ёфт, акнун аксарияташон ба оилаи ҳурд ҷаваҷҷуҳ доранд. Ин раванди инъикосгари тамоюоли ҷаҳонии рушди демографӣ дар дехот хусусиятҳои ҳудро дорад. Пастшавии сатҳи таваллуд дар дехот на танҳо бо ташаккули ақидаҳои ҳави рафтори репродуктивӣ алоқаманд аст, балки чун усули мутобиқшавӣ ба қоҳиши сатҳу сифати зист, бадшавии шароити тарбияи фарзандон баромад мекунад. Тахқики хусусиятҳои рафтори репродуктивӣ дар дехот барои арзбии тамоюоли такрористехсоли демографии баҳши аграрии иқтисод ва таҳияи консепсияи дарозмуҳлати рушди иҷтимоию демографии дехот аҳамиятнок аст. Ҳақ ба ҷониби муҳаққиқонест, ки ба фикрашон, ақидаҳои репродуктивӣ бештар ба ангезаҳои дохилий, яъне соҳтори арзишҳо, табақабандии талаботи оила ва мавқеи талабот ба фарзанд дар ин соҳтор бастагӣ доранд. Аммо ба ақоиди шаҳсият дар вазъияти мушахҳас омилҳои дигар ҳам, аз қабили бесубботии ҷомеа, самараи пасти низоми хифзи иҷтимоӣ, афзоиши фарқияти иҷтимоӣ, сатҳу сифати зисти аҳолӣ таъсири ҷиддӣ мерасонанд [2].

Бо вучуди ин, сабаби динамикаи ақидаҳои репродуктивӣ дар оҳири солҳои 90 -ум ин аст, ки тадриҷан дар солҳои аввали ислоҳот ҷойи шиддати саросарӣ ва ваҳми аҳолиро рӯҳияи ҳави марбути мутобиқшавӣ ба ҷоқеяти ҳави иқтисодию иҷтимоӣ мегирад.

Аз нигоҳи аввал, ҳангоми муқоисаи аҳолии фавтидаи дехоту шаҳр аён аст, ки миқдори фавтидағони дехот аз шаҳрҳо 9,2 маротиба беш аст. Зимнан, ин нишондиҳандаҳо аз рақамҳои сатҳи фавт дар дехот ба маротиб зиёд аст, дар ҳоле ки сатҳи таваллуд баландтар буд. Ин маълумот аз бадшавии саломатии аҳолии дехот ва сатҳи пасти хизматрасонии тиббӣ он дарак медиҳанд, ки ба раванди ташаккули бозори меҳнат таъсири манғӣ мерасонад.

Нишондиҳандаи муҳими такрористехсоли аҳолӣ фавти ҳурдсолон мебошад, ки ба таври ғайримустақим модели феълии хифзи модарӣ ва қӯдакиро нишон медиҳад ва ҷанбаҳои калидии рушди ҷомеаро инъикос мекунад: вазъи хизматрасонии тиббӣ; сифати муҳити зист; ҷои қӯдакон дар низоми арзишҳо; афзалиятҳои аҳолӣ.

Ҳангоми муқоиса кардани нишондиҳандаҳо фавти ҳурдсолони шаҳру дехот, метавон қайд кард, ки соли 2018 рақамҳои пасттарин ба назар мерасанд. Ҷуночӣ соли 2018 ба 1000 қӯдаки зинда таваллудёфтаи вилоят 3,5 фавтида рост меояд. Сабаби фавти бештари қӯдакони дехот нисбат ба шаҳр, пеш аз ҳама, сифати хизматрасонии тиббӣ, дурии макони занони зоянда аз таваллудҳонаҳои шаҳру ноҳия мебошад.

Тамоюоли афзоиши фавти аҳолӣ дар синни қобили кор чун мушкили ҷиддӣ бокӣ мемонад. Афзоиши бештарини фавт дар миёни мардони синни 55-59-сола ва 60-64-сола ба назар мерасад. Зимнан сатҳи фавти мардон дар синни қобили кор 42,3 маротиба баландтар аз занон аст. Сабаби ҷонин тағовӯт шароити кор (мардон дар шароити заарону ҳатаронкотар кор мекунанд), таъсири одатҳои заароравар, хусусиятҳои биологияи организми зан буда метавонад. Ба ғайр аз ин, мардони миёнсол бештар гирифтори бемориҳои дилу системай ҳунгард мешаванд. Марги нобаҳангом дар синни қобили кор ба иқтидори меҳнатӣ осеби бузург мерасонад.

Ҳангоми омӯзиши сабабҳои фавти аҳолии синни қобили кории дехот манзараи каме дигар пешӣ рӯ меояд, ки сабаби асосиаш марғ бар асари тасодуфи ноҳуш, заҳролудшавӣ, ҷароҳату бемориҳои гардиши хун мебошад. Сабабҳои дигари марғи аҳолӣ дар ин синну сол қасалии сарaton, бемориҳои аъзои нағаскашӣ, ҳозима ва ғайраҳо мебошанд.

Дар маҷмӯъ ба афзоиши бемориҳо ва фавти омилҳои зерин таъсири мерасонанд: бадшавии ҳӯрок; вазъи экологӣ; набудани хифзи муносаби меҳнат дар корҳонаҳои қишоварӣ ва хизматрасонии тиббӣ; гаронии нархи дору; мутобиқати қами аҳолии дехот ба саҳтиҳои фавқулодда;

- мураккабшавии вазъи ҷинояткорӣ; афзоиши фавти зӯrona ва ҳудкушӣ.

Бо таваҷҷуҳ ба пастшавии сатҳи ҳаётӣ аҳолии дехот, ҳаробшавии низоми давлатии тандурустӣ, таъсири омилҳои заарораварии муҳити табиий ва иҷтимоӣ ҷонин ҳисобидан мумкин аст, ки дар солҳои наздик сифати нишондиҳандаҳои такрористехсоли аҳолӣ дигаргунии мусбате рӯй наҳоҳад дод. Ба ғайр аз

ин, бояд дар хотир дошт, ки алхол қисми қобили кори ахолӣ бомуваффақият аз хисоби таваллудшудагони солҳои 80 - ум пур шуда истодааст. Зимнан майли чавононро ба тарки маҳалҳои деҳот фаромӯш набояд кард. Оқибатҳои манғии коҳишёбии табиии ахолиро дар шароити камшавии аҳолии деҳот бо паст кардани сатҳи фавт, хусусан дар синни қӯдакӣ ва қобили корӣ, бартарафсозии коҳиши умр камтар кардан мумкин аст. Маҳз ҳамин омилҳо речай тақрористехсоли ахолиро дар ояндаи наздикитарин муайян ҳоҳанд кард.

Ҳамин тариқ, дар иқтисоди аграрии мусоир, дар қатори равандҳои демографии ташаккулдиҳандай иқтидори меҳнатии ҷомеа сустшавии суръати таваллуд, ҳаракати манғии тақрористехсоли ахолӣ ва бинобар ин пиршавии онро ҷудо бояд кард, ки дар оянда ба микдору таркиби захираҳои меҳнатӣ таъсир мерасонанд. Яке аз тамоюлҳои демографии манғии имрӯз пастшавии сатҳи умумии саломатии миллат бар асари бадшавии вазъи экологӣ, коҳиши сатҳи зист, нооромии иқтисодию сиёсӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ашурев С.Б. Формирование и регулирование рынка труда в трудоизбыточном регионе: теория и практика [Текст] / С.Б. Ашурев - Душанбе: Ирфон, 2012. - 320 с.
2. Бобоева Р.Б. Анализ динамики рынка труда и их оплата в отраслях экономики Хатлонской области [Текст] / Р.Б.Бобоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук - Душанбе: СИНО, 2016. - №2/1 (193). - С.27-31
3. Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе, 2019.
4. Гендерное равенство в секторе сельского хозяйства. UNIFEM Таджикистан - Душанбе, 2007

АННОТАЦИЯ

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье рассматриваются проблемы, связанные с демографическими процессами, формированием рынка труда, составом населения, сельской миграции, доли трудоспособного населениями в возрастной структуре населения и распределение населения по полу. В результате наших исследований выявилось, что оценке современного состояния рынка труда в сельскохозяйственных предприятиях Хатлонской области, в большее значение имеет современное положение на рынке труда, а также оценивается состояние трудовых ресурсов на сельскохозяйственных предприятиях области и уровень их использования, в зависимости от специализации и концентрации отраслей.

Ключевые слова: демографические проблемы, трудоспособное население, рынок труда, миграция, баланс, трудовые ресурсы, рабочая сила, возрастная группа, гендерная структура, репродуктивное поведение сельских семей, рождаемость, рост населения.

АННОТАЦИЯ

ҲОЛАТИ МУОСИРИ ЗАҲИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ДАР КОРҲОНАҲОИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ

Дар макола омӯзиши муаммоҳо ва равандҳои демографӣ, ташаккулёбии бозори меҳнат, таркиби тағирии микдори ахолӣ, муҳочирияти аҳолии деҳот, ҳиссаҳои аҳолии қобили меҳнат дар таркиби синну солии ахолӣ ва тақсимоти ахолӣ аз рӯи ҷинс баррасӣ гардидааст. Дар натиҷаи таҳқиқоти мо маълум шуд, ки баҳодиҳии ҳолати мусоир бозори меҳнати корҳонаҳои хоҷагии қишлоқи вилояти Хатлон, инчунин вазъи мусоир бозори меҳнат дар вилояти Хатлон баҳо дода шуда, ҳолати заҳираҳои меҳнатӣ дар корҳонаҳои хоҷагии қишлоқи вилоят ва сатҳи истифодабарии онҳо вобаста ба маҳсусгардонӣ ва концентратсияи соҳаҳо гузаронида шудааст.

Калидвоҷаҳо: муаммоҳои демографӣ, аҳолии қобили меҳнат, бозори меҳнат, муҳочирият, тавозун, заҳираҳои меҳнатӣ, иқтидори меҳнатӣ, гурӯҳи синну сол, соҳтори гендерӣ, рафтори репродуктивии оилаҳои деҳот, сатҳи таваллуд, афзоиши ахолӣ.

ANNOTATION

CURRENT STATE OF LABOR RESOURCES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

In the article the problems of demographic processes, labour market development, the composition of the population, rural migration, the economically active population in the age structure of the population and distribution of population by sex. As a result of our research, it was revealed that paid to assessing the current state of the labor market in agricultural enterprises of the Khatlon region, the current situation in the labor market is given, and the state of labor resources in the agricultural enterprises of the region and the level of their use depending on the specialization and concentration of sectors are assessed

Key words: demographic problems, working-age population, labor market, migration, balance, labor resources, labor force, age group, gender structure, reproductive behavior of rural families, birth rate, population growth.

**ПОРЯДОК ПРИЕМА СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ
В ПЕРИОДИЧЕСКОМ ИЗДАНИИ**
«КИШОВАРЗ»

Статьи принимаются по рекомендации ученого совета организации или кафедры ВУЗа в двух экземплярах на таджикском, русском и английском языках, с указанием организации, где работают авторы. Число авторов должно быть не более четырех. Объем статьи не должен превышать 7 страниц компьютерного набора (шрифт Times New Roman) Формат бумаги А4, размер текста 170x255мм (включая указатель страниц). Размер букв 12, интервал 1,5. Заглавие статьи набирается прописными буквами. К статье прилагается электронная версия. На первой странице в левом верхнем углу указывается УДК. Текст предваряется пятью ключевыми словами. Графики представляются только в виде файла Excel. К статье прилагаются аннотации на таджикском, русском и английском языках в объеме не более 50 слов, не считая заглавия статьи и авторов. Плата с аспирантов за публикацию рукописей не взимается.

**ТАРТИБИ ҚАБУЛИ МАҶОЛАҲО
БАРОИ НАШР ДАР МАҶАЛЛАИ ДАВРИИ**
«КИШОВАРЗ»

Маҷолаҳо бо тавсияи шӯрои илмии муассиса ё кафедраи таълимӣ дар ду нусха бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бо нишондоди муассисае, ки муаллифон кор мекунанд қабул карда мешавад. Шумораи муаллифон аз чор нафар зиёд набошанд. Ҳачми маҷолаҳо то 7 саҳифаи чопи компьютерӣ (хуруфи Times New Roman Tj). Андозаи коғаз А4, ҳачми матн 170x255 мм (бо нишондоди саҳифа), ҳачми ҳарфҳо 12, бо интервали 1,5. Сарлавҳаи маҷола бо ҳарфҳои калон навишта, бо версияи электронӣ пешниҳод шавад. Дар саҳифаи аввали маҷолаи пешниҳодшуда дар болои кунҷи тарафи чап ТДУ нишон дода, то 5 калимаи муҳими матн оварда шавад. Нақшаҳо дар намуди файли Excel нишон дода, дар охири маҷола аннотатсия бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бе назардошти сарлавҳаи маҷола ва муаллифон дар ҳачми на зиёда аз 50 калима оварда шавад. Аз аспирантон барои чопи дастнависҳо маблағ гирифта намешавад.

**THE ORDER OF RECEPTION OF ARTICLES
FOR THE PUBLICATION IN THE PERIODIC EDITION**
“KISHOVARZ”

Articles are accepted by the recommendation of scientific council of organization or faculty of higher school in duplicate in Tajic, Russian and English languages, with the indication of organization, where the authors work. The number of the authors should be not more than four. Volume of article should not exceed 7 pages of computer set (font Times New Roman). Format of paper A4, size of the text of 170x255 mm (including the index of pages). The size of the letter 12, interval 1,5. The title of article is typed by capital letters. To the article the diskette is applied. On the first page in the left top corner it specify Universal decimal classification (UDC). The text is anticipated by five key words. The diagrams represent only as an Excel fail. To the article are applied annotations in Tajic, Russian and English languages in volume no more than 50 words, not including the titles of article and authors. The charge is not levied from the graduate students for publication of the manuscripts.

Тоҷикистон, ш.Душанбе, ҳ. Рӯдакӣ 146
Тел./Факс: +992 37 224 33 79
E-mail: kishovarztau@mail.ru